

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВИСОВЕНЬ ОКСАНА ІВАНІВНА

УДК 930.1:37.011.3.-051 (477) «1941/1989»

ДИСЕРТАЦІЯ
ГРОМАДИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ПОЛІТИЧНИХ, СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
ВИМІРАХ ТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ (40-80-і рр. ХХ ст.)

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. І. Висовень

Науковий консультант: Коцур Віктор Петрович, дійсний член НАПН
України, доктор історичних наук, професор

Переяслав – 2021

АНОТАЦІЯ

Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. XX ст.). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав, 2021.

У дисертаційній роботі здійснено комплексний історичний аналіз становища громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. XX ст.). Релігійний соціум, його синергетичну модель в період комуністичної диктатури представлено на базі використаних та вперше опублікованих архівних матеріалів центральних, галузевих, а також особистих колекцій, польових досліджень із застосуванням сучасного теоретико-методологічного інструментарію.

Актуальність теми. Інтеграція України в цивілізовану Європу неможлива без зміни суспільної свідомості та підвищення рівня духовності. Одним із важливих елементів духовності є релігійна свідомість, яка, у свою чергу, впливає і обумовлює поведінку людини. А від поведінки громадян, вміння їх орієнтуватися і обирати правильні, а отже, випробувані протягом багатьох століть духовні цінності (любов, віра, сім'я, доброта, милосердя тощо) та життєві пріоритети (демократизм, свобода, працелюбство, законслухняність тощо), залежить майбутнє України та її входження в європейський простір як рівноцінного партнера.

Сучасні проблеми занепаду духовності в українському суспільстві сягають корінням ще радянських часів, коли цілеспрямовано руйнувалася християнська церква, її віровчення перекручувалося, фізично були знищені її яскраві представники та їхні послідовники. Все це в сукупності призвело до

підміни багатьох загальнолюдських цінностей фальшивими гаслами, подвійної моралі в багатьох громадян сучасної України. Крім того, дослідження в цій галузі дасть змогу протидіяти використанню християнської церкви для ідеологізації загарбницьких війн, анексій, дестабілізації світу. Оприлюднення інформації про злочинну політику тоталітарної влади проти євангельських християн-баптистів, виявлення причин такого ставлення, по-новому актуалізують проблему доведення до суспільства, урядів та конфесій в Україні та у світі неможливості співіснування сучасної цивілізації в умовах безкарності злочинів проти людства та людяності, які не мають терміну давності, але через відсутність покарання та приховування інформації породжують ще більші злочини.

Виходячи з результатів аналізу літератури та нової джерельної інформації, актуальність та доцільність всебічного дослідження проблеми обумовлюються такими мотивами:

- відсутністю праць, у яких застосовувався комплексний підхід до вивчення становища, діяльності, місця і ролі громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичному, соціокультурному просторі тоталітарної доби (40-80-і рр. XX ст.);

- важливістю здобуття неупереджених знань про релігійний соціум, його синергетичну модель у період комуністичного режиму в Україні; висвітлення соціокультурного світу, антропологічного виміру діяльності протестантських громад в умовах тоталітаризму;

- актуалізацією вивчення характеру, інструментарію та масштабів карально-репресивних заходів органів спецслужб МДБ-КДБ УРСР у відношенні до членів братства ЄХБ;

- потребою нагромадження, систематизації, наукового синтезу джерельної інформації, яка сприятиме відновленню історичної правди щодо вірян ЄХБ в умовах атеїстичної політики радянського режиму та подолання стереотипів минулого.

Наукова новизна полягає в постановці та втіленні авторського концепту наукового вивчення проблеми, за якою *вперше*: у вітчизняній історіографії здійснено комплексний історичний аналіз становища громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.). Релігійний соціум, його синергетичну модель у період комуністичної диктатури представлено на базі використаних та вперше опублікованих архівних документів центральних, галузевих, самвидавних джерел, особистих колекцій з застосуванням сучасного теоретико-методологічного інструментарію. Суб'єктивні свідчення очевидців подій, які були зафіксовані методом дослідження – інтерв'ю, дали змогу проаналізувати згубний вплив атеїстичних кампаній на життя пересічних віруючих та їхніх дітей. Показано динаміку розвитку політики радянської влади щодо вірян євангельсько-баптистського спрямування; охарактеризовано соціокультурний світ, антропологічний вимір діяльності їхніх громад у 40-80-і рр. ХХ ст. Проаналізовано характер, інструментарій та масштаби карально-репресивних заходів органів спецслужб УРСР у відношенні до членів братства ЄХБ; осмислена правомірність та морально-етичний аспект використання в атеїстично-виховних та виправних цілях тоталітарною владою психіатричної медицини, освітніх та науково-культурних закладів УРСР для боротьби з активними членами братства та їхніми рідними. На конкретних прикладах встановлено роль судових органів УРСР в атеїстичних заходах, показових судових процесах над вірянами, незаконних діях щодо позбавлення вірян батьківських прав та примусового відправлення їхніх дітей у школи-інтернати. Показано соціокультурні наслідки репресивної політики радянської влади щодо вірних ЄХБ України, їхні матеріальні й духовні втрати; здійснено кількісно-якісну характеристику засуджених та ув'язнених за релігійні переконання; створено морально-етичний образ засуджених та членів їхніх родин, організаторів і учасників репресій. *Удосконалено*: основні теоретико-методологічні підходи дослідження щодо вивчення політичного та

соціокультурного простору, у якому перебували громади Євангельських християн-баптистів радянської України в 40-80-і рр. ХХ ст.; тлумачення окремих ключових дефініцій, які стосуються проблеми дослідження. *Подальшого розвитку набуло:* з'ясування репресивної політики каральних органів комуністичного режиму щодо вірних громад ЄХБ, осмислення антропологічного виміру діяльності протестантських братств в 40-80-і рр. ХХ ст.

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, її зв'язок з науковими темами і програмами, визначено мету і дослідницькі завдання, об'єкт і предмет наукового пошуку, наукову новизну, роз'яснено практичне значення, особистий внесок здобувача дисертації, відображено апробацію результатів дослідження, подано відомості про структуру та обсяг роботи.

Розділ перший «Історіографія, джерельна база, методологія дослідження» запропонує періодизацію проблеми у зв'язку з розвитком ступеня розробки проблеми, її джерельного забезпечення та пошуком ефективного дослідницького інструментарію. Установлено, що вивчення історії громад Євангельських християн-баптистів України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби пройшло у своєму розвитку два періоди: радянський та новітній. Перший, тривав з 40-х включно до кінця 80-х рр. ХХ ст., новітній, з 1991 р. до початку ХХІ ст.

Другий розділ «Релігійний соціум радянської доби: громади Євангельських християн-баптистів у лежатах комуністичної диктатури» присвячений дослідженню релігійного соціуму, його синергетичній моделі, показу динаміки змін політики радянської влади щодо вірних євангельсько-баптистського спрямування, їхньому соціокультурному світу, антропологічному виміру діяльності в 40-80-і рр. ХХ ст. Встановлено, що синергетична модель релігійного життя в СРСР кінця 20-30-х рр. ХХ ст. була запроваджена Й. Сталінім з метою тотального домінування комуно-більшовицької держави над релігією, спиралася на законодавство про релігійні культи та проходила під

гаслом «боротьби з контрреволюцією та пристосуванством церкви». На початку 40-50-х рр. ХХ ст. була упроваджена оновлена релігійна модель взаємодії держави та церкви в СРСР: уніфікація та підпорядкування релігійних організацій державно-партійній роботі з метою досягнення геополітичних завдань. Синергетична модель релігійного життя в період 1953-1989 рр. формувалася та розвивалася протягом двох підперіодів: перший – 1953-1964 рр. проходив під гаслом М. Хрущова: «покінчимо релігією до середини сімдесятих – за п'ять років до настання «комунізму». У другому підперіоді – (з 1964 р. і до кінця 80-х рр. ХХ ст.) тоталітарна влада повернулася до подвійних стандартів у питаннях релігії: декларувала світу про дотримання в СРСР свободи сумління, але продовжувала репресії щодо вірян.

У третьому розділі *«Братство Євангельських християн-баптистів і карально-репресивна машина комуністичного режиму»*, зацентровано увагу на карально-репресивній машині комуністичного режиму та її жорстоких механізмах, які застосовувалися проти громад ЄХБ. Простежено роботу МДБ-КДБ УРСР, які займалися плануванням та реалізацією оперативної роботи щодо «агентурно-оперативної розробки сектантів». Показано роль Ради в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР як інструментарію з обліку, уніфікації та закриття релігійних громад ЄХБ; політику подвійних стандартів уповноважених Ради в релігійній сфері, застосування ними механізмів зняття з реєстрації і закриття молитовних будинків вірних ЄХБ. Охарактеризовано репресивну роботу правоохоронних органів в рамках атеїстичних кампаній радянського режиму; встановлено роль судових органів УРСР в атеїстичних заходах тоталітарної системи, показових судових процесах над вірянами. Осмислена правомірність та морально-етичний аспект використання у атеїстично-виховних та виправних цілях тоталітарною владою психіатричної медицини, освітніх та науково-культурних закладів УРСР для боротьби з активними членами братства та їх рідними.

Четвертий розділ «Соціокультурні наслідки репресивної політики радянської влади щодо євангельських християн-баптистів України» присвячений осмисленню соціокультурних наслідків репресивної політики радянської влади щодо вірних ЄХБ України, їхнім матеріальним і духовним втратам, кількісно-якісній характеристиці засуджених та ув'язнених за релігійні переконання, організаторам і учасникам репресій. Встановлено, що внаслідок антирелігійних кампаній радянської влади громади ЄХБ України понесли значні матеріальні й духовні втрати. Піддавалися репресіям духовні очільники та їхні родини. Засуджували в'язнів сумління на довготривалі терміни покарання з конфіскацією майна, що відбилося на матеріальному становищі їхніх багатодітних родин. Трагічні долі духовних лідерів та їхніх сімей стали для громадян України символом боротьби за релігійні переконання і надихнули пересічних вірян на спротив атеїстичній політиці комуністичного режиму. Українське суспільство потребує духовного оновлення, а без засудження і покарання злочинів проти людяності це неможливо. Тому прізвища організаторів і учасників репресій повинні бути оприлюднені, щоб понести справедливе покарання.

Ключові слова: євангельські християн-баптисти, громади, віряни, в'язні сумління, ВРЄХБ, ініціативники, релігійний соціум, Рада родичів в'язнів, самвидав, антирелігійна політика, тоталітарна доба, комуністичний режим, Рада з питань релігійних культур.

ABSTRACT

O. Vysoven. Evangelical Christian Baptists' Communities of Soviet Ukraine in the Political and Sociocultural Dimensions of the Totalitarian Era (the 1940s-80s). Qualifying scientific work as a manuscript.

This is the dissertation for Doctor of Sciences degree in History, specialty 07.00.01 «History of Ukraine». State Institution of Higher Education «Pereyaslav-Khmelnitsky H. Skovoroda State Pedagogical University», Pereyaslav, 2021.

The work carries out a comprehensive historical analysis of the condition of Evangelical Christian Baptists' communities of Soviet Ukraine in the political and sociocultural dimensions of the totalitarian era (the 1940s-1980s). It presents the religious society and its synergetic model in the time of the communist dictatorship based on the first used archival materials of central, branch, and personal collections with the application of the modern theoretical and methodological framework.

The topicality of the research. Ukraine's integration into civilized Europe is impossible without a change in public consciousness and an increase in the level of spirituality. Modern problems of the decline of spirituality in Ukrainian society go back to the roots of Soviet times, when the Christian church was purposefully destroyed, its beliefs were distorted, its bright representatives and their followers were physically destroyed. All this together has led to the replacement of many universal values with false slogans, double standards in many citizens of modern Ukraine.

Based on the results of the analysis of the literature and new source information, the relevance and feasibility of a comprehensive study of the problem are due to the following motives:

- lack of works that used a comprehensive approach to studying the position, activities, place and role of evangelical Baptist communities in Soviet Ukraine in the political, socio-cultural space of the totalitarian era (40-80s of the XX century);

- the importance of acquiring unbiased knowledge about religious society, its synergetic model during the communist regime in Ukraine; coverage of the socio-cultural world, the anthropological dimension of the activities of Protestant communities in the conditions of totalitarianism;

- actualization of the study of the nature, tools and scale of punitive and repressive measures of the special services of the MSS-SSK of the UkrSSR in relation to members of the ECB fraternity;

– the need to accumulate, systematize, scientifically synthesize source information that will help restore the historical truth about the believers of the ECB in the atheistic policies of the Soviet regime and overcome stereotypes of the past.

The novelty of the research. The work carries out a comprehensive historical analysis of the condition of Evangelical Christian Baptists' communities of Soviet Ukraine in the political and sociocultural dimensions of the totalitarian era (the 1940s-1980s). It presents the religious society and its synergetic model in the time of the communist dictatorship based on the first used archival materials of central, branch, and personal collections with the application of the modern theoretical and methodological framework. The subjective testimonies provided by the witnesses of the events and recorded in the form of interviews allowed the analysis of the detrimental effects of atheistic campaigns on the lives of ordinary believers and their children. The work shows the dynamics of the development of the Soviet government policy towards the evangelical Baptist believers; characterizes the sociocultural world and the anthropological dimension of their communities' activity in the 1940s-80s. The dissertation analyzes the nature, tools, and scale of punitive and repressive measures applied by special services of the UkrSSR to the ECB union members. It comprehends legitimate, moral, and ethical aspects of using psychiatric medicine for atheistic, educational, and correctional purposes by the totalitarian government, as well as educational, scientific, and cultural institutions of the UkrSSR for combating active members of the union and their relatives. Specific examples establish the role of the UkrSSR judicial bodies in atheistic events, demonstrative trials of believers, illegal actions aimed at depriving them of their parental rights and forcibly sending their children to boarding schools. The research demonstrates sociocultural consequences of the repressive policy of the Soviet government towards the members of the ECB of Ukraine, their material and spiritual losses. It provides quantitative and qualitative characterization of convicts and prisoners for their religious beliefs; creates the moral and ethical image of convicts and members of their families, organizers, and participants of the repressions. *The improvements relate to:* the main

theoretical and methodological approaches to the study of the political and socio-cultural space in which there were communities of Evangelical Christians-Baptists of Soviet Ukraine in the 40-80s of the XX century; interpretation of some key definitions related to the research problem. *Further development deals with:* clarification of the repressive policy of the punitive bodies of the communist regime towards the faithful communities of the ECB, comprehension of the anthropological dimension of the activities of Protestant fraternities in the 40-80s of the XX century.

The introduction substantiates the relevance of the research topic, its connection with scientific topics and programs, defines the purpose and research objectives, object and subject of scientific research, scientific novelty, explains the practical significance of the dissertation, reflects the approbation of research results, provides information about the structure and scope of work.

The first chapter «Historiography, Source Base, and Methodology of the Research Topic» proposes periodization of the problem in relation to the development of the historical level of the problem elaboration, its source base and search of the effective research tools. It is determined that the of the historical analysis of the condition of Evangelical Christian Baptists' communities of Soviet Ukraine in the political and sociocultural dimensions of the totalitarian era (the 1940s-1980s) has passed two historiographical stages in its development: the Soviet stage, and the Modern. The first lasted from the 1940s-1980s of the XX century. The latest, from 1991 till the early XXI century.

The second chapter «Religious society of the Soviet era: Evangelical Baptist communities in the grip of the communist dictatorship» is devoted to the study of religious society, its synergetic model, showing the dynamics of changes in Soviet policy towards evangelical Baptists, their sociology 80s of the XX century. It is established that the synergetic model of religious life in the USSR in the late 20s-30s of the XX century. was introduced by J. Stalin with the aim of total domination of the communist-bolshevik state over religion, was based on the legislation on religious cults and was held under the slogan struggle against the counter-revolution and the

adaptation of the church». In the early 40-50s of the XX century. An updated religious model of interaction between the state and the church in the Ukr SSR was introduced: unification and subordination of religious organizations to state and party work in order to achieve geopolitical goals. The synergetic model of religious life in the period 1953-1989 was formed and developed during two subperiods: the first – 1953-1964 was held under the slogan of Khrushchev: «Let's finish religion by the mid-seventies – five years before the advent of communism». In the second subperiod – (from 1964 to the end of the 1980s) totalitarian power returned to double standards in matters of religion: declared to the world the observance of freedom of conscience in the UkrSSR, but continued repression of believers.

The third chapter «The Brotherhood of Evangelical Christians-Baptists and the Punitive and Repressive Machine of the Communist Regime» focuses on the punitive and repressive machine of the communist regime and its brutal mechanisms used against ECB communities. The work of the special department «O» of the State Security Committee of the UkrSSR, which was engaged in planning and implementation of operational work on the «intelligence and operational development of sectarians» was traced. The role of the Council for Religious Cults under the Soviet People's Commissar of the UkrSSR as a tool for registration, unification and closure of religious communities of the ECB is shown; the policy of double standards of the Council's commissioners in the religious sphere, their application of mechanisms for deregistration and closure of prayer houses of the faithful of the ECB. The repressive work of law enforcement agencies within the framework of atheistic campaigns of the Soviet regime is characterized, in particular self-governing searches of apartments and houses of worship, confiscation of religious literature; dispersal of prayer meetings of believers by police and militiamen; fines and illegal arrests using physical force. The role of the judicial bodies of the UkrSSR in atheistic measures of the totalitarian system, demonstrative trials of believers has been established. Meaningful legitimacy and moral and ethical aspect of the use of atheistic and educational and correctional purposes by the totalitarian authorities of

psychiatric medicine, educational and scientific-cultural institutions of the UkrSSR to combat active members of the fraternity and their relatives.

The fourth chapter «Socio-cultural consequences of the repressive policy of the Soviet government on the ECB of Ukraine» is devoted to understanding the socio-cultural consequences of the repressive policy of the Soviet government on the faithful of the ECB of Ukraine, their material and spiritual losses, quantitative characteristics of convicts and prisoners. It has been established that as a result of the anti-religious campaigns of the Soviet authorities, the communities of the ECB of Ukraine suffered significant material and spiritual losses. Spiritual leaders and their families were repressed. Prisoners of conscience were sentenced to long terms with confiscation of property, which affected the financial situation of their large families. The tragic fates of spiritual leaders and their families became a symbol of the struggle for religious beliefs for the citizens of Ukraine, and inspired ordinary believers to oppose the atheistic policies of the communist regime. Ukrainian society needs spiritual renewal, and without the condemnation and punishment of crimes against humanity it is impossible. Therefore, the names of the organizers and participants in the repression must be made public in order to receive a just punishment.

Keywords: Evangelical Christian Baptists, communities, believers, prisoners of conscience, AUCCECB (All-Ukrainian Council of Evangelical Christian Baptists), initiators, religious society, Council of prisoners' relatives, samizdat (self-publishing), antireligious policy, totalitarian era, communist regime, Council on religious cults.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Коцур В. П., Висовень О. І. В ім'я свободи совісті (до питання боротьби радянської тоталітарної системи з релігійним дисидентством). Переяслав-Хмельницький, 2013. ФОП Лукашевич. 227 с. (Особистий внесок О. Висовень – підбір та опрацювання джерельного комплексу, виклад основного матеріалу).

2. Висовень О. І. Боротьба євангельських християн-баптистів за свободу сумління. Монографія. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2017. 197 с.

3. Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.): монографія. Переяслав, 2020. 521 с.

Рецензії: Крисаченко В. Становище українських громад Євангельських християн-баптистів в тоталітарну добу: об'єктивний аналіз (Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.): монографія. Переяслав, 2020. 521 с.). *Українознавство*. 2021. № 1. С. 236-237.

Ткаченко В. Боротьба громад Євангельських християн-баптистів за свободу сумління в радянській Україні. (Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.): монографія. Переяслав, 2020. 521 с.). *Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання (Історичні науки)*. Київ, 2021. № 1. URL: [http : //inb.dnsgb.com.ua/archive.html](http://inb.dnsgb.com.ua/archive.html).

Статті в наукових фахових збірниках та журналах України й іноземних держав та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз:

Публікації у фахових виданнях України:

4. Висовень О. І. Взаємовідносини євангельських християн-баптистських громад з радянським режимом на теренах України (1920-ті-50-ті рр. XX ст.). *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей.* Випуск 28. Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 132-137.
5. Висовень О. І. Становлення баптистських громад, та їх діяльність на теренах України (60-ті-70-ті рр. XIX ст. – 1920 рр.). *Часопис української історії: Збірник наукових праць кафедри історії та етнополітики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.* Випуск 24. Київ, 2012. С. 137-142.
6. Висовень О. І. Проблема взаємовідносин Євангельської християн-баптистської церкви із радянським режимом (60-ті – 80-ті рр. XX ст.). *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей.* Випуск 32. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 178-183.
7. Висовень О. І. Релігійна ситуація в Україні (кін. XVI – початок XVII ст.). *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць.* Випуск 41. Київ, 2013. С. 63-69.
8. Висовень О. І. Боротьба радянського тоталітарного режиму з Євангельськими християнами баптистами України (60-70-ті роки XX століття). *Література і культура Полісся.* Випуск 76. Серія історія науки № 2. Ніжин, 2014. С. 209-219.
9. Висовень О. І. Релігійна та правозахисна діяльність Георгія Петровича Вінса (1928-1998). *Переяславський літопис: збірник наукових статей.* Випуск 5. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 61-68.
10. Висовень О. І. Умови утримання та ставлення до в'язнів совісті у місцях позбавлення волі (на прикладі Євангельських християн-баптистів) (60-

70-ті роки ХХ ст.). *Переяславський літопис*. Збірник наукових статей. Випуск 6. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 78-85.

11. Висовень О. І. Лідія Вінс у релігійному дисидентському русі УРСР (1960-1980-ті рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Науковий і документальний журнал. № 1 (42). Київ-Харків, 2014. С. 399-410.

12. Висовень О. Каральні заходи радянського тоталітарного режиму проти євангельських християн-баптистів УРСР (друга половина ХХ ст.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КДБ*. №2.(43). Київ-Харків, 2014. С. 457-459.

13. Висовень О. І. Репресивна політика тоталітарної влади щодо дітей вірних Євангельської християн-баптистської церкви в УРСР (60-80-ті рр. ХХ ст.). *Мандрівець*. Тернопіль, 2014. Випуск 6. (144). Листопад-грудень. С. 49-52.

14. Висовень О. І. Джерела вивчення історії євангельських християн-баптистів у період радянського тоталітаризму (1944-1989). *Переяславський літопис*: збірник наукових статей. Випуск 8. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 83 -88.

15. Висовень О. І. Євангельські християни-баптисти України в 50 - 80-ті рр. ХХ ст.: історіографія. *Мандрівець*. Тернопіль, 2015. Випуск 5. (119). Листопад-грудень. С. 66-70.

16. Висовень О. І. Становище євангельських християн і баптистів в Україні (1941-1944 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Випуск 2. Частина 2. Тернопіль, 2015. С. 43 - 46.

17. Висовень О. І. Вплив сучасних етнополітичних процесів в Україні на діяльність громад Євангельських Християн Баптистів (друга половина ХХ ст. – поч. ХХІ ст.): порівняльний аналіз. *Наукові записки з української історії*. Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2017. С. 85-91.

18. Висовень О. І. Атеїстична пропаганда радянського тоталітарного режиму як засіб колонізації українців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 19. С. 47-50.

19. Висовень О. І. Роль громад Євангельських християн-баптистів у русі опору радянському тоталітарному режиму та відновленні української державності. *Українознавчий альманах*. Випуск 21. Київ: «Міленіум+», 2017. С. 31-35.

20. Висовень О. І. Показові судові процеси над вірними громади Євангельських християн-баптистів як карально-виховні заходи комуністичного режиму УРСР (II половина XX ст.). *Переяславський літопис: збірник наукових статей*. Випуск 13. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 30-38.

21. Висовень О. І. Причини та наслідки розколу баптистського руху в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Випуск 24. Київ: «Міленіум+». 2019. С. 106-111.

Публікації, що включені до міжнародних наукометричних баз:

22. Висовень О. І. Відношення комуно-більшовицького режиму до релігійних громад євангельських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму (кін. 20-х-30-ті рр. XX ст.). *Science Rise*. № 10/1 (27). 2016. С. 19-22.

23. Висовень О. І. Атеїстична пропаганда як один з механізмів дискредитації та нищення громади Євангельських християн-баптистів УРСР (1945-1953 рр.). *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць*. Київ, 2017. Випуск 51. С. 86-91.

24. Висовень О. І. Подвійні стандарти тоталітарних режимів в релігійній сфері (кін. 1930-х-1940-і рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. Випуск 47. С. 127-131.

25. Висовень О. І. Зняття з реєстрації громад Євангельських християн-баптистів як один з дієвих методів боротьби радянських органів з релігією у

повоєнний період. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Київ, Випуск 44. С. 133-143.

26. Висовень О. І. Агентурно-оперативна та профілактична робота органів МДБ-КДБ УРСР щодо громади Євангельських християн-баптистів (друга половина ХХ ст.). *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць*. Київ, 2017. Випуск 53. С. 86-91.

27. Висовень О. І. Синергетична модель релігійного життя України кінця 20-х – початку 40-х років ХХ ст.: створення умов монополії сталінізму в духовній сфері. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2018. С. 40-44.

28. Висовень О. І. Репресивна психіатрія як карально-виправний засіб у боротьбі з активними членами братства Євангельських християн-баптистів (II половина ХХ ст.). *Часопис української історії: збірник наукових праць кафедри історії та етнополітики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. Київ, 2019. Випуск 39. С. 66-72.

29. Висовень О. І. Особливості релігійного життя в радянській Україні (середина 40-х рр. ХХ ст. – 1953 р.): синергетична модель. *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць*. Київ, 2019. Випуск 59. С. 94-99.

Публікації в закордонних виданнях:

30. Висовень О. І. Особливості боротьби радянського режиму з євангельськими християнами баптистами Білорусі і України (60-70-ті роки ХХ століття). Збірник наукових праць «Білорусь і сусіди: шляхи формування державних, міжнаціональних і міждержавних відносин. м. Гомель, Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. С.184-191.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

31. Висовень О. І. Порушення прав дітей віруючих-християн в УРСР (друга половина ХХ ст.). *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів IV Міжнародної наукової конференції. Київ, 18-19 листопада 2014 року. С. 479-486.

32. Висовень О. І. Становлення баптистських громад та їх діяльність на теренах України (60-70-ті рр. ХХ ст.) – 1920-ті рр. *Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав» (III-ті Єфремівські читання «Релігійне життя переяславської землі 9-12 ст.»*. Зб. Наукових статей. Вип. 7. (9). 2014. С. 8-63.

33. Висовень О. І. Історіографія становища та діяльності Православної церкви та євангельських християн баптистів на теренах України в 50-ті-80-ті рр. ХХ ст. *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів V Міжнародної наукової конференції. Присвяченої 400-літтю Київської академії (1615-2015). Київ, 17-18 листопада 2015 року. Ч. I. С. 493-501.

34. Висовень О. І. Друга світова війна і становище Євангельських християн-баптистів в Україні *Українська Друга світова: матеріали Міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні* (5 травня 2015 р., м. Київ). Упоряд. Яременко В. М. Київ: К.І.С., 2015. С. 96-103.

35. Висовень О. І. Становище вірних євангельської християн-баптистської церкви в період нацистського окупаційного режиму в українських землях 1941-1944 рр. «Друга світова війна: події, факти, версії»: матеріали Всеукр. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 24 квітня 2015 р. [Упорядник: Т. Ю. Нагайко]. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 164-173.

36. Висовень О. І. Радянський тоталітарний режим і його боротьба проти релігії в другій половині ХХ ст. (на прикладі Православної церкви та Євангельських християн-баптистів). *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів VI Міжнародної наукової конференції. Присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків з Афоном (1016-2016) та 25-літтю помісного собору Української Православної Церкви (1-3 листопада 1991 р.). Київ: [Київська православна богословська академія] 23 листопада 2016 року. С. 309-311.

37. Висовень О. І. Роль Співдружності Студентів Християн у збереженні та розвитку духовних традицій Переяславщини на сучасному етапі. Матеріали круглого столу «Краєзнавство Переяславщини: дослідження,

проблеми, постаті (16 жовтня 2015 р.). [Редкол.: О. В. Колибенко та ін.; упоряд. Т. Ю. Нагайко]. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2016. С. 24-31.

38. Висовень О. І. Становище протестантських громад на тимчасово окупованій території Сходу України (2014-2016). *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) Упор. П. Гай-Нижник. Київ: «МП Леся», 2016. С. 212-220.

39. Висовень О. І. Методи боротьби радянського тоталітарного режиму з віруючими-християнами України (60-70-ті роки ХХ століття) (на прикладі конфесії Євангельських християн-баптистів). *Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав» (IV-ті Єфремівські читання «Релігійне життя переяславської землі (IX-XXI ст.)», присвячене 1025-літтю 9-12 ст.)*. Зб. Наукових статей. Вип. 10. (12). 2016. С. 21-26.

40. Висовень О. І. Вплив етнополітичних процесів на становище християнських конфесій (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) (на прикладі громад Євангельських християн-баптистів). *Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів*: зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук.-прак. конф., 18-19 трав. 2017 р. М-во освіти і науки України, Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди [та ін.]. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : Домбровська Я. М., 2017. С. 72-77.

41. Висовень О. І. Євангельські християн-баптисти і голод 1946 - 1947 рр.: усне свідчення. Конотопські читання: зб. наук. пр. ред. кол.: Верба Н. П. (гол. ред), Акічев Ш. М., Капустіна І. М. [та ін.]: Відділ культури і туризму Конотопської міськ. ради Сумськ. обл., Конотоп., міськ. краєзнав. музей ім. О. М. Лазаревського. Вип. VIII. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2017. С. 49-54.

42. Висовень О. І. Карально-репресивні та профілактичні заходи радянського тоталітарного режиму щодо християнських конфесій (40-і-початок

60 - х рр. XX ст.). *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів VI Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків з Афоном (1016-2016) та 25-літтю помісного собору Української Православної Церкви (1 -3 листопада 1991 р.). Київ: [Київська православна богословська академія]. 23 листопада 2017 року. С. 309-318.

43. Висовень О. І. Становище громад Євангельських християн-баптистів на Волині у повоєнний період (1945-1949 рр.). Реформація та поширення протестантизму на Волині). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, 26-27 жовтня 2017 р. за наук. ред. М. П. Костюка. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2018. С. 338-345.

44. Висовень О. І. Синергетична модель релігійного життя в радянській Україні: відокремлення церкви від держави і школи від церкви. *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції. Київ, 20 листопада 2018 року. С. 165-174.

45. Висовень О. І. Євангельські християн-баптисти та Православна церква в лещатах тоталітарної системи (80-ті рр. XX ст.). *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції. Київ, 20 листопада 2019 року. С. 165-174.

46. Висовень О. Синергетична модель релігійного життя протестантських громад в радянській Україні наприкінці 50-70-х рр. XX ст. X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht». Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2019. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier. Verlag readbox unipress. Open Access LMU, München, 2020. С. 118-128.

Публікації, що додатково розкривають зміст дисертації:

47. Висовень О. І. Закономірності та особливості розколу в громаді Євангельських християн-баптистів (II пол. XX ст.). *Переяславіка: наукові записки НІЕЗ «Переяслав»*. Випуск 15 (17), 2019. С. 114-119.

48. Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів на теренах Білорусі та України в лещатах комуністичної доби (60-70-ті рр. ХХ ст.). *Переяславіка*: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст. Переяслав (Київська обл.), 2019. С. 133-138.

49. Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів України в тоталітарну добу (друга половина ХХ ст.): історіографія проблеми. *Переяславіка*: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст. Переяслав (Київська обл.), 2020. Випуск 17 (19). С. 130-135.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	25
ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	36
1.1. Історіографія.....	36
1.2. Джерельна база дослідження та її класифікація	54
1.3. Теоретико-методологічні засади наукового пошуку.....	67
РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЙНИЙ СОЦІУМ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ: ГРОМАДИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ У ЛЕЩАТАХ КОМУНІСТИЧНОЇ ДИКТАТУРИ	80
2.1. Синергетична модель релігійного життя радянської доби.....	80
2.2. Політика радянської влади щодо вірних громади Євангельських християн-баптистів у 40-80-і рр. XX ст.	131
2.3. Соціокультурний світ, антропологічний вимір діяльності євангельських християн-баптистів у 1940-1980-і рр.....	200
2.3.1. Наукове осмислення соціокультурного буття людини.....	200
2.3.2. Особливості віровчення євангельських християн-баптистів та його втілення в повсякденних практиках.....	203
2.3.3. Вплив радянського тоталітаризму на соціокультурний світ громад Євангельських християн-баптистів.....	212
РОЗДІЛ 3. БРАТСТВО ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ І КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНА МАШИНА КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ	233
3.1. Стратегія і тактика спецслужб Міністерства державної безпеки-Комітету державної безпеки у розробці механізмів боротьби з релігією.....	233

3.2. Рада в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР як інструмент обліку, уніфікації та закриття релігійних громад Євангельських християн-баптистів.....	248
3.3. Репресивна робота правоохоронних органів у межах атеїстичних кампаній радянського режиму.....	267
3.4. Роль судових органів УРСР в антирелігійних заходах тоталітарної системи.....	279
3.4.1. Показові судові процеси над вірянами.....	279
3.4.2. Судові штрафи, терміни ув'язнення та позбавлення опозиційних вірних євангельських християн-баптистів батьківських прав	298
3.5. Психіатрична медицина як карально-виправний засіб у боротьбі з активними членами братства Євангельських християн-баптистів.....	302
3.5.1. Застосування репресивної психіатрії проти інакодумців у карально-виправних цілях (40-80-і рр. ХХ ст.)	302
3.5.2. Віряни євангельські християн-баптисти – жертви психіатричних репресій КДБ брежнєвсько-андропівської доби.....	315
3.6. Використання тоталітарною системою освітніх і науково-культурних закладів УРСР у атеїстично-виховних заходах	330
3.6.1. Мета і засоби пропаганди атеїзму та її вплив на становище громад Євангельських християн-баптистів.....	330
3.6.2. Атеїстична пропаганда в закладах освіти УРСР та її вплив на дітей вірян.....	355
РОЗДІЛ 4. СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ УКРАЇНИ.....	367
4.1. Матеріальні і духовні втрати євангельських християн-баптистів.....	367
4.1.1. Духовні втрати євангельських християн-баптистів.....	367
4.1.2. Матеріальні збитки вірян.....	373

4.2. Кількісно-якісна характеристика засуджених та ув'язнених за релігійні переконання.....	381
4.3. Морально-етичний образ засуджених та членів їхніх родин.....	389
4.3.1. Долі родин духовних лідерів опозиційного руху євангельського-баптистського братства.....	389
4.3.2. Становище в'язнів сумління в місцях позбавлення волі та після відбуття покарання.....	400
4.4. Організатори й учасники репресій: морально-етичні виміри ХХІ ст.....	408
ВИСНОВКИ.....	430
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	450
ДОДАТКИ.....	493

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРЄХБ – Всесоюзна Рада Євангельських Християн-Баптистів

ВСБ – Всесвітня Спілка Баптистів

ВТК – Виправне трудова колонія

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України

ДПУ – Державне політичне управління

ЄХБ – Євангельські християн-баптисти

ІРНБУ імені Вернадського – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені Вернадського

КДБ УРСР – Комітет державної безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки

КІУС – Канадський інститут українознавчих студій (Торонто)

КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України

КПУ – Кімната попереднього утримання

МВС – Міністерство Внутрішніх Справ

МДБ УРСР – Міністерство Державної Безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ОГПУ – Об'єднане головне політичне управління

РВВС – Районний відділ внутрішніх справ

РНК СРСР – Рада Народного комісаріату Союзу Радянських Соціалістичних Республік

РСРК – Рада в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

РЦ ЄХБ – Рада церков Євангельських християн-баптистів

СБУ – Служба безпеки України

СВБ СРСР – Союз воєвничих безбожників Союзу Радянських Соціалістичних Республік

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ТДГБ – Товариство друзів газети «Безбожник»

УДБ НКВС УРСР – Управління державної безпеки Народного комісаріату внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки

УІ – Український історик

УІЖ – Український історичний журнал

УІМЛ – Український інститут марксизму-ленінізму

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (1937-1991)

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (1919-1937)

ХЄВ – Християни віри євангельської

ЦДАВОВУ України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦСУ – Центральне статистичне управління

ЮВБ – Юні войовничі безбожники

ВСТУП

Актуальність теми. Інтеграція України в цивілізовану Європу неможлива без зміни суспільної свідомості та підвищення рівня духовності. Одним із важливих елементів духовності є релігійна свідомість, яка, у свою чергу, впливає і обумовлює поведінку людини. А від поведінки громадян, вміння їх орієнтуватися і обирати правильні, а отже, випробувані протягом багатьох століть духовні цінності (любов, віра, сім'я, доброта, милосердя тощо) та життєві пріоритети (демократизм, свобода, працелюбство, законслухняність тощо), залежить майбутнє України та її входження в європейський простір як рівноцінного партнера.

Сучасні проблеми занепаду духовності в українському суспільстві сягають корінням ще радянських часів, коли цілеспрямовано руйнувалася християнська церква, її віровчення перекручувалося, фізично були знищені її яскраві представники та їхні послідовники. Все це в сукупності призвело до підміни багатьох загальнолюдських цінностей фальшивими гаслами, подвійної моралі в багатьох громадян сучасної України. Крім того, дослідження в цій галузі дасть змогу протидіяти використанню християнської церкви для ідеологізації загарбницьких війн, анексій, дестабілізації світу. Оприлюднення інформації про злочинну політику тоталітарної влади проти євангельських християн-баптистів, виявлення причин такого ставлення, по-новому актуалізують проблему доведення до суспільства, урядів та конфесій в Україні та у світі неможливості співіснування сучасної цивілізації в умовах безкарності злочинів проти людства та людяності, які не мають терміну давності, але через відсутність покарання та приховування інформації породжують ще більші злочини.

Виходячи з результатів аналізу літератури та нової джерельної інформації, актуальність та доцільність всебічного дослідження проблеми обумовлюються такими мотивами:

– відсутністю праць, у яких застосовувався комплексний підхід до вивчення становища, діяльності, місця і ролі громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичному, соціокультурному просторі тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.);

– важливістю здобуття неупереджених знань про релігійний соціум, його синергетичну модель у період комуністичного режиму в Україні; висвітлення соціокультурного світу, антропологічного виміру діяльності протестантських громад в умовах тоталітаризму;

– актуалізацією вивчення характеру, інструментарію та масштабів карально-репресивних заходів органів спецслужб МДБ-КДБ УРСР у відношенні до членів братства ЄХБ;

– потребою нагромадження, систематизації, наукового синтезу джерельної інформації, яка сприятиме відновленню історичної правди щодо вірян ЄХБ в умовах атеїстичної політики радянського режиму та подолання стереотипів минулого.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – «Соціальні зміни та політичні процеси в Україні ХІХ – початку ХХІ ст.» (номер державної реєстрації 0112U005220).

Мета дослідження: на основі аналізу комплексу публікацій 40-90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. та архівних матеріалів показати діяльність, місце і роль громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичному, соціокультурному просторі тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.).

Мета реалізується на основі виконання таких дослідницьких завдань:

– проаналізувати стан наукової розробки теми в історіографії; з'ясувати основні етапи, напрями й особливості вивчення проблеми щодо громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних,

соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.); виявити, систематизувати та класифікувати історіографічні джерела з проблеми і встановити об'єктивність їхньої джерельної інформації; охарактеризувати основні теоретико-методологічні підходи дослідження;

– вивчити релігійний соціум, його синергетичну модель у період комуністичної диктатури; показати динаміку змін політики радянської влади щодо вірян євангельсько-баптистського спрямування; охарактеризувати соціокультурний світ, антропологічний вимір діяльності їхніх громад в 40-80-роки ХХ ст.;

– висвітлити характер, інструментарій, та масштаби карально-репресивних заходів органів спецслужб МДБ-КДБ УРСР у відношенні до членів братства ЄХБ; висвітлити агентурно-оперативну роботу спецслужб, комплекс профілактичних заходів та карально-репресивних операцій як механізмів дискредитації та нищення протестантських громад;

– показати роль Ради в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР як інструментарію з обліку, уніфікації та закриття релігійних громад ЄХБ; політику подвійних стандартів уповноважених Ради в релігійній сфері, застосування ними механізмів зняття з реєстрації і закриття молитовних будинків вірних ЄХБ;

– охарактеризувати репресивну роботу правоохоронних органів за планом атеїстичних кампаній радянського режиму, зокрема самоуправні обшуки квартир і молитовних будинків, конфіскацію релігійної літератури; розгін молитовних зібрань вірян міліцією і дружинниками; штрафи та незаконні арешти із застосуванням фізичної сили як один з дієвих методів боротьби з релігією;

– встановити роль судових органів УРСР в атеїстичних заходах тоталітарної системи, показових судових процесах над вірянами, незаконних діях щодо позбавлення вірян батьківських прав та примусового відправлення їхніх дітей у школи-інтернати;

– осмислити правомірність та морально-етичний аспект використання в атеїстично-виховних та виправних цілях тоталітарною владою психіатричної медицини, освітніх та науково-культурних закладів УРСР для боротьби з активними членами братства та їхніми рідними;

– показати соціокультурні наслідки репресивної політики радянської влади щодо вірних ЄХБ України, їхні матеріальні і духовні втрати; здійснити кількісно-якісну характеристику засуджених та ув'язнених за релігійні переконання;

– створити морально-етичний образ засуджених та членів їхніх родин, організаторів і учасників репресій, який сприятиме відновленню історичної правди щодо вірян та подолання стереотипів минулого;

– окреслити недостатньо вивчені аспекти проблеми, визначити напрями майбутніх дослідницьких пошуків.

Об'єктом роботи є громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.).

Предметом дослідження – системна карально-репресивна політика радянського режиму щодо громад Євангельських християн-баптистів та її політичні, соціокультурні наслідки для вірян.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 40-80-і рр. ХХ ст. Нижня хронологічна межа зумовлена початком формування та впровадження Й. Сталіним оновленої релігійної моделі співдії держави та церкви в СРСР. Сталінська модель віротерпимої релігійної політики будувалася за подвійними стандартами: з одного боку, тоталітарний керманіч через посередництво провладного ВРЄХБ демонстрував міжнародним партнерам демократію та свободу сумління в СРСР, з іншого, за сприяння спецслужб, створив низку прихованих механізмів, які спрямовувалися на уніфікацію протестантської церкви, та підпорядкування її державно-партійній роботі. Верхня межа пов'язана з дезінтеграцією СРСР і відновленням Україною своєї незалежності.

Географічні межі дослідження охоплюють територію УРСР в 40-80-і рр. XX ст., яка в той час перебувала в складі СРСР.

Методологічною основою роботи є принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності. Особливу увагу в дослідженні надано синергетичному підходу, який дозволяє окреслити нову парадигму сучасної історії релігії, яка, оновлюючи всю концептуальну схему, модернізує загальну модель постановки й розв'язання проблем у цій галузі. Застосування соціокультурного підходу дало змогу розглянути життєдіяльність громад євангельсько-баптистського руху в часі і просторі, його трансформації, з урахуванням його структури, культури, інститутів, способу життя його пересічних членів та видатних діячів. У процесі дослідження застосовані загальнонаукові методи дослідження: аналізу і синтезу, логічний, соціологічний, аксіологічний (ціннісний); спеціально-історичні методи: історично-логічний, порівняльно-історичний, біографічний, проблемно-хронологічний, ретроспективний та історіографічної критики тощо. Метод усної історії задіяний у дослідженні з метою фіксування суб'єктивних свідчень очевидців подій, які відбувалися в період тоталітарної доби в Україні. Свідчення очевидців атеїстичних кампаній були зафіксовані методом дослідження – інтерв'ю.

Наукова новизна полягає в постановці та втіленні авторського концепту наукового вивчення проблеми, за якою *вперше*: у вітчизняній історіографії здійснено комплексний історичний аналіз становища громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. XX ст.). Релігійний соціум, його синергетичну модель у період комуністичної диктатури представлено на базі використаних та вперше опублікованих архівних документів центральних, галузевих, самвидавних джерел, особистих колекцій з застосуванням сучасного теоретико-методологічного інструментарію. Суб'єктивні свідчення очевидців подій, які були зафіксовані методом дослідження – інтерв'ю, дали змогу проаналізувати

згубний вплив атеїстичних кампаній на життя пересічних віруючих та їхніх дітей. Показано динаміку розвитку політики радянської влади щодо вірян євангельсько-баптистського спрямування; охарактеризовано соціокультурний світ, антропологічний вимір діяльності їхніх громад у 40-80-і рр. ХХ ст. Проаналізовано характер, інструментарій та масштаби карально-репресивних заходів органів спецслужб УРСР у відношенні до членів братства ЄХБ; осмислена правомірність та морально-етичний аспект використання в атеїстично-виховних та виправних цілях тоталітарною владою психіатричної медицини, освітніх та науково-культурних закладів УРСР для боротьби з активними членами братства та їхніми рідними. На конкретних прикладах встановлено роль судових органів УРСР в атеїстичних заходах, показових судових процесах над вірянами, незаконних діях щодо позбавлення вірян батьківських прав та примусового відправлення їхніх дітей у школи-інтернати. Показано соціокультурні наслідки репресивної політики радянської влади щодо вірних ЄХБ України, їхні матеріальні й духовні втрати; здійснено кількісно-якісну характеристику засуджених та ув'язнених за релігійні переконання; створено морально-етичний образ засуджених та членів їхніх родин, організаторів і учасників репресій. *Удосконалено:* основні теоретико-методологічні підходи дослідження щодо вивчення політичного та соціокультурного простору, у якому перебували громади Євангельських християн-баптистів радянської України в 40-80-і рр. ХХ ст.; тлумачення окремих ключових дефініцій, які стосуються проблеми дослідження. *Подальшого розвитку набуло:* з'ясування репресивної політики каральних органів комуністичного режиму щодо вірних громад ЄХБ, осмислення антропологічного виміру діяльності протестантських братств в 40-80-і рр. ХХ ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони дадуть змогу історикам протестантської церкви зорієнтуватися в широкому загалі літератури для подальшого вивчення проблеми. Новий фактичний

матеріал допоможе науковцям ґрунтовніше дослідити, критично оцінити, з'ясувати досягнення та невирішені проблеми становища громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.). Отримані результати можуть бути використані в підготовці освітніх програм, створенні підручників для загальноосвітніх закладів та закладів вищої освіти, узагальнюючих праць з історії України, наукових праць з історії протестантської церкви, читанні нормативних курсів і спецкурсів з історії протестантизму в Україні ХХ ст. Висновки дослідження можуть стати корисні при реалізації державної релігійної та духовної політики.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійних наукових пошуків автора. Усі положення, концепти, моделі, що виносяться на захист і становлять наукову новизну роботи, отримані автором особисто. Наукові статті автора у фахових виданнях є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації були обговорені на засіданнях кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Релігійне життя переяславської землі 9-12 ст.» (Переяслав-Хмельницький, 2014 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції IV-х Єфремівських читаннях «Релігійне життя переяславської землі 9-12 ст.» (Переяслав-Хмельницький, 2014 р.), IV Міжнародній науковій конференції «Православ'я в Україні» (Київ, 18-19 листопада 2014 р.), V Міжнародній науковій конференції присвяченій 400-літтю Київської академії (1615-2015)» (Київ, 17-18 листопада 2015 р.), Міжнародній науковій конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні «Українська Друга світова» (Київ, 5 травня 2015 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Друга світова війна: події, факти, версії» (Переяслав-

Хмельницький, 24 квітня 2015 р.), Круглому столі «Краєзнавство Переяславщини: дослідження, проблеми, постаті» (Переяслав-Хмельницький, 16 жовтня 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції V Єфремівські читання «Релігійне життя Переяславської землі (IX-XXI ст., присвячена 1000-літтю убієнні святого Бориса» (Переяслав-Хмельницький, 1-2 жовтня 2015 р.), Міжнародній науковій конференції «Українство в контексті світових цивілізаційних процесів (до 15-річчя Центру українознавства філософського факультету)» (Київ, 29 жовтня 2015 р.), VI Міжнародній науковій конференції присвяченій 1000-літтю духовних зв'язків з Афоном (1016-2016) та 25-літтю помісного собору Української Православної Церкви (1-3 листопада 1991 р.) (Київ, 23 листопада 2016 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення» (Київ, 2016 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції IV-х Єфремівських читаннях «Релігійне життя переяславської землі (IX-XXI ст.), присвячене 1025-літтю 9-12 ст.» (Переяслав-Хмельницький, 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів» (Переяслав-Хмельницький, 18-19 травня 2017 р.), Конотопських читаннях (Ніжин, 2017 р.), VI Міжнародній науковій конференції «Присвяченій 1000-літтю духовних зв'язків з Афоном (1016-2016) та 25-літтю помісного собору Української Православної Церкви (1-3 листопада 1991 р.)» (Київ, 23 листопада 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація та поширення протестантизму на Волині» (Луцьк, 26-27 жовтня 2017 р.), Круглому столі в межах роботи Міжнародної конференції «Дні науки філософського факультету» (Київ, 26 квітня 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Фінляндія – 100 років незалежності» (Київ, 17 листопада 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Чинники консолідації українства в епоху пост колоніалізму» (Київ, 26 жовтня 2017 р.), VIII Міжнародній науковій конференції «Православ'я в Україні» (Київ, 20 листопада 2018 р.), Десятій

міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, 24-27 жовтня 2019 р.), IX Міжнародній науковій конференції «Православ'я в Україні» (Київ, 20 листопада 2019 р.).

Публікації. Фактичний матеріал, висновки й теоретичні узагальнення дослідження висвітлені в 2 індивідуальних монографіях, 1 з яких у співавторстві, 26 наукових статтях у провідних вітчизняних фахових виданнях, 8 з яких індексуються в наукометричних базах, 1 – у зарубіжному виданні, 16 – у матеріалах науково-практичних конференцій і 3 публікації, які додатково відображають результати наукової роботи.

Структура дисертації. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (29 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (457 найменувань), додатків – 2. Повний обсяг дисертації 528 сторінок (із них – 428 сторінок основного тексту).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Історіографія вивчення історії громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. XX ст.) пройшла у своєму розвитку два періоди: радянський та новітній. Радянський період в історіографії – тривав з 40-х рр. – включно до кінця 80-х рр. XX ст. Новітній період розглядаємо з часу дезінтеграції СРСР та відновленням Україною в 1991 р. своєї незалежності і до сьогодні.

У радянський період склалося три основних напрями в історіографії вітчизняного євангельського християн-баптизму. Перший напрямок – радянський, представлений атеїстичною літературою, у якій гостро критикувалося віровчення ЄХБ, а його послідовників, називали «сектантами», «темними людьми», «антисупільним елементом», «націоналістами», «екстремістами» тощо. Другий напрямок – представлено церковною літературою, написаною вірянами євангельсько-баптистського спрямування. У цій літературі, яка представлена як церковними періодичними виданнями, так і нелегальними самвидавними бюлетенями, висвітлювалися особливості віровчення ЄХБ, відстоювалися принципи свободи сумління, оприлюднювалися факти її порушення в СРСР. Третій напрямок – охоплює роботи зарубіжних учених, головним чином діаспори, які вийшли в період 60-80-х рр. XX ст. Історіографію західного напрямку представлено працями, що були адресовані західним читачам для зрозуміти тяжкої ситуації, у яку потрапили євангельські християни та баптисти за комуністичного режиму.

Ще на початку 40-50-х рр. XX ст. була сформована та впроваджена оновлена релігійна модель співдії держави та церкви в СРСР: уніфікація та

одержавлення протестантських релігійних громад із метою досягнення геополітичних завдань. Ця модель була розроблена особисто Й. Сталіним під час Другої світової війни і впроваджувалася під гаслом «все для фронту та боротьби з німецько-фашистським агресором». Релігія на той момент для нього стала політичним інструментом для реалізації СРСР стратегічних цілей на міжнародній арені або глобальної політики в бік розширення впливу на партнерів антигітлерівської коаліції, а в подальшому й світового панування. Сталінська модель віротерпимої релігійної політики будувалася за подвійними стандартами: з одного боку, тоталітарний керівник через посередництво провладного ВРЄХБ демонстрував міжнародним партнерам демократію та свободу сумління в СРСР, з іншого – за сприяння спецслужб створив низку прихованих механізмів, які спрямовувалися на уніфікацію протестантської церкви та підпорядкування її державно-партійній роботі.

У тоталітарному суспільстві не лише церква підпорядковувалася державно-партійній роботі, але й історія та історіографія. Тому вивчення євангельського християн-баптистського руху, було підлаштоване загальному спрямуванню радянської атеїстичної ідеології і зосереджувалося переважно на негативному висвітленні історії становища та діяльності громад ЄХБ, підміні власне наукового аналізу ідеологічною пропагандою. Такий підхід до розв'язання наукових проблем був продиктований тоталітарною владою, що обмежило жорсткими ідеологічними важелями науковців того часу. Тоталітарна влада контролювала наукові розробки в цій сфері, вилучила з наукового обігу правдиві відомості про справжнє становище, діяльність ЄХБ на теренах УРСР.

Варто зазначити, що в повоєнний період у працях дослідників, які вивчали історію Протестантської церкви України, гостро засуджувалася діяльність громад євангельсько-баптистського спрямування. Дотримуючись офіційного атеїстичного підходу до вирішення наукових завдань, радянські вчені намагалися показати з негативної точки зору історію Християнської церкви, і таким чином сформувати в суспільній свідомості негативне ставлення до релігії

загалом, так і протестантських церков зокрема. церква висвітлювалася як пережиток минулих часів, якому у світлому комуністичному майбутньому суспільстві місця немає. Проте, коли в 1947 р. розпочалася кампанія боротьби з «космополітами», а саме провідними вченими та митцями, Й. Сталін вирішив залишити Церкву в спокої, вона йому була потрібна для інших прагматичних цілей, більш далекоглядних.

В аналізований період у цій сфері переважно займаються московські дослідники. Зокрема, у книзі І. Іванова та Н. Кольцова¹ про історію державно-церковних взаємин, чітко відтворено ставлення тоталітарної влади до Протестантської церкви в повоєнний період у СРСР. Автори мало уваги приділяли історії церкви, особливостям її віровчення, протестантські громади, головним чином, баптистські, називали «сектами», а її прихильників «сектантами». Поняття «секта» або «сектанти» в пропагандистській атеїстичній літературі такого стибу носило принизливий та образливий характер. За словами сучасної дослідниці протестантизму В. Любашенко, хоча в радянській історіографії утвердилася оцінка баптизму як релігійної секти. Однак вже в дореволюційний період конфесія існувала у вигляді розгалуженої протестантської церкви, що мала розвинуту ідейно-догматичну систему². Водночас, з атеїстичної літератури пізньосталінського періоду зникли звинувачення вірян ЄХБ в саботажі, буржуазно-націоналістичних ухилах, контрреволюції тощо. Сталінське гасло антирелігійної кампанії 1930-х рр. про викорінення релігії також зникло зі сторінок праць.

У період «хрущовської відлиги», а саме після постанови 1954 р. ЦК КПРС щодо посилення антирелігійної роботи посилилася атеїстична пропаганда. Ця постанова передбачала проводити боротьбу проти релігії як боротьбу науково-

---

¹Іванов І., Кольцов Н. О научно-атеистической пропаганде среди сектантов. Москва, 1948. 43 с.

²Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. Київ: «Поліс», 1996. URL: <https://risu.ua/>

матеріалістичного світогляду проти антинаукових релігійних уявлень³. Проте література цього періоду була доволі примітивною. Вона представлена переважно низьковартісними атеїстичними агітками⁴, у яких огульно звинувачували «сектантів» у порушеннях радянських законів про культури⁵, у тому числі й варварських знущаннях над рідними, дітьми⁶ і т.д.

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст. з'являються більш наукові праці про релігію, протестантизм, баптизм тощо. Аби роботу в напрямку атеїстичної пропаганди підняти на вищий рівень, була створена в 1964 р. в Москві науково-дослідна організація – Інститут наукового атеїзму при ЦК КПРС для координації наукової роботи з атеїзму⁷. Ця робота проводилася науково-дослідними інститутами Академії Наук СРСР, вищими навчальними закладами та установами Міністерства культури СРСР. В усіх республіках, у тому числі й УРСР, були створені багаточисельні філії, відповідні кафедри, будинки, лекторські групи тощо для проведення атеїстичної кампанії. Відповідно швидко з'явилося багато вчених, які займалися аналізом тодішньої релігійної ситуації. Дослідники вводили в науковий обіг нові джерела, вигідні комуністичному режиму⁸.

У зв'язку з цим філософи та історики релігії отримали від відповідних органів замовлення на літературу, яка б розвінчувала «ілюзії ідеології баптизму», та показувала його «антинаукову реакційну сутність»⁹. Майже всі праці, які були підготовлені в цей період, публікувалися переважно в Москві

³Митрохин Л. Н. Баптизм: история и современность (философско-социологические очерки). Санкт-Петербург: РХГИ, 1997. С. 56.

⁴Тучков Е. А. Сектантство и его идеология. Москва: Госполитиздат, 1955. 24 с.

⁵Сердобольская Л. А. Реакционная сущность баптизма. Ленинград: Лениздат, 1960. 44 с.

⁶Чардаров С. Атеїстичне виховання учнів. *Вільна Україна*. 1954. 1 груд.

⁷Зуев Ю. П. Институт научного атеизма (1964-1991). Антология отечественного религиоведения. Москва: Изд-во РАГС, 2009. Ч.1. С. 9-34.

⁸Науково-атеїстичне виховання учнів (хрестоматія). упорядники К. П. Кіндрат, В. А. Якубовський. Київ.: Вид-во «Радянська школа», 1966.; Вопросы идеологической работы. Сборник важнейших решений КПСС. Госполитиздат, 1961.; Законодательство о религиозных культах. Издание второе, дополненное. Москва: Юридическая литература, 1971. 212 с.

⁹Белов Л. П. Критика идеологии современного баптизма. Автореф. на соискание ученой степени канд. философских наук. Москва, 1962. 15 с.

російськими дослідниками¹⁰. Вони у цьому напрямку працювали наполегливо, щоби на «належному науковому рівні» дати відсіч «намаганням буржуазних богословів показати протестантизм у якості єдиної духовної сили, яка дає справжню свободу особистості»¹¹. Баптизм як віровчення дослідники називали «антигуманною і антисупільною ідеологією», особливо гостро критикувалася в дослідженнях діяльність опозиційної Ради Церков ЄХБ¹².

Провідним дослідником протестантизму, і головним чином баптизму у 60-х рр. ХХ ст. був московський вчений А. Клібанов¹³. Головна його заслуга в тому, що праці пройшли серйозну цензуру, і стали взірцем для всіх тодішніх дослідників євангельсько-баптистського руху, які цитували багаточисленні напрацювання А. Клібанова. Цілу низку робіт А. Клібанов написав у співавторстві Л. Мітрохіним, який у 1966 р. оприлюднив монографію «Баптизм»¹⁴. Після захисту докторської дисертації Л. Мітрохіна з'явилося безліч пропагандистської атеїстичної літератури, яка публікувалася на замовлення компартійних органів. Література такого штибу дублювала окремі тези праць А. Клібанова та Л. Мітрохіна¹⁵, та була повністю просякнута історичними звинуваченнями «сектантів в реакційності, і порушеннями

---

¹⁰Клибанов А. История религиозного сектантства в России. Москва: Наука, 1965.; Клибанов А. И., Митрохин Л. Н. Кризисные явления в современном баптизме. Москва: Знание, 1967. 65 с.

¹¹Красовский Ю. Д. Иллюзия свободы в идеологии баптизма. Автореф. на соискание ученой степени канд. философских наук. Москва: Мысль, 1967. С. 4.

¹²Митрохин Л. Н., Клибанов А. И. Христианское сектантство в СССР. Основы научного атеизма. Москва, 1961. С. 277-310.; Митрохин Л. Н. Коммунистическое воспитание и борьба против религиозного сектантства. *Коммунист*. 1961. № 2. С. 60-71.; *його ж.* Выступление на Всесоюзном совещании по вопросам разработки и пропаганды научного атеизма. *Вопросы философии*. 1962. № 8. С. 161

¹³Клибанов А. История религиозного сектантства в России. Москва: Наука, 1965. *його ж.* Религиозное сектантство и современность. Москва: Наука, 1969.

¹⁴Митрохин Л. Н. Баптизм. Москва: Госполитиздат, 1966. 264 с. (Современные религии); *його ж.* Митрохин Л. Н. Философия и практика современного протестантизма (баптизм): автореф. дис.... д-ра филос. наук. Москва, 1966. 43 с.; *його ж.* Баптизм. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1974. 264 с.

¹⁵Митрохин Л.Н. Баптизм и современность. Москва: Знание, 1964. 80 с.; *його ж.* Гость или хозяин? (беседы о баптизме). Москва: Моск. рабочий, 1964. 56 с. *його ж.* Баптизм і сучасність. Київ: Т-во «Знання» УкрРСР, 1964. 64 с.

радянського законодавства про культу» та рясніла псевдонауковими концепціями наукового атеїзму¹⁶.

Проблему розколу в середовищі ВРЄХБ провідні дослідники пов'язували насамперед із багатополлярністю світоглядів та віровчень усередині громади. Головною причиною зменшення кількості релігійних громад учені вважали сучасний світогляд та соціальний досвід радянських трударів, який відрізняється від релігійного. «Тому в міру успіхів комуністичного будівництва, комуністичного виховання трударів середовище поширення релігійних ідей буде й надалі звужуватися»¹⁷, – доводили автори цієї агітки.

Звичайно, що причини внутрішньоконфесійного розколу ними визначалися тенденційно, з урахуванням тодішніх політичних обставин, тому вони не відповідали реальності. Адже причини розколу насправді полягали в тому, що активні віряни не хотіли працювати на владу, та своїми ж руками нищити громаду, тому й відділилися від провладної ВРЄХБ та створили в 1961 р. «ініціативну групу», яка в 1965 р. створила свій Союз із певною організаційною ієрархією, що почав активно діяти й конкурувати зі структурами підпорядкованими ВРЄХБ¹⁸.

Твердження радянських дослідників, що саме комуністичне середовище та виховання сприятиме зникненню релігійних громад, є також лицемірним, насправді спецслужби та репресивні дії влади сприяли знищенню молитовних будинків. Як свідчать архівні документи, а саме звіти та протоколи нарад 5-ого (оперативного) управління МДБ УРСР, у складі якого діяв відділ «О», який займався наглядом за релігійними організаціями, головне завдання, що виконували його штатні працівники, полягало в плануванні та здійсненні

¹⁶Сердобольская А. А. Реакционная сущность баптизма. Ленинград, 1960. 43 с. *іт ж.* Об атеистической работе среди баптистов. Ленинград: «Знание», 1966. 45 с.; Подоляк В. А. Особенности и социальная сущность идеологии современного баптизма: автореф. дис.... канд. филос. наук. Киев, 1968. 23 с.; Скворцов З. К. Критика баптистской концепции общества и человека: автореф. дис.... на соискание ученой степени канд. филос. наук. Москва, 1970. 22 с.

¹⁷Митрохин Л., Клибанов А. Кризисные явления в современном баптизме. Москва: Издательство «Знание», 1967. С. 17-18.

¹⁸*Братський листок*. № 9-10. 1965. С. 1-6.

агентурно-оперативних, репресивно-каральних та підривних заходів щодо їхніх керівників та активних членів. Тому передбачалося, що спецслужби за допомогою своїх агентів серед керівництва «сектантських формувань», візьмуть під контроль діяльність «сектантів» та поступово й планомірно будуть руйнувати громаду зсередини, руками агентури, аж до повної ліквідації всіх осередків¹⁹.

У 70-х роках ХХ ст., коли посилювався тиск з боку тоталітарної влади на релігійні громади в СРСР, у тому числі і в Україні, дослідження в цій галузі значно звузилися²⁰. Реанімація сталінізму в брежнєвсько-сусловський період чітко відбилася й на працях про громади ЄХБ, віровчення баптизм та баптистів. Література в цій сфері стала була гострішою та мала викривально-обвинувальний характер, і дублювала замовні сталінські пропагандистські антирелігійні брошури 1930-х рр. Тому в такій псевдонауковій літературі, яка була розрахована на пропагандистів атеїзму²¹, актив Ради церков ЄХБ називали «націоналістами», «релігійними фанатиками», які зайняли антигромадську позицію та ведуть боротьбу з тими вірянами, що лояльно ставляться до радянського устрою, будівництва комунізму. Пропагандисти атеїзму звинуватили Прокоф'єва і його прибічників у тому, що вони намагаються спровокувати вірян на виступи проти місцевих органів влади, і навіть організували активну підпільну боротьбу проти радянського законодавства, яке забороняє їхню реакційну антисупільну діяльність. «Прибічники Ради церков ЄХБ, – зазначено кандидатом філософських наук Ф. Гаркавенком, вдаючись до прямих фальсифікацій стверджують, що в СРСР вірян ніби переслідують за їхню релігійність, що програмними положеннями КПРС є фізичне знищення

¹⁹ Дело № 26 с докладными записками, спецсообщениями, обзорами и справками по линии интеллигенции и молодежи. Начато 24 ноября 1959 г. Закончено 10 декабря 1959 г. ГДА СБУ. Ф.1. Оп.1. Д. 1093. С. 194.

²⁰ Митрохин Л. Н. О «диалоге» марксистов и христиан. *Вопросы философии*. 1971. № 7. С. 48-58.

²¹ Калиничева Э. В. Социальная сущность баптизма 1917-1929 гг. Ленинград: Издательство «Наука». 1972, 150 с.; Поліщук Ю. Д. Баптизм колись і тепер. Київ: Видавництво «Карпати», 1976. 43 с.

вірян, що КПРС і радянський уряд втручається у внутрішні справи ЄХБ. Таким чином, робить висновок автор, релігійна боротьба не є лише внутрішньою справою баптистської церкви, вона приносить шкоду не тільки рядовим вірянам, але всьому нашому суспільству – основа основ якого, морально-суспільна та політична єдність»²².

Комуністичний режим, намагаючись виправдати свої злочинні, антигуманні дії щодо вірних ЄХБ, зокрема використання психіатричної медицини в карально-репресивних цілях, замовив низку «викривальних» праць про баптистів як неадекватних людей, із психічними відхиленнями. У такій літературі, на базі спеціально підібраних джерел, зокрема посилянь на релігійну літературу, періодичні видання громади ЄХБ, був створений образ баптистів-фанатиків²³, замкнутих у своєму уявному світі, які практикують містицизм, окультизм, проповідують есхатологію тощо²⁴.

Соціальне замовлення на огульну критику євангельсько-баптистського руху та звинувачення в «екстремізмі» вірних Ради церков ЄХБ, продовжилося комуністичним режимом і в першій половині 80-х рр. ХХ ст. Прикладом може слугувати пропагандистський опус В. Арестова «Баптизм без маски», у якій автор намагається проаналізувати «релігійні екстремістські угруповання фанатиків ЄХБ». Він гротескно звертається до їхніх громадянських почуттів та закликає робітників перевиховати таких людей на виробництві, за місцем проживання, застосовувати методи ідеологічного впливу та не виключає необхідності застосування щодо вірян заходів адміністративного впливу. За словами В. Арестова перевиховання таких громадян повинні займатися вчителі, інженери, лікарі, агрономи, які володіють не тільки навчальним курсом основ наукового атеїзму, але й глибокими знаннями специфіки окремих віровчень,

²²Гаркавенко Ф. И. Идеология современного баптизма. Москва, 1970. С. 8.

²³Москаленко А. Т., Чечулин А. А. Микросреда верующего и атеистического воспитание. Новосибирск: Наука, 1979. 222 с.

²⁴Ляліна Г. С. Новые тенденции в идеологии баптизма. Москва: «Знание», 1979. 64 с.

формами і методами роботи із вірянами різних конфесій, у тому числі і баптистами²⁵.

З-поміж праць цього періоду науковий інтерес викликають роботи тогочасного голови Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР В. Куроєдова²⁶. Готуючи свої праці, В. Куроєдов використовував нові джерела доступні йому та намагався визначити місце релігії в тогочасному суспільстві та розтлумачувати принципи радянського законодавства про свободу сумління у позитивному контексті. Зокрема, він схвально оцінював правове становище релігійних об'єднань у СРСР. Водночас, В. Куроєдов стверджував, що віряни несправедливо намагаються показати становище релігії в радянській державі як катастрофічне, натомість акцентував увагу на значенні антирелігійної пропаганди для зміцнення соціалістичного ладу та виховання майбутнього покоління²⁷.

Новим в історіографії щодо громад євангельсько-баптистського спрямування у 80-х рр. ХХ ст. стало те, що дослідники розпочали пропагувати теорію релігійної свободи в СРСР. На її підтвердження наводилися відомості про кількість церков та їх вірян, які вільно відвідують богослужіння. Праці подібного характеру вийшла з-під пера як українських, так і російських дослідників, зокрема О. Огневої та О. Уткіна²⁸, І. Бражника²⁹, Ю. Розенбаума³⁰, М. Бабія³¹, А. Барменкова³², Д. Фурмана³³. Ці автори намагалися висвітлити тему свободи сумління як в радянській країні, так і в різні історичні періоди з офіційної точки зору.

²⁵Арестов В. Баптизм без маски. Киев: «Вища школа», 1983. 120 с.

²⁶Куроєдов В. Религия и закон. Москва, 1970. 65 с.; *його ж*: Советское государство и церковь. Москва, 1976. 80 с.; *його ж*: Религия и церковь в Советском государстве. Москва, 1981. 236 с.; *його ж*: Религия и церковь в Советском государстве. 2-е изд., доп. Москва, 1984. 256 с.

²⁷ Куроєдов В. Советское государство и церковь. Москва, 1976. 80 с.

²⁸Огнева О., Уткін О. Свобода совісті реальна та ілюзорна. Київ, 1982. 183 с.

²⁹Бражник И. Атеизм и свобода совести. Киев, 1985. 60 с.

³⁰Розенбаум Ю. Советское государство и церковь. Москва, 1985. 156 с.

³¹Бабій М. Свобода совісті в сучасній ідеологічній боротьбі. Київ, 1986. 94 с.

³²Барменков А. Свобода совести в СССР. Москва, 1986. 82 с.

³³Фурман Д. Религия, атеизм и перестройка. На пути к свободе совести. Москва, 1989. 80 с.

Політичні зміни, які принесла «перебудова», позитивно вплинули на пошук вивчень у галузі історії баптистського руху в радянський період. Ліквідація цензури, штату кураторів-ідеологів, публікація нових джерел, таємних службових документів, архівів, безцензурних спогадів, все це призвело до нового погляду на радянське минуле та на ідеологію, яка його оберігає³⁴.

У зв'язку з цим, з'являються дослідження, у яких вперше були залучені архівні джерела спецслужб СРСР. Дослідники почали визнавати репресії щодо багатьох вірних ЄХБ. Проте концептуальний підхід у цих розвідках залишався радянським, оскільки автори намагалися довести доцільність репресій проти служителів протестантських церков. Також їм не вдалося відійти від офіційних понять радянської історіографії, зокрема таких як: «атеїстичне перевиховання», «ленінські норми», «науковий атеїзм» і т.д.³⁵.

Протягом 60-80-х рр. ХХ ст. поряд з офіційною антирелігійною літературою виходять конфесійні і самвидавні публікації опозиційної Ради церков Євангельських християн-баптистів³⁶. Значною подією в цій галузі стало видання у 1979 р. фундаментальної праці «История евангельских христиан-баптистов в СССР», яка була перевидана у 1989 р.³⁷. Книга присвячена виникненню й життю євангельсько-баптистських церков у Радянському Союзі. Вона складена редакційною комісією при ВРЄХБ, основним автором роботи став Сергій Микитович Савінський. Дослідники виділили такі періоди становлення євангельсько-баптистських церков: «передісторія (X – середина XIX ст.); виникнення євангельського руху – з 1860 по 1882 рік; життя церков з 1882 по 1905 рік; пошук євангелізаційної роботи в 1905-1917 роки;

³⁴Митрохин Л. Н. Баптизм: история и современность (философско-социологические очерки). Санкт-Петербург: РХГИ, 1997. С. 56.

³⁵Алексеев В. А. Иллюзии и догмы. Москва.: Политиздат, 1991. 398 с.

³⁶*Братский вестник № 1*. Москва, издание Всесоюзного Совета Евангельских-Христиан Баптистов. 1960. 88 с.; *Братский листок*, №4. 1965 г. СЦ ЕХБ.; *Бюллетень № 2 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1971. 30 с.; *Бюллетень № 2 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1972. 10 с.; *Бюллетень № 52. Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1978. 32 с.; *Бюллетень № 60 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1979. 66 с.

³⁷История евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1989. 408 с.

післяреволюційний період з 1917 по 1929 рік; 1929-1942 роки; сучасний період – з 1942 по 1980-і роки. Події, пов'язані з євангельсько-баптистським рухом, охоплюють період із сорокових років минулого століття, коли виникла перша баптистська громада в Литві, і по теперішній час. Центральне місце займає історія російсько-українського євангельсько-баптистського братства – Розділи I-VII, XVI»³⁸. Як зазначає автор, «при роботі над історією було використано багато статей і книги, брошури та монографії, що відносяться до історії євангельських християн-баптистів, написані членами церков євангельських християн-баптистів, а також православними і світськими, вітчизняними та зарубіжними авторами. Крім того, у якості джерел використовувалися періодичні видання Союзу євангельських християн і Союзу баптистів, рукописні матеріали, включаючи документи, листи, мемуари, що зберігаються в архівах, бібліотеках і в зборах приватних осіб в нашій країні, а також в зарубіжних фондах; усні та письмові спогади найстаріших братів і сестер; законодавчих актів дореволюційного і післяреволюційного періодів»³⁹.

Як українські, так і російські дослідники відзначили новизну та актуальність цієї першої оригінальної праці з історії російсько-українського євангельсько-баптистського братства. Відомий радянсько-російський релігієзнавець Л. Мітрохін наголосив, що автори книги «Історія ЄХБ в СРСР» використали «величезний» обсяг літератури і ввели в обіг безліч нових джерел і фактів, «виклавши минуле баптизму зі скрупульозністю, яка раніше не зустрічалася»⁴⁰.

Конфесійні історики С. Санніков і Ю. Решетніков зазначали: «в 1989 р. виходить «Історія євангельських християн-баптистів» – перше серйозне дослідження, над яким працювали безпосередньо самі баптисти. Хоча необхідно зауважити, що і це дослідження відзначається офіційністю, бо вийшло за часів, коли повна свобода друку була ще неможливою. Серед недоліків варто назвати

³⁸История евангельских христиан-баптистов в СССР. URL: <http://esxatos.com/>

³⁹История евангельских христиан-баптистов в СССР ...

⁴⁰Там само.

відсутність аналітичного підходу, серед переваг – широку базу першоджерел»⁴¹. Російська вчена Н. Потапова в докторській дисертації з історії писала, що книга стала першою, і до теперішнього часу – найсерйознішою узагальнюючою працею, що розкриває виникнення і розвиток євангельського руху в Росії. У той же час вона зазначила, що про події радянського періоду в книзі пишеться «гранично дипломатично», і що автори не згадують, що мали місце в попередні десятиліття проблеми конфесії з владою⁴².

На думку О. Александрова книга стала «справжнім відкриттям», «появою власне конфесійного баптистського спрямування історіографії». Він також звернув увагу на «дуже обмежене» висвітлення в книзі «темних сторінок» у стосунках конфесії з державою. У 1999 і 2001 рр. основний автор книги С. Савінський випустив двотомник, який значною мірою повторив «Історію ЄХБ в СРСР», але з істотним доповненням матеріалами про репресії та переслідування вірян громади ЄХБ⁴³.

Цікаві факти та суб'єктивний, авторський погляд у висвітленні подій розвитку церкви ЄХБ в період радянського тоталітаризму подано в доповіді очільника РЦ ЄХБ Г. Крючкова, яка була оприлюднена в 1989 р. в ювілейному збірнику праць «По пути возрождения»⁴⁴.

Важливим був внесок в розв'язання окремих аспектів політичної, соціокультурної ситуації, у якій опинилися вірні громади ЄХБ під час комуністичного панування зарубіжних дослідників Г. Домашовця⁴⁵,

⁴¹Санніков С., Решетников Ю. Огляд історії євангельсько-баптистського руху в Україні URL: <http://old.baptyst.com/index.php>.

⁴²Потапова Н. В. Евангельское христианство и баптизм в России в 1917-1922 гг. (на материалах Дальнего Востока): автореф. дис... на соискание ученой степени доктора исторических наук. Южно-Сахалинск, 2015. 51 с. URL: <http://cheloveknauka.com>.

⁴³История евангельских христиан-баптистов в СССР URL: <http://eafecb.com>.

⁴⁴20 лет по пути возрождения. Слово на юбилей председателя Совета Церквей ЕХБ Г. К. Крючкова. По пути возрождения. Москва, 1989. С. 10-11.

⁴⁵Домашовець Г. Нарис історії української євангельсько-баптистської церкви. Irvington; Toronto, 1967. 596 с.; його ж. Одне півсторіччя. Irvington: Вид-во Кирило-Мефодіївського Братства, 1973. 256 арк.

В. Заватські⁴⁶, Л. Жабко-Потаповича⁴⁷. Проблему становища та діяльності ЄХБ в радянський період досліджували зарубіжні вчені С. Нагай⁴⁸, Г. Саймон⁴⁹, В. Ван де Беркен⁵⁰, Д. Пауелл⁵¹ та ін.

Варто відзначити об'ємну роботу Г. Домашовця «Нарис історії української євангельсько-баптистської церкви», яка була надрукована в Канаді у 1967 р. в розпал антирелігійної кампанії в СРСР, у тому числі і в Україні. Причину написання і оприлюднення своєї розвідки автор пояснив так: «У часи Другої світової війни багатьох українців, а з ними й баптистів, недоля вигнала з рідної землі й розпорошила по цілому світі. Не полишити ніякої пам'ятки, то була б вина перед рідним народом та євангельсько-баптистським рухом. Ця праця не є завершенням Євангельсько-Баптистської Церкви. За можливості це виконання подвійного завдання цієї праці. Перше, промостити дорогу до подальших студій українського баптизму; друге, зміцнити теперішнє положення розсіяного братства його з минулістю й теперішністю»⁵².

Особливий внесок у дослідження в історії ЄХБ здійснив В. Заватські, праця якого вперше з'явилася англійською мовою у 1981 р. Представлена в книзі інформація визначала певні тенденції та закономірності розвитку, привертаючи увагу до найбільш актуальних питань у житті церкви, що допомогло їм більш творчо, по-новому підійти до оцінки своєї діяльності та визначення їхніх нагальних завдань. Що ж стосується державних органів комуністичного режиму відповідальних за релігійні справи, то вони, навпаки, вважали авторську позицію зайве критичною, особливо в частині висвітлення державної політики у ставленні до євангельських християн. Результатом такої

⁴⁶Заватски В. Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны. [пер. с англ]. Москва: ИЦ-Гарант, 1995. 560 с.

⁴⁷Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні: Історія Українського Євангельсько-Баптистського руху. Вид. II. Чикаго, 1991. 173 с.

⁴⁸Нагай С. Віра, церква і народ. Габсбург, 1963. 28 с.

⁴⁹Simon G. Church, State and Opposition in the USSR. London, 1974. 127 p.

⁵⁰Van den Bercken W. Ideology and atheism in the Soviet Union. New York, 1975. 154 p.

⁵¹Powell D. Antireligious propaganda in Soviet Union: A study of mass persuasion. Cambridge, 1975. 138 p.

⁵²Домашовець Г. Нарис історії української... С. 9.

оцінки стала відмова у видачі візи В. Заватські на в'їзд в Радянський Союз протягом семи років⁵³. Отже, внесок зарубіжних учених у дослідження проблеми є надзвичайно важливий, незважаючи на слабкість джерельної бази в їхніх розвідках, причиною якої стала їх відірваність від першоджерел.

Новий об'єктивний погляд на проблему щодо становища та діяльності громад ЄХБ у політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби, переслідувань вірян у СРСР розпочався лише після відновлення Україною незалежності в 1991 році. Нами він визначається як другий етап у дослідженні вказаної проблеми (1991 р. – початок ХХІ ст.). Відмова дослідників від тоталітарного мислення та компартійного підходу до вирішення наукових проблем дозволив підняти низку заборонених тем у попередні періоди. Зокрема, подією в цій галузі стала публікація праць таких науковців, як: В. Любащенко та Н. Жукалюк⁵⁴. Особливу увагу привертають праці В. Любащенко про історію протестантських громад України⁵⁵. Це перша в новітній історіографії спроба висвітлення генези, етапів еволюції та сучасного стану протестантизму в Україні. Зародження конфесії проаналізовано в контексті історико-культурних явищ Ренесансу, Реформації, Просвітництва. Автор не тільки показує вплив європейської реформаційної та пієтичної думки на релігійне життя в Україні, а й простежує вітчизняні витоки та становлення конфесії⁵⁶. Значну увагу в праці приділено громадам ЄХБ, їх віровченню та складним умовам, у яких довелося вірянам-християнам проводити свою діяльність у радянські часи та протистояти антирелігійній політиці. Дослідницею розглядаються сучасні зміни в протестантизмі, його місце в

⁵³Заватски В. Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны. [пер. с англ]. Москва: ИЦ-Гарант, 1995. URL: <http://www.rusbaptist.stunda.org/zips/>.

⁵⁴Жукалюк Н., Любащенко В. История церкви христиан-Адвентистов седьмого дня в Украине. Київ, 2003. 320 с.

⁵⁵Любащенко В. Історія протестантизму. Курс лекцій. Львів, 1995. 350 с.; *її ж*: Молодєжь в пятидесятичестве: поиски идеала. Львов, 1992. 200 с.; *її ж*: Сучасний євангельсько-баптистський рух в Україні: оновлення традицій. *Людина і світ*. 1996. № 6. С. 6-10.; *її ж*: Протестантизм в Україні: генеза, структура, місце в соціокультурних процесах: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11. Київ, 1998. 258 л.

⁵⁶Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. Київ: «Поліс», 1996. URL: https://risu.ua/istoriya-protestantizmu-v-ukrajini-kurs-lekciy_n83012.

суспільних та міжконфесійних процесах. Відзначимо й те, що праця побудована на багатому фактичному матеріалі, подекуди унікальних джерелах, робота відкриває маловідому, надзвичайно цікаву сторінку історії та культури України.

Важливі аспекти, які стосуються діяльності та становища в тоталітарній державі громад ЄХБ, соціокультурним впливам на поведінку вірян, стосункам з державними структурами в УРСР висвітлені в низці монографій авторитетних істориків. У працях П. Бондарчука⁵⁷ досліджуються проблеми релігійності населення України впродовж періоду із середини 1940-х до середини 1980-х років. Намагаючись системно висвітлити питання і показати соціокультурні впливи, автор розглядає релігійну політику радянської влади, внутрішньоконфесійне життя релігійних об'єднань, соціально-демографічні характеристики вірян тощо. Основна увага приділена розгляду релігійної свідомості та релігійної поведінки пересічних вірян. Аналізується переломлення релігійного віровчення у їхній свідомості, існування язичницьких світоглядних елементів у віруваннях та традиціях українського народу, особливості вияву релігійних почуттів та настроїв, переживання релігійного досвіду. Висвітлюються проблеми участі вірян у богослужіннях та відзначенні свят; виконання обрядів життєвого циклу в Україні; ставлення до молитов, постів, паломництва, читання релігійної літератури; місіонерської діяльності тощо⁵⁸.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. вийшли роботи науковців, присвячені релігійній політиці, взаєминам держави і церкви, релігійному життю загалом, у яких побіжно розглянуті окремі аспекти життя баптистів у соціокультурних

⁵⁷Бондарчук П. Соціорелігійне життя України в середині 1940-х – на початок 1950-х рр. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія. Відп. ред. В. М. Даниленко: у 3-х частинах. Ч. 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с. С. 90-151.; *його ж.* Релігійність населення України у 40-80- х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.; *його ж.* Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940-х–середина1980-х років): взаємини з владою особливості та трансформації релігійного життя. *Український історичний журнал.* 2018. № 6. С. 145-167.

⁵⁸Бондарчук П. Соціорелігійне життя України в середині 1940-х – на початок 1950-х рр... С. 2.

вимірах тоталітарної доби. Відзначаємо передусім монографії О. Лисенка «Церковне життя в Україні. 1943-1946»⁵⁹, О. Бажана і Ю. Данилюка «Випробування вірою»⁶⁰, яка містить додатки – архівні матеріали, що стосуються й питань соціокультурної площини вірян. Варто виокремити працю В. Войналовича «Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років»⁶¹.

Новітній історіографічний період доповнюють напрацювання дослідників, які значну увагу приділяють вивченню людиноцентричної історії ЄХБ періоду радянського тоталітаризму. Публікуються монографії⁶², дисертації⁶³, навчальні посібники⁶⁴, брошури⁶⁵, статті⁶⁶, які розв'язують ключові питання церковної

⁵⁹Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. Київ, 1999. 403 с.

⁶⁰Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-і рр. Київ, 2000. 329 с.

⁶¹Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940-1960-х роках: політичний дискурс. Київ, 2005. 741 с.

⁶²Лахно О. Церковна опозиція Євангельських християн-баптистів в Україні (1940-1980 рр.). Полтава: Друкарська майстерня, 2009. 288 с.; Гапонюк, Л.А., Пирожко М.О., Чайка В. Г. Євангельський рух на Волині в документах і долях людей. Луцк: Україн. місія благовістя, 2009. 448 с.; Висовень О. І. Боротьба євангельських християн-баптистів за свободу сумління. Монографія. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2017. 197 с.

⁶³Белікова Н. Ю. Релігійні конфесії України наприкінці 80 – у 90-ті рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2001. 20 с.; Сігарчук, Р. А. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20–30-і рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. Київ, 2001. 238 л.; Вільховий Ю. В. Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (середина 40–70-х рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. Полтава, 2002. 298 л.; Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини у міжвоєнний період (1919–1939): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2006. 20 с.; Голощапова Є. О. Громади євангельських християн-баптистів Південної України в умовах суспільних трансформацій 20-30-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2010. 198 л.; Данилова І. Ю. Протестантські релігійні організації в Україні у повоєнний період (1945-1955 рр.): структура, діяльність та стосунки з владою: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2010. 245 л.; Петров С. В. Політика СРСР щодо Євангельських церков у 1940–1960-і роки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2016. 16 с.

⁶⁴Історія релігії в Україні: навч. посібник для студентів. за ред. А. М. Колодного і П. Л. Яроцького; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Відділення релігієзнавства. Київ: Знання, 1999. 735 с.; Історія релігії в Україні: у 10 т. під ред. А. Колодного. Київ: Україн. Центр духовної культури, 1997. 2010. Т. 5: Протестантизм в Україні. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм. редкол.: П. Яроцький [та ін.]; за ред. П. Яроцького; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди. Відділення релігієзнавства. 2002. 428 с.

політики тоталітарної влади, становища та діяльності як ЄХБ, так і інших протестантських конфесій УРСР в умовах репресій та нищення їхніх членів.

Великий унесок у розв'язання багатьох дискусійних питань щодо діяльності та становища ЄХБ в СРСР, їхнього віровчення, спротиву радянській тоталітарній ідеології, боротьби за право свободи сумління та віросповідання, репресивних заходів радянської держави щодо релігійних об'єднань розкрили у своїх роботах конфесійні історики. Важливо те, що в працях діячів церкви зібрано та узагальнено значний обсяг матеріалу цінного для вивчення політичних та соціокультурних вимірів, у яких жили вірні ЄХБ у період радянського тоталітаризму. Конфесійні студії відрізняються від праць професійних науковців тим, що переважно не забезпечені науково-довідковим апаратом та найчастіше в них ненауковий стиль викладу матеріалу, але це не знижує їхньої актуальності для новітньої історіографії.

Непересічний інтерес викликає робота С. Савінського «История русско-украинского баптизма»⁶⁷. Цей навчальний посібник підготовлений за результатами авторського дослідження: «Коротка історія російсько-українського євангельсько-баптистського братства в Росії і в Радянському Союзі», який став результатом вивчення величезної кількості офіційних документів, різних друкованих і рукописних матеріалів, що зберігаються в бібліотеках та інших фондах. «Коротка історія була покладена в основу написання Частини першої «Історії євангельських християн-баптистів в СРСР», виданої в 1989 році⁶⁸.

---

⁶⁵Ластовський В.В. Державно-церковні правовідносини в Україні: проблеми в історії та сучасності. Київ: ГО «Всеукраїнське Товариство дослідників християнських старожитностей Центральної та Східної Європи», 2016. 40 с.

⁶⁶Михайлуца М. І. Регламентация релігійного життя в українських землях Буго-Дністровського межиріччя (1941-1944 рр.). *Історія релігій в Україні: науковий збірник*. За заг. ред. М. Капраля, О. Киричук, І. Орлевич. Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. Частина 1: Церковна історія. С. 635-643.

⁶⁷Савинский С. История русско-украинского баптизма. Одесса: ОБС «Богомыслие», 1995. 128 с.; *його ж.* История Евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1917-1967 гг.). Санкт-Петербург: Библия для всех, 2001. 422 с.

⁶⁸Савинский С. История русско-украинского баптизма...С. 2.

Відзначимо також роботу С. Санникова⁶⁹, який у співавторстві з Ю. Решетниковим у 2000 р. оприлюднив працю «Обзор истории евангельско-баптистского братства на Украине»⁷⁰. У роботі подано короткий історіографічний огляд проблеми, охарактеризовано богословсько-догматичні погляди евангельських християн-баптистів, простежено виникнення братства як особливого релігійного напрямку. Окремі сторінки історії евангельсько-баптистської спільноти досліджуваного періоду, біографії найвидатніших діячів цього руху подано в праці Л. Коваленка «Облако свидетелей Христовых (72 биографии с фотографиями)»⁷¹.

Крім вітчизняних дослідників, вивченням історії ЄХБ періоду радянського тоталітаризму займаються і зарубіжні вчені. Зарубіжну історіографію представлено працями російських вчених. Серед них є роботи як богословів церкви, так і світські студії. Із найбільш вагомих досліджень історії баптизму і евангельського християнства слід виділити роботи російських дослідників: Л. Мітрохіна⁷², А. Міцкевича⁷³, А. Пузиніна⁷⁴ та ін. Зокрема Л. Мітрохін у праці «Баптизм: история и современность (философско-социологические очерки)», проводячи історико-філософське дослідження баптизму, розглядав його в контексті розвитку світового баптизму, подав історіографічний огляд проблеми, визначив особливості проблеми її дослідження. Особливе місце в новітній російській історіографії займає дослідження А. Пузиніна «Традиция евангельских христиан: изучение самоидентификации и богословия от момента ее зарождения до наших дней»,

⁶⁹История баптизма: сборник. Ред. Л. Голодецкий и др., предисл. С. В. Санников. Одесса: ОБС, «Богомыслие», 1996. Вып. 1. 1996. 489 с.

⁷⁰Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства на Украине. Одесса, 2000. 246 с.

⁷¹Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых (72 биографии с фотографиями). Изд. 3-е, доп. Киев: Центр Христианского Сотрудничества, 2002. 274 с.

⁷²Митрохин Л. Н. Баптизм: история и современность (философско-социологические очерки). Санкт-Петербург: РХГИ, 1997. 480 с.; *його ж.* Философские проблемы религиоведения. Санкт-Петербург: РХГА, 2008. 1046 с.

⁷³Міцкевич А. И. История Евангельских Христиан-Баптистов. Москва: РС ЕХБ, 2007. 536 с.

⁷⁴Пузынин А. Традиция евангельских христиан: изучение самоидентификации и богословия от момента ее зарождения до наших дней. Москва: изд-во ББИ, 2010. 523 с.

де вперше розглядає євангельський рух в широкому культурному і загальноісторичному контексті, аналізується ідеологія євангельських християн у контексті вітчизняних і західних геополітичних і месіанських ідей⁷⁵.

Отже, російська історіографія значно доповнила вивчення євангельського-баптистського руху періоду радянського тоталітаризму в широкому культурно-філософському, загальноісторичному контексті.

1.2. Джерельна база дослідження та її класифікація

Джерельна база дослідження поєднує цілий комплекс матеріалів, які дадуть змогу повною мірою відтворити особливості соціокультурного життя вірян ЄХБ у 40-80-і рр. ХХ ст., висвітлити становлення та організацію діяльності органів управління й політичного контролю в релігійній сфері, а також протидію євангельсько-баптистських вірних втручанням органів тоталітарної влади в їхнє релігійне життя.

Основним дослідницьким методом, який дозволив вивчити та проаналізувати джерела, які несуть найбільше інформації про життя та діяльність вірних ЄХБ в 40-80-х рр. ХХ ст. є наукова класифікація⁷⁶. Виходячи з особливостей розвитку досліджуваної проблеми у радянській та новітній періоди залучені джерела можна поділити на такі групи:

1) Архівні документи, які є найбільш достовірним джерелом інформації про громади ЄХБ в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби. Зокрема, у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України містяться важливі відомості про діяльність громад ЄХБ, їхню структуру, керівний склад, технічний персонал, взаємозв'язки Всесоюзної ради Євангельських християн-баптистів зі світовими баптистськими організаціями, зокрема Всесвітньою Спільнотою баптистів.

---

⁷⁵Там само. С. 345.

⁷⁶Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. Київ, 2007. С. 54.

Найбільше інформації про офіційну політику комуністичного режиму щодо релігії знаходиться в фонді І. Центрального комітету Компартії України, відділі «Особливий сектор ЦК Компартії України». Зокрема в таємній частині фонду І. за 1941-1944 рр. знаходиться важлива інформація, яка розкриває релігійну політику Й. Сталіна в роки Другої світової війни⁷⁷. У справі № 1030 містяться доповідні записки та інші матеріали про збір засобів у фонд Червоної Армії церковними громадами і духовенством міста Києва⁷⁸. Також у фонді І. знаходимо багато важливого матеріалу про роботу Уповноваженого Ради в справах релігійних культів при РНК СРСР по Українській РСР за 1945 р.⁷⁹, у тому числі й інформацію про нелегальні релігійні організації України⁸⁰ та розробку і впровадження механізмів боротьби з ними⁸¹. Листи, які знаходяться у фонді, зокрема Центральної Ради Союзу воюючих безбожників СРСР до заступника начальника управління пропаганди й агітації ЦК КПУ України дають змогу зрозуміти нову модель боротьби комуністичного режиму з релігійними організаціями в повоєнний час⁸².

⁷⁷Письмо на имя Сталина за подписями товарища Хрущева, докладные записки и др. Материалы о сборе средств в фонд Красной Армии церковными общинами и духовенством города Киева. ЦДАГО Украины. Ф.1. Оп. 23. Д. 1030. Ч.І. 22/II. 1944 – 22/VIII 1944. 16 л.

⁷⁸Там само.

⁷⁹Информации, отчеты, справки справки о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СНК СССР по Украинской ССР. ЦДАГО Украины. Ф. 1. Оп. 23. Д. 1639. Ч.1. 1/V 1945 декабрь 1945. 207 л.

⁸⁰Информация о нелегальных религиозных организациях и реагирование населения Украины на аресты духовенства униатской церкви. ЦДАГО Украины. Ф.1. Оп.23. Д.1941. Ч.1. 26.III. 1945. – 20/X 1945. 12 л.

⁸¹Докладная записка о научно-исследовательской работе по изучению теории и практики религиозных организаций. ЦДАГО Украины. Ф. 1. Оп.23. Д.1942. 25/VII. 1945. 97 л.

⁸²Письмо Центрального Совета Союза воюющих безбожников СССР и справка заместителя начальника управления пропаганды и агитации ЦК КПУ (б) Украины о прекращении деятельности Союза воюющих безбожников Украинской ССР. ЦДАГО Украины. Ф.1. Оп. 3. Д. 22. (нач. 22 мая 1947 закон. 24 мая 1947). 2+1 л.; Информация Каменец-Подольского обкома КПУ (б) У о естественно-научной антирелигиозной пропаганде в области. ЦДАГО Украины. Ф.1. Оп. 3. Д. № 02/10. Том І. начало II/VII. 1951 г. закончено II/VI. – 1951 г. 6 л.

Про хрущовську антирелігійну кампанію багато роз'яснює інформація, яка міститься в справі № 02/10, і належить відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ до редакції газети «Правда України» та Уповноваженого Ради в справах релігійних культів – щодо питань антирелігійної пропаганди⁸³. У цій справі містяться важливі відомості, які дають змогу простежити офіційні відомості щодо реакції віруючих на постанову ЦК КПРС від 10 листопада 1954 року «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення»⁸⁴.

Велика кількість інформації, яка розв'язує, пояснює ключові аспекти досліджуваної проблеми знаходяться в Центральному державному архіву вищих органів влади та управління України. Особливу увагу привертають матеріали з фонду уповноваженого Ради в справах релігій при РМ СРСР в Українській РСР, які розкривають механізми та методи практичної реалізації політики радянської влади у сфері релігії. Зокрема, у фонді 4648 «Рада в справах релігії при Раді Міністрів УРСР та її попередники: уповноважені Ради в справах релігій при РМ СРСР по УРСР» містяться важливі документи республіканських партійних та державних установ, матеріали місцевих органів влади, протоколи засідань політбюро, секретаріату та президії ЦК КПУ, які стосувалися питань релігії⁸⁵. Інформація щодо кількості зареєстрованих та незареєстрованих громад на місцях надходила до голови РСРК П. Вільхового за

⁸³Информации и письма отдела пропаганды и агитации ЦК КП Украины, редакции газеты «Правда Украины», Уполномоченного Совета по делам религиозных культов – по вопросам антирелигиозной пропаганды. ЦДАГО Украины. Ф. 1. Оп. 30. Д. № 02/10. начато 12. V. 1954. – закончено 10. XI. 1954. 23 л.

⁸⁴Информация о реагировании духовенства и верующих на постановление ЦК КПСС от 10 ноября 1954 «Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения». ЦДАГО Украины. Ф. 1. Оп. 30. Д. №02/10. начато 12. V. 1954. – закончено 10. XI. 1954. 17 л.

⁸⁵Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Постановления Совета Народных Комиссаров СССР об организации Совета по делам религиозных культов при Совнаркоме СССР (1944 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 1. 7 л.; Циркулярные инструкции, письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР областным уполномоченным на местах за 1948 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 42. начало 30 марта 1948 г. – окончание 1 октября 1948 г. 9 л.

грифом «цілком таємно»⁸⁶. Також у фонді містяться документи місцевих органів влади, інструкції та розпорядження щодо питань боротьби з релігією⁸⁷, інформаційні довідки про релігійну ситуацію, мережу церков та діяльність релігійних організацій⁸⁸, листи та скарги, які містяться в регіональних державних архівах України⁸⁹.

Як засвідчують архівні документи ЦДАВОВУ України, з другої половини 50-х рр. ХХ ст. ситуація в релігійній сфері погіршилася, у зв'язку з антирелігійною кампанією М. Хрущова⁹⁰. Особливо в 1954 р., коли ЦК КПРС була прийнята постанова «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди між населенням». Після цієї постанови, по всій території УРСР розпочалися масові звільнення вірян громад ЄХБ з роботи за релігійні

⁸⁶Циркулярные-инструктивные письма по делам религиозных культов при Совете Министров СССР. Уполномоченным Совета при местах (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 11. 21 л.

⁸⁷Решения и постановления исполкомов областных районных Советов депутатов и трудящихся о закрытии молитвенных домов по областям Украинской ССР (1945 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 2. 17 л.; Циркулярные-инструктивные письма по делам религиозных культов при Совете Министров СССР. Уполномоченным Совета при местах (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 11. 21 л.; Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ УССР (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 12. 84 л.; Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Выписки из протоколов заседаний Совета Министров СССР (1947 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 25. 50 л.

⁸⁸Переписка зі старшими пресвітерами в Україні щодо питань, які відносяться до релігійних культів за 1947 рік. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С. 34. 91 арк.

⁸⁹Информация и докладные записки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР в высшие партийные и правительственные организации республики о религиозной обстановке, о процессах, явлениях, происходивших в религиозных организациях за 1949 год. начало 10 апреля 1949 г. – окончание 13 декабря 1949 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648. Оп.2. Д.64. 12 л.; Переписка с уполномоченным Советом по Запорожской и Закарпатской, Измаильской и Киевской областей Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов. Том II. (1949 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648. Оп.2. Д.71. 186 л.; Заяви і скарги віруючих про відкриття церков і молитовних будинків по областях Української РСР у 1950 р. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С. 94. 63 арк.

⁹⁰Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1953 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648, Оп. 2. Д. 148 на 17 л.; Переписка со старшими пресвитерами ВСЕХБ и ВСАСД на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1953 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 156. 113 л.

переконання⁹¹. За інформацією архівних матеріалів, ця постанова розв'язала руки місцевій владі в регіонах, яка розпочала гоніння вірян ЄХБ, не гребуючи використовувати єзуїтські методи. Наприклад, агітатори атеїзму віруючих без постанови суду могли оббрехати та звинуватити в аморальній поведінці тощо⁹². У архівному фонді 4648 знайдено величезну кількість відомостей про те, що «хрущовський період» для громад ЄХБ став величезним випробуванням. Саме за сприяння М. Хрущова було застосовано низку жорстких механізмів боротьби з релігією, які зафіксовані в доповідних записках і довідках Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР, поданих у вищій партійній і урядові органи республіки⁹³. Крім того, у матеріалах фонду 4648 зафіксовано спротив вірних ЄХБ атеїстичним заходам комуністичного режиму, зокрема Інструктивному листу і Положенням ВРЄХБ, які були прийняті під тиском спецслужб, і обмежували релігійну свободу вірян у принципових питаннях⁹⁴.

У дослідженні також були використані матеріали архіву, які удокладнюють соціальне становище та діяльність громад ЄХБ і в період правління Л. Брежнєва та його оточення, які намагалися відродити політику пізнього сталінізму в релігійній сфері⁹⁵. У фонді 4648 було знайдено багатющий

---

⁹¹Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1955 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 195. 32 л.

⁹²Заявления и жалобы верующих об открытии церквей и молитвенных домов по областям УССР за 1954 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 182. 102 л.

⁹³Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1959 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 2. Д. 286. 29 л.

⁹⁴Переписка старших пресвитеров ВСЕХБ на Украине по вопросам относящимся к религиозным культам за 1961 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф.464. Оп.2. Д.360. 183 л.; Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церквей ЕХБ» (раскольников), (протоколы, обращения, переписка, заявления) за 1963 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 464. Оп. 2. Д. 4/3. 116 л.

⁹⁵Документы об участии делегации Всесоюзного Совета евангельских христиан-баптистов в работе 12-го Всемирного конгресса баптистов в Токио (Япония) с 12-го по 18 июля 1970 года (отчеты, доклады, обращения, резолюция конгресса) за 1970 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 188. 114 л.

матеріал, який віддзеркалює тодішні події в середині церкви ЄХБ⁹⁶, посилення гонінь і репресій з боку спецслужб комуністичного режиму наприкінці 60-70-х рр. ХХ ст.⁹⁷.

Документи архіву також подають політичний та соціокультурний простір віруючих і в 80-х рр. ХХ ст. Як зафіксовано в документах фонду, і далі продовжувалася практика адміністративного і карного впливу на вірян з боку адміністративних комісій, працівників міліції, суду і прокуратури⁹⁸.

За інформацією, яка зберігається у фонді, зменшився тиск комуністичного режиму на релігію лише з другої половини 80-х рр. ХХ ст., це дало можливість як зареєстрованим, так і незареєстрованим громадам ЄХБ розбудовувати свої структури, молитовні зібрання ставали багаточисельними, особливо за рахунок молоді і людей середнього віку⁹⁹. Матеріали фонду також засвідчили, що незважаючи на новий курс «горбачовської доби», сутність тоталітарної системи залишалася незмінною майже до кінця 80-х рр. ХХ ст. чиновники та міліція на місцях продовжували контролювати вірян, зривати молитовні зібрання¹⁰⁰.

---

⁹⁶Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церквей ЕХБ» (раскольники), (стенограмма беседы с представителями «Совета», информации, справки, обращения) за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648. Оп.5. Д.117. 152 л.; Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие правительственные и партийные и органы республики о религиозной обстановке, происходящих в религиозных организациях. О состоянии контроля за выполнением законодательства о культах за 1972 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 293. 158 л.

⁹⁷Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 82. Т. 1. 146 л.

⁹⁸Информации, докладные записки, справки Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах в 1981 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 161. 201 л.

⁹⁹Информации, докладные записки, справки уполномоченных Совета по областям и г. Киеву о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах, о проповеднической деятельности религиозных организаций, о снятии и взятии на учет неофициально действующих религиозных групп за 1987 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 380. 218 л.

¹⁰⁰Информации, справки, отчеты и другие материалы о зафиксированных нарушениях законодательства о культах, профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного и уголовного воздействия (копии приговоров) 1988 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 437. 135 л.

Значний масив архівного матеріалу про роботу органів МДБ-КДБ, яка проводилася в період II половини ХХ ст. щодо активних керівників і членів релігійних конфесій баптистського спрямування, знаходиться у фондах архіву ГДА СБУ. У фондах ГДА СБУ, зокрема в переліку справ фонду І. – 3 відділу УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКДБ КДБ УРСР зберігаються документальні матеріали оперативного архіву КДБ УРСР про їхню боротьбу з учасниками нелегальних «сектантських груп» у 70-80-х рр. ХХ ст. У 1946 р. в системі новоутвореного МДБ СРСР та його республіканських відділах були створені 5-ті (оперативні) управління, у складі функціональних підрозділів сформовано і відділ «О» МДБ УРСР, який займався наглядом за релігійними організаціями, сектами, групами тощо¹⁰¹. У фонді І. зберігаються звіти, протоколи нарад спецвідділу «О», які свідчать, що головне завдання, яке виконували його штатні працівники, полягало в нагляді, обліку, плануванні та здійсненні агентурно-оперативних, репресивно-каральних та підривних заходів щодо їхніх керівників та активних членів релігійних організацій¹⁰². Також у цьому фонді знаходяться справи, у яких подано повний перелік профілактичних та карально-репресивних заходів, які спеціально розробляли аналітики органів держбезпеки для об'єктів стеження, насамперед для вірян¹⁰³.

2) Документи, насамперед, опубліковані збірники документів і матеріалів, як в радянські часи, так і новітній період. Вони містять цінну джерельну інформація про правове становище ЄХБ, стосунки церкви з офіційними структурами влади знаходяться в законодавчих документах, що вміщені у спеціальних збірниках. Документи такого типу головним чином стосувалися релігійних організацій, які офіційно контактували з державними органами. Серед них найбільш помітними вважаються законодавчі документи радянської

¹⁰¹ГДА СБУ. – Перелік справ ф.1. – 3 відділ УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКДБ КДБ УРСР. – Історія фондоутворення. Арк. 25-27.

¹⁰²Дело № 26 с докладными, записками, спецобобщениями и справками по линии интеллигенции и молодежи. Нач. 24 ноября 1959-10 декабря 1959 гг. ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Д. 1093. 223 л.

¹⁰³Дело № 23 с указаниями, справками, докладными записками и другими обобщенными документами. ГДА СБУ. Ф.2. Оп. 26. Д. 23. Т. 2. Арк. 27-28.

влади вміщені в збірниках «Коммунистическая партия и советское правительство о религии и церкви»¹⁰⁴, «Законодательство о религиозных культах»¹⁰⁵, «Про релігію і атеїстичне виховання»¹⁰⁶, «О религии и церкви»¹⁰⁷, «Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938-1973»¹⁰⁸, «Об идеологической работе КПСС. Сборник документов»¹⁰⁹ та ін. До такого виду документів потрібен обережний критичний підхід, оскільки в часи тоталітаризму допускалися фальсифікації і спотворення даних статистики¹¹⁰.

У новітній період публікація документів з історії релігії, і головним чином з історії євангельсько-баптистського руху продовжилася. Так, у 1998 р. була оприлюднена збірка документів «Історія євангельсько-баптистського руху в Україні. Матеріали та документи» (укладач С. І. Головащенко)¹¹¹. Збірка стала результатом реалізації унікального науково-дослідницького проекту «Історія євангельсько-баптистського руху в Україні», що здійснювався Відділенням релігієзнавства Інституту філософії Національної академії наук України та Одеською богословською семінарією. Протягом п'яти років роботи над цим проектом із різних архівів було зібрано велику кількість матеріалу з історії євангельських християн-баптистів. Частина матеріалів увійшла до збірки. Після виходу «Матеріалів» єпископа Олексія це перше видання такого типу, тим більш, що воно подає зовсім нові документи з історії євангельських християн-баптистів,

¹⁰⁴Коммунистическая партия и советское правительство о религии и церкви. Москва : Госполитиздат, 1959. 118 с.

¹⁰⁵Законодательство о религиозных культах. Издание второе, дополненное. Москва : Юридическая литература, 1971. 212 с.

¹⁰⁶Про релігію і атеїстичне виховання. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1979.

¹⁰⁷О религии и церкви: Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. Москва: Политиздат, 1981. 176 с.

¹⁰⁸Збірник законів Української РСР і указів Президії Верховної Ради Української РСР 1938-1973. В 2 т. Т. 2. за ред. Я. Я. Колотуха; Ф. Г. Бурчак; Упоряд. З. К. Калінін. Харків : Політвидав України, 1974. 734 с.

¹⁰⁹Об идеологической работе КПСС. Сборник документов. Москва : Политиздат, 1977. 638 с.

¹¹⁰Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. Київ, 2007. С. 255.

¹¹¹Головащенко С. И. История евангельско-баптистского движения в Украине: материалы и документы. Одесса : Богомыслие, 1998. 277 с.

які раніше не публікувалися¹¹². Величезна кількість документального матеріалу з історії євангельського руху були оприлюднені на компакт-дисках у 2002 р. У цих електронних книгах зібрано біля 2000 документів, які дають матеріал для вивчення історії широкого спектра питань євангельського руху. Значна частина матеріалів розміщених в електронній носій вводиться в науковий обіг вперше. Над цим унікальним проектом працювала велика група спеціалістів Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Одеської Богословської семінарії та інших навчальних закладів, а також ентузіасти-історики. Матеріали на дисках класифіковані в декілька категорій, зокрема архівні матеріали, які знаходяться в державних, церковних і особистих архівах; літературні джерела, а саме тексти газетних і журнальних статей, брошур книг присвячених євангельському руху; інтерв'ю, тобто тексти інтерв'ю, взяті в лідерів і учасників євангельського руху; особисті свідчення, різного роду мемуари і спогади учасників євангельського руху; фотографії служителів їхніх сімей, будинків молитви. Сюди входять також журнали, документи, протоколи і звіти про з'їзди і конференції; свідчення про арешти, виправні бесіди, виселення, переслідування і побиття, притягнення до карної відповідальності; відомості й списки релігійних організацій, громад, віровчення і положення громад; закон про релігійні громади, витримки із законодавчих актів тощо¹¹³. До названого виду джерел можна додати матеріали, опубліковані в збірниках і в додатках до окремих наукових студій, дають можливість з'ясувати запровадження нововведень у релігійній сфері, які нав'язувала радянська влада вірянам¹¹⁴.

3) Джерела особового походження, зокрема автобіографії релігійних діячів, листи, спогади, мемуари, щоденники тощо. Вони дають важливу інформацію про становище вірних ЄХБ у радянський період. Зокрема, спогади

¹¹²Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства на Украине. Одесса, 2000. С. 10.

¹¹³История Евангельского движения в Евразии: материалы и документы. Евроазиатская Аккредитационная Ассоциация. Одесса, 2002. Компакт-диски-2.0.-5.0.

¹¹⁴Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-і рр. Київ, 2000. 329 с.

релігійних діячів, членів братства ЄХБ, які були сучасниками того часу та записали події «гарячими слідами». Їхні спогади цінні тим, що не лише передають атмосферу того часу, але й містять багато маловідомих фактів переслідування віруючих, кількісні дані засуджених за віру в Бога. Водночас, до такого роду джерела варто ставитися досить обережно, оскільки окремі з них хибують суб'єктивністю, зокрема якщо вони стосуються оцінок своїх братів за вірою, з якими описувачі були в поганих стосунках.

Найбільш цікавими та інформативними у вивченні становища братства ЄХБ у пізньорадянський період постають автобіографічні спогади відомих релігійних діячів – А. Коркосенка¹¹⁵, А. Карева¹¹⁶, Г. Вінса¹¹⁷ та його матері Л. Вінс¹¹⁸, доньки Н. Вінс¹¹⁹, а також голови опозиційної РЦ ЄХБ Г. Крючкова¹²⁰, його брата – Ю. Крючкова¹²¹ та ін. Їхні мемуари, які опубліковані окремими книгами та подані як інтерв'ю або автобіографії¹²², відзначаються багатим фактажем, особистісним баченням подій суспільного, церковного, духовно-культурного життя в СРСР. Саме ці праці дають змогу не тільки перевірити та уточнити цілу низку історичних фактів, роль окремих церковних і громадських діячів у подіях релігійно-церковного життя в УРСР, а й більш достовірно відтворити емоційно-психологічну атмосферу в українському суспільстві досліджуваного періоду. Також у мемуарах докладно

¹¹⁵Коркосенко А. Знайте правду, люди! Сімферополь, 1963. 60 с.

¹¹⁶Карев А. Священнодействия Церкви. *Братский вестник*. № 1. 1963. С. 36.

¹¹⁷Вінс Г. Горизонти віри. Київ, 1995. 112 с.; *його ж.* Тропою верности. 2 изд., перераб и доп. Санкт-Петербург: Библия для всех, 1997. 308 с.; *його ж.* Шестьдесят лет спустя... Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых 5-е издание (72 биографии с фотографиями). Київ : Центр Христианского Сотрудничества, 2006. С. 13.

¹¹⁸Из истории нашей церкви. Винс Лидия Михайловна (1907-1985). *Молитва Единство Любовь: Христианский журнал церкви «Храм Спасения»*. 2011. № 14. С.1-3.

¹¹⁹Вінс Н. О моей бабушке. К 100-летию со дня рождения Лидии Михайловны ВИНС. 2008. URL: <http://maxpark.com/user/4295154523/content/2147032>.

¹²⁰20 лет по пути возрождения. Слово на юбилей председателя Совета Церквей ЕХБ Г. К. Крючкова. По пути возрождения. Москва, 1989. С. 10-11.; *його ж.* Победа от Господа. *Вестник истины*. 20 октября 2011 г. С. 3-47.

¹²¹Крючков Ю. К. Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе. Сакраменто (США): Б. и., 2001. 70 с.; *його ж.* Создание подпольной печати СЦ ЕХБ в Советском Союзе начала 60-х годов. Сакраменто (США), 2001. 162 с.

¹²²Служение ближним (строки биографии). *Вестник Истины*. № 3. 1985. С. 13.

описано життя засуджених віруючих, переважно євангельських християн-баптистів, у місцях позбавлення волі. Ці роботи дають можливість проаналізувати реальне становище протестантських церков у Радянському Союзі і в Україні у повоєнний та пізньорадянський періоди.

Офіційну точку зору щодо питань релігії, свободи слова в СРСР можна отримати з праць тогочасного голови Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР В. Куроєдова. Зокрема, він стверджував, що віруючі несправедливо намагаються показати становище релігії в радянській державі як катастрофічне, натомість акцентував увагу на значенні антирелігійної пропаганди для зміцнення соціалістичного ладу та виховання майбутнього покоління¹²³.

4) Церковні (самвидавні) і світські періодичні видання, у яких оприлюднювалися законодавчі акти та історико-статистичні дані зразу ж після їх отримання. Цей вид джерела є дуже цінним, оскільки дає інформацію про події внутрішньоцерковного життя братства ЄХБ у другій половині ХХ ст., стосунки братства з радянськими органами влади, правоохоронними структурами, а також факти переслідування вірних церкви розміщені в церковній періодичній пресі та самвидавних виданнях. Найбільш важливі інформаційно-статистичні відомості про кількість заарештованих, засуджених, закатованих у місцях позбавлення волі членів братства були оприлюднені в таких самвидавних журналах як «Братський листок» (з 1965 р.)¹²⁴, «Бюлетень родичів в'язнів ЄХБ» (з 1965 р.)¹²⁵. Інформація про віровчення братства ЄХБ, їхні головні засадничі християнські цінності, а також факти й події внутрішньо церковного життя подано в журналах повоєнного часу «Братский вестник» (1944-1992)¹²⁶, «Вісник спасіння» (1963-1989)¹²⁷ та ін. Ці журнали друкувалися

¹²³Куроєдов В. Религия и закон. Москва, 1970. 65 с.

¹²⁴*Братский вестник № 1*. Москва, 1945. 44 с.; *Братский вестник №1*. Москва, издание Всесоюзного Совета Евангельских-Христиан Баптистов. 1960. 88 с.

¹²⁵*Бюллетень № 32 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1976. 60 с.; *Бюллетень № 39 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1977. 60 с.; *Бюллетень № 60 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Внеочередной. Москва, 1979. 10 с.

¹²⁶*Братський листок*, № 7. 1965 г.; *Братский листок*, № 4, 1965 г., СЦ ЄХБ.

на нелегальному видавництві «Християнин», віруючим-прибічникам Ради церков ЄХБ¹²⁸. Незважаючи на нелегальне становище християнської преси в радянський період, її видавці чинили опір тоталітарній системі та відпрацювали практику видання інформаційних журналів про репресивно-каральні заходи правоохоронних органів щодо їхніх членів в СРСР та показали їх системний характер.

Також важливим джерелом інформації щодо розкриття проблеми стосунки релігійних організацій та держави з офіційної на той час точки зору стали радянські періодичні видання. Радянська офіційна преса відображає ставлення до релігії в СРСР загалом, і в УРСР зокрема та надмірну ідеологізацію цього питання. У 1960-1964 рр. Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР друкувало журнал «Войовничий атеїст». Також виходили атеїстичні журнали «Наука і релігія» (з 1959) та «Людина і світ» (з 1965)¹²⁹. Крім того, антирелігійною проблемою займалися журналісти регіональних періодичних видань¹³⁰.

5) Особистий архів містить важливі документи, зокрема спогади очевидців атеїстичних кампаній радянського режиму, самвидавну періодику 60 -80-рр. ХХ ст¹³¹, які в сукупності з іншими джерелами дають змогу всебічно розглянути досліджувану проблему.

б) Польові дослідження, відіграли важливу роль у розв'язанні

¹²⁷*Вестник спасения*. № 3 (3). 1963. 49 с.; *Вестник спасения*. № 2 (10). 1965. 49 с.

¹²⁸Лахно О. П. Самвидав Спільки Церков Євангельських християн-баптистів на теренах Радянського Союзу. Країни Центральної, Східної та Південно-Східної Європи в історичному дискурсі Західної цивілізації: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (7 квітня 2020 року). Полтава-Вітебськ, 2020. С. 290-302.

¹²⁹Атеїстична держава URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

¹³⁰Косигін Ю. Геологія викриває релігійні легенди. *Колгоспне село*. Кролевець, 1956. 19 лип.; Бистров В. Походження і суть релігійних свят і обрядів. *Колгоспне слово*. Кагарлик, 1958. 19 січ., 22 січ.; Чардаров С. Атеїстичне виховання учнів. *Вільна Україна*. 1954. 1 груд.; Вікторов Л. Борець проти релігії (до 125-річчя з дня народження С. Руданського). *Вільна Україна*. 1958. 26 груд.

¹³¹Суд Прокофьева. 25 августа 1962 г., в г. Жданове Донецкой области. Особистий архів О. Висовень; Краткие записи судебного процесса над верующими ЕХБ братьями: Крючковым Г.К. (Председателем Совета Церквей ЕХБ) и Винсом Г.П. (Секретарем Совета Церквей ЕХБ) Москва 29-30 ноября 1966 г. Особистий архів О. Висовень

соціокультурних аспектів тоталітарної доби. Автором дисертаційного дослідження були зібрані усні свідчення пересічних вірян зареєстрованої громади¹³² та пресвітерів та вірних¹³³ незареєстрованого молитовного зібрання ЄХБ м. Яготина Київської області. Цей матеріал дав змогу дослідити вплив атеїстичної політики комуністичного режиму на життя пересічних вірян і їхніх родин в період 40-80-х рр. ХХ ст.

7) Інтернет-ресурси, поряд з традиційними носіями інформації дали змогу ширше задовольнити інформаційні запити з проблеми, що досліджується. Інформація, представлена через електронні носії, охоплює цілий комплекс питань, пов'язаних як із протестантським рухом в УРСР, так і з громадами ЄХБ, їхньою діяльністю та політичним, соціокультурним середовищем у період тоталітаризму. У мережі інтернет знаходяться портали з важливим інформаційним матеріалом щодо окресленої проблематики. Крім того, електронні джерела дали змогу частково задовільнити пошукову евристику та виробити алгоритм з'ясування дискусійних моментів¹³⁴. Варто зазначити, що періодичні самвидавні видання ЄХБ, які в радянські часи нелегально розповсюджувалися серед членів ЄХБ, нині у відкритому доступі в мережі інтернет, вони постійно оновлюються та доповнюються на церковних сайтах¹³⁵.

Отже, лише комплексне поєднання джерельної бази дає змогу відтворити особливості соціокультурного життя віруючих ЄХБ у 40-80-і рр. ХХ ст., висвітлити становлення та організацію діяльності органів управління і політичного контролю в релігійній сфері, а також протидію вірних ЄХБ втручанню тоталітарної влади у їхнє релігійне життя.

¹³²Записано 5 березня 1992 р. від Яременко Н. М. 1909 р.н., яка мешкала в м. Яготині Київської області.

¹³³Записано 10 травня 1996 р. від Вовка М. П. 1930 р.н., який мешкав в м. Яготині Київської області; Записано 9 червня 2013 р. від Остряньського В. А. 1929 р.н., який мешкав в м. Яготині Київської області; Записано 15 квітня 2014 р. від Левченко В. І. 1969 р.н., яка мешкає в м. Яготині Київської області.

¹³⁴Воспоминание о ГУЛАГЕ и их авторы. URL : <http://www.sakharov-center.ru/>; Вінс Георгій Петрович. URL: <http://olexa.org.ua/>.

¹³⁵Реформація ХХ века. URL: <http://www.reformzerkvi.com.>; Глузман С. Ф. История психиатрических репрессий URL: <http://www.mif-ua.com/archive/>.

1.3. Теоретико-методологічні засади наукового пошуку

Методологія базується на сукупності принципів і методів, застосування яких у конкретному науковому пізнанні дає змогу розв'язати відповідну проблему¹³⁶. За визначенням І. Бойченка, «методологія історії – це система принципів, прийомів та процедур формування і використання методів історичного пізнання, а також вчення про цю систему»¹³⁷. В енциклопедії історії України С. Стельмах підкреслює, що «... методологія історії вказує вченому шляхи аналізу джерел з метою реконструкції реальної історії, а методологічними принципами пропонує напрямки формулювання гіпотез для їхньої інтерпретації як складових елементів універсальної історії. В останньому випадку йдеться про методологічні парадигми, які визначають «образ історії» у певні історичні періоди»¹³⁸. Як правильно зазначає Я. Калакура, «вміле застосування методів пізнання, їх комплексне використання є, з одного боку, головною умовою наукового дослідження, а з другого боку, диктується дотриманням кожним істориком основоположних принципів, тобто правил пізнання»¹³⁹.

Щоби досягти мети та зреалізувати дослідницькі завдання методологічною основою дослідження насамперед принципи: історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності, а також застосований синергетичний підхід. У процесі дослідження застосовані загальнонаукові методи дослідження: аналізу і синтезу, логічний, аксіологічний (ціннісний), біографічний; спеціально-історичні: історично-логічний,

¹³⁶Мусієнко В. *Методологія. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ : Вища шк., 2002. С. 242.

¹³⁷Бойченко І. В. *Методологія історії. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ : Вища шк., 2002. С. 243.

¹³⁸Стельмах С. П. *Методологія історії, методологія історичної науки.* Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл.: URL : [http : //www.history.org.ua/](http://www.history.org.ua/).

¹³⁹Калакура Я. *Історичні засади українознавства...* С. 125.

порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний, ретроспективний та історіографічної критики

Отже, комплексне використання принципів історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності, синергетичного та соціокультурного підходів потрібне для дотримання правил пізнання.

Принцип *історизму* дав змогу визначити місце та час історичних подій, у яких жили і діяли вірні громад ЄХБ. Громади ЄХБ розглядаються відповідно до конкретно-історичних обставин, у їх взаємозв'язку і взаємообумовленості. Застосування принципу історичності допоміг вивчити історію заснування євангельсько-баптистського руху на теренах України, його розвиток в динаміці: як він виник, які етапи у своєму розвитку пройшов, чим став на той чи інший момент часу. Цей принцип дозволяє «вжитися» в історію заснування провладної громади ВРЄХБ, зрозуміти її, оцінити мотиви вчинків і самі вчинки відомих її діячів, побачити те нове, що внесли в громаду представники РЦ ЄХБ порівняно зі своїми попередниками. Застосовуючи принцип історизму до оцінки діяльності ВРЄХБ можна з'ясувати не лише коли і як виникла ця церква, і що вона собою являла в період свого розвитку, але й показати чому змінювалася її програма, стратегічні й тактичні завдання на різних етапах діяльності; чим у підсумку стала ця громада в кожному конкретний відрізок часу.

Принцип *об'єктивності* використаний із метою аналізу та зіставлення різних точок зору дослідників та різновекторних джерел про характер дій громади ЄХБ в соціальній, культурній, політичній сферах УРСР та на цій основі виявлення історичної істини¹⁴⁰. Принцип об'єктивності вимагає спиратися лише на реальні факти, не викривляючи їх і не підганяючи під задалегідь створені схеми чи висновки, як це практикувалося в радянській історичній науці. Ще у I ст. до н. е. Цицерон був переконаний, що правдива

¹⁴⁰Калакура Я. Історичні засади українознавства...С. 125.

історія, ясна і коротка; але потім потрібно проаналізувати або визначити предмет; встановити власні причини і аргументи; до спростування ...а потім зробити висновок¹⁴¹. Сучасні дослідники також зауважують, що потрібен неупереджений погляд на інтелектуальну спадщину історії. Але ніхто не володіє абсолютною істиною... Але ідеї, факти, мають бути розглянуті як у своїй первозданності, так і в контексті тих історичних перипетій, у яких вони виникли¹⁴². Цей принцип, підкреслює В. Мусієнко, потребує від історика дослідження подій фактів тільки на підставі наукового підходу й зіставлення кількох аналогічних фактів, адже зіставляючи різні факти, історик має можливість розширити свої знання з досліджуваного питання і з найбільшою вірогідністю об'єктивно підійти до його оцінки¹⁴³. Отже, застосовуючи цей принцип історик має відійти від суб'єктивного погляду на історію громад ЄХБ, а враховувати лише об'єктивні оцінки, які ґрунтуються на фактах.

Принцип *системності* основоположний принцип наукового пізнання й соціальної практики, сутність якого виявляється в застосуванні системного (комплексного) підходу в дослідженні складних об'єктів (систем) і орієнтує дослідження на розкриття їх цілісності та виявлення всіх типів зв'язків у ньому, зведення їх у єдину систему знань¹⁴⁴. Цей принцип спонукає застосування комплексного підходу щодо вивчення політичних, соціальних, культурних вимірів життя та діяльності громад євангельських християн-баптистів, включаючи внутрішні зв'язки. Комплексний підхід дає змогу показати всі напрямки діяльності вірних громад ЄХБ у період тоталітаризму, а також ті трагічні наслідки (переслідування, побиття, арешти, терміни ув'язнення), причиною яких була незгода частини вірян, зокрема РЦ ЄХБ співпрацювати з режимом. Також системний підхід дозволяє розкрити сутність громади ЄХБ, її

---

¹⁴¹M. Tvlli Cicernis de oratore ad qvntvm fratrem liber secvndvs URL: <http://www.thelatinlibrary.com/>.

¹⁴²Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. Видання друге, виправлене й доповнене. Київ : Генеза, 1996. С. 29.

¹⁴³Мусієнко В. Методологія. Історична наука... С. 242.

¹⁴⁴Калакура Я. Історичні засади українознавства...С. 124.

структуру, тобто внутрішню організацію, взаємозв'язок компонентів, її функції, активність, життєдіяльність.

Для посилення об'єктивності та системності дослідження використано принцип *всебічності*. Принцип всебічного, повного й об'єктивного дослідження тісно пов'язаний з усіма іншими принципами, завдяки чому забезпечується досягнення мети та виконання завдань дослідження. Цей принцип також є основним засобом досягнення мети аби дослідити соціальні, політичні умови життя та становища євангельсько-баптистських громад, їхній релігійний світогляд, уклад життя, а також вивчити їхнє матеріальне та правове становище в період, коли Україна була частиною СРСР. Крім того, цей принцип спонукає дослідника до застосування міждисциплінарного підходу до виявлення і вивчення всіх джерел, пов'язаних з феноменом громади ЄХБ в умовах радянського тоталітаризму.

Головне правило, яким повинен керуватися кожен дослідник – це принцип *наступності (спадкоємності)*. Адже цей принцип ґрунтується на попередніх знаннях, теоріях, оцінках, гіпотезах, які й дають можливість створити авторський проект та актуалізувати перспективу проблеми. Також принцип наступності відвертає вченого від крайнощів, суб'єктивізму, оскільки всі попередні напрацювання та дискурси повинні це унеможливити.

Принцип *світоглядності* має важливе значення для дослідження. Адже віровчення євангельських християн-баптистів ґрунтується на таких світоглядних християнських цінностях як віра, надія, любов, доброта, сім'я, праця тощо. Ці духовні цінності для вірян були базовими, тому їх використовували у вихованні та навчанні своїх дітей з раннього віку, щоби вони ними керувалися впродовж життя. Натомість у період тоталітаризму в соціальному середовищі (дитячий садок, школа, навчальні заклади, робота), сповідували атеїстичні принципи, які заперечували релігію, а вірян зневажали та принижували. Усе це призводило до трагедій у сім'ях, де батьки були баптисти. Тому використання принципу світоглядності дав змогу відтворити

атеїстичну атмосферу того часу, у якій жили і діяли віряни та їхні діти, та незважаючи на неприйняття їхньої релігійності в соціумі, продовжували сповідувати постулати своєї Віри.

Сучасні дослідження в галузі історії релігії неможливі без застосування важливих методологічних засад, до яких належить *синергетичний* підхід, що спрямовує релігійні дослідження в русло еволюційного розвитку і самоорганізації складних систем, до яких належать і громади євангельських християн-баптистів з їх складними, багатофункціональними психолого-фізіологічними сторонами існування. Саме синергетичний підхід дозволяє окреслити нову парадигму сучасної історії релігії, яка, оновлюючи усю концептуальну схему, модернізує загальну модель постановки й розв'язання проблем у цій галузі.

За словами Ю. Хайрулліної, самоорганізація – це процес, під час якого створюється, відтворюється або удосконалюється організація складної динамічної системи... Процеси самоорганізації можуть мати місце тільки в системах, що відрізняються високим рівнем складності і великою кількістю елементів, зв'язки між якими мають не жорсткий, а імовірнісний характер. Характерна особливість процесів самоорганізації – їхній цілеспрямований, але разом з тим і природний, спонтанний характер: ці процеси, що протікають за умов взаємодії системи з навколишнім середовищем, тією чи іншою мірою автономні, відносно незалежні від середовища. Вивчення означеного питання зародилося в руслі синергетики, де аналіз самоорганізаційних процесів починався з дослідження неорганічних систем, та досить швидко і обґрунтовано поширилися на соціальні процеси¹⁴⁵.

Використовуючи концепти синергетики для аналізу неорганічних і біологічних систем, можна їх застосувати і на процеси розвитку громад ЄХБ як соціальної системи. Синергетика виявляє базові моделі самоорганізації у

---

¹⁴⁵Хайрулліна Ю. О. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз : монографія; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 77.

складних духовних процесах, тому можна стверджувати і про самоорганізацію громади ЄХБ чи про духовну самоорганізацію.

Системи, здатні до самоорганізації, мають низку фундаментальних характеристик: 1. Відкритість системи – наявність в системі входів та виходів через які до системи ззовні безперервно надходять енергія, речовина та інформація, а до зовнішнього середовища надходять продукти та результати життєдіяльності системи. 2. Нелінійність системи – означає наявність для системи спектра потенційних траєкторій розвитку, шляхів-можливостей еволюційних змін, і кожен елемент системи має достатньо рівнів свободи для свого розвитку. 3. Нерівноважність системи – означає, що система постійно зазнає впливу зовнішнього середовища, який викликає відхилення системи, або її окремих параметрів від середніх показників. Коли зовнішній вплив значно вищий за стабілізаційний потенціал системи, настає криза. 4. Гомеостатичність – це підтримання внутрішніх характеристик системи і програми її функціонування в певних рамках, що дозволяють їй оптимально прямувати до досягнення поставленої мети¹⁴⁶. Таким чином, громада ЄХБ як система має всі ці характеристики, а отже, їй властиві й ефекти самоорганізації.

Застосування в дослідженні *соціокультурного підходу* дало змогу розглянути життєдіяльність громад євангельсько-баптистського руху в часі і просторі, його трансформації, з урахуванням його структури, культури, інститутів, способу життя його рядових членів та видатних діячів.

Проводячи дослідження важливо керуватися загальнонауковими методами дослідження: аналізу і синтезу, аксіологічним (ціннісний) тощо. Метод *аналізу і синтезу* є взаємодоповнюючими. Аналіз – це розчленування предмета на його складові частини з метою їхнього всебічного вивчення. Аналітичний метод спрямований на визначення внутрішніх тенденцій і можливостей предмета. Для цього вдаються до абстрагування, рідше – до реального поділу досліджуваного предмета на складники. Синтез – сполучення розрізнених знань про об'єкт,

---

¹⁴⁶Хайрулліна Ю. О. Світоглядна культура особистості... С. 78.

його частини і властивості та відображення його як певної цілості, взаємопов'язаної системи, процес утворення (складання, побудови) цілісного об'єкта¹⁴⁷. Цей метод займає домінуюче місце у вивченні історії громад ЄХБ в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби. Він допоміг глибше вивчити проблему, її зміст, проаналізувати літературу та джерельну базу, встановити повноту розкриття того чи іншого питання дослідження. Керуючись цим методом, було проаналізовано всю інформацію про соціокультурні умови, політичний режим, у якому жили і діяли громади ЄХБ. Комплексний та поглиблений аналіз інформації допоміг реконструювати усі події та процеси, які відбувалися як в середині церкви, так із її ключовими учасниками, у соціокультурній та політичній площині того часу. Після цього можна застосовувати метод синтезу – узагальнення одержаних результатів, на основі яких можна зробити відповідні висновки.

Соціологічний метод застосовувався для пізнання релігії, насамперед, громади ЄХБ, як певної соціальної системи, соціальної підсистеми, що є об'єктом зовнішніх впливів і водночас суб'єктом впливу на різні соціальні інститути, групи, на буття людей. Соціологічний аналіз допоміг розкрити механізм функціонування релігійних вірувань і вчень ЄХБ в різних соціальних групах вірян, дав змогу висвітлити головні тенденції розвитку релігійних ситуацій з урахуванням впливів різноманітних соціальних факторів.

Аксіологічний ціннісний (вартісний) метод, дав змогу виявити та зрозуміти ті світоглядні ідеї, уявлення, віровчення громад ЄХБ, які не втратили свого значення і до тепер. Це правило застосовувалося і при виявленні тих ідей, вчень, які стосуються не лише релігії та положень віри громади ЄХБ, а й ідеології тоталітаризму, оцінити ті ідеологічні умови, у яких існували віряни.

Дослідження також спиралося на комплекс спеціально-історичних методів пізнання, обумовлених як предметом, так і завданнями дисертації. Універсальним можна вважати *історично-логічний* метод. Адже історичні й

---

¹⁴⁷Поліщук О. П. Аналіз і синтез. Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/>.

логічні методи дослідження використовуються в межах сходження від абстрактного до конкретного. Історичний метод допомагає розглядати об'єктивний процес у розвитку об'єкта реальної його історії з усіма її закономірностями та особливостями. Це є певним способом відтворення в мисленні історичного процесу, у його хронологічній послідовності та конкретності. Водночас, логічне – це теж історичне, але звільнене від випадковостей, зайвої деталізації тощо. Історичний і логічний методи дослідження єдині, адже з їх залученням було вивчено громади ЄХБ, їх генезис від виникнення і до розвитку.

Важливе значення в розкритті дискусійних питань дослідження відіграв *порівняльно-історичний* метод. Ще в XIX ст. російський соціолог М. Ковалевський обстоював думку, що завдання порівняльного методу зводиться до того, щоб виокремити в особливу групу подібні народи, які схожі за рівнем їх розвитку, звичаями та традиціями, і надати тим самим матеріал для побудови історії поступового розвитку форм співжиття та їх зовнішнього відображення права¹⁴⁸. Сучасні вчені теж відзначають значущість порівняльно-історичного методу в історичних дослідженнях. Вони виділяють кілька типів історичного порівняння: «порівняння за аналогією, яке дає змогу в порівнюваних об'єктах виявити невідоме, генералізації і порівняння за контрастом з метою визначення індивідуальних особливостей порівнюваних об'єктів. Останній тип історичного порівняння, у свою чергу, поділяється на симетричне і асиметричне порівняння в залежності від обраних об'єктів. Використання історичного порівняння в його різних типах повинно ґрунтуватися на головному правилі – співвіднесеність між собою порівнюваних об'єктів і структурних умов їх існування»¹⁴⁹. Правильним є твердження сучасного російського науковця М. Крома, «... ще одна корисна функція

---

¹⁴⁸Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права. Москва, 1880. С. 19.

¹⁴⁹Стельмах С. П. Методологія історії, методологія історичної науки. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі. Редкол: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл.: URL : [http : //www.history.org.ua/](http://www.history.org.ua/).

порівняння полягає в тому, що з його допомогою можна визначити істинний масштаб досліджуваного явища, а отже, краще зрозуміти причини його виникнення»¹⁵⁰. У дослідженнях з історії релігії загалом, і в дослідженнях окремих громад пізнього протестантизму зокрема, цей метод дає змогу зіставити та уточнити інформацію щодо ключових моментів проблеми, яка міститься в історичній літературі, документах, архівних матеріалах, і довести основні положення дослідження та зробити відповідні висновки.

Як справедливо зазначає С. Стельмах, *біографічний метод* також давно знаходиться в арсеналі істориків, оскільки традиційно історична наука надає перевагу вивченню життєвого шляху, творчості, політичній та громадській діяльності відомих акторів історії¹⁵¹. В енциклопедії сучасної України вказано, що «біографічний метод дослідження в психології, соціології та інших суспільних науках, спрямований на вивчення особливостей життєвого шляху особи в певному макро- та мікросоціальному оточенні. Перші дослідження із застосуванням біографічного методу, що здійснювалися на поч. ХХ ст., були зосереджені на аналізі ретроспектив біографічних матеріалів (автобіографії, листи, щоденники, систематизація спогади людей тощо)»¹⁵². Застосування біографічного методу в історичній науці дає змогу персоніфікувати всі події, явища українського суспільства, які прямо чи опосередковано пов'язані були громадою ЄХБ. Біографічний метод допоміг простежити долю і життя очільників церкви та простих вірян, їхній світогляд. Крім того, цей метод дав змогу глибоко проникнути не лише в життя окремої особи, соціальних груп, а й цілого покоління. На базі конкретних документів (автобіографій, спогадів, щоденників, епістолярю) встановити тип особистості в соціокультурному середовищі.

---

¹⁵⁰Кром М. М. Введення в історичну компаративістики: навч. посібник. Санкт-Петербург: Изд-во Європейського ун-ту в Санкт-Петербурзі, 2015. С. 15.

¹⁵¹Стельмах С. П. Методологія історії, методологія історичної науки...

¹⁵²Енциклопедія сучасної України. Біографічний метод. URL : <https://vue.gov.ua/>.

Метод *проблемно-хронологічний*, передбачає систему процедур, прийомів та способів, спрямованих на визначення періодів у проблемі життєдіяльності громади ЄХБ, які стали ключовими в її становленні, кількісному та якісному зростанні. За допомогою методу періодизації вдалося науково виділити найбільш важливі історіографічні періоди теми дослідження, показати процес формування джерельної бази.

Метод *ретроспективний та історіографічної критики* дав можливість зіставити підходи дослідників радянського та новітнього періодів, порівняти їх із зарубіжною історіографією. Ці знання допомогли визначити приріст знань, виокремити внесок конкретних науковців у збагачення знань про громади ЄХБ у політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби в УРСР другої половини 40-х – 80-х рр. ХХ ст.).

Метод *усної історії* задіяний у дослідженні з метою фіксування суб'єктивних свідчень очевидців подій, які відбувалися в період тоталітарної доби в Україні. Свідчення очевидців атеїстичних кампаній були зафіксовані методом дослідження – *інтерв'ю*. Отримана інформація дала змогу краще зрозуміти вплив атеїстичної політики комуністичного режиму на життя, побут та матеріальне становище християнських родин.

Для кращого розуміння проблеми, окремих її аспектів, належну увагу звертаємо на понятійно-категоріальний апарат дисертаційного дослідження. Незважаючи на те, що категорії «громада Євангельських християн-баптистів», «церква ЄХБ», «євангельський рух», «євангельсько-баптистське братство», «баптисти», «штундисти», «євангельські віряни», «віряни», «сектанти» входять до арсеналу дослідження, все ж таки об'єкт дослідження – громади Євангельських християн-баптистів у політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби потребує застосування методу аналізу і синтезу для відбору методологічних засобів для їх теоретичного роз'яснення.

У першу чергу, звертаємо увагу на дефініцію «релігійна громада Євангельських християн-баптистів», оскільки в дослідженні вона найчастіше

вживана. У радянській літературі дефініція релігійна громада, насамперед у працях про євангельсько-баптистський рух, ототожнювалося з поняттям «секта», а вірних громади називали «сектантами». Такий підхід був продиктований по-перше, загальною заідеологізованістю радянської науки, по-друге, прагненням правлячого комуністичного режиму, який сповідував атеїзм, принизити релігійні почуття вірян. Оскільки секта – це спілка людей, що відпала від Церкви і поширює науки Церквою не визнані і заборонені¹⁵³.

Із цього приводу конфесійні дослідники Ю. Решетников і С. Санников указують, що «історично сектантами називали релігійні групи, що відокремилися від державної церкви, тому, якщо в суспільстві не існує державної церкви, цей термін не повинен використовуватися. У сучасному релігієзнавстві термін «секта» використовується для опису релігійної групи, що не сформувала себе як церква, яка не має ієрархії, інститутів влади, професійної освіти і т.д.»¹⁵⁴.

У світських інтерпретаціях учених щодо терміна «секта» та його використання в радянській історіографії для означення євангельсько-баптистських громад є свої міркування. Зокрема, у праці В. Любашенко, зазначено, ...«вже в дореволюційний період конфесія існувала у вигляді розгалуженої протестантської церкви, що мала розвинуту ідейно-догматичну систему. Вона поступово витісняє примітивні погляди баптистських попередників, утопічні ідеї українського штундизму, хоча перший систематизований виклад баптистського символу віри (що склав 1871 року М. Ратушний), відомий під назвою «Правила віросповідання ново навернених руського братства», містив ще засади, взяті у штундистів»¹⁵⁵.

¹⁵³Секта. Українська мала енциклопедія : 16 кн : у 8 т. проф. Є. Онацький. Кн. VIII. Літ-ри РИЗ-СЕ. С. 1711.

¹⁵⁴Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства на Украине. Оп.: Одесса: Богомыслие, 2000. С. 5.

¹⁵⁵Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. Київ: «Поліс», 1996. URL : <https://risu.ua/>.

Цікаву точку зору на цю проблему висловив П. Бондарчук, зазначивши, що термін «секта» ображає релігійні почуття вірян, зокрема використання щодо невеликих релігійних об'єднань, які часто перебували в опозиції до низки радянських ідеологічних постулатів та суспільних цінностей. Дослідник вважає, що цей термін принизливий для приналежних до таких течій осіб (і це підтверджує практика), тому його використання є небажаним. Відтак з етичних міркувань у праці застосовується поняття «релігійні організації закритого типу», яким послуговувалися деякі радянські науковці. Водночас автор не поділяє думки, що всі релігійні конфесії можуть називатися церквами. А більш нейтральний термін «деномінація» (дослідники використовують його на позначення як перехідної ланки в процесі еволюції від секти до церкви, так і релігійної конфесії загалом) не завжди дозволяє висловити думку в належний спосіб¹⁵⁶. Тепер розкриємо структуру дефініції «релігійна громада», а саме те, що маємо на увазі в дисертаційному дослідженні. Згідно Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991), «релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напряму, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб»¹⁵⁷.

Отже, враховуючи різні точки зору, а передусім, з етичних міркувань, аби не принижувати релігійні почуття вірян, у дослідженні будемо вживати терміни «секта», «сектанти», «штундисти» лише в лапках. Для означення громад Євангельських християн-баптистів періоду 1940-1980-х рр. послуговуватимосся дефініціями «релігійна громада», «релігійне братство» «церква ЄХБ», «євангельські християн-баптисти», «євангельський рух», «євангельсько-баптистське братство», «баптисти», «євангельсько-баптистські віряни», «віряни» тощо.

¹⁵⁶Бондарчук П. Релігійність населення України у 40-80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 5-6.

¹⁵⁷Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

По-перше, історіографія вивчення історії громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.) пройшла в своєму розвитку два періоди: радянський та новітній. У радянську добу склалося три основних напрями в історіографії вітчизняного євангельського християн-баптизму. Перший напрямок – представлений антирелігійною літературою, другий – репрезентований працями конфесійних дослідників. Третій напрямок розвинули зарубіжні дослідники, переважно діаспорні вчені. Новітню історіографію представлено як світськими, так і конфесійними дослідженнями, а також роботами російських науковців.

По-друге, залучена джерельна база, а саме: 1) архівні документи; 2) документи, які опубліковані; 3) джерела особового походження; 4) церковні (самвидавні) і світські періодичні видання; 5) особистий архів; 6) польові дослідження; 7) інтернет-ресурси. Названа класифікаційна модель джерел має свої особливості, різний ступінь науковості та об'єктивності інформації, потребує застосування своєрідних методів та прийомів джерелознавчої критики.

По-третьє, представлений методологічний інструментарій дисертаційного дослідження дає змогу дотримуватися правил пізнання, досягнути мету та реалізувати завдання дисертації. Понятійно-категоріальний апарат дослідження використаний для кращого осмислення проблеми, окремих її аспектів та пояснення окремих визначень, які є найуживанішими в роботі.

Отже, комплексне використання принципів наукового пізнання, загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження, його теоретичних засад, потрібне для дотримання правил пізнання, досягнення мети дисертаційної роботи.

РОЗДІЛ 2

РЕЛІГІЙНИЙ СОЦІУМ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ: ГРОМАДИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ У ЛЕЩАТАХ КОМУНІСТИЧНОЇ ДИКТАТУРИ

2.1. Синергетична модель релігійного життя радянської доби

У 1969 р. німецький фізик Г. Хакен заснував нову науку синергетику (від грец. *synergea* – співдія). Синергетика – це міждисциплінарна наука, яка досліджує складні системи, що складаються з взаємодіючих частин, компонентів та елементів. Саме ця взаємодія частин/компонентів/елементів складних систем породжує просторово-часові та функціональні структури за допомогою їхньої самоорганізації. Синергетика намагається знайти основні принципи самоорганізації складних систем, не зважаючи на природу їхніх складових. Тому синергетичний підхід застосовується для вивчення не лише складних фізичних (лазери, плазма), хімічних (хімічні реакції), біологічних (морфогенез, еволюція) систем, але також у психології та психіатрії (гештальтпсихологія), соціології (зростання населення міст) тощо¹⁵⁸.

На думку Г. Хакена, синергетика як метод наукового пізнання дасть можливість поєднати потенціал наук, «які до цього часу розділяли різні галузі дослідження, особливо «точні» і «неточні» науки». Можна сподіватися, робить висновок у своєму дослідженні Г. Хакен, «що синергетика внесе свій внесок у справу взаєморозуміння та подальшого розвитку наук, які здаються різними. Тому дослідник сподівається, що дана праця, стане введенням в цю галузь, стимулюватиме нові дослідження і допоможе науковцям зробити свої власні відкриття в галузі вивчення особливостей самоорганізуючих систем¹⁵⁹.

---

¹⁵⁸Гакен Г. Синергетика URL: <https://7promeniv.com.ua/>.

¹⁵⁹Хакен Г. Синергетика. Перевод с английского канд. физ.-мат. наук В. И. Емельянова, под редакцией д-ра физ.-мат. наук, проф. Ю. Л. Климонтовича и д-ра физ.-мат. наук С. М. Осовца. Москва : Издательство «Мир» 1980. С. 381-382.

Знаний російський вчений І. Пригожин вважає, що синергетична модель розвитку є необхідною щодо вивчення динамічних процесів у різних системах, у тому числі культурі, сформувала новий науковий напрям, що отримало назву «синергетика». Він вважає, що «синергетика – це теорія самоорганізації складних систем різної природи, що складаються з великої кількості взаємодіючих елементів і підсистем. Процес самоорганізації може призвести до встановлення нового порядку і динамічної структури»¹⁶⁰.

Прибічником синергетичного підходу щодо вивчення історичних процесів у сфері релігійності є П. Бондарчук, який зауважує, що синергетична парадигма ґрунтується на ідеях системності, цілісності як світу, так і знання про нього, спільності закономірностей духовного і матеріального розвитку, багатоваріантності й незворотності (нелінійності), глибинного зв'язку порядку і хаосу (випадковості й необхідності). Синергетична парадигма передбачає відмову від постулатів існування абсолютних істин і можливості точно відобразити реальність на користь принципу неповноти знання про неї, включає багатофакторність описання буття в багатовимірному просторі, врахування множинних зв'язків досліджуваної системи з її оточенням і власними структурними елементами тощо. Дослідник підкреслює, що використовуючи синергетичні принципи в соціальних та гуманітарних науках, важливо уникати розбіжності в операціях, зокрема, у виявах паралелей і аналогій, часто лише зовнішніх, між якісно різними процесами. Потрібно враховувати, що процеси, які відбуваються в природному середовищі (скажімо, у сфері хімічних реакцій), відрізняються від соціальних. П. Бондарчук у цьому підтримує Г. Хакена, який наголошував, що ця теорія по суті пов'язана зі структурними відносинами, від самого початку важливо наголосити, що не виступав на захист якогось фізикалізму в межах якого намагаються перенести

---

¹⁶⁰Пригожин И. Синергетическая модель развития URL : <http://media.ls.urfu.ru/>.

поняття фізики на інші дисципліни, скажімо, на соціологію¹⁶¹. Учений зауважує, що багатьом дослідникам не вдалося уникнути «фізикалізації», проте це аж ніяк не применшує важливості використання синергетичних принципів у історичній науці. Очевидно також, що в соціальних та гуманітарних науках існує межа застосування синергетичних принципів¹⁶².

Крім того, П. Бондарчук наголошує, що в «історичній науці, не слід ігнорувати один з основних принципів синергетики – відкритість систем (до яких надходить і з яких виходить інформація, енергія та речовина), і зовсім забувається той факт, що система має множинні зв'язки з оточенням та власними структурними елементами. Синергетична парадигма якраз і передбачає відстеження багатофакторності буття. Тому ця критика має бути спрямована не на сам синергетичний підхід, а на ті дослідження, автори яких називають свої підходи синергетичними і водночас нехтують низкою головних ідей синергетики на користь інших, часто другорядних і не завжди придатних для застосування в історичній науці, хоча вони, можливо, і мають значення для точних чи природничих дисциплін»¹⁶³.

Застосовуючи низку принципів синергетики у своїй праці «Релігійність населення України у 40-80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін», дослідник намагається розглянути особливості, динаміку виявів, тенденції змін релігійності, власне процеси, що відбувалися в цій сфері. Він не ставить за мету зобразити повну об'єктивну картину релігійності пересічних вірян, розуміючи, що це неможливо з огляду на складність проблеми і на великий рівень недостовірності багатьох джерел¹⁶⁴.

На нашу думку, синергетичний підхід у науковому пізнанні дійсності дає змогу здійснити аналіз при вивченні такої складної і неструктурованої системи,

---

¹⁶¹Бондарчук П. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. С. 6 - 7.

¹⁶²Бондарчук П. Релігійність населення України...С. 7.

¹⁶³Там само. С. 7.

¹⁶⁴Там само. С. 8.

як релігія та релігійний континуум та сконструювати модель релігійного життя в радянську добу. Тому синергетична модель в історичній науці відображає теоретичне осмислення досліджуваної проблеми реальності у формі побудови власної концепції того чи того історичного явища, процесу та використання отриманих результатів для створення наукової парадигми.

Загальноновизнаним є розуміння поняття «наукова модель» – як зразок, схема, аналог, який дає змогу осмислити процеси та явища, їх закономірності в часі й просторі. Якщо розглядати синергетичну модель релігійного життя радянської доби, яка характеризує відносини між державою й релігійними організаціями, то вимальовуються наступні компоненти: відокремлення церкви від держави і школи від церкви; тотальне домінування комуно-більшовицької держави над релігією, релігійними громадами та віруючими, засобами пропаганди та карально-репресивними діями; уніфікація та одержавлення релігійних організацій та спільнот із метою досягнення геополітичних і тактичних завдань; масова антирелігійна кампанія на так званому науковому рівні спрямована проти церкви та її громад, формування опозиційного руху в помісних осередках братств євангельсько-баптистського спрямування.

Формування синергетичної моделі співіснування релігійних громад та їх вірних з тоталітарним режимом СРСР відбувалося протягом тривалого часу і його умовно можна поділити на такі періоди: 1920-і рр. – поміркована лібералізація у відносинах між державою та протестантськими громадами УСРР та розподіл сфер впливу; кін. 20-х – початок 40-х рр. ХХ ст. – повний контроль державних структур над громадами протестантів та початок системних репресій проти вірян; середина 40-х рр. ХХ ст. – 1953 р. – уніфікація та одержавлення релігійних організацій з метою досягнення геополітичних завдань; 1953-1989 рр. – модель релігійного життя в УРСР має такі особливості: відновлення масованої антирелігійної кампанії спрямованої проти церкви та її громад, формування опозиційного руху в помісних осередках братств євангельсько-баптистського спрямування поділяємо на два підперіоди: 1954-

1964 рр. – пов'язаний з антирелігійною кампанією М. Хрущова та утворенням опозиційного руху «ініціативників» у помісних осередках ЄХБ; 1965-1989 рр. – тоталітарна влада повернулася до подвійних стандартів у питаннях релігії: декларувала світу про дотримання в СРСР засадничих прав та свобод громадян, у тому числі й свободи сумління, але продовжувала комплексні репресії щодо вірян до кінця 80-х рр. ХХ ст.

1. *Синергетична модель релігійного життя в радянській Україні 1920-х рр.: відокремлення церкви від держави і школи від церкви.* Більшовицькі очільники, на протигагу самодержавцям, які вважали православ'я опорою імперії, не сприймали церкву позитивно, а бачили в ній ідеологічного опонента. Водночас, враховуючи набожність та релігійні настрої населення колишніх колоній Російської імперії, не наважувалися зразу ж знищити церкву. Тому першочерговим завданням для В. Леніна було обґрунтування убогості та нікчемності християнської церкви та релігії й нав'язлива пропаганда своїх поглядів серед її прихильників. Спираючись на тезу К. Маркса, яку він оприлюднив у вступі до праці «До критики гегелівської філософії права», написаної в 1843 р. і опублікованої у 1844 р. в «Німецько-французькому щорічнику, про те, що релігія – це опіум для народу, релігія – це зітхання пригнобленої тварини, серце безсердечного світу, подібно до того як вона – дух бездушних порядків¹⁶⁵, В. Ленін сам серйозно взявся за це питання і розробив атеїстичну концепцію.

Ще в 1905 р. в статті «Соціалізм і релігія» (газета «Нове Життя» № 28, 3 грудня 1905 р.) В. Ленін повторив фразу К. Маркса буквально: «Релігія є один з видів духовного гніту, що лежить скрізь і всюди на народних масах, задавлених вічною роботою на іншим, злиднями і самотністю. Безсилля експлуатованих класів у боротьбі з природою породжує віру в богів, чортів, у дива і т. п. Того, хто все життя працює і потребує, релігія вчить покори і терпіння в земному житті, втішаючи надією на небесну нагороду. А тих, хто

---

¹⁶⁵Науково-атеїстичне виховання учнів (хрестоматія). упорядники К. П. Кіндрат, В. А. Якубовський. Київ: Вид-во «Радянська школа», 1966. С. 15.

живе чужою працею, релігія вчить благодійності в земному житті, пропонуючи їм дуже дешево виправдання для всього їх експлуаторського існування і продаючи за подібною ціною квитки на небесне благополуччя. Релігія є опіум народу. Релігія – рід духовної сивухи, у якій раби капіталу топлять свій людський образ, свої вимоги на скільки-небудь гідне людини життя»¹⁶⁶.

У статті В. Леніна «Про ставлення робітничої партії до релігії» (газета «Пролетар» № 45, 13 (26) травня 1909 р.) міститься пряма цитата з праці К. Маркса. «Релігія є опіум народу», – цей вислів К. Маркса є наріжним каменем всього світогляду марксизму в питанні про релігію. Всі сучасні релігії і церкви, всі й усілякі релігійні організації марксизм розглядає завжди, як органи буржуазної реакції, службовців захисту експлуатації і одурманення робітничого класу»¹⁶⁷ – резюмував він. У промові на I Всеросійському з'їзді робітників 19 листопада 1918 р., яка була опублікована 20 листопада 1918 р. в газеті «Известия ВЦИК» № 235, В. Ленін запропонував методи боротьби з релігією та забобонами. Зокрема, він наголосив, що боротися потрібно обережно, шляхом пропаганди, шляхом освіти¹⁶⁸.

У зв'язку з цим синегретична модель релігійного життя в Україні радянської доби базувалася на постулатах марксизму в інтерпретації В. Леніна і почала вибудовуватися відразу ж після встановлення влади більшовиками на підконтрольних територіях. Більшовицькі теоретики на чолі з В. Леніним почали створювати нову модель взаємовідносин між усіма структурними елементами суспільства, у тому числі й релігійними організаціями.

Головним правовим документом, який регулював статус релігійних організацій на захоплених територіях більшовицьким урядом, був законодавчий акт радянського уряду на чолі з В. Леніним, який був прийнятий у РСФРР

¹⁶⁶Ленін В. Твори. Т. 10. С. 63-65.

¹⁶⁷Ленін В. Твори. Т. 15. С. 354.

¹⁶⁸Ленін В. Твори. Т. 28. С. 158.

23 січня (5 лютого) 1918 р. і отримав назву Декрет Раднаркому «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви»¹⁶⁹.

Пізніше цей документ прийняли в Україні: 19 січня 1919 р. у зайнятому Червоною Армією Харкові його затвердив Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. П'ятаковим, що був створений більшовиками для прикриття своєї агресії проти УНР. Декрет проголошував відокремлення церкви від держави, заборонив обмежувати свободу сумління, скасовував релігійні обряди й церемонії в державній сфері, включно з релігійною клятвою або присягою, забороняв ухилятися від виконання громадянських обов'язків з огляду на релігійні переконання, передавав акти громадянського стану у виключне відання світської влади, позбавляв церковні та релігійні товариства переваг і державних субсидій, які вони мали за царату, забороняв церковне майно. Останнє проголошувалося «народним надбанням». Згідно з декретом відбулися зміни і в освіті, оскільки п. 9 цього документу проголошував відокремлення школи від церкви, а викладання предметів релігійного характеру заборонялося¹⁷⁰.

Цей засадничий для комуно-більшовицького режиму документ насамперед спрямовувався проти Православної церкви, як опори самодержавства. Водночас для протестантських церков, які були гонимі в період Російської імперії, настав більш-менш ліберально-поміrkований період¹⁷¹. Крім того, цей документ відображав саме ту базову модель відносин держави та церкви й перебіг контролю над релігійним життям, який більшовицький режим намагався встановити на захоплених ним територіях.

Стратегія «розділяй та володарюй» застосовувалася комуно-більшовицьким режимом для підтримання та вкорінення влади, шляхом поділу великої концентрації духовної влади на відособлені групи, кожна з яких має менше влади. Ефективне використання цієї технології дозволяло режиму

---

¹⁶⁹Директивы ВКП (б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917-1947 гг., вып 1-й, Из-во АПН РСФСР, 1947. С. 17-18.

¹⁷⁰Відокремлення церкви і держави. Енциклопедія сучасної України URL: <http://esu.com.ua/>.

¹⁷¹Там само.

розподілити абсолютну духовну владу Православної церкви, яку вона мала за царату, з невеликими силами (протестантськими громадами) й контролювати та управляти ними¹⁷².

Така далекоглядна стратегія щодо релігії чітко простежується вже в постанові щодо антирелігійної пропаганди і порушення пункту 13 програми ЦК ВКП (б) за 1921 р. У цьому документі давалися чіткі методичні вказівки лекторам та пропагандистам атеїзму, яким чином політику радянської влади щодо релігії подавати широким масам. Особлива увага акцентувалася на старанній підготовці доповідачів і знайомлення їх з населенням. Визначалися головні завдання пропагандистів, які полягали в тому, щоб на місце релігійного світогляду поставити струнку комуністичну наукову систему, що охоплює і пояснює питання, відповіді на які досі селянська робоча маса шукала в релігії. Велику увагу в методичних рекомендаціях з агітпропу було зосереджено на роботі з протестантами. Спочатку рекомендувалося пропагандистам вивчити класовий характер, склад окремих сектантських груп, їхню ідеологію, ознайомитися з їх релігійними проповідями, які ведуться серед широких мас. «Щодо релігійних груп і сект, які є прогресивними і мають зародки комуністичного світогляду, штовхати їх до розуміння комуністичного світогляду» – вказувалося в постанові¹⁷³.

Водночас у більшовицьких колах у 1920-х рр. не було єдиної позиції щодо методів боротьби з релігією і церквою. Хоча слідуючи гаслу В. Леніна, релігія була проголошена «опіумом для народу», але яку стратегію та тактику обрати в боротьбі з релігією – тут погляди старої більшовицької гвардії розходилися. Однією з перших дискусій із приводу релігії була дискусія між відомим у більшовицьких колах О. Ярославським (Мінея Губельманом) редактором газети «Безбожник» і менш відомою М. Костеловською, старою більшовичкою, що пройшла свого часу в'язниці і каторги. Вона була головним редактором

---

¹⁷²Розділяй і володарюй URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

¹⁷³Коммунистическая партия Советского правительства о религии и церкви. Москва: Госполитиздат, 1961. С. 60-62.

журналу «Безбожник біля верстата». Сенс полеміки був у тому, чи потрібно релігію відразу викорчувати найсуворішими методами, як вважала Костеловська, або робити це безглуздо. На думку О. Ярославського, прагнення відразу знищити релігію є дуже шкідливою, троцькістською ідеєю. А правильна позиція – ленінська, природно, діалектично. Він уважав шкідливою і протилежну позицію, що релігійні забобони відімруть самі по собі в міру побудови соціалізму і розвитку науково-технічного прогресу. На його переконання, треба було вести атеїстичну пропаганду, але її треба вести розумно і витримано¹⁷⁴.

Це питання активно дискутувалося і на XII з'їзд РКП (б), який відбувся 25 квітня 1923 р. в Москві. Із затвердженої резолюції з'їзду стало відомо, що боротьба за духовний простір поневолених народів у правлячого режиму стала найважливішою задачею. Більшовики визнали, що їхня поміркована політика щодо протестантів призвела до кількісного зростання їхніх громад, верхівка яких ідейно зв'язана з певними елементами європейської і американської буржуазії. Тому була надана вказівка викривати зв'язок різних релігійних груп з інтересами пануючих класів, видавати відповідну літературу як науково-популярну, таку літературу, що серйозно висвітлює історію походження релігії. Також у резолюції були надані методичні рекомендації щодо пропаганди атеїзму. Зокрема, вказувалося, що потрібно проводити живі й зрозумілі лекції, старанно добираючи лекторів, велику увагу агітатори пропаганди мають приділяти школі. Спеціально готувати до лекцій вчителів, які мають проводити бесіди в хатах-читальнях, «постачати газети й книги, які викорінюють релігійні забобони в умах десятків мільйонів громадян республіки»¹⁷⁵.

Важливу роль у здійсненні моделі більшовиків про відокремлення церкви від держави і школи від церкви та поширенні атеїзму виконувала газета «Безбожник», яка видавалася ще з 1922 р. Як уже зазначалося, головним

¹⁷⁴Пущаев Ю. Как в СССР изучали религию, чтобы с ней бороться. К 70-летию главного безбожника URL : [http : //foma.in.ua/articles/](http://foma.in.ua/articles/).

¹⁷⁵КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Ч. I. Київ: Держлітвидав УРСР, 1954. С. 694-696.

редактором цієї газети був пропагандист атеїзму О. Ярославський, який починаючи кінця 1922 р., у вигляді окремих статей у газеті видав книгу «Біблія для віруючих і невіруючих»¹⁷⁶. З того часу вона витримала російською мовою десять видань, останнє з яких вийшло в 1938 р. Книга слугувала путівником пропагандистам і агітаторам у проведенні антирелігійної пропаганди. На думку О. Ярославського, «експлуататори, які зробили з давніх-давен релігію знаряддям свого панування над масами, нині намагаються пристосувати свої релігійні вчення до умов нового часу. Експлуататори і їхні жерці, духовенство всього світу, добре знають, що влада релігії – це міцний дурман, це опіум народу, як правильно сказав учитель комунізму Карл Маркс»¹⁷⁷. Далі він зауважує, що «повільно, з великими труднощами, звільняються маси народу від цього дурману. Швидше звільняються трудящі від релігійного дурману в нашій країні, де росте безбожництво в міру зростання соціалізму. Ще висить важким тягарем релігійний дурман над свідомістю сотень мільйонів трудящих капіталістичних і колоніальних країн, гальмуючи їхню боротьбу за звільнення. І тільки тоді, коли народився новий революційний клас – пролетаріат, який розкриває всі таємниці буття, який розриває всі рабські ланцюги, ким би вони не були створені, який, звільняючи себе, звільняє і весь світ трудящих, який зацікавлений у створенні безкласового суспільства, – пролетаріат стягує богів з небес і не хоче приймати казок далекого дитинства.... Він створив нове розуміння світу – наукове. Це розуміння світу вчить не тільки тому, як треба пояснювати світ, а й тому, як треба його змінити для блага всього людства»¹⁷⁸.

Навколо газети «Безбожник» швидко склалася мережа кореспондентів і читачів. Завдяки їм у серпні 1924 р. в Москві було створено Товариство друзів газети «Безбожник». Це товариство в квітні 1925 р. влаштувало з'їзд, на якому постановили створити єдине всесоюзне антирелігійної товариство, що одержало назву «Союз безбожників». У тому ж році з'явився щомісячний

¹⁷⁶Ярославский Е. Библия для верующих и неверующих URL : <https://www.e-reading.club/>.

¹⁷⁷Там само.

¹⁷⁸Там само.

науково-методичний журнал «Антирелігійники», який став органом Центральної Ради Союзу безбожників СРСР¹⁷⁹.

Проте, атеїстична пропаганда, яка проводилася з метою розподілу духовного впливу між церквою та державою в 1920-х рр. через засоби масової інформації, культурно-просвітницькі організації серед широких кіл населення не принесла серйозних результатів та не похитнула віру людей у Бога. Більшість мешканців тодішньої України, а це насамперед селяни, і надалі залишалися вірянами і змінювати свій світогляд не збиралися. Вони продовжували відвідувати церкви та молитовні богослужіння і дотримуватися головних постулатів християнської віри, святкувати релігійні свята.

Доказом кількісного зростання протестантської церкви на теренах України стали такі показники наведені в праці дослідниці В. Любащенко: «за 1917-1929 рр. кількість баптистів та євангельських християн у Радянській державі зросла з 200 до 500 тис.; більшість із них мешкала в Україні – головному регіоні протестантських впливів у колишній царській Росії. Лише один Всеукраїнський союз баптистів 1928 р. налічував 60 тис. охрещених членів. Кількість менонітів в Україні в цей час зросла з 40 до 120 тис.»¹⁸⁰.

Радянський режим дуже ретельно стежив за релігійними настроями мешканців країни Рад. А оскільки протестантські громади активно проповідуючи Слово Боже через місіонерську діяльність, збільшили кількість новонавернених у свою Віру, це почало виходити за межі нової моделі відносин «розділяй та володарюй». Тому уже наприкінці 20-х рр. ХХ ст. керівний режим цілеспрямовано та огульно розпочав наступ на найбільш потужні протестантські громади СРСР – баптистів та євангельських християн. У християнській пресі вийшла низка замовних статей із метою упослідження та подальшої дискредитації протестантизму.

---

¹⁷⁹Союз воинствующих безбожников URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

¹⁸⁰Любащенко В. Протестанти в Україні: наслідки політики «державного атеїзму» URL: <https://r500.ua/>.

У журналі «Вісник Священного Синоду Православної Російської Церкви», № 3 за 1927 р., була надрукована стаття професора В. Белолікова «Справжнє обличчя сектантства». Цю статтю було передруковано та оприлюднено в журналі «Баптист» того ж року. Автор публікації добре вивчивши протестантську пресу, їхнє віровчення, намагається своїми так званими «огульними доказами» налаштувати протестантські громади проти православних, а православних проти протестантів, і всіх один проти одного.

«Головне завдання баптизму, пише В. Белоліков, – це місія, справа пропаганди своїх вчень не тільки серед християн, але й мусульман, язичників. Відомий проповідник Гордон Бекер написав наступне – наковальня, об яку молоток католицизму і православ'я розіб'ється повністю – це баптизм. Місія або Благовіщення для проповіді Євангелія визнана баптистами справою першочергової важливості на українському з'їзді в травні 1925 р. Гроші, які надходять з громад для місії, є заброньованими, із них не можна виділити навіть голодним»¹⁸¹. Далі він наголошує : «Ми повинні відзначити, що баптисти намагаються до систематизації віровчення, викладу його у визначених символах, надання йому авторитету та загальнообов'язковості, і борються зі своїми супротивниками, у тому числі православними. Проти православних вони друкують вищою мірою тенденційні екскурси в історію, вибираючи при цьому довільні місця з їхнього написання»¹⁸².

Найбільше обурення автора викликали засадничі постулати баптизму – їхня місія. Гаслом баптистів, зазначає він, у 1926 р. було «Христос для язичників і магометан, які живуть у СРСР». Щоб проповідувати, вони відряджають для цього 60 проповідників, які будуть їздити по всій території Радянського Союзу і проповідувати ідеї баптистів. Кошти на це частково дають громади, а частково дає Америка» – натякає на їхні контрреволюційні зв'язки професор¹⁸³.

¹⁸¹ *Баптист*. № 8. 1927. С. 16.

¹⁸² Там само. С. 17.

¹⁸³ Там само. С. 17.

Крім того, значну увагу у статті приділено критиці матеріального служіння баптистів: «Відсутність матеріального служіння для баптистів, це великий гріх... Служіння нижче десятини є ознакою скупості, скнарості» – пише він. Торкнувся професор і соціально-політичних поглядів баптистів: «За їхнім журналом можна сказати наступне: в першому номері за 1925 р. було надруковано маніфест баптистів, у якому відносно войовничо вони відгукуються стосовно військової повинності. Піднімають питання щодо надання свободи сумління кожного у виборі служити чи не служити в армії... У маніфесті стокгольмської конференції 1923 р. баптисти проводили принцип відділення церкви від держави і заявляли, що вони як вільні громадяни і повинні дотримуватися державних законів щодо питання міжнародних відносин. Баптисти висловлюються проти таємної дипломатії й егоїстичних махінацій, заявляють себе як противники війни»¹⁸⁴.

Дотримуючись постулату «розділяй і володарюй», автор статті торкнувся відносин баптистів з євангельськими християнами. Зокрема, він пише, що баптисти постійно скаржаться у своєму журналі, що євангельські християни вносять страшний розкіл у ряди баптистів. При цьому ними не враховуються заборони щодо відлучених баптистів, яких приймають до себе. Навіть відлучених пресвітерів від спілкування з вірянами приймають до себе. Зрозуміло, Проханов залишається при своєму переконанні, що він приступить до єднання двох громад тільки через свій труп» – констатує дослідник¹⁸⁵.

Отже, синергетична модель релігійного життя 1920-х рр.: відокремлення церкви від держави і школи від церкви, яка була юридично закріплена більшовицьким режимом та проходила під гаслом «релігія – це опіум для народу», мала свою стратегію – «розділяй та володарюй» та тактичні засоби (атеїстична агітація та пропаганда), які, починаючи з другої половини 1920-

---

¹⁸⁴*Баптист.* № 8. 1927. С. 19.

¹⁸⁵Там само. С. 21.

х рр., ставали більш агресивними і наприкінці 1920-х рр. дійшли своєї точки біфуркації.

2. *Синергетична модель релігійного життя кінця 20-х – початку 40-х рр. ХХ ст.: тотальне домінування комуно-більшовицької держави над релігією, релігійними громадами та віруючими, засобами пропаганди та карально-репресивними діями.* Зміна моделі взаємовідносин релігійних громад й держави розпочалася наприкінці 20-х рр. ХХ ст. Саме після 1929 р., який названий в історії як рік «великого перелому», й ознаменувався остаточною перемогою Й. Сталіним своїх опонентів у боротьбі за владу та початком формуванням в СРСР нової системи тоталітаризму та культу його особи, розпочалися масові репресії проти християнської церкви загалом і євангельських християн, баптистів зокрема.

Для виправдання терору та остаточного утвердження своєї абсолютної влади не лише юридично, але й у свідомості громадян країни Рад Й. Сталін вирішив створити нову картину світу, яку почав реалізовувати із революційним завзяттям.

Й. Сталін, як і В. Ленін інтерпретував праці К. Маркса по-своєму, зокрема його теорію про класову боротьбу, яка нібито постійно точиться між багатими і бідними групами суспільства, щоб рухати історію. Вождь народів був переконаний, що революційні перетворення потрібно здійснювати швидкими радикальними методами. Перетворення повинні мати, перш за все, політичний характер; головний засіб перетворень – насильство. Суб'єктом послідовних революційних змін мав виступати озброєний загін партії робітничого класу. Проста людина в цьому русі розглядається як «гвинтик» соціального механізму, або як засіб для досягнення визначеної мети¹⁸⁶.

Теорія класової боротьби завжди була вигідною Й. Сталіну для виправдання будь-яких дій, у тому числі і злочинів, як проти вірян, так і людяності, яка особисто ним подавалася як історична необхідність для

---

¹⁸⁶Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія [Текст], вид. 2-ге, випр. й доп. Київ : «Генеза», 1996. С. 67.

побудови великого світлого комуністичного майбутнього. У зв'язку з цим, марксизм в інтерпретації Й. Сталіна було зведено на рівень державної моноідеології, і в нього повинна була повірити більшість населення. Влучними в цьому контексті є слова відомого дослідника політичного портрету Й. Сталіна Д. Волкогонова, який дійшов висновку, що Сталіну, і це його найстрашніший злочин, вдалося деформувати багато великих ідей і підмінити їх своїми міфами¹⁸⁷.

Особистий підхід Й. Сталіна до вирішення всіх завдань, у тому числі і тотальної перебудови моделі суспільства, сприяв тому, що в короткі терміни засобами пропаганди були озвучені нові ціннісні орієнтири та пріоритети для громадян, і встановлювався повний контроль над їхнім духовним життям. А оскільки християнська церква користувалася великою популярністю серед населення та мала монополію в духовній ніші, вирішено було «кавалерійським наскоком» виправити це становище.

Вже у січні 1929 р. з Москви в Україну була направлена директива за підписом Л. Кагановича, яка наказувала вважати релігійні громади єдиними легально діючими і такими, що мають вплив на широкий людський загал – контрреволюційними організаціями. Тоталітарна система розпочала широкий наступ на свободу сумління своїх громадян. Так, почало діяти «Законодавство про релігійні культу», яке було видане 8 квітня 1929 р. Воно регламентувало діяльність релігійних об'єднань, обмежувало життя громад винятково межами відправлення культу та підпорядковувалися їхня життєдіяльність тотальному контролю державних органів. Саме тому засоби боротьби з релігією у СРСР набули нецивілізованих форм, оскільки «євангелізація, богословське навчання, просвітництво, видавнича справа заборонялися. Порушенням закону оголошувалися філантропія і матеріальна підтримка одновірців, створення кас взаємодопомоги, кооперативів, виробничих артілей і комун, проведення зборів

---

¹⁸⁷Волкогонов Д. Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина. URL: <http://e-libra.ru/read/>.

для дітей, юнацтва і жінок. Не можна було мати біблійні, літературні, рукодільні, трудові та інші товариства, гуртки й групи. Проповідь Слова Божого за межами культових споруд і залучення до громади осіб інших сповідань або невір'ян визнавалися злочином перед законом. У травні 1929 р. на основі постанови внесено зміни до статті 4-ої Конституції РСФРР, у якій зазначалося, що в Радянській державі будь-хто може відправляти релігійні культури і здійснювати антирелігійну пропаганду. (Таке формулювання залишилося в статті 124-й Конституції, прийнятої 1936 р., і в 104-й статті Конституції України від 1937 р.). Тим самим релігійне життя обмежалося лише культовою практикою, натомість атеїстична пропаганда набувала рівня державної політики»¹⁸⁸.

Щоб втілити в життя сталінські настанови щодо релігії до цього процесу активно залучаються карально-репресивні органи. Уже в березні 1930 р. був розісланий Об'єднаному головному політичному управлінню органам ДПУ, республік і Окр. відділам ДПУ циркулярний лист № 37 під грифом цілком таємно «Про стан і перспективи церковного руху і чергових завданнях органів ОДПУ». У цьому листі давалися чіткі вказівки з Москви щодо завдань і методів роботи відділів ДПУ на місцях щодо церкви. У листі зазначалося, що перед органами ОДПУ постало «завдання використання пристосовницьких намагань релігійних громад, з метою внесення розколу в церкву, щоб тим самим послабити її, підкорити нашому впливу, зменшити її силу як контрреволюційної організації і підірвати авторитет, значення її серед вірян»¹⁸⁹.

У документі наголошувалося, що органи мають роз'єднувати її на ворогуючі між собою групи, тим самим підриваючи єдність і силу церкви, роблячи її менш небезпечною і дієздатною. Поряд з тим, каральні органи добивалися такого стану, щоб ні один захід релігійних громад, який мав яке-

¹⁸⁸Любашенко В. Протестанти в Україні...

¹⁸⁹Перелік справ Ф. 1. «3 відділ УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКДБ КДБ УРСР. Історія фондоутворення». ГДА СБУ. Арк. 1.

небудь принципове значення, не проходив без узгодження з їхнім керівництвом¹⁹⁰.

Тому основні заходи щодо релігійних організацій супроводжувалися цілою низкою чекістських комбінованих операцій, у результаті яких віряни змушені були проводити вигідну державі релігійну політику. Завдяки комплексним заходам ОДПУ було проведено велику політичну роботу щодо розколу Російської церкви за кордоном. Каральні органи змусили релігійні організації під їх керівництвом провести низку заходів, які їм були не вигідні: видавати накази про церковні покарання за контрреволюційну діяльність, призначати керівництво за їхніми вказівками, продовжувати політику протистояння щодо інших течій, переконувати уряди іноземних держав у відсутності яких-небудь гонінь за релігійні покарання в СРСР¹⁹¹.

У цьому таємному документі знаходимо інформацію про системні репресії каральних органів щодо релігійних організацій під час проведення суцільної колективізації, які викликали спротив з боку пасторів та релігійних громад. Серед низки каральних заходів, які використовувалися органами ДПУ щодо вірян було незаконне закриття церков, забирання під культурні потреби будинків служителів культу, позбавлення їх права голосу, відбирання наділів землі, обкладання їх під час хлібозаготівельних компаній податками тощо¹⁹².

Каральні органи намагалися інкорпорувати в релігійні громади своїх секретних співробітників чи завербувати серед служителів культу агентів, які проживали в районах суцільної колективізації, і їхніми руками знищувати релігію та репресувати вірян¹⁹³. Тих служителів культу, які залишилися вірними постулатам своєї церковної громади, у листі пропонувалося виселяти з місць їхнього служіння, щоби вони не мали змоги впливати на свою паству¹⁹⁴.

---

¹⁹⁰Перелік справ Ф. 1. «3 відділ УДБ НКВС УРСР... Л. 2.

¹⁹¹Там само. Арк. 3.

¹⁹²Там само. Арк. 5.

¹⁹³Там само. Арк. 7.

¹⁹⁴Там само. Арк. 6.

Керівництво ОДПУ головним своїм завданням ставило роз'єднання та взаємопоборювання релігійних громад з метою подальшого їх цілковитого знищення. Тому в листі наголошувалося: «Особливу увагу потрібно звернути на виявлення участі церковників у терористичних і повстанських організаціях, масових виступах. Таку роботу потрібно провести в порядку виконання циркулярного листа щодо агентури та розіслати всім ПП і начальникам ОО ОДПУ округів 18 січня цього року. Підписали: Начальник ОО СОУ ОДПУ Євдокимов; Помічник начальника ОО СО ОДПУ Тучков; Начальник 6 від. СО ОДПУ Полянський. 22 березня 1930 р.¹⁹⁵.

Цей лист засвідчив, що тоталітарний режим пройшов точку біфуркації і розпочав активну фазу наступу на релігію та її вірних. Така політика посприяла тотальному домінуванню комуно-більшовицької держави над релігією, релігійними громадами та вірянам не лише засобами пропаганди, а й передусім комплексними карально-репресивними діями.

Більшовицький режим після укріплення своєї абсолютної влади в СРСР почав здійснювати свою агресивну політику щодо релігії за всіма напрямками. Так, 11-15 червня 1929 р. в Москві було проведено II з'їзд ТДГБ, який зібрав 1200 делегатів (серед них були 109 селян, 264 робітники, 575 службовців і учнів) і дав відому назву організації. З'їзд перейменував організацію в «Союз войовничих безбожників», а також затвердив нову редакцію Статуту СВБ СРСР. На з'їзді відбулося оформлення дитячого безбожного руху в організацію Юних войовничих безбожників СРСР. Союз войовничих безбожників відразу ж розгорнув широку роботу з пропаганди атеїзму, зі створення музеїв і виставок, випуску наукової і науково-популярної літератури, а також низки періодичних видань – газети «Безбожник», журналів «Безбожник», «Антирелігійники», «Войовничий атеїзм», «Юные безбожники» та інших друкованих видань, що виходили на різних мовах народів СРСР. Видавництво «Безбожник» (згодом – Державне видавництво антирелігійної літератури) випустило велику кількість

---

¹⁹⁵Перелік справ Ф. 1. «3 відділ УДБ НКВС УРСР... Арк. 9.

атеїстичної літератури)¹⁹⁶. Саме Союз войовничих безбожників розпочав вульгарну пропаганду проти релігії та християнської церкви загалом, так і євангельських християн і баптистів або як їх тоді називали «сектантів», які нічого поганого в принципі загалом не планували робити.

Державним видавництвом антирелігійної літератури було випущено велику кількість плакатів, на яких духовні служителі були зображені зі спотвореними обличчями, релігійні свята були представлені як такі, що сприяють ледарству, пияцтву та насиллю. На плакатах зображувався робітничий клас, який, рятуючи усіх від такого безчинства церкви, наполегливо працював на заводах та фабриках, і таким чином збільшував добробут нової країни та відкидав церкву за задвірки свого життя та світогляду. Тобто християнська церква була проголошена ідеологічним ворогом нової країни Рад, а її цінності представлялися як антицінності. Таким чином, через різноманітні засоби пропаганди йшла огульна дискредитація християнських цінностей та моралі та насаджувалося нетерпиме ставлення до її носіїв.

Радянська влада намагалася посилити тиск на релігійні організації не лише в селах охоплених суцільною колективізацією, але й розпочала цілеспрямовану боротьбу з релігією в містечках та містах, де мешкав головний «гегемон» – пролетаріат. Новий підхід у боротьбі з християнською вірою та її цінностями в період становлення сталінізму чітко відображено на титульній сторінці журналу «Безбожник у станка» (1929, № 15). Зокрема, там було зображено робітників, які вивозили Ісуса Христа на візку для сміття. Також на плакаті було написано до введення «Дня Індустріалізації». Це засвідчувало, що в боротьбі з релігією ліберальна пропаганда стала відходити на другий план, поступаючись місцем агресії в комплексі з відкритою боротьбою з релігійними організаціями і тотальними репресіями проти вірян. Не випадково період з 1932 по 1937 роки отримав в історії церкви назву «безбожної п'ятирічки»¹⁹⁷.

---

¹⁹⁶Союз воинствующих безбожников URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

¹⁹⁷Там само.

Дуже влучно щодо репресивної політики сталінського режиму в цей період висловився конфесійний дослідник Л. Коваленко: «Під виглядом боротьби з куркульством із сіл і хуторів України, Білорусії і центральних областей Росії на Крайню Північ ешелонами вивозили «сектантів» цілими сім'ями, з дітьми та літніми, відправляючи, у такий спосіб, на очевидну смерть. ...З цього часу адміністративна розправа з вірними Богу вірянами різних конфесій, прикриваючись вигаданими звинуваченнями, стала основним методом боротьби атеїзму з релігією в СРСР»¹⁹⁸.

Під час проведення політики колективізації більшовицьким режимом для вірян почалися жахливі часи. Серед розкуркулених і висланих до багаточисельних таборів заможних господарів і успішних кооператорів було дуже багато євангельських християн і баптистів. Це стало жорстоким ударом як для віруючих, так і для релігійних громад, тому що було заарештовано найактивніших членів і керівників. Майно релігійних комун було конфісковане, їхні організатори ув'язнені. Так, «у Дніпропетровській області ліквідовано баптистську комуну «Сонце правди» у с. Черепові Проскурівського району, менонітську «Об'єднання праці» у с. Богданівці Деражнянського району, комуну євангельських християн «Царство світла» у Юр'ївському районі. Іван Проханов був заарештований за антивоєнну і буржуазно-економічну пропаганду»¹⁹⁹.

Як писали тодішні лідери євангельсько-баптистського братства на цьому закінчилося «золоте десятиліття» у зростанні живої Церкви Христової, зокрема, нашого євангельсько-баптистського братства і розпочалося насильницьке закриття молитовних будинків, тяжких випробувань, гонінь та репресій²⁰⁰. Як вірно зазначає Л. Коваленко, саме з «1929 р. проти баптистів і євангелістів почалася не ідейна, а адміністративно репресивна форма боротьби: вже 3 березня був заарештований і засланий в м. Алма-Ата П. В. Ів.-Клишніков, а ще

¹⁹⁸Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых 5-е издание (72 биографии с фотографиями). Центр Христианского Сотрудничества, 2006. С. 15.

¹⁹⁹Любашенко В. Протестанти в Україні...

²⁰⁰Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых... С. 15.

раніше, восени 1928 р. секр. Всеукр. С.Б. – А. М. Букреєв. У 1929 р. заарештовані: Косолапов Ф. Г. – скарбник Всеукр. С.Б.; Ф. Г. Патковский – член ради Сибір. С. Б.; Я. Я. Горм – видатний проповідник – євангеліст «Будинки Євангелія» (Ленінград); Р.Д. Хом'як – чл. Ради Всеукр. С. Баптистів. У 1930 р. всі регіональні Спілки, що входили у ФСБ, були закриті; орендована на 40 років, будівля ФСБ (Федеральний Союз Баптистів), де були Курси, і 10 тис. Біблій (переплетених) конфісковані; закритий ж. «Баптист»²⁰¹.

Отже, встановлення одноосібного правління Й. Сталіна та його курс на суцільну колективізацію та індустріалізацію став поворотним моментом у житті християнської церкви загалом, і протестантських громад зокрема. Ліберальне ставлення влади до вірних євангельських християн і баптистів, яке обмежувалося антирелігійною пропагандою уже наприкінці 1920-х рр., починало не влаштовувати комуно-більшовицький режим та його вождя Й. Сталіна, який мріяв про світове панування, тому намагався за допомогою своїх прибічників перетворити країну на військовий табір, а її мешканців – на безвідмовних виконавців партійної волі.

Всі ці заходи проводилися з однією метою – повне знищення громадських та релігійних організацій, обмеження прав та свобод громадян, формування радянського типу людини, яка повинна була безвідмовно працювати в колгоспі та на заводі, виготовляти нову зброю для збереження та поширення абсолютної влади правлячої верхівки. Як ставився Й. Сталін до громадянських свобод влучно написав Д. Волкогонов: «Сталін відкинув свободу. На тій підставі, що вона небезпечна. Свобода живе лише в умовах справжньої демократії. Якщо її немає, свобода присутня у вигляді тіні, ідеологічного рабства, культових міфів і штампів. Сталін не любив навіть говорити про свободу. Передбачалося, що вона має одне джерело – соціальне. Однак соціальна свобода може проявити себе тільки в союзі зі свободою духовною»²⁰².

²⁰¹Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых... С. 134.

²⁰²Волкогонов Д. Триумф и трагедия...

Тому комуно-більшовицька влада почала знищувала тих, хто не вірив у справу Леніна-Сталіна і не молився новим ідолам. Руйнувалися релігійні споруди, при тому, що багато з них були справжніми витворами мистецтва і шедеврами людської цивілізації. Проводилася знавісна антирелігійна пропаганда, яка поєднувалася з політичними звинуваченнями на адресу вірян. Розпочалися арешти лідерів євангельського руху зі сфабрикованими звинуваченнями в антирадянській діяльності. Разом з арештами вірян в адміністративному порядку почали закриватися релігійні громади, більшість яких офіційно припинили своє існування вже до 1932 р. До середини 30-х років ХХ ст. організаційні структури обох церков були знищені. Так, спілка баптистів самоліквідувався в 1935 р. (все її керівництво було репресоване), а від Спілки Євангельських християн залишилася тільки одна назва (не був заарештований лише один член Ради)²⁰³.

Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. на всій території УРСР розпочалося так зване полювання органів державної безпеки за «антирадянськими фашистськими організаціями в середині сектантів». Так, за даними доповідної записки Народному Комісаріату Внутрішніх Справі УРСР – Комісару Державної безпеки 2-го рангу тов. Леплевському за підписом заступника начальника УНКВС УРСР у Вінницькій області, капітана держбезпеки І. Морозова, «в листопаді 1937 р. в місті Вінниця було розкрито «антирадянську фашистську організацію баптистів», яку нібито створили проповідники М. Дехтяр, А. Тарнавський, А. Канський на чолі з київським проповідником Нестеренком та проповідником з Чернігова Жидкевичем, який уже пройшов заслання. У цій справі було арештовано 5 осіб, М. Дехтяр і А. Тарнавський змушені були зізнатися, що передали німецькому консулу листа для подальшої публікації в

---

²⁰³Руденко А. А. Євангельские христиане-баптисты и перестройка СРСР. На пути к свободе совести. Москва, 1989. С. 348.

німецькій пресі, у якому повідомляється про погане становище селян, масових арештів, переслідування релігії в СРСР»²⁰⁴.

Як стало відомо з іншої доповідної записки Комісару Державної безпеки 2 - го рангу тов. Леплевському від зам. начальника управління НКВС УРСР в Дніпропетровській області – капітана держбезпеки Ізвєкова, від 11.01.1938 р., у «результаті оперативної роботи щодо церковно-сектантської контрреволюції за період з липня по січень 1937 р. – 1938 р. лише в Дніпропетровській області ліквідовано 23 євангельсько-баптистські громади, арештовано 145 осіб, і 117 осіб арештовано за окремими справами. Всього репресовано 263 осіб. У кінці цього документу вказано, що розгром нелегальних груп сектантів продовжуємо»²⁰⁵.

Згідно офіційного документа спецслужб, який дає загальну картину кількісного зменшення так званого «церковно-сектантського руху в Україні на січень 1930 р. в Україні було зареєстровано баптистів – 30 000 осіб, євангелістів – 26 000 осіб, адвентистів – 5 000 осіб. У ході карально-репресивних операцій спецслужб на кінець 30-х рр. громад значно зменшилося. Наприклад, у Дніпропетровській обл. в 1933 р. було 7 948 осіб, у 1938 р. – близько 3 200 осіб. (зменшилося на 60 %). Громада адвентистів в Україні зменшилася з 5 000 осіб до 3 300 осіб. У Київській області євангелістів у 1930 р. було близько 10 000 осіб, на 1937 р. – 5 000 осіб. Великі громади збереглися лише у великих містах – Київ, Харків, Сталіно, Одеса – від 150 до 500 осіб²⁰⁶. У Миколаївській області кількість арештованих з 01.10. по 01.12.1937 р. вірян різних конфесій становило 221 осіб, засуджених 212 осіб²⁰⁷.

²⁰⁴ Докладные записки об агентурно-оперативной работе среди церковников. 1937 г. ГА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Д. 68. Л. 119-120.

²⁰⁵ Докладные записки об агентурно-оперативной ... 1937. Л. 161.

²⁰⁶ Там само. Л. 182;193-194.

²⁰⁷ Документи (довідки) УНКВС по Миколаївській області на адресу НКВС УРСР, щодо діяльності іноземних розвідок. Ліквідації повстанського, есерівського, сектантського та церковного підпілля шкідницьких груп тощо. Дело о количестве арестованных, уехавших и оставшихся по ОУНКВД по Николаевской области с 01.10. по 01.12.1937 г. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Д. 168. Л. 1.

На кінець 1930-х рр. центр баптистської громади був ліквідований, і громади існували незалежно від нього, зв'язок між ними здійснювався нелегально. Євангелісти мали лише одного уповноваженого, призначеного з Москви. Значна частина громад у селах діяли нелегально, оскільки їм місцева влада, не маючи на це повноважень, заборонила зібрання²⁰⁸.

Загалом за підрахунками відомого релігійного дисидента та дослідника Г. Вінса під час сталінських репресій було заарештовано близько 25 тисяч євангельських-баптистів, з них загинуло або розстріляно близько 22 тисяч, серед яких і його батько – проповідник П. Вінс²⁰⁹. «Мій батько, – писав Г. Вінс, не повернувся з ув'язнення, і я знав, що він помер у кайданах, але це повідомлення про його розстріл у 1937 році було для мене повною несподіванкою. Співробітниця архіву розкрила останні сторінки справи і я прочитав: «Виписка з протоколу № 4 від 23 серпня 1937 р. постановили Вінса Петра Яковича розстріляти». Поруч інший текст, також надрукований на машинці: «Постанова від 23 серпня 1937 р. в частині Вінса Петра Яковича приведено у виконання 26 серпня 1937 р.» Співробітниця видала нам три тюремні фотографії батька, долучені до справи, неголене обличчя, сумні очі...»²¹⁰. Наприкінці 30-х – на початку 40-х років ХХ ст. по всій країні залишилися офіційно відкритими лише декілька молитовних будинків, які були перетворені співробітниками НКВС у пастки²¹¹.

Водночас масові репресії, переселення вірян, закриття молитовних будинків, які супроводжувалися масовою антирелігійною пропагандою, не похитнули віру населення СРСР у Бога. Так, «за даними перепису населення, який відбувся в 1937 р., і став свого роду барометром релігійних настроїв, які мали місце в радянському суспільстві. Внесені в опитувальні листи за особистою вказівкою Й. Сталіна питання про релігійні переконання дали

²⁰⁸ Докладные записки об агентурно-оперативной ... 1937. Л. 195.

²⁰⁹ Вінс Г.П. Тропою верности. 2 изд., перераб и доп. Санкт-Петербург : Библия для всех, 1997. С. 19.

²¹⁰ Там само. С. 2.

²¹¹ Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты... С.348.

приголомшливу інформацію: з 30 мільйонів неписьменних громадян СРСР старше 16 років 84% (або 25 мільйонів) визнали себе віруючими, а з 68,5 мільйона грамотних – 45% (або більше 30 мільйонів)²¹².

За матеріалами Всесоюзного перепису було зроблено 5 % вибірку про кількість вірян і в Україні. Згідно цих відомостей на 876 358 осіб дорослого населення (старших 16 років) виявлено віруючих – 442 107 осіб або 50, 4 %. Окремо було взято міське населення (обласні центри й інші міста) і на підданих обробці карточках на 301 030 осіб дорослого населення, встановлено віруючих 112 024 осіб або 37, 2 %. Щодо сільського населення піддано обробці 575 328 осіб, віруючих виявлено 330 083 осіб або 57, 5 %. Із 28 653 осіб підданих обробці по м. Києву, зараховано віруючих – 5 887 осіб. або 20, 5 %. По інших містах Київської області віруючих виявлено 55, 1 %²¹³.

Серед сільського населення Чернігівської області виявлено віруючих 70,2 %, в Харківській області – 59, 6 %. В інших областях вірян від 54 до 56 %. У Дніпропетровській області – 48, 2 %. Ці дані повідомлені були в УНКВС Києва для перевірки та прийняття заходів²¹⁴.

Навіть скориговані владою цифри та приховування багатьма громадянами УРСР наляканими терором своїх духовних переконань, змушували укорінений тоталітарний режим визнати явні неуспіхи тотальної боротьби з релігією і християнською церквою. Декларовані цілі досягнуті не були, хоча НКВС досить багато зробив для «викорінювання» релігійних діячів всіх конфесій. Необхідно було приймати які-небудь заходи, у тому числі й «оживляти» войовничих безбожників та оперативників держбезпеки.

Таким чином, синергетична модель релігійного життя в СРСР кінця 20-х – початку 40-х рр. ХХ ст. була задіяна та впроваджена Й. Сталіним та його спецслужбами з метою тотального домінування комуно-більшовицької держави над релігією, знищення релігійних громад та їхніх вірних. Сталінська модель

²¹²Союз воинствующих безбожников URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

²¹³Докладные записки об агентурно-оперативной ... 1937. Л. 195-198.

²¹⁴Там само. Арк. 195-198.

боротьби з релігією ґрунтувалася на законодавстві про релігійні культу, яке обмежувало життя релігійних громад винятково межами відправлення культу та проходила під гаслом «боротьби з контрреволюцією та пристосуванством церкви». Головною стратегією тоталітарного режиму було обрано наступне: повна ліквідація релігії та релігійних настроїв у мешканців СРСР з метою створення для сталінізму монополії в духовній сфері, головні засоби – знавісніла атеїстична пропаганда, яка виправдовувала будь-які злочини проти церкви та її громад; карально-репресивні дії спецслужб, які набули жорстокого та системного характеру проти очільників церкви та вірян.

3. *Синергетична модель релігійного життя середина 40-х рр. ХХ ст. – 1953 р.: уніфікація та одержавлення протестантських релігійних громад із метою досягнення геополітичних та тактичних завдань.* Узурпувавши в 1930-х р. владу в СРСР, Й. Сталін почав здійснювати свою мрію про світове панування, тому разом з іншим претендентом на гегемонію – А. Гітлером у 1939 р. розв'язав Другу світову війну. Так, розпочалася німецько-радянська війна 1941-1945 рр., яка даними (2016 р.) Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, що були отримані на запит Українського інституту національної пам'яті, призвела до різкої втрати працездатного населення УРСР. Зокрема демографічні втрати України у Другій світовій війні становлять 10,4 млн. осіб, у тому числі майже 8 млн. осіб через надсмертність і 2,4 млн. осіб ненародженими²¹⁵.

Ці трагічні події стали точкою біфуркації як для світової історії та геополітики, так для зміни моделі релігійного життя в СРСР. Негаразди воєнного лихоліття сприяли пробудженню і відновленню в людей релігійних почуттів та віри в Бога. Першими це намагалися використати на свою користь нацисти, які не забороняли відновленню релігійного життя на окупованих ними територіях, де об'єднання баптистів та євангельських християн проходило

²¹⁵Оцінка демографічних втрат України у період Другої світової війни. Українська Друга світова: Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (5 травня 2015 р., м. Київ). Упорядник – Яременко В. М. Київ : К.І.С., 2015. С. 204.

стихійно, незалежно від керівництва. Це сприяло різкому збільшенню кількості вірян та новоутворених громад. Переважно громади збільшилися за рахунок вірян, репресованих у тридцяті роки, які тепер повернулися до церкви, також масово зверталися до Бога і невіряни, налякані жорстокістю світової війни.

Організаційному зростанню релігійних громад сприяла і окупаційна нацистська влада, яка намагалася проводити щодо протестантів досить лояльну політику. Якщо у 1940 р. конфесія євангельських християн і баптистів в Україні мала 426 домів молитви, то в 1942 р. – 2778 домів молитви із майже 100 тис. прихожан. Зрозуміло, що відсутність репресивного та ідейно-адміністративного пресингу влади, екстремальні обставини воєнного часу природно стимулювали звернення людей за духовною підтримкою віри Христової²¹⁶.

Усі ці процеси логічно вели й до організаційного об'єднання союзів. Задля цього наприкінці 1942 р. відбувся з'їзд у Дніпропетровську. На нього з'їхалися представники громад баптистів та євангельських християн з усієї України. За даними делегатів на той час у Східній Україні налічується 713 баптистських громад, які нараховують 32 тисячі членів. На цьому з'їзді було утворено Дніпропетровське Всеукраїнське об'єднання євангельських християн-баптистів. Наступний з'їзд у 1943 р. у зв'язку з наближенням фронту і поголовою евакуацією населення не було можливості провести в Дніпропетровську, тому він відбувся у Кіровограді²¹⁷.

Отримуючи інформацію від своїх агентів щодо лояльної політики нацистів у релігійній сфері на окупованих територіях, комуністичні лідери також вирішили це продублювати. Вони закликали вірян мобілізувати всі сили, засоби (у тому числі і духовно-релігійні) задля перемоги в цій затяжній і кровопролитній війні. Щоб показати свою «турботу» за вірян, у тому ж 1941 р.

---

²¹⁶Веденєєв Д. Органи державної безпеки СРСР і релігійні об'єднання в Україні під час Великої вітчизняної війни URL: <http://www.memo.gov.ua>. С. 3.

²¹⁷Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине. Оп.: Одесса: Богомыслие, 2000. С. 98-99.

був закритий Союз войовничих безбожників і його журнал «Безбожник». Також влада тимчасово припинила переслідування вірян усіх конфесій.

Керівництво та рядові члени громади євангельських християн і баптистів також не залишилися в стороні від всенародного лиха. У відповідь на заклик Й. Сталіна в червні 1941 р. – всім долучитися до боротьби з гітлерівською Німеччиною, Всесоюзною радою євангельських християн було поширено патріотичну відозву до всіх вірян, опубліковану в журналі «Християнин і батьківщина», який був розповсюджений серед братів за вірою. У передмові керівники Всесоюзної ради євангельських християн закликали вірян бути патріотами та довести свою любов до батьківщини готовністю зі зброєю в руках захищати її від ворога. «Всі віруючі, які думають, що патріотизм і християнство несумісні, що добрий християнин не може бути палким патріотом... Кожен християнин повинен знати, що Бог дав йому не тільки небесну батьківщину, але й земну батьківщину», – писали у зверненні до своїх одновірців лідери²¹⁸.

У травні 1942 р. лідери євангельсько-баптистського руху, звернулися до вірян із патріотичною відозвою²¹⁹. «Небезпека для Євангелія велика. Дорогому для всіх християн імені Христа Німеччина бажає протиставити ім'я кривавого фюрера. Хай кожен брат і кожна сестра виконує свій борг перед Богом і перед Батьківщиною. Будемо ми, віруючі, кращими воїнами на фронті і кращими працівниками в тилу! Улюблена Батьківщина повинна залишитися вільною», – закликали віруючих старші брати по вірі²²⁰.

На піднесеному патріотизмі протестантів влада вирішила здійснити свої вузько визначені наміри. Зрозумівши, що релігію як духовну альтернативу комуно-більшовицькій ідеології не викоринити, комуністи вирішили підпорядкувати під себе процес релігійно-духовного відродження і очолити його. Ми переконані, що в цей складний період, контрольований

²¹⁸Християнин и родина. Москва, 1941. С. 4.

²¹⁹Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты ... С. 348.

²²⁰Там само. С. 97.

спецслужбами, Союз протестантських церков потрібен був насамперед Й. Сталіну, для демонстрації західним партнерам по антигітлерівській коаліції дотримання віротерпимої політики в СРСР.

Для досягнення своїх цілей, а саме «вибілення» своєї репутації перед союзниками антигітлерівської коаліції Й. Сталін вирішив показати їм, як у СРСР змінилося ставлення до свободи сумління та віросповідання. У цьому питанні, вважає російський дослідник М. Шкаровський, «безсумнівно, Сталін діяв за заздалегідь розробленим планом, у якому з деяких пір став приділяти Церкві значну увагу для надання особистому режиму влади видимості демократичної, віротерпимої держави... Зовнішньополітичні плани «вождя народів» були глобальними. Із весни 1943 р., коли результат війни став зрозумілим, він почав міркувати про майбутнє післявоєнного переділу світу, розробляти плани створення світової держави. У цих імперських задумки Церкві відводилася важлива роль²²¹.

Тому співробітники ідеологічних і каральних органів розпочали свої вояжі таборами, де перебували репресовані служителі євангельські християни і баптисти. Після довготривалих розмов, деякі з них давали підписку про згоду на об'єднання протестантських релігійних організацій за умови співробітництва з партійними, радянськими і каральними органами комуністичного режиму.

Спочатку була створена в травні 1942 р. в Москві Тимчасова рада євангельських християн і баптистів. А восени 1944 р. в Москві за ініціативою контролюючих органів тоталітарної держави були зібрані лідери євангельських християн і баптистів для проведення наради, на якій було прийнято рішення про об'єднання двох протестантських церков у єдиний союз євангельських християн-баптистів ВРЄХБ (Всесоюзна Рада Євангельських Християн-

---

²²¹Шкаровский М. Сталинская религиозная политика и Русская Православная Церковь в 1943-1953 годах. Москва, 2016. С. 10-11. URL: http://krotov.info/history/20/1940/shkar_01.htm.

Баптистів)²²². На думку Г. Крючкова (чільний лідер оновленого протестантського руху 1960-х рр.), однією з причин утворення Союзу ЄХБ стало те, що тоталітарні лідери боялися виникнення груп і релігійних об'єднань, які б у подальшому могли б створити свій незалежний духовний центр²²³. За даними журналу «Всесвітня нива» в 1944-1945 рр. після об'єднання євангельських християн, баптистів із християнами віри євангельської (п'ятидесятниками) в одну організацію ВРЄХБ загальне число членів досягло 512 тис.²²⁴.

Щоб контролювати таку кількість вірян та ВРЄХБ за наказом Й. Сталіна було створено в травні 1944 р. Рада у справах релігійних культів, яка мала здійснювати нагляд за релігійними об'єднаннями і встановлювати зв'язок між урядом СРСР і керівниками релігійних об'єднань. Головою Ради у справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР було призначено чекіста І. Полянського, якому особисто довіряв Й. Сталін.

У повоєнній Україні Уповноваженим у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР став П. Вільховий, який формував та контролював політику уповноважених на місцях щодо релігійних громад.

Ще до офіційного перетворення Тимчасової ради на постійно діючу ВРЄХБ радянське керівництво починає активно діяти через євангельські церкви за кордоном. У листі до В. Молотова від 24 червня 1944 р. І. Полянський писав, що «об'єднана рада встановила зв'язок з керівниками організацій євангельських християн і баптистів у США й Англії, що відіграють там, особливо баптисти в США, провідну роль у суспільно-політичному житті»²²⁵. Це фактично означає, наголошує С. Петров, що держава забезпечила Тимчасову раду всіма необхідними міжнародними каналами зв'язку, які були в

²²²20 лет по пути возрождения. Слово на юбилей председателя Совета Церквей ЕХБ Г. К. Крючкова. По пути возрождения. Москва, 1989. С. 10-11.

²²³Там само. С. 10.

²²⁴*Вселенская нива СССР*. Баптисты в начале их второго столетия. The World. 1967. С. 57.

²²⁵Петров С. Євангельські церкви в зовнішньополітичному векторі релігійної політики СРСР в 1941-1948 рр. *Cxid*. 2014. № 1. С. 160-165. URL : <http://nbuv.gov.ua/>

її розпорядженні за умов бойових дій на теренах Європи, поставивши перед нею завдання налагодити контакти із західними євангельськими церквами, особливо з тими, хто міг впливати на суспільно-політичні процеси. Безумовно, вирішення цього завдання потребувало часу і, ймовірно, ця робота велася практично від початку створення Тимчасової ради. Тому мета, яку влада ставила перед керівниками євангельських церков: через Тимчасову раду, а пізніше ВРЄХБ радянське керівництво намагалось встановити свій вплив на суб'єктів суспільно-політичного життя в провідних капіталістичних країнах світу з метою просування та ухвалення важливих для СРСР рішень²²⁶.

Пізніше Г. Крючков так прокоментував ці події: «Якщо би братство в той час могло зрозуміти, що відбувається, воно молило б про захист і не допустило б такої підміни. Але народ Божий, не розуміючи цього, зі сльозами радості дякував Богу за свободу зібрань, не відаючи, що це була не перемога братства, а перемога над братством. Отже, ми бачимо, що ВРЄХБ як союз, не має божественного походження. Ідея його організації була замислена в кабінетах органів, які вели боротьбу з церквою, а її втілення в життя розпочалося ще в таборах військового часу»²²⁷.

Об'єднання протестантських громад у ВРЄХБ, який був цілковито підконтрольний уповноваженим у справах з релігійних культів та спецслужбам, став поворотним моментом у житті громад повоєнного часу, оскільки це призвело до одержавлення та уніфікації помісних церков з метою вирішення геополітичних завдань на міжнародній арені та в подальшому ліквідації розрізнених церковних осередків.

Для того щоби уніфікувати громади ЄХБ, було прийнято рішення приступити до їхньої реєстрації. Як проходила реєстрація на місцях згадує у своїх мемуарах Г. Вінс: «Приїхав служитель і підсумував: «Ось і вам в Омську необхідно звернутися до місцевої влади з питання реєстрації». – А що буде з тими, хто все ще знаходиться за віру в таборах? – задав хтось питання. ... І тоді

²²⁶Петров С. Євангельські церкви...

²²⁷20 лет по пути возрождения...С. 11.

при загальній тиші приїхавший служитель сказав: – Там, у таборах, немає наших братів! Там сидять тільки контрреволюціонери!²²⁸.

У листопаді 1945 р. Омська церква була вже зареєстрована. Але їй не повернули старого молитовного будинку. Для зборів запропонували приміщення на околиці міста, на території психіатричної лікарні. Це був великий дерев'яний барак в дуже занедбаному стані: вікна розбиті, двері зламані, дерев'яні підлоги в жахливому вигляді, стіни і стеля брудні. За два тижні віряни привели приміщення в зразковий порядок, виготовили кафедру і відгородили молитовний будинок від території психлікарні²²⁹.

Після звільнення радянською владою окупованих територій усі випадки так званої співпраці з нацистами, зокрема в питанні повернення їм молитовних будинків, будуть використані радянськими спецслужбами у пропагандистських кампаніях влаштованих проти «сектантів як посібників фашистів», і навіть ті віряни, які безпосередньо не брали участь у так званій співпраці, зазнають жорстоких переслідувань: розпочнуться масові арешти серед вірян та мобілізація їх у Червону Армію. З цього приводу вдалою виглядає теза з праці Ю. Решетнікова: «Прийшли німці, дали свободу, прийшли наші, молитовні будинки закрили, братів заарештували», – цю фразу можна часто почути від віруючих старшого покоління²³⁰.

Оскільки деякі віряни дотримувалися послідовних пацифістських переконань, нерідкими були позбавлення волі або навіть розстріли за відмову служити в Червоній Армії. Багато вірян, не відмовляючись служити в армії, заявляли про свої релігійні переконання і відмовлялися від зброї. Хоча зазвичай це закінчувалося спрямуванням їх до складу медчастин, частин зв'язку, служб тилу. Проте, як уже зазначалося, були й віряни, які проходили службу безпосередньо в діючій армії і бачили свій обов'язок у звільненні своєї Батьківщини від німецьких окупантів.

---

²²⁸Винс Г. П. Тропою верности...С. 169-170.

²²⁹Там само. С. 169-170.

²³⁰Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского ... С. 99.

Остаточна перемога над нацистською Німеччиною вселила в багатьох вірян ЄХБ ейфорію і сподівання на переродження радянської влади, хоча б у питаннях свободи сумління та віросповідання. Але крім поновлення репресій найжахливішим випробуванням для громадян УРСР після війни став черговий голодомор 1946-1947 рр., влаштований Й. Сталіним із метою вирішення політичних завдань на міжнародній арені, від якого потерпало і багато вірян ЄХБ. На нашу думку, цього разу смерті українських громадян були платою за прагнення Й. Сталіна панувати у всьому світі. Як відомо, саме в цей час вождю соціалістичного табору потрібна була надпотужна зброя, за допомогою якої він хотів контролювати спочатку Європу, а потім і весь світ. А для цього потрібні були величезні кошти, які Й. Сталін хотів отримати, як і на початку 1930-х рр., знову ж таки за рахунок життя і рабської праці селян-колгоспників, і це йому врешті вдалося. У серпні 1949 р. Й. Сталін зумів ліквідувати атомну монополію США, провівши успішне випробування своєї атомної бомби²³¹.

У повоєнний час тоталітарна влада СРСР відновила боротьбу з релігією, але вона була прихована, оскільки відрізнялася від огульних антирелігійних кампаній товариства «Войовничий безбожник» та відкритого терору кінця 20-30-х рр²³².

На нашу думку, поза всяким сумнівом, суттєві зміни в політиці щодо релігії стали можливі лише у зв'язку з тим, що під час Другої світової війни Й. Сталін пересвідчився в її консолідуючій ролі та впливу на духовне життя радянського народу, віра якого за ці роки лише зміцніла. Тому ним було вирішено використати цей вплив на виснажене війною суспільство для зміцнення своєї влади в країні Рад. Крім того, динаміку змін у релігійній політиці диктували повоєнні міжнародні умови, адже для підняття престижу СРСР та посилення його впливу на світову політику потрібно було позбавлятися статусу країни, у якій розстрілюють за віру в Бога. Загалом, для

---

²³¹Ткачук П. П. Ядерна зброя як фактор повоєнної міжнародної політики С. 312-313 URL : [http : //www.asv.gov.ua/](http://www.asv.gov.ua/).

²³²Шкарковский М. Сталинская религиозная политика... С. 10.

Й. Сталіна на посаді Голови Раднаркому СРСР, не існувало ніяких принципів та авторитетів, а лише чітко визначені цілі, задля досягнення яких він використовував всі можливі методи, у тому числі і антигуманні. Тому релігія на той момент для нього стала політичним інструментом на міжнародній арені, а саме, глобальної політики в бік розширення свого впливу на партнерів антигітлерівської коаліції, а в подальшому і світового панування.

Крім глобальних завдань, зокрема моніторингу та мотивації міжнародних зв'язків ВРЄХБ, Рада з питань релігійних культур через своїх уповноважених та ВРЄХБ відстежувала облік зареєстрованих громад та кількість їх членів з метою їхньої уніфікації та ліквідації²³³.

Таким чином, офіційна влада за посередництва керівництва ВРЄХБ, з одного боку, демонструвала західним партнерам свою віротерпимість, а з іншого такими діями показувала вірянам зневажливе ставлення до їхніх релігійних почуттів та незмінність своєї тоталітарної сутності.

У липні 1946 р. розпочалася масова антирелігійна кампанія з метою недопущення молоді до членства в релігійних громадах. Покладалося виконання цього наказу на уповноважених на місцях, які мали організувати в культурно-освітніх закладах різноманітні антирелігійні заходи²³⁴.

Ось що згадує про цей період церковного життя Г. Вінс: «Через кілька місяців після реєстрації до органів влади викликали на бесіду керівних братів і зажадали припинити молитви за в'язнів, не згадувати про них у проповідях, а також припинити біблійні молодіжні зібрання. Уповноважений із релігійних культурів прямо заявив: «За подібні антирадянські розмови про ваших братів-в'язнів ми маємо право сьогодні ж відібрати у вас молитовний будинок і реєстрацію! Брати замовкли, а уповноважений продовжував давати вказівки: припинити поїздки проповідників церкви по селах, не організовувати нових

²³³Переписка с уполномоченным Совета по Запорожской и Закарпатской, Измаильской и Киевской областей Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов. Том II. (1949 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648. Оп.2. Д.71. Л. 172.

²³⁴Циркулярные инструктивные письма Уполномоченного Совета по Украинской ССР областным Уполномоченным за 1947 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648. Оп.2. Д.27. Л. 5.

церков. Ви що, місіонерською діяльністю займалися? Нові церкви вирішили створювати?! Це заборонено! Перестаньте молодь залучати у ваші ряди! Молодь – наша, радянська!» Незабаром через рік в церкві була заборонена християнська робота серед молоді, включаючи і розбір Біблії, майже припинилися поїздки проповідників по селах»²³⁵.

Виконання закордонної місії ВРЄХБ контролювали спецслужби, зокрема 5-і (оперативні) управління, у складі яких у 1946 р. було створено відділ «О» МДБ УРСР, який займався наглядом за релігійними організаціями²³⁶.

Уже в 1947 р. вождь СРСР наказав поновити ідеологічну дискредитацію церкви на більш «високому рівні». Зокрема, «коли в 1947 р. секретарем ЦК ВКП (б), відповідальним за ідеологічну роботу, став М. Сулов, Й. Сталін йому порадив «не забувати про атеїстичну пропаганду серед народу», додавши між іншим, що «в теперішній час – це питання не найголовніше»²³⁷.

Для посилення атеїстичної пропаганди серед населення 7 липня 1947 р. в Москві з ініціативи М. Сулова було створено «Товариство поширення політичних і наукових знань» («Знання»), одним із головних завдань якого стала боротьба з релігією на новому більш високому науковому рівні. Товариство поширило свої філії у всіх союзних республіках: в областях, краях, республіках, містах і районах. Крім того, на підприємствах, в колгоспах, радгоспах, МТС, у наукових установах і навчальних закладах були створені первинні організації товариства. Також товариство видавало щомісячний журнал «Войовничий атеїст»²³⁸. Товариству були передані і всі матеріальні засоби Союзу войовничих безбожників, який із політичних міркувань на початку Другої світової війни згорнув свою діяльність, а офіційно був закритий у 1947 році. Водночас кістяк фахівців з науково-атеїстичної пропаганди в нових

²³⁵Винс Г. П. Тропою верности ... С. 139-140.

²³⁶Перелік справ Ф. 1. «3 відділ УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКДБ КДБ УРСР. Історія фондоутворення». ГДА СБУ. Арк. 25-27.

²³⁷Яремчук С. Православна Церква на Буковині в радянську добу (державно-церковні взаємини). Чернівці: Рута, 2004. С. 86.

²³⁸Союз воинствующих безбожников URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

умовах склали «ті старі кадри, які називалися раніше безбожниками»²³⁹. У 1948 р. Всесоюзне товариство «Знання» створило свої філії і в УРСР. Владні структури сприяли тому, щоб охопити як найбільшу кількість громадян задіяних у товаристві, зокрема, уже в 1950 р. у його складі було 34 тис. членів. Просвітницька робота товариства поєднувалася з роздмухуванням знавіснілої атеїстичної пропаганди, насадженням ідеологічної пропаганди правлячої верхівки²⁴⁰.

Наприкінці 1948 р. керівництво Радянського Союзу посилювало атеїстичну пропаганду з метою послаблення авторитету церкви серед населення. Ця акція супроводжувалася антицерковними заходами, зокрема закриттям храмів, у зв'язку припиненням реєстрації релігійних громад. Ці заходи спиралися на розпорядження Ради Міністрів СРСР від 28 жовтня 1948 р., за яким всі обліковані храми, при яких не були зареєстровані громади, були зняті з обліку як недіючі, і в них суворо заборонено проведення церковних служб²⁴¹.

Із метою закриття молитовних будинків ЄХБ використовувалася низка механізмів, які були закріплені на законодавчому рівні. Так, відновилося використання законодавства 1929 р. «Про релігійні громади», за яким всім релігійним громадам потрібна була обов'язкова реєстрація. Крім того, діяльність громад була обмежена задоволенням лише релігійних потреб вірян у межах молитовних будинків: місіонерська діяльність, релігійна пропаганда заборонялася. Райони діяльності проповідників і пресвітерів обмежувалися місцем проживання членів громад і місцезнаходженням молитовного будинку. Заборонялося надавати матеріальну допомогу своїм членам; створювати каси взаємодопомоги, кооперативи, жіночі і юнацькі зібрання, біблейські, трудові, по вивченню Біблії групи і тощо²⁴². Як справедливо зазначав з цього приводу

²³⁹Союз воинствующих безбожников...

²⁴⁰Калакура Я. Подвижники разумного, доброго, вечного URL : <http://archive.nndiuv.org.ua/>.

²⁴¹Яремчук С. Православна Церква на Буковині ...С. 87-88.

²⁴²Савинский С. Н. История русско-украинского баптизма: Учебное пособие. Одесса: Одесская богословская семинария, изд-во Богомыслие, 1995. С. 104-105.

Г. Вінс, «реєстрація на законодавстві 1929 року – це петля! Це не тільки контроль із боку держави, а й відступ від заповідей Господніх...»²⁴³.

Незважаючи на обмеження свободи сумління та віросповідання, робота щодо пропаганди позитивного іміджу СРСР, як віротерпимої держави через ВРЄХБ у повоєнний період ще більш посилилася. У 1946 р. у Доповідній записці на ім'я Й. Сталіна голова Ради в справах релігійних культів І. Полянський окреслив головні завдання та цілі своєї роботи за кордоном: «1) посилення зв'язку ВРЄХБ із закордонними російськими євангельсько-баптистськими організаціями з поступовим включенням їх у юрисдикцію ВРЄХБ. А це: Всеамериканський союз євангельських християн, Всеканадський союз ЄХБ, Російсько-слов'янський союз баптистів США, Російсько-слов'янський союз баптистів Канади, Союз слов'янських баптистів у Бразилії, Російське євангельське товариство в США, Російське місіонерське товариство в США; 2) встановлення більш тісних контактів ВРЄХБ з євангельсько-баптистськими організаціями слов'янських держав. Це: Польська церква ЄХБ, Болгарський союз ЄХБ, Югославський союз ЄХБ; 3) подальше зміцнення зв'язків зі світовими іноземними баптистськими організаціями, у тому числі з виконкомом Всесвітнього союзу баптистів, що об'єднує 13 млн. вірян. Це: Північна конвенція баптистів США, Південна конвенція баптистів США, Союз баптистів Великобританії та Ірландії, Союз баптистів Нової Зеландії, Американське баптистське місіонерське товариство, Американське біблейське товариство, Європейська євангельська місія, Союз церков Христа США, Шведський союз баптистів. Отже, можна побачити широку географічну перспективу, окреслену радянським керівництвом для використання саме євангельських церков: США, Великобританія, Канада, Ірландія, Нова Зеландія, Швеція, Бразилія, Польща, Болгарія, Югославія»²⁴⁴.

Управляючий справами РМ СРСР Я. Чадаєв 7 червня 1948 року під грифом «цілком таємно» відправив до Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР

²⁴³Вінс Г. П. Тропою верности ... С. 173

²⁴⁴Петров С. Євангельські церкви...

Директивні вказівки за № 7/160с щодо його роботи на 1947-1948 рр. У пунктах 6 і 7 вказувалося: «Систематично вивчати релігійний рух за кордоном. Не перешкоджати розширенню та зміцненню міжнародних зв'язків, використовуючи їх як у цілях пропаганди існуючої в СРСР свободи релігії, так і для здійснення поставлених перед ними завдань»²⁴⁵.

Як наголошує С. Петров: «Основна мета поїздки делегації ВРЄХБ на Всесвітній конгрес, – писав Полянський Сталіну, – досягти обрання голови ВРЄХБ віце-президентом виконкому Всесвітнього союзу баптистів (ВСБ) і введення посади постійного представника ВРЄХБ при виконкомі ВСБ із місцем перебування в Лондоні. Перелічені вище заходи зможуть зміцнити у світовому євангельсько-баптистському русі питому вагу ВРЄХБ, що надасть останній змогу свою закордонну роботу побудувати так, щоб вона служила інтересам нашої держави»²⁴⁶.

Попри цей негатив, у житті церкви в повоєнний період відбувалися і позитивні зміни. Так, у 40-х– 50-х рр. ХХ ст. розпочалося її бурхливе зростання. Це було пов'язано, на думку А. Руденка, як з її вільнолюбивим євангельським духом, так і особливостями внутрішньої структури. Хоча з 1948 р. процес офіційної реєстрації був призупинений і багато громад залишалися в напівлегальному положенні, але чисельність Євангельсько-Баптистської Церкви на той час досягала 200 тис. чоловік²⁴⁷.

Отже, на початку 40-50-х рр. ХХ ст. була сформована та впроваджена оновлена релігійна модель співдії держави та церкви в СРСР: уніфікація та одержавлення протестантських релігійних громад із метою досягнення геополітичних завдань. Ця модель була розроблена особисто Й. Сталіним під час Другої світової війни і впроваджувалася під гаслом «все для фронту та боротьби з німецько-фашистським агресором». Релігія на той момент для нього стала політичним інструментом СРСР на міжнародній арені – глобальної

²⁴⁵Петров С. Євангельські церкви...

²⁴⁶Там само.

²⁴⁷Руденко А. А. Євангельские христиане-баптисты ... С. 349.

політики в бік розширення впливу на партнерів антигітлерівської коаліції, а в подальшому й світового панування. Сталінська модель віротерпимої релігійної політики будувалася за подвійними стандартами: з одного боку, тоталітарний керманіч через посередництво провладного ВРЄХБ демонстрував міжнародним партнерам демократію та свободу сумління в СРСР, з іншого – за сприяння спецслужб створив низку прихованих механізмів, які спрямовувалися на уніфікацію протестантської церкви та підпорядкування її державно-партійній роботі. За наказом Й. Сталіна була розроблена й нова тактика боротьби з релігією в повоєнний період, яка виконувалася під керівництвом МДБ-КДБ, новоствореною Радою Уповноважених в справах релігійних культів та за сприяння активістів-антирелігійників. Одним із головним завдань стала боротьба з релігією на більш високому науковому рівні та поширення антирелігійних настроїв. Рада разом зі спецслужбами розробила орієнтовану схему реєстрації та розпуску громад ЄХБ, яку використовували уповноважені органи на місцях для уніфікації, а потім і повного закриття молитовних будинків всією територією УРСР. Така подвійна політика щодо церкви призвела до ліквідації декількох тисяч молитовних будинків та змусила багатьох вірян іти в підпілля й задовольняти свої духовні потреби нелегально, влаштовуючи молитовні богослужіння втаємничено, у когось із одновірців вдома.

4. *Синергетична модель релігійного життя 1953-1989 рр.: відновлення масованої антирелігійної кампанії спрямованої проти церкви та її громад, формування опозиційного руху в помісних осередках братств євангельсько-баптистського спрямування.* Точкою біфуркації релігійного життя в СРСР стала смерть Й. Сталіна в 1953 р. та прихід до влади більш поміркованого керівництва СРСР на чолі з М. Хрущовим. Хоча М. Хрущов до 1958 р. не мав абсолютної влади, тому коли йшла боротьба за цілковитий контроль над усіма важелями тоталітарного суспільства, зробив важливі кроки в бік його десталінізації. В Україні розпочалися політичні, економічні і культурні

реформи (які пізніше стали відомі під терміном «хрущовська відлига»). Усе це вплинуло на збільшення кількості громад ЄХБ, яке тривало майже до кінця 1950-х рр., цьому сприяло на переконання А. Руденка і масове повернення з таборів в'язнів сумління після 1956 р., коли відбулася масова реабілітація політичних в'язнів, серед яких було багато в'язнів сумління²⁴⁸.

Проте, коли наприкінці 50-х рр. ХХ ст. М. Хрущов зосередив у своїх руках всю владу, стало зрозуміло, що внутрішня і зовнішня сутність тоталітарної системи залишилася незмінною. Тому, після проголошення остаточної перемоги соціалізму в країні Рад на «доленосному» ХХІ з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) у 1959 р. і переходу до розгорнутого будівництва комуністичного суспільства, партійно-державне керівництво вирішило розпочати новий етап боротьби з релігією.

На відміну від Й. Сталіна, який в останнє десятиріччя свого правління відкрито не наважувався боротися з церквою, оскільки хотів її використати для підняття іміджу СРСР на міжнародній арені, М. Хрущов не вважав за потрібне церемонитися з «попами та сектантами», тому відкрито оголосив антирелігійну кампанію. «Вони ллють воду на млин ворога ...» – у цьому звинуватив вірян М. Хрущов із трибуни партійного з'їзду. Було оголошено, що терпиме ставлення до релігії – помилкова й шкідлива позиція. Із релігією було вирішено покінчити до середини сімдесятих – за п'ять років до настання обіцяного Микитою Сергійовичем «комунізму». Саме в 1975 році він обіцяв показати по телевізору останнього радянського попа²⁴⁹.

А тому до розробки програми державного масштабу влади підійшли комплексно, підключивши до її вирішення всіх зусиль: від системи агітпропу та преси до активістів від ВЛКСМ і агентів КДБ.

На думку відомого американського дослідника євангелістського руху В. Заватські, після Другої світової війни, головною причиною, яка спонукала до такого різкого та відвертого антирелігійного курсу загалом, і щодо ЄХБ

²⁴⁸Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты ...С. 349-350.

²⁴⁹Хрущев Н. «Я покажу вам последнего попа!..» URL: <http://maxpark.com/>.

зокрема, стало те, що «...баптисти з їх гнучким світоглядом, прагматизмом, детермінізмом, апокаліптичними і месіанським настроями, вимогою абсолютної відданості віруючих своїй церкві, пристрастю до дисципліни і організованості й соціально-історичною свідомістю дуже нагадували членів комуністичної партії. Таким чином, оскільки церква і партія апелювали до однаково психологічно налаштованої аудиторії, вони ставали серйозними конкурентами. Число баптистів швидко досягло півтора мільйона, тому партія, яка налічувала в своїх лавах 3,6 % населення, почала турбуватися»²⁵⁰.

Другою причиною стала боротьба М. Хрущова за владу. На тлі викриття культу особи Сталіна і проголошеного після смерті Сталіна колективного керівництва країною, Хрущов поступово відсунув від влади своїх конкурентів і почав насаджувати власний культ особистості²⁵¹. За словами В. Заватські, «якщо Сталін тримався стримано і мовчазно, то Хрущова його невгамовна натура змушувала» фонтанувати «всі шість років, поки його ж власні висуванці Брежнєв і Косигін не змістять його з поста глави держави»²⁵².

І третя причина, на думку дослідника, носила ідеологічний характер: «він був переконаним комуністом і саме його відданістю комуністичної ідеології пояснюються не тільки перегини в освітній і сільськогосподарській політиці, за які Хрущову сильно дісталося, але й абсолютно невиправдана з точки зору політики атака на релігію ...в обох випадках релігія перетворювалася в непотрібний баласт і надзвичайно зручного цапа-відбувайла»²⁵³.

Як правильно стверджує В. Заватські, вагомою причиною було й те, що «в 30-і роки «Ліга безбожників» підготувала численні кваліфіковані кадри. Їм явно не хотілося відчувати себе незатребуваними, з перспективою взагалі втратити роботу або зламати кар'єру. Вже вони то добре знали, чим зайнятися під час нової антирелігійної кампанії!»²⁵⁴.

²⁵⁰Заватски В. Евангелическое движение в СССР ...С. 153.

²⁵¹Там само. С. 153.

²⁵²Там само. С. 155.

²⁵³Там само. С. 155.

²⁵⁴Там само. С. 156.

Звісно, всі твердження В. Заватські є слушними, але, на нашу думку, головною причиною антирелігійної кампанії періоду правління М. Хрущова були ідеологічні протиріччя між офіційною ідеологією та засадами Віри ЄХБ, а оскільки комуністична ідеологія претендувала на роль не лише панівної, а й єдиної, інші вчення мали просто зникнути. Виразники і прибічники ідеології марксизму-ленінізму, яка претендувала на роль нової релігії, за своєю природою і тяжінню до монопартійності та моноідеологізму, ніколи б не змирилися існуванням альтернативних учень, тому намагалися різноманітними засобами дискредитувати релігію, їхні громади, а потім і знищити. Задля цього була задіяна ціла низка державних механізмів, у тому числі і репресивних. Крім того, у поверненні до войовничої атеїстичної пропаганди відігравав роль і особистісний фактор, зокрема постать самого М. Хрущова, який був ідейним комуністом, схильним до волюнтаризму. Тому його слова щодо несприйняття релігії були сприйняті спецслужбами як заклик до рішучих дій.

У межах хрущовської антирелігійної пропаганди на початку 1960-х р. були зачинені тисячі церков і молитовних будинків. Розпочалася масова атеїстична пропаганда, яка поєднувалася з наклепами на адресу вірян. У свою чергу, гостро посилювався тиск із боку Ради в справах релігій і КДБ на керівників релігійних об'єднань, у тому числі і на керівництво Союзу євангельських християн-баптистів.

Саме під його впливом ВРЄХБ у 1960 р. прийняла документи, які пізніше стали причиною утворення руху «ініціативників», а саме: положення про ВРЄХБ та «Інструкційний лист старшим пресвітерам». Ці документи за своїм змістом суперечили основним баптистським принципам. Зокрема, у них від імені ВРЄХБ вимагалось не залучати дітей на молитовні зібрання, довести до мінімуму хрещення молоді до 30 років, при цьому новонаверненим встановлювався випробувальний термін не менше 2-3 років, а учнів, студентів і

військовослужбовців взагалі охрещувати заборонялося. Не дозволялося допускати на проповіді членів інших громад тощо²⁵⁵.

Ось що писали очевидці й учасники тих подій: «1961 рік. Братство було піддано тяжким випробуванням. Грубо подавилася свобода віри. Повна заборона діяльності незареєстрованих громад. По всій країні – масові арешти, конфіскація будинків, які надали віряни для зборів. Сотнями закриваються і зареєстровані громади. За першу половину 1961 р. було ліквідовано 300 таких громад. ВРЄХБ вважає, що при таких темпах навішування замків всі громади будуть зачинені за 2,5-3 роки. Але не це було страхотливим для нашого братства... страхотливим було те, що під час гонінь, коли церква потребувала всезагальної, дерзновенної молитви про надання сили і захисту Божого, братство опинилося під керівництвом людей, боговідступницькі діяння яких зневажали Божу велич і відвертали Його лик... І ось весною 1961 р. пресвітер незареєстрованої Узловської церкви Г. Крючков уперше поставив перед членськими зборами питання про необхідність створення Ініціативної групи, яка мала закликати всіх вірян до молитви і спільних дій у справі захисту істини і скликання Всесоюзного з'їзду ЄХБ. Все зібрання одноголосно доручає Геннадію Костянтиновичу та іншим братам цю справу, гаряче молиться, дякує Богові. 13 серпня 1961 р. Ініціативна група відвідала ВРЄХБ і вручила йому відповідний лист. А через 10 днів у всі громади було розіслане Перше послання Ініціативної групи»²⁵⁶.

А. Руденко вважає, що для того часу це був надзвичайно сміливий крок, через ті чи інші обставини з'їзди не збиралися з 1926 р. Разом з тим, він зауважує, що віддаючи належне членам «ініціативної групи» не треба забувати й про те, як на цьому русі відобразилося і загальне розкріпачення духу народу після часткового розкриття злочинів сталінізму. Рух опору антицерковній політиці тоталітарного режиму очолили молоді енергійні брати, дух яких не був надломлений у страхотливі роки терору. Вони висунули свою програму

²⁵⁵Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты...С. 350-351.

²⁵⁶20 лет по пути возрождения... С. 38-40.

діяльності церкви, головними пунктами якої були: проповідь Євангелія, яка не обмежувалася би стінами молитовних будинків; посилення уваги до релігійного виховання дітей; покаєння й освячення вірян; безумовне впровадження життя принципу відділення церкви від держави²⁵⁷.

Опозиційна діяльність руху опору ЄХБ чітко відстежувалася і контролювалася органами КДБ через своїх агентів із середовища вірян. Крім того, спецслужбам надавалася інформація щодо діяльності ЄХБ від уповноважених Ради з питань релігійних культів. Зокрема, у 1961 р. після низки антирелігійних та каральних заходів спецслужбами був проведений точний облік громад ЄХБ СРСР у цілому, і в Україні зокрема. За даними цього таємного документу на 1 січня 1961 р. громад ЄХБ у СРСР 2030; в Україні 1209; у відсотках щодо території СРСР 59 %; вірян 193 000 в СРСР; в Україні 10 5000; у відсотках щодо території СРСР 54 %²⁵⁸.

За інформаційною довідкою Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР під грифом «цілком таємно» станом на 1 січня 1962 р. в Україні нараховувалося легально діючих 1138 громад ЄХБ (97663 віруючих, тобто 53 % щодо території СРСР). Поряд з легально діючими релігійними течіями Незареєстрованих громад ЄХБ на території Української РСР діяло – 90, вірян, які відвідували їхні молитовні зібрання – 2760 осіб²⁵⁹.

Отже, репресивні дії спецслужб кінця 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. щодо обмеження і запобігання місіонерської діяльності громад, призвели до значного зменшення кількості легальних громад та ліквідації нелегальних релігійних формувань. Лише за 1960-1961 рр. в Україні було закрито 135 громад ЄХБ. Вступ у громаду ЄХБ нових учасників зменшився за останні роки таким чином: 1958 р. – у громаду вступило 2929 осіб, 1969 р. – 1840 осіб, 1960 р. – 749 осіб, 1961 р. – 608 осіб²⁶⁰.

²⁵⁷Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты... С. 351-352.

²⁵⁸Справа № 2 з планами і с правками по лінії церковників і сектантів. Початок 14 лютого 1962 р. закінчено 8 грудня 1962 р. ГА СБУ Ф. 1. Оп. 1. Спр.1423. Арк. 12.

²⁵⁹Там само. Арк. 20.

²⁶⁰Там самою Арк. 22-23.

Незважаючи на комплексний характер карально-репресивних заходів щодо запобігання поширення діяльності ЄХБ, спецслужби змушені були визнати, що кількість громад у республіці залишається великою, а їхня діяльність серед вірян залишається ще дуже значною. Особливо дуже ваговою є діяльність нелегальних груп вірян, які продовжують вести роботу щодо збільшення й укріплення нелегальних груп, втягуючи в громади нових учасників, особливо молодь, а в окремих випадках займаються виготовленням і розповсюдженням нелегальної літератури²⁶¹.

Уже в 1962 р. «ініціативна група» була перетворена в Оргкомітет, побачили світ надруковані на гектографі самвидавний духовний журнал «Вісник спасіння» (з другої половини 70-х років ХХ ст. – «Вісник істини»), інформаційний «Братський листок». Багато громад, особливо тих, які не були зареєстровані радянською владою, підтримали «ініціативників», і як наслідок – цей рух набуває масового характеру і ставав небезпечним для тоталітарної системи. Саме тому, за словами А. Пузіна, колишнього голови Ради в справах релігійних культів, утворилася реальна загроза того, що Оргкомітет зуміє оволодіти керівництвом усієї церкви, а саме підкорити своєму впливу понад 200 тисяч віруючих²⁶².

Щоб ізолювати Оргкомітет від переважної більшості, радянська влада дозволила функціонерам ВРЄХБ провести в 1963 р. довгоочікуваний з'їзд, за який так ратували «ініціативники», але вже без їхньої участі. На ньому реакційно конформістські документи 1960 р. були відмінені й прийнятий новий статут Союзу ЄХБ, який був кращим за попередній²⁶³.

Принцип «випускання пари» допоміг владі опанувати ситуацією і направити розвиток подій у необхідне для неї русло. Протистояння серед вірян було лише на руку компартійного режиму, воно допомогло йому контролювати

---

²⁶¹Справа № 2 з планами... 1962 р. Арк. 22-23.

²⁶²Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты ...С. 351-352.

²⁶³Там само. С. 351-352.

події, утихомирювати одних і репресувати інших, і таким чином, швидко ліквідувати громади ЄХБ та зменшувати число вірних.

Прибічники змін і становлення в середовищі євангельських християн-баптистів теж не сиділи склавши рук. Так, послідовники Оргкомітету, перетвореного в Раду Церков, у 1965 році створили свій Союз із відповідною організаційною ієрархією, який почав активно діяти й конкурувати зі структурами підпорядкованими ВРЄХБ²⁶⁴. Тут доречно згадати рішення Оргкомітету від 2 лютого 1962 р., за яким весь склад ВРЄХБ був відлучений від церкви за антиєвангельські документи та за інші неправильні дії.

У свою чергу, прихильники ВРЄХБ у середовищі старших пресвітерів разом із деякими керівниками громад на місцях практикували політику відлучення від церкви тих вірян, хто підтримував ініціативи Оргкомітету. Проте, зрозумівши, що взаємопоборювання в середовищі євангельських християн-баптистів не тільки їх ослабить, але може призвести до самознищення, вже з середини 60-х рр. ХХ ст., ВРЄХБ розпочала здійснювати трохи запізнілі спроби об'єднати в єдине ціле євангельських християн-баптистів. Зокрема, в її посланні від 15 червня 1966 р. повідомлялося: «Прийнявши на з'їзді 1963 р. новий старт, ми цим самим всьому нашому братству показали, що ми вміємо усвідомлювати свої помилки і недоліки і завжди готові до їх виправлення. У цьому заключається істинне покаяння». А на з'їзді 1966 р. декілька керівників ВРЄХБ публічно просили прощення за минулі помилки й гріхи. На думку А. Руденка, каяття вищого керівництва – це безпрецедентний випадок у радянській історії²⁶⁵. Проте всі ці кроки так і не привели до єднання.

Після зміни влади в Кремлі в 1964 р., примусового відсторонення від влади М. Хрущова й обранням очільником КПРС Л. Брежнєва, ситуація в релігійній сфері суттєво не змінилася, її змістовне наповнення було й надалі атеїстичне. Проте, головний ідеолог М. Суслов вирішив діяти щодо церкви з позицій

²⁶⁴Братський листок. № 9-10. 1965. С. 1-8.

²⁶⁵Руденко А. А. Євангельские христиане-баптисты...С. 352.

подвійних стандартів, як було за пізнього Й. Сталіна: декларувати для світу толерантне ставлення до вірян у СРСР, натомість дотримуючись засадничих принципів радянської атеїстичної пропаганди продовжувати репресії щодо них. Тому тоталітарна влада не тільки закривала незареєстровані громади, забороняла молитовні зібрання, саджала за ґрати, а й фізично знищувала євангельських християн-баптистів. Режим усілякими способами намагався зламати і знищити Віру в Бога. Натомість цивілізованому світу через розгалужену агентуру в релігійних колах розповідається про дотримання прав вірян у СРСР у питаннях свободи сумління.

У 60-х рр. тоталітарне керівництво та спецслужби проводили атеїстичні кампанії, які були націлені на дітей та молодь, з метою відвернути їх від релігії та спрямувати на побудову нового комуністичного суспільства. Засоби для такої «великої мети» використовувалися надзвичайно агресивні та руйнівні. Широко почали розповсюджуватися гоніння на дітей вірян. Окрім звичних погроз, знущань, допитів і побиття, з'явилися випадки, коли дітей силоміць забирали від віруючих батьків і відправляли в дитячі будинки та інтернати для атеїстичного виховання²⁶⁶. Дітям не лише заборонялося відвідувати церковну службу, але й застосовувалися більш дієві методи перевиховання: виховні бесіди, моральний тиск, залякування та фізичні покарання²⁶⁷.

Це була системна боротьба компартійної влади з євангельськими християнами-баптистами, яка проводилася в рамках атеїстичних кампаній та мала на меті, з одного боку – залякати українців та знищити їхню Віру в Бога, а з іншого – нав'язати особливо молоді нові комуно-більшовицькі цінності та мораль.

Саме тому 16 травня 1966 р. відбулася унікальна для тих часів подія – мирна демонстрація прихильників Ради Церков загальною чисельністю 500 осіб біля будівлі ЦК КПРС у Москві. Демонстранти вимагали від влади припинити

²⁶⁶Бюллетень № 39 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1977. С. 45.

²⁶⁷Бюллетень № 32 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1976. С. 12-13.

репресії. Під впливом руху за незалежність церкви від держави, режим вже з другої половини 60-х років ХХ ст. поступово почав послаблювати тиск на офіційно зареєстровані громади євангельських християн-баптистів. Молитовні збори почали відвідувати підлітки, до проповіді допускалися пересічні члени й представники інших громад. Унаслідок цих змін і деякого послаблення напруги між церквою і владою, багато вірян і громад, не бажаючи подальшої конфронтації, почали повертатися в офіційний союз, яким керувала ВРЄХБ. На думку А. Руденка, «керівництво ж опозиційної Ради церков продовжувало займати у відношенні щодо ВРЄХБ незмінну позицію, яку можна охарактеризувати формулою «все або нічого», тим паче, тоталітарний режим активно переслідував їхніх прихильників»²⁶⁸.

У 1976 р. у відозві Ради Церков ЄХБ зазначалося: «Тільки з лав нашого братства біля 100 вірян знаходяться в ув'язненні (в тому числі і члени Ради церков ЄХБ Г. П. Вінс, Н. Г. Батурин і П. В. Румачік) десятки тисяч інших вірян піддані іншим формам пригнічувань і переслідувань»²⁶⁹. Як свідчить А. Руденко, «всього за 25 років через табори пройшли понад 2000 учасників руху, окремі по 5-6 разів...»²⁷⁰.

У період 70-80-х рр. ХХ ст. карально-репресивна машина тоталітарної системи в особі керівників силових структур та їхніх аналітиків з маніакальним завзяттям розробляли антигуманні тортури для інакодумців. Велику роль з упокорення вірян опозиціонерів тепер покладалася на психіатрів та їхні єзуїтські методи, які ґрунтуються на так званому «новаторському» вченні московської школи психіатрів А. Снежевського про «уповільнену шизофренію», цей діагноз визнавався лише в СРСР та його країнах сателітах²⁷¹.

На початку 1970-х р. повідомлення про необґрунтовану госпіталізацію політичних і релігійних інакодумців у психіатричні стаціонари досягли Заходу

²⁶⁸Руденко А. А. Євангельские христиане-баптисты...С. 353.

²⁶⁹Братский листок. № 1. 1976. С. 1.

²⁷⁰Руденко А. А. Євангельские христиане-баптисты...С. 353-354.

²⁷¹Глузман С. Ф. Украинское лицо судебной психиатрии. Ассоциация психиатров Украины URL : <http://www.mif-ua.com/archive/issue-9615/article-9643/>.

та США. Щоб запобігти міжнародному скандалу, керівництво тоталітарної держави разом зі спецслужбами прийняло рішення створити групу фахівців-пропагандистів, які й розробили план основних заходів із викриття антирадянської наклепницької кампанії з приводу так званих «політичних зловживань» у психіатрії²⁷².

Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. погрози психікарнею активним вірянам набули системного характеру, особливо спецслужби тиснули на членів Ради родичів в'язнів ЄХБ, які займаються друком та оприлюдненням злочинів тоталітарної влади проти людяності та свободи сумління та віросповідання²⁷³. Незважаючи на вжиті заходи, керівництвом та спецслужбами тоталітарного режиму щодо розвінчання так званих «міфів про каральну медицину в СРСР», міжнародна спільнота зібрала чимало реальних фактів та опитала осіб, над якими проводяться антигуманні тортури в медичних закладах всією територією комуністичної держави, які і стали доказом того, що СРСР в 70-80-х рр. ХХ ст. одним із головних методів боротьби з інакодумцями стала репресивна психіатрія.

Водночас із середини 1970-х р. розпочався період т.зв. «розрядки» між Сходом і Заходом, яка була пов'язана з підписанням СРСР та ще главами 35 держав у столиці Фінляндії Гельсінкі 30 липня – 1 серпня 1975 р. заключного акту Наради з безпеки й співробітництва в Європі, відомий під назвою Гельсінські угоди (англ. *Helsinki Accords*) або Гельсінська декларація (англ. *Helsinki Declaration*)²⁷⁴.

Цей міждержавний документ передбачав низку домовленостей, які були згруповані в кілька розділів, зокрема і в гуманітарній галузі. Так, у 7 пункті угоди «Повага прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки,

²⁷²Глузман С. Ф. Украинское лицо...

²⁷³Бюллетень № 55 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. С. 13-14.; Бюллетень № 64 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1979. С. 12-13.

²⁷⁴Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе
URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

совісті, релігії і переконань» зазначалося, що в галузі прав людини і основних свобод держави-учасники будуть діяти відповідно до цілей і принципів Статуту ООН (995_010) і Загальною декларацією прав людини (995_015). Вони будуть також виконувати свої зобов'язання: як вони встановлені в міжнародних деклараціях і угодах у цій сфері, включаючи Міжнародні пакти про права людини (995_042, 995_043), якщо вони ними пов'язані²⁷⁵.

Після підписання Гельсінської угоди (1975 р.), переконаний А. Руденко, безпосередній контроль держави над діяльністю церкви ослаб, особливо це стало відчутним тоді, коли уповноважені Ради в справах релігій на місцях дивилися крізь пальці на фактичні порушення в зареєстрованих громадах антицерковного законодавства про культури 1929 р.²⁷⁶.

Хоча контроль щодо ЄХБ дещо і послабився з боку спецслужб, але це було лише демонстрації західним партнерам та зовнішнього світу, мовляв, у СРСР дотримуються прав вірян і свободи їхнього віросповідання. Насправді, у документі № 23 Московської Гельсінської Групи (1976-1982) за 1977 р. в пункті 58. [До проблеми еміграції з СРСР з релігійних мотивів] знаходимо таку інформацію: «Група сприяння виконанню Гельсінських угод вважає за необхідне знову привернути увагу держав, чиї підписи стоять під Гельсінськими рішеннями, до проблеми еміграції з СРСР з релігійних мотивів. З тих пір, як п'ятидесятники і баптисти звернулися з проханням про допомогу в справі еміграції до радянського уряду, до голів 35 держав – учасників Народи в Гельсінкі і в Групу сприяння, їхні положення анітрохи не змінилися. Мотиви, що штовхнули ці члени багатодітних сімей із низьким доходом на тернистий шлях боротьби за виїзд з СРСР, залишаються попередніми. Як і раніше радянська влада переслідує їх з єдиної причини – за їх релігійні переконання»²⁷⁷.

²⁷⁵Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года) URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/>.

²⁷⁶Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты...С. 353.

²⁷⁷История. Документы МХГ (1976-1982) 1977 URL : <https://nsarchive2.gwu.edu//>.

У 1980-х рр. органи спецслужб провели низку агентурно-оперативних заходів щодо вірян опозиційної РЦ ЄХБ. Зокрема, в 1983-1987 рр. УКДБ Київської області були проведені арешти баптистів-нелегалів та їх засудження²⁷⁸.

Отже, синергетична модель релігійного життя в період 1953-1989 рр.: відновлення масованої антирелігійної кампанії спрямованої проти церкви та її громад, формування опозиційного руху в помісних осередках братств євангельсько-баптистського спрямування формувалася та розвивалася протягом двох підперіодів: перший – 1953-1964 рр. проходив під гаслом М. Хрущова: «покінчимо релігією до середини сімдесятих – за п'ять років до настання «комунізму». Задля виконання атеїстичних кампаній тоталітарною владою було реанімовано законодавство 1929 р. про релігійні культу та розроблено програму державного масштабу, підключивши до її вирішення всі зусилля: від системи агітпропу та преси до активістів ВЛКСМ та агентів КДБ.

У відповідь на знавісніло антирелігійну політику влади найстійкіші й найпослідовніші члени конфесії ЄХБ, т.з «ініціативники», організували їй спротив. Вони висунули свою програму діяльності церкви, головними пунктами якої були: проповідь Євангелія, яка не обмежувалася би стінами молитовних будинків; посилення уваги до релігійного виховання дітей; покаяння й освячення вірян; безумовне впровадження життя принципу відділення церкви від держави. У другому підперіоді – (з 1965 р. і до кінця 80-х рр. ХХ ст.) частково змінилася модель релігійного життя в СРСР. У цей час тоталітарна влада повернулася до подвійних стандартів у питаннях релігії: декларувала світу про дотримання в СРСР засадничих прав та свобод громадян, у тому числі і свободи сумління, але продовжувала репресії щодо вірян і у 70-80-х рр. ХХ ст.

---

²⁷⁸Комитет государственной безопасности Украинской ССР. – 10 отдел. – Тематический перечень документальных материалов оперативного архива КГБ УССР на лиц, проводивших антисоветскую деятельность, маскирующую религиозной догматикой и исполнением религиозных обрядов. ОГА СБУ. Л. 40.

2.2. Політика радянської влади щодо вірних ЄХБ 40-80-і рр. ХХ ст.

Політика радянської влади щодо вірних ЄХБ 40-80-і рр. ХХ ст. завжди передбачала тотальний пресинг із метою цілковитого контролю, а згодом і ліквідації протестантизму на теренах СРСР, оскільки будь-яка релігія чи вчення проголошувалося тоталітарними лідерами за теорією класової боротьби марксизму-ленінізму, шкідливою, ворожою буржуазною ідеологією, яка заважає досягти світлого майбутнього – комунізму. Водночас, цей магістральний напрям радянського тоталітаризму корелювався із внутрішньополітичними і зовнішньополітичними чинниками. Також великий вплив на політику комуністичного режиму мав особистісний фактор, зокрема партійного лідера та його оточення. Тому аналізуючи дії радянської влади щодо вірних ЄХБ 40-80-і рр. ХХ ст. намагатимемося наводити факти й тактичні заходи, які стали визначальними в реальному курсі політики радянської влади в релігійній сфері, впливали на її стосунки із протестантськими громадами радянської України.

Уважаємо, що реалізація політики радянської влади щодо вірних ЄХБ 40-80-ті рр. ХХ ст. проходила в три періоди: 1941-1953 рр.; 1953- 1964 рр.; 1964-1989 рр. Кожен із зазначених періодів мав свої особливості, які пов'язувалися, головним чином, з особистісним фактором та внутрішньо радянськими й геополітичними обставинами.

Перший період – 1941-1953 рр., пов'язуємо з початком Другої світової війни, яка вплинула на кардинальну зміну політики радянської влади щодо протестантської церкви та змусила Й. Сталіна відмовитися від репресивно-каральних заходів щодо керівників та її вірних та вдатися до політики загравання з ними. Завершився цей період смертю Й. Сталіна 5 березня 1953 р.

Головною причиною змін у політиці Й. Сталіна щодо протестантських громад стало те, що окупаційна влада Німеччини через свої спецслужби

вживали зусилля для поширення в Україні підконтрольних собі протестантських громад, «адже з 1932 р. духовний центр євангелічного руху перемістився до Берліну. У Харкові, наприклад, окупанти створили в міській управі релігійний відділ, куди направили активістів протестантських течій, надали їм право безперешкодно відкривати молитовні будинки. На окупованих землях відбирається «здібна молодь» на відповідні курси в Німеччині, де для організації прозелітської діяльності на Сході функціонував підконтрольний «Слов'янський євангельсько-баптистський союз», а у місті Аланс – т.зв. «біблійні курси» для підготовки проповідників для роботи на захоплених землях СРСР. За завданням окупантів певна частина протестантських пресвітерів і проповідників закликала до співробітництва з нацистами та румунами, сприяла окупаційній адміністрації в примусовій відправці молоді на примусову роботу до III Рейху»²⁷⁹.

Крім того, поширеними стали випадки, коли нацисти повертали віряни конфісковані радянською владою будинки для проведення постійних богослужінь. Зокрема, у Дніпропетровську об'єднаній громаді вірян, яка налічувала понад вісімсот чоловік, був наданий будинок культури, що знаходився в центрі міста. В інших містах вірянам також були повернені їхні молитовні будинки²⁸⁰. В 1941 р. німці повернули молитовний будинок вірянам у м. Києві (по вул. Леніна, 53 в), збудований на їхні кошти. Цей будинок був конфіскований ще в 1926 р. радянськими органами влади та перетворений на авіаінститут. Після повернення радянської влади, молитовний будинок був відчужений у вірян і переданий на потреби Міністерства сільського господарства УРСР. Така ж доля після війни спіткала й інші релігійні громади Києва по вул. Жилянській та Червоноармійській²⁸¹. Щоб реалізувати стратегічний план Й. Сталіна, його геополітичний проект, який передбачав

²⁷⁹Веденєєв Д. Органи державної безпеки ... С. 5-6.

²⁸⁰Справка уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по УССР – о дислокации секты Евангельских христиан-баптистов в г. Киеве. ЦДАГО Украины. Ф.1. Оп.37. Том 1. Д.02/9. начато 15. III. – 15. III окончено. Л. 2.

²⁸¹Там само. Арк. 2.

використання протестантських громад у зовнішній політиці (створення позитивного іміджу СРСР на міжнародній арені) та внутрішній (консолідації суспільства в боротьбі з агресором), було вирішено в травні 1942 р. створити в Москві Тимчасову раду євангельських християн і баптистів. До її складу увійшло чотири представники від кожного союзу: від баптистів – М. Голяєв, Н. Льовінданто, П. Малін, Ф. Патковський; від євангельських християн – М. Орлов, Я. Жидков, А. Карев, А. Андрєєв. І. Голяєв входив до складу цього органу на початку його роботи, але незабаром, в тому ж 1942 року, помер²⁸².

Восени 1944 р. лідери євангельських християн і баптистів провели нараду, на якій було прийнято рішення про об'єднання двох протестантських церков у єдиний союз Євангельських християн-баптистів, а у 1945 р. до нього були приєднані Християни віри євангельської (п'ятидесятники), найвищим органом якого стала Всесоюзна Рада Євангельських Християн-Баптистів (ВРЄХБ)²⁸³. У 1945 р. А. Андрєєв був призначений уповноваженим від ВРЄХБ в Україні. У свою чергу Уповноваженому Ради звітувалися старші пресвітери з 14 областей (Рівненської, Львівської, Волинської, Житомирської, Одеської, Харківської, Сталінської, Чернігівської, Миколаївської, Вінницької, Дніпропетровської, Сумської, Полтавської, Херсонської). До ВРЄХБ «були приєднані 170 вільних громад Закарпаття і України, пізніше була проведена реєстрація однієї третини громад, тоді як дві третини залишалися незареєстрованими»²⁸⁴.

На початку 1945 р. в Москві зібралася нарада, на якій були присутні близько сорока пресвітерів і проповідників з Москви, Ленінграда, України, Білорусії та інших міст, де й було прийняте положення ВРЄХБ. Відомий конфесійний історик ЄХБ С. Савінський так коментує створення ВРЄХБ та його положення: «У прийнятій резолюції і «Положенні» звертають на себе увагу два суттєві упущення, що мали фатальні наслідки: 1. ВРЄХБ (Рада Союзу) отримала статус керівного органу Союзу, тоді як у попередньому (10-

²⁸²Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского...С. 98.

²⁸³20 лет по пути возрождения... С. 10-11.

²⁸⁴Там само. С. 10.

20-ті рр.) практиці діяльності обох спілок: Рада, Правління (у Союзі баптистів) або Президія (в Союзі євангельських християн) були виконавчими, а не керівними органами в міжз'їздівські періоди. 2. Положенням не передбачалося проведення з'їздів представників помісних громад. Тоді як раніше тільки з'їзд був вищим органом Союзу. Через рік після цієї ради-з'їзду Президії ВРЄХіБ було прийняте рішення про зняття з назви братства «і» і заміною його дефісом (-). Таким чином було відроджено назву «Євангельські християн-баптисти», прийняту ще в 1905 р.»²⁸⁵.

Напередодні об'єднання протестантських громад у єдиний союз Й. Сталін за особистим підписом видав Постанову № 527 від 19 травня 1944 р., за якою створювалася Рада в справах релігійних культів, яка мала здійснювати нагляд за релігійними об'єднаннями і встановлювати зв'язок між урядом СРСР і керівниками релігійних об'єднань, у тому числі і сектантського віросповідання з питань цих віросповідань, що вимагають вирішення Уряду СРСР. Головою Ради в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР було призначено К. Зайцева. На нього покладался обов'язок в короткий термін представити на затвердження Раднаркомі СРСР проект Положення про Раду в справах релігійних культів і її штат²⁸⁶. Проте, уже в постанові № 637 від 6 червня 1944 р. Й. Сталін наказав замість К. Зайцева призначити Головою Ради в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР І. Полянського²⁸⁷.

Чому так швидко передумав Сталін, і замість К. Зайцева призначив Головою Ради у справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР І. Полянського? На нашу думку, саме І. Полянський відповідав тим критеріям, які влаштовували як особисто Й. Сталіна так і на той момент міжнародних партнерів. Дуже влучною є характеристика його особи дослідником

²⁸⁵Савинский С. Н. История русско-украинского... С. 118.

²⁸⁶Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Постановления Совета Народных Комиссаров СССР об организации Совета по делам религиозных культов при Совнаркомі СССР (1944 г.). ЦГАВОВУ України. Ф.4648. Оп.2. Д.1. Л. 1.

²⁸⁷Там само. Арк. 5.

С. Петровим, який зазначив: «Голова РСРК І. Полянський хоча і мав педагогічну освіту, але, головним чином, спеціалізувався на знищенні церковнослужителів, оскільки разом із Тучковим вів справу митрополита Петра, заарештованого на півночі Тобольська, порекомендувавши присудити йому п'ять років в'язниці²⁸⁸. А вже в 1930 р. він був начальником 6 від. СО ОДПУ, яке займалося «виявленням участі церковників у терористичних і повстанських організаціях, масових виступах», за його наказом було заарештовано та репресовано багато релігійних діячів у 30-х рр. ХХ ст.²⁸⁹.

І. Полянський вів справи священнослужителів у сорокових роках. У 1944 р. став начальником відділу 2-го управління НКДБ. Таким чином, робить справедливий висновок С. Петров, «ми бачимо, що Й. Сталін, залишивши церкву, як і раніше, під контролем держбезпеки, всього зовнішнього світу підносив це так, як це хотіли чути західні демократи: РСРК очолює не чекіст, а педагог із великим стажем роботи не на Луб'янці, а у сфері вищої та професійної освіти²⁹⁰.

Головне завдання Ради полягало в нагляді над здійсненням радянського законодавства про релігію і церкву. У постанові № 628 містилися положення не лише про посадові оклади апарату уповноважених Ради союзних і автономних республік, крайових і обласних виконкомів, але й про їхні посадові обов'язки. Зокрема, Рада повинна була розробляти законодавчі акти й постанови з питань релігійних культів, а також інструкції з їх виконання; на неї покладається обов'язок проводити загальний облік церков, молитовних будинків, складання статистичних довідок. Затвердили Положення про утворення Ради своїм підписом Замісник Голови Народного комісаріату СРСР В. Молотов та Управляючий справами Ради Народних Комісарів СРСР Я. Чадаєв²⁹¹. У 1946 р. у зв'язку з перетворення Ради народних Комісарів СРСР в Раду міністрів СРСР,

²⁸⁸Петров С. Євангельські церкви...

²⁸⁹Перелік справ Ф.1. «Звідділ УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКВС – КДБ УРСР. ГДА СБУ. Арк. 9.

²⁹⁰Петров С. Євангельські церкви в зовнішньополітичному...

²⁹¹Уполномоченому Совету по делам... (1944 г.). Л. 2-3.

Уповноважений ради став називатися Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по Українській РСР²⁹².

Як засвідчують архівні документи, Рада виконувала не лише наглядову та облікову функції, але й контролюючу та карально-репресивну. У повоєнній Україні Уповноваженим у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР був П. Вільховий. Саме він із подачі І. Полянського, якому особисто звітувався, формував політику уповноважених на місцях, зокрема інструктував, видавав накази та рекомендації, контролював роботу своїх підлеглих та наказував їм, якими методами працювати з релігійними громадами Євангельських християн-баптистів. Керівництво офіційно зареєстрованої організації ВРЄХБ повністю контролювалося та звітувалося перед Уповноваженим у справах РСРК при Раді Міністрів СРСР П. Вільховим.

Політика тоталітарного режиму після утворення РСРК щодо вірних та громад ЄХБ коригувалася та була підзвітною вищому партійному керівництву й спецслужбам і проводилася за окремими напрямками, які були найбільш актуальними на момент її впровадження. Одним з пріоритетних напрямків у політиці Ради наприкінці війни та в повоєнний період став кількісний облік та моніторинг громад ЄХБ на місцях. Це важливе завдання Рада здійснювала через своїх уповноважених та ВРЄХБ. Керівництво ВРЄХБ отримавши інструкції з Ради, мало збирати та передавати інформацію уповноваженим про чисельність молитовних будинків та громад, з ними також погоджувалися і призначення старших пресвітерів²⁹³.

Уся інформація щодо кількості зареєстрованих та незареєстрованих громад на місцях надходила до П. Вільхового за грифом «цілком таємно»²⁹⁴. Наприклад, в акті під грифом «цілком таємно» від 2 листопада 1945 р. містився

²⁹²Справи постійного зберігання за 1944-1965 р. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2.

²⁹³Переписка с уполномоченным Совета по Запорожской и Закарпатской, Измаильской и Киевской областей Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов. Том II. (1949 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д.71. Л.176.

²⁹⁴Циркулярные-инструктивные письма по делам религиозных культов при Совете Министров СССР. Уполномоченным Совета при местах (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 11. Л. 17.

звіт про роботу Уповноваженого РСРК Ворошиловградської області А. Лиховодова, який указував, що в області кількість громад ЄХБ і баптистів – 30 і всі вони зареєстровані²⁹⁵.

Головним завданням такого моніторингу був точний облік зареєстрованих громад та кількість членів, які входили до них. Клопіткий збір інформації робився з метою спочатку уніфікації, а потім закриття невеликих громад (до 20 членів) у селищах та містах. Далі влада знаходила підстави і для зняття з реєстрації великих громад ЄХБ. Оскільки в повоєнний період головним механізмом впливу на християнську церкву загалом, і ЄХБ зокрема, були не репресії та розстріли їхніх членів, а зняття з реєстрації, що супроводжувалося конфіскацією майна релігійної громади та закриттям молитовних будинків. Така схема знищення протестантської церкви використовувалася у всій Україні²⁹⁶. Так, за даними архівної інформації після створення провладного ВРЄХБ протягом 1945 і до кінця правління Й. Сталіна, офіційно не відкрилося жодного молитовного будинку, а лише тисячі були закриті. Це, насамперед, підтверджують дані переписки між уповноваженими центральних органів влади, які опікувалися релігійними питаннями, і уповноваженими на місцях, їхні звіти, а також численні скарги вірян, які надходили в Раду.

За даними архівного ф. 4648 головною причиною такої політики щодо вірян, було небажання влади ділити свій вплив на настрої громадян з «сектантами»²⁹⁷. Так, підставою закриття релігійної громади м. Орнін Кам'янець-Подільської області стало те, що старший пресвітер Лук'янчук на зібранні неодноразово оголошував збір про коштів для бідних вірян. Офіційний

²⁹⁵Решения и постановления исполкомов областных районных Советов депутатов и трудящихся о закрытии молитвенных домов по областям Украинской РСР (1945 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 2. Л. 1.

²⁹⁶Уполномоченному Совета по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Выписки из протоколов заседаний Совета Министров СССР (1947 г.). ЦГАВОВ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 25. Л. 13-15.

²⁹⁷Переписка с уполномоченным Совета по Запорожской и Закарпатской, Измаильской и Киевской областей Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов. Том II. (1949 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 71. Л. 172.

вердикт у цій справі П. Вільхового був таким: за порушення закону про релігійні культу релігійну громаду розпустити²⁹⁸.

За сприяння уповноважених Ради місцеві органи влади теж брали участь у погромах молитовних будинків громади ЄХБ. Про такий випадок повідомили віряни Знаменівської церкви ЄХБ (Кіровоградська область), які надіслали скаргу Голові президіуму Верховної Ради, у якій зазначено, що Голова міськвиконкому т. Найденко та завідуючий комунального господарства т. Прорак наказали своїм робітникам зламати відбудований на 70 % молитовний будинок та забрати будівельні матеріали на суму 27 тисяч крб. «... не задовільнившись попереднім диким свавіллям, нам остаточно забороняють проводити молитовні богослужіння в одному із найманих приміщень, не зважаючи на те, що наша церква зареєстрована і оформлена документами в області»,²⁹⁹ – повідомляли віряни. Проте, політика уповноважених щодо вірних ЄХБ як в центрі, так і на місцях проводиться не прямо, а через посередництво керівників ВРЄХБ. Тому грубі прорахунки в політиці уповноважених, місцевої влади, які викликали незадоволення пересічних вірян, завжди можна було списати на керівництво ВРЄХБ або старших пресвітерів, що були задіяні в цій владній вертикалі. Уповноважені через посередництво провладного ВРЄХБ збирали для себе повну інформацію не лише про кількість громад та вірян, але й про їхній побут та дозвілля.

У липні 1946 р. усім уповноваженим Ради з релігійних культур на місцях у рамках поновленої антирелігійної кампанії було розіслано розпорядження від П. Вільхового з наказом зібрати та надати до 15 липня 1946 р. відомості щодо «наближених» у зареєстрованих релігійних громадах, зокрема щодо молоді до 25 і після 25 років, яка хоче прийняти водне хрещення. Також у документі вказувалося, що потрібно подати загальні відомості про культурно-освітні заклади того села, де ця релігійна громада «розгортає свою роботу». А

²⁹⁸Переписка с уполномоченным Совета... (1949 г.). Л. 172.

²⁹⁹Решения и постановления исполкомов областных районных Советов депутатов и трудящихся о закрытии молитвенных домов по областям Украинской ССР (1945 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 2. Л. 15.

наостанок уповноважені мали подати свої міркування та пропозиції щодо усунення цих явищ³⁰⁰.

У грудні 1946 р. на вимогу Голови РСРК Рада ЄХБ розіслала циркулярний лист старшим пресвітерам за областями терміново зібрати відомості про життя і діяльність кожної громади й надати детальний звіт за такими питаннями: скільки членів громади в 1946 р. прийняли водне хрещення; як проходило свято Жнив; які в громаді є гуртки і хто ними керує; чи є хор і музичний оркестр; чи є література і яка її кількість. У примітках вказувалося: «1. У список вносяться всі члени громади, які знаходяться в громаді на даний час, а ті, хто прибули тимчасово на роботу або призвані в армію, то проти кожного із них дати роз'яснити в примітках; 2. У список не вносити тих, хто вдень його складання помер; у списку наявності гуртків громади, у графі назва гуртка, вказується жіночий чи чоловічий хор, графік його проведення; у графі кількість членів гуртка: указуються кожна людина, яка його відвідує; там, де є музичний гурток, указати кількість музичних інструментів; у графі вік членів гуртка: вказуються особи до 18-річного віку, скільки осіб від 26 до 45 років; скільки від 45; дати список наявної літератури у вашому гуртку на грудень 1946 року. Його треба оформити в такій формі: назва літератури, рік видання, прізвище автора, назва видавництва і кількість книжок»³⁰¹. Крім морального пресингу та деструктивних дій уповноважених РСРК на місцях у відношенні до релігійних громад ЄХБ, П. Вільховий рекомендував підлеглим органам використовувати і фінансовий пресинг. Зокрема, в інструктивному листі від 29.01.1946 р. він зажадав пояснення від підлеглого у Ворошиловградській області Лиховодова: на яких підставах ним визнано неправильним обкладання податком пресвітера релігійної громади ЄХБ міста Рубіжне. Вказавши на те, що уповноваженому не потрібно займатися паралельною роботою, встановлюючи прибуток служителя культу і збирати з цього питання якісь свідчення. Чим повинні займатися

³⁰⁰Циркулярные-инструктивные письма Уполномоченного Совета по Украинской ССР областным Уполномоченным за 1947 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 27. Л. 5.

³⁰¹Переписка зі старшими пресвітерами в Україні щодо питань, які відносяться до релігійних культів за 1947 рік. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 34. Л. 4.

фіноргани³⁰². Із кожним роком податковий тиск з боку фінорганів лише посилювався. Це робилося з метою зменшення кількості зареєстрованих громад ЄХБ та унеможливлення бажання у вірян подавати документи на поновлення реєстрації. Захищаючись від фінансового і податкового пресингу держави, віруючі та їхні духовні керівники масово писали листи та скарги старшому пресвітеру в Україні А. Андрєєву. Наприклад, у заяві старшого пресвітера Херсонської області А. Калібабчука вказувалося, що ним отримано заяву від пресвітера зареєстрованої Троїцької громади брата Л. Бріта, який скаржить, що його обклали непосильними податками як одноосібника, і він має віддати державі – 80 кг м'яса, 250 штук яєць, 300 л. молока. Він також звертався із заявою до уповноваженого в справах релігійних культів, який зазначив у листі, що його обклали податками правильно, оскільки церква не є державним закладом, тому він повинен сплатити податок як одноосібник. Не маючи змоги сплатити податок, пресвітер Л. Бріт відмовився працювати. Старший пресвітер А. Калібабчук просив А. Андрєєва вирішити це питання на користь вірян³⁰³. Звісно, що такі питання були не в компетентності старшого пресвітера, тому в більшості випадків громади, які не змогли сплатити податок, закривалися.

Із 1947 р. посилювався й адміністративний тиск на релігію на всій території УРСР. За сприяння місцевих органів влади, які у своїх діях спиралися на «таємні» постанови та інструкції уповноваженого Ради, почали масово знімати з реєстрації молитовні будинки в тих областях, де було їх найбільше³⁰⁴. Найчисельніші громади ЄХБ було в таких областях: Вінницька, Волинська, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Житомирська, Кіровоградська, Запорізька, Ізмаїльська, Кам'янець-Подільська, Київська, Кіровоградська,

³⁰²Циркулярные-инструктивные письма по делам религиозных культов при Совете Министров СССР. Уполномоченным Совета при местах (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 11. Л. 17.

³⁰³Про стан і становище релігії, про політику і стан релігійних культів в Українській РСР в 1948 р. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С. 51. Арк. 5.

³⁰⁴Докладные записки и справки правительственных работников Совета при СМ СССР о результатах обследования работы областных уполномоченных за (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 2. Д. 13. Л. 84.

Миколаївська, Одеська, Сталінська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська³⁰⁵. Якщо на 1945 р. у м. Києві було зареєстровано – 10 громад ЄХБ, у яких налічувалося близько 1440 вірян. Натомість у 1949 р. їх уже налічувалося – 4, всі інші громади були ліквідовані органами влади через «звільнення центральної частини міста від небажаного впливу сектантів»³⁰⁶. Судячи з листування П. Вільхового з уповноваженими в областях, першими закривалися молитовні будинки в селах, а потім у районних та обласних центрах³⁰⁷. Тобто була розроблена орієнтована схема нищення протестантської церкви, за якою уповноважені Ради на місцях спочатку проводили оптимізацію громад, тобто об'єднання невеликих (до 20-ти членів) з більшими, а потім знаходили приводи для зняття з реєстрації великі релігійні громади ЄХБ. Така схема використовувалася на всій території України.

Таким чином, протягом травня 1947 р. за підписом Голови Ради І. Полянського були зняті з реєстрації та закриті релігійні громади в Дніпропетровській області: селах Шестипілля Солонянського району, Алфьорови П'ятихатського району, Підгірне Дніпропетровського району)³⁰⁸. Протягом березня – липня 1947 р. в Київській області були ліквідовані релігійні громади ЄХБ м. Фастова, сіл Демидово, Димерського району, Пятигир'я, Тетіївського району, релігійна громада в м. Києві, вул. Червоноармійська, сіл Червона Зірка та Павлівка, Русанівка та Червоний Кут, Букського району, Кучкове, Ліснянського району тощо³⁰⁹. У Миколаївській області протягом лютого-вересня 1947 р. були закриті молитовні будинки ЄХБ в селах Олександрівка Вознесенського району, Старо-Горожено Привольнянського

³⁰⁵ Докладные записки и справки... 1946. Арк. 85.

³⁰⁶ Особый сектор ЦК КП Украины. Справка Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по УССР – о дислокации секты Евангельских христиан-баптистов в г. Киеве. (1949 р.). ЦДАГО Украины. Ф. 1. Оп. 37. Д. 2/9. Л. 2-3.

³⁰⁷ Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ УССР (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 12. Л. 77.

³⁰⁸ Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Выписки из протоколов заседаний Совета Министров СССР (1947 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 25. Л. 13-15.

³⁰⁹ Уполномоченному Совету по делам... (1947 г.). Л. 15-24.

району, Жовтневому тощо³¹⁰. В Херсонській області протягом квітня-вересня 1947 р. були ліквідовані молитовні будинки сіл Велика Олександрівка і Мала Олександрівка, Широкий Яр Білозерського району тощо³¹¹. Наведені приклади, це лише невелика частина ліквідованих будинків громад ЄХБ на всій території УРСР.

Застосування механізмів зняття з реєстрації і закриття молитовних будинків могли викликати різні ситуації. Наприклад, підставою для зняття з реєстрації і закриття молитовного будинку в селі Жежелів Комсомольського району Вінницької області стало влаштування пресвітером Т. Гросом молитовного зібрання, присвяченого пам'яті його п'яти дітей, які в короткий термін померли від менінгіту. На зібрання, яке відбулося 22 червня 1946 р. приїхали брати за вірою із сусідніх сіл та містечок, щоб морально підтримати чоловіка, а також прийшли місцеві діти та молодь. Загалом зібралося 58 членів громади. Проте, для місцевих органів влади це був як виклик, тому уповноважений у Вінницькій області Пумков прийняв рішення розпустити громаду, відсторонити від ведення служби пресвітера Т. Гроса, а молитовний будинок тимчасово закрити. Його розпорядження було надіслано вищому начальству до Києва та Москви, які його ухвалили³¹². Починаючи з 1947 р., комуністичний режим розпочав новий наступний етап боротьби з релігією з метою одержавлення церков, із подальшим зняттям їхніх громад із реєстрації. Найпоширенішою підставою зняття з реєстрація громади та її закриття могло бути, і небажання вірян різних протестантських спрямувань, зокрема п'ятидесятників або невеликих громад ЄХБ, об'єднуватися з провладним ВРЄХБ, місцезнаходження молитовного будинку в центрі міста, проведення молитовного зібрання без дозволу уповноваженого або це могла бути будь-яка

---

³¹⁰Уполномоченному Совету по делам... (1947 г.). Л. 28.

³¹¹Там само. Арк. 45-46.

³¹²Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ УССР (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 12. Л. 84.

інша причина, у більшості випадків фіксуємо свавілля місцевих органів влади тощо.

Найдошкульнішою проблемою для уповноважених на місцях стало небажання Християн євангельської віри об'єднуватися з ЄХБ. Хоча керівники громади ХЄВ під тиском і підписали Московську братську угоду 1945 р. щодо об'єднання з ВРЄХБ, але на місцях рядові члени активно чинили спротив цій угоді, яка на їхню думку, обмежувала таїнство їхнього віровчення. У 1947 р. на ім'я голови РСРК П. Вільхового прийшла доповідна записка від уповноваженого РСРК у Сумській області А. Чаловського щодо результатів роботи об'єднання ХЄВ з ЄХБ. У записці вказувалося, що значна кількість вірних ХЄВ відмовилися від об'єднання, мотивуючи тим, що в них велика різниця в канонічних обрядах з ЄХБ. Тому А. Чаловський пропонував повністю ліквідувати цю течію адміністративними заходами, на його переконання, лише цим шляхом можна викоринити повністю рух ХЄВ³¹³.

Щоб пришвидшити вирішення цієї проблеми уповноважені через своїх представників з громад ЄХБ почали тиснути на керівництво ХЄВ на місцях. Так, в одному з доповідних листів уповноваженого РСРК у Львівській області П. Кучерного повідомлялося, що з його подачі старшим пресвітерам Омельчуком проводилися співбесіди з керівниками п'ятидесятників міст Львова, Броду, Золочева, Красного, Рави-Руської щодо пояснення серпневого рішення Всесоюзної ради ЄХБ. Крім того, старший пресвітер та його помічники із ЄХБ їздили по громадах ХЄВ, де проводили молитовні зібрання та проповіді серед членів церкви, і закликали їх до об'єднання та єднання з ВРЄХБ³¹⁴. Старшим пресвітером і його помічниками з ЄХБ проводилася подібна робота і в Рівненській області. Але, комплексна робота з вірними ХЄВ приносила незначні результати, тому уповноважений через старшого пресвітера Бричука пропонував зняти з роботи керівників громад ХЄВ, які вперто не

³¹³Переписка зі старшими пресвітерами в Україні щодо питань, які відносяться до релігійних культур за 1947 рік. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С.34. Арк. 1.

³¹⁴Там само. Арк. 2.

хотіли об'єднуватися з ЄХБ та призначити на їх місце лояльніших членів громад. А також направити своїх представників в інші неприєднані громади для проведення відповідної бесіди з пересічними членами.

Крім дорадчих функцій, уповноважені виконували і карально-репресивні. Ними пропонувалася низка покарань для вірян за невиконання рішень влади на місцях. Зокрема, на тих вірних, які здавали свої будинки для молитовних зібрань незареєстрованим громадам або групам із подачі уповноважених через райвідділи накладали подорожний податок³¹⁵.

Як зазначали уповноважені з областей, майже всією Україною були проблеми з приєднанням громад ХЄВ до ВРЄХБ. Пересічні члени ХЄВ вперто не хотіли поступатися своїми духовними переконаннями на угоду тоталітарній владі. Тому уповноважені РСРК через керівництво ВРЄХБ в Україні вирішило в 1948 р. посилити роботу в цьому напрямку. Зокрема, у повідомленні від 25 травня 1948 р. старшого пресвітера в Сталінській області Русанова зазначалося, що отримавши відповіді вказівки від брата А. Андрєєва, він почав їздити громадами Сталінської області, разом з прибувшим із Києва керуючим справою об'єднання християн євангельської віри з ЄХБ, старшим пресвітером ВРЄХБ в УРСР братом Міцкевичем. Проте, на думку Русанова, попри пророблену ними велику роботу з братом Міцкевичем на Донбасі, їм вдалося в Сталінській області приєднати до ВРЄХБ з 700 зареєстрованих вірних ХЄВ у цьому регіоні лише 145 осіб. Багато вірних ХЄВ чинили спротив об'єднанню з провладним ВРЄХБ. Натомість, відвідуючи зібрання ЄХБ активні вірні ХЄВ майже скрізь відкрито виступали проти дотримання московських угод 1945 р. Тому Русанов пропонував виключити їх зі складу ВРЄХБ та закрити їхні молитовні будинки за порушення дисципліни. Незважаючи на каральні заходи РСРК, які робилися руками старших пресвітерів ВРЄХБ в областях, опозиційні віруючі ХЄВ продовжували порушувати московські угоди про об'єднання,

---

³¹⁵Переписка зі старшими пресвітерами...(1947). Арк. 2-3.

здійснювали несанкціоновані переїзди, створювали нелегальні громади, куди вступало все більше і більше їхніх членів³¹⁶.

Схожа ситуація щодо об'єднання громад ХЄВ з ЄХБ була і в Рівненській області. Пресвітери ЄХБ змушені також були об'їжджати громади ХЄВ в Рівненській області та просити їхніх очільників не порушувати братської угоду 1945 р. про об'єднання протестантських Церков з ВРЄХБ. Але п'ятидесятники не бажали об'єднання і продовжували свої молитовні зібрання а своїми вченнями, і надалі допускали на богослужіння «подорожуючих проповідників» тощо. У зв'язку з цим, пресвітер церкви ЄХБ в Рівненській області Є. Ничипорук пропонував зняти з себе будь-яку відповідальність за їхні дії, і, щоб не нашкодити своїм паствам, просив Голову РСРК зняти реєстрації та розпустити їхні громади³¹⁷.

На нашу думку, протистояння між близькими за віровченням релігійними громадам було створено штучно спецслужбами та очільниками РСРК, це було вигідне лише тоталітарній владі, що дозволяло їй без особливого розголосу і зусиль закривати їхні громади та репресувати їхніх керівників.

Щоб зрозуміти подвійні стандарти тоталітарного режиму у питаннях віротерпимості та виявити масштаби й методи репресій, з яким зіткнулися віруючі ЄХБ у повоєнний період, особливо західноукраїнського регіону, звернемося до офіційних повідомлень та листів вірян, які надходили з обласних центрів до РСРК. Передусім свої заяви на ім'я уповноважених РСРК віряни писали протестуючи проти свавілля місцевих органів влади. У одному з листів-заяв, який надійшов у Раду в справах релігійних культів на ім'я товариша Соколова, пресвітер Пульмівської релігійної громади ЄХБ Ф. Кузьмич просив розглянути питання повернення конфіскованих владою під сільраду молитовних будинків у селах Пульмо та Залісся Шацького району, які були побудовані в 1935-1939 рр. на кошти релігійної громади. Але Уповноважений у

---

³¹⁶Переписка зі старшими пресвітерами Всесоюзної ради ЄХБ щодо питань, які відносяться до релігійних культів за 1949 рік. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С. 75. Арк. 16-17.

³¹⁷Переписка зі старшими пресвітерами...(1949). Арк. 30.

Волинській області Прокопенко постановив залишити клопотання пресвітера Ф. Кузьмич без задоволення³¹⁸. Натомість, коли звернення пресвітера Ф. Кузьмич було направлено до Києва та Москви, то П. Вільховий наказав терміново розібратися в ситуації на місці, щоб не загроможувати Вищі радянські органи непотрібною перепискою, яка викликає незадоволення вірян³¹⁹. Слід зазначити, що це був 1946 рік, коли радянська влада лише утверджувалася у Волинській області, тому не наважувалася відкрито нищити релігійні громади, боячись масового незадоволення вірян та протистояння на цьому ґрунті.

Після утвердження радянської влади в Рівненській області усім церквам Євангельських християн-баптистів із подачі РСРК було розіслано звернення керівників ВРЄХБ про те, що в області окремі громади все роблять для того, щоб не об'єднуватися з ВРЄХБ та проводять активну роботу проти об'єднання. Керівництво ВРЄХБ пропонувало рядовим членам церкви та їхнім керівникам таких не допускати до служіння в церкві й розвінчувати їх перед всіма. «Чиніть з ними так, як належить! Якщо хтось із вас, служителів, не буде слухати братського прохання, то ми будемо вимушені застосувати Божу церковну дисципліну, розвінчувати, облікувати непокірних та виключати їх із церкви. Нам стали відомі особи, які порушують і руйнують єдність церкви³²⁰.

Комуністичному режиму важливо було не лише лояльне ставлення духовних керівників громад до їхньої політики, але й відданість і служба в розбудові його інституцій. Так, у січні і в лютому 1950 р. уповноважений РСРК у Львівській області Кучерявий викликав по черзі служителів релігійних культів області з релігійних питань, і в бесіді з ними з'ясовував, як вони розуміють важливість виборів у Верховну Раду, як віруючі під їх керівництвом

³¹⁸Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ УССР (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 12. Л. 21.

³¹⁹Там само. Арк. 71.

³²⁰Переписка зі старшим пресвітерами Всесоюзної ради ЄХБ щодо питань, які відносяться до релігійних культів за 1949 рік. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С. 75. Арк. 15.

готуються до виборів, як сприймають віруючі селяни, особливо «сектанти», організацію колгоспів у селах та їхню участь в цьому. «Я буду радий, писав у листі Кучерявий, інформувати вас кожні 10 днів щодо цього питання»³²¹.

Із середини ХХ ст., коли націоналістичний рух опору комуністичному режиму в західноукраїнських землях було остаточно знищено, почали активно тиснути на релігійні громади ЄХБ та їхніх пресвітерів із метою повного підпорядкування їх державно-партійній роботі. Свідченням цього стали численні скарги й заяви вірян та старших пресвітерів уповноваженим на деструктивні дії місцевих активістів та партійних органів щодо них. Зокрема, у заяві старшого пресвітера Малевської громади Демидівського району Рівненської області П. Кас'яна на ім'я старшого пресвітера церков ЄХБ у Рівненській області Є. Нечипорука повідомлялося, що він своєчасно з усіма односельчанам вступив у колгосп, працював чесно, добросовісно, виходив на роботу разом з усіма колгоспникам. Але під час п'ятого займу держави уповноважений Демидівської ради депутатів трудящих товариш Безуглий і уповноважений Павлюк запропонували йому взяти займ на суму 50 рублів. Пресвітер змушений був їм відмовити, бо йому було це не під силу. На що Павлюк, запропонували йому відмовитися від релігії, а громаду обіцяли розігнати. «Крім того, писав пресвітер, у червні 1950 р. на самому великому зібранні колгоспників товариш Павлюк заявив, що релігія є сама ворожа ідеологія щодо радянської влади, незаконно звинувачуючи мене в шкідництві, наказав вигнати як ворога народу і держави не тільки із колгоспу, але із села. Тому публічно запропонували мені відмовитися від релігії, на що я не міг погодитися. Прошу вашої допомоги. Пресвітер церкви П. Кас'ян. 01.08.1950 р.»³²².

Хоча схожі ситуації з протестантськими громадами та їхніми духовними керівниками розігрувалися по всій території УРСР, але найбільше скарг із боку

³²¹Доповідні записки обласних уповноважених ради про релігійну ситуацію та про процеси, явища, які відбуваються в релігійних громадах. ЦДАВОВУ України. Ф. 648. Оп. 2. С. 88. Арк. 13.

³²²Заяви і скарги віруючих про відкриття церков і молитовних будинків по областях Української РСР у 1950 р. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С. 94. Арк. 20.

вірян про свавілля партійного активу надходило з різних областей західної України, де радянська влада, влаштовуючи гоніння на вірних ЄХБ, таким чином самостверджувалася. Найбільш безправними в цій ситуації були віряни сільської місцевості, у них першими забирали молитовні будинки та закривали їхні громади. Шукаючи порятунку від свавілля компартійного чиновництва, духовні керівники писали скарги на них та відправляли їх старшим пресвітерам в області. Один з таких випадків було зафіксовано в заяві від 8 червня 1950 р. від пресвітера церкви Євангельських християн-баптистів села Бережці Дубровицького району Рівненської області Т. Боковця на ім'я старшого пресвітера церков ЄХБ в Рівненській області Є. Ничипорука. У листі повідомлялося, що прибувши з району представник влади зібрав схід цілого села на якому заявив, що деякі жителі села мають його покинути. У цьому списку на виселення було прочитано й ім'я пресвітера. Представник влади вказав, що причиною виселення названих мешканців стали їхні релігійні переконання³²³.

Майже у всіх регіонах УРСР, де були церковні осередки ЄХБ, схеми РСРК діяли аналогічним чином. Комуністичний режим вдався до різноманітних маніпуляцій аби принизити релігійні почуття вірних ЄХБ, а потім відібрати в них молитовний будинок та розігнати громаду. У звіті завідувача відділу Ради Кам'янець-Подільської області Задорожного Голові Ради П. Вільховому вказувалося, «згідно виписки рішення Кам'янець-Подільського облвиконкому від 10.11.1949 р. № 18 про зняття з реєстрації громади Євангельських християн баптистів в місті Оринін Мінського району у зв'язку з відсутністю приміщення для молитовного зібрання протягом тривалого часу»³²⁴.

В іншій доповідній записці зазначалося, що «згідно рішення Кам'янець-Подільського облвиконкому від 04.07.1950 р. № 11 про закриття молитовного будинку ЄХБ в селі Гатна-Деражня, Деражнянського району, у зв'язку з тим,

³²³Заяви і скарги віруючих про відкриття церков і молитовних будинків по областях Української РСР у 1950 р. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С. 94. Арк. 21.

³²⁴Виписки з протоколів засідань ради в справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР за 1950 р. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 1. С. 83. Арк. 61.

що в громаді немає необхідної кількості вірян для створення 20, залишилось всього 17 осіб»³²⁵. Приводом для закриття молитовного будинку могло бути його нотаріальне оформлення без довідки від уповноваженого. У 1949 р. на ім'я П. Вільхового надійшла доповідна від уповноваженого в Сталінській області Левинкова, у якій він просив роз'яснення з аналогічної ситуації³²⁶.

За сприяння уповноважених та спецслужб контролювали діяльність релігійних громад санітарні та пожежні органи, які також брали участь у погромах та подальшому закритті молитовних будинків за нібито недотримання технічних, протипожежних та санітарних умов функціонування. Зокрема, на такій підставі в 1949 р. було закрито чимало релігійних громад у Полтавській області³²⁷.

Закриваючи швидкими темпами релігійні громади ЄХБ, уповноважені в областях усі свої рішення чітко погоджували з П. Вільховим, оскільки в документі стоїть його особистий підпис. Наприклад, у доповідній записці уповноваженого в Запорізькій області щодо релігійної ситуації в цьому регіоні вказувалося, що на даний час в м. Запоріжжя існує три громади ЄХБ, двоє з них знаходяться в приватних будинках і в них закінчується термін договорів на оренду. Тому уповноважений вирішив їх закрити, у зв'язку з тим, що вони знаходяться поблизу оборонного заводу, що викликає незадоволення з боку партійного і громадського активу. Головне для уповноваженого в цій ситуації було не ставлення вірян до цієї ситуації, а як підійти правильно до юридичного оформлення цього проекту³²⁸.

Владна вертикаль у релігійній політиці радянської влади була побудована з позицій подвійних стандартів та була прихованою для пересічних вірян та

³²⁵Виписки з протоколів засідань... 1950. Арк. 71.

³²⁶Переписка с уполномоченным Совета по Запорожской и Закарпатской, Измаильской и Киевской областей Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов. Том II. (1949 г.). ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 71. Арк. 114.

³²⁷Переписка с уполномоченным Совета по Запорожской ... (1949). Арк. 72.

³²⁸Доповідні записки обласних уповноважених ради про релігійну ситуацію та про процеси, явища, які відбуваються в релігійних громадах. ЦДАВОВУ України. Ф.4648. Оп. 2. С. 88. Арк. 1.

зовнішнього світу. Якщо виникали якісь проблеми на місцях, зокрема незадоволення з боку вірян щодо впровадження рішень держави, то винним було або керівництво ВРЄХБ, або старші пресвітери в областях, які нібито погано роз'яснили своїй пастві закон, але ні в якому разі не компартійні органи чи уповноважені Ради. Такий підхід у реалізації політики радянської влади щодо громад ЄХБ по областях зафіксований у таємному звіті від уповноваженого в Київській області і місту Києву Олейникова голові РСРК по УРСР. Доповідаючи про поїздку старшого пресвітера ЄХБ в Київській області Міцкевича, влітку 1949 р. в релігійних громадах з метою роз'яснення форм звітності та збирання даних про віруючих Олейников вказує, що старшому пресвітеру та пресвітерам на місцях це було роз'яснено таким чином, що звіт вимагає Вища рада євангельських християн-баптистів³²⁹.

Детальні звіти про громади ЄХБ тоталітарному режиму необхідні були для того, щоб не лише контролювати релігійні настрої своїх громадян, але й проводити щодо них карально-репресивні заходи. Так, за № 775 від 15 липня 1949 р. з подачі РСРК Рада ЄХБ вимагала від старших пресвітерів вислати їм наступні свідчення: склад усіх зареєстрованих громад та прізвища членів, проповідників і дияконів церкви. Крім того, затребувані були дані про те, як відбувається хрещення та в яких водоймах, вік охрещуваних та порядок хрещення, у який час це відбувається (зранку чи ввечері); чи є хор у громаді, прізвище, ім'я по батькові керівника хору та його учасників. Також спецслужбам потрібні було дані про те, як проводяться зібрання хору, маючи на увазі чи тихо, чи голосно співають віряни. Усі ці форми потрібно було розповсюдити в усіх громадах, і в короткі терміни надіслати ВРЄХБ, і ще додатково вислати Голові РСРК для ознайомлення. Далі в РСРК аналізували ці дані, щоби упокорювати старших пресвітерів, їх підлеглих на місцях та в будь-

---

³²⁹Доповідні записки обласних уповноважених... Арк. 1.

який момент зняти з реєстрації громади, які тим чи іншим чином себе скомпрометували перед комуністичним режимом³³⁰.

Велика увага в інструкціях РСРК, які направлялися у ВРЄХБ і далі старшим пресвітерам на місцях, приділялася збору свідчень про осіб, які виступають з проповідями та духовним керівникам. У листі П. Вільховому уповноважений Олейников наголошує: «Дійсно. я разом з тим просив Міцкевича і Яковенка про те, що коли вони отримують для себе ті свідчення про проповідників, то я просив, щоб вони мене ознайомили з тими свідченнями. Маючи на увазі, що б вони мені дали один екземпляр з цими свідченнями, щоби і я вас ознайомив з ними. До речі, слід відзначити, що це не викликало ніяких непорозумінь з їхнього боку, а навпаки, вони погоджувалися, що такі свідчення про проповідників необхідні передусім для них самих³³¹.

Таблиця 1.2.2. Відображення політики щодо релігійної громади ЄХБ в останнє десятиріччя панування сталінського режиму чітко простежується через статистичні дані у Волинській області, виявлені в архівному фонді ЦДАВОВУ України³³².

РІК	Охрещених		Виключених і вибувших з громад		Всього членів в громадах	
	Всього осіб	У т.ч. і до 25 років	Всього осіб	У т.ч. і до 25 років	Всього осіб	У т.ч. і до 25 років
1944	389	207	41	12	5754	1264
1945	201	102	57	21	5898	1345
1946	135	63	111	42	5931	1366
1947	243	145	144	65	6018	1443
1948	239	143	471	262	5786	1324
1949	55	30	148	63	5693	1291
1950	193	120	700	327	6186	1084
1951	115	62	120	53	5181	1093
1952	135	87	208	69	5074	696

³³⁰Доповідні записки обласних уповноважених... Арк. 5.

³³¹Там само. Арк. 7.

³³²Списки закрытых и переданных по культурные цели молитвенных домов по областям УССР за 1953 г. и ведомость о движении верующих по Волынской области за 1944-1953 годы. ЦДАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 161. Л. 47.

Так, за наведеними відомостями протягом 1944-1952 рр. релігійний рух зареєстрованих громад ЄХБ у Волинській області зокрема, як і в УРСР загалом, мав досить чітку динаміку щодо зменшення кількості новонавернених осіб, особливо серед молоді. Ці відомості наочно висвітлюють політику подвійних стандартів Й. Сталіна щодо релігії в останнє десятиріччя свого керування.

Отже, у 40-х рр. ХХ ст. у зв'язку з початком Другої світової війни та наближенням фронту Й. Сталін кардинально змінив політику СРСР у релігійній сфері, відійшовши від карально-репресивних заходів до політики подвійних стандартів: «батога і пряника». Провівши низку реформ у релігійній сфері, вождю народів вдалося мобілізувати актив громади ЄХБ та їхніх вірних на боротьбу із зовнішнім ворогом та, через новостворену ВРЄХБ та її вплив у світі, підняти імідж СРСР на міжнародній арені як віротерпимої держави. У повоєнний період сталінська політика подвійних стандартів щодо громад ЄХБ набуває виразніших тоталітарних ознак. Новостворені контролюючі інституції РСРК та спецслужби КДБ розробили нову схему боротьби з громадами ЄХБ, яка спиралася на низку прихованих механізмів. Голова РСРК не лише формував релігійну політику щодо ЄХБ, а й направляв детальні інструкції ВРЄХБ з метою її реалізації. Так, за допомогою провладної ВРЄХБ за досить короткий період режиму вдалося провести повний облік та реєстрацію громад та молитовних будинків ЄХБ, їх уніфікувати та підпорядкувати партійно-державній роботі. Згодом із подачі спецслужб уповноважені розігруючи різноманітні ситуації, зняли тисячі громад із реєстрації та заарештували їхніх духовних лідерів.

Оновлений курс політики комуністичного режиму щодо громад ЄХБ розпочався в період з 1953 р. і тривав до 1964 р., його пов'язуємо зі смертю Й. Сталіна та приходом до влади ліберальніших комуністичних лідерів, спочатку тріумвірату (М. Булганін, Г. Маленков, М. Хрущов), а згодом із 1958 р. одноосібним правлінням М. Хрущова, яке завершилося усуненням його від влади СРСР так званім палацовим переворотом в 1964 р. На відміну від

пізнього періоду Й. Сталіна, який користувався подвійними стандартами в релігійній політиці, М. Хрущов не вважав за потрібне обходити гострі кути, а діяв щодо церкви прямолінійно. Остаточно утвердивши одноосібну владу, він прямо заявив про антирелігійний курс та хотів позбутися релігії за якісь там десять – п'ятнадцять років і за цей час побудувати світле майбутнє – комунізм.

Незважаючи на часткову лібералізацію культурно-релігійного життя в СРСР загалом, і УРСР зокрема (реабілітація політв'язнів та в'язнів сумління в 1956 р.), М. Хрущов ініціював політику посилення гонінь на релігію та її вірних. У руслі заяв лідера тоталітарної держави РСРК та спецслужби КДБ й міліції посилювали репресії стосовно вірних ЄХБ на місцях. Особливо це позначилося на становищі невеликих громад на всій території УРСР. У них під різними приводами з подачі контролюючих органів, влада на місцях відбирала молитовні будинки під власні потреби, зокрема сільські клуби, бібліотеки або просто на баланс міст та містечок тощо. У нахабній формі місцеві можновладці та їхній актив зривали молитовні зібрання, відбирали майно релігійних громад, духовну літературу. Така форма боротьби з громадами ЄХБ набула поширення в сільській місцевості. Це було пов'язано з тим, що представникам влади на місцях були надані великі повноваження тоталітарним режимом, тому вони мали великий вплив на повсякденне життя пересічних людей, у тому числі й віруючих.

Свавілля влади щодо вірян ЄХБ, яке відбувалося в межах антирелігійних кампаній, підтверджують численні скарги на ім'я секретаря ЦК КП(б)У тов. Кириченка О. І. та Голови РМ УРСР Коротченка Д. С. Віряни релігійної громади ЄХБ села Слобода Гулівська Барського району Вінницької області надіслали скаргу такого змісту: «...о 10 годині вечора, коли йшло богослужіння в молитовному будинку, увійшли голова сільради т. Волков Р. Н., секретар сільради т. Пелех В. А., та вчитель – завпед. т. Проценко. Нецензурно лаючись, голова сільради зірвав проповідь і вирвав із рук Біблію в проповідника та наказав секретарю переписати всіх присутніх. Закінчивши

перепис віруючих він наказав пресвітеру релігійної громади гр. Лятовському Д.І. та проповіднику гр. Почайському Д. І. слідувати за ним до сільради. Дорогою їх лаяли грубими словами, а потім відпустили. На другий день книги (Біблію й «гуслі») їм повернули, але наказали не збиратися на молитовні зібрання»³³³.

Віряни просили владні органи втрутитися та змусити голову сільради та його помічників припинити свавілля і дати змогу проводити богослужіння. При черговій перевірці органами влади порушень релігійного законодавства не було виявлено (відсутність дітей і молоді на богослужінні та осіб незареєстрованих у цій громаді, наявність у всіх вірян документів, що підтверджували їхню особу). Вищі органи влади змушені були відреагувати на це свавілля хоча б фіктивно. Тому виконком райради депутатів трударів за порушення законодавства про релігійні культури наклав адміністративне стягнення з тт. Волкова, Пелиха і Прошенко та поставив до відома Уповноваженого ради в справах релігійних культур при РМ СРСР в Українській РСР П. Вільхового³³⁴.

Компартійна влада намагалася не лише поставити релігійні громади на службу тоталітарному режиму, але й ізолювати спільноти вірян одну від одної. За порушення даного припису окремими членами громад безжально каралися всі члени. Влада без суду і слідства просто закривала такі громади. Такі факти були досить поширені в тогочасному соціуму. Наприклад, у с. Київець Миколаївського району Львівської області за звинувачення в проповідництві було закрито релігійну громаду³³⁵.

Представники влади на місцях виконуючи завдання вищого керівництва СРСР постійно проводили моніторинг пресвітерів та пересічних членів громад

---

³³³Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1953 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 148. Л. 3.

³³⁴Информации, докладные записки ... (1953 г.). Л. 4.

³³⁵Переписка со старшими пресвитерами ВСЕХБ и ВСАСД на Украине по вопросам относящимся к религиозным культурам за 1953 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 156. Л. 37.

на лояльність комуністичному режиму. Задля цього уповноважені з питань релігійних культів в областях за сприяння старших пресвітерів збирали таку інформацію для каральних органів, щоб унеможливити виникнення і розповсюдження опозиційних настроїв у вірян як щодо ВРЄХБ, так і до радянської влади³³⁶.

У 1954 р. ЦК КПРС була прийнята постанова «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди між населенням». Після її оприлюднення на всій території УРСР розпочалися масові звільнення віруючих громад ЄХБ з роботи за релігійні переконання, як вказувалося в більшості наказів «у зв'язку з недовірою, як учасникам релігійного баптистського гуртка»³³⁷.

За вказівкою спецслужб посилили свою роботу і пропагандисти атеїзму. У всіх селах та містечках УРСР, де були релігійні громади, лектори проводили так звані просвітницькі лекції на антирелігійну тематику. При цьому в переважній більшості таких просвітників, освітній рівень дозволяє лише зводячи клеми на вірних ЄХБ. Так, на ім'я Уповноваженого РСРК при РМ СРСР Черкаської області Плаксіна А. С. надійшла низка заяв від вірних громади ЄХБ, за підписом старшого пресвітера громад ЄХБ у Черкаській області Калюжного, пресвітера Косенко Н. І. та робітника пивзаводу м. Сміла Барабана З. П., у якій повідомлялося про те, що в м. Сміла агітатори-атеїзму читаючи лекцію на антирелігійну тематику, огульно зводять клеми на вірян, мовляв у баптистів є ніч, коли вони на зібраннях один з одним злягаються. Після цієї лекції всі з вірян глузують, сміються та принижують їхні релігійні почуття³³⁸.

Але, користі від таких скарг було мало, оскільки такі антирелігійні заходи проводилася з подачі та за сприяння вищих державних органів СРСР. Разом з

³³⁶Переписка со старшими пресвитерами... 1953 г. Л. 33-34.

³³⁷Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1955 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 195. Л. 10.

³³⁸Заявления и жалобы верующих об открытии церквей и молитвенных домов по областям УССР за 1954 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 182. Л. 73; Л. 78-79.

тим, такі заяви з регіонів фіксувалися в РСРК і її чиновники змушені були на них хоча б формально реагувати.

17 лютого 1955 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову № 259 «Про зміну порядку відкриття молитовних будинків» за підписом Голови Ради Міністрів СРСР М. Булганіна і Управляючого справами Ради Міністрів СРСР А. Коробова, яка була розіслана всім Виконкомам обласних рад депутатів трударів. У цій постанові встановлювалося: «1. Постановити, що рішення щодо клопотань віруючих про відкриття молитовних будинків приймає Рада Міністрів союзних республік зі згоди Радою у справах Російської Православної Церкви при РМ міністрів СРСР і Радою у справах релігійних культів при РМ СРСР. 2. Надати право Раді у справах релігійних культів при РМ СРСР зареєструвати фактично діючі, але не зареєстровані релігійні громади, які мають молитовні будинки...»³³⁹.

На нашу думку, згадана постанова відображала політичну боротьбу за владу між тріумвіратом (М. Булганін, М. Хрущов, Г. Малєнков). Адже цей документ давав змогу покращити імідж влади серед вірян, оскільки формально була знову відновлена реєстрація громад ЄХБ. Але її справжня сутність полягала в посиленні контролю над незареєстрованими громадами, які мали молитовні будинки. Коли громади отримали офіційну реєстрацію, влада на місцях без будь-яких пояснень просто забирала молитовні будинки на антирелігійні потреби (сільські лекторії та бібліотеки тощо)³⁴⁰.

У 1955 р. на Лондонському ювілейному всесвітньому конгресі баптистів Голова ВРЄХБ Я. Жидков був обраний віце-президентом Всесвітнього союзу баптистів. В УРСР керівником цього союзу став другий заступник голови ВРЄХБ, старший пресвітер О. Андреев. Саме на них спецслужби поклали обов'язок розповідати іноземним делегаціям, які відвідали країну Рад, про гарантію та дотримання свободи сумління та віросповідання в СРСР, створення державою безперешкодних умов для проведення ритуалу хрещення у баптистів;

³³⁹Информации, докладные записки... (1955). Л. 12.

³⁴⁰Там само. Арк. 13-14.

рівність усіх церков, усе це, як вказувалося у звіті від 12.11.1957 р. Заміснику Міністра Іноземних Справ УРСР тов. Сліпченку С. А., Уповноваженим РСРК при РМ УРСР П. Вільховим, «стало доказом того, що в УРСР дискримінації в галузі релігійних прав і практик немає»³⁴¹.

Насправді, ситуація в релігійній сфері після остаточної перемоги М. Хрущова в 1958 р. лише погіршилася. Його антирелігійний курс, який був прийнятий на XXI з'їзді КПРС у Москві в лютому 1959 р., швидко втілювався у всій території СРСР. Це призвело до нової хвилі репресій: вірян безпідставно, лише за релігійні переконання, звільняли з роботи, або комсомольський актив створював нестерпні умови, після яких вони звільнялися самі; заборонялося молоді відвідувати молитовні зібрання; за порушення будь-яких приписів тоталітарної влади тисячами закривалися молитовні будинки, їх переоформили на баланс села або міста; конфісковувалося церковне майно, духовна література, музичні інструменти; збільшилася кількість заарештованих та засуджених за релігійні переконання.

Зокрема, за відвідування молоддю молитовного зібрання на Пересипі в м. Одеса народний суд відібрав у громади молитовний будинок та відкрив у ньому кінотеатр. Обласний суд рішення нарсуду підтвердив. Щоб донести атеїстичну політику М. Хрущова до вірян, комуністи зривали проповіді, без запрошення вривалися до молитовних будинків. У с. Расковці Ізяславського району Хмельницької області директор школи т. Шолота С. П. зайшов у молитовний будинок під час зібрання, щоб розповісти вірянам про рішення XXI з'їзду ЦК КПРС. Через три дні цим же вірянам у приміщенні молитовного будинку провів лекцію вчитель т. Шахранський про радянські супутники. У Ружинському районі Житомирської області масово-політичну виховну роботу серед вірян ЄХБ, зокрема с. Бистрик, проводили адміністративними заходами.

---

³⁴¹Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1959 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 286. Л. 18-19.

Сільрада почала тиснути на господарку будинку, у якому проводили зібрання, щоб вона відмовилася від віри та відмовила вірянам надавати своє приміщення для молитви. Після цього до сільради викликали актив громади для перевиховання, до цього процесу залучили міліцію, яка пригрозила вірянам, якщо вони не відмовляється від Бога запроторити до підвалу³⁴².

Ці заходи, які носили системний і комплексний характер призводили до протилежних результатів. Як зафіксовано у звіті Голови РСРК П. Вільхового, Голові відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС України тов. Гладаревському М. Л., «... вихід з сектантських релігійних громад поки що незначний. У 1958 р. кількісно «сектантські» громади збільшилися. Причиною цього слід вважати, з одного боку, посилення активності «сектантів» по проведенню релігійної пропаганди і вербування нових членів, з другого боку, те, що, хоча і значно поширилась науково-атеїстична пропаганда. Але ця пропаганда ще в недостатній мірі охоплює самих віруючих осіб, які підпали під вплив їхнього активу. Недостатньо застосовується форма системної індивідуальної роботи з віруючими, яка є найбільш дієвою. Такий висновок можна зробити, підсумовуючи в цілому по Українській РСР. 7-9 серпня я особисто виїздив до великого індустріального центру України, – до Кривого Рогу і разом з відділом пропаганди і агітації міського комітету КПУ проаналізував активізацію «сектантів», а також переглянув заходи і накреслив обмеження діяльності релігійних культів та перевиховання їх послідовників, зокрема молоді. В Кривому Розі з 4 діючих релігійних громад євангельських християн-баптистів найбільша з них – центральна знаходиться по вулиці імені Лесі Українки №13 й має 463 члена та підготувала вже до прийому нових 53 так званих «наближених». За 12 останніх років (з 1947 р. по 1958 р.) кількість членів 4 релігійних громад євангельських християн баптистів значно

---

³⁴²Информации, докладные записки... (1959). Л. 11; 12-14.

збільшилась, а саме: якщо в 1947 р. їх було 602 осіб, то за станом на 1 січня 1959 р. їх є 1004 осіб»³⁴³.

У своїй доповідній записці радянський чиновник наголошував, що «зріст числа сектантів іде за рахунок хрещення із року в рік. За останні 12 р. 4 громади охрестили 332 чоловіки, з них найбільше хрестить центральна релігійна громада; про це яскраво свідчить таблиця хрещення за останні три роки» (табл. 2)³⁴⁴.

Таблиця 2.2.2. Хрещення в громаді ЄХБ м. Кривий Ріг (1956-1959 рр.)

Назва релігійної громади	Подано заяв на прийняття хрещення						
	Роки						
	1956		1957		1958		1959
	Всього	У т.ч. і молоді	Всього	У т.ч. і молоді	Всього	У т.ч. і молоді	Всього
Криворізька центральна	45	15	48	15	62	16	53
Криворізька Карнаватка	15	2	12	4	3	2	9
пос. Дубова Балка (околиця міста Кривий Ріг)	13	2	6	2	8	3	15
пос. Долгінцево (околиця м. Кривий Ріг)	4	–	4		7	2	8

Щоб виправити ситуацію в релігійній сфері, яка б унеможливило прихід нових членів у громади ЄХБ, особливо радянської молоді, була задіяна ціла низка профілактичних та карально-репресивних заходів. На переконання авторитетного конфесійного історика С. Савінського, «це була справа атеїстів через КДБ і його органи РСРК. Це однозначно. І в цьому ніхто не сумнівається.

³⁴³Информации, докладные записки... (1959). Л. 18-19.

³⁴⁴Там само. Арк. 18-19.

До цього є маса свідчень усних і документальних. Більшість братів вважає, що причиною поділу є випуск двох протиевангельських документів: «Положення про Ради ЄХБ в СРСР» і «Інструктивного листа старшим пресвітерам ВРЄХБ» від 1960 року»³⁴⁵.

Ми погоджуємося із С. Савінським у тому, що ці документи, розроблялися аналітиками спецслужб КДБ за сприяння Голови РСРК П. Вільхового, відділу пропаганди й агітації ЦК КПРС України, але впроваджувати їх вирішено було руками ВРЄХБ. Тому чиновниками ВРЄХБ (голова ВРЄХБ Я. Жидков, генеральний секретар А. Карев, скарбник І. Іванов, члени ВРЄХБ – Н. Левінданто, А. Андреев, М. Орлов, К. Велісейчик, І. Моторин, Н. Мельников, Ф. Астахов, голова ревізійної комісії А. Міцкевич), які змушені були діяти під тиском спецслужб КДБ, зрештою, затвердили й направили в регіони так званий Інструктивний лист (точна назва: «Інструктивний лист старшим пресвітерам ВРЄХБ») та Положення ВРЄХБ (точна назва: «Положення про Союз євангельських християн-баптистів в СРСР») – два документа Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів, які жорстко регламентували діяльність ЄХБ в СРСР. Ухвалення цих документів під час розгортання в країні хрущовської антирелігійної кампанії в 1959 році («Положення ВРЄХБ» приймалося замість свого аналога, «Положення про Союз євангельських християн-баптистів в СРСР», прийнятого на нараді-з'їзді євангельських християн і баптистів в жовтні 1944 року) викликало хвилю обурення серед вірян ЄХБ і послужило приводом для розвитку Ініціативного руху, що призвів до розколу ЄХБ.

У цьому інструктивному листі законослухняне керівництво ВРЄХБ надавало практичні поради та вказівки, яких мали дотримуватися старші пресвітери у своїй роботі. Зокрема, у положенні вказувалося, що основним завданням старшого пресвітера ВРЄХБ є спостереження за дотриманням у громадах положення у всіх його параграфах і пунктах, а також радянського

---

³⁴⁵Савинский С. Голос истины. Разделение 1961 года. Почему это произошло? URL: <http://www.istina.info/article.php?>.

законодавства про культу. Крім того, у документі наголошувалося, що головним завданням богослужіння в даний час є не залучення нових членів, а задоволення необхідних духовних потреб вірян. Тому в обов'язки старшого пресвітера покладалося «стримування нездорових місіонерських проявів» і тих вірян, які намагаються залучати людей у громади та влаштовують декламації віршів, концерти, із використанням музичних інструментів, наприклад: гітара, мандоліна, балалайка, акордеон та ін. В обов'язки старшого пресвітера також входило спостереження за прийомом нових членів і за суворим виконанням встановленого положенням ВРЄХБ щодо випробувального терміну не менше 2-3 років, щоб кількість вірян не зростала; старший пресвітер зобов'язаний був перевіряти діяльність місцевого пресвітера, а також стежити, чи немає порушень у характері богослужінь громади, чи немає якихось впливів із боку крайніх п'ятидесятників, єговістів й інших течій; старший пресвітер повинен був регламентувати та контролювати проповідницьку діяльність, спостерігати за діяльністю пресвітерів і проповідників, за дотриманням порядку і точним виконанням вимог при прийомі нових членів і виконавців передбачених положень та суворо дотримуватися радянського законодавства про культу³⁴⁶.

У положенні особливу увагу приділяли підходу щодо прийому нових членів. Керівництвом ВРЄХБ вводилася жорстка регламентація хрещення вірян. Із моменту подачі заяви про прийом і до випробування повинно пройти не менше 2-3 років; заяви про вступ у члени громади від осіб, які навчаються або знаходяться на військовій службі, не повинні взагалі прийматися до закінчення їхнього навчання або військової служби. Навіть сам процес чітко регламентувався жорсткими вимогами. Так, хрещення на відкритому повітрі мало відбуватися тільки в літній час і з відома радянської влади. На старшого пресвітера покладаються обов'язки стеження за порядком прийому нових членів і не допускання в цьому питанні ніяких відхилень від Положення ВРЄХБ. Також у цьому документі зазначалося, що кількість богослужінь

---

³⁴⁶Инструктивное письмо и Положение ВРЄХБ URL: <http://baptistru.info/index.php/>.

(молитовних зібрань) у громадах, як правило, не повинно перевищувати 2-3 зборів у тиждень. Участь у проповідях мали брати винятково члени виконавчого органу та, як виняток, члени ревізійної комісії, інші члени громади в проповідях брати участь не повинні³⁴⁷.

Такі дії ВРЄХБ призвели до розколу баптистського руху в СРСР. За даними С. Савінського через рік після розсилки Інструктивного листа і Положення ВРЄХБ на місцях був проведений аналіз ставлення до них, «виявилось, що 40 % взяли ці документи, з невеликими застереженнями; 50%, тобто половина, що не дали жодної відповіді (треба думати, поставилися байдуже); близько 8% висловили незгоду з найбільш істотним пунктом і лише 1,5% заявили свій протест. У тому числі заявили протест церкви, що склали згодом ядро відокремленого братства³⁴⁸.

Незважаючи на обмежувальний характер цих положень, найщиріші і найстійкіші віряни ЄХБ вирішили хоча б пасивно, але противитися атеїстичній політиці комуністичного режиму. По містечках і селах УРСР авторитетні віряни нелегально, без контролю старших пресвітерів, збирали навколо себе молодь і проповідували Слово Боже. Факти такого спротиву атеїстичній політиці комуністичного режиму було зафіксовано майже на всій території УРСР. За даними звіту старшого пресвітера А. Андрєєва в РСРК, у Харківській області було створено декілька громад «чистих баптистів» (близько 70 осіб), які влаштовували нелегальні зібрання. Також громади «чистих баптистів» були створені в Одеській, Сталінській, Хмельницькій, Запорізькій, Львівській, Вінницькій, Рівненській областях³⁴⁹.

Щоб запобігти створенню організованого опозиційного руху в УРСР старші пресвітери ВРЄХБ з подачі спецслужб почали вояжі проблемними регіонами з метою проведення профілактичних бесід зі старшими пресвітерами і пресвітерами громад. 15 лютого 1961 р. їх також було викликано до Києва на

³⁴⁷Інструктивное письмо и Положение...

³⁴⁸Савинский С. Голос истины...

³⁴⁹Переписка старших пресвитеров ВСЕХБ на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1961 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 360. Л. 22-26.

співбесіду. Метою цієї співбесіди було ознайомлення старшим пресвітером ВРЄХБ А. Андреевим з ситуацією, пов'язаною з активізацією діяльності нелегальних громад ЄХБ та необхідності роботи на місцях щодо їх ліквідації та приєднання до зареєстрованих громад ЄХБ. Ними було вирішено виробити загальну стратегію, спрямовану на усунення цього явища в середовищі церков євангельсько-баптистського спрямування³⁵⁰.

Як стало відомо з повідомлення старшого пресвітера в Харківській області П. Парчевського, при проведенні опитування вірян щодо нового Положення ВРЄХБ, яке було розіслане у всі громади області, при висловлюванні своєї думки віряни розпочали дискусії й критику. На думку старшого пресвітера найбільший вплив на створення атмосфери недовіри до положення ВРЄХБ у середовищі віруючих Харкова має проповідник О. Прокоф'єв, який приїздить із Сталінської області, а також колишній пресвітер Ков'ягівської громади А. Ляшенко. Як зауважив П. Парчевський, – «вони збираються головним чином в будинку члена громади О. Лозового. Молоді люди, які потрапили під вплив Прокоф'єва, почали виходити з профкому, вважаючи, що членом профкому віруючий не може бути»³⁵¹. Накінець співбесіди всі були прийняті Уповноваженими в Україні тов К. Полонником, який також розмовляв і пояснював їм деякі моменти, що торкаються не тільки нового положення ВРЄХБ, а й питань громадського порядку. Він попередив всіх присутніх, що всякі порушення існуючого радянського законодавства про релігійні культи не повинні допускатися, і старші пресвітери повинні роз'яснювати пресвітерам і виконавчим органам громад, що порушення можуть потягнути за собою великі неприємні наслідки для громади. Також він відзначив ті питання, які були задані окремими старшими пресвітера. Ним основну увагу було звернуто на питання ліквідації угруповань, у які входять нові члени громад. Після

---

³⁵⁰Переписка старших пресвітеров... (1961). Л. 36.

³⁵¹Там само. Арк. 39-40.

співбесіди всі учасники отримали окремі вказівки по своїй роботі в області...»³⁵².

Після цієї наради на всій території УРСР розпочалися масові карально-виховні заходи як щодо нелегальних громад «чистих баптистів», так і легально діючих: комсомольського та партійного активу, місцевих чиновників, пожежних та санітарних служб, правоохоронних органів. Ці заходи спрямовувалися не лише на припинення діяльності опозиційних громад, але й на закриття зареєстрованих. Так, за надуманою підставою (щоб на кожного віруючого було не менше 2 метри місця і увесь пожежний інвентар) місцевими органами влади була оштрафована і закрита в Чернігівській області громада ЄХБ (с. Леонівка Семенівського району). Місцевий актив у регіонах не давав вірянам і вдома спокою. За сприяння чиновництва активісти влаштовували так звані атеїстично-виховні рейди в помешкання вірян. Погрожуючи, вимагали від них відмовитися від релігійних переконань. У Черкаській області, Чигиринського району с. Краснопілля місцеві активісти (учителі – Я. Німченко та М. Харченко), зайшовши в будинок місцевого пресвітера, почали погрожувати його родині, назвавши його фашистом, звинуватили його в любові до Німеччини та Америки. Зі слів вірян, потім вони пішли на місцеву ферму та, зібравши там доярок почали глузувати над релігією³⁵³.

Під час карально-репресивних операцій комуністичного режиму в УРСР, за надуманими приводами лише в 1960 р. з реєстрації було знято 83 релігійні громади ЄХБ. Загалом, за даними РСРК станом на 1 січня 1961 р. релігійних церков ЄХБ налічувалося – 1209, але вже на початку 1961 р. до РСРК було передано матеріали на зняття з реєстрації 9 громад ЄХБ³⁵⁴.

³⁵²Переписка старших пресвітеров... (1961). Л. 47.

³⁵³Там само. Арк. 85; 87.

³⁵⁴Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1961 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф .4648. Оп. 1. Д. 322. Л. 1-3.

16 березня 1961 р. у межах антирелігійної хрущовської кампанії Радою міністрів СРСР була видана Постанова «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу». Вирішено було провести одноразовий облік релігійних об'єднань, молитовних будинків і майна, що є в користуванні церковних органів. Після цієї постанови в усіх районах республіки були створені комісії, які сприяли в роботі Уповноваженим РСРК щодо проведення в усіх 25 областях УРСР широких нарад-семінарів партійно-радянського активу з питань антирелігійної роботи і посилення контролю за виконанням законодавства про релігійні культу³⁵⁵.

Відповідальність за впровадження Постанови покладалася персонально на заступників Голови облвиконкому, міськвиконкому і райвиконкому. На селі відповідальність за облік покладено було персонально на голів сільської (селищної) Ради депутатів трударів³⁵⁶. Ця постанова Ради міністрів призвела до того, що в УРСР в усіх регіонах швидкими темпами почали закриватися релігійні громади ЄХБ. Станом на 25 вересня 1961 р. було уже закрито 56 громад євангельсько-баптистського спрямування³⁵⁷. За даними Уповноваженого РСРК К. Полонника, які він надав 27 лютого 1962 р., до відділу пропаганди й агітації ЦК КП України, «у період з 1959-1961 рр. з реєстрації було знято 204 громади ЄХБ. І станом на 1 січня 1962 р. на реєстрації залишилося 1138 громад євангельсько-баптистського спрямування»³⁵⁸.

Карально-виховні та репресивні дії радянського режиму не зупинили опозиційних вірян, які продовжували проповідувати Слово Боже та хрестити нових членів ЄХБ без згоди чиновників ВРСХБ. Як зафіксовано у звіті старшого пресвітера громад ЄХБ в Сталінській області, Татарченка в червні

³⁵⁵Информации, докладные записки... (1961). Арк. 20-21.

³⁵⁶Там само. Арк. 32.

³⁵⁷Там само. Арк. 32; 38.

³⁵⁸Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1962 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 372. Л. 1-3.

місяці 1961 р. м. Жданові подорожуючий проповідник О. Прокоф'єв, попри заборону, провів обряд хрещення для 8 осіб³⁵⁹.

Саме О. Прокоф'єв очолив опозиційний рух євангельсько-баптистських церков у радянській Україні після утворення у квітні 1961 р. Ініціативної групи в Узловській церкві ЄХБ (Тульська область). Окрім О. Прокоф'єва і Г. Крючкова, лідерами ініціативників стали українські представники Г. Вінс і Б. Здоровець. У своєму посланні вони звинуватили очільників ВРЄХБ у відході від заповідей Божих і вимагали скликання надзвичайного з'їзду церков ЄХБ. Такі звернення вони надіслали і в вищі органи влади СРСР, звинувативши їх у масових гоніннях та репресіях щодо вірян ЄХБ³⁶⁰.

Після безрезультатних звернень до ВРЄХБ, урядових установ та особисто М. Хрущова лідери ініціативників створили Оргкомітет (1962), а потім і самостійну міжцерковну організацію – Раду церков ЄХБ. Оргкомітет 23 червня 1962 р. на нараді відлучив керівництво ВРЄХБ від церкви (Голову ВРЄХБ – Я. Жидкова, генерального секретаря ВРЄХБ – А. Карева, казначея – І. Іванова та всіх старших пресвітерів)³⁶¹.

Натомість перед міжнародною спільнотою комуністичний режим через міжнародні релігійні організації, зокрема Всесвітній Союз баптистів та ВРЄХБ, всіляко демонстрував дотримання в СРСР прав і свобод вірян, лояльне ставлення до їхньої діяльності. Міністерство закордонних справ СРСР брало участь у Комісії ООН щодо розробки пропозицій Проекту принципів свободи та недопущення дискримінації, що стосується релігійних прав та звичаїв. Так, у листі від квітня 1961 р. Міністр закордонних справ УРСР Л. Паламарчук звернувся до Уповноваженого РСРК тов. К. Полонника з проханням надіслати пропозиції щодо покращення змісту і форми самих принципів³⁶².

³⁵⁹Переписка старших пресвитеров ВСЕХБ на Украине по вопросам относящихся к религиозным культурам за 1961 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 360. Л. 111.

³⁶⁰Переписка старших пресвитеров... 1961. Л. 175-178.

³⁶¹Ініціативники URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

³⁶²Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и

Отже, після смерті Й. Сталіна та приходом до влади більш ліберальних комуністичних лідерів, спочатку тріумвірату (М. Булганін, Г. Маленков, М. Хрущов) розпочалася часткова лібералізація культурно-релігійного життя в СРСР загалом, і УРСР зокрема. Але після остаточного утвердження одноосібного правління М. Хрущова в 1958 р., ним було ініційовано антирелігійну політику, яка призвела до посилення гонінь на релігію та її вірних. У руслі атеїстичних заяв лідера тоталітарної держави, РСРК та спецслужби КДБ й міліції, комсомольсько-партійний актив посилювали репресії стосовно вірних ЄХБ на місцях. Широкомасштабна антирелігійна кампанія призвела до гонінь вірян ЄХБ на роботі, виключення їх з технікумів, училищ, закриття та нищення молитовних будинків, конфіскації церковного майна, постійних викликів вірян у міліцію та органи КДБ з метою залякування та вербовки, штрафів, арештів, побиття та судових процесів над ними. Не змігши в короткі терміни прямими карально-репресивними методами досягти значних результатів на антирелігійному фронті, комуністичний режим вдався до хитрої політики, а саме: на початку 60-х рр. ХХ ст. за посередництва ВРЄХБ та низки його положень було обмежено та посилено контроль над діяльністю громад ЄХБ. Такі опортуністичні дії ВРЄХБ призвели не лише до розколу баптистського руху в СРСР, але й створили умови до організованого руху опору та утворенню в Ради церков ЄХБ.

Третій період – 1964 р. – 1989 р. Ці хронологічні рамки пов'язуємо з приходом до влади Л. Брежнєва та його оточення, які намагалися відродити політику пізнього сталінізму в релігійній сфері, що їм частково вдалося. Але руйнація СРСР стала на заваді реалізації цієї політики. Означений період можна умовно розділити на два підперіоди, головним чином, пов'язані зі зміною політичних лідерів. Зокрема, перший підперіод – 1965 – 1985 рр., прив'язуємо до правління СРСР Л. Брежнєва, а з 1982 р. керівництвом СРСР Ю. Андропова

(1982-1984 рр.) та К. Черненко (1984-1985 рр.), що характеризується незмінним атеїстичним курсом у сфері релігії, комплексними та системними карально-репресивними діями спецслужб КДБ щодо провідних релігійних діячів та активу РЦ ЄХБ, які носили перманентний характер; другий підперіод – 1985-1990 рр. – пов'язаний із так званою «горбачовською добою», яка ознаменувалася низкою ліберальних реформ, започаткованих М. Горбачовим, зокрема і курсом на «гласність та перебудову», який уплинув і на свободу сумління та віросповідання в СРСР, і значно пом'якшив атеїстичну політику тоталітарного режиму у сфері релігії та вніс позитивні зміни в становище й діяльність громад ЄХБ України.

Зміна правлячого лідера комуністичного режиму в УРСР настала в жовтні 1964 р., внаслідок так званого «палацового перевороту». «Брежнєвську добу» в історії дослідники називають періодом «застою». Л. Брежнєв прийшов до влади спираючись на «стару гвардію», зокрема на головного ідеолога тоталітарного режиму А. Сулова, який брав участь в управлінні СРСР ще з сталінського періоду, кардинально не змінив ситуацію в релігійній сфері. Натомість, на відміну від М. Хрущова, який зник діяти прямолінійно та різко як у внутрішній, так і в зовнішній політиці, команда Л. Брежнєва повернулася до пізньосталінської тактики в релігійних питаннях, а саме – політики подвійних стандартів. Анонсуючи лояльність у питаннях свободи сумління та віросповідання в СРСР перед світом, режим разом зі спецслужбами КДБ розробив низку прихованих єзуїтських механізмів профілактичного та карально-репресивного характеру, які впроваджувалися в релігійне життя відділом агітації та пропаганди: РСРК та ВРЄХБ.

Віряни ЄХБ та їхні опозиційні лідери сподівалися, що нарешті лідера будуть зміни в релігійних питаннях, зокрема вони зможуть безперешкодно зареєструвати свої громади. У 1965 р. опозиційна Рада верков уже об'єднувала сотні церков, які відійшли від ВРЄХБ. Попри те, що керівники ВРЄХБ у 1966 р. принесли публічне покаєння за конформізм з владою, відмінили Інструктивний

лист і змінили Положення, розкол між ними поширився. РЦ ЄХБ у підпільних умовах розгорнула правозахисну діяльність і активне служіння (працю з дітьми та молоддю, євангелізаційні акції, власне видавництво). Крім того, РЦ ЄХБ почала активно виступати за зміну вимог щодо реєстрації, але, як і в «хрущовський період», вони залишалися надто жорсткі та суперечили баптистським принципам, від яких віряни не могли відмовитися, тому сотні громад ЄХБ так і залишились на нелегальному становищі. А це, у свою чергу, розв'язувало руки співробітникам КДБ та міліції, народним дружинникам та пропагандистам атеїзму, які на так званих законних підставах переслідували опозиційних вірян ЄХБ.

Новим ударом по релігії в СРСР став наказ Президії Верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 р. «Про адміністративну відповідальність за порушення закону про релігійні культури». Його наслідки для вірян РЦ ЄХБ були дуже трагічними. На всій території УРСР розпочалися гоніння прокурорських та правоохоронних органів на вірних ЄХБ, особливо незареєстрованих громад. Це спонукало актив РЦ ЄХБ до організаційного спротиву системі. Так, 16 травня 1966 р. стався безпрецедентний випадок за всю історію тоталітаризму в СРСР, коли близько 400 делегованих баптистів із незареєстрованих громад ЄХБ СРСР приїхали до ЦК КПРС у Москву та вручили листа чиновникам із проханням зареєструватися всім незареєстрованим громадам ЄХБ й дозволити їм скликати надзвичайний з'їзд. У листі також йшлося про релігійні переслідування вірян та було висловлено прохання щодо припинення гонінь і втручання держави у внутрішньоцерковні справи, надання дозволу навчати дітей релігії³⁶³. У відповідь на такий сміливий крок баптистів комуністичним режимом було проведено низку карально-репресивних заходів на всій території СРСР, у тому числі й УРСР. Зокрема, у 1967 р. були проведені арешти та судові процеси над вірянами в містах Керч, Бахчисарай, Севастопіль, Саки. До карної

---

³⁶³Документы об участии делегации Всесоюзного Совета евангельских христиан-баптистов в работе 12-го Всемирного конгресса баптистов в Токио (Япония) с 12-го по 18 июля 1970 года (отчет, доклады, обращения, резолюция конгресса) за 1970 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 188. Л. 50-51.

відповідальності за порушення законодавства про культу притягнуто 2-ох керівників кийвської і рокитнянської громади ЄХБ, зокрема В. Кирилка (отримав 3 роки ув'язнення), П. Касьяненко (3 роки ув'язнення). До адміністративної відповідальності і штрафу 50 крб. були притягнуті М. Кирилко, Ф. Ровський, Ф. Іващенко, П. Левищенко, І. Сидорець, Г. Бабенко, Г. Беліченко та ін. Також було порушено клопотання на притягнення до карної відповідальності вірян: А. Голубця, І. Расколупу, З. Кечика. Оштрафовані на 30 крб. – П. Трохимець, А. Пиріжков, А. Бровченко, А. Коровін. Уповноваженим ради Сухоніним було поставлено питання про притягнення до карної відповідальності за розповсюдження самвидавної літератури: В. Козачука, В. Мельничука, Л. Шульдешову (Вінс), І. Півня. Протягом 1967 р. лише в Сумській області серед прибічників РЦ ЄХБ було оштрафовано 21 особу. У Дніпропетровській області до адміністративної відповідальності було притягнуто – 16 осіб³⁶⁴.

Опозиційні віряни, щоб якось захистити свою честь і гідність перед місцевими органами влади, зверталися з клопотаннями до ЦК КПРС, ЦК КП України і Ради Міністрів СРСР із проханням втрутитися в цю ганебну для їхньої церкви ситуацію. Але в більшості випадків їх викликали до уповноважених РСРК на місцях або до Уповноваженого в УРСР тов. К. Литвина на виховні бесіди.

Так, 11 лютого 1968 р. відбулася бесіда з представниками Ради Церков, зокрема М. Шапталюю, О. Козорезовою, Ф. Шумейко, І. Пунком із чиновниками з РСР А. Барменковим, Є. Тарасовим, Г. Гольстом, на якій обговорювалося питання створення представницької комісії для вирішення проблем із реєстрацією громад РЦ ЄХБ, припинення гонінь на її прихильників та звільнення ув'язнених за релігійні переконання. Під час бесіди службовець РСРК Є. Тарасов звинуватив вірян РЦ ЄХБ у порушенні законодавства про

³⁶⁴Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 82. Т. 1. Л. 40; 48-52.

релігійні культу та прагненні до анархії. Отже, під час бесіди клопотання вірян так і залишаються невирішеними, єдине, на чому наголосили представники РСРК: «у вас є громадянський обов'язок, священний обов'язок перед суспільством – дотримуватися радянських законів»³⁶⁵.

Чим більше опозиційні віряни ЄХБ зверталися з клопотаннями до вищих органів влади, тим більший за ними був контроль та стеження. Усіх членів РЦ ЄХБ та їхніх прихильників було взято на облік спецслужбами КДБ, які ретельно через свою агентуру відстежували кожне їхнє зібрання, а потім викликали для профілактичних бесід в органи КДБ. Так, за повідомленням одного із інформаторів спецслужб в м. Києві по вул. Ямській 34, кв. 22 в 21.00 год. 1968 р. нелегально зібралося 136 осіб із «розкольників» ЄХБ. Під час оперативних дій міліції 36 активних учасників було затримано і направлено в Залізничний Райвідділ міліції м. Києва, де на 29 осіб було складено протоколи за Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 року «Про адміністративну відповідальність за порушення закону про релігійні культу», а на 8 осіб оформлені протоколи за ст. 2. Наказу Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 року «Про посилення відповідальності за життя, здоров'я і гідність працівників міліції і народних дружинників»³⁶⁶.

Під час впровадження наказу про адміністративну відповідальність за даними уповноваженого Ради Сухоніна лише в Київській області і місті Києві 1967 р. за «порушення законодавства про культу притягнуто до карної відповідальності 2 керівники Київської і Рокитнянської групи «сектантів ЄХБ розкольників», та 15 активних учасників цього формування притягнуто до адміністративної відповідальності. Зокрема, до карної відповідальності притягнені В. Кирилко, який обласним судом засуджений до 3 р. позбавлення волі, П. Касьяненко, 1929 р. н., у грудні 1967 р. Рокитнянським народним судом засуджений до 3 років позбавлення волі. У 1967 р. притягнені до

³⁶⁵Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церквей ЕХБ» (раскольники), (стенограмма беседы с представителями «Совета», информации, справки, обращения) за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 117. Л. 1-41.

³⁶⁶Документы о деятельности и положении...1968. Л. 47-60.

адміністративної відповідальності і оштрафовані на 50 крб. – В. Кирилко, Ф. Ровський, Ф. Іващенко, П. Левищенко, І. Сидорець, І. Бабенко, Г. Біліченко. Крім притягнення до карної і адміністративної відповідальності, 1967 р. 400 учасників нелегальних громад були попереджені про відповідальність за протизаконну діяльність. Крім того, з метою запобігання нелегальної діяльності «розкольників-баптистів» уповноважений ради поставив питання перед органами прокуратури про притягнення до карної відповідальності: В. Козачука, В. Мельничука, І. Півня та інших активних керівників підпільного формування»³⁶⁷.

На всій території УРСР спецслужби ретельно відстежували діяльність відокремлених громад ЄХБ, збираючи на їхніх керівників компрометуючу інформацію, яка давала змогу потім проводити арешти. За даними уповноважених в областях на 1968 р. «на території Миколаївської області брали участь в опозиційній діяльності – 35 осіб, Харківській – 17 осіб, Львівській – 220 осіб»³⁶⁸.

Після цього на опозиційних вірян посилювалися гоніння. За статтею 138, ч. II. КК УРСР 22 жовтня 1968 р. був ув'язнений Хмельницьким народним судом колишній в'язень сумління (повернувся з ув'язнення в 1966 р.), регент Хмельницької міської групи РЦ ЄХБ А. Левчук. Як і в'язню сумління М. Бойку, голова народного суду Нечитай присудив термін ув'язнення – 5 років у виправній-трудовій колонії суворого режиму та 5 років у засланні³⁶⁹.

В Одеській області на опозиційних вірян (П. Купріянова, В. Трача, Н. Крутька, М. Онищенко, С. Місюрюка, Д. Чабана, Є. Родославова, А. Шевченка, Ф. Дубового, Й. Остапенка, Н. Кривого, П. Кишлалі, Т. Шовгана) прокуратурою області було заведено карну справу й проведено попереднє

³⁶⁷Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5 Д. 82. Т. 1. Л. 48-51.

³⁶⁸Там само. Арк. 62-70.

³⁶⁹Там само. Арк. 107-113.

слідство щодо матеріалів про грубе порушення вірянами закону про релігійні культури³⁷⁰.

Незважаючи на гоніння з боку правоохоронних органів, актив РЦ ЄХБ (І. Антонов, М. Шаптала та ін.) продовжували настійливо клопотатися перед урядом СРСР щодо вирішення принципових для церкви питань, а саме: дозволу на скликання з'їзду, оскільки, на їхню думку, з'їзд проведений ВРЄХБ у 1966 р. так і не дав змогу вирішити церковні питання, зокрема щодо дозволу на реєстрацію молитовних будинків РЦ ЄХБ, побудову молитовних приміщень, допуску дітей до участі в молитовних зібраннях, відміни заборони церквам спілкування між собою, не втручання у внутрішньоцерковні справи державних органів тощо. Під час молитовних зібрань у незареєстрованих громадах були присутні діти, їхні пресвітери проводили утаємничені хрещення нових членів церкви. За даними Уповноваженого РСРК в УРСР К. Литвина «у поточному 1967 р. велика кількість молоді приймає участь у релігійних зборах незареєстрованих громад, зокрема діти шкільного і дошкільного віку. Так, у лісництві Харківської області зібралося на молитовне зібрання 300 чоловік, серед них 180-190 осіб з дітьми шкільного та дошкільного віку. У Вінниці 19 листопада 1967 р. на подібному зібранні було понад 100 осіб, у т.ч. 20 осіб молоді, 16 дітей шкільного і 15 дітей дошкільного віку. У м. Києві РЦ ЄХБ організувала школу, куди ввійшли 100 дітей віком від 6-17 років»³⁷¹.

Проте, незважаючи на сотні звернень у вищі органи влади вірян ЄХБ щодо справедливості і дотримання справжньої свободи совісті та віросповідання в УРСР, комуністичний режим з езуїтською наполегливістю декларував міжнародній спільноті про неприйняття дискримінації в релігійних питаннях, натомість все більше обмежував конституційні права вірян.

---

³⁷⁰Информации, докладные записки... (1968 г.). Л. 71-73.

³⁷¹Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 5. Д. 82. Л. 12-13.

У постанові від 1 квітня 1969 р. № 219 Ради Міністрів УРСР за підписом Голови Ради міністрів УРСР В. Щербицького та Управляючого справами Ради Міністрів УРСР К. Бойка наказувалося посилити контроль за виконанням законодавства про релігійні культу. Зобов'язавши виконкоми обласних, Київської і Севастопольської міської Ради трударів забезпечити належний контроль за виконанням законодавства про релігійні культу та розібратися з кожним із незареєстрованих релігійних об'єднань і визначити, яким з них надати реєстрацію та прийняти заходи щодо релігійних громад, що незареєстровані³⁷². Після розсилки цієї постанови у всій території УРСР посилювалися репресії щодо незареєстрованих громад ЄХБ. Найбільш активні члени цих громад були піддані адміністративному та карному переслідуванню з боку правоохоронних органів та КДБ. У результаті карально-репресивних заходів багато очільників громад ЄХБ було заарештовано та засуджено тоталітарним правосуддям. Так, у Харкові 13 жовтня 1969 р. відбувся судовий процес над керівником незареєстрованої громади ЄХБ В. Зінченко. На суд прийшло багато його прихильників, яких не пустили до зали. Тоді молодь, близько 200 осіб, почала співати релігійні пісні прямо під судом, такими діями вони привернули увагу перехожих. Щоб втихомирити віруючих, судова влада викликала наряд міліції, яким було затримано 20 осіб. Із них – 9 осіб отримали покарання – 15 діб тримання під вартою, 1 особа – 9 діб, 7 осіб – штраф 10 крб., і 2 осіб – взяті на контроль дитячої міліції³⁷³.

Тоді органами влади вирішено було перенести суд з центральної частини міста на околицю. Але й туди прийшли віряни, щоб підтримати свого лідера та почали співати релігійні пісні на його підтримку. У відповідь на такі дії був викликаний наряд міліції, який затримав 19 осіб. Щоб унеможливити таку ситуацію надалі, комуністи вирішили діяти на упередження, зокрема під час

---

³⁷²Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1969 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 5. Д. 128. Л. 29-30.

³⁷³Информации, докладные записки... (1969). Л. 177.

слухання справи над прихильником Ради церков В. Деміной, який відбувся 21 жовтня 1969 р., молодь та інші співчуваючі задалегідь були попереджені та не допущені і близько до суду³⁷⁴.

Каральні операції правоохоронних органів за підтримки спецслужб КДБ щодо так званих «розкольників» ЄХБ пройшли на всій території України. У результаті цих заходів на актив прихильників РЦ ЄХБ Вінса, Дубового, Шапталу було заведено кримінальні справи та оголошено в розшук. Значна частина вірян, зокрема у Ворошиловградській, Одеській, Київській, Донецькій областях, яку залякали правоохоронні органи, змушені були повернутися до зареєстрованих громад ВРЄХБ, з іншою частиною проводилася профілактична робота органів КДБ³⁷⁵.

Карально-репресивними та обмежувальними діями комуністичного режиму були незадоволені не лише члени незареєстрованих громад ЄХБ, але й ті, що напряду контролювалися ВРЄХБ. Пресвітери на місцях все частіше почали порушувати законодавство про культу, яке з кожним роком все більше і більше обмежувало їхні права. У зв'язку з цим уповноважений РСР в УРСР К. Литвин 18 грудня 1970 р. звернувся з листом до Голови Ради у справах релігій при РМ СРСР В. Куроедова, у якому зазначив, що рекомендував старшому пресвітеру ВРЄХБ в Україні обговорити на засіданні пресвітерської ради та прийняти заходи стосовно порушників законодавства про культу. А також припинити допускати дітей та підлітків на хорові й музичні репетиції, які згодом перетворюються в хорові і музичні школи. У відповідь низка пресвітерів і членів церковних виконавчих органів сприйняли розпорядження уповноважених Ради негативно. За його інформацією такі настрої серед пресвітерів лише поширюються³⁷⁶.

---

³⁷⁴Информации, докладные записки... (1969). Л. 178.

³⁷⁵Там само. Арк. 76-78.

³⁷⁶Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1970 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 180. Л. 73-74.

Чим більше тоталітарний режим посилював карально-репресивні гоніння на вірян у СРСР, тим ретельніше дбав про «вибілення» своєї репутації перед міжнародною спільнотою. Ця пропагандистська місія, які і раніше, була покладена на ВРЄХБ. Так, у звіті делегації ВРЄХБ (І. Іванов, Н. Мельников, А. Бичков, М. Жидков, І. Орлов, К. Пилипюк) про участь у роботі 12-го Всесвітнього конгресу Баптистів в Токіо з 12.07.-18.07.1970 рр. вказано, що вони перед конгресом мали зустріч з радником з культурних зв'язків при посольстві Г. Комаровським, який поінформував про можливість з боку деяких представників Союзу баптистів Швеції винести на загальне обговорення на Конгресі питання про гоніння на вірян у Радянському Союзі. Далі Г. Комаровський заявив, що у випадку підняття цього питання на Конгресі, зробити усе можливе, щоб показати наявність релігійної свободи в Радянському Союзі...³⁷⁷.

Після Всесвітнього конгресу всі лідери та актив РЦ ЄХБ та Ради родичів в'язнів ЄХБ були арештовані спецслужбами КДБ. Посилилися гоніння і на рядових членів незареєстрованих громад ЄХБ. Була заарештована і мати Г. Вінса. 8-9 лютого 1971 р. в Києві відбувся суд над Л. Вінс, який визнав її винною за статтею 138 – порушення радянського законодавства про релігійні культу та статтею 187, (пункт) за поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять радянський державний і суспільний лад, до 3 років позбавлення волі³⁷⁸.

Загалом боротьба з релігією у 70-х рр. була поставлена на вищий державний щабель, що зафіксовано в рішеннях ХХІV з'їзду КПРС, який проходив у Москві з 30 березня по 9 квітня 1971 р. У цих рішеннях було

³⁷⁷Документы об участии делегации Всесоюзного Совета евангельских христиан-баптистов в работе 12-го Всемирного конгресса баптистов в Токио (Япония) с 12-го по 18 июля 1970 года (отчет, доклады, обращения, резолюция конгресса) за 1970 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 5. Д. 188. Л. 1.

³⁷⁸Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1971 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 236 Л. 4-6.

накреслено низку заходів пропагандистського та карально-репресивного характеру щодо нелегальних громад, які мали виконуватися уповноваженими РСР при сприянні виконкомів районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трударів³⁷⁹.

Після розпоряджень ЦК КПРС пропагандистка робота атеїстів лише посилилася, і стала носити відверто дискримінаційний характер щодо релігійних впадобань вірян. Як визнавали самі ж уповноважені, широко почали використовуватися заборонені методи атеїстичного виховання, зокрема щодо дітей вірян. Так, в Усатівській школі Біляївського району Одеської області атеїсти підбурили дітей атеїстів проти дітей вірян. Такий підхід став системним на всій території УРСР³⁸⁰.

Уповноважений у справах релігій в УРСР К. Литвин у 1971 р., аналізуючи релігійну ситуацію в УРСР щодо посилення контролю за дотриманням законодавства про релігійні культи писав: «За останні роки партійні, радянські, громадські організації Української РСР провели певну роботу щодо подолання релігійних пережитків в свідомості людей і відриву від релігії та церкви, що призвело до скорочення мережі церков і молитовних будинків. Зникнення релігійної обрядовості, послаблення матеріальної бази церкви все це безперечно викликає занепокоєння в служителів культу всіх напрямків, особливо незареєстрованих релігійних об'єднань, які намагаються затримати процес затухання і розпаду релігійних громад. Посилюючи свій вплив на відсталу частину населення, намагаються створити резерв віруючих з числа підлітків і молоді.... Так, 2 травня 1971 року в Лісному масиві поблизу станції Рижів (передмістя Харкова) було проведено нелегальне зборище прихильників так званої «Ради церков» баптистів-розкольників, на яке вони залучили біля 120 дітей, які виступали з релігійними віршами, співали та грали на музичних інструментах. У цьому нелегальному зборищі брали активну участь і діти з Донецької, Київської, Сумської, Запорізької областей... 22 серпня 1971 року в

---

³⁷⁹Информации, докладные записки... 1971 год. Л. 16.

³⁸⁰Там само. Арк. 83

лісний посадці Інгулецького району міста Кривого Рогу Дніпропетровської області зібралися на нелегальне зборище баптисти-розкольники, на яке залучили і дітей шкільного віку, які на богослужінні співали псалми, приймали участь у хорі і оркестрах. Приймали участь у богослужінні діти Запорізької, Херсонської, Кіровоградської областей. Аналогічні залучення значної кількості дітей до нелегальних богослужінь, організації груп для навчання їхньої релігії мали місце в Київській, Чернігівській, Ровенській, Одеській, Вінницькій і деяких інших областях... На думку К. Литвина, «боротьба з релігією в республіці є надто м'якою, у зв'язку з відсутністю в ст. 209 Кримінальному кодексу УРСР належної відповідальності за залучення неповнолітніх (тобто так, як це передбачено частині 1 ст. 227 КК РСФРР, тому не завжди дає бажані результати)»³⁸¹.

Крім адміністративних та кримінальних заходів у боротьбі з релігією, уповноважені ретельно відстежували кількість громад ЄХБ з метою їх скорочення, особливо за рахунок молоді. Незважаючи на системну боротьбу з протестантськими громадами уповноважений Ради К. Литвин у 1971 р. звітуючись перед Головою Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР В. Курєдовим, змушений був визнати, що «лише зареєстрованих громад на території УРСР з 1964 по 1971 рр. кількість зросла. Зокрема, у 1967 р. зареєстрованих громад ЄХБ налічувалося – 1025, у них 89034 осіб, з них – чоловіків 26,6 %, жінок 73,4 %, робітників – 13 %, колгоспників – 38, 8 %, службовців – 2 %, пенсіонерів – 9,9 %, домогосподарок – 36,3%. За віком: до 25 років – 1,7 %, від 25 до 40 років – 22,4 %, більше 40 років – 75,9 %. Станом на 1971 р. громад ЄХБ стало – 1117, їх відвідувало 96 000 осіб, молоді віком до 25 років лише в 1971 р. збільшилося на 561 особу, з них – чоловіків 24 %, жінок – 76 %, робітників – 23 %, колгоспників – 27 %, службовців – 2 %, пенсіонерів –

---

³⁸¹Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие правительственные и партийные и органы республики о религиозной обстановке, происходящих в религиозных организациях. О состоянии контроля за выполнением законодательства о культах за 1972 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 293. Л. 21-22.

27 %, домогосподарок – 21%. За освітою: вища – 0,4 %, середня – 6,6 %, незакінчена середня – 20 %, нижча – 18 %, малограмотних і неграмотних – 55 %. За віком: до 25 років – 3 %, від 25 до 40 років – 15 %, більше 40 р. і до 60 р. – 31 %, більше 60 років – 56 %»³⁸².

Отже, наведені цифри підтверджують, що незважаючи на збільшення кількості громад та віруючих ЄХБ протягом 1960-х – першої половини 70-х рр., очевидним став процес старіння та збільшення кількості робітників та малограмотних вірян, що їх відвідували. Це свідчило лише про одне, що комуністичний режим створив штучні умови для таких тенденцій, оскільки обмежуючі права вірян, він законодавчими та адміністративними методами не давав можливості молоді відвідувати церкву та приймати хрещення. Крім того, низкою постанов режим обмежив права молодих вірян і в доступі до освіти, особливо вищої. Тому в пересічних громадян і складалося враження, що молитовні зібрання відвідують лише старенькі, малограмотні або темні люди.

У 1974 р. Постановою Ради Міністрів УРСР від 6 листопада № 517 апарат Уповноваженого ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР в Українській СРСР був перейменований у Раду в справах релігій при Раді Міністрів УРСР. Апарат уповноваженого у справах релігій тепер мав наступну структуру: 1 відділ у справах російської Православної Церкви; 2 відділ у справах католицької, протестантської, іудейської релігій і сект. Водночас, його реорганізація аж ніяк не вплинула на реальний стан релігії в СРСР загалом, і УРСР зокрема³⁸³.

У другій половині 70-х рр. тоталітарний режим посилив боротьбу з протестантською церквою, особливо на прихильників РЦ ЄХБ. Вона йшла за всіма напрямками, починаючи від КДБ, міліції, дружинників, партійного та профспілкового активу, пропагандистів атеїзму, закінчуючи шкільними

³⁸²Информации, докладные записки... Л. 21-22.

³⁸³Дела постоянного хранения за 1966-1974 года Уполномоченного совета по делам религии при Совете министров СССР по Украинской ССР. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5.

вчителями й вихователями. Усі ці антирелігійні процеси брали свій початок із ЦК КПРС, які затверджувалися до виконання під час з'їздів.

Крім системних каральних дій, тоталітарний режим проводив широку антирелігійну пропаганду. Відділ пропаганди й агітації ЦК КПУ розробив для всіх регіонів цикл лекцій антирелігійного змісту, з якими пропагандистилектори мали ознайомлювати широкі трудящі маси. Також місцеві органи влади бузувірськими методами контролювали й втручалися в релігійно-обрядові звичаї вірян, такі як весілля і похорони. Так, у доповідній записці уповноваженого ради І. Полонського на ім'я голови Ради з питань релігій при Раді Міністрів УРСР К. Литвина повідомлялося, «що в сім'ї зареєстрованої громади ЄХБ міста Щорса Чернігівської області, Акуленко Афанасія Лукича відбулося весілля. На весіллі було більше 300 осіб. Як зазначив І. Полонський, порушень законодавства про релігійні культу за виключенням присутності дітей при богослужінні не встановлено. А. Акуленко після весілля був запрошений на бесіду в райвиконком, де йому було зроблено серйозне попередження і наказано про недопущення в подальшому якихось порушень законодавства. Останній визнав свою вину і дав обіцянку жорстко слідувати вимогам закону. Підготовка і проходження весілля контролювалося місцевими органами влади. Крім того, щодо цього питання 16 серпня цього року виїжджав уповноважений ради»³⁸⁴.

Як засвідчують офіційні документи, найбільш жорстоким гонінням з боку тоталітарної влади були піддані активні члени незареєстрованих громад та їхні сім'ї. Оскільки кожна така родина мала не менше трьох дітей, яких виховувала в релігійному дусі, тому комуністичним режимом вирішено було використати дітей вірян у своїх вузьких, антигуманних цілях. Органам влади на місцях було дано чітку вказівку будь-якими методами зупинити діяльність прибічників Ради

---

³⁸⁴Информации, докладные записки, справки поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о деятельности зарегистрированных общин, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных объединениях. 1977 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 49. Л. 116-117.

церков ЄХБ. Скориставшись інструкцією від КДБ місцеві органи влади почали впроваджувати її в життя. На всій території УРСР розпочалися гоніння на багатодітні родини віруючих ЄХБ. Спочатку на дорослих вірян психологічно тиснули на роботі, а на дітей в школі. Якщо профілактичні методи (виховні бесіди з профспілковими активістами та колективом) не давали результатів, далі використовували карально-репресивні. Найганебнішим репресивним методом впливу на віруючих батьків був шантаж їхніми дітьми. Місцеві органи КДБ, використовуючи соціальні служби та активістів, розпочали гоніння за дітьми вірян з метою спочатку позбавлення батьків прав, а потім відправлення до інтернату.

Матерів-християнок, які не йшли на співпрацю з місцевими органами влади і не поступалися в питаннях виховання своїх дітей, піддавали антигуманному психологічному тиску. Так, 27 квітня 1976 р. вірянки К. Животягіної, матері 2-х дітей, яка проживала в місті Шепетівка Хмельницької області за виховання дітей у релігійному дусі з ініціативи школи вирішили їх відібрати з метою атеїстичного виховання в інтернаті, а саму помістити в психлікарню. Щоб не потрапити на стаціонар психлікарні, 4 травня 1976 р. жінка разом із дітьми втікає з дому і перебуває на нелегальному становищі. Лише після того, як брати по вірі вчинили розголос, написавши листи у вищі органи влади, вірянки повернулися додому. У схожу ситуацію потрапив за віру в Бога і батько 10 дітей А. Музика з міста Умань Черкаської області. Місцеві органи влади спочатку тиском з боку робочого колективу психологічно шантажували його дітьми, заявляючи, що їх відправлять до інтернату, змушуючи вірянина таким чином відректися від своїх релігійних переконань³⁸⁵.

Щоб унеможливити подальший розголос цих ганебних випадків щодо віруючих з боку спецслужб та місцевих чиновників, Рада в справах релігій

---

³⁸⁵Информации, докладные записки, справки поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о наличии и деятельности находящихся вне регистрации религиозных объединениях 1977 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 52. Л. 27-28.

розробила низку профілактичних заходів, які поширювалися і на регіони. Зокрема, усіх матерів-християнок, які підписали листи-звернення в партійні та державні органи щодо гонінь на вірян, вирішено було взяти на контроль спецслужб. Їх по одинці викликали на індивідуальні бесіди спочатку до апарату уповноважених, потім до КДБ. За даними уповноваженого РСР при РМ УРСР у Волинській області В. Маслова, «всі вони вимагають припинити штрафи вірян за молитовні зібрання та зареєструвати громади на платформі РЦ ЄХБ. Далі уповноважений зазначає, що у зв'язку з цими заявами, «вирішено було разом з місцевими радянськими і адміністративними органами посилити заходи щодо викриття, упередження й припинення протизаконних дій сектантських фанатиків-екстремістів»³⁸⁶.

Профілактичні та карально-репресивні заходи щодо жінок, які підписали відкритий лист про гоніння віруючих незареєстрованих громад у вищі органи радянської влади посилилася на всій території УРСР. У Кіровоградській, Черкаській, Волинській та інших областях було проведено заходи «з метою розкриття брехливості і антигромадської сутності даного листа а з тими, хто його підписав, провести виховно-роз'яснювальну роботу. Вона поєднувалася з методами колективного впливу щодо розкриття «антигромадської діяльності» т.з. «Ради церков ЄХБ», її політичної боротьби з радянською державою в галузі Законодавства про культу»³⁸⁷.

Репресивні заходи щодо прибічників РЦ ЄХБ з боку режиму посилилися в 1978 р. Органами влади на місцях почала широко застосовуватися практика позбавлення багатодітних батьків прав на своїх дітей, як зазначалося в документі виконавчого комітету Ворошиловградської обласної ради народних депутатів, «з метою запобігання антигромадських проявів з боку баптистів-розкольників». Такому випробуванню був підданий віруючий РЦ ЄХБ В. Хайло, батько 6 дітей, яких він виховував у релігійному дусі. Лише після розголосу цієї історії та низки принизливих процедур, таких як: засудження

³⁸⁶Информации, докладные записки... 1977. Л. 29-31.

³⁸⁷Там само. Арк. 49-50

антигромадської поведінки трудовим колективом, пресою, чоловікові вдалося відстояти батьківські права³⁸⁸.

Наприкінці 70-х рр. виконання атеїстичних кампаній комуністичного режиму все більше покладається на місцеві органи влади, профспілкові організації та громадських активістів. Застосування політики подвійних стандартів комуністичним режимом було справою звичайною. Оскільки в цій ситуації в очах як пересічних громадян, так і вірян, центральні органи влади нібито були не причому, а місцевих чиновників, у випадку розголосу їхніх зловживань, можна було покарати, зокрема дати догану. Це робилося, насамперед, із міжнародних міркувань, оскільки представники СРСР, які входили в різні міжнародні організації, завжди виступали за дотримання свободи сумління, зокрема це зафіксовано в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсенкі, 1975 р.). Але про власні проблеми в питанні свободи сумління вони не хотіли говорити. А якщо інформація про гоніння вірян у СРСР потрапляла на шпальти закордонної преси, то можна було виправдатися, мовляв, такий факт був, але з вини місцевих чиновників чи активістів, які за це покарані.

Щоб унеможливити витік інформації про справжній стан речей у релігійній сфері СРСР, до закордонних релігійних делегацій або окремих осіб, які відвідували країну Рад, були приставлені агенти КДБ, які заздалегідь розробляли їхній план перебування та маршрут поїздок містами. До них були приставлені спеціально навчені співробітники ВРЄХБ, які корегували усі питання зі спецслужбами і в кінці писали їм докладні звіти про перебування закордонних гостей. Звичайно, що поважним гостям із релігійних організацій показувався лише парадний СРСР, їх поселяли в найкращі номери готелів, харчували в гарних ресторанах, зустрічалися вони лише з визначеним колом людей, тому більшість із них повертаючись додому, гаряче дякували за

---

³⁸⁸Информации, докладные записки, справки поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдении законодательства о культах 1978 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 75. Л. 6-7.

гостинність радянських чиновників. Так, у 1977 р. перебуваючи в Україні президент Всесвітнього Союзу баптистів доктор Девід Вонг дякуючи своїх одновірців за гостинність, сказав: «Я вперше в Радянському Союзі, і у мене чудові враження від СРСР. Я вражений тими великими успіхами, які досяг радянський народ, незважаючи на те, що він пережив таку страшну війну. Приїжджаючи в Радянський Союз, мені говорили про те, що я тут побачу людей, які не посміхаються, але я тут побачив радісних, гостинних людей, побачив дійсно завойовані права людини, свободу сумління і віросповідання. Я приїду до себе у Вашингтон і напишу правду про Радянський Союз, те, що я побачив своїми очима. Я не погоджуюся з тими, хто мені говорив про всілякі дурниці і неправду»³⁸⁹.

Справжній стан релігійної сфери був далекий від парадного. Так, у доповідній записці під грифом для службового користування на ім'я Ради з питань релігій при Раді Міністрів був поданий звіт про роботу щодо припинення протизаконних дій так званих «релігійних екстремістів області». Зокрема, у записці зазначалося, що «за останній час в низці міст і районів області – Ворошиловград, Кіровськ, Стаханов, Красний Луч, Первомайськ, Лутугинському районі, спостерігається значне покращення роботи щодо припинення протизаконних дій релігійних екстремістів. Приймаються заходи щодо координації участі партійних, профспілкових і комсомольських організацій, радянських адміністративних органів, трудових і педагогічних колективів, народних дружин і громадськості в атеїстичній роботі, яка проводиться серед вірян як на виробництві, так і по місцю їхнього проживання»³⁹⁰.

---

³⁸⁹Информации, докладные записки и справки Совета, представленные в правительственные и партийные органы УССР, о религиозной обстановке, о положении и деятельности религиозных объединений начато в 1976 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д.22. Л. 35.

³⁹⁰Информации, докладные записки, справки поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдении законодательства о культах 1979 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 7. Д.107. Л. 2.

На всій території УРСР, де компактно проживали віруючі-баптисти, за сприяння та під керівництвом спецслужб КДБ місцева влада створила штаби або оперативні групи працівників міліції й членів добровільних народних дружин, які проводили рейди за місцями проведення молитовних зібрань незареєстрованих громад ЄХБ. Зокрема, 19 серпня 1979 р. через 25 хвилин після початку молитовного зібрання прибічників РЦ ЄХБ в м. Стаханові прибула оперативна група та наряд дружинників, які заарештували керівника громади та найбільш активних її членів. Кожен з яких, отримав арешт 10 або 15 діб утримання під вартою або штраф від 10 до 50 крб. Загалом, лише за період із травня 1978 р. по вересень 1979 р. у Ворошиловградській області було жорстоко розігнано 60 молитовних зібрань ЄХБ³⁹¹.

За офіційними даними РСР РМ УРСР до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про культури протягом 1976-1979 рр. було притягнуто із зареєстрованих громад ЄХБ – 192 особи, незареєстрованих громад – 754 особи; кількість засуджених за релігійними мотивами баптистів незареєстрованих громад – 124 особи³⁹².

Характерними порушеннями законодавства про культури, за які віряни були притягнуті до відповідальності за 1979 р., було відправлення обрядів і культових церемоній поза межами молитовних будинків, а також молитовні зібрання на квартирах вірян. Лише «за 1979 р. в Дніпропетровській області було притягнуто до адміністративної відповідальності, зокрема оштрафовано – 32 особи прибічників РЦ ЄХБ, 2 особи із зареєстрованої громади ЄХБ. Профілактовано адміністративними органами і на зібраннях робітничих колективів – 12 осіб прибічників РЦ ЄХБ і 1 особу із зареєстрованої громади ЄХБ»³⁹³.

³⁹¹Информации, докладные записки... (1979). Л. 3-7.

³⁹²Информации, справки. Ответы и другие документы о зафиксированных нарушениях законодательства о культурах, профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного или уголовного воздействия за 1976-1979 гг. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 116. Л. 9-11.

³⁹³Там само. Арк. 13; 29.

У Донецькій області за 1979 р. «притягнуто до адміністративної відповідальності, зокрема оштрафовано – 20 осіб прибічників РЦ ЄХБ, попереджено – 7 осіб, профілактовано адмінорганами – 32 особи і 3 особи оштрафовано. Зокрема, у 1979 р. оштрафовано на суму 50 крб. із зареєстрованих громад ЄХБ – 2 особи, прибічників РЦ ЄХБ – 4 особи. Засуджено протягом року на термін від 5 до 15 діб – 67 осіб прибічників РЦ ЄХБ, профілактовано – 115 осіб»³⁹⁴.

На початку 80-х рр. ХХ ст. тоталітарна система, незважаючи на тяглість застійного періоду та поступовий розклад, продовжувала працювати на знищення своїх опонентів, у тому числі і у сфері релігії. Продовжувалася практика адміністративного і карного впливу на вірян з боку адміністративних комісій, працівників міліції, суду і прокуратури. Особливо широко в цей час до атеїстичної та профілактичної роботи щодо вірян почали залучати обласні управління УВС (управління внутрішніх справ). Для кращого ознайомлення з методами боротьби з релігійними громадами для них у всіх обласних центрах було проведено семінари за участю інспекторів, на яких виступали працівники обласного комітету партії, обласної прокуратури, апарата уповноважених ради, працівники апарату уповноваженого. Після таких навчань за участю адміністративних органів і місцевих рад народних депутатів лише «у Волинській області за перше півріччя 1981 р. до адміністративної відповідальності за правопорушення в релігійній сфері було притягнуто 78 осіб. Подібна ситуація спостерігалася і по інших областях»³⁹⁵.

Найбільш поширеними покараннями для вірян за несанкціоновані молитовні зібрання і надалі були штрафи від 10 до 50 крб. та різні терміни ув'язнення: від 10-15 діб до 5 років позбавлення волі строго режиму. За даними начальника юридичного відділу Ради з питань релігійних культів Г. Спорєвої

³⁹⁴Информации, справки...(1976-1979 гг.) Л. 135.

³⁹⁵Информации, докладные записки, справки Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах в 1981 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 161. Л. 16-17.

«за перше півріччя 1980 р. по Вінницькій області був засуджений на 2 і 6 місяців Н. Машницький, Дніпропетровській області знаходилися під слідством за виготовлення і друк самвидавної літератури РЦ ЄХБ і ж. «Християнин» – К. Смірський, Н. Кабиш, Т. Бистрова, А. Косачевич, Г. Юдинцева, С. Бублик; Донецькій області – під слідством за виготовлення і розповсюдження предметів культу знаходиться віруючий Н. Волошин; Ворошиловградській області – 11 осіб організаторів молитовних зібрань РЦ ЄХБ були притягнуті до суду та отримали ув'язнення на 10 або 15 діб, Київській області – засуджений за відмову від служби в Радянській армії С. Машовець; Києві – знаходився під слідством за систематичне порушення закону про культури прибічник РЦ ЄХБ Я. Іващенко; Львівській області – знаходяться під слідством з організацію «лісної школи», прибічники РЦ ЄХБ – П. Ритіков, В. Ритіков, Г. Вільчанська, які отримали по 3 три роки ув'язнення у виправно-трудої колонії загального режиму; Чернівецькій області засуджені за виготовлення і розповсюдження самвидавної літератури – В. Костенюк, В. Костенюк, М. Кушнір; Черкаси – знаходився під слідством керівник РЦ ЄХБ Н. Батурін, який був засуджений Черкаським народним судом на 5 років строго режиму з конфіскацією усього майна, без поселення. Кіровоградським народним судом були засуджені на 5 років строго режиму без поселення прибічники РЦ ЄХБ – І. Кирилюк, В. Заєць, В. Литовченко, В. Драга»³⁹⁶. Звичайно, що це не повна картина судових рішень тоталітарного режиму, які виносилися головним чином віруючим незареєстрованих громад ЄХБ у всіх регіонах УРСР.

У 1980 р. до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про культури і різноманітних штрафів від 25 до 50 крб. було притягнуто народними судами УРСР велику кількість вірних РЦ ЄХБ³⁹⁷.

У наступні роки кількість притягнутих комуністичним режимом за релігійні переконання до адміністративної відповідальності та засуджених на

³⁹⁶Копии приговоров народных судов по обвинению в нарушении законодательства о религиозных культурах (присланные уполномоченным Советом в 1980 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648. Оп.7. Д.149. Л.1; 108-110; 178.

³⁹⁷Там само. Арк. 18-27.

різні терміни ув'язнення тільки зроста. Зокрема, у 1980 р. колишнього в'язня сумління, багатодітного батька В. Голуба, Ворошиловградський народний суд повторно засудив на 5 років позбавлення волі у ВТК строгого режиму; вірянина Л. Полушина до 3 років позбавлення волі у ВТК строгого режиму; до віяннина В. Хайло народний суд м. Ворошиловграда застосував примусові заходи медичного характеру – поміщення в психіатричну лікарню спеціального типу³⁹⁸.

У 1980 р. Дніпродзержинський народний суд повторно засудив колишнього в'язня сумління П. Руманчика до 5 років позбавлення волі у ВТК строгого режиму. У Закарпатській області народні суди теж активно виносили вироки вірним ЄХБ, зокрема в 1981 р. до 3 років позбавлення волі у ВТК загального режиму були засуджені – В. Фенчак, М. Дашка, П. Лакатош. У 1981 р. Запорізький народний суд засудив вірян Г. Малахова та М. Пашко до 3 років позбавлення волі у ВТК загального режиму. Кіровоградський народний суд засудив віруючого К. Сисоєва до 1 року позбавлення волі загального режиму; народний суд Одеси засудив віруючого М. Бойко до 5 років позбавлення волі з поселенням терміном на 5 років у ВТК строго режиму³⁹⁹.

Органи КДБ та уповноважені Ради тримали під пильним наглядом і тих вірян, які були на волі. Були складені спеціальні списки керівників незареєстрованих громад ЄХБ в областях, з якими вони проводили профілактичну роботу щодо припинення їхньої діяльності. У Київській області до їхнього списку потрапили 10 керівників громад ЄХБ. Крім списку, на цих людей було заведено окрему справу, де було вказано їхній день народження, освіта, місце роботи та місцезнаходження громади, яку вони очолювали. Крім того, щоб унеможливити несанкціоновані зібрання вірян ЄХБ перед релігійними святами, органи влади у всіх регіонах України на дорогах встановлювали контрольні-пропускні пункти, де чергували працівники міліції. Але віруючих це не зупиняло, ризикуючи власним майном, оскільки залишали

³⁹⁸Копии приговоров народных судов... (1980). Л. 94-99; 147; 182.

³⁹⁹Там само. Арк. 136-146.

свої автомобілі на цих пунктах, вони пішки добиралися до будинків, де проходили молитовні зібрання.

Для кращого контролю за незареєстрованими громадами за участю уповноважених Ради, представників прокуратури та міліції, органів місцевої влади та активістів співробітники УКДБ УРСР створювали оперативні групи, які проводили профілактичні та карально-репресивні заходи щодо вірян: від таємного стеження, бесід, обшуків будинку, допитів у міліції та прокуратурі до судових засідань з обвинувальними вироками⁴⁰⁰.

Протестуючи проти свавілля тоталітарного режиму на місцях у питаннях, пов'язаних зі свободою сумління та віросповідання, віряни не лише надіслали свої листи-скарги до вищого керівництва держави, оприлюднювали інформацію про гоніння в самвидавній літературі, але відмовилися від участі у виборах місцевих органів влади. Як зазначав у листі Голові Ради в справах релігій при РМ УРСР Н. Колеснику, заступник уповноваженого Ради в Харківській області П. Мірошніченко: «У період виборів в місцеві Ради і народні суди 20 червня 1982 р. в Харківській області не брали участь у голосуванні з релігійних мотивів 25 осіб, у тому числі із баптистів-розкольників – 16, п'ятидесятників – 6 осіб. Аналіз показав, що в основному відмовилася від участі у виборах найбільш фанатично налаштовані віруючі, які раніше притягувалися до різних мір покарання за порушення радянського законодавства про релігійні культу»⁴⁰¹.

Отже, з приходом до влади Л. Брежнєва в жовтні 1964 р. та «старої гвардії», опозиційні віряни сподівалися, що, нарешті, вони зможуть безперешкодно зареєструвати свої громади, але ситуація в релігійній сфері кардинально не змінилася. Команда Л. Брежнєва повернулася до пізньосталінської тактики в релігійних питаннях, а саме політики подвійних стандартів. Анонсуючи лояльність у питаннях свободи сумління та

⁴⁰⁰Информации, справки Уполномоченных Совета о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах в 1982 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 198. Л. 16; 20-24.

⁴⁰¹Информации, справки Уполномоченных... (1982). Л. 45.

віросповідання в СРСР перед світом, режим разом зі спецслужбами КДБ розробив і впровадив низку прихованих єзуїтських механізмів профілактичного та карально-репресивного характеру, які впроваджувалися в релігійне життя відділом агітації та пропаганди, РСР та ВРЄХБ, а також правоохоронними органами та судами.

Для узаконення репресій щодо вірян радянським режимом було видано низку юридичних документів адміністративного та карного характеру, які для вірян РЦ ЄХБ мали трагічні наслідки. На всій території УРСР розпочалися гоніння прокурорських та правоохоронних органів на вірних ЄХБ, особливо з незареєстрованих громад. Це спонукало актив РЦ ЄХБ до організаційного спротиву системі. Так, 16 травня 1966 р. близько 400 делегованих баптистів із незареєстрованих громад ЄХБ СРСР приїхали до ЦК КПРС у Москву та вручили листа чиновникам з проханням зареєструватися всім незареєстрованим громадам ЄХБ й припинити гоніння й втручання держави у внутрішньо церковні справи.

У 1970-х рр. «брежнєвський режим» ще з більшою наполегливістю відточував методи впливу, боротьби й покарання віруючих. Зокрема, до розправ над вірними незареєстрованих громад ЄХБ, спецслужбовці КДБ активно залучали органи місцевої влади, міліцію та прокуратуру, дружинників, профспілкових й партійних активістів, вчителів. Найпоширенішими методами впливу на вірян були: профілактичні бесіди в органах КДБ та міліції, товариські суди трудового колективу, розвінчуванні статті в засобах масової інформації. Покарання за релігійні зібрання та відстоювання свободи віросповідання були досить жорстокими: їх розганяли міліцією та дружинниками із застосуванням фізичної сили, це супроводжувалося несанкціонованими обшуками та конфіскацією особистих речей вірян; поширеними були адміністративні покарання у вигляді штрафів та ув'язнень від 5 до 15 діб; найжорстокішими були покарання у вигляді різних термінів ув'язнення строго режиму або примусового лікування в психіатричних лікарнях спеціального типу, які

застосовувалися до керівників та активних учасників незареєстрованих громад ЄХБ.

Системні карально-репресивні дії тоталітарного режиму «брежнєвської доби», які були спрямовані насамперед проти відвідування молитовних зібрань дітьми та молоддю, призвели не лише до старіння церковного активу, але й до зниження його освітнього рівня та закарбували у свідомості цілого покоління пересічних громадян країни Рад «заідеологізоване кліше», що церкву відвідують лише літні й неосвічені люди.

Після смерті Л. Брежнєва та приходом до влади экс-очільника КДБ Ю. Андропова (листопад 1982 р. – листопад 1984 р.) та його наступника К. Черненка (лютий 1984 – березень 1985) політика в релігійній сфері не змінилася. Новим керівництвом СРСР їй вирішено було підсилити, особливо по міжнародній лінії, щоб розвінчувати «ідеологічну пропаганду проти СРСР», а насправді упереджувати витік інформації про системні гоніння на віруючих та церкву. Як зазначалося, у плані для службового користування затвердженого Головою Ради Н. Колесником: «Виконуючи завдання та рішення XVI з'їзду КПРС та XVI з'їзду ЦК України від листопада 1982 р., пленумом ЦК КПРС та настанов генерального секретаря ЦК КПРС т. Ю. Андропова з метою підвищення ефективності роботи відділу зв'язків здійснити наступні заходи: «Підготувати служителів культу для виїзду за кордон для роботи з іноземними делегаціями і паломниками; посилити контрпропагандистську роботу з метою розвінчання ворожої пропаганди про становище релігії і церкви в СРСР, спроб використати релігію в ідеологічній боротьбі проти нашої країни і в інтересах розповсюдженням за кордоном об'єктивної інформації про здійснення принципів справжньої свободи сумлінням як складової частини соціалістичних демократій, підготувати виступ в газетах, які видаються для закордонного читача по іноземному радіозв'язку і передачах по каналах АПН, ТАРС, РАТАУ

служителів культів, у тому числі старшого пресвітера євангельських християн-баптистів Донецької області Карпенка С.»⁴⁰².

У цей період посилювалися репресії не лише щодо незареєстрованих громад ЄХБ, але збільшився контроль старших інспекторів Ради за зареєстрованими громадами ЄХБ УРСР. Водночас, трохи пом'якшили ставлення репресивні служби до багатодітних вірян. Так, за релігійне виховання своїх дітей віруючу А. Чорноус Кам'янопопівська сільська рада лише позбавила статусу «Мати-героїня» строком на 2 роки та постановила надати дітям належне радянське виховання⁴⁰³.

За сприяння органів влади міліція продовжувала розганяти весільні та поховальні обряди й інші культові церемонії вірян. Зокрема, типовий випадок відбувся 15 липня 1984 р. в м. Макіївка Донецькій області, коли під час весільної церемонії прибічників РЦ ЄХБ місцеві органи влади за сприяння міліції зупинили обряд та почали складати протокол про адміністративне правопорушення. У результаті таких дій весільна церемонія була зірвана, а її учасники розігнані⁴⁰⁴.

Попри системні репресії громади продовжували активно приймати до своїх лав нових членів. Зокрема, у 1984 р. до зареєстрованої громади ЄХБ додалося 3268 нових членів, які пройшли обряд хрещення. Збільшилася кількість санкціонованих державою обрядів вінчання та поховань віруючих. Зокрема, з 1984 р. за їхніми обрядами було проведено 2520 поховань. Це, у свою чергу, дало змогу збільшити прибутки громад і від цього грошові збори на користь держави також значно зросли. Загалом, церква ЄХБ за кількістю грошових

---

⁴⁰²Отчеты, информации, представленные Уполномоченным Советом и духовными центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций, паломников в 1983 году. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 256. Л. 264-269.

⁴⁰³Там само. Арк. 10-11.

⁴⁰⁴Информации уполномоченных Советов по областям о наличии и деятельности находящихся вне регистрации религиозных объединений пятидесятников, иеговистов, сторонников Совета церквей ЕХБ, униатов 1984 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 274. Л. 6-8.

зборів серед релігійних об'єднань в УРСР поступалася лише Російській православної церкві, зокрема за 1984 р. вони склали 1527, 5 крб.⁴⁰⁵.

Зареєстровані релігійні об'єднання УРСР державні органи усе більше почали залучати не лише до ідеологічної контрпропагандистської роботи, але й до спеціальних грошових зборів на користь різних патріотичних фондів, зокрема фонду миру тощо. Незважаючи на послаблення в релігійній сфері, структури тоталітарної системи продовжували функціонувати стабільно. Рада з питань релігій активно моніторила релігійне життя, уповноваженими збиралася інформація про порушення законодавства про культу, за які винні притягувалися до відповідальності. Як зафіксовано у звіті Уповноваженого Ради у справах релігій при РМ УРСР у Волинській області В. Маслош: «у діяльності зареєстрованих громад ЄХБ на 1984 р. було зафіксовано 17 порушень законодавства про культу, у незареєстрованих громад ЄХБ зафіксовано – 25 порушень встановленого порядку»⁴⁰⁶.

Схожа ситуація була і в інших областях УРСР. Щоб унеможливити нові порушення, тоталітарні органи продовжували застосовувати різні міри покарання щодо вірян, зокрема найчастіше це – штрафи, профілактичні бесіди на зборах трудових колективів (сільських зборах) тощо⁴⁰⁷.

Отже, у першій половині 1980-х рр. політика в релігійній сфері не змінилася, новим генеральним секретарем ЦК КПРС Ю. Андроповим та його наступником вирішено було її підсилити, особливо по міжнародній лінії, щоб розвінчувати «ідеологічну пропаганду проти СРСР», а насправді попередити витік інформації про системні гоніння на віруючих та церкву. Посилилися репресії не лише щодо незареєстрованих громад ЄХБ, сильнішим став контроль старших інспекторів Ради за зареєстрованими громадами. Водночас, трохи пом'якшили ставлення репресивних служб для багатодітних віруючих, якщо в

⁴⁰⁵Информации, справки, отчеты о зафиксированных нарушениях профилактических мероприятиях по их предупреждению и меры административного и уголовного воздействия за 1985 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 321. Л. 23-24.

⁴⁰⁶Там само. Арк. 23-24

⁴⁰⁷Информации, справки, отчеты... (1985). Л. 72.

«брежнєвський період» за релігійне виховання своїх дітей їм загрожувало позбавлення батьківських прав, то в 1980-х рр. режим обмежувався профілактичними заходами: бесідами з дітьми в школі, позбавлення багатодітних жінок статусу «мати-героїня» тощо.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст., у зв'язку з приходом до влади більш ліберального керівництва СРСР на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим (березень 1985 р. – червень 1990 р.), послабився ідеологічний тиск на протестантську церкву загалом, у тому числі і на ЄХБ зокрема. Це дало змогу як зареєстрованим, так і незареєстрованим громадам ЄХБ розбудовувати свої структури, збільшилася кількість клопотань вірян у державні органи щодо поновлення реєстрації їхніх громад. Так, за даними РСР «у 1985 р. на території УРСР діяло 1165 зареєстрованих громад ЄХБ та 84 громади поза реєстрацією й 77 громад прибічників РЦ ЄХБ»⁴⁰⁸.

Хоча тоталітарний режим і надалі продовжував тероризувати незареєстровані громади, безцеремонно втручаючись у їхні справи. Але вірян це не зупиняло, вони продовжували свою релігійну діяльність, тим більше, що покарання за «порушення законодавства про культури» стали більш м'якими, зазвичай це були штрафи. На практиці багато рішень нарад Ради в справах релігій все більше носили декларативний характер. Якщо в першій половині 1980-х рр. обрядову церемонію весілля чи поховання міліція жорстоко розганяла, то тепер у більшості випадків працівники РВВС (Районного відділу внутрішніх справ) обмежувалися попередженням віруючих або складенням на їхніх керівників адміністративних протоколів⁴⁰⁹.

Разом з тим, спецорганами КДБ разом з прокуратурою продовжувалася практика обшуків помешкань найбільш впливових керівників незареєстрованих

⁴⁰⁸Информации, докладные записки и справки Совета, представленные в правительственные органы, в Союзный Совет о религиозной обстановке за 1985 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 7. Д. 7. Л. 7-8.

⁴⁰⁹Информации, справки, отчеты о зафиксированных нарушениях профилактических мероприятиях по их предупреждению и меры административного и уголовного воздействия за 1985 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 321. Л. 236-237.

громад ЄХБ. Як зафіксовано в інформативній записці, для службового користування Уповноваженого ради в справах релігій В. Левицького «у вересні 1985 р. харківська обласна прокуратура провела обшук з метою виявлення нелегальної літератури у віруючих т.з. «Ради церков» у м. Кіровограді і Ульяновському районі Кіровоградської області. У м. Кіровограді обшук проведений на квартирах гр. Ліходєєва А., пресвітера місцевої групи баптистів розкольників і гр. Антонової Н., 1923 р. н. дружини засудженого за статтею 209 Карного кодексу Української РСР, керівника групи т.з. «Ради церков» ЄХБ Антонова І. і в селі Грушка Ульяновського району обшук проведений у гр. Слєць І., 1935 р. н., керівника групи (4 особи), які підтримують так звану «Раду церков» ЄХБ. Під час обшуку було вилучено 130 екземплярів «брехливої літератури», «Вісник істини», «Бюлетень ради рідних ЄХБ», «Братский листок», «Термінові повідомлення» і 200 екземплярів релігійно-пропагандистської літератури, збірники пісень видані нелегальною друкарнею «Християнин» і за кордоном⁴¹⁰.

Подібна робота спецорганів КДБ проводилася в тих регіонах, де жили й проводили свою релігійну службу найбільш «небезпечні керівники «РЦ ЄХБ». Зокрема, як зазначалося у доповідній записці старшого інспектора Ради В. Єленського (лютий 1986 р): «Для припинення діяльності баптистів прихильників «РЦ ЄХБ» на чолі з їхнім керівником колишнім в'язнем совісті П. Шохою в м. Саки був призначений відповідальний працівник, який очолив оперативний відділ МРВВС (міського районного відділу внутрішніх справ) для проведення профілактичних бесід з віруючими – в міськвиконкомі, міліції, прокуратурі. У результаті роботи цього відділу протягом 1985 р. припинено і попереджено більше 40 незаконних молитовних зібрань. Багато віруючих стали

---

⁴¹⁰Информации, справки, отчеты...1985. Л. 240.

усвідомлювати неможливість діяльності поза рамками закону. 10 осіб за 1985 рік перейшли зареєстровану громаду ЄХБ»⁴¹¹.

Звіти про результати моніторингу релігійної ситуації в областях проводилися старшими інспекторами і направлялися Голові Ради в справах релігій при РМ УРСР т. Колеснику Н. А., який, у свою чергу, на нарадах давав вказівки підлеглим та органам місцевої влади в регіонах щодо усунення недоліків в організації контролю за діяльністю релігійних об'єднань із метою їх ліквідації взагалі⁴¹².

Продовжуючи атеїстичну політику в усіх регіонах УРСР, тоталітарна влада разом з тим віроломно використовувала вірян у пропагандистських заходах, зокрема після оприлюднення наслідків Чорнобильської катастрофи як у СРСР, так і за кордоном, провідні діячі низки християнських церков, у тому числі й ЄХБ, змушені були в засобах масової інформації та проповідях «обурюватися антирадянською істерією Заходу з приводу аварії»⁴¹³.

Крім того, пресвітери найчисельніших зареєстрованих громад ЄХБ УРСР за завданням партійних органів писали статті в засоби масової інформації на політичні теми, підтримуючи таким чином міжнародний курс правлячого режиму на цей момент. Так, пресвітер Вінницької громади ЄХБ, яка налічувала близько 800 членів, написав листа в редакцію газети «Вісті з України», у якій зазначав, «... ми не маємо ніяких перешкод, а ні обмеження в наших зібраннях немає. Ми абсолютно проти війни, тому що вбивство людини є найбільший злочин... Ми турбуємося за долю дітей – майбутнє нашого людства. Наші діти безкоштовно вчаться в державних школах. Ми виховуємо в них добрих християн і вірних патріотів своєї країни. Їм не страшно безробіття, вони не знають, що таке голод та злидні. Вони не знають, що таке грим і постріл.

⁴¹¹ Докладные записки, справки работников аппарата Совета о результатах командировки в областях по изучению религиозной обстановки 1986 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 345. Л. 16-17.

⁴¹² Там само. Арк. 66.

⁴¹³ Информации, справки, представленные в правительственные органы и союзный Совет о религиозной обстановке и деятельности религиозной обстановки в республике 1986 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 336. Л. 25.

Щасливий мир панує в нашій країні. Ми проповідує мир і братерство між народами, тому що всі люди на Землі являють собою одну родину»⁴¹⁴. Наприкінці 1980-х рр. значно пом'якшуються і вирoki в судах віруючим незареєстрованих громад ЄХБ за зберігання в себе дома релігійної й самвидавної літератури. Зокрема, в м. Суми під час судового засідання було замінено міру покарання віруючому прихильнику РЦ ЄХБ Коротичу Івану Павловичу 1949 р. н. з 3-х років позбавлення волі за Ч. П. ст. 138 КК УРСР на статтю 46-1 КК УРСР з відстроченням терміну на 2 роки. Суд прийняв рішення звільнити засудженого з-під варти прямо в залі суду, але зобов'язав: 1. Вступити на роботу. 2. Не змінювати без згоди органів внутрішніх справ місця проживання, повідомляти органи про зміну місця роботи. Періодично з'являтися для реєстрації в органи внутрішніх справ 5, 15, 25 числа кожного місяця. 3. Зобов'язати засудженого не відвідувати без дозволу органів влади зібрання незареєстрованих органах влади груп прибічники т. з. «Ради церков євангельських християн-баптистів» тощо⁴¹⁵.

У зв'язку із послабленням тиску комуністичного режиму на релігію молитовні зібрання ставали все більше багаточисельними, особливо за рахунок молоді і людей середнього віку. Так, за даними інформативної записки для службового користування заступника уповноваженого Ради у справах релігій при РМ УРСР в Миколаївській області Л. Яровенка, у м. Миколаєві під час свята «Жнив» молитовний будинок був повністю заповнений і багато вірян стояли в дворі. Крім того, як підкреслював він: «За останній час хор помітно

---

⁴¹⁴Статті, інтерв'ю, репортажи и другие контрпропагандистские материалы Совета по делам религий при Совмине УССР за первое полугодие 1987 года. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 390. Л. 46-47.

⁴¹⁵Информации, справки и другие материалы о зафиксированных нарушениях законодательства о культурах, профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного или уголовного воздействия, о работе комиссии содействия, копии приговоров 1987 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 392. Л. 237-243.

помолодів: (виріс на 5 осіб), в його складі на даний момент близько 20 юнаків і дівчат віком від 20-30 років»⁴¹⁶.

За даними відрядження у Волинську область УРСР інспектора Ради К. Блаженова від 24 листопада по 4 грудня 1987 р. «омолодження великих громад ЄХБ в регіонах вплинуло і на склад служителів культу; зросла кількість осіб віком до 40 років із середньою освітою: якщо у 1983 р. було 9 осіб до 40 років і 19 із середньою освітою, то в 1986 р. 13 осіб у віці до 40 років і 24 особи із середньою освітою, а 2 з вищою освітою. Особливо цей процес помітний серед проповідників – церковного активу і кадрового резерву релігійних організацій: в 1983 р. було 12 проповідників молодших 40 років, в 1986 р. стало 25, 1983 р. 23 осіб із середньою освітою, в 1986 р. 39 осіб. Таким чином, очевидним є процес омолодження церковного активу і підвищення його освітньої середнього рівня, цей процес в рівній мірі характерні для всіх протестантів, у тому числі і ЄХБ⁴¹⁷.

Водночас, тоталітарна звичка радянського режиму контролювати всі сфери буття радянського суспільства, у тому числі й духовне життя, продовжувала функціонувати до кінця розпаду СРСР. Це проявлялося, насамперед, у відвідуванні й анкетуванні проповідей релігійних громад комісіями контролю за дотриманням законодавства про культу. Це анкетування приурочувалося 1000-літтю прийняття християнства і проводилося як в православних, так і протестантських церквах. У цих анкетах головним чином акцентувалася увага на соціально-політичних та моральних аспектах проповідей, зокрема, чи згадувалися під час їхнього виголошення питання боротьби за мир,

---

⁴¹⁶Информации, докладные записки, справки уполномоченных Совета по областям и г. Киеву о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культурах, о проповеднической деятельности религиозных организаций, о снятии и взятии на учет неофициально действующих религиозных групп за 1987 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 380. Л. 31-37.

⁴¹⁷Информации, докладные записки, справки уполномоченных Совета по областям и г. Киеву о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культурах, о проповеднической деятельности служителей культа, о финансовой деятельности, религиозных организаций, о снятии и взятии на учет неофициально действующих религиозных групп за 1988 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 401. Л. 2-9.

громадянського обов'язку, релігійного виховання дітей, 1000-літтю прийняття християнства, становища церкви і вірян, законодавства про культу, атеїстів, в'язнів сумління тощо⁴¹⁸.

Незважаючи на «гласність у питаннях свободи сумління», проголошену М. Горбачовим майже до кінця 80-х рр. ХХ ст., продовжувалася практика втручання місцевих органів влади та міліції в молитовні зібрання незареєстрованих громад ЄХБ. Наприклад, під час молодіжного зібрання прибічників РЦ ЄХБ в м. Бориславі 25-26 червня 1988 р. прибули місцеві органи влади, які наказали вірянам припинити так зване «зборище» і розійтися, але віруючі відповіли відмовою. Як зазначено у звіті чиновників: «Тоді їм було сказано, що вони своїми діями порушують статтю 212. Адміністративного Кодексу УРСР і при цьому склали протокол. У відповідь посипались традиційні висловлювання про недосконалість законодавства про культу, його застарілість, і що його потрібно припинити до прийняття нового»⁴¹⁹.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. у зв'язку з приходом до влади більш ліберального керівництва СРСР на чолі з М. Горбачовим послабився ідеологічний тиск на протестантську церкву загалом і на ЄХБ зокрема. Це дало можливість як зареєстрованим, так і незареєстрованим громадам ЄХБ розбудовувати свої структури, збільшилася кількість клопотань вірян у державні органи щодо поновлення реєстрації їхніх громад, вони сміливо почали заявляти органам влади про свої права та назрілі зміни в законодавстві щодо релігії, молитовні зібрання почали відкрито відвідувати підлітки та молодь. Такі зміни позитивно вплинули не лише на омолодження церкви, але й на

⁴¹⁸Информации, докладные записки, справки уполномоченных Совета по областям и г. Киеву о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культурах, о проповеднической деятельности религиозных организаций, о снятии и взятии на учет неофициально действующих религиозных групп за 1987 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 380. Л. 59-60.

⁴¹⁹Информации, справки, отчеты и другие материалы о зафиксированных нарушениях законодательства о культурах, профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного и уголовного воздействия (копии приговоров) 1988 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 437. Л. 9-11.

підвищення освітнього рівня її активу – проповідників та кадрового резерву. Водночас, незважаючи на новий курс «гласності і перебудови» «горбачовської доби» та декларування свободи сумління та віросповідання сутність тоталітарної системи залишалася незмінною, майже до кінця 80-х рр. XX ст. чиновники та міліція на місцях продовжували тероризувати вірян, зривати молитовні зібрання, складати на них протоколи, погрожувати кримінальною та адміністративною відповідальністю.

2.3. Соціокультурний світ, антропологічний вимір діяльності євангельських християн-баптистів у 1940-1980-і рр.

2.3.1. Наукове осмислення соціокультурного буття людини

Проблема соціокультурного буття людини в різні історичні періоди була завжди в полі зору відомих дослідників. Одним з тих, хто започаткував та науково осмислив сутність цього важливого методологічного підходу у вивченні суспільства, організації, місця і ролі в ньому людини був американський соціолог і культуролог родом із Росії П. Сорокін (праця «Суспільство, культура і особистість»: їх структури і динаміка» (1947)). За словами вченого, «якщо в своєму розгляді соціальних взаємодій ми виключимо всі культурні цінності, дуже мало що залишиться для вивчення, хіба що різні фізичні структури і рухи, які є предметом вивчення біології чи фізики...»⁴²⁰.

Як правильно зазначав П. Сорокін, «без включення культурного елемента – значень, цінностей і норм – ми не могли б вивчати навіть норми, що регулюють взаємодію між індивідами і складові, згідно самим цим теоріям, суть будь-яких соціальних інститутів або організацій. Ці норми є або правовими, моральними стандартами, відображеними в офіційних правових кодексах або в релігійних, моральних та інших системах. Право й етика є настільки ж частиною культури,

---

⁴²⁰Сорокін П. А. Человек Цивилизация Общество. Москва: Изд-во политической литературы, 1992. С. 171.

наскільки і релігія, мистецтво, економіка і наука. Ці норми часто нерозривно пов'язані з усіма основними цінностями даної групи – релігійними, науковими, філософськими, естетичними, економічними, політичними і т. д.»⁴²¹.

П. Сорокін наголошує, що «соціокультурний вимір нероздільний, і ніхто не може створити спеціальну науку на основі одного його аспекту, скажімо, соціального, ігноруючи культурні і особистісні аспекти. Така система соціології була б таким же непорозумінням, як ботанічна теорія, яка вивчала б тільки праву половину рослини, не звертаючи уваги на ліву, або зоологія, яка розглядала б тільки верхній шар організмів, надаючи вивчення всіх внутрішніх органів і тканин іншій дисципліні»⁴²².

За П. Сорокіним, «структура соціокультурної взаємодії ...має три аспекти, невіддільних один від одного: 1) особистість як суб'єкт взаємодії; 2) суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами; 3) культура як сукупність значень, цінностей і норм, якими володіють взаємодіючі особи, і сукупність носіїв, які об'єктивуює, соціалізують і розкривають ці значення. Ні один з членів цієї нероздільної тріади (особистість, суспільство і культура) не може існувати без двох інших»⁴²³.

Соціокультурний підхід як міждисциплінарний методологічний інструментарій щодо вивчення суспільства на початку XXI ст. набув широкого застосування в наукових розробках. На думку сучасного російського філософа Н. Лапіна, соціокультурний підхід є інтегративним між цивілізаційним (А. Тойнбі) і формаційним (К. Маркс). Також він найбільш адекватний характеру розуміння суспільства як єдності культури і соціальності, утворених і перетворених діяльністю людини⁴²⁴.

---

⁴²¹Сорокин П. А. Человек Цивилизация Общество.... С.171.

⁴²² Там само. С. 171.

⁴²³Там само. С. 218.

⁴²⁴Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры. *Социологические исследования*. 2000. № 7. С. 3.

На думку Н. Лапіна «специфіка соціокультурного підходу полягає в тому, що він інтегрує три виміри людського буття (людини в його співвідношенні з суспільством, характер культури, тип соціальності) саме як фундаментальні, кожне з яких не зводиться до інших і не виводиться з них, але при цьому всі вони взаємопов'язані і впливають один на одного як найважливіші складові людських спільнот. Багатовимірність людини й історії отримує тут втілення в методологічній інтеграції трьох специфічних форм (способів, вимірювань) людського буття»⁴²⁵.

Таким чином, зазначає дослідник, «соціокультурний підхід не протистоїть іншим підходам, а доповнює їх. Він пов'язує цивілізаційний і формаційний підходи в єдине ціле. Якщо цивілізаційний підхід, як найбільш масштабний, охоплює стійкі компоненти людської історії (антропологічні, етнічні, культурні), а формаційний підхід концентрує увагу на більш мінливих (соціальних, особистісних) структурах, то соціокультурний підхід з'ясовує сполучення стійкого і мінливого (особистості та суспільства, культури і соціальності)»⁴²⁶.

На думку українського дослідника О. Михайлюка «в історичному дослідженні, яке претендує на соціокультурний підхід, мають бути проаналізовані: соціальна структура суспільства, критерії ідентифікації та самоідентифікації різних соціальних груп, їх соціально-економічне становище, економічна діяльність, мотивація до праці; соціальні відносини, протиріччя, які існують в суспільстві між різними соціально-культурними утвореннями та групами; форми комунікації, інформаційні потоки, які функціонують у суспільстві, їх вплив на свідомість та поведінку мас; світоглядні засади, спосіб світосприйняття, колективні уявлення, стереотипи, міфи, традиції, форми релігійності, які існують в суспільстві в цілому та окремих соціальних групах, їх трансформації протягом певного періоду; еволюцію поведінки соціальних груп, що припускає не тільки аналіз поведінкових практик, а й ціннісних

---

⁴²⁵Лапін Н.И. Социокультурный подход...С. 3.

⁴²⁶Там само.С. 4.

орієнтацій, установок свідомості і моделей сприйняття дійсності, стереотипів та уявлень»⁴²⁷.

Отже, соціокультурний підхід як міждисциплінарний методологічний інструментарій щодо вивчення суспільства, організації, місця і ролі в ньому людини пов'язує цивілізаційний і формаційний підходи в єдине ціле.

2.3.2. Особливості віровчення євангельських християн-баптистів та його втілення в повсякденних практиках

Євангельсько-баптистський рух бере свій початок із Протестантизму як окремого явища людської культури, який об'єднав навколо себе значну частину людства. Його поява у XVI ст. була викликана потребою оновлення тогочасного суспільства та його ідеологічних засад зумовлених стагнацією феодально-релігійним способом життя та закостенілими становими умовами. Так звана буржуазія, яка утворилася в період європейського ренесансу прагнула зайняти своє місце в суспільстві з власною ідеологією. Прибічники протестантизму засуджували зловживання католицької церкви, вимагали приведення церковної організації до відповідності до принципів раннього християнства. Намагалися спростити релігійні культи та практики. Для Протестантизму була характерна відсутність протиставлення духовенства і віруючих, відмова від складної церковної ієрархії, спрощений культ, відсутність чернецтва і обов'язкового целібату. У протестантів не було культу Богородиці, святих, ангелів, ікон. У них існує тільки два таїнства – хрещення і причащення. Основне джерело віровчення Священне Писання⁴²⁸.

Прихильники протестантизму вирізнялися своїм соціокультурним світом, який був новим, своєрідним, але відображав ідеологічні засади Реформації та

⁴²⁷Михайлюк О. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження. *Український селянин*. 2016. Вип. 16. С. 9-14.

⁴²⁸Кононенко Б. И. Большой толковый словарь по культурологии. Москва: ООО «Издательство «Вече 2000», «Издательство АСТ». 2003. С. 332

був притаманний епосі Відродження. Носіями базових християнських цінностей як: розсудливість, поміркованість, справедливість, стійкість (чесність, правдивість, вірність слову) починаючи з XVI ст. вважаються баптисти, які були однією із течій Протестантизму.

Започаткував баптизм англієць Джон Сміт (1554-1612). Прихильники баптизму з початку XVII ст. відстоювали ідею, що Священне Писання є єдиним і досить достатнім джерелом Віри, вважаючи при цьому перекази й традиції другорядним елементом релігійного життя. Як зазначають конфесійні історики Ю. Решетников і С. Санников, «реформоване християнство, і особливо баптизм, завжди наполягав на першорядній ролі Святого Письма – Біблії, як єдино надійного джерела богопізнання. Можливо тому за баптистами закріпилася іронічна назва – «Люди однієї книги». Таким чином, виклад баптистських поглядів правильніше будувати не відповідно до загальноприйнятої структури символів віри, які перш за все описують уявлення про Бога, а з опису позиції баптизму у відношенні до Письма і Передання, як джерел богопізнання»⁴²⁹. Для батьків-реформаторів гасло *Sola Scriptura* (тільки Письмо), зазначають дослідники, став основним богословським принципом, на якому були побудовані їх богословські системи. За влучним висловом одного з істориків – реформатори скинули папу і на його місце звели Письмо⁴³⁰.

Дослідники зауважують, що у «баптизмі Біблія має подвійне авторство і природу (людську і божественну) (2 Петр. 1:21; Мт. 10:20). Це означає, що Бог, за посередництвом Святого Духа, використовуючи індивідуальні особливості авторів та їхній культурно-історичний образ мислення, дав людству надісторичне і рівно застосоване до будь-якої епохи Божественне об'явлення та зберіг його в копіях і перекладах оригіналу, які є Словом Божим у тій мірі, у якій вони дорівнюють оригіналу (1 Кор. 2:13; Євр. 4: 12). Подвійна природа Біблії потребує буквального граматично-історичного тлумачення Писання при

⁴²⁹Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского...

⁴³⁰Там само.

молитовно-натхненному впливі Святого Духу (2 Петр. 1:19; Дії 15: 15-16; Об. 22: 18-19). Використовування гіпербол і круглих цифр, тематичне розподілення і варіативне підбирання матеріалу в паралельних текстах, вільне цитування та інші літературні прийоми не порушують непогрішність Біблії (Гал. 1: 8; 2 Пет. 1:19; 1 Сол. 2:13)»⁴³¹.

Саме ці положення давали можливість євангельським християнам і баптистам контролювати своє становище, постійно внутрішньо оновлюватися, покращувати форми і засоби своєї діяльності, активно перешкоджаючи при цьому процесу самоконсервації та самоізоляції.

Отже, баптистам був притаманний не лише своєрідний спосіб життя, але й культура, звичаї, світогляд. Особливістю відзначалося й трактування Біблії, повсякденних релігійних практик. Своєрідне ставлення було у євангельських-баптистів до виконання релігійних традицій, сім'ї, свободи сумління, держави, державних органів, суспільства та пересічного життя.

Адаптоване до нових реалій віровчення євангельських християн і баптистів було складене та опублікованого у 1913 р. І. Каргелем та затверджене в якості офіційного для ВРЄХБ 5 жовтня 1966 р. в ході Всесоюзного з'їзду євангельських християн-баптистів. З часу створення в 1944 р. і до цього моменту у ВРЄХБ не було свого офіційного віровчення. Тому напередодні з'їзду текст був опублікований у журналі «Братский вестник» (№ 4, 1966 р.)⁴³², під час з'їзду делегати отримали його на руки. Випереджаючи голосування, генеральний секретар ВРЄХБ А. Карев зазначив, що свій вибір керівництво ВРЄХБ зупинило саме на віровчення І. Каргеля внаслідок «стислості і ясності» цього документа, а також того факту, що «брат Каргель був шанованою і шанованим братом у рівній мірі як у баптистів, так і у євангельських християн»⁴³³. Як стверджує В. Заватскі, проект Віровчення був підготовлений і схвалений помісними церквами вже до 42-го з'їзду, що проходив 18-20 грудня

⁴³¹Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского...

⁴³²Каргель И. Вероучение евангельских христиан-баптистов. *Братский Вестник*. № 4. 1966 г.

⁴³³Вероучение И. Каргеля URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

1979 р., але керівництво не зважилось його оприлюднити⁴³⁴. Замість цього на з'їзді виступив А. Міцкевич із розповіддю про роботу спеціальної комісії. При складанні нового проекту були використані віровчення І. Онкена, І. Каргеля, І. Проханова, а також віровчення баптистських союзів інших країн⁴³⁵.

Лише в 1985 р. на 43 Всесоюзному з'їзді ВРЄХБ на зміну віровчення І. Каргеля було прийнято нове Віровчення. Один з укладачів нового Віровчення А. Бичков, стверджував, що оновлене віровчення «сприятиме більш правильним поглядам на всі питання духовного служіння» і послужить «для подальшого вдосконалення засадничих цінностей і порядку в нашому братстві»⁴³⁶.

За віровченням Євангельських християни-баптистів це відображено і в їхній назві (баптіотніс, на грецькій мові означає хреститель), є усвідомлене хрещення. Воно відбувається лише з власної волі людини і тільки тоді, коли вона особисто готова прийняти віру (в 12-14 років). Також важливою умовою її сприйняття є зміни у свідомості чи духовне відродження. Як зазначав І. Каргель: «Господь Ісус Христос залишив Своїм учням два встановлення: хрещення і вечерю Господню, які Церква повинна дотримуватися, доки буде існувати в цьому світі. Як хрещення, так і вечеря Господня заповідані тільки учням Христовим 1. Хрещенню повинна передувати проповідь або повчання про спасіння в Христі покаяння і прийняття Святого Духа. Значення ж хрещення різне: воно символ обмивання гріхів, обітниця Богові доброго сумління, послух Господу, знак поховання та воскресіння з Христом. З усього цього вже випливає, що воно не може бути передано дітям, яким керувалися і перші учні, хрестячи тільки чули, що взяли Слово Боже і тих, що повірили в нього. 2. Вечеря Господня дана Самим Господом для спогади Його, а саме: Його страждання і смерть, як ціни викупу; Його любові, яка дійшла до своєї межі, і його віддачі Самого Себе не тільки за нас, але і нам в духовну, небесну

⁴³⁴Заватски В. Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны. [пер. с англ]. Москва: ИЦ-Гарант, 1995. 560 с.

⁴³⁵Заватски В. Евангелическое движение...

⁴³⁶Вероучение 1985 года URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

їжу. Прийнята з живою вірою, вона робить нас учасниками спілкування як з Ним, так і з усіма членами Церкви Його»⁴³⁷.

Крім того, віряни вважають, що дошлюбні статеві стосунки є гріхом і засуджуються Словом Божим. «Згідно Божої настанови відроджені віряни вступають до шлюбу тільки у Господі. Шлюб є установою Божою та громадською, тому повинен отримати подвійне підтвердження. Перше отримується шляхом Слова Божого і молитви а друге – здійснюється за державними законами. Велике значення віряни надають вихованню дітей, вони визнають, що «діти в сім'ї є дорогоцінним даром Божим». Батьки несуть відповідальність за виховання своїх дітей перед Богом та суспільством»⁴³⁸.

Важливим принципом для євангельських християн-баптистів з початку їхньої діяльності вважається свобода християнина та свобода сумління. Ще родоначальник раннього баптистського руху Тома Хелвіс у праці «Коротка декларація про таємницю беззаконня» вперше в модерній історії висунув вимоги щодо свободи совісті для всіх людей, зокрема, він наголосив: «Наш пан король є лише земним королем, і він має королівську владу лише в земних справах, і якщо люди короля є покірними і вірними підлеглими, які виконують всі закони видані королем стосовно своїх підданих, то наш пан і король не може вже вимагати більшого, тому що релігія людей є справа лише між Богом та ними самими і король не повинен за це відповідати, король також не може бути суддею поміж Богом і людиною. Нехай вони будуть еретиками-турками, євреями чи будь-ким ще, право карати їх земній владі належить у найменшому ступені»⁴³⁹.

Щодо проблеми свободи сумління висловлювався і один із засновників та теоретиків євангельсько-баптистського руху на теренах Росії та СРСР І. Проханов. На його думку «різноманітність віровчень в протестантизмі є

⁴³⁷Краткое изложение вероучения Евангельских христиан. Издание 2-й Санкт-Петербургской Общины Евангельских христиан. Санкт-Петербург. 1913.; Каргель И. Вероучение евангельских христиан-баптистов. *Братский Вестник*. № 4. 1966 г.

⁴³⁸Вероучение 1985 года...

⁴³⁹Underwood A. C. A History to English Baptists. London, 1961. P. 47.

результатом свободи Сумління, свободи читати Біблію і створювати свою власну думку або тлумачення, свобода особистої ініціативи, кожної людини відповідно до його особистих поглядів. Я бачив, що цей принцип релігійної свободи пронизує життя протестантських народів і стає основою політичної та наукової свободи»⁴⁴⁰. Під керівництвом І. Проханова на X з'їзді Союзу в 1926 р. була прийнята соціальна програма під назвою «Євангельський спосіб життя», у якій зазначалося, що євангельський християнин не повинен бути на роботі автоматом, він повинен працювати свідомо; в громаді не повинно бути неосвічених, тому й ті, хто ще не вміють ні писати ні читати, швидко цьому навчаються; батьки намагаються дати гарне виховання й освіту своїм дітям; у своєму повсякденному житті віруючі повністю утримуються від вживання алкогольних напоїв, тютюну та інших наркотичних засобів; все практичне життя євангельських християн повинно бути так влаштоване, щоб серед них не було жодного злидаря. Всі ці теоретичні принципи євангельські християни-баптисти успішно втілювали на практиці. Вони активно долучилися до соціально-економічного життя СРСР, організували господарські громади, артілі і кооперативи, вели пропаганду здорового способу життя, сприяли розповсюдженню освіченості⁴⁴¹.

Ці засадничі принципи віровчення євангельських-баптистів знайшли відображення в положеннях прийнятих у 1985 р.: «Ми визнаємо, що свобода християнина – це свобода від рабства гріха і смерті. Ми віримо, що свобода християнина не є приводом догоджати тілу та прикривати лихе, а також спокушати немічного у вірі. Тому ми повністю утримуємося від вживання напоїв, що містять алкоголь, від паління тютюну, наркотиків та лихослів'я; утримуємося від задушенини, крові та ідолських жертв. Під ідолськими жертвами ми розуміємо все, над чим були здійснені заклинання, шептання, будь-яке ворожіння та гадання; в одязі ми дотримуємося євангельського

⁴⁴⁰Проханов И. С. В котле России, 1869-1933: Автобиография с изложением основных фактов движения евангельских христиан в России. Chicago: Всемир. союз евангел. христиан, 1992. С. 15.

⁴⁴¹Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты... С. 345-347.

принципу: «як належить святим», що відповідає прийнятим стандартам і культурним нормам одягу тієї місцевості, де мешкає християнин. Під свободою сумління ми розуміємо свободу християнина робити вибір. Ми віримо, що ніхто не має права примусити людину вірити чи не вірити у Бога, виконувати чи не виконувати Його волю, служити Богу чи не служити Йому, і на цій підставі ми не практикуємо хрещення немовлят⁴⁴².

Євангельські християни баптисти завжди були законослухняними, та з пошаною ставилися до держави та своїх громадських обов'язків. Ще засновники євангельсько-баптистського руху першими з християн-протестантів сформулювали принципи відділення церкви від держави. Вони вважали, що Церква Христа не від світу цього. Церква, визнаючи своєю Головою Христа, за своєю сутністю не може і не повинна бути під керівництвом світської влади; тим більше вона не може і не повинна сама мати світську владу і не може діяти в її дусі та її методами. Так, Джон Сміт вказав кредо (визнання) Віри, в параграфі 84 якого зокрема зазначалося: «[Ми послідовно віруємо]», що представники влади не повинні використовувати своє службове становище і втручатися в релігію чи справи сумління, заставляючи і силуючи людей до тієї чи іншої форми релігії чи доктрини; а надати християнській релігії право громадянськими правопорушеннями, неадекватними діями людей супроти людей в убивствах, перелюбах, крадіжками і т.д., тому, що тільки Христос є Володарем і Законодавцем Церкви і Совісті»⁴⁴³.

У віровченні І. Каргеля чітко вказано, що кожен християнин повинен був самим вірним громадянином своєї держави і покірним підданим влади. Водночас, будь-яка людська влада і людський вплив є неприпустимим щодо Бога⁴⁴⁴.

⁴⁴²Вероучение 1985 года...

⁴⁴³Underwood A. C. A History to English Baptists. London, 1961. P. 42.

⁴⁴⁴Краткое изложение вероучения Евангельских христиан. Издание 2-й С-Петербургской Общины Евангельских христиан. Санкт-Петербург. 1913.; Каргель И. Вероучение евангельских христиан-баптистов. *Братский Вестник*. № 4. 1966 г.

В оновленому віровченні 1985 р. відношення ЄХБ до світської влади чітко відображені в наступних принципах: «Ми віримо, що «всяка влада від Бога» для захисту добрих та покарання злих. Ми визнаємо, що Господь наказує нам молитися за правителів, щоб на землі був мир та правосуддя. Ми визнаємо, що християнин повинен бути зразковим громадянином своєї країни та коритися владі «не тільки ради страху кари, але й ради сумління». Якщо вимоги влади обмежують свободу виконання Божих наказів, ми залишаємо за собою право чинити так, як вчить нас Слово Боже. Ми визнаємо, що християни, як громадяни, можуть брати участь в уряді, у виборних органах та громадських організаціях, якщо їхня діяльність не розбігається з принципами Євангелія. Ця участь не повинна бути від імені церкви, вона є власною ініціативою особистості⁴⁴⁵.

У своїй діяльності та повсякденному житті євангельські християни і баптисти чітко дотримуються низки засадничих принципів християнського життя. Важливим завданням для молодих вірян є шлюб, зокрема вони вірять, що шлюб встановлений Богом і є союзом між чоловіком і жінкою з метою: взаємної допомоги та підтримки; продовження людського роду. Ось що говорить про цей важливий для вірян принцип І. Каргель: «Про шлюб Слово Боже вчить, що він встановлений ще в раю Господом Богом і підтверджений Ісусом Христом і апостолами. Про розлучення же Господь каже, що від початку його не було, тільки смерть звільняє від шлюбу. Виняток Господь допускає тільки в одному випадку, тобто у разі перелюбу»⁴⁴⁶.

Діяльність баптистів нерозривно пов'язана з християнською поведінкою, справедливими та добрими вчинками, чесною працею. Ці важливі загальнолюдські цінності чітко прописані в наступних положеннях їхньої Віри: «Ми визнаємо, що християни зобов'язані через благочестиве життя та молитву сприяти пануванню добра, свободи, справедливості та миру для всіх людей. Ми

---

⁴⁴⁵Вероучение ВСО ЕХБ (евангельских христиан-баптистов) Украины URL: <http://baptistkiev.narod.ru/confession.htm>.

⁴⁴⁶Каргель И. Вероучение евангельских христиан...

віримо, що Бог створив людину для добрих вчинків, які є: висловленням подяки Богу за здійснене і подароване спасіння; засобом для сповіщення людям любові Божої ознакою живої віри. Ми визнаємо, що християнин повинен працювати, створюючи корисне своїми руками. Сфера діяльності християнина – це справа його сумління, проте вона не повинна містити насильства та обману»⁴⁴⁷.

Конфесійні дослідники Ю. Решетников і С. Санников виділяють у російсько-українському євангельсько-баптистському братерстві радянського періоду 7 засадничих принципів, вказуючи, що група незареєстрованих баптистів (РЦ ЄХБ) описують баптистські принципи відповідно до брошури Я. Вінса: «Наші баптистські принципи», складеної в 1923 році. Це такі принципи: 1. Святе Письмо – єдине правило і керівництво в усіх питаннях віри і життя. 2. Проповідь Євангелія і свідчення про Христа – головне завдання і основне покликання Церкви. 3. Церква Божа повинна складатися виключно з відроджених людей. 4. Хрещення і Вечеря Господня належать виключно відродженим людям. 5. Самостійність і незалежність кожної окремої помісної церкви. 6. Рівноправність всіх членів помісних церков або загальне священство. 7. Відділення церкви від держави⁴⁴⁸.

Дослідники зазначають, що наймасовіша і впливова група євангельських християн-баптистів – колишній ВРЄХБ, і їхні наступники також дотримувалися 7 баптистських принципів, хоча в шістдесяті – сімдесяті роки ХХ століття їх звинувачували в тому, що вони відкинули 3 з них (докладніше див. «Братський листок» № 2-3, 1965»). Ці принципи сформувалися так: 1. Святе Письмо є основою віровчення євангельських християн-баптистів. 2. Церква повинна складатися винятково з відроджених людей. 3. Заповідь Хрещення і Вечеря Господня належать винятково відродженим людям. 4. Незалежність кожної помісної церкви. 5. Рівноправність всіх членів кожної помісної церкви. 6. Свобода совісті для всіх. 7. Відділення церкви від держави⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷Каргель И. Вероучение евангельских христиан...

⁴⁴⁸Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства...

⁴⁴⁹Там само.

Якщо порівняти євангельсько-баптистські принципи незареєстрованої РЦ ЄХБ і громади ВРЄХБ, то незалежно від місця їхнього розташування в переліку списку, вони досить єдині і специфічні в описі практичних особливостей баптизму, як сформованої церкви⁴⁵⁰.

Отже, у внутрішньому облаштуванні своєї церкви євангельські християни і баптисти від самих початків свого руху проповідують і втілюють у життя свободолобиві й демократичні принципи існування церковної громади в соціумі – рівноправність усіх її членів, автономію громад, виборність керівництва тощо. Їм був притаманний і своєрідний, особливий тип культури, який відображався у їхньому віровченні, релігійних практиках, сім'ї, поглядах на свободу сумління, державу, державні органи, суспільство та пересічне життя.

2.3.3. Вплив радянського тоталітаризму на соціокультурний світ громад Євангельських християн-баптистів

В умовах сталінського тоталітарного режиму, який намагався жорстко регламентувати життя своїх громадян, церква не лише втратила роль каналу стратифікації, але й перетворилася на небезпечний духовний прихисток. У цій складній ситуації вірні євангельсько-баптистських громад намагалися створити свій власний соціокультурний світ, який відповідав їхнім духовними переконанням, давав змогу вижити в жорстких умовах та виховувати своїх дітей за християнськими цінностями. Натомість режим, який був встановлений Й. Сталіним ще в 30-х рр. ХХ ст. всілякими методами, у тому числі й карально-репресивними намагався дискредитувати євангельсько-баптистський рух в очах пересічних громадян, порушити його внутрішній культурний простір,

---

⁴⁵⁰Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства...

звичаєвий уклад життя та змусити їх відмовитися від своїх релігійних переконань.

Якщо в 1930-х рр. сталінські опричники боролися проти вірян жорстокими репресивно-каральними засобами (арешти, ув'язнення, табори, розстріли), то в 1940-х рр. у зв'язку з Другою світовою війною Й. Сталін кардинально змінив щодо євангельських християн і баптистів ставлення. Його релігійна політика щодо протестантів стала носити подвійний характер. Зокрема, ним було вирішено залучити всі релігійні організації для боротьби з нацистами. Його «піклування щодо вірян» диктували успіхи німецької армії у перші місяці війни, тому носили досить прагматичний характер. Іншою причиною, що переконала Й. Сталіна у співпраці з релігійними організаціями, це міжнародні партнери, які не сприймали його карально-репресивну політику щодо громадян та віруючих.

За сприяння та тиску з боку спецслужб релігійні служителі, що не були в ув'язненні, розпочали кампанію боротьби з німецькими окупантами. Зокрема, з подачі спецслужб Голова Союзу Євангельських Християн М. Орлов (1928-1944) збирав так звані «патріотичні збори», на яких закликав віруючих йти добровольцями в армію. Він нагадував рішення останніх з'їздів євангельських християн і баптистів з військового питання, закликав брати участь у добровільних пожертвуваннях на потреби фронту⁴⁵¹.

Процес одержавлення громад євангельських християн і баптистів був завершений у липні 1944 р., коли за особистим наказом Й. Сталіна була утворена Рада в справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР під головуванням людини з рядів НКВС І. Полянським. У цієї ради були свої представники при обласних радах, які не обиралися, як це було раніше, а призначалися з подачі голови РСРК.

З іншого боку, очільники євангельських християн і баптистів порушуючи головні постулати їхнього віровчення, зокрема й у питанні відділення церкви

---

⁴⁵¹20 лет по пути возрождения... С. 11.

від держави, змушені були йти на співпрацю з сталінським режимом, боячись поновлення репресій, але скориставшись його лояльністю, намагалися розпочали розбудову своєї церкви та її структур. Як відзначав Г. Крючков: «Можна припустити думку, що у деяких служителів ВРЄХБ був намір, працюючи в контактi зберегти все-таки вірність Богу і поступово вийти на шлях правди. Але їхня подальша діяльність показала, що цього зробити неможливо і що люди ці стали на шлях, з якого немає вороття»⁴⁵².

Учасники наради ухвалили патріотичну роботу ВРЄХ і Тимчасової ради ВРЄХіБ, вставанням вшанували пам'ять полеглих у боях, абсолютно не згадуючи тих, хто загинув за Христа й сиділи в тюрмах і таборах. Це й не дивно – відступили від істини вже не мали нічого спільного з вірними служителями Божими. Нарада одногосно проголосувала за злиття в один союз обох спілок – євангельських християн і баптистів. Потім було зачитано «Положення про Союз євангельських християн і баптистів», але ніде не зазначено, що за нього голосували. «1. З двох спілок – Союзу євангельських християн і Союзу баптистів – на всій території СРСР утворюється один союз: Союз євангельських християн і баптистів. 2. Керівним органом Союзу євангельських християн і баптистів є Всесоюзна Рада євангельських християн і баптистів – ВРЄХіБ. Із середовища членів Всесоюзного Ради євангельських християн і баптистів обираються – голова, два товариша голови, секретар і скарбник, що складають президію ради. 4. Всесоюзна Рада євангельських християн і баптистів має свою печатку з написом: «Всесоюзна Рада євангельських християн і баптистів» зі словами всередині кола: «Один Господь, одна віра, одне хрещення». 5. Євангельські християни і баптисти, що існували до злиття союзів роздільно, відтепер зливаються в єдині громади. Громади, що існували окремо, як громади євангельських християн або як громади баптистів, відтепер входять в один союз. 6. Кожна громада, що входить в Союз євангельських християн і баптистів, носить найменування: (така-то) громада євангельських християн і

---

⁴⁵²20 лет по пути возрождения... С. 11.

баптистів. 7. Усі громади євангельських християн і баптистів повинні, за можливості мати рукопокладених пресвітерів і дияконів, згідно Слова Божого: Тит. 1, 5; Д. Ап. 6, 1-6; 1; Тим. 3, 1. 8. У кожній громаді хрещення, хліболамання і одруження відбувається рукопокладеними пресвітерами. Але при відсутності таких ці дії можуть відбуватися і нерукопокладеними членами громади, однак тільки за дорученням церкви. 9. Хрещення і одруження, чинені як з покладанням рук, так і без покладання рук на охрещених і одружених, мають однакову силу. Але для досягнення повної єдності в практиці церков рекомендується вчинення хрещення і одруження з застосуванням покладання рук, розглядаючи цю дію, як рід урочистої молитви про благословення, причому надалі покладання рук на охрещених, якщо таких більш двох осіб, здійснюється шляхом підняття рук над охрещуваними з проголошенням молитви над ними. 10. Вечеря Господня, або хліболамання, може відбуватися як шляхом розламування хліба на безліч дрібних частин, так і шляхом розламування на дві, три або кілька великих частин. Хліб і вино приймаються членами громади стоячи, чому виражається наше благоговіння перед заповіддю хліболамання»⁴⁵³.

Учасники наради одноголосно проголосували за запропонований список з восьми кандидатів до ради союзу. До нього увійшли: Я. Жидков – голова, М. Голяєв і М. Орлов – помічники голови, А. Карев – секретар, П. Малин – скарбник, А. Андрєєв, Ф. Патковский і Н. Левінданто – члени ради. Також одноголосно була прийнята система уповноважених. За цією системою в кожному республіку або область від ВРЄХБ призначався уповноважений, у завдання якого входило керувати церквами, які перебувають на ввіреній йому території і доповідати у ВРЄХБ про все, що відбувається в них. Таким чином, вся влада над союзом була у ВРЄХБ, який звітувався перед державними органами РСРК.

Порушення закону відділення церкви від держави як юридичному, так і в конфесійному значенні в подальшому стало носити системний характер.

⁴⁵³Братський вісник № 1, 1945. С. 33-34

Зокрема, «відмова в реєстрації і зняття з неї дуже часто було пов'язане з неугодною місцевої владі обраних громадою служителів. Постанова і утвердження пресвітерів та їхнє зняття проходило з погодження з владою (уповноважених РСРК). Також відбувалося і утвердження або зняття старших пресвітерів ВРЄХБ, що було прямим втручанням держави у внутрішні справи церкви. Втручання в справи церкви доходило до дрібниць, таких як внесення правок у текст релігійних вітань, тексти духовних пісень, у репертуари виконуваних в зібранні пісень, у духовні статті, які публікувалися в братському журналі тощо»⁴⁵⁴.

За словами С. Савінського, «опинившись під пресом комуністичного режиму очільники ВРЄХБ були нездатні допомогти навіть зареєстрованим громадам, захистити вірян від утисків на роботі, у школах, вищих навчальних закладах. Але найгіршій ситуації були незареєстровані громади, яких, за неодноразовими заявами РСРК, просто не існувало»⁴⁵⁵.

У помісних громадах у 1950-х рр. зростало незадоволення такою поведінкою пресвітерів, а далі старших пресвітерів ВРЄХБ. Віруючі вважали, що пресвітери забули про своє призначення, їхнє властолюбство, адміністрування, зверхній тон, викликали відповідну реакцію у віруючих⁴⁵⁶.

Крім того, зазначає С. Савінський, принципи виборності служителів і прерогатива помісних церков у вирішенні питань порушувалася. Неправильні дії старших пресвітерів ставали причиною внутрішніх хвилювань і розділення всередині громади... Втручання Президії ВРЄХБ з метою врегулювання ситуації зі старшими пресвітерами у відстоюванні ними правоти давало привід до недовіри стосовно ВРЄХБ. Склад ВРЄХБ давно не переобирався⁴⁵⁷.

Ось що згадує Г. Крючков про цей час: «Наведу свою бесіду наодинці з А. Каревим в канцелярії ВРЄХБ (я ніс тоді служіння диякона в Узловській церкві). Під час бесіди він запитав: – Ну як, любий брат, йде ваше служіння в

⁴⁵⁴Савинский С. История русско-украинского баптизма... С. 120-121.

⁴⁵⁵Там само. С. 121.

⁴⁵⁶Там само. С. 121.

⁴⁵⁷Там само. С. 121-122.

церкві? Які зустрічаються труднощі? Кажу: «Слава Богу, все добре, тільки ось постійно викликають мене співробітники КДБ». – Ну і що ж вони від вас вимагають? – Вимагають, щоб я повідомляв їм про все життя церкви: де намічаються збори, хто проявляє активність у керівництві молоддю, на яку тему були проповіді, хто приїжджає з «Бродячих» проповідників (так вони називали благовісників, які відвідували інші громади), хто що говорив на братській раді, і навіть, не живе чи хто у віруючих без прописки... ...Карев запитав: «Ну і як, дорогий брате, ви до всього цього поставилися?» – Зрозуміло, – кажу, – як християнин я не можу виконувати цих вимог. Господь дає мені сил зберігати вірність. Він помовчав, а потім каже: – А знаєте, що я вам скажу, дорогий брате, – ви даремно боїтеся зобов'язань. У нашій справі всяке маломальськи помітне служіння: будь-то диякона, пресвітера, регента або проповідника – пов'язане із зобов'язаннями. І потім, ваша чесність нічого не дасть: не будете повідомляти ви – це буде робити інший, а вас приберуть»⁴⁵⁸.

У період правління М. Хрущова посилювався контроль державних органів та спецслужб як на керівництво ВРЄХБ, так і на життя пересічних вірян. На думку С. Савінського у них була поставлена мета: розкласти євангельсько-баптистське братство зсередини. Під закулісним тиском РСРК в 1959 році були розроблені і прийняті в грудні 1959 р. Пленумом ВРЄХБ рокові антиєвангельські документи: «Положення про Союз ЄХБ в СРСР» і «Інструктивний лист старшим пресвітерам ВРЄХБ»⁴⁵⁹. Особливо вразила віруючих «Інструкція по застосуванню законодавства про культу», яка була опублікована восени 1960 р. За «Інструкцією» заборонялося релігійним центрам організувати дитячі та жіночі збори, гуртки, паломництва, екскурсії, бібліотеки, займатися благодійністю, санаторною та лікувальною допомогою і

⁴⁵⁸20 лет по пути возрождения... С. 11.

⁴⁵⁹Савинский С. История русско-украинского баптизма... С.122.

т.д. Із храмів змушували виганяти жебраків. Були ліквідовані короткострокові пастирські курси⁴⁶⁰.

За свідченням А. Руденка у цих документах від імені ВРЄХБ вимагалось не залучати дітей на молитовні зібрання, довести до мінімуму хрещення молоді до 30 років, при цьому новонаверненим встановлювався випробувальний термін не менше 2-3 років, а учнів, студентів і військовослужбовців взагалі охрещувати заборонялося. Не дозволялося допускати на проповіді членів інших громад тощо⁴⁶¹.

Ця «Інструкція» мала на меті жорстко контролювати соціокультурний простір вірян. Вона не лише порушувала засадничі принципи їхнього віровчення, але й права як громадян СРСР, зокрема в питанні щодо свободи сумління та віросповідання. Крім того, цей документ унеможлиблював поступальний розвиток громад ЄХБ, зокрема в положенні щодо відвідування молоддю релігійних зібрань, жорстких обмеженнях випробувального терміну щодо усвідомленого хрещення та здійснення віруючими інших релігійних практик. Адже молодь, яка відвідувала богослужіння, спочатку мала пройти усвідомлене хрещення водою, а потім взяти шлюб. Встановлення випробувального терміну не менше 2-3 років та його подальша пролонгація відлякувала молодих вірян від громади і спонукала їх нехтувати релігійною традицією, реєструвати шлюб у державних органах, без хрещення. Із часом така тенденція лише посилювалася, молитовні богослужіння почали відвідувати лише люди старші, що зрештою призводило до старіння і занепаду багатьох релігійних громад.

Як зазначалося вище, усвідомлене водне хрещення – це засадничий принцип віровчення вірних ЄХБ. Він веде людину до покаяння, спонукає відвернутися від гріха і навернутися до Бога. Хрещення за вірою звершується

⁴⁶⁰Королева Л. А., Королев А. А., Артемова С. Ф. Власть и евангельские христиане-баптисты в России. 1945-2000 гг.: эволюция взаимоотношений: моногр. Пенза: ПГУАС, 2013. С. 111.

⁴⁶¹Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты... С. 350-351.

служителями церкви (пресвітерами) через повне занурення у воду людей⁴⁶². Без новонавернених членів громади поступово згасали. Закони тоталітарної держави були спрямовані саме на знищення релігії, тому режим всілякими методами відлякував громадян, а особливо дітей і молодь від церкви. Натомість актив громади євангельських-баптистів розумів, що якщо цьому не протидіяти, то план атеїстів щодо зникнення в майбутньому церкви буде реалізований.

Тому в 1960-1970-х рр. XX ст. опозиційні віряни почали проводити хрещення без санкції державних органів. У свою чергу, комуністичний режим застосовував цілий комплекс єзуїтських методів, щоб запобігти та залякати віруючих, які здійснювали цей обряд. Віруючі цьому опиралися та писали скарги у вищі органи влади, інформуючи їх про розгін, побиття, арешти, ув'язнення їхніх пресвітерів, членів церкви, які організовували хрещення новонавернених.

В одному з тисячі листів, які були надіслані на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєва, віряни м. Чернівці повідомляли, що 29 липня 1979 р. в сьомій годині ранку, в неділю, на річці Прут, що протікає на околиці міста Чернівці, було намічено водне хрещення в новонавернених громади ЄХБ. Виявилось, що місцева влада, щоб перешкодити цьому, підняла за тривою понад 300 осіб, до складу яких входили: співробітники міліції, співробітники КДБ в формі і без форми, одягнені в цивільне – народні дружини і солдати... Уздовж річки були розставлені пікети. Їм довелося чергувати з вечора 28 липня 1979 р., оскільки час хрещення не був їм відомий. Перша група на чолі з секретарем Міськвиконкому Осипенко М. Я. і з нею три особи, які назвалися працівниками Міськвиконкому, стали вимагати припинити всі заходи і розійтися. Віряни просили не заважати і не перешкоджати здійсненню цього акту. Це викликало гнів і погрози: «Розходьтесь! Або ми задіємо силу! Розійдіться, або вас винесуть звідси! У нас вистачить на це сили!» і багато іншого. На адресу служителів, які в супроводі братів і охрещених підходили до

---

⁴⁶²Віровчення URL: <https://www.baptist.com/>.

води, летіли вигуки: «Ви відповісте перед законом за те, що робите»... Здавалося, що на цьому все закінчено. Але 31 липня 1979 р. о 7 годині ранку співробітники міліції проїхали автомашиною на квартири братів: Урсул Петра Васильовича, Ганкевича Дмитра Еммануїлович, Костенюка Володимира Йосиповича і Бунковського Євгена Михайловича і доставили їх в міське відділення міліції, де їх примушували написати пояснювальні з приводу хрещення. На закінчення наказали з'явитися в нарсуд Первомайського р-ну м. Чернівці 1 серпня 1979 року. У цей же день без санкції прокурора був заарештований пресвітер брат Данилюк Іван Григорович, який проживає в м. Чернівці...»⁴⁶³.

Атеїстичні кампанії 60-70-х рр. ХХ ст. створювали негативне ставлення до баптизму або «сектантства», тому дітям і молоді з сімей вірян було складно адаптуватися в соціумі, не порушивши релігійних традицій громади. Молодь, яка залишалася в середині церкви була позбавлена каналів вертикальної соціальної стратифікації⁴⁶⁴. Для неї були закриті заклади вищої освіти, кар'єрний зріст на роботі. До віруючих ставилися із зневагою починаючи зі школи, глузували з їхніх релігійних переконань на роботі, безцеремонно комсомольський та профспілковий актив міг утратитися в життя громади під час молитовних богослужінь⁴⁶⁵.

Як справедливо зазначали віруючі з Харкова в листі на ім'я генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, «хоча ми маємо паспорти, що підтверджують наше громадянство, ми фактично відчуваємо дискримінацію у всіх сферах людського життя, навіть в працевлаштуванні. У відділах кадрів відразу запитують: «Комсомолец?» – намагаючись таким чином з'ясувати ставлення до релігії і в сумнівних випадках відмовляють у прийомі на роботу. Просимо

⁴⁶³Бюллетень № 70 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов. Москва, 1979. С. 9-10.

⁴⁶⁴Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество... С. 329

⁴⁶⁵Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1959 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 286. Л. 11; 12-14.

дати вказівку на припинення незаконних утисків наших прав і забезпечити гарантію прав і свобод, проголошених Конституцією СРСР»⁴⁶⁶.

А лектори-пропагандисти їздили на виробництво та виступаючи перед аудиторією, бездоказово звинувачували вірян в аморальній поведінці, занятті проституцією, участі в масових оргіях тощо. Робітничий актив вірячи цьому, зневажав вірних ЄХБ, влаштовуючи гоніння та цькування на них на зібраннях колективу та в пресі. Такі наклепи збурювали віруючих, але не маючи змоги законними методами захистити свою честь і гідність, вони писали скарги своєму керівництву та вищим органам влади⁴⁶⁷. Хоча все це робилося за вказівкою вищих органів комуністичної влади. При таких умовах віряни ставали практично безпорадними.

У газеті «Правда України» від 7 жовтня 1968 р. кореспондентом А. Магіним була надрукована замовна стаття під назвою «Розбещувач дитячих душ», у якій в огульній манері, притаманній пресі комуністичного часу висвітлено судовий процес над керівником нелегальної громади ЄХБ м. Вознесенська М. Бойко. У статті автор, апелюючи до судового розгляду, обвинувачує М. Бойка в усіх смертних гріхах: «розбещенні 20 дитячих душ», спекуляціях, пияцтві⁴⁶⁸, незважаючи на те, що баптисти принципово не вживають алкогольних напоїв. Використовують лише вино кагор під час відправлення обряду переломлення раз на місяць, торкаючись до бокалу роблять один ковток.

Ця замовна стаття була не випадковою, а частиною системної боротьби щодо дискредитації євангельсько-баптистського руху в очах пересічних громадян УРСР. Зрештою, суддею народного суду м. Вознесенська Миколаївської області Браїловим М. Бойко був визнаний винним у здійсненні

⁴⁶⁶Бюллетень № 65 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов. Москва, 1979. С. 15.

⁴⁶⁷Заявления и жалобы верующих об открытии церквей и молитвенных домов по областям УССР за 1954 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 182. Л. 73; 78-79.

⁴⁶⁸Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церквей ЕХБ» (раскольники), (стенограмма беседы с представителями «Совета», информации, справки, обращения) за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины, Ф. 4648, Оп. 5. Д. 117. Л. 107-113.

злочину за статтею 138. ч. II. КК УРСР, який і визначив йому міру покарання у вигляді позбавленні волі – 5 років у виправно-трудоцій колонії суворого режиму та 5 років в заслання без конфіскації майна⁴⁶⁹.

Відправлення релігійних практик таких як шлюб, поховання та ін. також були під пильним наглядом спецслужб КДБ та міліції й жорстоко розганялися. Оскільки на ці церемонії збиралося багато людей (рідні, близькі друзі, члени церкви, молодь, діти), які приїздили з інших міст, регіонів. Усе це викликало занепокоєння у влади, бо привертало увагу не лише віруючих, але й пересічних громадян. Найбільше вражало як віруючих, так і пересічних мешканців УРСР випадки втручання органів КДБ, міліції та місцевих активістів у поховальні процесії віруючих. Один такий ганебний випадок стався 26 березня 1967 р. під час поховальної церемонії небіжчика Бутенко В. І., в м. Миргород Полтавської області. Міліція під керівництвом партійних працівників втрутилися в поховальну ходу, відштовхнувши дружину-вдову, відняли труну померлого і не дали тіло поховати вірянам⁴⁷⁰.

Як зазначалося в аналітичній довідці замісника начальника 3 відділу 2 управління КДБ при РМ СРСР полковника Секарева за 1961 р., «оскільки релігія у багатьох людей тримається в свідомості силою звички, яка вкоренилася традицією, за допомогою радянських творчих організацій потрібно вводити серед населення нашу радянську обрядовість при взятті шлюбу, народженні дітей, які за своєю красою і емоційністю повинні бути кращими будь-якої релігійної обрядовості, і виключали б можливість священикам і провідникам займатися сімейними відносинами і побутом радянських людей»⁴⁷¹.

Органи КДБ ретельно відстежували усі переміщення «учасників нелегальних баптиських формувань», зокрема в одному зі звітів від 6 квітня

⁴⁶⁹Документы о деятельности и положении... Л. 107-113.

⁴⁷⁰Бюллетень № 57 Совета родственников узников христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. Часть. II. Фото Иллюстрированная информация.

⁴⁷¹Дело № 20 с планами и справками по линии церковников и сектантов (1962 г.). ОГА СБУ. Ф. 1. Оп. 1 Д. 1423. Л. 43.

1962 р. полковник Секарев з цього приводу писав, що баптисти періодично влаштовують нелегальні зібрання, на яких запрошують своїх однодумців з інших областей СРСР. Ці зібрання присвячуються, як правило, до святкових весільних церемоній, і проводяться із дотриманням жорсткої конспірації⁴⁷². З метою залякування та приниження релігійних почуттів вірян тоталітарна влада влаштовувала зненацька погроми на таких заходах⁴⁷³. У цих погромах здебільшого брали участь уповноважені в справах релігії, працівники міліції та спецслужбовці КДБ.

Несподіваний напад міліції із застосування фізичної сили на весільну церемонію стався в селі Пісочині Харківської області в 1979 р. Як свідчать віряни, керував цією спецоперацією уповноважений у справах релігії Арестов В. Н. Біля будинку молодят Віталія і Віру Підченків зустрів кордон міліції, дружинників та інших представників влади. Перехожі зупинялися з подивом, висловлюючи невдоволення. Гості з подарунками і побажаннями стояли осторонь, не маючи можливості підійти до молодих. Після цього була надана команда розігнати весілля та арештувати незадоволених. Дії міліції були дуже жорсткими, гості були арештовані, посаджені в автобуси та вивезенні за 100 км. від міста. Нареченого працівники міліції повалили на землю та били по обличчю, а нареченій скрутили руки та відвезли у відділок. Потім молодят повернули додому з умовою: зіграти весілля без друзів. 30 осіб з весільної церемонії посадили на 15 діб, включаючи одного інваліда Радянської Армії II групи, хворого туберкульозом, 3-х неповнолітніх і 2-х важко хворих. З будинку молодят були вилучені музичні інструменти і столи... Цей лист підписали 203 особи⁴⁷⁴. Жорстокі побиття та арешти гостей на шлюбних церемоніях вірян РЦ ЄХБ проводилися на всій території УРСР⁴⁷⁵. Такі дії правоохоронних

⁴⁷²Дело № 20 с планами и справками... 1962 г. Л. 70.

⁴⁷³Бюллетень № 62. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов. Москва, 1978. С. 38.

⁴⁷⁴Бюллетень № 62. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов. Москва, 1979. С. 36.

⁴⁷⁵Бюллетень № 64. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов. Москва, 1979. С. 6.

органів тоталітарної влади носили системний характер практично до середини 80-х рр. XX ст., надалі дії влади у таких випадках обмежуються лише попередженням про дотримання порядку та закону на весіллях і під час відправлення інших релігійних практик.

Правоохоронні органи втручалися й розганяли святкові зібрання, пов'язаних з особою Ісуса Христа: Різдво, Стрітення, Вхід в Єрусалим, Воскресіння, Вознесіння, Трійця, Преображення. Чекали компартійний та профспілковий актив з міліцією і восени, на традиційне свято Жнив, пов'язане урожаєм, коли багато членів церкви в цей день приносять найкращі плоди, вирощені на власних городах. Тим самим вони свідчать про те, що Господь благословив їх в поточному році. Після святкового богослужіння всі присутні, і це необов'язково члени церкви, запрошуються на святкове частування. Тому цей день для місцевих активістів та правоохоронних органів був особливо неприємний, оскільки збирав навколо церкви багато гостей з інших громад, а також абсолютно сторонніх людей, які хотіли гарно пообідати. Члени громади, у яких було заплановано свято Жнив, знали, що до них обов'язково в цей день завітають атеїстичні органи, щоби розігнати святкове зібрання. Тому в органи влади надсилали повідомлення про свої наміри провести наприкінці вересня, жовтні, на початку листопада традиційні щорічні свята Жнив. Віряни просили органи влади не перешкоджати проведенню свята, не влаштовувати міліцейські кордони та не розганяти гостей з церкви⁴⁷⁶.

Тоталітарний режим не лише віруючу молодь позбавляв права на нормальне життя, але й цілеспрямовано руйнував уже набуті цінності помісних громад. За вказівкою КДБ влада на місцях могла без дозволу суду конфісковувати молитовні будинки, духовну літературу, музичні інструменти та ін., при цьому застосовуючи фізичне насилля. У відкритому листі комісії з прав людини віряни Одеської Пересипської церкви ЄХБ наголошують, що «до 1958 р. наша церква вільно здійснювала свої богослужіння в молитовному домі,

---

⁴⁷⁶Бюллетень № 68. *Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов.* Москва, 1979. С. 35.

побудованому своїми руками, на кошти, відірвані від себе і своїх дітей. Ніхто ніколи не міг припускати, що з чесних громадян, зразкових робочих і звичайних віруючих людей, на нас одягнуть ярлики: кримінальні злочинці, сектантські розкольники, пережитки капіталізму і ще ряд образ, запущених «в виробництво» з легкої руки атеїстів. У 1958 р. щойно збудований молитовний будинок, зареєстрованої громади ЄХБ, за рішенням відповідних органів влади був закритий і відібраний. У нас відібрали молитовний будинок...»⁴⁷⁷.

В одному з листів до Голови Ради Міністрів СРСР М. Хрущова опозиційні віряни навели багато фактів за 1963 р. масового побиття вірних ЄХБ дружинниками та міліцією. За їхніми відомостями, у Вінницькій області та в м. Харкові та Києві вірян безпідставно побили та арештували на 15 діб. Були випадки, коли молитовні будинки руйнували бульдозерами. У м. Харкові місцева влада конфіскувала новий будинок у багатодітної вагітної жінки, при цьому грубо викинувши її з дому, коли вона готувала своїм дітям їжу. Будинок після цього перетворили на народну бібліотеку тощо⁴⁷⁸.

Для євангельських християн-баптистів єдиним повним і достовірним джерелом богопізнання залишається лише одкровення Бога про Самого Себе, яке Він дав людям у вигляді Святого Письма⁴⁷⁹. Тому атеїстичний режим, щоб позбавити вірян джерела богопізнання, а саме Святого писма (Біблія, Євангеліє, збірки духовних пісень та проповідей, повісті для дітей тощо) всілякими методами нищили духовну літературу. Вилучення духовних книг проводилося по всій території УРСР починаючи зі сталінського режиму, продовжувалося в період хрущовської антирелігійної кампанії, так і в брежнєвсько-сусловську добу. Наприклад, у Львівській області у 1968 р. під час оперативних дій спецслужб серед активу ЄХБ були проведені обшуки та

⁴⁷⁷Бюллетень № 68. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов. Москва, 1979. С. 35.

⁴⁷⁸Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церквей ЕХБ» (раскольников), (протоколы, обращения, переписка, заявления) за 1963 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 4/3. Л. 22-25.

⁴⁷⁹Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского...

вилучено багато друкованої літератури. Осіб, які її зберігали, притягнуто через адміністративну комісію Залізничного райвиконкому м. Львова до адміністративної відповідальності. А матеріали, які були вилучені під час обшуків, використали для компрометації очільників РЦ ЄХБ у друкованих органах, радіо і телебачення⁴⁸⁰.

У 1970-х рр., коли активізувалися нелегальні громади РЦ ЄХБ вилучення духовної літератури мало носити системний характер. Віряни закидали вищі урядові та прокурорські органи СРСР скаргами про несанкціоновані арешти членів церкви з подальшою конфіскацією духовних книг, які їм не повертали. Так, у «м. Чугуєві Харківської обл. 3-го березня 1979 р. був затриманий Чех Олександр Павлович, який їхав на одній машині зі своїм братом. А 5-го березня 1979 р. у нього в квартирі проведений був обшук за постановою прокурора міста Чугуєва з приводу вилучення наклепницької літератури і предметів, що мають відношення до виготовлення наклепницької літератури. Як зазначає дружина арештованого, при обшуку вилучена духовна література, яка не має ніякого наклепницького змісту, а саме: 1. Моя особиста Біблія, а також особиста Біблія чоловіка. 2. Біблійна Симфонія. 3. Книга «Царство Боже від початку». 4. Книга «В якому ти відношенні до Духа Святого?» 5. Збірник духовних пісень. 6. Збірник духовних віршів для дітей. 7. Поема «Професор». 8. Книга «Пастирське служіння». 9. Книга «Про Біблію». 10. Поема «Наташа». 11. Розповідь «Працівник». 12. Збірка оповідань «Дитячий Друг». 13. Збірка віршів «Щастя». 14. Книга «Вірність». 15. Євангеліє українською мовою. 16. Брошура «Дорога до спасіння» та інша духовна література...»⁴⁸¹.

Конфіскація духовної літератури органами влади носила масовий характер, це врешті призвело до її нестачі. Громадам не вистачало Біблій, збірників

⁴⁸⁰Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5 Д. 82. Т. 1. Л. 48-51.

⁴⁸¹Бюллетень № 62. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов. Москва, 1979. С. 5.

духовних пісень, дитячої літератури, які були необхідні в їхніх молитовних богослужіннях і духовних практиках. Актив опозиційної РЦ ЄХБ почав вирішувати цю дошкульну проблему самостійно. Була заснована в підпільних умовах типографія «Християнин», де було надруковано більшість духовної та правозахисної літератури, забороненої в СРСР. Разом з Новим Заповітом, збірниками духовних пісень, видавництво випускав журнал «Вісник істини», «Братський листок» і ін. З ініціативи Ради церков ЄХБ регулярно випускалися «Бюлетені»⁴⁸². За друк та поширення самвидавної літератури був передбачений чималий термін ув'язнення. Зокрема, вірянин Напрієнко В. Є. – отримав термін ув'язнення до трьох років позбавлення волі з відбуванням у таборах загального режиму; Джурик Г. Ф. – до двох років умовно з відбуванням терміну на будівництвах народного господарства; Чехів Миколу і Олександра до 11 місяців виправних робіт з утриманням 20% із заробітної плати, але, з огляду на, що вони близько 4-х місяців знаходилися під вартою в слідчому ізоляторі, випустити їх із залу суду після оприлюднення вироку⁴⁸³.

В основі протестантської етики лежить особливе ставлення до праці та трудове виховання дітей. Сім'ї вірних ЄХБ зазвичай були багатодітними, тому потрібно було багато працювати дорослим, яким допомагали виконувати хатню і господарську роботу їхні діти. Комуністичний режим у боротьбі з релігією використовував право на працю як інструмент впливу на годувальників багатодітних сімей. За релігійні переконання віруючих цькували на виробництві, а потім звільняли з роботи, забирали паспорти, щоби в іншому місці не могли найнятися на роботу. Так, 23.02.1970 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняла драконівські постанови «Про заходи щодо посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя». За допомогою уповноважених Ради місцеві органи влади почали гоніння на вірян, яких за

⁴⁸²Бюллетень № 69. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов. Москва, 1979. С. 6.

⁴⁸³Бюллетень № 69 Совета Родственников узников... С. 6.

релігійні переконання звільняли з роботи. Щодо них почали застосовувати не лише покарання адміністративного характеру, але й карного переслідування. Зокрема, у Ворошиловградській області в 1970 р. був притягнений до кримінальної відповідальності один із керівників незареєстрованої громади ЄХБ Г. Ротарь. У Донецькій області – Кравченко (м. Жданів), Куманішин (м. Дружківка)⁴⁸⁴.

Отже, такі репресивні-каральні заходи комуністичного режиму з метою залякування вірян проводилися місцевими правоохоронцями та владою під керівництвом співробітників КДБ на всій території УРСР, де були незареєстровані релігійні громади практично до курсу лібералізації внутрішнього життя, проголошеного М. Горбачовим у квітні 1985 р. У другій половині 1980-х рр. атеїстична система діяла дуже мляво за інерцією. І лише з розвалом СРСР ця ганебна практика гонінь вірян під час релігійних церемоній припинилася.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

По-перше, синергетична модель релігійного життя в СРСР кінця 20-х – початку 40-х рр. ХХ ст. була задіяна та впроваджена Й. Сталіним та його спецслужбами з метою тотального домінування комуно-більшовицької держави над релігією, знищення релігійних громад та їхніх вірних. Сталінська модель боротьби з релігією базувалася на законодавстві про релігійні культи, яке обмежувало життя релігійних громад винятково в межах відправлення культу та проходила під гаслом «боротьби з контрреволюцією та пристосуванством церкви».

На початку 40-50-х рр. ХХ ст. була сформована та впроваджена оновлена релігійна модель співдії держави та церкви в СРСР: уніфікація та одержавлення

---

⁴⁸⁴Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1970 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 180. Л. 51.

протестантських релігійних громад з метою досягнення геополітичних завдань. Сталінська модель віротерпимої політики будувалася за подвійними стандартами: з одного боку, тоталітарний керманіч через посередництво провладного ВРЄХБ демонстрував міжнародним партнерам демократію та свободу сумління в СРСР, з іншого – за сприяння спецслужб створив низку прихованих механізмів, які спрямовувалися на уніфікацію протестантської церкви та підпорядкування її державно-партійній роботі.

Синергетична модель релігійного життя в період 1953-1989 рр.: відновлення масованої антирелігійної кампанії спрямованої проти церкви та її громад, формування опозиційного руху в помісних осередках братств євангельсько-баптистського спрямування існувала та розвивалася протягом двох підперіодів: перший – 1953-1964 рр. проходив під гаслом М. Хрущова: «покінчимо з релігією до середини сімдесятих – за п'ять років до настання «комунізму»». Задля виконання атеїстичних кампаній тоталітарною владою було реанімовано законодавство 1929 р. про релігійні культу та розроблено програму державного масштабу, підключивши до її вирішення всі зусилля: від системи агітпропу та преси до активістів ВЛКСМ і агентів КДБ. У відповідь на знавісніло антирелігійну політику влади найстійкіші й найпослідовніші члени конфесії ЄХБ т.з «ініціативники», організували їй супротив. Вони висунули свою програму діяльності церкви, головними пунктами якої були: проповідь Євангелія, яка не обмежувалася би стінами молитовних будинків; посилення уваги до релігійного виховання дітей; покаяння й освячення вірян; безумовне впровадження життя принципу відділення церкви від держави.

У другому підперіоді (з 1964 р. і до кінця 80-х рр. ХХ ст.) частково змінилася модель релігійного життя в СРСР. У цей час тоталітарна влада повернулася до подвійних стандартів у питаннях релігії: декларувала світу про дотримання в СРСР свободи сумління, але продовжувала репресії щодо віруючих і у 70-80-х рр. ХХ ст. Натомість віряни, незважаючи на комплексний характер каральних заходів, розроблених аналітиками КДБ, були готові йти на

будь-які жертви за засадничі принципи своєї конфесії. Лідерам та активним учасникам внутрішньоцерковного руху ЄХБ вдалося використати самвидавну літературу як дієвий майданчик для оприлюднення складної ситуації зі свободою сумління в СРСР та очолити духовний спротив комуністичному режимові, який наприкінці 80-х рр. ХХ ст. врешті зазнав краху.

По-друге, у 40-х рр. ХХ ст. у зв'язку з початком Другої світової війни та наближенням фронту Й. Сталін кардинально змінив політику СРСР у релігійній сфері, відійшовши від карально-репресивних заходів до політики подвійних стандартів: «батоба і пряника». Провівши низку реформ в релігійній сфері вождю народів вдалося мобілізувати актив громади ЄХБ та їхніх вірних на боротьбу з зовнішнім ворогом, та через новостворену ВРЄХБ та її вплив у світі підняти імідж СРСР на міжнародній арені як віротерпимої держави. У повоєнний період новостворені контролюючі інституції РСРК та спецслужби КДБ за допомогою провладної ВРЄХБ провели повний облік та реєстрацію громад і молитовних будинків ЄХБ, уніфікували їх та підпорядкувати партійно-державній роботі. Згодом із подачі спецслужб уповноважені, розігруючи різноманітні ситуації зняли тисячі громад із реєстрації та заарештували їхніх духовних лідерів.

З приходом до влади ліберальніших комуністичних лідерів, спочатку тріумвірату (М. Булганін, Г. Маленков, М. Хрущов) розпочалася часткова лібералізація культурно-релігійного життя в УРСР. Але після остаточного утвердження одноосібного правління М. Хрущова в 1958 р., була запроваджена широкомасштабна антирелігійна кампанія, яка призвела до гонінь віруючих ЄХБ. На початку 60-х рр. ХХ ст. за посередництва ВРЄХБ та низки його положень було обмежено діяльність громад ЄХБ. Такі опортуністичні дії ВРЄХБ призвели не лише до розколу баптистського руху в СРСР, але й створили умови до організованого руху опору та утворенню Ради церков ЄХБ.

Команда Л. Брежнєва анонсує лояльність у питаннях свободи сумління та віросповідання в СРСР перед світом, разом зі спецслужбами КДБ розробили

і впровадили низку юридичних документів адміністративного та кримінального характеру, які для вірян РЦ ЄХБ мали трагічні наслідки. Це спонукало актив РЦ ЄХБ до організаційного спротиву системі. Так, 16 травня 1966 р. близько 400 делегованих баптистів із незареєстрованих громад ЄХБ СРСР приїхали до ЦК КПРС в Москву та вручили листа чиновникам з проханням зареєструватися всім незареєстрованим громадам ЄХБ і припинити переслідування й втручання держави у внутрішньоцерковні справи.

Системні карально-репресивні дії тоталітарного режиму «брежнєвської доби», які були спрямовані насамперед проти відвідування молитовних зібрань дітьми та молоддю, призвели не лише до старіння церковного активу, але й до зниження його освітнього рівня й закарбували у свідомості цілого покоління пересічних громадян СРСР «заідеологізоване кліше», що церкву відвідують лише літні й неосвічені люди.

Новим генеральним секретарем ЦК КПРС Ю. Андроповим та його наступником вирішено було упередити витік інформації про системні гоніння на віруючих, тому посилювалися репресії не лише щодо незареєстрованих громад ЄХБ, пильнішим став контроль старших інспекторів Ради за зареєстрованими громадами. У зв'язку з приходом до влади ліберальнішого керівництва СРСР на чолі з М. Горбачовим послабився ідеологічний тиск на протестантську церкву загалом, і на ЄХБ зокрема. Це дало можливість як зареєстрованим, так і незареєстрованим громадам ЄХБ розбудовувати свої структури, збільшилася кількість клопотань віруючих в державні органи щодо поновлення реєстрації їхніх громад, вони сміливо почали заявляти органам влади про свої права та назрілі зміни в законодавстві щодо релігії, молитовні зібрання почали відкрито відвідувати підлітки та молодь. Такі зміни позитивно вплинули не лише на омолодження церкви, але й на підвищення освітнього рівня її активу – проповідників та кадрового резерву.

По-третє, баптистам був притаманний не лише своєрідний спосіб життя, але й культура, звичаї, світогляд. Особливістю відзначалося й трактування

Біблії, повсякденних релігійних практик. Своєрідне ставлення було у євангельських-баптистів до виконання релігійних традицій, сім'ї, свободи сумління, держави, державних органів, суспільства та пересічного життя.

У внутрішньому облаштуванні своєї церкви євангельські християни і баптисти від початку свого руху проповідують і втілюють у життя свободололюбиві й демократичні принципи існування церковної громади в соціумі – рівноправність усіх її членів, автономію громад, виборність керівництва тощо. У період сталінського тоталітарного режиму вірні євангельських-баптистських громад намагалися зберегти свій власний соціокультурний світ, який відповідав їхнім духовними переконанням, давав змогу вижити у жорстких умовах та виховувати своїх дітей за християнськими цінностями. У 40-80-х рр. ХХ ст. релігійна політика щодо протестантів мала прагматичний характер. Вирішено було перетворити громади євангельських християн і баптистів на структури підпорядковані державі, що суперечило основним баптистським принципам. Порушення закону відокремлення церкви від держави як юридичному, так і в конфесійному значенні в подальшому носило системний характер. Відправлення релігійних практик, таких як: хрещення, шлюб, поховання також були під пильним наглядом спецслужб КДБ та міліції й жорстоко переслідувалися. Правоохоронні органи втручалися і розганяли святкові зібрання, пов'язані з особою Ісуса Христа: Різдво, Стрітєння, Вхід в Єрусалим, Воскресіння, Вознесіння, Трійця, Преображення. Члени громади завжди очікували атеїстичні органи і свято Жнив, яке щорічно проводилося восени. Тоталітарний режим не лише віруючу молодь позбавляв права на нормальне життя, але й цілеспрямовано руйнував уже набуті цінності помісних громад. За вказівкою КДБ влада на місцях могла без дозволу суду конфісковувала молитовні будинки, духовну літературу, музичні інструменти та ін., при цьому застосовуючи фізичне насилля.

РОЗДІЛ 3

БРАТСТВО ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ І КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНА МАШИНА КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ

3.1. Стратегія і тактика спецслужб Міністерства державної безпеки- Комітету державної безпеки у розробці боротьби з релігією

У період радянського тоталітаризму спецслужби МДБ-КДБ УРСР Міністерство державної безпеки (1946-1953) – Комітет державної безпеки (1954-1991) розробили низку агентурно-оперативних та профілактичних заходів у боротьбі проти протестантських громад, які успішно реалізовували його співробітники та агенти. Планування та реалізація оперативної роботи щодо «агентурно-оперативної розробки сектантів» спиралися на низку карально-репресивних та профілактичних заходів, які ретельно обговорювалися на спеціальних нарадах, звіти та протоколи з яких були засекречені, і лише нещодавно з них було знято гриф «цілком таємно». Завдяки аналізу такого роду документів можна чітко уявити масштаби роботи слідчих та карально-репресивних заходів, які проводилися в період II половини ХХ ст. органами МДБ-КДБ щодо активних керівників і членів релігійних конфесій баптистського спрямування.

Очільники тоталітарної держави вважали і переконували своїх громадян, що протестантська церква – це розсадник і розповсюдник реакційної ідеології, а її члени ведуть антирадянський спосіб життя, тому місія спецслужб і полягала вупокоренні, а далі знищенні її релігійних осередків⁴⁸⁵.

---

⁴⁸⁵Дело № 23 с указаниями, справками, докладными записками и другими обобщенными документами (1957-1958 гг.). ОГА СБУ. Ф. 2. Оп. 26. Д. 23. Том 2. 353 л.

Ще в період Другої світової війни вождь СРСР Й. Сталін, розраховуючи на підтримку вірян у кровопролитній бійні, змінив політику щодо них. Він усвідомив, що лише одним терором та насильством не викоринити Віру людей у Бога, тому вдався до їх «хитрого упокорення» за допомогою розгалуженої системи спеціально підготовлених оперативників та їхньої агентури. Так, у звітах спецслужб вказувалося: «...репресивні заходи щодо керівників і активних учасників сектанських формувань не призводять до повної ліквідації антирадянських підпільних сект і відриву від них віруючих, оскільки після арешту керівників сект, замість них у керівництво стають інші особи, спеціально підготовлені для цієї мети. У зв'язку з цим поряд з арештами організаторів і керівників сектанських формувань, необхідно посилити антирелігійну пропаганду щодо розкриття реакційної сутності сектанської ідеології»⁴⁸⁶.

У 1946 р. в системі новоутвореного МДБ СРСР та його республіканських відділах були створені 5-ті (оперативні) управління, у складі функціональних підрозділів сформовано і відділ «О» МДБ УРСР, який займався наглядом за релігійними організаціями, сектами, групами тощо⁴⁸⁷.

Аналіз звітів та протоколів нарад спецвідділу «О» свідчить, що головне завдання, яке виконували його штатні працівники полягало не лише в нагляді за діяльністю релігійних організацій та їхньому обліку, а насамперед у плануванні та здійсненні агентурно-оперативних, репресивно-каральних та підривних заходів щодо керівників та активних членів. Тому передбачалося, що спецслужби, за допомогою своїх агентів серед керівництва «сектанських формувань» візьмуть під контроль діяльність «сектантів» та поступово і планомірно будуть розкладати громаду зсередини, руками агентури, аж до повної ліквідації всіх осередків.

---

⁴⁸⁶Перелік справ ф. 1. 3 відділ УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКДБ КДБ УРСР. Історія фондоутворення. ГДА СБУ. 28 арк.

⁴⁸⁷Дело № 23 с указаниями, справками... (1957-1958 гг.). Л. 29.

На 1959 р. агентурний апарат по лінії церков і «сект» нараховував близько 2 тисячі агентів, значна частина яких займала в релігійних організаціях керівні посади. Як вказувалося в спецповідомленні, «наявність агентів із числа єпископів, благочинних та інших авторитетів православної церкви, пресвітерів і керівників сектанських організацій АСД-ЄХБ тощо є чудовим підґрунтям для розкладницьких і профілактичних заходів щодо обмеження місіонерської діяльності релігійних об'єднань і їхнього впливу на відсталу частину населення, зменшенню кількості церковно-сектанських ланок, зупинення їх зросту і, за можливості, повної заборони поширення нелегальної сектанської літератури»⁴⁸⁸. Також агентура повинна була збирати необхідні матеріали щодо розколу релігійних громад і відриву від них вірян.

Авторитетну і сумлінну агентуру з кіл керівництва з «сектанських формувань» спецслужби спрямовували на проведення низки заходів, які б стримували «реакційну» місіонерську діяльність церков і сект та забезпечували зниження авторитету серед населення впливових релігійних організацій УРСР⁴⁸⁹.

Із метою відриву вірян від релігії в середніх ланках релігійних організацій агенти-керівники повинні були посилити розкольницькі і профілактичні заходи та відкрито проводити роботу в напрямку схиляння членів громад до повної зупинки їхньої діяльності. Інша частина агентів спрямовувалася на роботу з оперативних розрахунків та готувалася для висунення на керівні посади в «церковно-сектантських формуваннях з перспективою їх розколу»⁴⁹⁰.

Велике значення спецслужби приділяли підготовці агентів, які практикувалися на вмінні вносити розбіжності й конфронтацію в релігійне середовище, що призводило до втрати довіри між рядовими членами і керівниками церкви, «відриву від віруючих ватажків та подальшого розколу із

---

⁴⁸⁸Дело № 23 с указаниями, справками... (1957-1958 гг.). Л. 194.

⁴⁸⁹Там само. Арк. 194.

⁴⁹⁰Там само. Арк. 194.

середини»⁴⁹¹. Керівництво спецслужб уважало доцільним практикувати підготовку зарубіжним «сектантським центрам» перевірених і політично грамотних агентів з завданням заперечення «провокаційних думок про радянську дійсність і корисного впливу на еміграцію»⁴⁹².

Важливим напрямком агентурне-оперативної роботи, яку виконувала агентура спецслужб, була атеїстична пропаганда. Найбільш авторитетним агентам органи держбезпеки доручали підготовку брошур і статей на атеїстичні теми для публікації в пресі під псевдонімом. Також передбачалося за допомогою агентів, які керують «сектантськими формуваннями», вносити розбіжності і чвари серед релігійних організацій. Зокрема, використовувати з цією метою ЄХБ проти п'ятидесятників, «вільних» православних проти уніатів, католиків і «сектантів»...»⁴⁹³.

Компартійні лідери на з'їздах піднімали питання щодо посилення атеїстичних заходів серед населення. Так, у рішеннях XXI з'їзду КПРС, який проходив у Москві з 27 січня по 5 лютого 1959 р., вказувалося, що органи КДБ мають посилити профілактичні заходи щодо громадян, які стали на шлях несумісний із комуністичним світоглядом. Також вказувалося, оперативник зобов'язаний, у першу чергу, пам'ятати, що профілактика – це комплекс складних чекістських заходів, які проводяться після проведення бесіди з об'єктом профілактики, але однією бесідою змінити світогляд людини не вдасться, тому треба ретельно підготуватися. І тільки після цього приступати до реалізації справи, маючи чіткий план проведення заходів профілактики, дуже важливо правильно діяти щодо об'єкта, оскільки однією бесідою змінити його світогляд не вдається⁴⁹⁴.

Усі профілактичні заходи щодо вірян органи держбезпеки схематично поділяли на такі типи:

---

⁴⁹¹Дело № 23 с указаниями, справками... (1957-1958 гг.). Л. 195.

⁴⁹²Там само. Арк. 195.

⁴⁹³Там само. Арк. 195.

⁴⁹⁴Там само. Арк. 197.

- а) таємне відстеження об'єкта профілактики з наступною бесідою з ним у відділі КДБ;
- б) виклик в органи КДБ через офіційні канали;
- в) профілактика об'єктів при участі громадськості, а саме керівництва партійних, комсомольських і профспілкових органів за місцем роботи чи навчання;
- г) профілактика зі взяттям на поруки громадськістю;
- д) профілактика з допомогою товариських судів;
- е) профілактика через пресу;
- є) робота з об'єктом профілактики через виступ у пресі з його каяттям⁴⁹⁵.

Водночас, аналітики спецслужб вбачали, що цей перелік заходів щодо об'єктів профілактики є недостатнім, у зв'язку з тим, що вони потрапили під вплив буржуазної ідеології, яка навіюється в республіку із-за кордону. Найдієвішими методами спецслужби вважали поєднання профілактики з репресіями⁴⁹⁶.

У звіті заступника голови Комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР Тихонова вказано, що репресії щодо віруючих виправдані, оскільки вони не визнають радянських законів, відмовляються від захисту батьківщини, від роботи в колгоспах і оборонній промисловості та відривають молодь від громадського впливу з метою виховання з них релігійних фанатиків⁴⁹⁷.

У доповідній записці спецслужб під «грифом цілком таємно» було запропоновано низку методів щодо ліквідації нелегальних релігійних формувань та проводити їх наступним чином: притягувати до кримінальної відповідальності та активно працювати з рядовими «сектантами». Взірцем успішного поєднання профілактичних та репресивних заходів стала робота УКДБ Кримської області щодо ліквідації нелегального формування «сектантів п'ятидесятників». Керівництво цього формування в кількості 5 людей було

⁴⁹⁵Дело № 23 с указаниями, справками... (1957-1958 гг.). Л. 202.

⁴⁹⁶Там само. Арк. 198.

⁴⁹⁷Там само. Арк. 27-28.

арештовано, а з рядовими членами була проведена профілактична робота партійно-радянського активу. Осіб, які надавали помешкання для молитовних зібрань було оштрафовано та попереджено про виселення з будинку, якщо вони не припинять свою діяльність⁴⁹⁸.

Успішним методом боротьби з громадами ЄХБ спецслужби вважали «компрометацію церковно-сектантських авторитетів». Прикладом дієвості цього методу було проведення в Гайворонському і Ульяновському районах Кіровоградської області операції щодо керівника п'ятидесятників Семенова. Використовуючи агентурні відомості про співмешкання Семенова з жінкою, яка спеціально була введена в секту, спецслужби почали розповсюджувати інформацію серед вірян про порушення ним релігійної моралі. Після цього Семенов втік в іншу область, керовані ним групи віруючих розпалися, а частина приєдналася до легальної громади ЄХБ⁴⁹⁹.

Органи КДБ у боротьбі проти церкви успішно використовували вплив громадськості. Вважалося, що цей метод є найвдалішим для розколу релігійних організацій. Ці заходи готувалися на базі матеріалів, які надавали органи КДБ, і проводилися при згоді й активною участю партійних і радянських органів⁵⁰⁰.

Показове розвінчування «реакційної діяльності сектантів» в пресі, радіо, телебаченню і кіно тощо також проводилося з подачі спецслужб КДБ. Зокрема, у доповідній записці повідомлялося, що «останнім часом в обласних і районних газетах систематично публікуються статті і заяви колишніх членів «церковно-сектантських організацій», які відійшли від релігії. Це позитивно впливає на розклад релігійних громад, відриває віруючих від церковно-сектантської діяльності»⁵⁰¹.

У доповідній записці за грифом «цілком таємно» від 17 жовтня 1959 р. начальнику 4 управління КДБ при РМ СРСР генерал-лейтенанту Е.П. Пітовранову знаходиться звіт про результати агентурно-оперативної

⁴⁹⁸Дело № 23 с указаниями, справками... (1957-1958 гг.). Л. 202.

⁴⁹⁹Там само. Арк. 203.

⁵⁰⁰Там само. Арк. 202.

⁵⁰¹Там само. Арк. 203.

роботи органів держбезпеки України у «боротьбі з ворожими елементами із числа церковників і сектантів за період 1944 по 1959 рр.». Так, за цим звітом за вказаний період органам безпеки за допомогою агентури та оперативних працівників вдалося об'єднати більше 12 тисяч п'ятидесятників із громадами ЄХБ. Таким чином, завдяки арештам та профілактичній роботі, діяльність релігійних організацій в Україні в 1954-1955 рр. була паралізована⁵⁰².

Велику роль у ліквідації нелегальних громад відігравала агентура із легальних громад, зокрема авторитетна агентура з легальних церковних формувань повинна була активно використовуватися щодо розкладу та ліквідації нелегальних громад, у тому числі і ЄХБ. Крім того, спецслужби КДБ використовували агентуру з легальних громад ЄХБ, зокрема обласних пресвітерів і пресвітерів громад, щоб унеможливити кількісне зростання релігійних організацій, у тому числі місіонерську діяльність нелегальних проповідників та прихід у громади молоді⁵⁰³.

Велике значення органи КДБ надавали проведенню індивідуальної профілактично-виховної роботи серед віруючих як силами їхніх співробітників, так партійно-радянського активу. На їхню думку, позитивним прикладом може слугувати проведення роботи опер працівниками в Миколаївській області з Верховомим, який був одним із керівників підпілля баптистів. Були отримані відомості що Верховомим не погоджується з низкою догматичних питань із керівником підпілля Романенко. Використовуючи цю обставину, оперпрацівники провели «бесіду» з Верхоламовим, в процесі якої на конкретних прикладах з використанням наукових досягнень, йому було роз'яснено реакційну сутність їхньої «секти», а також доведено, що діяльність її керівників, яка проводиться під прикриттям релігії носить злочинний характер. У результаті він був відірваний від громади. Далі почав виступати в будинках культури і місцевих друкованих органах, радіо, на підприємствах міста з

---

⁵⁰²Дело №31 с докладными записками, справками и другими документами по линии церковников и сектантов (1959-1961 гг.). ОГА СБУ. Ф.1. Оп.1. Д.1424. Л.1-3.

⁵⁰³Дело №23 с указаниями, справками ... (1957-1958 гг.). Л. 204.

лекціями, у яких розвінчував реакційну сутність громади і релігії в цілому. У цей же час зазначається у звіті, він є членом спілки з розповсюдження атеїстичних та політичних знань⁵⁰⁴.

Особливо активні заходи щодо посилення агентурно-оперативної роботи серед вірян були застосовані після амністії 1955-1956 рр., оскільки в республіку повернулися з місць позбавлення волі біля 3000 тисяч активних керівників різних церков, які розпочали місіонерську діяльність з метою організації підпільних громад⁵⁰⁵. За даними довідки заступника начальника 4 управління КДБ при РМ УРСР – підполковника Зубатенка від 2 листопада 1959 року, зріст легальних громад ЄХБ протягом 1954-1958 рр. мав чітку динаміку за рахунок прийому нових членів та молоді: «1954 р. – 1228, молоді 496 осіб. Було громад – 1338. 1955 р. – 2690, молоді – 561 осіб. Було громад – 1351. 1956 р. – 3326, молоді – 920 осіб. Було громад – 1348. 1957 р. – 3170, молоді – 762. Було громад – 1348. 1958 г. – 2929, молоді – 797 осіб. Було громад – 1339»⁵⁰⁶.

Амністія церковного активу призвела до того, що тільки дві легальні громади ЄХБ і АСД в Україні протягом двох років збільшилися за рахунок нових членів на 17500 осіб, із них 5000 осіб молоді. У 3 рази збільшився прихід молоді на навчання в семінарії⁵⁰⁷.

Щоб запобігти формуванню нелегальних «церковно-сектантських формувань» в 1954-1959 рр. 66 агентів були висунуті в їхнє керівництво, що давало змогу повністю контролювати діяльність цих груп і проводити заходи щодо їх розробки або розкладу⁵⁰⁸. Це дало для спецслужб позитивні результати, зокрема протягом п'яти років роботи агентурно-слідчих заходів у поєднанні з громадським впливом «припинили підпільну діяльність більше 8 тисяч

⁵⁰⁴Дело №23 с указаниями, справками ... (1957-1958 гг.). Л. 205.

⁵⁰⁵Там само. Арк. 2-3.

⁵⁰⁶Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 12-13.

⁵⁰⁷Там само. Арк. 3.

⁵⁰⁸Там само. Арк. 5.

учасників нелегальних церковно-сектантських груп, біля 2 тисяч відійшли взагалі від релігії»⁵⁰⁹.

Прикладом зразкових дій спецслужб та їхніх агентів була компрометація ними авторитетних релігійних діячів, так званих «чистих баптистів» Литвиненка і Зюбанова, які повернулися з місць позбавлення волі, і швидко зуміли отримати підтримку з боку 2 000 віруючих та організувати нелегальні молитовні зібрання. Через введenu агентуру спецслужбам швидко вдалося очорнити керівництво громади, тому частина їхніх прихильників взагалі відійшла від релігії, а інша частина приєдналася до ЄХБ⁵¹⁰.

Агентурна-оперативна робота щодо «сектантів» завжди планувалася заздалегідь. Головні завдання, які ставилися оперативниками щодо громад ЄХБ на наступні роки були такими: повна ліквідація підпільних нелегальних сект або приєднання їх до легальних громад ЄХБ; створення умов для зменшення кількості проповідників і їхньої місіонерської діяльності з метою залучення в громади нових осіб, особливо молоді, кількісне зменшення релігійних громад; посилення профілактичної і розкладницької роботи серед «церковників і сектантів у напрямку паралізації їх реакційного ворожого впливу на відсталу частину населення і відриву віруючих від релігії»; перехоплення каналів зв'язку релігійних організацій із закордонними «сектантськими центрами і використання цих каналів в оперативних цілях»⁵¹¹.

Виконання цих завдань покладалося на агентуру, «особливо з кола сектантських авторитетів, а в необхідних випадках і проведення репресивних заходів щодо керівництва релігійних організацій, які продовжують антирадянську діяльність»⁵¹². Крім того, було постановлено, що в цьому напрямку, зі згоди партійних і радянських органів і за їх активною участю, будуть широко використовуватися друковані органи, кіно, радіо, театри, лекції

---

⁵⁰⁹Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 6.

⁵¹⁰Там само. Арк. 6.

⁵¹¹Там само. Арк. 8.

⁵¹²Там само. Арк. 8.

на науково-атеїстичні теми, а також зібрання трударів й особисті бесіди з віруючими партійно-радянського активу і оперативних працівників⁵¹³.

Як зазначалося в секретній записці за 1959 р. Голови КДБ при РМ УРСР В. Нікітченка, на адресу ЦК КПУ, «в роботі щодо розкладу нелегальних громад ЄХБ потрібно активно використовувати пресвітерський склад легальних громад ЄХБ. За його допомогою можна змусити певне коло учасників нелегальних формувань до припинення підпільної діяльності. Відповідні вказівки в цьому напрямку потрібно дати уповноваженим Ради з питань православної церкви і релігійних культів. Щоб запобігти діяльності керівників учасників підпільних груп, які знаходяться на нелегальному положенні органам прокуратури і міліції потрібно посилити боротьбу з антисупільними, паразитичними елементами відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР від 23.07.1951 року, а також на основі 10 розділу Адміністративного Кодексу УРСР, затвердженого центральним виконавчим комітетом України від 12 листопада 1927 року»⁵¹⁴.

Загалом, за участю співробітників та їхніх агентів держбезпеки протягом 1943 по 1961 рр. було арештовано 120 осіб з керівництва та активних членів громади ЄХБ⁵¹⁵.

У секретній довідці за підписом начальника 4 відділу КДБ при РМ УРСР полковника В. Сухоніна від 13 січня 1960 р. про результати роботи по лінії церковників і сектантів у республіці за 1956-1960 рр. подано таку статистику:

а) Припинили підпільну діяльність нелегальні «секти», у тому числі і баптистські: 1956 р. – 4 групи, всього 11 груп, 1957 р. – 81 група, всього 91 група, з них через репресії 21, 1958 р. – 84 групи, всього 156 груп, 1959 р. – 110 груп, всього 156 груп, 1960 р. – 204 групи, всього 205 груп; б) припинили нелегальну діяльність – 1957 р. – 5000 осіб, 1958 р. – 4000 осіб, 1959 р. – 1100 осіб, 1960 р. – 2290 осіб; в) відійшли від релігії: 1958 р. – 180 осіб, 1959 р. – 350 осіб, 1960 р. – 855 осіб; г) закрито легальних громад ЄХБ і АСД: 1957 р. – 4,

⁵¹³Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 8.

⁵¹⁴ Там само. Арк. 27.

⁵¹⁵ Там само. Арк. 31.

1958 р. – 18, 1959 р. – 63, 1960 р. – 129; д) відійшли від релігії: 1958 р. – відомостей немає, 1959 р. – 195, 1960 р. – 350. Арештовано за антирадянську діяльність вірян християнських громад: 1956 р. – 45 осіб, 1957 р. – 148 осіб, 1958 р. – 142 осіб, 1959 р. – 42 особи, 1960 р. – 21 особа⁵¹⁶.

На початку 1960-х рр. були зачинені тисячі церков і молитовних будинків. Розпочалася масова антирелігійна пропаганда, яка поєднувалася з наклепами на адресу вірян. У свою чергу, з боку органів КДБ посилювалися репресії щодо віруючих, зокрема ними декларувалася повна заборона діяльності незареєстрованих громад. Органами КДБ УРСР на 1 грудня 1960 р. були отримані секретні дані за підписом заступника начальника 4 відділу управління КДБ при РМ УРСР полковника Секарева про облік усіх церковних громад, серед яких особливу увагу було приділено громаді ЄХБ. Зокрема, громад ЄХБ – 1273; пресвітерів – 1273; проповідників – 203 особи; членів церкви – 105 776 осіб, у тому числі – 2333 осіб в незареєстрованих групах⁵¹⁷.

У секретному повідомленні 2 управління КДБ при РМ УРСР повідомлялося, що «наприкінці 1960 р. на території низки областей УРСР і інших республік Радянського Союзу розгорнула активну роботу керівники нелегальних баптистів, які виступають проти нещодавно прийнятого за ініціативою радянських органів нового положення про громаду ЄХБ, що обмежує діяльність баптистів. Очільники цих груп Прокоф'єв, Крючков виступають за відміну всіх обмежень у місіонерській роботі, а також проти реєстрації баптистських громад на всій території СРСР, проти участі вірян у суспільно-політичних і культурних заходах, служби в Радянській армії, вступу в профспілку. Вони покладаються у своїй роботі на молодь. Прокоф'єву і Крючкову вдалося залучити на свій бік більше 1000 баптистів, які входять до 120 нелегальних груп ЄХБ. Найбільш активно ці групи діють в Харківській, Донецькій, Одеській, Кіровоградській, Житомирській і Київській областях. У грудні 1961 р. використовуючи перебування в місті Харків американської

---

⁵¹⁶Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 31.

⁵¹⁷Там само. Арк. 42.

виставки «Транспорт США», прибічники Прокоф'єва намагалися передати через співробітників виставки листи антирадянського змісту на адресу Всесвітнього Союзу баптистів. Організованими заходами цьому вдалося запобігти»⁵¹⁸.

На перше півріччя 1962 р. у секретному плані роботи 5 відділу 2 Управління КДБ УРСР, який був затверджений заступником начальника 2 відділення КДБ при РМ УРСР – підполковником Каллашом, чітко зазначалося: «проаналізувати дані отримані КДБ щодо місіонерської діяльності окремих авторитетів, опозиційно налаштованих євангельських християн-баптистів, підготувати й провести з оперативниками УКДБ Харківської, Донецької, Сумської, Кримської, Запорізької, Одеської, Черкаської і Кіровоградської областей, з участю яких розробити конкретні заходи щодо запобігання ворожій діяльності нелегальних молодіжних груп ЄХБ. Виконання покладалося т.т. Степаненко, Анненко в терміни січень-лютий 1962 рр.»⁵¹⁹.

Діяльність опозиційних вірян ЄХБ викликала реакцію з боку спецслужб КДБ. У тих областях, де їх було найбільше, спецслужби розпочали карально-репресивні заходи, закриваючи молитовні будинки. У відповідь на закриття молитовних будинків, віруючі пішли в підпілля і приєдналися до опозиційної «ініціативної групи» ЄХБ. За інформацією поданою в довідці за 28.06.1962 р. заступник начальника 3 відділу 2 управління КДБ при РМ УРСР полковника Секарева, «із 8-и нелегальних громад ЄХБ, закритих в останні роки в Донецькій області почали вести нелегальну діяльність... Одна з них громада ЄХБ пос. Красний Лиман (110 осіб) і ін. Після закриття 2 молитовних будинків ЄХБ у місті Ізмаїл, і на Пересипі (район м. Одеси), віруючі яких нараховувалося біля 180 осіб стали збиратися на молебень нелегально, і фактично вийшли з-під контролю органів влади. У селах Рівненської області (Корнин, Квасилів, Ільїн, Витковича, Коловерть) після закриття громад ЄХБ, більшість її членів, які були

⁵¹⁸Дело № 20 с планами и справками по линии церковников и сектантов (1962 г.). ОГА СБУ. Ф. 1. Оп. 1 Д. 1423. Л. 29-30.

⁵¹⁹Дело № 20 с планами и справками ... (1962). Л.3.

раніше п'ятидесятниками, перейшли на нелегальне становище»⁵²⁰. Так, за секретними повідомленнями 2 управління КДБ «на 1962 р. в Україні вже діяло 90 незареєстрованих громад ЄХБ (2760 осіб), які проводили свої молитовні зібрання в нелегальних умовах»⁵²¹.

Щоб зупинити процес створення нелегальних громад ЄХБ, планувалося в лютому-березні 1962 р. застосовували заходи щодо розшуку очільника ініціативної групи «молодих баптистів» О. Прокоф'єва. З цією метою передбачалося направити в УКДБ Донецької, Харківської, Сумської, Одеської, Кіровоградської і Запорізької областей оперативних працівників 5 відділу для організації й розробки виявлення родинних і організаційних зв'язків, а також для набору нової агентури з осіб учасників нелегальних груп, так званих «молодих баптистів» і організації заходів розкольніцького і профілактичного характеру, компрометації керівників нелегальних груп перед рядовими учасниками. Також передбачалося, вивчити можливість використання в цьому напрямку результати слідства і суду щодо справи арештованих УКДБ Харківської області Лозового, Здоровця і інших баптистів... Виконання покладалося на оперуповноваженого майора КДБ М. Анненка, який прозвітував, що в заявлені терміни вклався, О. Прокоф'єв у квітні 1962 р. був арештований⁵²².

У 60-х рр. ХХ ст. спецслужби КДБ посилили пильний нагляд за керівниками та духовними осередками ЄХБ, які легально діяли в УРСР. Але особливу увагу оперативники та агентура спецслужб приділяла незареєстрованій громаді Раді Церков ЄХБ та її активним учасникам. За участю КДБ у 60-70-х рр. в переважній більшості всі керівники незареєстрованих громад були заарештовані, окремі з них відбули декілька термінів ув'язнення, лише Г. Крючкову вдалося уникнути від арешту. Так, 19 травня 1966 р. після поїздки членів Оргкомітету РЦ Г. Вінса і М. Хорьова в приймальню ЦК КПРС

---

⁵²⁰Дело № 20 с планами и справками...(1962). Л. 38.

⁵²¹Там само. Арк. 49.

⁵²²Там само. Арк. 3-4.

їх заарештували і помістили в Лефортівську в'язницю; 30 листопада Г. Вінса засуджують до трьох років таборів. У 1970 році була заарештована також його мати й засуджена до трьох років ВТТ загального режиму⁵²³.

У фондах СБУ зберігаються розсекречені документальні матеріали оперативного архіву КДБ УРСР про їхню боротьбу з учасниками нелегальних «сектантських груп» в 50-80-х рр. ХХ ст. У літерній справі № 722 у 8 томах УРСР знаходяться матеріали з 1959 по 1973 рр. 2 Управління КДБ УРСР, у яких «знаходяться орієнтування, вказівки по лінії роботи, довідкові матеріали й наявні на території республіки громади євангельських християн баптистів (ЄХБ), у тому числі, на одну течію цієї громади «прокоф'євців», які названі за ім'ям Прокоф'єва – очільника нелегальної громади ЄХБ і його прибічників»⁵²⁴.

У 1973-1974 рр. спецслужбами були встановлені і арештовані лідери-нелегали, виявлена підпільна типографія і знищені окремі друковані точки⁵²⁵. Серед заарештованих повторно у березні 1974 р. був Г. Вінс. Його засуджують до десяти років ВТТ з відбуванням у Якутії. Коли справа Г. Вінса отримує міжнародний розголос, то його у 1979 році Указом Верховної Ради СРСР позбавили громадянства і виселили за кордон⁵²⁶.

Протягом 1974-1976 рр. органами УКДБ в Києві і області проводилося слідство щодо очільника Київської громади, раніше засудженого за нелегальну релігійну діяльність, пов'язану з виготовлення і розповсюдженням релігійно-пропагандистської літератури. Після звільнення із ув'язнення ввійшов у склад керівництва органу Київської громади баптистів-розкольників – «братську раду» і був казначеем громади⁵²⁷.

⁵²³Лахно О. П. Виступ «ініціативників» як прояв офіційної опозиції в середовищі віруючих євангельських християн баптистів у СРСР. «Наука. Релігія. Суспільство». № 1. 2010. С. 100. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/>

⁵²⁴Комитет государственной безопасности Украинской ССР. – 10 отдел. – Тематический перечень документальных материалов оперативного архива КГБ УССР на лиц, проводивших антисоветскую деятельность, маскирующую религиозной догматикой и исполнением религиозных обрядов. ОГА СБУ. Л. 10.

⁵²⁵Там само. С. 40.

⁵²⁶Лахно О.П. Виступ «ініціативників»... С. 100.

⁵²⁷Комитет государственной безопасности... Л. 40.

У 1980-х рр. органи спецслужб провели низку агентурне-оперативних заходів щодо вірян опозиційної РЦ ЄХБ. Зокрема, в 1983-1987 рр. УКДБ Київської області були проведені арешти баптистів-нелегалів та їхнє засудження⁵²⁸.

Отже, радянська тоталітарна система, щоб зберегти своє панівне становище і повністю володіти свідомістю своїх підданих та впливати на їхнє духовне життя у 1946 р. в системі новоутвореного МДБ СРСР та його республіканських відділах створила наділені надзвичайними повноваженнями на карально-репресивні та профілактичні дії 5-ті (оперативні) управління, у складі функціональних підрозділів сформовано і відділ «О» МДБ УРСР, який займався наглядом за релігійними організаціями, сектами, групами тощо; спецвідділ «О» МДБ-КДБ УРСР займався плануванням та реалізацією оперативної роботи щодо «агентурне-оперативної розробки сектантів», і в своїй роботі спирався на низку карально-репресивних та профілактичних заходів, які ретельно обговорювалися на спеціальних нарадах, звіти та протоколи з яких були засекречені, і лише нещодавно з них було знято гриф «цілком таємно»; аналіз звітів, повідомлень та доповідних записок показав, що виконання завдань щодо розкладу та ліквідації молитовних будинків ЄХБ покладалося на оперуповноважених та їхню агентуру. Для успішної реалізації завдань щодо ліквідації та припинення роботи молитовних будинків ЄХБ спецслужби КДБ вміло поєднували карально-репресивні та профілактичні методи та залучали до роботи культурно-освітню та мистецьку інтелігенцію.

---

⁵²⁸Комитет государственной безопасности... Л. 41.

3.2. Рада в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР як інструмент з обліку, уніфікації та закриття релігійних громад Євангельських християн-баптистів

Створення Ради в справах релігійних культів в 1944 р. давало змогу режиму Й. Сталіна руками не лише спецслужб, а легальним органом, який спеціально займався питаннями релігії здійснювати контроль за релігійними об'єднаннями⁵²⁹.

Як засвідчують архівні документи, Рада виконувала не лише наглядову та облікову функцію, але й контролюючу та карально-репресивну. В обов'язки уповноважених Ради входив контроль за релігійними громадами в регіонах, а якщо виникала потреба, то виїзд на місце для з'ясування обставин. В інформаційному звіті щодо роботи Уповноваженого ради в справах релігійних культів при раді Міністрів СРСР в Українській РСР за квітень-липень 1948 р. вказувалося, що Рада в першу чергу повинна здійснити наступне: спрямувати керівників і працівників ради в Закарпатську, Чернівецьку, Кам'янець-Подільську, Сталінську, Дніпропетровську області з метою об'єднання громад християн віри євангельської (п'ятидесятників) з євангельськими християн-баптистами⁵³⁰.

Після створення провладного ВРЄХБ головним завданням Ради було уніфікувати всі протестантські громади. Задля цього постійно скликалися наради, на яких обговорювалася ситуації навколо цього питання, та вирішувалися шляхи якнайшвидшого злиття ХЄВ з ЄХБ. Це робилося з метою унеможливлення діяльності нелегальних громад, які були поза контролем державних релігійних інституцій та органів державної безпеки. Так завдяки

⁵²⁹Комитет государственной безопасности... Л. 5.

⁵³⁰МГБ – УССР Отдел «О» Отчеты уполномоченного по делам религиозных культов (1948-1949 гг.) ОГА СБУ. Ф. 2. Оп. 4. Д. 14. Л. 4.

органам безпеки, РСРК вдалося запобігти проведенню підпільного з'їзду п'ятидесятників у місті Дніпродзержинську⁵³¹.

Щоб об'єднати нелегальні громади п'ятидесятників з євангельськими християн-баптистів РСРК було направлено старше духівництво в області, де були проблеми ХЄВ. Це, насамперед, такі області як: Львівська, Рівненська, Тернопільська, туди виїхав помічник старшого пресвітера ЄХБ в УРСР – Пономарчук, в Чернівецьку і Кам'янець-Подільську – помічник старшого пресвітера ЄХБ в УРСР – Патковський і керуючий справами старшого пресвітера ЄХБ в УРСР – Міцкевич в Сталінську, Запорізьку і Ворошиловградську області. Ці заходи дали позитивні результати щодо пришвидшення ліквідації залишків окремих груп п'ятидесятників⁵³².

Уповноважені Ради наділені широкими повноваженнями допускали в стосунках з віруючими грубощі та адміністрування. Зокрема, уповноважений в Волинській області Прокопенко Ф. Т. в практичній роботі з віруючими використовував адміністративні методи, почав масово закривати їхні громади⁵³³.

Отримав практичні вказівки Ради щодо вивчення ситуації й закриття деяких релігійних громад в Кам'янець-Подільській області і уповноважений Ради у справах релігійних культів Сердюченко П. Т. Із перших кроків своєї практичної роботи з культів у ввіреному регіоні, він зайняв прокурорську позицію у взаєминах з релігійними діячами. Діяв грубими адміністративними методами, тому він був викликаний до Ради для звіту про роботу. Йому дали докладні пояснення і вказівки за всіма питанням роботи. Очільник Ради вважав, що політика терпимості повинна бути дотримана, адже не можна розраховувати на швидкі темпи відмирання релігії в регіонах⁵³⁴.

Схожа ситуація у взаєминах з вірянами була зафіксована в роботі Зарецького (Черкаський район), помічником уповноваженого АСД Бондар,

⁵³¹МГБ – УССР Отдел «О»... (1948-1949 гг.). Л. 4.

⁵³²Там само. Арк. 4.

⁵³³Там само. Арк. 29.

⁵³⁴Там само. Арк. 30.

колишнім старшим пресвітерам Київської області Лівим і пресвітером Жашківської громади ЄХБ Калюжним⁵³⁵.

В інформаційному звіті про роботу уповноваженого в справах релігійних культів при раді Міністрів СРСР в Українській РСР за жовтень-грудень 1948 р. зазначено, що найважливіші державні завдання щодо релігійних культів виконаних у звітному році, якими займалися щоденно: питання кількісного зменшення релігійних громад і закриття молитовних будинків; постійний нагляд за діяльністю релігійних громад; систематичний прийом керівництва духовних центрів ЄХБ, АСД й інших, а також пресвітерів ЄХБ обласних центрів з метою постійного нагляду за діяльністю релігійних культів; вивчення спаду і зросту релігійної активності; велику увагу приділено перегляду кадрів пресвітерського складу, зокрема, щодо відсторонення від керівництва політично неблагонадійних⁵³⁶.

Крім того, у звіті було вказано і про виконання практичної роботи з релігійними культурами протягом року, яка була відзначена в таких проявах:

а) намагання і проведення місіонерської роботи з боку релігійних громад (Харківська, Сталінська, Кам'янець-Подільська, Ворошиловградська області);

б) активність сектантів щодо організаційного укріплення низових громад, посилення релігійної пропаганди серед населення, особливо молоді (Миколаїв, Харків, Дніпропетровськ);

в) випадок грубих порушень законодавства про культури з боку старших пресвітерів ЄХБ (Харків, Миколаїв, Кіровоград, Житомир);

г) поширення в деяких релігійних громадах ЄХБ політичною ворожою релігійною літературою (Житомирська область)⁵³⁷.

Робота РСРК лише протягом одного року принесла вагомі результати – зменшення як кількості громад ЄХБ, так і кількості її керівників. Зокрема, на 1 січня 1948 р. громад було 1832 – на 1 січня 1949 р. – 1638; відповідно,

⁵³⁵МГБ – УССР Отдел «О»... (1948-1949 гг.). Л. 35-36.

⁵³⁶Там само. Арк. 35.

⁵³⁷Там само. Арк. 36.

старших пресвітерів було 26 – стало 25; пресвітерів було 1204 – стало 1167; керуючих було 433 – стало 370; дияконів було 367 – стало 360; регентів було 77 – стало 69. Під час розгляду таблиці констатується зменшення як кількості громад, так і служителів культу⁵³⁸.

Головне завдання РСРК виконувала відмінно, під різними причинами закривала релігійні громади ЄХБ, звільняла старших пресвітерів, керуючих. На місце політично неблагонадійних призначала лояльних старших пресвітерів, які у свою чергу втручалися у внутрішні справи помісних громад, визначали, хто буде дияконом чи регентом.

Як зазначалося у звіті уповноваженого П. Вільхового, зменшення кількості релігійних громадських є результатом нашої кожноденної роботи щодо розпуску ліквідації громад і з'єднання малих територіально віддалених один від одного. Відповідно до цього значна частина служителів культу залишилися без громад⁵³⁹. Як свідчить архівна інформація за сприяння РСРК, починаючи з 1945 р. і до кінця правління Й. Сталіна, офіційно не відкрилося жодного молитовного будинку, а лише тисячі були закриті⁵⁴⁰.

Політика РСРК була спрямована на виховання у пресвітерів таких рис, які б відповідали виконанню вказівок радянських і партійних органів. Як зафіксовано в документах, «чистка» РСРК пресвітерського складу сприяла тому, що лояльні до влади пресвітери почали брати участь у залучені простих вірян у роботах на колгосп, навіть у неділю. Зокрема пресвітер Вовчанської громади ЄХБ Синельников, Дніпропетровської області – Корчевський, який є помічником польової бригади колгоспу, у недільні дні збиральної компанії, коли вихідних днів для колгоспників не було, всіх вірян, які зібралися на молитовне зібрання, відправив на роботу: «Хіба ви не знаєте, де сьогодні ваше

⁵³⁸МГБ – УССР Отдел «О»... (1948-1949 гг.). Л. 58.

⁵³⁹Там само. Арк. 59.

⁵⁴⁰Переписка с уполномоченным... (1949 г.). Л.172.

місце, помолитися завжди встигнете, а робота нас не чекає, відправляйтеся на роботу!»⁵⁴¹.

У приватній розмові з уповноваженим Рада Корчевський заявив: «Ми чесно працювали в колгоспі, тому нас поважають, і заробили в цьому році добре: отримали хліба стільки, скільки досить на два роки, а овочами завалили всіх»⁵⁴². Уповноважені збирали інформацію про зразкових старших пресвітерів ЄХБ, які виконували всі накази тоталітарної влади. Наприклад, старший пресвітер ЄХБ у Дніпропетровській області – Мельников, у зв'язку з питаннями віруючих про причини ненадання їм колгоспом вихідного дня в неділю для молитви (під час збиральної компанії) написав і розіслав всім віруючим спеціальне звернення із закликом, в першу чергу виконати громадянський обов'язок перед державою, а потім свої особисті⁵⁴³.

У такому ж тоні написаний лист із громади ЄХБ Жашківського району Київської області, який адресований старшому пресвітеру в Київській області, відносно підготовки їх до свята Жнив: «членам нашої громади було оголошено, що в цьому році на святі Жнив в молитовному зібранні будуть мати право сказати повчальне слово, прочитати статтю із журналу «Братський вісник», заспівати соло або дуєтом тільки ті брати і сестри, хто провів цей рік чистим і святим життям, добре працював у колгоспі і своєчасно забере з полів колгоспний цукровий буряк»⁵⁴⁴.

Чиновники РСРК використовували всі засоби задля того, щоб чесне ставлення віруючих до праці, використати для посилення їхньої експлуатації в колгоспах. Старші пресвітери, отримавши методичні вказівки від уповноважених чиновників навіть на релігійних святах, зокрема святі Жнив, приуроченому до збирання врожаю, з кафедри виголошували вдячність тим братам і сестрам по вірі, які гарно працювали в колгоспі. Зокрема, пресвітер із кафедри оголосив, що найкращій доярці колгоспу ім. Петровського особлива

---

⁵⁴¹Переписка с уполномоченным... (1949 г.). Арк. 60.

⁵⁴²МГБ – УССР Отдел «О»... (1948-1949 гг.). Л. 60.

⁵⁴³Там само. Арк. 60.

⁵⁴⁴Там само. Арк. 60.

подяка і найкращий букет квітів, який знаходиться на кафедрі. Цей вдячний спосіб і свято Жнив запалили членів нашої громади любов'ю Господа, і любов'ю до колгоспної роботи. Багато братів і сестер вирішили так працювати і в наступному році, щоб на наступному святі Жнив бути гідними учасниками свята⁵⁴⁵.

У повоєнний період чиновники РСРК тримали під пильною увагою ті громади ЄХБ, пресвітери яких не хотіли, щоб їх використовували як інструмент пропаганди або покарання віруючих. Особливо ретельно уповноважені відстежували діяльність старших пресвітерів, які попри їхні заборони намагалися проповідувати слово Боже серед невіруючих і молоді. Як зазначалося у звіті, спостерігається намагання керівництва громад до проведення місіонерської роботи серед населення з метою притягнення у свої ряди нових членів. У заяві помічника старшого пресвітера в Чернівецькій області Пономарьова зазначається, що вербуванням нових членів у громаду займаються самі віруючі, особливо жінки в селах, які відвідують квартири невіруючих, проводячи бесіди наступного характеру: твій чоловік п'є, курить, бреше, ходить до інших жінок, а нашим членом церкви це заборонено Богом!⁵⁴⁶.

Уповноважені РСРК чітко відстежували активність керівників громад, зокрема за проведення місіонерської діяльності і організації молодіжного гуртка та хору із молоді через духовний центр ЄХБ, старший пресвітер Голік був відсторонений від посади⁵⁴⁷. У жовтні 1948 р. за присутність молоді на молитовному зібранні в громаді с. Озеряйне Зборівського району Тернопільської області було знято громаду з реєстрації, а пресвітер відсторонений від посади⁵⁴⁸.

Найбільші покарання з боку уповноважених отримували пресвітери, які проводили водне хрещення новонаверненим. За законом про релігійні культу

⁵⁴⁵МГБ – УСССР Отдел «О»... (1948-1949 гг.). Арк. 61.

⁵⁴⁶Там само. Арк. 61.

⁵⁴⁷Там само. Арк. 62.

⁵⁴⁸Там само. Арк. 62.

для проведення водного хрещення чітко встановлювався день і час обряду. Усе це потрібно було погоджувати з органами влади, які встановлювали все нові перепони для новонавернених. Навіть дотримуючись усіх настанов, пресвітери потрапляли в немилість до чиновників РСРК. В одному з листів, який написав пресвітер Чугуївської громади ЄХБ Кривошеев старшому пресвітеру в УРСР Андрееву, який у свою чергу спрямував його в РСРК, зазначалося: «Для здійснення хрещення був запрошений дорогий брат Парчевський. Хрещення відбулося 1 серпня о 7-ій годині ранку на чудовому березі річки Сіверського Дінця. Хор увесь час співав урочисті гімни, глядачів з'явилося біля 200 осіб. По закінченню всього процесу, одні називали це справою Божою, інші лаяли, були такі, що насміхалися, а наше серце раділо. По закінченні зібрання був приготований обід любові з чудовою їжею, брали участь у ньому не менше 160 осіб. Під час обіду деякі брати говорили слова Божі, хор увесь час співав, грав струнний оркестр молоді»⁵⁴⁹. На думку уповноваженого цей уривок з листа став доказом релігійної пропаганди.

Крім того, уповноважені стежили за тим, щоб віруючі не проводили матеріального служіння, оскільки, на їхню думку, це одна із форм пропаганди їхньої віри. Щоби заборонити і цей вид служіння, РСРК через своїх агентів збирала інформація про такі випадки. Зокрема в громаді ЄХБ с. Оринин Орининського району Кам'янець-Подільської області під керівництвом віруючої Бурковської Р. П., 1919 року народження, був створений фонд взаємодопомоги грошима, продуктами і одягом. Загалом було роздано грошима –1000 рублів, хліба – 5 пудів, кукурудзи – 2 пуда, картоплі – 70 кг, молока – 26 літрів, масла – 3 кг., речей 21 комплект⁵⁵⁰. За словами уповноваженого, не зважаючи на неодноразові попередження старшого пресвітера в Кам'янець-Подільській області Лук'янчука про припинення цієї форми роботи, віруючі продовжували матеріальне служіння, тому через духовний центр ЄХБ в УРСР поставлено питання про його відсторонення з посади старшого пресвітера, а

⁵⁴⁹МГБ – УССР Отдел «О» ... (1948-1949 гг.). Л. 63.

⁵⁵⁰Там само. Арк. 64.

група ЄХБ села Оринин за порушення існуючого законом про культури закрита⁵⁵¹.

Уповноважені РСРК навіть втручалися в такі дрібні питання, як виконання віруючими духовних віршів, пісень тощо. Усе це розцінювали як релігійну пропаганду. «Деякі з них, зазначав П. Вільховий, виходили за межі релігійності і мали антирадянський характер. Серед них: «Неприхильний», «Ти йдеш дорогою життя», «Не поспішай сестричко». За нашими рекомендаціями старший пресвітер УРСР Андреев розіслав на місця спеціальний лист про заборону всіх цих віршів, які не мають відповідного дозволу духовного центру»⁵⁵².

Отже, у 40-х рр. ХХ ст РСРК щодо громад ЄХБ створила низку механізмів, які спрямовувалися на уніфікацію протестантської церкви та підпорядкування її державно-партійній роботі; сталінськими опричниками, які очолювали Раду Уповноважених у справах релігійних культів і були важливою ланкою після спецслужб МДБ-КДБ, контролю та нищення релігійних громад було розроблено орієнтовану схему зняття з реєстрації та розпуску громад ЄХБ, яку використовували уповноважені органи на місцях; така політика в релігійній сфері призвела до закриття тисячі молитовних будинків на всій УРСР та не дозволила офіційно відкрити жодного.

У 50-60-х рр. ХХ ст. Рада уповноважених у справах релігійних культів продовжувала виконувати облікову, контролюючу та карально-репресивну функцію щодо релігії та її носіїв. Зокрема в 50-х рр. ХХ ст. контроль уповноважених РСРК щодо релігійних громад лише посилювався, особливо в другій половині. Продовжувалася практика контролю молитовних зібрань віруючих, релігійні практик, обрядів тощо. Особливе значення навіть надавалося виконанню шлюбних пісень, більшість з яких були просто під заборону. Загалом чиновники ради прямо заявляли віряни «співи псалмів

⁵⁵¹МГБ – УСССР Отдел «О»... (1948-1949 гг.). Л. 64.

⁵⁵²Там само. Арк. 64-65.

навіть шлюбного змісту й інші на квартирах нареченого і нареченої не дозволяються і ви не повинні цього робити»⁵⁵³.

Не лише шлюбні церемонії контролювалися чиновниками Ради, але й поховальні відправлення. За словами П. Вільхового «законодавство допускає громадське відправлення релігійних обрядів у молитовних будинках і церквах. Що стосується релігійних обрядів для померлих, то вони повинні проводитися в будинку, а не в дворі померлого. Рекомендовано, щоб похоронні процесії на шляху на цвинтар не виконували релігійні пісні. Цей порядок потрібно вводити поступово шляхом пояснення наших положень служителям культу і так, щоб це не викликало якого-небудь незадоволення у священників і віруючих»⁵⁵⁴.

Наказом Голови Ради Полянського було заборонено влаштування чаювання в молитовних будинках на гроші громад. Звертаючись до віруючих, він зазначав, що «згідно статті 364 Адміністративного Кодексу УРСР релігійні громади мають право збирати кошти на утримання молитовних будинків і на культове майно. Відповідно і витратити зібрані кошти можуть лише на відповідні цілі, а не на пригощання якихось осіб. Про це говорить і розділ 15 Інструкції Секретаріату Президії ВУЦВК, видана в 10 розділі Адміністративного Кодексу УРСР, яка допускає збір коштів релігійним громадам і витрати лише жорстко на визначені цілі, пов'язані з утриманням молитовного будинку і культового майна. Крім цих директивних норм, якими вам необхідно керуватися, і самий статут про Союз євангельських християн-баптистів затверджений 14.19.48 р. в Москві, параграфі 43 говорить про те, що хористи, які беруть участь в хорі добровільно, повинні безкорисно здійснювати служіння»⁵⁵⁵.

⁵⁵³Переписка с старшими пресвитерами ВСЕХБ и ВСАСД на Украине по вопросам относящихся к религиозным культурам за 1953 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 166. Л. 80.

⁵⁵⁴Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов по областям УССР за 1954 год. Том I. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 171. Л. 154-155.

⁵⁵⁵Там само. Арк. 48.

Уповноважені через старших пресвітерів збирали докладну інформацію про опозиційних вірян до ВРЄХБ, які відсидівши чималі терміни ув'язнення за релігійні переконання, повернувшись з місць позбавлення волі, перші заявляли про її «фарисейське служіння». Тому за їхньою діяльністю стежили старші пресвітери, які надавали інформацію про їхнє пересування як органам безпеки, так і уповноваженим Ради, які всі разом працювали на знищення опонентів комуністичного режиму. Зокрема старший пресвітер ЄХБ в Дніпропетровській області Н. Мельников зібрав детальну інформацію старшому пресвітеру в УРСР А. Андрееву щодо відвідування громад Сталінської області «Про окремих осіб», який у свою чергу переслав її в Раду. У звіті Н. Мельников наголосив, «що із числа осіб, які повернулися із ув'язнення, із колишніх в свій час відомих людей, в Сталінській області у цей час є троє: 1) Зюбанов Михайло Єгорович, колишній проповідник Красноармійської громади, який роз'їжджає по громадах; 2) Гаража – мешкає в м. Макіївка, займається тим чим і Зюбанов; 3) Зернов. Був у свій час відомий на Донбасі пресвітер...»⁵⁵⁶.

Незважаючи на комплексну антирелігійну роботу чиновників РСРК у 1950-х рр. досягти вагомих успіхів їм не вдалося. У звіті відділу пропаганди і агітації ЦК КП України Гладеревському М. Д. за 1959 р. уповноважений Ради в справах релігійних культів при Виконкомі Дніпропетровської Облради депутатів трудящих тов. Зуєв, аналізуючи підсумки проведеної роботи за 2-3 роки, відзначає: «Вихід з релігійних громад поки що незначний. У 1958 р. кількість релігійних громад збільшилася. Причиною цього слід вважати з одного боку, посилення активності віруючих з проведення релігійної пропаганди і вербовці нових членів, а з другого боку, те, що хоча й значно поширилася атеїстична пропаганда, але ця пропаганда ще в недостатній мірі охоплює самих віруючих осіб, які підпадають під вплив їхнього активу. 7-9 серпня я особисто виїздив до великого індустріального центру України – до Кривого Рогу й разом з відділом пропаганди й агітації міського комітету КПУ

⁵⁵⁶Переписка с религиозными обществами УССР по вопросам относящихся к религиозным культурам за 1955 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 203. Л. 9-13.

проаналізували факти активізації «сектантів», а також переглянули накреслили нові заходи щодо обмеження діяльності релігійних культів та перевиховання їх послідовників, зокрема молоді. У Кривому Розі є чотири діючих релігійних громади євангельських християн-баптистів; найбільша з них – центральна, знаходиться по вулиці імені Лесі Українки, 13 (Дзержинський район) й має 463 члена та підготувала вже до прийому нових 53, так званих «наближених». За 12 останніх років (з 1947 р. по 1958 р.) кількість членів 4 релігійних громад євангельських християн-баптистів значно збільшилася, а саме: якщо в 1947 р. їх було 602 осіб, то станом на 1 січня 1959 р. їх є 1004 особи. Ріст числа віруючих йде за рахунок хрещення із року в рік. За 12 років 4 громади охрестили 332 особи, з них найбільше хрестить центральна релігійна громада»⁵⁵⁷.

Атеїстична атака комуністичного режиму супроводжувалася низкою заходів, які контролювалися уповноваженими Ради на місцях. У довідці уповноваженого Ради А. Олейникова про культурно-масову роботу і науково-атеїстичну пропаганди серед населення району, області і міста Києва в 1959 р. зазначалося, згідно постанову ЦК КПУ від 12.02.1959 р. було обговорено на зібраннях усіх первинних партійних організаціях, де було прийнято рішення скласти заходи щодо посилення науково-атеїстичної пропаганди серед населення (це було зроблено у всіх районах області і міста Києва). Проведено нараду завідуючих клубами і бібліотек щодо питань завдання культурно-освітньої організації проведення науково-атеїстичної пропаганди серед населення. На допомогу лекторам-атеїстам, а також агітаторам при кабінеті політичних знань РК КП України працює консультант, організована виставка науково-атеїстичної літератури. У зв'язку з проведенням заходів, за останній час науково-атеїстична пропаганда серед населення значно покращилась. У сільських клубах організовані виставки науково-атеїстичної літератури, посилилася лекторська пропаганда. За останні чотири місяці лекторами

---

⁵⁵⁷Информации, докладные записки и справки Уполномоченного при СМ УССР, представленные в высшие партийные органы республики за 1959 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 266. Л. 18-19.

районної Спілки щодо поширення наукових і політичних знань прочитано 180 лекцій. Так, наприклад з віруючими сестрами Зубко із села Житні Гори, Скрябіним із поселення Рокитне, Касьяненко із села Мовчанівки і іншими постійно проводять індивідуальну роботу товариші з радянського партійного активу⁵⁵⁸.

Щоб зупинити ріст релігійних громад та кількість новонавернених за вказівкою ЦК КПРС, РСРК було розроблено нове положення про ВРЄХБ, яке було прийняте в 1960 р. Після оприлюднення нових положень контролюючі органи, у тому числі й РСРК, посилили репресії щодо віруючих з метою ліквідації найбільших релігійних осередків. За вказівками КДБ чиновникам РСРК потрібно було більше обмежувати діяльність духовенства і керівників легальних громад.

Опозиційні віряни звинуватили у свою чергу РСРК у репресіях проти них, зазначивши, що цей орган «спеціально створений для регулювання відносин між державою і церквою в рамках закону, знає про порушення закону державними органами, так як безпосередньо займається цими питаннями. Але не виправляє становище, а сама Рада в справах релігійних культів і її уповноважені на місцях, здійснюють основні порушення у відношенні до віруючих і церкви, а саме, широка мережа уповноважених у справах релігійних культів централізованим шляхом, здійснює насильницькі дії через протизаконно поставлених угідних собі служителів церкви і діючі через них руйнує церкву. Де в законі це прописано, щоб уповноважені отримували від служителів списки громад? Хто її відвідує, інформацію про наближених і навіть інформацію про прибулих...»⁵⁵⁹.

---

⁵⁵⁸Справки о проведенной культурно-массовой и научно-атеистической пропаганде населения в районах, областях и г. Киеве в 1959 году. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 279. Л. 1.

⁵⁵⁹Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церквей ЕХБ» (раскольников), (протоколы, обращения, отчеты) за 1962 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 360. Л. 5-6.

За інформацією уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді міністрів УРСР К. Полонника «станом на 25 вересня 1961 р. із реєстрації знято 79 громад, із них: 56 ЄХБ»⁵⁶⁰. За іншими встановлювався жорсткий контроль груп підтримки при райвиконкомах, які також допомагали закривати легальні громади⁵⁶¹.

Керівництво спецслужб доручило РСРК, а також місцевим фінансовим організаціям взяти на облік усі штатні і зняти з реєстрації громади, які ухиляються від суспільно корисної праці і жорстко контролювати їх діяльність. Переглянути позиції РСРК щодо контролю за місіонерською діяльністю віруючих⁵⁶².

Особлива увага РСРК спрямовувалася на відстежування діяльності незареєстрованих громад ЄХБ, прибічників Ради церков. Їхнє головне завдання було приєднання їх до ВРЄХБ або повна ліквідація. Щоб зібрати інформацію про кількість членів незареєстрованих громад, їхню активність, місцезнаходження, доручали це своїм агентам із ВРЄХБ, які входячи в довіру до опозиційних віруючих збирали про них потрібну інформацію і в письмовому вигляді подавали в РСРК. Так, інформаційній записці працівника ВРЄХБ П. К. Шатрова повідомлялося, що в результаті проведених заходів радянськими органами і апаратом уповноваженого становище в легальних церквах ЄХБ незареєстрованих групах, наступне: група із 19 прибічників так званої Ради Церков ЄХБ в селі Митицях Красилівського району на чолі з керівником Баранець І. П. увійшла в Хмельницьку легальну церкву ЄХБ. Із 43 розкольників у селі Малиничях 14 віруючих разом з проповідником Вдовіним З. Ф. ввійшли в цю церкву. Останню також стали відвідувати деякі «розкольники» Хмельницької групи. Але її керівник Баранюк І. А. 13-го серпня цього року заявив уповноваженому: «Ми... йдемо правильним шляхом, так як боремося за істину, яка написана Біблії, а не законодавстві». 22-го жовтня

⁵⁶⁰Переписка с старшими пресвитерами ВСЕХБ на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1961 год. Л. 38.

⁵⁶¹Дело № 20 с планами и справками... (1962 г.). Л. 43.

⁵⁶²Там само. Арк. 43.

цього року регент групи, він же керівник області прихильників Ради церков ЄХБ Левчук А. В. засуджений за незаконну діяльність на п'ять років позбавлення волі. У даний час у цих групах відбувається розшарування. У місті Кам'янець-Подільському проживає близько 25 осіб, частина із яких відвідує легальну церкву ЄХБ. Інші продовжують утримуватися під керівництвом Ілляшик Герасима Абрамовича, який записує на магнітофону плівку радіопередачі із капіталістичних країн на релігійні теми, після чого збирає своїх одновірців із останніми прослуховує записи. Ілляшек знаходиться під наглядом. Прибічників Ради церкви ЄХБ в місті не 50, а 34. 18 жовтня цього року керівник цієї групи Костюков І. А. в розмові з уповноваженим заявив, що ми серйозно думаємо про об'єднання ...»⁵⁶³.

Старших пресвітерів ВРЄХБ уповноважені Ради та КДБ залучали для планових заходів щодо попередження протизаконної діяльності учасників підпільної Ради Церков ЄХБ у Київській та інших областей. Ними передбачається мобілізація через духовний центр пресвітерського і проповідницького складу на проведення індивідуальної роботи серед рядових учасників підпілля.

Щоб провести таку мобілізацію і розробити методику індивідуальної роботи з рядовими учасниками підпілля з метою підриву із-під впливу Ради Церков, старший пресвітер ЄХБ у Київській області Калюжний просив дозволити на «проведення обласної ради пресвітер і голів виконавчих органів зареєстрованих громад ЄХБ, у тому числі і окремих пресвітерів із числа прибічників Ради Церков. Загальна кількість учасників наради буде 170 осіб. На Раді намічено обговорити наступні питання: 1. Інформацію старшого пресвітера Калюжного про становище справ в громадах області і інформацію старшого пресвітера в Україні Мельникова про роботу ВРЄХБ. 2. Інформацією окремих пресвітерів про методи впливу Ради церков ЄХБ на членів

---

⁵⁶³Документы о деятельности и положении так называемого Совета Церквей ЕХБ (раскольники) (стенограммы, беседы с представителями «Совета», информации, справки, обращения за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 117. Л. 139-143.

зареєстрованих громад і заходах проти цих методів. 3. Обговорення рекомендації пресвітерського складу про боротьбу з прибічниками Ради Церкви і ліквідації розколу в ЄХБ. 3. Про жорстке дотримання законодавства про культу в зареєстрованих у громадах ЄХБ і припинення поїздок окремих груп віруючих по інших громадах»⁵⁶⁴.

Такі звіти готували працівники ВРЄХБ для РСРК для подальших профілактичних та карально-репресивних заходів, які застосовувалися щодо віруючих прихильників Ради церков ЄХБ у 60-х рр. ХХ ст. Уповноважені Ради збирали всю інформацію регіонами, де проживали опозиційні віруючі. Зокрема поіменний список очільників, гостей, дітей і молоді⁵⁶⁵. Раді надавалася інформація про арешти та осудження активних членів РЦ ЄХБ⁵⁶⁶. Усе це робилося з метою припинення діяльності опозиційних вірян⁵⁶⁷.

У 70-х рр. ХХ ст. Рада через своїх чиновників у регіонах продовжувала систематично збирати інформацію про активність вірян як зареєстрованих так і незареєстрованих громад. Особлива увага приділялася проведенню віруючими святкових днів, зокрема уповноваженими жорстко контролювалася кількість молоді та дітей у церквах. Так, у звіті уповноваженого Ради в Харківській області Н. Бориска зазначалося, що порівняно активно були проведені Пасхальні свята в громадах ЄХБ у місті Харкові в приміщенні центральної громади. У перший день Пасхи були присутніми були 550 осіб, у тому числі 60-65 % жінок. Тарілковий збір за ці три дня Пасхи складає 25-35 рублів. У Ясно-Полянській громаді в перший день Пасхи присутніми були біля 200 осіб,

---

⁵⁶⁴Информации, доклады, записки уполномоченного Совета по УССР представленные в высшие правительственные и партийные органы республики о религиозной обстановке, процессах, явлениях в религиозных организациях, о состоянии контроля за выполнением законодательства о культурах за 1969 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648. Оп.5. Д.128. Л.132-133.

⁵⁶⁵Документы о деятельности и положении ... (1968). Л. 137-138.

⁵⁶⁶Там само. С.120-127.

⁵⁶⁷Там само. С. 128-131.

грошовий збір за 3 дні складає 30 рублів. Яких-небудь інцидентів у дні пасхальні свята не встановлено⁵⁶⁸.

Уповноважений ради в Хмельницькій області І. Бубяков писав, що пасхальні богослужіння в зареєстрованих громадах цього культу проходили в основному годину, 3 години, 4 і 6 годин 26 квітня. У Хмельницькій міській церкві ЄХБ було декілька баптистів розкольників з двома дітьми дошкільного віку, інших дітей не було. У хор входило 7 осіб із молоді. Проповіді носили євангельський характер і чергувалися з виконанням хорових псалмів⁵⁶⁹.

Щоб унеможливити масовий прихід віруючих на святкування Великодня, уповноважені розробляли заходи суспільного і виробничого характеру у неділю, у яких брало участь багато баптистів. Тому, як зазначалося у звіті, «26 квітня 1970 р., в перший день Пасхи на денних молитовних зібраннях присутня була незначна частина віруючих до 40-45 %, а у вечірній час до 70-80 %. На другий день Пасхи відвідування також було невисоким – до 50 %. Це значною мірою понизило активність і кількість молитовних зібрань порівняно з 1969 роком. Цього разу майже не бачили приїзду «гостей» з інших областей. Не виключено, що це пояснюється нашими переконанням і попередженням окремих пресвітерів, які зловживали запрошенням гостей»⁵⁷⁰.

РСРК не лише призначала уповноважених в областях, але й втручаючись у внутрішні справи церкви ЄХБ, призначала та затверджувала старших пресвітерів. На цій посаді потрібні були люди лояльні до вказівок партійних та радянських органів⁵⁷¹. Крім того, уповноважені продовжували контролювати матеріальне служіння віруючих. Давали вказівки працівникам ВРЄХБ як витратити кошти з каси взаємодопомоги, радили голові ВРЄХБ і старшим

⁵⁶⁸Информации Уполномоченного Совета по областям Украинской ССР о религиозных праздниках и происшествиях за 1970 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 189. Л. 39 - 40.

⁵⁶⁹Там само. Арк. 25.

⁵⁷⁰Информации Уполномоченного Совета по областям... (1970). Л. 69-70.

⁵⁷¹Переписка с старшими пресвитерами Всесоюзного Совета евангельских христиан-баптистов на Украине по вопросам относящимся к религиозным культурам за 1970 год. Том I. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 221. Л. 9-11.

пресвітерам в областях змінити своє ставлення до відрахування коштів у «фонд миру» і взяли в ньому активну участь⁵⁷².

Наприкінці 70-х і на початку 80-х рр. ХХ ст. Рада продовжувала відстежувати діяльність прибічників РЦ ЄХБ разом з місцевими радянськими адміністративними органами. Як зазначається в довідці уповноваженого Ради в справах релігій у Волинській області Маслова, за прибічниками РЦ ЄХБ встановлено постійний контроль; застосовується комплекс заходів, щоб не допустити незаконних зібрань; проводиться профілактична робота з віруючими незареєстрованих «сект» і їх ватажками; здійснюються заходи щодо розвінчання, упередження протизаконних дій «сектантських фанатиків-екстремістів»; з матерями-християнками проводиться індивідуальна робота за місцем їх проживання і роботи, активізується робота жіночих рад міст Луцька, Ковеля, Ківерців; ведеться активна пропаганда радянського законодавства про релігійні культу, аргументована критика наклепницьких вигадок щодо питань свободи сумління і становища віруючих у СРСР⁵⁷³.

Уповноважені в областях до першої половини 80-х рр. ХХ ст. продовжували тероризувати віруючих ЄХБ, влаштовуючи їм засідки дорогою в молитовні будинки, разом із місцевою владою та правоохоронцями зненацька навідувалися на богослужіння, погрожуючи розправою за порушення законів УРСР. За сприяння уповноважених продовжувалася практика закриття релігійних громад⁵⁷⁴.

Продовжувалося використання лояльно налаштованих до влади пресвітерів проти невігідних. Так, в одному з листів уповноважений Ради у Волинській області Гулько Г. Я. інформує своїх керівників щодо неправильної

⁵⁷²Переписка с старшими пресвитерами... (1970). Л. 92-99.

⁵⁷³Информации, докладные записки, справки, поступающие от Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах 1978 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 75. Л. 55.

⁵⁷⁴Документы о регистрации и снятия с регистрации, об освоении и сносе закрытых культовых зданий религиозных объединений по областям УССР (выписки из протоколов заседаний союзного и республиканского Советов, представления облисполкомов, заключения уполномоченных Совета за 1982 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 21. Л. 2; 164; 166-168.

поведінки пресвітера ХВС м. Луцька Рихлюка В. А. щодо пресвітера ВРЄХБ у Волинській області Нестерука А. А. Після цього Рихлюка В. А. було викликано апарат уповноваженого для профілактики, проте це не владнало конфлікт між пресвітерами. Тому уповноважений вирішив у ручному режимі «нейтралізувати екстремістські дії» Рихлюка руками його ж одновірців⁵⁷⁵.

Працівники апарату намагалися контролювати життя релігійних громад, у тому числі зривати шлюбні церемонії віруючих. Так, за участю працівника ради Л. А. Серпіліна була зупинена не одна шлюбна церемонія в м. Макіївці Донецької області. «Матеріали на осіб, винних в організації цього групового правопорушення, були направлені в прокуратуру Макіївки» – писав уповноважений Л. А. Серпілін⁵⁷⁶.

У 1980-х рр. з'явилася тенденція до пом'якшення ставлення працівників Ради до РЦ ЄХБ та її прибічників. Якщо в 60-70-і рр. ХХ ст. за знайдені під час обшуку самвидавні документи передбачено було чималий термін ув'язнення, то тепер давали умовні терміни, головним чином обмежувалися розглядом справи адміністративною комісією. Поступово почала затихати й практика обговорення поведінки за місцем проживання та роботи. За словами старшого інспектора В.Г. Середи «ще в 1980 році в заходах облвиконкому щодо припинення неофіційної діяльності розкольників у місті Сімферополі планувалося підготувати і провести зібрання робочих ОРС НОД – 4, де працює Шоха В. П., для громадського засудження його протизаконної антигромадської діяльності, проте до цього часу це не зроблено. І за місцем трудової діяльності його вважають цінним спеціалістом, а робітники інколи жартують, називаючи Шоху В. П. «святим», «попиком». Лише після того, як один із керівників

⁵⁷⁵Информации, справки уполномоченных Совета по областям и г. Киеву о деятельности зарегистрированных религиозных общин, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных обществах РПЦ, старообрядческой католической и протестантской церквей, иудейской религии, ЕХБ и пятидесятников за 1983 год. Том I. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 4. Д. 237. Л. 107-109.

⁵⁷⁶Информации уполномоченных Совета по областям о наличии и деятельности находящихся вне регистрации религиозных объединений пятидесятников, иеговистов, сторонников Совета церквей ЕХБ, униатов (1984 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 274. Л. 6-8; 9-10.

сакської групи Назаренко Я.Т. в 1981 р. 17 разів притягувався до адмінвідповідальності, в цьому році 6 разів, у 1982 р. його поведінку засудили на робочому зібранні міжколгоспбуду, водночас широкого обговорення та засудження цього екстреміста не було проведено»⁵⁷⁷.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. робота уповноважених все більше мала декларативний характер. Звіти, довідки про роботу з релігійними організаціями стали меншими, основні порушення законодавства про культу (навчання неповнолітніх релігії, здійснення обрядів, ходів та інших церемоній поза молитовним будинком), за які приміром в 70-х рр. віруючі щонайменше отримали б штраф, то тепер лише фіксувалися уповноваженими⁵⁷⁸.

Навіть незадовго до розпаду СРСР працівники апарату продовжували виконувати свої контрольні-наглядові функції, але тепер вони мали чисто формальний характер⁵⁷⁹.

Таким чином, створена за наказом Й. Сталіна робота Ради в справах релігійних культів з перших наказів спрямовувалася на уніфікацію протестантської церкви та підпорядкування її державно-партійній роботі. У «хрущовський період» Рада виконувала облікову, контролюючу та карально-репресивну функцію щодо релігії та її носіїв. Нею продовжувалася практика контролю молитовних зібрань віруючих, релігійних практик, обрядів тощо. Працівники Ради безцеремонно зривали шлюбні та поховальні церемонії, давали вказівки щодо репертуару шлюбних пісень, поховальних відправлень, відпочинку віруючих. У 70-х рр. ХХ ст. Радою продовжувалися проводитися профілактичні та карально-репресивні дії щодо незареєстрованих громад і їх очільників; у 1980-х рр. роль Ради поступово нівелювалася, оскільки радянська

⁵⁷⁷Информации уполномоченных Совета... (1984 г.). Л. 19-21.

⁵⁷⁸Информации, справки, статьи о зафиксированных нарушениях профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного и уголовного воздействия (1985). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 321. Л. 16.

⁵⁷⁹Информации, справки, статьи, отчеты и другие материалы о зарегистрированных нарушениях законодательства о культурах, профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного и уголовного воздействия (копии приговоров) 1988 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 437. Л. 9-11.

тоталітарна система почала деградувати, тому рішення партійних і радянських органів виконувалися номінально.

3.3. Репресивна робота правоохоронних органів у межах атеїстичних кампаній радянського режиму

Важливою ланкою у виявленні, проведенні оперативно-розшукових, карально-репресивних операцій щодо вірян посідали правоохоронні органи – міліція та прокуратура. Ще 18 березня 1946 р. за рішенням Верховної Ради СРСР НКВС був перетворений на МВС СРСР. Аналогічні зміни були проведені в союзних республіках. Міліція відігравала провідну роль у боротьбі зі злочинністю, особливо у оперативно-розшукових заходах⁵⁸⁰.

Релігійні організації, які були незареєстровані або втратили реєстрацію, та їхні очільники через неправомірні дії державних органів, головним чином РСРК, вважалися в тоталітарній державі злочинними угрупованнями. Тому правоохоронні органи діяли щодо них відповідно інструкцій, які їм надсилали з органів КДБ.

Міліція брала безпосередню участь в оперативно-розшукових заходах щодо очільників опозиційних віруючих, «мандруючих пресвітерів». Зокрема, на всій території СРСР на стендах карного розшуку «Їх розшукує міліція» поряд зі злочинцями карного світу висіла фотографія голови Ради церков – Г. Крючкова⁵⁸¹. Також міліцію залучали проводити обшуки в будинках віруючих. За повідомленнями віруючих благовісник Захаров Павло Фролович повернувшись у 1954 р. із заслання, проживав в м. Жданові. У травні 1955 р. у нього на квартирі без санкції прокурора, міліцією був проведений обшук і вилучені Біблія і духовна література. За наполегливою вимогою йому все повернули, крім журналу «Баптист», видання 1928 р., але без видачі акту. У

⁵⁸⁰Телійчук В. Г. Боротьба з бандитизмом і розбійними нападами в Україні в після воєнні (1946-1953) роки. *Держава і регіони*. 2014. Вип. 1. (43). С. 18.

⁵⁸¹*Бюллетень № 3 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1971. С. 5.

двотижневий термін йому було запропоновано залишити місто. Із фабрики звільнили «за власним бажанням»⁵⁸².

У 1962 р. за наказом полковника КДБ Секарева, «органи прокуратури і міліції зобов'язані були детально займатися перевіркою сигналів, які надходили про антигромадську діяльність проповідників і окремих церковників, щоб за кожноним таким фактом вони проводили розслідування і не допускали, щоб винні unikнули відповідальності»⁵⁸³.

Щоб ретельно виконувати наказ вищих спецслужб у 60-70-х рр. ХХ ст. за участю міліції проводилися масові обшуки в помешканнях незареєстрованих віруючих в усіх регіонах УРСР. За свідченням очевидців, «у багатьох містах країни тривають масові обшуки на квартирах віруючих, після яких віруючі позбавляються духовної їжі – священних книг. 1. Так в м. Києві 8 липня 1971 року під час масових обшуків на квартирах віруючих вилучено: а) 560 духовних нотних збірок «Пісні християн» (у кожному по 710 гімнів) російського видавництва «Християнин»; б) 128 книг, брошур, Біблії, Євангелій особистого користування; 2. У м. Харкові 8 липня 1971 р. вилучено у віруючих 304 духовних збірники «Пісні християн» з нотами»⁵⁸⁴.

Міліція під керівництвом КДБ зненацька напала на помешкання віруючих ЄХБ та без будь-яких санкції його обшукували. Зокрема, за інформацією самвидавного джерела «22 березня 1971 р. в м. Шостка Сумської області УРСР по вул. Молодіжної № 14 був здійснений наліт озброєних осіб на сім'ю віруючої ЄХБ Петренко Діни Григорівни. У дворі Петренко перебував у цей час віруючий ЄХБ Горелов М. М. Подаємо уривок з листа постраждалої, спрямованого до Ради родичів в'язнів: «Коли Горелов М. був у дворі з моїм сином, раптом через паркан з усіх боків перестрибнули люди з оголеними пістолетами і кинулися, хто на горище, хто в сарай. Син, злякавшись кинувся в будинок, закривши двері. За ним погналася людина з пістолетом і ударом ноги

⁵⁸²Бюллетень № 3 Совета родственников узников... С. 11.

⁵⁸³Дело № 20 с планами и справками ... (1962 г.). Л. 44.

⁵⁸⁴Бюллетень № 2 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1971. С. 3.

відчинила двері. Перелякані діти, яких у мене 7, забилися від переляку по кутах. Будинок піддали обшуку, не висунувши санкції на обшук»⁵⁸⁵.

Такі обшуки з конфіскацією релігійної літератури та особистих речей проводилися у багатьох містах країни. Лише в м. Києві 8 липня 1971 р. під час масових обшуків на квартирах віруючих було вилучено: «а) 560 духовних нотних збірок «Пісні християн» / в кожному по 710 гімнів / російського видавництва «Християнин»; б) 128 книг, брошур, Біблії, Євангелій особистого користування. 2. У м. Харкові 8 липня 1971 вилучено у віруючих 304 духовних збірки «Пісні християн» з нотами; 3. У м. Калінінграді у віруючих: Геліса В. А., Гордієвич С.В., Хмелева А., Бердник А. Ю. та інших вилучено: 9 Біблій та Євангелій, 8 духовних збірок, 9 магнітофонних стрічок. Так, за 16 днів з 14 червня по 1 липня 1971 р. віруючі помісної церкви ЄХБ м. Ківерці Волинської області УРСР оштрафовані на 440 рублів за присутність на молитовних богослужіннях⁵⁸⁶.

Найпоширенішими методами боротьби з вірянами ЄХБ – це був розгін їхніх молитовних зібрань. Такі методи використовувалися із каральною метою і проводилися міліцією та дружинниками на всій території колишнього СРСР починаючи з 50-х – до першої половини 80-х рр. ХХ ст.

Так, 10 січня 1970 р. у м. Кривий Ріг на вул. Кустанайській, буд. 149-а, під час молитовного зібрання до двору Бібленка Миколи зненацька приїхала міліція з дружинами, і розігнала всіх, хто молився, а лавки побили⁵⁸⁷.

У другій половині 1970-х років широкомасштабні погроми молитовних зібрань на всій території України набрали масовий характер. У Бюлетені Ради ЄХБ описано багато випадків організованого нападу міліції на молитовні зібрання віруючих. Зокрема, один з таких випадків зафіксовано за 1976 рік.

⁵⁸⁵Бюллетень № 1 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1971. С. 10.

⁵⁸⁶Бюллетень № 2 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1972. С. 3.

⁵⁸⁷Бюллетень № 57 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Часть II. Фото Иллюстрированная информация. Москва, 1978.

Дослівно наводимо його з джерела: «Наші друзі Дергачівської, Комарівської та інших церков ЄХБ відвідали нашого єдиновірця у м. Белгороді по вул. Корочанська, б. 361, у недільний день 24.10.1976 р. У ньому ми молилися, читали Біблію, здійснювали мирне Богослужіння, чисто релігійного характеру. Раптом вривається міліція, дві людини, головний з них капітан міліції Белкін, почали кричати і погрожувати, вимагаючи припинити зібрання, а потім почали переписувати прізвища. За Конституцією ми маємо право на проведення Богослужінь, тому що в нашій країні свобода совісті. Віруючі вимагали припинити ці безчинства і всі питання з'ясувати після проведення Богослужіння, але міліція не послухала голосу громадян і викликала ще кілька співробітників, які увірвалися до кімнати, вимагаючи припинити служіння Богу, погрожуючи всіх заарештувати. Потім почали виривати літературу з рук віруючих, супроводжуючи свої дії різними погрозами. Далі стали хапати і крутити руки єдиновірцям, тягти їх у машину під назвою «міліція». Діти, які були з батьками, перелякалися і почали кричати, а т. Белкін і його помічники дітей кидали в машину. Зірвали настінний текст, забрали літературу, Біблії, магнітофонні стрічки, розбили гітару, забрали кларнет, фотоекспонетра, портфель. А коли деякі брати хотіли сфотографувати цей беззаконний напад, кілька людей із міліції кинулися забирати фотоапарат. Схопили нашого брата Ковпака Петра за руки, повалили його в бруд і сніг, шукаючи фотоапарат, якого в нього не виявилось, а потім брудного кинули в машину. Сержант схопив юнака Феденко Сергія і вдарив головою об стінку. В інших забирали особисті речі, не тільки в дорослих, але й у дітей. Набили повну машину абсолютно невинних, мирних віруючих громадян. І не тільки перешкодили провести Богослужіння, але розігнали і заподіяли фізичні насильства, не маючи на це жодного права. Всіма цими незаконними обурливими діями керував капітан міліції Белкін. Не так давно був підписаний нашим урядом акт, де йдеться про свободу проведення Богослужіння і сповідання віри в Бога. Але білгородські представники влади грубо знехтували всі гуманні закони нашої держави. У

міліції, в присутності заст. начальника міліції м. Белгорода тов. Стеценко Н. Д., зам. голови міськвиконкому Світлани Олександрівни і трьох представників міськвиконкому, всіх допитали і обшукали як злочинців, на що не мали санкції прокурора, відібрали всю духовну літературу, а потім із погрозами звільнили, а семеро людей залишили, посадили в камеру і тримали добу голодними, не дозволяючи приносити передачі. Коли наш одновірець Кучеренко Г.В. пішов у міліцію дізнатися про друзів, то його також схопили як злочинця, обшукали, відібрали особисті речі, посадили в камеру і судили...»⁵⁸⁸.

Гоніння на вірян, які надавали своє помешкання для молитовних зібрань, мало комплексний характер. Ними займалися КДБ, прокуратура, міліція, а також і місцева влада. Як зазначено в спеціальному повідомленні віруючих «...22.06.1977 р. місцева влада на чолі з секретарем виконкому Ізмайловою Р. Н. незаконно вломила в квартиру Гончарової Р. С., тим самим потоптали гарантовану повагу особистості, охорону прав і свободу громадян. Здійснили незаконний обшук без санкції прокурора, вилучили всю духовну літературу, в тому числі настільну Біблію, також гроші 150 руб., а гостей, які знаходилися в квартирі, переписали. Гончарову Р. С. звинуватили в незаконному збіговиську. Після скарг була отримана відповідь з прокуратури Донецької області від 19.12.1977 р., підписана юристом 1-го класу Татарчук В. І. про закриття кримінальної справи через відсутність підстави і наявності ознак злочину. Але відібрана духовна література, Біблія і гроші в сумі 150 руб. повернуті не були, незважаючи на неодноразові вимоги потерпілої повернути особисті речі...»⁵⁸⁹.

На цьому переслідування з боку міліції Гончарової Р. С. не припинилося, «06.06.1978 р. будучи в гостях у одновірців, зокрема Халемендик Н. П. в Макіївці Донецької області, у квартиру увійшли працівники міліції і особи в штатському, які, не пред'явивши документів видворили гостей з квартири, а

⁵⁸⁸Бюллетень № 39 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1977. С. 7-8.

⁵⁸⁹Бюллетень № 56 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. С. 14.

Гончарову Р. С. відправили у відділення міліції та знову порушили проти неї кримінальну справу»⁵⁹⁰. Віруючі з м. Донецька просили вищі органи влади припинити незаконні дії місцевої влади щодо Гончарової Р. С., повернути відібрану літературу, Біблію, кошти в сумі 150 руб. і вжити термінових заходів щодо припинення знову порушеної на неї кримінальної справи⁵⁹¹.

Із приводу розгонів молитовних зібрань за участю міліції, віряни Чернівців повідомляли, що «на кожне молитовне зібрання приходять і під час молитви і проповідей Євангелія ці п'яні атеїсти викрикують: «Іменем радянської влади наказую припинити!» і ще: «Мені радянська влада дала право це робити!» і т. д. І це роблять не просто якісь хулігани, а офіційні посадові особи, такі як: голова сільради С. В. Кучеров, тов. Хрестик П. Д., який говорить: «Ідіть в місто і там збирайтеся поза моєю територією. Залиште мене в спокої!» А коли ми збираємося тут, в місті, то розганяти нас приходять секретар райвиконкому тов. Пентелюк Н. Я., секретар міськкому товариш Осипенко М. Я., начальник ЖКХ, люди одягнені в міліцейську форму, майори, капітани, лейтенанти і ін. працівники, яких вони беруть собі в допомогу. Були випадки, коли до будинку, де збираються віруючі, приходило до 70 міліціонерів і дружинників як на особливо небезпечних злочинців»⁵⁹².

Отже, розгін молитовних зібрань обов'язково проводився за участю міліції, дружинників. Досить часто це супроводжувалося побиттям віруючих, нищенням їхнього особистого майна.

Комуністичний режим використовував міліцію не лише в погромах молитовних будинках, але й задіював її під час незаконних арештів вірян та дозволяв їй використовувати жорстокість у ставленні них. На всій території України, де були незареєстровані громади ЄХБ міліція застосовувала протизаконні методи боротьби з релігією, а саме: погрози розправою, моральні

⁵⁹⁰Бюллетень № 56 Совета родственников... 1978. С. 15.

⁵⁹¹Бюллетень № 55 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. С. 2.

⁵⁹²Бюллетень № 70 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1979. С. 11.

та фізичні знущання над вірянами. Досить часто міліція без будь-яких супроводжуючих документів арештовувала віруючих дома, у дорозі, на роботі. Зокрема, «13 листопада 1979 р. у Донецькій обл., м. Горлівка-12, вул. Карамзіна, 48, у себе дома був арештований Кінаш Микола Ілліч, 1946 року народження. Три доби і 7 годин перебував у міліції в кімнаті попереднього утримання. Лише 16 листопада в п'ятницю, о 20 годині йому було оголошено арешт. А 19 листопада відправлено в Артемівську в'язницю»⁵⁹³.

Міліція мала повну інформацію не лише про місце проживання вірян, але й про їхні подорожі. Відчуваючи безкарність, переслідувала їх як карних злочинців. У заяві Президії Верховної Ради СРСР, Генеральному прокурору СРСР Руденку київська громада РЦ ЄХБ повідомила, що «27 травня 1979 р. член нашої громади Кузьменко П. В. відвідував свою матір в селі Капітанівка Кіровоградської обл., де взяв участь в богослужінні місцевої громади ЄХБ. Дорогою до помешкання матері був зупинений нетверезим старшим лейтенантом міліції Крисун, працівниками ДАІ та особами в цивільному одязі, насильно кинутий у коляску мотоцикла і доставлений в опорний пункт міліції, звідки на вимогу віруючих був відпущений до матері увесь закривавлений, з тілесними ушкодженнями. І хоча Кузьменко як християнин пробачив своїх гонителів, ми вважаємо, що віруючі не убезпечені від подібних дій, адже посилюється налаштування суспільства проти нас, що призведе до більш небезпечних інцидентів»⁵⁹⁴.

Катування віруючих міліцією проводилося і під час відбування ними 10 добових термінів ув'язнення. У терміновому повідомленні церкви Середино-Буди Сумської області було вказано, що «переслідування віруючих не слабшають. Як і раніше, тривають штрафи нібито за посягання на життя, здоров'я і гідність міліції. Особливому переслідуванню піддана сім'я Зикунова Івана Юхимовича, що проживає по вул. Луговій, 4. Івана Юхимовича 25 липня

⁵⁹³Бюллетень № 73 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1979. С. 7.

⁵⁹⁴Там само. С. 17.

посадили на 10 діб. На 4-у добу вночі камеру, де був брат, отруїли дустом з домішкою іншої отрути. Дві доби він перебував в отруєній камері і дві доби лікарі вели за ним спостереження, обстежуючи його в присутності начальника міліції. На 6-ту добу після арешту, очевидно, переконавшись у достатній мірі його отруєння, на швидкій допомозі доставили додому у важкому стані. І до сих пір стан його здоров'я поганий. Довідок йому ніяких не дають. Працювати не може. На роботі погрожують звільненням. У родині 9 дітей, з них четверо неповнолітніх. Сім'ю оштрафували на 350 руб. Вираховують із зарплати і авансу дружини»⁵⁹⁵.

Були випадки, коли жорстоке побиття та знущання за Віру в Бога закінчувалося смертю людини. Як свідчать самвидавні документи Ради в'язнів совісті, «після звільнення з місця позбавлення волі було вбито міліцією в'язня совісті Бібленко І. В. У 1976 році був забитий до смерті міліцією Дейного Н. Я. член церкви с. Іванівці Чернігівської області. Лише на запит його дружини Дейного Євдокії Степанівни та членів церкви до прокуратури СРСР щодо розслідування цього злочину, прокуратура м. Чернігова дала відповідь: «За фактом спричинення Вашому чоловікові тілесних ушкоджень, що викликали його смерть, розпочато кримінальну справу і проводиться розслідування. Судово-медичним експертом, що зробив розтин тіла Вашого чоловіка, в акті судово-медичної експертизи описані всі тілесні ушкодження, що були на померлому. За іншими питаннями, які викладені в заяві, Вам і Вашому чоловікові неодноразово давалися відповіді. Прокурор Чернігівського району, молодший радник юстиції (підпис) Б. М. Скрипка.»⁵⁹⁶.

Звичайно, що режим дозволяв таку поведінку правоохоронних органів щодо «сектантів», головне завдання яких полягало у зменшенні кількості новонавернених членів церкви шляхом поєднання профілактичних та карально-репресивних дій.

⁵⁹⁵Бюллетень № 69 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1979. С. 3.

⁵⁹⁶Бюллетень № 39 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1977. С. 15-16.

Тоталітарна система контролювала і репресувала не лише опозиційних віруючих, але й морально та фізично травмувала їхніх дітей, таким чином, позбавляючи їх права на повноцінне дитинство. У перевихованні дітей віруючих активну участь брала міліція і прокуратура.

Ось що сказано про це у звіті комісії матерів християнок, які досліджували порушення прав християнських дітей при Раді родичів в'язнів: «1. м. Ворошиловград, 8 липня 1972 р. в будинку Андрющенко по вулиці Урицького, 114-б, зібралися діти з трьох сусідських сімей для проведення християнського вечора, після чого всі разом вечеряли, у цей момент у будинок увірвалася міліція. Всі сусідські діти були забрані в міліцію, де перед ними лаялися і говорили нецензурними словами, яких, як кажуть діти «в житті не чули». 2. Андрющенко Валерій Павлович улітку 1972 р. потрапив в аварію з мотоциклом. Органи міліції, маючи постійну ненависть до сім'ї Андрющенко, свідомо чи помилково написали документ на місце його роботи: «Був у нетверезому стані, порушував правила вуличного руху». У дитячих шкільних характеристиках навмисне вказується приналежність до віросповідання дитини, хто є батьки, де вони знаходяться, чи відвідують церкву, чи вірять у Бога. Все це робиться з тією метою, щоб діти не вступили до вищих навчальних закладів»⁵⁹⁷.

За свідченням вірян ЄХБ, «у школах ведеться активне переслідування дітей за приналежність до віруючих і за небажання бути піонерами і комсомольцями... Неповнолітніх дітей піддають принизливим допитам слідчі працівники прокуратури, міліції про церковні богослужіння і служителів»⁵⁹⁸.

Досить часто дітей з сімей вірян-християн забирали прямо зі школи на допити в правоохоронні органи без супроводу дорослих, це порушувало закони СРСР і його міжнародні правові зобов'язання. За свідченням Ради родичів в'язнів у 70-х роках ХХ ст. такі випадки значно почастишали. Так, у Раду була

⁵⁹⁷Бюллетень № 2 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1972. С. 1-2.

⁵⁹⁸Бюллетень № 2 Совета родственников...1972. С. 1-2.

подана заява від дружини Рижуга Василя Федоровича, у якій вказувалося: «11 квітня 1974 р. моїх дітей викликали в міліцію куди приїжджав слідчий Гагарський, який веде справу їх батька Рижуга Василя Федоровича. Наприкінці навчального дня до школи під'їхала міліцейська машина. Місцевий міліціонер з дитячої кімнати запропонувала їхати на машині у відділення міліції. На машині вона не поїхала, пішла пішки. Там її допитував слідчий. Коли мене повідомили, що донька пішла в міліцію, то я пішла туди, а коли прийшла, Галя, якій 13 років, була в сльозах, після її допиту викликали доньку Ніну, 16 років, а потім сина 18 років Мішу. 11.VI-1974 р.⁵⁹⁹

Тотальний прес правоохоронної системи УРСР на опозиційних віруючих морально травмував їхніх дітей. У документі оприлюдненому в самвидавньому бюлетені знаходиться інформація про відповідь на клопотання прокурора СРСР, прокуратури м. Донецька. В офіційному документі вказано, що «Ваші скарги, адресовані в Прокуратуру СРСР, перевірені. На додаток до цього Вам відповіді від 29 листопада цього року повідомляю, що справді діти, які перебували 22.06. 77 року в квартирі Гончарової, для з'ясування особи були доставлені до Київського РВВС. Однак вони відмовилися повідомити свої прізвища й адреси. Їх батьки в цей час перебували біля РВВС, але не йшли за ними, так як також не хотіли повідомити про себе дані. У зв'язку з цим у міліцію був викликаний директор школи № 21, який упізнав свою ученицю, а через неї були встановлені прізвища інших підлітків. Після цього діти були негайно відпущені додому і разом з батьками роз'їхалися по домівках... Замісник начальника слідчого управління юрист 1 класу В. І. Татарчук»⁶⁰⁰.

Найбільше від свавілля міліції потерпали багатодітні матері. Міліція за сприяння місцевої влади постійно тримала їх в полі зору, постійно навідувалася додому, тероризувала, викликала у відділок. Зокрема, заяві багатодітної матері Ястребової Н. П., яка мала 11 дітей, з яких 8 неповнолітніх, вказувалося, що мій

⁵⁹⁹Бюллетень № 32 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1974. С. 55.

⁶⁰⁰Бюллетень № 56 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. С. 25.

будинок знаходиться постійно під наглядом міліції, як ніби ми злочинці. 7 червня, приїжджав дільничний капітан Дергачівської міліції товариш Бакуменко і попереджав, щоб ніхто нікуди не їхав, як ніби ми перебуваємо під домашнім арештом... У неділю, 18 червня, я прийшла на зібрання віруючих ЄХБ. Через деякий час у будинок увійшли представники влади: Тельнюк І. В., заступник голови райвиконкому Макаренко В. В., секретар райвиконкому і голова міськвиконкому Стрімоухов М. А. та інші з дружинниками, а всіх їх очолював Тельнюк, який зажадав припинити молитву й розійтися, а чоловікові сказав: «На тебе складено акт». Цим самим порушили Конституцію країни ст. 51, де йдеться про те, що ми маємо право відправляти релігійні культу. Пішовши зі зборів із друзями, я очікувала автобуса на зупинці, зі мною була донька. До мене підійшов дружинник і запитав, де мій чоловік. Я сказала: «Не знаю». Коли підійшов автобус і донька сіла в автобус, мені він заявив: «Нікуди ви не поїдете, ви мене образили і вдарили». – Я відповіла: «Це не правда»! – Він сказав: «Щоб мені не застосовувати сили, ходімо зі мною ». І він повів мене до машини міліції. У міліції мене обшукали і посадили в камеру. Я – мати, яка має грудне дитя, у мене 8 неповнолітніх дітей, які залишилися без батька і матері самі. Звільнили мене об 11 годині ночі, у зв'язку з тим, що в мене грудна дитина, з умовою з'явитися на інший день. А тепер викликають чоловіка і мене на 27 червня на адміністративну комісію. У нашій країні багато приділяють уваги дітям, чому моїх дітей повинні травмувати і калічити їх дитячі душі, коли в них має бути спокійне дитинство? ...Просимо припинити погрози і переслідування мене і мого чоловіка за віру в Бога і не травмувати дитячі душі постійним стеженням за будинком. З повагою до Вас, Ястребова. м. Харків, с. Дергачі, 23.06.1978 р.»⁶⁰¹.

У термінових повідомленнях через самвидавні бюлетені оприлюднювалася інформація про переслідування дітей правоохоронними органами. Так, у звіті комісії матерів-християнок, які займалися дослідженням

⁶⁰¹Бюллетень № 55 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. С. 11-12.

порушення прав християнських дітей, при Раді родичів в'язнів указувалося, що «23 серпня 1979 року, в м. Львів були затримані брат-служитель благовісник Ради церков ЄХБ Ритіков Павло Тимофійович, його син Ритіков Володя і Вельчинська Галя. Це сталося при перевезенні дітей в'язнів і служителів, що знаходяться на нелегальному положенні. Діти відпочивали останнім часом у Закарпатті. Другий раз за час їхнього відпочинку був здійснений на них наліт міліції. Перший – 18 липня, діти добу були оточені міліцією, представниками прокуратури. Надивилися і наслухалися всілякої несправедливості, брехні, хитрощів, беззаконня в представників влади. Після ретельного обшуку в них вилучена вся духовна література, магнітофони, плівки. Дітей вивезли з місця відпочинку, нікого не затримали цього разу. Іншого разу міліція 23 серпня в м. Львові затримала вищезгаданих осіб, які і зараз знаходяться під вартою. Окрім духовної літератури, магнітофонів, фотоапарата, кінокамери, були вилучені гроші в сумі 2449 рублів, що належать дітям для утримання і відправки додому. Стеження за дітьми були встановлені до самих їхніх будинків. Рада родичів в'язнів ЄХБ 1 вересня 1979 рік»⁶⁰².

Подібних клопотань у вищі органи влади СРСР віруючі багатодітні сім'ї надсилали дуже багато. Натомість отримували відписки з місцевих органів влади, прокуратури, що в ситуації вони розібралися. Після цього репресії щодо віруючих лише посилювалися. Міліція брала участь у проведенні профілактичних та карально-репресивних заходах щодо вірян практично до розпаду СРСР. Дії міліції щодо віруючих в часі відрізнялися, якщо в 50-70-х рр. вона діяла досить жорстко, то 1980-х рр. її заходи в багатьох випадках носили попереджувальний характер.

Отже, наприкінці 50-60-х рр. ХХ ст. розпочався активний наступ каральних органів комуністичного режиму на релігійні громади з метою, якщо не повністю їх ліквідувати, то хоча б повністю підпорядкувати їх своєму контролю. Міліція і прокуратура відігравали важливу роль у профілактичних та

---

⁶⁰²Бюллетень №32 Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1979. С. 45. (45 с.).

карально-репресивних заходах комуністичного режиму щодо опозиційних віруючих громад ЄХБ. Під контролем органів КДБ правоохоронні органи УРСР брали участь у погромах молитовних будинків, арештах віруючих, режим дав їм індульгенцію на використання насилля у відношенні до них. Міліція застосовувала протизаконні методи боротьби з релігією, а саме: погрози розправою, моральні та фізичні знущання над вірянами. Правоохоронні органи брала активну участь у «перевихованні» дітей віруючих, таким чином порушуючи їхні права та позбавляючи повноцінного дитинства.

3.4. Роль судових органів УРСР в антирелігійних заходах тоталітарної системи

3.4.1. Показові судові процеси над вірянами

У період панування комуністичного режиму в Україні судова система не була самостійною галуззю державної діяльності. Суди та вся судова система підпорядковувалася керівним органам тоталітарної влади та її спецслужбам і використовувалися для розгляду і вирішення в судових засіданнях політично та ідеологічно мотивованих справ.

Після сталінських показових процесів над «ворогами народу», до яких відносилися і «сектанти» у 30-ті рр. ХХ ст., їхня практика, у зв'язку з Другою світовою війною тимчасово була припинена. Проте спецслужби і надалі ретельно вивчали та контролювали релігійну активність громадян, які жили в тоталітарних умовах.

Аналітики спецслужб убачали, що найбільш дієвими методами щодо інакодумців є карально-репресивні заходи. У звіті заступника голови комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР Тихонова вказано, що репресії щодо віруючих виправдані, оскільки вони не визнають радянських законів, відмовляються від захисту батьківщини, від роботи в колгоспах і оборонній

промисловості та відривають молодь від громадського впливу з метою виховання з них релігійних фанатиків⁶⁰³. Отже, закриті донедавна документи за грифом «цілком таємно» підтверджують, що поєднання профілактичних методів із карально-репресивними були досить дієвими в перевихованні як віруючих, так і створення атмосфери недовіри та зневаги в суспільстві до церкви, особливо вони були націлені на молодь, та тих громадян, які симпатизували або співчутливо ставилися до віруючих-протестантів.

Особливо активні дії спецслужб щодо громади ЄХБ розпочалися наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. після створення Ініціативної групи, яка складалася із членів помісних церков. Уже на перше півріччя 1962 р. у секретному плані роботи 5 відділу 2 Управління КДБ УРСР чітко зазначалося: проаналізувати дані отримані КДБ щодо місіонерської діяльності окремих авторитетів, опозиційно налаштованих євангельських християн-баптистів, підготувати і провести з оперативниками УКДБ Харківської, Донецької, Сумської, Кримської, Запорізької, Одеської, Черкаської і Кіровоградської областей, з участю яких розробити конкретні заходи щодо запобігання ворожій діяльності нелегальних молодіжних груп ЄХБ. Виконання покладалося на т.т. Степаненка, Анненка в терміни січень-лютий 1962 рр.⁶⁰⁴.

А в лютому-березні 1962 р. планувалося прийняти заходи щодо розшуку очільника ініціативної групи «молодих баптистів» О. Прокоф'єва. Із цією метою передбачалося направити в УКДБ Донецької, Харківської, Сумської, Одеської, Кіровоградської і Запорізької і областей оперативних працівників 5 відділу для організації і розробки виявлення родинних і організаційних зв'язків, а також для набору нової агентури із осіб учасників нелегальних груп так званих «молодих баптистів» і організації заходів розкольніцького і профілактичного характеру, компрометації керівників нелегальних груп перед рядовими учасниками. О. Прокоф'єв в квітні 1962 р. був арештований⁶⁰⁵.

---

⁶⁰³Дело № 23 с докладными записками ... (1959 г.). Л. 27-28.

⁶⁰⁴Дело № 20 с планами и справками... (1962 г.). Л. 3.

⁶⁰⁵Там само. Арк. 3-4.

Саме активні члени опозиційної до влади громади ЄХБ і стали об'єктом профілактичних заходів та учасниками резонансних судових процесів, які публічно проводилися в 60-70-х рр. ХХ ст. Працівники КДБ проводили не лише арешти, але розробляли низку заходів, які компрометували віруючих, оприлюднюючи їхню біографію в засобах масової інформації, при цьому акцентувалася увага не лише на релігійній діяльності, а на особливостях їхнього особистого життя.

Широкий резонанс як серед віруючих громади ЄХБ УРСР, так і громадськості Донбасу набув судовий процес над лідером ініціативної групи УРСР О. Прокоф'євим. Оскільки перед судом у провідних газетах «Знамя коммунизма», «Ленинское знамя» цього регіону було надруковано низку «викривальних» статей про нього, зокрема, у них вказувалося, що він, втягуючи молодь до нелегальної секти баптистів, налаштував її проти радянської влади та її законів, закликав не брати участь у громадському житті та інші подробиці його «аморальної поведінки» такі як: дармоїдство, бродяжництво, авантюризм і т. д.⁶⁰⁶.

Суд розпочався 25 серпня 1962 р. в м. Жданові Донецької області, де був затриманий О. Прокоф'єв. Влада до останнього приховувала час і місце суду над ним, оскільки боялася великої кількості вірян та актів непокори. Тому суд над О. Прокоф'євим відбувся не в залі міського суду, а в клубі колгоспу імені Кірова. Вірян до клубу не допустили, оскільки він уже був заповнений партійно-комсомольським активом та співробітниками спецслужб. Двір був оточений міліцією та дружинниками. Міліція затримала тих віруючих, які хотіли потрапити до зали клубу. І лише під час перерви окремих віруючих таки допустили до приміщення клубу. У справі О. Прокоф'єва було допитано 16 свідків. Його звинувачували в закликах молоді до нехтування суспільним життям, вчиненні хрещень в жовтні при температурі води 14 градусів,

---

⁶⁰⁶Суд Прокоф'єва. 25 августа 1962 г., в г. Жданове Донецкой области. Особистий архів О. Висовень. С. 1.

втягуванні в громаду неповнолітніх, проведенні нелегальних зборів⁶⁰⁷. Хоча він був затриманий після того, як його прибічники зробили спробу передати американцям під час виставки «Транспорт США» в Харкові (1962) листа для подальшого переправлення до Всесвітнього баптистського альянсу про порушення прав віруючих в СРСР.

Під час суду О. Прокоф'єв навіть був допитаний щодо його участі в цих подіях, але у вироку суду про це нічого не було сказано. На нашу думку, це зроблено було цілеспрямовано, щоб не привертати увагу до процесу міжнародну баптистську спільноту, а обмежитися розголосом серед радянських громадян. Головне послання цього процесу було таке: показати простим людям аморальне обличчя баптизму на прикладі життя О. Прокоф'єва. Тому під час його допиту суддя велику увагу надавав питанням не по суті обвинувачення, а запитував про особливості його особистого життя. Саме ці запитання судді викликали найбільший резонанс та негативні репліки з боку партійно-комсомольського активу, який сидів у залі. Суддя навіть зачитав уривок із листа першої дружини до підсудного, де вона пише про своє здивування його релігійністю, і просить викинути цей «дурман із голови»⁶⁰⁸.

Прокурор у своєму виступі пішов ще далі, назвавши підсудного типовим дармоїдом, який покинув свою дружину і доньку. І попросив у суду дати йому максимальний термін за ст. 209 част. 1, 5 років тюремного ув'язнення, 5 років заслання. У залі після цього почали кричати: «Мало. Розстріляти. Треба змінити статтю!»⁶⁰⁹. Такі засоби тоталітарного правосуддя цілком виправдовували мету показового суду: створити аморальний образ «сектантів», і показати їх антирадянський спосіб життя, оскільки він не вписався в офіційні межі заявленої свободи сумління і віросповідання комуністичного режиму.

Найбільший резонанс як у СРСР, так і за кордоном набула інформація про релігійні утиски з боку комуністичного режиму та показові судові процеси

---

⁶⁰⁷Суд Прокоф'єва... С. 1.

⁶⁰⁸Там само. С. 14.

⁶⁰⁹Суд Прокоф'єва... С. 15.

над Г. Вінсом, сином розстріляного під час сталінських чисток у 1937 р. за релігійні переконання баптиста Петра Вінса, та головою Ради церков Г. Крючковим, батько якого також був репресований. За активну діяльність у Раді церков та участь у демонстрації в знак протесту проти репресій баптистів біля приміщення ЦК КПРС у Москві 19 травня 1966 року Г. Вінс був арештований. 21-30 листопада того ж року разом з Г. Крючковим їх судили⁶¹⁰.

Суд було оголошено публічним та показовим. Але ще до початку засідання суду залу було заповнено спеціально запрошеними особами: співробітниками Ради в справах релігійних культів, журналу «Наука і релігія», пропагандистами атеїзму із громади щодо розповсюдження знань, представниками преси тощо⁶¹¹. Вірян до зали суду не пустили, мотивуючи тим, що вільних місць немає. Усі вільні місця перед засідання зайняли співробітники КДБ та міліції. Лише окремим друзям підсудних вдалося втиснутися до зали суду. Підсудним було висунуто обвинувачення по трьох пунктах: видання літератури; створення дитячих і недільних шкіл; організація делегації 16-17 травня 1966 р.⁶¹².

Судове засідання розпочалося із виступу Г. Вінса, який попросив суддю допустити до залу родичів і близьких друзів, а також відмовився від державного адвоката, та наголосив на відводі експертів, вказавши на те, що їхні висновки некомпетентні, оскільки вони не мають богословської освіти, тому не можуть правильно оцінити його поведінку та висловлювання. Також Г. Вінс просив суд запросити в якості свідків близьких соратників по Раді церков ЄХБ, які б змогли надати суду правдиві свідчення по суті обвинувачення, а не спиратися на свідчення третіх осіб. Схожі клопотання були висловлені і Г. Крючковим⁶¹³.

⁶¹⁰Коваленко Л. Облако свидетелей... С. 288-289.

⁶¹¹Краткие записи судебного процесса над верующими ЕХБ братьями: Крючковым Г. К. (Председателем Совета Церквей ЕХБ) и Винсом Г.П. (Секретарем Совета Церквей ЕХБ) Москва 29-30 ноября 1966 г. Особистий архів О. Висовень. С. 1.

⁶¹²Там само. С.2.

⁶¹³Краткие записи судебного процесса... С.5.

Суд відхилив усі клопотання підсудних, лише дозволив рідним зайти до зали. Суд тривав два дні, зазвичай їх піднімали о 5 годині ранку і привозили на лаву підсудних о 10 годині, а вивозили майже опівночі. Звичайно, це було дуже виснажливо, про що неодноразово вказували у своїх виступах як Г. Вінс, так і Г. Крючков, оскільки за відсутності адвоката не давало можливості добре підготуватися до наступного засідання. На суді як Г. Вінс, так і Г. Крючков сміливо оприлюднювали факти репресій щодо членів незареєстрованих громад ЄХБ, називали прізвища заарештованих за надуманими звинуваченнями братів по Вірі тощо. Так, Г. Крючков навів переконливі докази того, що віруючих арештовували за віру в Бога, а не за порушення закону. Він звернув увагу суду на те, що арештовані брати Руманчик П. А., Рижук В. Ф., Смірнов В. Я., Козаков А. В., Александров П. В., були звинувачені в дармоїдстві, хоча всі вони працювали. Зокрема, Смірнова В. Я. арештували на робочому місці⁶¹⁴.

Проте суддя діяв за заздалегідь розробленою органами КДБ схемою і враховував лише ті факти, які були вигідні тоталітарному правосуддю. Промови державних експертів були спрямовані не на встановлення істини, а на засудження вчинків підсудних. Вони виступали дуже агресивно і це нагадувало швидше суд інквізиторів над єретиками, ніж цивілізоване правосуддя. Основна увага у виступах акцентувалася на порушеннях Г. Вінсом і Г. Крючковим законодавства про культу та радянських законів про свободу сумління та віросповідання. Обоє експертів заперечували факти, які наводилися в самвидавних документах про гоніння та репресії вірян в СРСР. «Всі наведені докази націлені на те, щоб віруючі не довіряли владі і виходили за межі радянського законодавства. У нашій країні немає переслідування за віру, як це намагається довести Рада церков у своїх листах, заявах і посланнях»⁶¹⁵ – підсумував свій виступ перший експерт. Промова другого експерта була ще більш обвинувальною, зокрема, він заявив, що вони пишуть у своїх виступах про «жахіття 30-х рр.» Про які це «жахи»? 30-ті роки були роками

---

⁶¹⁴Там само. С.6.

⁶¹⁵Краткие записи судебного процесса... С. 23.

соціалістичного будівництва. Вони називають, це жахами 30-х років. Однієї цієї заяви достатньо, щоби осудити їх⁶¹⁶.

За два дні Г. Вінс та Г. Крючков були засуджені Московським міським судом за ст. 142, ч. 2 КК РСФСР (порушення законів про відокремлення церкви від держави) на 3 роки таборів загального режиму. Їм інкримінували організацію демонстрації 16-17 травня і поширення релігійної літератури, спонукання батьків-баптистів прилучати дітей до релігії. Винними себе не визнали⁶¹⁷.

Через три роки, 19 травня 1969 р. Г. Вінс був звільнений і повернувся в Київ. У тому ж році на Тульській нараді переобраний секретарем РЦ ЄХБ. 24 серпня того ж року під виглядом обряду одруження двох членів Київського об'єднання церков РЦ ЄХБ скликав збори, у яких узяли участь понад 500 осіб. На зборах він ініціював створення видавництва «Християнин». Крім того, було засновано Раду родичів в'язнів – членів церков ЄХБ і бюлетень Ради. Георгій Петрович безпосередньо брав участь у виданні журналів «Братський листок», «Вісник спасіння», «Юність», у складанні Статуту РЦ ЄХБ та підручника на біблійні теми «Пісня пастуха», опублікував статті про мученицьку смерть в армії баптиста Мойсеєва І. В., статті «Вірність» і «Великі принципи Біблії»⁶¹⁸.

Його активна робота не була помічена каральними органами, у січні 1970 року відбувся суд, цього разу він отримав умовно 1 рік як «дармоїд» із відрахуванням 10 % зарплатні та визначеним місцем роботи на одній з київських фабрик⁶¹⁹. Попри постійний нагляд з боку правоохоронних органів Г. Вінс не припиняє організаційну та проповідницьку діяльність. Так, 24 січня 1970 р. у селищі Борова Київської обл. і 10 червня того ж року в Пушчеводицькому лісі під Києвом організував збори, де виступив із

⁶¹⁶Там само. С. 24.

⁶¹⁷ВІНС Георгій Петрович. Рух Опору в Україні 1960-1990. Енциклопедичний довідник. Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенков. Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». Київ: Смолоскип, 2010. 804 с.

⁶¹⁸ВІНС Георгій Петрович... С. 110.

⁶¹⁹ВІНС Георгій Петрович... С. 110.

проповідями. А вже 28 серпня заявив протест Київській прокуратурі у зв'язку з порушенням проти нього справи і заявив, що залишає роботу, дім і йде в підпілля. У відповідь на таку поведінку прослідували репресії, зокрема 29 листопада того ж року він був заочно засуджений за «дармоїдство»⁶²⁰.

Поки Г. Вінс був у підпіллі органи спецслужб заарештували його матір 64-річну Лідію Михайлівну Вінс⁶²¹. Суд над нею викликав широкий резонанс як у СРСР, так і за кордоном. Літню жінку посадили на лаву підсудних за те, що вона була активним членом Ради родичів в'язнів та оприлюднила інформацію про кількість засуджених братів по Вірі, клопоталася за їхні сім'ї перед очільниками СРСР, правоохоронними органами, міжнародними організаціями тощо. Сама вона стала 925 засудженою за період внутрішньоцерковного руху ЄХБ, з 1961 року⁶²².

Судовий процес Київського обласного суду над Л. Вінс відбувся 8-9 лютого 1970 р. у приміщенні народного суду Залізничного району м. Києва. Обвинувачення було заявлено за двома статтями: ст. 138, ч. 2 КК УРСР – за виготовлення і розповсюдження літератури, яка містила заклики до невиконання законодавства про релігійні культу. А також ст. 187, ч. 2 КК УРСР за розповсюдження завідомо неправдивих свідчень, які ганьблять радянський державний і суспільний устрій. Це були типові статті, за якими обвинувачували та саджали в місця позбавлення волі тисячі вірян-дисидентів. Їх спеціально включили в нову редакцію Карного кодексу УРСР ще на початку 60-х років ХХ ст., зокрема ст. 138 встановлювала карну відповідальність за порушення закону про відділення церкви від держави і школи від церкви. Обвинувальний вирок за цими статтями за так звану «першу ходку» зазвичай становив 1 рік позбавлення волі в таборах загального режиму при сплаті 50 карбованців судових витрат. «Друга ходка» за схожий злочин, а також організаційну

⁶²⁰Там само. С. 111.

⁶²¹Бюллетень № 2. Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1971. С. 11.

⁶²²Бюллетень № 2. Совета родственников...1971. С. 1.

діяльність, спрямовану на скоєння цих злочинів, каралися вже позбавленням волі на термін до трьох років при сплаті 80 карбованців судових витрат⁶²³.

Такий вирок отримала голова Ради родичів в'язнів Л. Вінс. Щоб зрозуміти, за що насправді була засуджена Лідія Михайлівна, наводимо уривок її захисного слова, оголошеного перед судом. «Передусім я хочу сказати, що ніякого міжнародного трибуналу я не вимагала, хоча гр-н прокурор це і назвав маячнею і «сном сивої кобили», але я дійсно на початку суду просила, щоб на цьому суді був присутнім віруючий юрист – представник міжнародної християнської громадськості і щоб він здійснював мій захист як віруюча людина. Я на це мала право. Я вважаю, що суд дійсно порушив процесуальні норми, так здається це називається юридично. Хіба можуть бути свідками слідчі й працівники міліції, саме ті, на яких ми скаржилися. Жодного потерпілого свідка не викликали. У такому вигляді суд виглядає навіть якось абсурдно. Ми, євангельські християни-баптисти, за своїм віросповіданням з повагою відносимося до влади, наше віросповідання дозволене в Радянському Союзі, тому що в ньому немає нічого бузувірського. Ми завжди виконуємо свій громадянський обов'язок краще за інших, ось і про моїх одновірців, що сидять в залі, можна сказати тільки хороше. Тому що ми знаємо, що всяка влада від Бога, але ми не хочемо порушувати веління Христа: «Ідіть по всьому світу і проповідуйте Євангеліє», «Кесарево – кесареві, а Боже – Богові», «Не перешкоджайте дітям приходити до Мене» й інші. Ось на цьому ґрунті в нас і сталося розділення зі ВРЄХБ, на догматичній основі, тому що вони відступили від вчення і заповітів Христа. Церква відокремлена від держави. Церква повинна мати одного главу – Христа, так ми розуміємо, Який приходив на землю і прийде повторно», – наголосила Л. Вінс. (Суддя перебиває: «Не ухиляйтеся, говоріть по суті обвинувачення»)⁶²⁴.

«Ми спочатку тільки клопотали про звільнення своїх рідних, але не торкалися законів країни, цим повинні були займатися ВРЄХБ і Рада церков,

⁶²³Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского...С. 156.

⁶²⁴Бюллетень № 2. Совета родственников...1971. С. 11.

але потім ми почали задумуватися, за що судять наших рідних. Довелося вникнути в закони. Ми з'ясували, що в першій Конституції Радянського Союзу була дозволена і релігійна, і антирелігійна пропаганда. Пізніше була заборонена релігійна пропаганда. Залишили тільки слова: «Кожен має право сповідувати свою релігію», а антирелігійна пропаганда дозволена! Але навіть, якщо тільки залишене «сповідувати» те, і тоді ми маємо право проповідувати. Тому що слово «сповідувати» означає – сказати, розповісти про свою віру іншим. Ми (родичі в'язнів, спочатку червня 1965 р.) ходили делегаціями в Москві до генерального прокурора Руденко, у Верховну Раду, в ЦК КПРС, просили, щоб нас прийняли, послали телеграми, щоб нас прийняли і вислухали. Але нам відповіли – не ходіть і не просіть, нічого вам не допоможе, ніхто вас слухати не буде. (Суддя: «Але їх же засудили, значить, вони були винні»).... Чому ми почали писати? То там арешт стався, то там, у багатьох місцях, ми і почали писати повідомлення. Ми свої повідомлення назвали «надзвичайними». У Раді в нас в основному жінки: матері, дружини з усіх республік. Ми не могли сидіти, склавши руки, коли страждали наші діти, наші чоловіки. Тут розбирається тільки 4 факти, про яких ми писали, а ми писали про багато інших фактів. Треба було тут оприлюднити ці повідомлення, про які ми писали. Там писалося про багатьох позбавлених волі, про їхні сім'ї, там у списках є графа «утриманці». В основному це були багатодітні сім'ї – сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять знедолених дітей, що залишилися без годувальників»⁶²⁵.

Л. Вінс перед судом та присутніми навела багато фактів та прикладів побиття віруючих міліцією, їх незаконного арешту, «лише за те, що одні з них відвідували церкву, інші надавали свої помешкання для проведення молитовних зібрань, організували каси взаємодопомоги знедоленим дітям, батьки яких були в'язнями сумління. До таких віруючих громадян, підкреслювала вона, ставилися як до карних злочинців, зокрема їх могли просто арештувати дорогою до місця зборів, їх хапали на платформах електричок, на

⁶²⁵Бюллетень № 2. Совета родственников... 1971. С. 11.

автобусних зупинках, брали під варту матерів, залишаючи на платформах маленьких дітей»⁶²⁶. Також Л. Вінс звернула увагу суду на достовірність тих фактів, про які повідомлялося в опублікованих листах, оскільки всі вони були написані на підставі документів, завірені підписами потерпілих або підписами цілих помісних церков. «Я хочу розповісти, – зауважила вона, – про що я в них писала. Писала про обшуки, про вилучення духовної літератури, вилучалися Біблії, Євангелія, збірки співів. Є вироки судів про знищення цієї літератури. З початку цього руху (з 1961 р.) було заарештовано 524 людини, 400 були засуджені до 15-добового ув'язнення за участь у богослужіннях, загалом 6000 осіб. Заплачено штрафів за участь у молитовних зібраннях 94300 карбованців в нових грошах. Піддавалися допитам діти. В ООН перший лист ми написали в 1967 р., це було викликано тим, що наш уряд не здійснював ніяких заходів, щоб виправити становище вірян. Ми писали тому, що все-таки сподівалися на справедливість, вірили, що наш уряд, нарешті, проявить гуманність. Але прокурор сказав тут, що репресії триватимуть. Я вперше чую на цьому суді від прокурора, що Загальна декларація прав людини не підписана Радянським Союзом. Я закінчую. Проти свідків я нічого не маю, у них становище делікатне. Хто ж скаже на себе, що він бив? Звичайно, ніхто. От і все, що я хотіла сказати»⁶²⁷.

Л. Вінс суддею було надано останнє слово, у якому вона просила не притягувати до суду усіх, хто підписував листи. «Я прошу, щоб цього не робили. Я все беру на себе. Я писала головним чином ці листи. Головну участь у цьому брала я. Ще прошу суд врахувати мій вік і стан мого здоров'я. Яким би не був ваш вирок, він дорівнюватиме смертному вироку, тому що умови, у яких я зараз знаходжуся, в камері для мене дуже виснажливі. Ось все, що я хотіла сказати»⁶²⁸. Відбувала Л. Вінс своє покарання в робочому таборі м. Харкова⁶²⁹.

⁶²⁶Там само. С. 11.

⁶²⁷Бюллетень № 2 Совета родственников... 1971. С. 12.

⁶²⁸Там само. С. 13-14.

⁶²⁹Винс Н. О моей бабушке. К 100-летию со дня рождения Лидии Михайловны ВИНС. 2008. URL: <http://maxpark.com/user/4295154523/>

Табірні умови для неї, літньої жінки, були дуже важкі, і в 1973 році в день звільнення була така слабка, що ув'язнені вели її під руки до воріт табору. Вона не могла ходити і декілька місяців лежала удома.

Отже, тоталітарне правосуддя розроблене за чітким сценарієм спецслужб КДБ в рамках антирелігійних кампаній мало замовний характер, і насамперед спрямовувалося на широкі «темні маси». Але чітко сплановані і задіяні в комплексі єзуїтські механізми, які проводились перед процесом, під час нього та після оприлюднення вироку, так і не давали 100 % результату на який розраховували аналітики спецслужб. Адже широке засудження підсудного в засобах масової інформації пропагандистами атеїзму перед процесом, зайняті місця в залі під час суду спеціально підготовленим комсомольсько-партійним активом, працівниками міліції та спецслужб повною мірою не забезпечували витік інформації, тому такі суди мали і зворотній ефект на який не очікував режим. Зокрема, чим резонансними був суд і особа, яку судили, тим більше він привертав увагу з боку вірян, сприяв їх консолідації та опору тоталітарним методам правосуддя. Кількість людей, які співчували віруючим тільки збільшувалася, тому швидко поширювалася інформація, яка почала виходила далеко за межі СРСР.

Прикладом так званого ефекту «бумерангу», який боляче вдарив по засадничим принципам тоталітарного правосуддя, став черговий процес над Г. Вінсом, якого у березні 1974 р. заарештували за активну місіонерську діяльність на Уралі. Показовий суд над ним мав ще більший розголос, ніж перший, оскільки про опозиційну діяльність Г. Вінса уже було відомо у вищих урядових колах США. Протокол суду над Г. Вінсом було надруковано у № 21 Бюлетені Ради родичів в'язнів за 1975 р.⁶³⁰ Слідство проводилося в м. Києві. Тому справа слухалася Київським обласним судом у приміщенні Жовтневого районного суду, протягом 5 днів з 27 по 31 січня 1975 р. Йому було висунуто звинувачення за ст. 138, ч. 2 (порушення законів про відокремлення церкви від

---

⁶³⁰Бюллетень № 21 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1975. С. 36.

держави), ст. 187-1 (наклепи на радянський державний і суспільний лад), ст. 209 ч. 1 (посягання на особу під виглядом виконання релігійних обрядів) КК УРСР⁶³¹.

День і місце суду ретельно приховувалися від сім'ї підсудного до останнього моменту. У перший же день, ще до початку судового процесу, у будівлі народного суду Жовтневого району м. Києва був поставлений загін міліції та осіб в цивільному. Незважаючи на те, що процес був оголошений відкритим, доступ до будівлі суду був лише за спеціальними перепустками. Тільки членам родин вдавалося зайти в залу суду. Вірянам, і взагалі всіх, хто бажав бути присутніми на суді, відтіснили на іншу сторону вулиці, і так вони стояли на морозі з ранку до вечора протягом п'яти днів і навіть не мали права підійти до будівлі суду. Лише двом літнім членам церкви вдалося пройти в залу суду⁶³². На суді Г. Вінс відмовився від адвоката-атеїста Луженка і заявив суду, що 23 жовтня 1974 р. прокуратурою м. Києва у в'язниці була дозволена зустріч із матір'ю і дружиною в присутності слідчого Беха, де він висловив клопотання до юридичної комісії Європейського відділення Всесвітнього Союзу баптистів про надання йому адвоката-християнина, так як в Радянському Союзі адвокатів-християн немає. Його клопотання було оформлено слідчим Бехом відповідним актом. На підставі цього прохання адвокат-християнин Альф Герем, доктор юридичних наук з Норвегії, дав згоду здійснювати його захист.

Радянському уряду було написано сім'єю Вінса прохання не чинити перешкоди в'їзду Альфа Германа в СРСР і його участі в судовому процесі. Взяти здійснення захисту на себе підсудний Г. Вінс відмовився, так як висловив цілковиту довіру адвокату Альфу Герему і попросив суд допустити його до участі в процесі. Щоб допустили адвоката, Г. Вінс до початку процесу 12 діб

---

⁶³¹Там само. С. 36.

⁶³²Бюллетень № 21 Совета Родственников ...1975. С. 26.

голодував, і тому на суді був дуже знесилений. Проте суд відмовився задовольнити це клопотання підсудного⁶³³.

Крім того, Георгій Петрович заявив ще 17 клопотань, серед них: особливу увагу він акцентував на справі закатованого в лавах Радянської Армії за віру в Бога І. Мойсеєва, попросивши викликати в суд як свідків батьків І. Мойсеєва; запросити в Міністерстві оборони СРСР передсмертні листи І. Мойсеєва, спрямовані батьками туди після його смерті, і оголосити їх в суді; призначити експертизу минулих експертиз про причини його смерті; направити запит до Ради у справах релігій при РМ СРСР про справжню причину ліквідації Спільки баптистів у 1935 р. й оголосити відповідь у суді; повідомити, скільки віруючих засуджено за віру і померли в неволі з 1929 р. до січня 1975 р.⁶³⁴.

Наводимо витяг протоколу судового засідання та виступ Г. Вінса щодо цього питання: «Підсудний: Я просив вас зробити запит про кількість репресованих за віру в Бога в період з 1929 р по січень 1975 р. Ви цього не зробили. Так я вам скажу: з 1929 по 1941 рік було заарештовано 25 тисяч віруючих, з них 22 тисячі загинуло... Суддя: Сядьте! Не займайтеся провокацією! Підсудний: Я вас також просив зробити запит про кількість конфіскованої релігійної літератури. Ви і в цьому відмовили. Я вам скажу: кількість конфіскованої у віруючих духовної літератури з 1929 по 1974 рр. становить 10 мільйонів примірників, із них 1 мільйон Біблій. Суддя: Звідки у вас такі дані? Підсудний: Тут я говорити про це не буду. Прошу створити комісію, до якої увійшли б представники з Президії Верховної Ради СРСР, з Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР, із співробітників держбезпеки СРСР, з представників світової громадськості, з членів Ради церков і Ради родичів в'язнів, які б об'єктивно розглянули становище віруючих у СРСР. І допоки це моє прохання не буде задоволено, я відмовляюся брати участь у процесі»⁶³⁵.

⁶³³Бюллетень № 21 Совета Родственников ...1975. С. 31.

⁶³⁴Там само. С. 27.

⁶³⁵Бюллетень № 21 Совета Родственников... 1975. С. 34.

Натомість суд відхилив усі клопотання. Г. Вінс заявив відвід усьому складові суду і відмовився від участі в процесі. Прокурор розпочав свою промову з того, що Конституція СРСР гарантує свободу сумління, і що Ленін заповідав боротися з віруючими тільки ідейно. Разом з тим, зажадав 5 років таборів і 5 років заслання. Суд задовольнив вимогу прокурора.

31 січня 1975 р. Київським обласним судом Г. Вінса було засуджено на 5 років таборів і 5 років заслання з конфіскацією майна. Після прочитання вироку пролунали оплески і захоплені вигуки пропагандистів і працівників КДБ, які наповнювали зал. Винним себе у вчиненні злочину Г. Вінс не визнав. Тяжке покарання відбував у Якутії, пос. Табага, уст. Яд 40/7⁶³⁶.

Про особливості «правосуддя» над Г. Вінсом стало відомо не тільки в дисидентських колах СРСР, але й далеко за кордоном. Так, у жовтні 1976 р. Палата представників конгресу США ухвалила резолюцію з закликом до керівництва СРСР звільнити Г. Вінса. Група французьких адвокатів, що приїхала до Києва, марно домогалася зустрічі з керівництвом МВС, щоб побесідувати про справу Г. Вінса. У СРСР А. Сахаров, Г. Под'япольський, С. Ковальов і Т. Великанова звернулися з відкритим листом на захист Г. Вінса до Всесвітньої Ради Церков і Міжнародної Амністії. З таким же зверненням, адресованим Папі Римському, виступив московський Християнський комітет захисту прав вірян у СРСР⁶³⁷.

У 1977 р. того ж року за Г. Вінса почав клопотати А. Сахаров, зокрема він звернувся до Президента США Дж. Картера з проханням допомогти негайно звільнити політв'язнів, які потерпають від хвороби. У доданому списку було й прізвище Г. Вінса⁶³⁸. Нарешті, уночі з 27 на 28 квітня 1979 р. у Нью-Йоркському аеропорту ім. Кеннеді Георгій Петрович був обміняний разом з чотирма політв'язнями на радянських громадян – колишніх службовців ООН,

---

⁶³⁶Там само. С. 34.

⁶³⁷ВІНС Георгій Петрович...С. 111.

⁶³⁸Алексеева Л. М. История инакомыслия в СССР: новейший период. Вильнюс; Москва: Весть, 1992. С. 14.

звинувачених у шпигунстві. 13 червня 1979 р. його родина в повному складі (8 осіб) вилетіла у США для возз'єднання з Георгієм Петровичем⁶³⁹.

За участі партійно-комсомольського активу відбувалися суди і над рядовими членами Ради церков євангельських християн-баптистів. Хоча вони не мали такого резонансу як суди над лідерами РЦ ЄХБ, але були показовими у своїх регіонах, висвітлювалися в радянській пресі та самвидавних бюлетенях опозиційних вірян. Зокрема, суд над благовісником Баранюком Іваном Андрійовичем, який проходив в м. Хмельницький, 26-27 квітня 1971 р., нічим не відрізнявся за своєю сутністю від попередньо описаних процесів. Різниця тільки в тому, що суди над родиною Вінсів набули широкого розголосу на міжнародному рівні, що і стало причиною їх видворення за межі СРСР. Віруючого І. Баранюка судили за ст. 138, частина II і 209, ч. I порушення громадського порядку, непокора органам влади, розбещення молодого покоління⁶⁴⁰. Традиційно І. Баранюк відмовився від державного адвоката, проте суддя не задовольнив його прохання. У справі були допитані свідки як з боку І. Баранюка, члени церкви та його родина: дружина та діти, а також з боку прокурора: представники органів правопорядку та вчителі, де навчалися діти віруючих батьків. Звинувачення було зшите, як то кажуть, «білими нитками», оскільки ніхто зі свідків не зміг нічого сказати поганого проти благовісника церкви.

Підсудний своєї вини не визнав, але як, відомо, із його заключного слова знав, що отримує максимальний термін за оголошеними статтями. У вирокі зачитаного суддею, зазначено, що «суд засуджує Баранюка І. А. по ст. 138, ч. 2 ст. 209, ч. 1 на 5 років загального режиму і 5 років заслання. Стягнути з родини Баранюка 40 рублів адвокату суду»⁶⁴¹.

Особливе значення в атеїстичних кампаніях працівники спецслужб КДБ надавали товариським судам, вони вважалися тим ланцюжком, який давав

---

⁶³⁹ВІНС Георгій Петрович... С. 112.

⁶⁴⁰Бюллетень № 2 Совета Родственников ... 1971. С. 15.

⁶⁴¹Там само. С. 32.

змогу показати «темним масам» справжнє обличчя «сектантів» з одного боку, а з іншого, вплинути на «сектантів» з профілактичною метою. Якщо «сектант» піддавався «обробці», то резонанс від цієї справи був досить вагомим. Оскільки каяття об'єкта було публічним, супроводжувалося його особистим виступом, виступами партійних активістів, які спеціально були підготовлені, і діяли за інструкціями КДБ. Крім того, до цього процесу залучалася преса, яка публікувала розгорнуті статті, які широко тиражувалися серед населення.

Так, в одному з листів на ім'я Л. Брежнєва, вірянин ЄХБ М. Левицький з міста Ізмаїл повідомляв, про те, що відносно нього здійснюються неправомірні заходи з боку керівництва на роботі, які порушують його громадянські права, які гарантує Конституція СРСР, міжнародні правові акти щодо свободи сумління. Зокрема, він свідчив, що «9 лютого 1979 р. в терміновому порядку, мені принесли розпорядження начальника портофлоту Абрамова М., щоб я не поїхав в м. Одесу на спілкування з моїми дорогими братами-в'язнями. Хоча я про це не знав і нікуди їхати не збирався... Але на цьому не заспокоїлися, 7 березня 1979 р. вирішили вплинути психологічно. Як потім висловився начальник порту Кузнєцов А., що ми в деякою мірою цього і чекали. До цього дня, очевидно, готувалися, але хотіли все це зробити раптово. На партійні збори, які відбулися в управлінні порту, мене покликав інспектор з кадрів Максименко Н., нібито у відділ кадрів. Коли підійшли до дверей, він попросив почекати; потім мені стало зрозуміло, куди я потрапив, коли побачив представників міськвиконкому та школи, де вчать мої діти. Зібрання проходило під головуванням Блінова, члена комісії з дотримання законодавства про релігійні культу. Він був першим доповідачем про віруючих у нашій країні. Звичайно, він правду про віруючих і не збирався говорити. А зводив наклепи на моїх братів по вірі в Христа, особливо загострював увагу слухачів на Вінса Г. П., який, за його словами, «загрібав руками долари». Присутні сприймали це за правду, не знаючи, що Вінс Г. П. – не матеріаліст, що для нього Христос дорожче всіх скарбів на землі. Він відмовився від усіх благ

земних і, як Ви знаєте, вже нудиться п'ять років в таборах суворого режиму в найсуворіших краях. Потім виступаючий згадав і мене, як учасника «опозиційної групи», яка складається з баптистів-розкольників... Ті, хто потім виступав, були дуже озлоблені, і вимагали ізолювати мене від суспільства. А оскільки я виховую своїх дітей за вченням Христа, то начальник порту, Кузнєцов А., висловив пропозицію, щоб у мене відібрали дітей, а працівник бункерної бази Понсуйко, з почуттям ненависті сказав, щоб мене розстріляли, і збори це сприйняли як «справедливий гнів». Залишився один крок до злочину. Невже для того, щоб побудувати світле майбутнє, потрібно фізично знищувати чесних і невинних громадян? На закінчення зборів за пропозицією начальника порту всі проголосували, щоб мою справу передали до компетентних органів, а мене ізолювали, оскільки я порушую громадський порядок... На підставі протоколу цих зборів, співробітник держбезпеки Медяник В. А., у мене на квартирі особисто вручив повістку до себе на прийом. Там мене чекали ще два співробітника держбезпеки, які так само погрожували, і мого Бога, якого я сповідаю, ставили у відповідності до законодавства. Для профілактики, як вони висловилися, зачитали, який термін в'язниці мене чекає і попередили, що це останній виклик... 14.03.79 р. Левицький М.»⁶⁴².

У 80-х рр. ХХ ст. продовжувалася практика громадських судів щодо вірян. Так, за інформацією уповноваженого Ради у Вінницькій області Конверського В. І. відповідно постанові обласного суду місцеві органи влади Погребищенського району 24 липня 1980 р. провели збори громадян села Старостинці щодо засудження антигромадської діяльності баптиста-розкольника Нестерука І. Г. У підготовці зборів виступів і організаційних заходів взяли участь секретар виконкому Погребищенської районної Ради народних депутатів тов. Конюшенко В. А., старший інспектор уповноваженого Ради тов. Кривчака Г. В., прокурор району тов. Країло В. В., працівники адмінорганів та ін. 24-го липня 1980 року в будинку культури відбулися збори

⁶⁴²Бюллетень № 62 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1976. С. 22-23.

громадян, на якому були присутні більше 200 осіб. На збори прибули віруючі місцевої релігійної громади ЄХБ – 15 осіб, у тому числі Нестерук І. Г., голова виконкому сільської Ради народних депутатів товариш Школьний А. С. відкрив збори і коротко зупинився на антигромадській діяльності Нестерука І. Г. Потім виступили районний прокурор тов. Країло В. В., заступник голови колгоспу тов. Вальчук А. С., директор школи Лісовий А. А. і старший інспектор уповноваженого Ради тов. Кривчак В.Г. Вони в своїх виступах розкрили і засудили антигромадську діяльність Нестерука І. Г., яка заключалась в поширенні і зберіганні самвидавної літератури. Присутні на зібранні жорстко говорили про антигромадську діяльність Нестерука І. Г., вимагали в нього виступити і пояснити це питання. У своєму виступі Нестерук І. Г. намагався говорити, що у нас права віруючих порушують. Але присутні не бажали його слухати, вимагали пояснити по суті, від кого він отримував літературу. Він заявив, що на попередньому судовому слідстві використав своє право і не давав показання з цього питання. «Тут, на зборах за вашою вимогою заявляю, що вказану літературу для поширення отримав від засудженого на цей час Машницького Н. А., – заявив Нестерук І. Г. Зібрання одногolosно засудило антигромадські вчинки Нестерука І. Г. із жорстко попередив його, що за повторні подібні антигромадські дії на нього будуть передані матеріали слідчим органам для притягнення до відповідальності»⁶⁴³.

Отже, судова система тоталітарного режиму була політично і юридично заангажована й заточена на знищення своїх ідеологічних опонентів. Тому будь-які аргументи, що були на користь підсудних, не бралися судом до уваги. Опозиційні віряни отримували суворі вироки за релігійну діяльність і переконання, які руйнували їхнє здоров'я й життя.

---

⁶⁴³Копии приговоров народных судов по обвинению граждан в нарушении законодательства о религиозных культах (присланные уполномоченным Совета в 1980 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 149. Л. 19-20.

3.4.2. Судові штрафи, терміни ув'язнення та позбавлення опозиційних вірних євангельських християн-баптистів батьківських прав

Суди комуністичного режиму не лише виносили довготривалі покарання активним членам громади ЄХБ. У їхній юрисдикції було встановлення розміру штрафу, конфіскація духовної літератури, майна, постановлення про отримання нетривалих термінів ув'язнення віруючими, головним чином 15 діб. Тут судова система працювала безвідмовно, як то кажуть на знищення матеріальних і духовних цінностей ідеологічних опонентів режиму.

За інформацією самвидавних джерел, «багато місцевих громад піддаються новим штрафам за участь у молитовних зборах. Так за 16 днів (з 14 червня по 1 липня 1971 г.) віруючі місцевої церкви ЄХБ м. Ківерці Волинської обл. УРСР були оштрафовані на 440 рублів за присутність на молитовних богослужіннях⁶⁴⁴.

Якщо віряни не мали коштів, щоб сплатити штраф за участь у молитовному зібранні, у них вилучали особисті речі. Зокрема «у місті Лисичанську у вірянки ЄХБ Василенко Лідії Тихонівни, судовим виконавцем вилучено сервант жовтого кольору та продано за 58 рублів у рахунок штрафу за участь у молитовному богослужінні. 2 квітня 1971 р. в м. Хмельницькому у віруючої Баранюк Єви Петрівни конфіскований баян у рахунок штрафу. Місяць тому чоловік Єви Петрівни був засуджений до 10 років ув'язнення за Слово Боже»⁶⁴⁵.

Судова система, яка служила режиму, виносила швидкі рішення щодо штрафів за присутність на молитовних богослужіннях. «Затримавши наших друзів, свідчили віруючі з Дергачівської церкви ЄХБ, справили незаконний суд без присутності свідків і обвинувачів під головуванням судді. Притому троє з

⁶⁴⁴Бюллетень № 10 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1972. С. 2.

⁶⁴⁵Бюллетень № 2 Совета родственников.... 1972. С. 5.

них були малолітні. Суддя за присутність на Богослужінні виніс вирок наступним братам: 1. Ковпак Петро Якович на 1 місяць примусових робіт із відрахуванням 20 % заробітної плати. 2. Клименко Віктор Іванович – на 1 місяць примусових робіт з відрахуванням 20 % заробітної плати. 3. Феденко Сергій Тимофійович – на 1 місяць примусових робіт з відрахуванням 20 % з заробітної платні. 4. Кучеренко Григорій Васильович – на 1 місяць примусових робіт з відрахуванням 20 % заробітної плати. Залучили і тримали добу неповнолітніх дітей Гонтара Якова Яковича і Гонтар Надії Яківни. Ми, віруючі громадяни, просимо Вас дати вказівку місцевим органам влади: 1. Відмінити вирок всім засудженим. 2. Повернути незаконно відібрану духовну літературу. 3. Дати вказівку місцевим органам не репресувати віруючих, не застосовувати фізичного насильства над віруючими ЄХБ, дати можливість безперешкодно проводити служіння Богу, відповідно до закону про свободу совісті. м. Харків, 14 листопада 1976 р; Підписали: 264 особи»⁶⁴⁶.

За інформацією Л. Вінс, яку вона озвучила в заключному слові на суді в лютому 1970 р., «за 10 років з 1961 р. більш ніж на 200 тисяч рублів вірян були оштрафовані за присутність на Богослужіннях. У рахунок штрафів органи влади вилучали через суди: меблі, худобу, одяг, цеглу, приймачі, швейні машини, пральні машини та ін. При масових обшуках у будинках віруючих вилучено тисячі священних книг. Велика частина за рішенням судів знищена»⁶⁴⁷.

Арешти до 15 діб були найпоширенішим методом «перевиховання» непокірних протестантів. Так, лише в м. Києві з травня 1966 р. по липень 1967 р. за участь у богослужбових зборах 90 осіб відбули по 15 діб у камерах попереднього ув'язнення⁶⁴⁸.

⁶⁴⁶Бюллетень № 39 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1977. С. 7-8.

⁶⁴⁷Бюллетень № 10 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1972. С. 2.

⁶⁴⁸Вестник спасения. 1967. № 3. (19). С. 51.

В Раду родичів в'язнів у 1979 р. прийшов лист від матері трьох дітей Кінаш Тетяни Григорівни, яка повідомила про шалений тиск із боку правоохоронної та судової системи на її чоловіка за віру в Бога, Кінаша Миколу Ілліча. За її словами «у 1976 р. у м. Магадані він звернувся до Бога. З цього часу проповідує Євангеліє. Із моменту увірування став переслідуватися за проповідь Євангелія. У 1977 р. засуджений на 15 діб. 19 березня 1978 р. м. Києві засуджений на 10 діб. 8 травня 1978 р. у м. Києві засуджений на 15 діб. У 1979 р. в м. Лимані був заарештований на 3 доби. У 1979 р. у м. Горлівці заарештований на роботі перед днем Конституції і через три доби відпущений за клопотанням»⁶⁴⁹.

Отже, в юрисдикції судової системи комуністичного режиму були не лише вироки про довготривалі покарання віруючим громади ЄХБ. Суди кожен день виносили рішення про розміри штрафу, конфіскацію духовної літератури, майна, отримання коротких термінів ув'язнення віруючими, головним чином 15 діб. Судова система комуністичного режиму працювала системно, щоденно знищуючи матеріальні й духовні цінності ідеологічних опонентів режиму, руйнуючи їм здоров'я й життя.

Суди комуністичного режиму не лише боролися з активними членами опозиційних громад ЄХБ, але й виносили антигуманні вироки їхнім дітям, таким чином позбавляючи їх права на батьків і сім'ю. Як повідомляли самвидавні джерела, крім звичних вже загроз, знущань, допитів і побиття, з'явилися випадки, коли дітей силоміць забирали від віруючих батьків і відправляли в дитячі будинки та інтернати для атеїстичного виховання. Так, у «м. Саки в 1973 р. були засуджені брати Г. Романович і І. Здоров, їх позбавили батьківських прав. Антигуманне за своєю сутністю позбавлення батьківських прав за виховання власних дітей у релігійному дусі не лише суперечило

---

⁶⁴⁹ *Бюллетень № 73 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР.* Москва, 1979. С. 7.

елементарним нормам загальнолюдської моралі, а і було порушенням 9-го пункту Декрету про відділення церкви від держави»⁶⁵⁰.

Погрози та реальні вироки судової системи УРСР щодо позбавлення батьківських прав на своїх дітей за приналежність до опозиційної РЦ ЄХБ практикувалися комуністичним режимом до першої половини 80-х рр. ХХ ст. Така антигуманна поведінка судів зламала сотні дитячих життів та позбавляла їх безхмарного дитинства. У цей час, радянські засоби масової інформації дезінформуючи увесь світ, і своїх громадян, розповідали про країну щасливого дитинства – СРСР.

Таким чином, показові судові процеси, які відбувалися в 60-80-х рр. ХХ ст. над лідерами та активними членами опозиційної РЦ ЄХБ проводилися за планом атеїстичних кампаній, були зрежисовані органами КДБ, і передбачали організацію низки заходів розкольніцького і профілактичного характеру, компрометації керівників нелегальних груп перед рядовими учасниками. Дотримуючись методичних інструкцій спецслужб пропагандисти режиму в засобах масової інформації перед судом оприлюднювали чимало так званої «викривальної» інформації про майбутнього підсудного, щоби створити його аморальний образ та викликати агресію суспільства до його переконань. Також у юрисдикції судів було встановлення розміру штрафу, конфіскація духовної літератури, майна, постановлення про отримання коротких термінів ув'язнення віруючими. Суди комуністичного режиму не лише боролися з активними членами опозиційних громад ЄХБ, але й виносили антигуманні вироки їхнім дітям, таким чином позбавляючи їх права на батьків і сім'ю. Опозиційним вірянам, завдяки своїй готовності йти за засадничі принципи своєї конфесії на будь-які жертви, вдалося використати судові процеси як дієвий майданчик для оприлюднення складної ситуації зі свободою сумління в СРСР.

---

⁶⁵⁰Братский листок. №5. 1973. С. 2.

3.5. Психіатрична медицина як карально-виправний засіб у боротьбі з активними членами братства ЄХБ

3.5.1. Застосування репресивної психіатрії проти інакодумців у карально-виправних цілях (40-80-ті рр. ХХ ст.)

Репресивна психіатрія (також каральна психіатрія) – форма боротьби з політичними супротивниками, ізоляція та ув'язнення дисидентів. Випадки використання репресивної психіатрії мали місце в багатьох країнах (включаючи розвинені демократії), але найбільшу популярність здобуло використання репресивної психіатрії в СРСР⁶⁵¹. Досить активно репресивна психіатрія застосовувалася щодо релігійних дисидентів у 60-80-х рр. ХХ ст. Якщо всі дієві профілактичні методи (бесіди в міліції та органах КДБ, показові товариські суди тощо) та карально-репресивні (обшуки з конфіскацією майна, штрафи, кримінальні справи) не допомагали перевиховати віруючого, то новим механізмом, який почав активно використовуватися щодо релігійних інакодумців – це репресивна медицина як карально-виправний засіб з активними членами братства ЄХБ.

За даними директора Міжнародного благодійного фонду «Глобальна ініціатива в психіатрії» Роберта ван Ворена, який займається проблемою зловживань у психіатрії та реформою системи психіатричної допомоги, «систематичне використання психіатрії для ув'язнення дисидентів в психіатричні лікарні розпочалося наприкінці 1950-х і початку 1960-х років. Проте уже в 1930-х роках зловживання психіатрією в політичних цілях мало систематичний характер. За листами, опублікованими радянським психіатром в «Американському психіатричному журналі», Андрій Вишинський, один з

---

⁶⁵¹Репресивна психіатрія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

керівників радянської таємної поліції, був тим, хто наказував використовувати психіатрію як засіб репресій. За словами автора листа, чиє ім'я було відоме редактору, але для інших він залишився анонімним, перша спеціальна психіатрична лікарня в Казані використовувалася винятково в політичних цілях. Половина пацієнтів були особами, які справді були психічно хворі, але інші – були люди без психічних розладів, такі як колишній президент Естонії П'ятс, який знаходився в Казані з 1941 по 1956 рр.»⁶⁵².

Як свідчить російський дослідник, один із керівників Державної архівної служби РФ і консультант Комісії з реабілітації жертв політичних репресій при Президентові Російської Федерації А. С. Прокопенко, «ще 25 березня 1948 року було юридично оформлено порядок примусових заходів медичного характеру та інших заходів медичного характеру щодо психічно хворих, які вчинили злочини. Укладачі цієї інструкції зробили спробу юридичного обґрунтування деяких організаційних та медичних аспектів переміщення й утримання душевнохворих в психіатричних закладах, прибравши з документів термін «тюремна психіатрична лікарня». У результаті казуїстичної гри зі словами великої і могутньої російської мови народилися такі визначення заходів медичного характеру щодо психічно хворих, які вчинили злочин. Такі особи могли бути відправлені на примусове лікування в спеціальні психіатричні заклади (або спеціальні відділення загальних психіатричних установ) у поєднанні з ізоляцією або на примусове лікування в загальні психіатричні і лікувальні установи. Такі заходи могли застосовуватися щодо «осіб, які вчинили злочин у стані хронічного захворювання або тимчасового розладу душевної діяльності і визнаних неосудними», «осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але до винесення вироку хворих на хронічну душевну хворобу», «осіб, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання в місці позбавлення волі». Особливо підкреслювалося, що примусовому лікуванню

---

⁶⁵²Роберт ван Ворен. От политических злоупотреблений психиатрией до реформы психиатрической службы URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/>.

підлягали особи, які представляли за своїм психічним станом або за характером вчиненого злочину небезпеку для суспільства⁶⁵³.

Примусове лікування відтепер призначалося тільки судовими органами на підставі розгляду висновків експертизи відповідно до інструкції про виробництво судово-психіатричної експертизи в СРСР від 17 лютого 1940 року, а також вирішення питання про те, чи справді ті чи інші суспільно небезпечні дії вчинені неосудним, і питання про ступінь небезпеки його для суспільства⁶⁵⁴.

Основним критерієм при вирішенні питання про припинення примусових заходів медичного характеру або про зміну його форми було «одужання або зміна психічного стану хворого, що усуває небезпеку його для суспільства або змінює ступінь цієї небезпеки». При винесенні ухвали у зв'язку з одужанням, які захворіли на душевну хворобу після вчинення злочину, примусових заходів медичного характеру осіб, суд одночасно вирішував питання: «чи про відновлення судового провадження, якщо особа захворіла після передачі справи в суд, але до винесення вироку або набрання ним законної сили, або про відновлення виконання вироку, якщо хвороба настала під час його виконання або після набрання ним законної сили (причому час примусового лікування зараховувався в термін покарання), або про направлення справи в прокуратуру, якщо воно було призупинено до передачі в суд»⁶⁵⁵.

Як справедливо зазначає А. Прокопенко, «цей витвір «юридичного» і «словесного» мистецтва не може не викликати зрушення душевної рівноваги в нормальної людини від думки про свавілля щодо інакомислячих у СРСР. Більшовицьким охоронцям законності мало було для того, щоб замкнути здорову людини в божевільню, але протримавши її там, визначати на свій розсуд видужалою (!!), потім відправити ще й на лісоповал. Таке витримували одиниці»⁶⁵⁶.

---

⁶⁵³Прокопенко А. С. Безумная психиатрия URL: <http://h-v-p.narod.ru/content.htm>.

⁶⁵⁴Там само.

⁶⁵⁵Там само.

⁶⁵⁶Там само.

Зі смертю Й. Сталіна почалася боротьба за владу, яка супроводжувалася послабленням жорсткого режиму, тому уже 31 липня 1954 р. було затверджено нову інструкцію щодо душевнохворих. За свідченням А. Прокопенка цього разу міжвідомчий документ був затверджений міністром охорони здоров'я СРСР М. Ковригіною і лише узгоджений із міністрами юстиції і внутрішніх справ СРСР і Прокуратурою СРСР. «Прогресивна» новизна інструкції зразка 1954 року полягала в тому, що примусове лікування відтепер не супроводжувалося заходами щодо ізоляції душевнохворих, і ухвалу про застосування примусових заходів медичного виносилося в судове засідання за участю прокурора і адвоката (насправді ж нічого цього не було). У всьому іншому інструкція повторила попередню від 1948 року народження, а деякі її позиції були навіть посилені⁶⁵⁷.

Отже, у другій половині ХХ ст. тоталітарним режимом було юридично оформлено удосконалений карально-репресивний механізм, який передбачав застосування каральної психіатрії. У ньому було прописано порядок заходів щодо припинення «контрреволюційної» діяльності», «організації судово-психіатричної експертизи», «застосування примусового лікування психічно хворих, які вчинили особливо небезпечні злочини».

Після засудження культу особи Й. Сталіна та його злочинів в Україні починаючи з 1956-го, багато несправедливо засуджених політв'язнів було реабілітовано. Унаслідок масової реабілітації політв'язнів режим отримав серйозну опозицію, частина з якої складалася з вірних євангельсько-баптистських громад, які виступали за справжню свободу сумління. У зв'язку з цим у керівництва СРСР виникла необхідність у приборканні все більшого числа віруючих, які повернувшись з місць позбавлення волі, відкрито виступали проти різного роду зловживань влади щодо церкви та вірян, відсутності свободи сумління та віросповідання.

---

⁶⁵⁷Прокопенко А.С. Безумная психиатрия...

Із приходом до влади М. Хрущова в 1957 р. було вирішено посилити антирелігійну політику. Це було зафіксовано в рішеннях XXI з'їзду КПРС, який проходив у Москві з 27 січня по 5 лютого 1959 р. М. Хрущов уважав, що органи КДБ мають посилити профілактичні заходи щодо громадян, які стали на шлях несумісний з комуністичним світоглядом. Щоби не допустити найбільш одіозних віруючих у судові засідання, оскільки під час суду вірні ЄХБ захищаючись, оприлюднювали факти злочинів влади проти людяності, свободи сумління, критикували режим⁶⁵⁸. З'явилася нова потреба в каральній медицині засобами психіатрії, тим більше, що М. Хрущов говорив про те, що тільки душевнохворі можуть бути незгодні зі світлими перспективами будівництва комунізму⁶⁵⁹.

На думку Роберта ван Ворена зловживання психіатрією в політичних цілях в Радянському Союзі виникли з концепції, що люди, які виступали проти радянської влади, були психічно хворими, оскільки не існувало ніякого іншого логічного пояснення того, чому вони виступають проти кращої соціально-політичної системи у світі. Радянський лідер М. Хрущов сам сформулював це у своїй промові: «Злочин – це відхилення від загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві, нерідко викликається розладом психіки людини. Можуть бути захворювання, психічні розлади в комуністичному суспільстві серед окремих людей? Мабуть, можуть бути. Якщо це буде, то можуть бути і вчинки, які властиві людям з ненормальною психікою ...тим, хто на цій «підставі» починає закликати до боротьби з комунізмом, можна сказати, що і зараз є люди, які борються з комунізмом ... але в таких людей, мабуть, очевидно не в нормі психічний стан»⁶⁶⁰.

Як підкреслює президент Асоціації психіатрів України, колишній дисидент С. Глузман у своєму дослідженні: «Одного разу Хрущов, який дуже любив гучні закордонні поїздки, десь на Заході давав прес-конференцію. Після

---

⁶⁵⁸Дело № 23 с докладными записками... Л. 198.

⁶⁵⁹Прокопенко А. С. Безумная психиатрия...

⁶⁶⁰Роберт ван Ворен. От политических злоупотреблений...

виступу, йому поставили несподіване питання: «Нам відомо, що у вашій країні і далі – є політв'язні. Чому ви це приховуєте?» Розлючений Хрущов різко відповів: « У нас немає ніяких політв'язнів. Невдоволення радянською владою можуть проявляти тільки психічно хворі люди, божевільні!»⁶⁶¹.

З цього очевидно, що саме в період «хрущовської відлиги» каральна медицина набуває нового офіційного значення, оскільки заява тоталітарного лідера про те, що лише психічно хворі можуть критикувати найкращу у світі радянську політичну систему, для його сатрапів була як вказівка до активних та агресивних дій у напрямку пошуку «божевільних» серед інакодумців. Натомість, для активних та мислячих людей, колишніх політв'язнів або в'язнів совісті, у яких було загострене почуття справедливості, прагнення до правди та самореалізації, життя перетворилося на справжнє пекло. Оскільки саме вони і стали об'єктом нового експерименту режиму, уже засобами карально-виховної медицини.

У радянській Україні головним центром упокорення інакодумців засобами каральної медицини був Дніпропетровськ, сюди режим спрямовував значні кошти. Зокрема, в Ігреській психлікарні в Дніпропетровську уже «до кінця 1950 року було відновлено більше 30 будівель і приміщень лікарні, розгорнуто 8 відділень на 600 ліжок. Із 1950 р. починається період подальшого розширення лікарні та вдосконалення психоневрологічної центрів в області. Починаючи з 1953 по 1961 рр. на її базі було відкрито неврологічне відділення, наркологічне відділення, відділення для інфекційних хворих. У 1962 р. Ігреська психлікарня була перейменована відповідно до її функцій, у Дніпропетровську обласну психіатричну лікарню⁶⁶².

У 1970-80-х рр. через з посиленням боротьби з опозицією методами психіатрії, відбулася докорінна перебудова всієї психіатричної служби. На її розвиток були спрямовані немалі кошти, які дали змогу відкрити в 1976 р.

⁶⁶¹Глузман С. Ф. История психиатрических репрессий URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/36247>.

⁶⁶²Дніпропетровська обласна клінічна психіатрична лікарня URL: <http://medlib.dp.gov.ua/jirbis2/ua/lpz-anniversaries/>.

відділення неврозів та інші спеціалізації в лікарні. Зокрема, у 1978 р. відкрито нейрохірургічне відділення з хірургічного лікування хворих на епілепсію, а в 1980 р. відділення анестезіології та реанімації⁶⁶³.

Отже, протягом 60-80-х рр. ХХ ст. тоталітарний режим спрямував значні капіталовкладення на удосконалення боротьби із дисидентами. Значна частина з цих коштів спрямовувалася на каральну медицину. Центром єзуїтських тортур для інакодумців в Україні став Дніпропетровськ. На спеціалізовані психлікарні покладалися значні зобов'язання з упокорення дисидентів, у тому числі і віруючих.

На початок 60-х рр. ХХ ст. за планами хрущовської антирелігійної кампанії тоталітарний режим вирішив посилити контроль над релігійними громадами. Під пильним наглядом КДБ були незареєстровані громади баптистського спрямування. Саме віряни-активісти помісних церков стали об'єктом репресій з боку міліції та прокурорських і судових органів. Спецслужби КДБ до карально-репресивних заходів почали активно залучати і співробітників медичних закладів.

10 жовтня 1961 р. каральні органи ініціювали через Міністерство охорони здоров'я СРСР інструкцію «За невідкладної госпіталізації психічно хворих, які мають суспільну небезпеку». Її зміст полягав у тому, що психічно хворий міг бути без згоди родичів і опікунів за допомогою міліції насильно госпіталізований. Протягом доби після госпіталізації хворий повинен бути обстежений спеціальною комісією в складі трьох лікарів-психіатрів, яка розглядала питання про правильність перебування хворого в стаціонарі⁶⁶⁴.

Широко каральна медицина почала використовуватися в брежневсько-сусловський період. Спецорганам КДБ щодо боротьби з опозицією вдалося підійти комплексно. Серед низки репресивних заходів, каральна психіатрія почала відігравати майже головну роль у придушенні інакодумців. Реанімація сталінізму та виправдання його злочинів проти людяності стали кредом цього

---

⁶⁶³Там само.

⁶⁶⁴Прокопенко А. С. Безумная психиатрия...

періоду. Такі тенденції свідчили лише про те, що режим буде зміцнювати свої позиції, наступати на політично неблагонадійних, не гребуючи ніякими засобами, у тому числі й антигуманними.

Як вказує А. Прокопенко, органи державної безпеки з ретельністю продовжували прискіпливо відстежувати політичні настрої в радянському суспільстві постхрущовського періоду і прийшли до невтішних висновків, що знайшло своє відображення в спільній записці керівників КДБ, МВС, Генеральної прокуратури та Міністерства охорони здоров'я України (Андропов, Данилов, Руденко і Щолоков). Із доповідної записки в ЦК КПРС від 31 серпня 1967 р. стало відомо, що Андропов і К^о із маніакальною наполегливістю, як і їх попередники й однодумці, в одну категорію «кримінальні злочини» зарахували і душогубів, і авторів, і розповсюджувачів антирадянських листівок. Запропонована ідея «четвірки» про розвиток мережі психіатричних установ припала до душі ЦК КПРС. 6 жовтня 1967 року секретаріат ЦК КПРС, на якому були присутні Сулов, Устинов, Кулаков, Пельше, Капітонов та Данилов, розглянув записку Андропова. У виписці з протоколу № 35/13 засідання секретаріату ЦК значилося: «1. Доручити Держплану СРСР підготувати в двомісячний термін увести в РМ СРСР пропозицію про додаткові капітальні вкладення на 1968-1970 рр. для будівництва нових і розширення наявних психіатричних лікарень... 2. Доручити Радам міністрів РРФСР і УРСР, Мосраді, виконкомам Ленінградського та Київського обласних і міських рад депутатів трударів вишукати додаткові площі для переобладнання їх під спеціальні психіатричні установи (маються на увазі тюремні психіатричні лікарні МВС СРСР), і невідкладно вирішити питання про госпіталізацію проживаючих в Москві, Ленінграді та Києві психічно хворих громадян, з боку яких можливі суспільно небезпечні дії (висловлюючись мовою сучасних силових міністрів, передбачалася «зачистка» цих громадян, щоб вони не псували репутацію штучно створених міст – «візитних карток» СРСР)». У підписаному протоколі першим «за» розписався М. Сулов. Цю постанову певною мірою було

реалізовано, хоча МВС СРСР, як і багато інших відомств за радянських часів, зазнало чимало труднощів із капітальним будівництвом. Таким чином, до 1970 року кількість ліжок для утримання душевнохворих у тюремних психіатричних лікарнях МВС СРСР збільшилася на 595 і складало 542 534⁶⁶⁵.

Уже 1968 р. в Дніпропетровську була відкрита одна з декількох спеціалізованих (тюремних) психіатричних лікарень на території СРСР. У радянські роки лікарню очолював підполковник Прус Федір Костянтинович⁶⁶⁶. Історичних відомостей про неї мало, але відомо, що в той час вона була більше схожа на в'язницю. Сюди направляли дисидентів, у тому числі і вірян, яких не змогли «зламати» в інших лікарнях, працювали тут співробітники КДБ. Вимога до дисидентів була одна – відмовитися від своїх «шизофренічних» переконань. Це підкріплювалося активним курсом лікування – уведенням в організм психотропних препаратів.

У зв'язку з комплексним підходом до вирішення проблеми, уже на початок 70-х р. ХХ ст. психіатричні репресії стали системними. Головним місцем навішування психіатричних ярликів було спеціальне Четверте відділення інституту судово-психіатричних експертиз ім. Сербського в Москві. Це відділення фактично було територією КДБ. Діагнози, поставлені там психіатрами, підкріплювалися найвищими авторитетами радянської психіатрії, чия компетентність не викликала сумнівів. Але, як справедливо зазначає С. Глузман, гірка правда полягає в іншому: психіатричні діагнози здоровим людям «призначалися» не тільки в Москві. При необхідності – і в Вільнюсі, Ризі, Києві, і у Львові. На жаль, такі факти. Грішила вся система. Виявленням таких громадян, які демонстрували нонконформістську поведінку, займався спеціальний підрозділ політичної поліції – 5-е управління КДБ СРСР. Встановлені чинним тоді кримінальним законодавством санкції за подібного роду «антирадянський наклеп» були порівняно м'якими (у порівнянні зі сталінськими природно) – максимум 7 років позбавлення волі. Змінювати

---

⁶⁶⁵Прокопенко А. С. Безумная психиатрия...

⁶⁶⁶Дніпропетровська обласна клінічна...

законодавство в бік посилення відповідальності за «антирадянську» діяльність влади тієї країни не зважилися. Але і наростаюча хвиля всіляких «правдолюбів» не могла не турбувати радянських партійних ідеологів... Вихід був знайдений нетрадиційний, поступово складалася практика використання психіатрії в якості інструменту репресії⁶⁶⁷.

За словами А. Прокопенка «під психіатричні репресії була зроблена теоретична база і утворилося ціле покоління лікарів, які автоматично визначали неосудними людей з психічними захворюваннями, особливо з діагнозом «уповільнена шизофренія». Це рішення відразу спричинило список обмежень: у професійних можливостях і взагалі в дієздатності, у листуванні і багатьох інших, навіть якщо вони не притягувалися до кримінальної відповідальності...»⁶⁶⁸.

Як правильно зазначає Роберт ван Ворен: «Багато хто намагався проаналізувати, чому люди опинялися в психіатричній лікарні, а не в таборі, і які чинники відігравали роль в процесі прийняття рішень. Деякі дійшли висновку, що тривалість перебування в стаціонарі відповідає терміну покарання політв'язня, який він отримав би. Іншими словами, політв'язень, звинувачений у «наклепі на радянську державу», зазвичай залишається в лікарні близько трьох років (максимальний термін за цією статтею Кримінального кодексу СРСР), у той час як людину, звинувачену в антирадянській агітації і пропаганді, зазвичай тримали в психіатричній лікарні протягом тривалішого часу, сім років і більше (знову ж максимальне покарання за цією статтею). Цинічно це можна сформулювати так: чим більше божевільна людина, тим більше серйозної шкоди вона завдала радянській владі! В інших випадках у дисидентів було відчуття, що психічно слабші особистості були швидко відправлені в табори, а психічно сильні і непохитні стикаються з невизначеним майбутнім у психіатричній лікарні, не маючи на руках вироку і піддаючись тортурам

---

⁶⁶⁷Глузман С. Ф. Украинское лицо судебной психиатрии. Ассоциация психиатров Украины URL: <http://www.mif-ua.com/archive/issue-9615/article-9643/>.

⁶⁶⁸Прокопенко А.С. Безумная психиатрия...

нейролептиками та іншими засобами. У цілому можна з упевненістю зробити висновок, що жертви політичних репресій ретельно відбиралися і що цей вид покарання здавався найбільш адаптованим для них»⁶⁶⁹.

Загалом, як стверджує С. Глузман, точної статистики зловживань психіатрією в політичних цілях не існує. Відомості, що надаються українському суспільству архівним управлінням Служби безпеки України, стосуються винятково тих громадян, які пройшли через судові процедури. Набагато більше число людей було піддано так званим позасудовим психіатричним репресіям, наприклад, примусово госпіталізована до психіатричного стаціонару на короткий термін, часто – на один або два дні, за вказівкою партійних або адміністративних органів. Найбільш зручним діагностичним «маскуванням» були тоді сутяжно-параноїдний розлад і уповільнена шизофренія. Диктат так званої школи А. Снежневського в 70-і роки минулого століття був абсолютним, альтернативна діагностика переслідувалася. Саме тоді психіатрія стала найстрашнішою, майже вітальною репресією. Це полегшувало і особливості правового поля в країні, де юридичні підстави психіатричної практики були ледь прописаними⁶⁷⁰.

Водночас, як доводить у своїх дослідженнях С. Глузман, радянська психіатрія як наукова концепція різко відрізняється від теорії й практики в інших країнах. Зокрема, улюблене дітище академіка Андрія Снежневського «уповільнена шизофренія» не бралася як діагностична одиниця ніде, крім СРСР і його сателітів. До речі, не бралася й українська школа психіатрії професора Поліщука. Задавили, змусили. Снежневський і К були сильнішими. Упевнені в безсмерті тоталітарного СРСР радянські психіатри, особливо в Москві, не соромилися на дисидентських випадках формувати «наукові» статті, захищати дисертації. Вся ця паперова продукція була доступна в медичних бібліотеках... «Повернувшись до Києва після десяти років відсутності в 1982 році, я був вражений, побачивши всю цю «наукову» літературу у відкритому зберіганні в

---

⁶⁶⁹Роберт ван Ворен. От политических злоупотреблений психиатрией...

⁶⁷⁰Глузман С. Ф. Украинское лицо судебной психиатрии...

київській медичній бібліотеці. А ще більше я був вражений, прочитавши всю цю смішну мерзенність, насилу покладену в наукову психіатричну термінологію», – підсумовує дослідник...⁶⁷¹.

Роберт ван Ворен також переконаний, що діагноз А. Снежневського «уповільнена шизофренія» був розроблений саме для проведення широкомасштабних репресій. Діагноз «шизофренія» набагато частіше ставився в Москві, ніж в інших країнах, як повідомлялося в пілотному дослідженні шизофренії Всесвітньої організації охорони здоров'я в 1973 р. І зокрема, уповільнена шизофренія розширила межі діагнозу, оскільки за А. Снежневським, пацієнти з цим діагнозом були не в змозі майже нормально перебувати в соціальному сенсі. Їхні симптоми могли нагадувати симптоми неврозу або могли кваліфікуватися як параноїдальні. Пацієнт із параноїдальними симптомами зберігав певне уявлення про свій стан, але перебільшував свою значимість і міг висловлювати грандіозні ідеї реформування суспільства. Таким чином, підкреслює дослідник, симптомом уповільненої шизофренії могли назвати «марення реформаторства», «боротьба за правду» і «наполегливість»⁶⁷². За його словами «в інтерв'ю радянській газеті «Комсомольская правда» два радянських психіатра професор Марат Вартанян і доктор Андрій Мухін пояснювали, як було можливо, що людина могла бути психічно хворою, у той час як його оточення цього не помічало, як це відбувалося в разі «уповільненої шизофренії». Що ж малося на увазі, коли мова йшла про те, що людина є психічно хворою? Вартанян: «...коли людина одержима чимось. Якщо ви обговорюєте з нею іншу тему, вона веде себе як нормальна людина, як здорова, і може бути вище вас за своїм інтелектом, знаннями і красномовством. Але як тільки ви згадуєте її улюблену тему, її патологічні нав'язливі ідеї спалахують із неймовірною силою». Вартанян підтвердив, що сотні людей з цим діагнозом було госпіталізовано в Радянському Союзі. За словами доктора Мухіна, це сталося через те, що «вони

⁶⁷¹Глузман С. Ф. История психиатрических репрессий...

⁶⁷²Роберт ван Ворен От политических злоупотреблений психиатрией...

поширювали свої патологічні реформістські ідеї в масах». Таким чином, робить висновок вчений, будь-яка людина, яка вирішила висловити свою незгоду відкрито, піддавалася високому ризику бути визнана божевільною. Тому що й справді, хто ж ще ризикнув би роботою, майбутнім дітей, сім'єю або навіть своєю свободою заради переконань, які були небезпечні й політично неправильні? Отже, зловживання психіатрією в політичних цілях, які спочатку були спрямовані в основному проти інтелектуалів і представників творчих кіл, перетворилися в серйозний метод репресій, коли приблизно одна третина дисидентів в 1970-х і початку 1980-х прямувала в психіатричну лікарню, а не в табір, в'язницю або поселення⁶⁷³.

За інформацією Роберта ван Ворена в Радянському Союзі близько третини політичних ув'язнених були поміщені в психіатричні лікарні. Діагноз уповільнена шизофренія отримували, крім інакодумців, також, наприклад, ті, які ухиляються від армії, бродяги. Особи, які отримали цей діагноз, піддавалися сильній дискримінації і обмежувалися в можливостях брати участь у житті суспільства. Вони позбавлялися права керувати автомобілем, вступати у вищі навчальні заклади, ставали «невиїзними». Перед кожним святом або державним заходом осіб з цим діагнозом примусово госпіталізовували на час заходу в психіатричну лікарню. Людина з діагнозом «уповільнена шизофренія» злегкістю могла отримати в історії хвороби гриф «СН» (соціально небезпечний), наприклад, при спробі чинити опір під час госпіталізації або ж в разі, коли вона ставала учасником сімейної або вуличної бійки⁶⁷⁴.

Таким чином, отримавши широкі повноваження та постійно коригуючи свої дії з КДБ, каральна медицина розгорнула свою діяльність на теренах СРСР. Порушуючи засадничі права людини, але отримавши індульгенцію на тортури від ЦК КПРС психіатри спеціальних лікарень розпочали ставити громадянам, які не вірили в комуністичну ідеологію та боролися за свої права, неіснуючі діагнози.

---

⁶⁷³Роберт ван Ворен От политических злоупотреблений психиатрией...

⁶⁷⁴Там само.

3.5.2. Віряни євангельські християн-баптисти – жертви психіатричних репресій КДБ брежнєвсько-андропівської доби

Інформація про використання медицини в репресивно-каральних цілях щодо віруян ЄХБ та інших релігійних конфесій широкому загалу стала відома завдяки самвидавним бюлетеням, які в 70-80-х рр. ХХ ст. утаємничено друкували в підпільних друкарнях і розповсюджувалися серед віруючих подорожуючими пасторами з рук в руки. У самвидавних бюлетенях оприлюднювалися заяви ради Родичів в'язнів ЄХБ до керівних органів СРСР про репресії засобами психіатрії. Зокрема, бюлетені Ради родичів в'язнів ЄХБ за 1978 р. було опубліковано телеграму із заголовком «Знову за віру Бога – психлікарня» на ім'я Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, очільника КДБ Ю. Андропова, Міністра оборони Д. Устинова, Міністра охорони здоров'я з повідомленням про те, що віруючого ЄХБ Демковича Володимира Петровича викликали в Чернігівський військкомат, де скликавши комісію постановили: «Вірує Богу, потребує лікування в психлікарні». Хлопець просив керівництво країни та спецслужби КДБ розібратися з цим непорозумінням. Відповідь надіслати за адресою: Чернігів, вул. Щорса 78-А, кім. 118.⁶⁷⁵

В. Демкович у заяві докладно описав свою історію, про те, як його терміново викликали за повісткою до військкомату м. Чернігова пройти медкомісію «за службовим обов'язком». Під час проходження медкомісії лікар Степура поставив питання: «Чи не змінив я своїх переконань, вірю я в Бога? Я сказав, що переконання не змінив і в Бога вірю. Після цього мені написали діагноз: «Незадоволений Радянською владою» і направили в психіатричну лікарню м. Чернігова. Я був обурений цією мерзенною брехнею. Що це: свавілля або геноцид над віруючими громадянами СРСР? Прошу Вашого

⁶⁷⁵Бюллетень № 52. Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1978. С. 11.

термінового втручання. Додаю копії «Результату медичного огляду». Відповідь прошу надіслати за адресою: м. Чернігів, вул. Щорса 78-а/118 Демкович Володимиру Петровичу. Підпис: Демкович. 12/Ш1978 р. Додаток до карти призовника. (Заповнюється на призовників, яким придатність до військової служби визначається за статтями розкладу хвороб наказу МО СРСР № 185-73 р.). Результати медичного огляду призовника: 1. Прізвище, ім'я, по батькові: Демкович Володимир Петрович 2. Рік народження: 1932 3. Скарги: немає 4. Анамнез (коли виявлено захворювання і результати лікування): в 1974 р. переніс травму голови, двічі лікувався в неврологічному відділенні міської лікарні. 5. Дані об'єктивних досліджень: раніше працював в Західній Україні секретарем парткому, а тепер у секті, працює тільки на рядових роботах. Незадоволений Радянською владою. Заявляє, що чує тихий лагідний голос Бога і т. д. 6. Діагноз захворювання: наслідки черепно-мозкової травми (назва хвороби) писати по-російськи і розбірливо а) в формі галюципараноїдного синдрому. Висновок: 1. Зробити аналіз шлункового соку, рентген шлунка. Направити на стаціонарне або амбулаторне лікування або обстеження⁶⁷⁶.

Заява В. Демковича дійшла до спецслужб СРСР, проте замість вказівки розібратися в ситуації викликала зворотній ефект. Оскільки 8 квітня 1978 р. В. Демкович черговий раз звернувся до Голови КДБ Андропова Ю., Генерального секретаря ЦК КПРС Брежнєва Л. з проханням захистити його від погроз місцевих чиновників запроторити його до психлікарні.

Ось що він пише в заяві: «Я змушений повторно звернутися до Вас. Після звернення до Вас із заявою від 12.03.1978 р., у якому я писав про беззаконня, коли на медкомісії міського військкомату за моє віросповідання в медичному огляді записали: «Не задоволений Радянською владою» і послали в психлікарню, знову продовжується беззаконня. Але все ж, після моєї заяви до Вас, тепер зі мною вчинили по-іншому. Цього разу мене послали в обласну лікарню для стаціонарного обстеження. Після семиденного обстеження при

⁶⁷⁶Бюллетень № 52 Совета родственников узников ...1978. С. 11-13.

позитивних результатах мене обіцяли виписати 7 квітня. Але, отримавши дзвінок з військкомату, як мені пояснив лікар Габана Л. М. та головний лікар обласної лікарні, мене в терміновому порядку затримали. У цей же день, 7 квітня, я зателефонував у військкомат, де відповіли, що такої вказівки вони не давали. А після 2-х годин дня, 7 квітня, мене викликали до психіатра Свердлова Б. Р., яка сказала мені: «Ви повинні розповісти мені все, як Богу». Серед багатьох питань, вірніше – допитів, поставила питання: «У якому релігійному вищому закладі ви здобули освіту?». Після цього принизливого питання я перестав відповідати. Психіатр Свердлова Б. Р. тоді сказала: «Якщо Ви не будете відповідати на мої питання, то ми затримаємо Вас у лікарні ще на 10 днів». Невдалий задум лікаря Степури, оскаржений мною в заяві на Ваше ім'я від 12.03.1978 р., продовжує психіатр Свердлова Б. Р. Прошу Вашого термінового втручання. Відповідь прошу надіслати за адресою: м. Чернігів, вул. Щорса 78, а/118. Демкович Володимир Петрович. 8 квітня 1978 р.»⁶⁷⁷.

Трагічна історія молодого вірянина з Чернігова, яка розпочалася з погроз запроторити його в психлікарню, на цьому не закінчилася. Далі ним зайнялася міліція, яка передала його справу в судові органи. Про свої поневіряння він знову написав Генсеку Брежнєву Л., Генпрокурору СРСР Руденку Р., Прокурору м. Чернігова, Раді Церков ЄХБ, Раді рідних в'язнів ЄХБ. Зокрема, у його листі вказувалося, що «26 жовтня 1978 р. під приводом обшуку особистих речей працівники міліції Новозаводського РВВС капітан Бобик Ф. В., лейтенант Гресь А. В. відібрали у нього духовно-моральну релігійну літературу в кількості 10 примірників різних книг і брошур. Хоча відібрана література не містить нічого протизаконного. У ній подані духовно-моральні релігійні повчання загальноновизнаних християнських авторів. 17 листопада 1978 р. у Новозаводському РВВС м. Чернігова мені було віддано 4 книги. 8 грудня 1978 р. на виробництві, де я працюю, було навмисно заплановано загальні збори робітників. На цих зборах заступники начальника міліції Новозаводського

---

⁶⁷⁷ *Бюллетень № 52 Совета родственников узников...* С. 11-13.

РВВС Сисой В. Д. і кандидат філософських наук Шевченко В. І. паплюжили відібрану духовно-моральну релігійну літературу і євангельське вчення, надаючи їм політичне забарвлення з метою розпалити ворожнечу і ненависть робочого колективу до віруючих. Шевченко В. І. знущально перекручував Євангеліє, кажучи, що воно виправдовує будь-який злочин, аби тільки людина вірила в Бога. Але Євангеліє не виправдовує жодного злочину, а вимагає за злочин створити гідне покаєння. На цих зборах вирішили винести мені громадський осуд і рішення про передачу справи в прокуратуру. Прошу дати вказівку зняти осуд і повернути відібрану літературу, а також в подальшому повсюдно припинити відбирати літературу духовно-морального змісту і припинити на громадських зборах розпалювати ворожнечу і ненависть проти вірян громадян нашої країни, що заборонено Конституцією СРСР (ст. 52). До скарги додаю копію протоколу про конфіскацію 10 книг і копію розписки про повернення 4 книг. 17 січня 1979 р. Відповідь за адресою: м. Чернігів, вул. Щорса, 78, а/118. Демкович Володимир Петровичу»⁶⁷⁸.

Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. погрози психлікарнею активним віруючим набули системного характеру. Особливо спецслужби тиснули на членів Ради родичів в'язнів, які займалися друком та оприлюдненням злочинів тоталітарної влади проти людяності та свободи сумління та віросповідання.

У бюлетені № 52 за 1978 р. була надрукована заява під назвою «Всім християнам світу» на ім'я керівництва СРСР (Л. Брежнєва та О. Косигіна) від християнки Ритікової Г. Ю., яка мешкала у Ворошиловградській обл., м. Краснодон-1, вул. Підгірна, 30. У листі-зверненні повідомлялося: «Я, багатодітна мати, маю дев'ять дітей, яких виховую в дусі Євангелія як і сама вихована. О, дорогі християни, хочу вам описати невидане і нечуване, що сталося зі мною в нашому 20-му столітті. 22.05.1978 р. прибула в наш будинок незнайома жінка, яка не сказала ні прізвища, ні імені свого, мене не було вдома. Маму – свекруху мою – дуже просила, щоб я з'явилася в лікарню за адресою

---

⁶⁷⁸Бюллетень № 60 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1979. С. 37-38.

вул. Першокінна, у 3 кабінет до лікаря. Дуже і дуже просила, оскільки вона дуже хвора і довго шукала нас, щоб більше не приходити їй. І ось 29.05.1978 р. об 11.30 ранку знову відвідала наш будинок ця ж особа. Дуже була рада зустрічі зі мною. Каже: «Галино Юрївно, але чому ви не прийшли? Я ж вас дуже просила прийти в 3 кабінет». Я їй відповіла, що я ще, слава Богу, тверезо мисляча (оскільки це виявилася психіатрична лікарня) і ні в якому разі не піду сама, поки мене не змусять силою. Вона відповіла, чому ви боїтеся, лікар з вами поговорить і все. Я категорично відмовилася, сказавши: «Дев'ять діток народила і здоров'я моє нормальне». – «Але вас психіатр перевірить, і вам потрібно перевіритися, мабуть, хтось на вас написав». Я їй відповіла, ніякої потреби мені йти до лікаря немає, і сказала: «З нами розмовляють співробітники КДБ, міліція, міськвиконком. І вони приїжджають додому». Але вона знову просила: «Я ж вам раджу як краще, прийти. Ну, добре, буде машина, лікар до вас приїде». Ми з нею розлучилися. Справа в тому, що я є членом Ради родичів в'язнів ЄХБ, і неодноразово піддавалася допитам співробітників КДБ, уповноваженим у справах релігій Ворошиловградської області Бабушкіним, з попередженням про припинення клопотань за в'язнів ЄХБ. У даний час їх намір, як вже показує досвід, залучити мене до примусового лікування і зробити мене психічно хворою людиною. Діти мої залишаються сиротами, оскільки батькові теж не можна з'являтися вдома. Дорогі друзі, що під цим викликом криється? Адже неодноразово це повторювалося з нашими друзями-одновірцями, з тими, які не йдуть ні на жодні компроміси, помістять у лікарню і зі здорової людини роблять хвору, але ж у мене дев'ять діток, що вони хочуть зі мною зробити? Хай береже Господь від цього. У той же день я змушена була залишити свою рідну домівку – 6-ма старшими дітьми і мамою-свекрухою у віці 81 рік. Взяла з собою трьох найменших – шостий рік Ганні, четвертий рік Любі і один рік і сім місяців Данилу. Прошу вас, дорогі друзі, підтримати мене і мою сім'ю в посиленій молитвою до Господа – нашому єдиному Захиснику, а також захистити мене від підступних задумів і підступів нечестивих людей, які

здатні тільки на зло, а особливо до щирих дітей Божих. Молю Господа, щоб Він прихилив ваші серця, щоб ніхто з вас не залишився байдужим до моїх поневірянь. 30.05.1978 р. Підпис Ритікова Г. Ю.»⁶⁷⁹.

Каральна медицина щодо вірян ЄХБ використовувалася на всій території СРСР. Так, 7 березня 1978 р. в бюлетені за 1979 р. під назвою «Знову психіатрична лікарня» було надруковано заяву на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР Брежнєва Л., Генерального прокурора Руденка Р., Міністра охорони здоров'я СРСР Петровського Б., Комітету захисту прав людини, Ради родичів в'язнів ЄХБ від вірян Московської церкви ЄХБ. У заяві вказувалося, що віряни Московської церкви євангельських християн-баптистів, стурбовані становищем Севальневої Ольги Іванівни, 1928 р. нар., мешканки с. Фрязево Московської обл., вул. Пролетарська 10 б. (р-н Ногинський). Севальнева О. в даний час знаходиться в психіатричній лікарні міста Ногинська жіночого відділення і піддана медичному обстеженню, яке не має ніякого відношення до її хвороби. Крім медичного втручання, вона піддана психологічному і адміністративному впливу з боку невідомих їй осіб. За її відвідувачами і особисто за нею обслуговуючим персоналом встановлено суворий контроль. Їй роблять уколи, від яких у неї перекошується щелепа і відбирає мову. Зрозуміло, що вона піддана тим методам обстеження, які застосовуються до хворих, які мають розумові вади. Їй ставлять питання, пов'язані з внутрішньоцерковними справами. За відмову від показань на неї впливають погрозами і залякуваннями. Невідомий у штатському, що її допитував, погрожував: «Ми змусимо тебе говорити». Її тримають окремо від усіх і ми боїмося за її фізичний і розумовий стан, тому що ті медикаменти і методи впливу, сприяють втраті розумової і нервової стабільності. Щодо запротореної в психіатричну лікарню Севальневої О. поставилися жорстоко. Це сталося так: до будинку підійшли кілька людей, один з яких був у білому халаті, щоб забрати Севальневу О. Будинок виявився закритим. Її мати їх не

---

⁶⁷⁹Бюллетень № 54 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1978. С. 11-12.

впускала. Вони вмовляли її впустити, а потім погрожували зламати двері. Удруге приїхали, її також не виявилось вдома. Внаслідок чого за будинком було встановлено спостереження. 14 квітня вранці о 9 годині приїхали люди, увійшли в незачинені двері будинку Севальневої О., яка перебувала в ліжку з огляду на наявну хворобу (анемія). Мати Севальневої О. зробила їм зауваження з приводу їх незаконного вторгнення, на що їй було дано відповіді: «Не кричи, бабуся, там і тобі місце знайдеться!» На спробу матері заступитися за лежачу доньку, вони її штовхнули так, що вона отримала травму – перелом лівої руки (закритий). А лежачу Севальневу О. невідомі особи в білих халатах витягли з ліжка і винесли до автомашини. Госпіталізована в психіатричну лікарню лікарем Калініною. Подібні жахливі дії з боку медичних працівників ми розглядаємо як нехтування правами особистості, свободи сумління й знуцання над релігійними переконаннями. Ми, віряни Московської церкви Євангельських християн-баптистів, ставимо Вас до відома про ці незаконні дії і просимо припинити знуцання і свавілля, вчинені медпрацівниками та й негайно звільнити Севальневу О. І. з психіатричної лікарні. Ми вважаємо, що запроторена в психлікарню вона умисно, щоб не враховувати її скарги, тому що скарги від людини, що знаходиться в психіатричній лікарні, кваліфікуються органами влади недійсними, як від людини з розумовими відхиленнями. У даний час Севальнева О. І. абсолютно не має ніякої медичної допомоги щодо її хвороби (підслизова міома матки і анемія). Ми вимагаємо негайного відновлення справедливості: звільнення Севальневої О. з психіатричної лікарні, припинення свавілля, яке роблять медичні працівники і суворого покарання осіб, які мають до цього жахливого випадку, безпосереднє відношення. Адреса: Москва, вул. Єрванська 10 б., к. 2, кв. 58, Шубіна М. Підписали 22 особи»⁶⁸⁰.

Нелюдські тортури засобами психіатрії спецслужби КДБ удосконалювали з маніакальним завзяттям новими більш витонченими методами. У самвидавній

---

⁶⁸⁰Бюллетень № 64 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1979. С. 13-14.

літературі описувалися і випадки примусового лікування віруючих у венеричних диспансерах. Зокрема, у заяві на ім'я керівництва держави та Комітету справ захисту віруючих і прав людини в СРСР було надіслано звернення члена Ростовської церкви ЄХБ Ради церков Овчиннікової Любові Михайлівни, у якому вона повідомила, що «7 травня 1978 року до 7 години ранку я прийшла до місця нашого християнського спілкування (вул. Далекосхідна, № 5). Близько 8 години приїхала міліція і нас усіх посадили в автобус і привезли в залізничне відділення міліції. На всіх нас почали складати протоколи. Коли мене викликали на допит, міліціонер мені сказав: «Якби у тебе був паспорт, то посадили б тебе на 10-15 діб, а раз у тебе його немає при собі, то сидітимеш місяць до з'ясування особи». І всіх, хто не мав паспорта при собі, відвезли в спеціальний ізолятор (Семашко, 1/13). Нас посадили в тісну камеру, 25 осіб, три сестри спали на підлозі. На наступний день вранці багатьох з нас повезли знову в залізничне відділення міліції. Там ми довго сиділи під охороною. Мене, Ольгу Щукіну, Світлану Кулакову і братів Миколи і Якова та ще трьох сестер-гостей привезли у венерологічний диспансер (вул. Баумана, 70), що охороняється міліцією. Нас завезли охоронці, а потім лікарі, попереджені про наше прибуття, сказали: «Ми перевіримо, чи всі ви здорові». Ми запротестували. На що лікар сказала: «Не бійтеся. Ми тільки перевіримо шкіру, тому що ви були ніч у камері і у вас немає паспортів». Ми висловили знову протест, тоді лікар поскаржилася міліціонерові. Нас почали викликати по черзі в кабінет до лікаря. Ніхто не хотів іти. І тоді повели примусово. І тут ми дізналися, що не тільки перевіряють шкіру, але й беруть з вени кров. Вийшла з кабінету лікарка знову стала вмовляти нас: «Не бійтеся. Ми у вас візьмемо кров, так як у нас є постанова, а потім вас повезуть до з'ясування особистості». Потім стали примусово брати кров з вени. Коли я увійшла в кабінет, то лікар сказала: «Зараз перевіримо шкіру». Я запитала: «Для чого вам?» – Вона відповіла: «Це нам треба». Стали перевіряти шкіру. Лікар сказала: «Ти здорова, але вас привела міліція і ми повинні взяти кров». Після

гінекологічної перевірки лікар знову стала наполягати на взятті крові, хоча їй було вже ясно, що я ніяк не можу бути хворою. Врешті з примусу взяли у мене з вени кров. Я заплакала. Лікар, ще запитала: «Чим ти хворіла в дитинстві?» – «Я не хворіла». – «Ну, зараз ти підеш в палату». Я знову сказала: «Я здорова і в палату не піду». На що лікарка погрожуючи, сказала: «Я піду за охоронцем і все одно він тебе відведе». І взявши мене за руку, повела на другий поверх. Мене помістили разом з венеричними хворими. Я висловила побоювання, що я можу заразитися від них, але мені лікар другого поверху сказала: «Ця хвороба не заразна». Так я опинилася в шкірно-венерологічному диспансері. 10 травня, в середу, мене викликала в кабінет лікар Пернакі Тетяна Олександрівна й сказала: «Я твій особистий лікар і зараз тебе перевірю». «Але мене перевіряли», – відповіла я, і потім знову вона сказала: «Я вже ознайомилася з твоїми документами, як тебе забрали. Ти дійсно здорова, ти дівчина, і чому тебе помістили сюди, я не знаю ». Я відповіла: «Якщо я здорова, випустіть мене». Лікар: «Я не маю права випустити тебе, так як тебе привезла міліція». Тоді я запитала: «Чому мене поклали разом з хворими? Адже здорові повинні бути розміщені окремо від хворих». Лікар Пернакі відповіла: «У нас немає окремих палат, ми всіх розміщуємо разом». 15 травня, у понеділок, мене знову змусили здати кров з вени. Коли прийшла мама, а ще раніше приходив тато, то лікар Пернакі Тетяна Олександрівна їй сказала, що я лежу в окремій палаті. А я лежала разом з усіма хворими в одній палаті, всіх нас було 13 осіб, і я була одна здорова і вірила, що зі мною був Господь і Він охороняв мене. 18 травня, у четвер, лікар Пернакі Т. А. сказала: «Я тебе завтра випишу». 19 травня мене запросили в кабінет. Лікар Пернакі Т. А., заповнюючи листок непрацездатності Серії 31870 1068302, запитала: «Що тобі писати?» «Напишіть те, що було, що мене здорову обстежили». Лікар Пернакі відповіла: «Я не можу написати, що ти лежала на обстеженні, тому що ця хвороба не пишеться». І написала помилковий діагноз: «Алергічний дерматит». І порадила: «Скажеш на роботі, що ти поїла яйця і по шкірі пішло роздратування, і тому потрапила в

диспансер». Дорогі брати і сестри! Я ніяк не можу ці брехливі документи віднести на роботу і виправдати ними свою відсутність. Уже в лікарні стали говорити: «Як же ти, вірячи в Христа, знаходишся разом із зараженими венеричною хворобою?». А що скажуть на роботі? Моліться за нас і я вірю, що Господь дасть сили у всіх випробуваннях. Ваша сестра в Господі Люба. 20 травня 1978 р м. Батайськ. Домашня адреса: м Батайськ, Ростовської обл. вул. Заводська, 195. Овчинніковій Любові Михайлівні⁶⁸¹.

Спецслужби КДБ щодо вірян діяли досить жорстко, особливо в тих випадках, коли використали до цього всі профілактичні заходи. Відправлення в психлікарню – це був надійний захід так званого «перевиховання». Натомість віруючі ЄХБ сподівалися, що захист від свавілля місцевих органів влади та КДБ можливе лише за сприяння керівництва держави. Так, у бюлетені було оприлюднено лист від Рунової Зої Іванівни, яка проживала за адресою: Горьковська обл., м. Городець, вул. Л-Чайкіна, 7 на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР Брежньєва та Генерального прокурора Руденка. У своєму зверненні жінка зазначала: «Шановні правителі нашої країни! Користуючись свободою слова і свободою друку в СРСР, я хочу звернутися до Вас з такого приводу. Я вкрай обурена незаконними діями місцевої влади щодо мого чоловіка, Рунова Анатолія Федоровича. За відкрите свідectво християнського вчення він піддавався стеженню і тиску за місцем роботи, позбавлення волі, яке підірвало здоров'я, а тепер психлікарня. За місцем роботи його неодноразово викликала адміністрація, атеїст т. Маліновкін і працівники КДБ. У Городецькому комбінаті побутового обслуговування (надалі називатиметься КБО), де і працює мій чоловік, Рунов А. Ф. Директор КБО т. Комлев В. активно сприяв у відправленні Рунова в психлікарню, не як хворого, але як віруючого в Бога, як християнина. Передача його в органи КДБ т. Комлевим В. відбулася після того, як він не зміг Рунова відмовити від проповідування. Об'єднавшись (КБО, КДБ і лікарі-психіатри, т. Шатин і Іонов) сфабрикували неправдивий

⁶⁸¹ Бюллетень № 54 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1978. С. 7-8.

документ із вигаданим діагнозом «шизофренія». Зустрічей, навіть формальних, із Руновим ці лікарі не мали. Однак, нехтуючи елементарними правилами медпрацівника й етикою, зневаживши свою совість, честь і гідність свого співгромадянина, одноголосно поставили свої підписи в документі про направлення Рунова в обласну психлікарню. І ось всі ці вищевказані ревнителі безбожництва, як КДБ і КОБ, і медики знайшли дієвий засіб із придушення живої віри в Бога і відкритого свідчення про Ісуса Христа, як про своє особисте – Спасителя за допомогою ізоляції християн у СРСР – психлікарнею. Я знаю свого чоловіка Рунова як щирого християнина, чесного трудівника на ниві Божій і як громадянина виконуючого свою роботу на виробництві. Діяльність Рунова ґрунтується на міцному істинному і здоровому підґрунті, вченні Ісуса Христа Сина Божого, що несуть порятунок і здоров'я всім людям. Місцева влада як ревнителі безбожництва і насильства репресують Рунова. У листопаді 1976 року приїхала медмашина за місцем роботи. Рунова викликали в кабінет КБО Коренкова В., де знаходився сержант Філатов. Комлев звернувся до Рунова і сказав: «Що, достукався? Я ж попереджав тебе, щоб ти не проповідував, але ти не слухав». Рунов сказав: «Я вірю в Бога і проповідую вчення Ісуса Христа, і це прояв здорової і врятованої душі, притаманне кожному відродженому християнину», – і хотів іти з кабінету, але міліціонер, який до цього мовчав, сказав: «Поїдеш з нами зараз же в психлікарню: якщо не хочеш добровільно, тоді вдягнемо наручники». У цей час т. Кауркіна (секретар Комсомольської Організації – КБО), вона ж і запросила його до директора, внесла в кабінет його верхній одяг. Через кілька хвилин увійшли ще кілька незнайомих людей і наказали йти за ними. Рунов просив припинити цей ганебний інцидент насильства і просив їх представитися. Вони представилися працівниками КДБ і, взявши в кільце, під конвоєм вивели Рунова з кабінету, додавши при цьому: «Якщо будеш опиратися, вдягнемо наручники, застосуємо силу», – провівши таким чином до швидкої. Штовхнувши в неї, замкнули всі двері. У супроводі Кауркіної і міліціонера Філатова чоловіка привезли в

Горький в обласну психлікарню, де він і перебував без 7 днів два місяці. А в 1977 році в перших числах листопада за місцем проживання (де проживав Рунов) приїхала швидка допомога, з якої вийшов не лікар, а міліціонер і, увійшовши в будинок, пред'явив мені направлення про відправку мого чоловіка знову в психлікарню, завірене місцевими лікарями Шатиним і Іоновим. Я відповіла, що Рунов абсолютно здоровий і зараз знаходиться на роботі. Міліціонер вийшов з дому і поїхав. Я поспішила на роботу до чоловіка, повідомити про те, що трапилося. Разом з ним прийшли ввечері в міське відділення міліції, де черговий показав направлення на ім'я мого чоловіка Рунова. Тоді ми пояснили черговому міліціонеру, що Рунов здоровий, і не має потреби в такому лікуванні, але як християнин переслідується за віру в Бога, і що це направлення видане з метою ізолювати його від суспільства. Черговий міліціонер здивовано сказав: «А нам повідомили, що хворий втік і ось направлення, щоб його відправити до психіатричної лікарні». Це було приблизно близько 19 годин вечора. Потім він порадив звернутися до начальника міліції. Я прошу вас не повторювати такого з моїм чоловіком Руновим. А церкві Христовій прошу молитися, бо написано: «якщо страждає один член, страждають з ним усі члени». 1 вересня 1978 р. Рунова З. І.»⁶⁸².

Отже, карально-репресивна система тоталітарної системи в період 70-80-х рр. ХХ ст. лише удосконалила методи боротьби та нищення своїх опонентів, до яких відносилися і вірні незареєстрованих громад ЄХБ СРСР. З маніакальним завзяттям керівники силових структур та їхні аналітики розробляли антигуманні тортури для інакодумців. Головна роль з упокорення інакодумців тепер покладалася на психіатрів та їхні єзуїтські методи, які базувалися на так званому «новаторському» вченні московської школи А. Снежевського про «уповільнену шизофренію». Під діагноз «уповільнена

---

⁶⁸²Бюллетень № 55 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1978. С. 12-13.

шизофренія» міг потрапити кожен, хто якимсь чином висловив незадоволення діями пануючого режиму.

Ще на початку 1970-х р. повідомлення про необґрунтовану госпіталізацію політичних і релігійних інакодумців в психіатричні стаціонари досягли Заходу та США. Щоб запобігти міжнародному скандалу та вибілити свою репутацію перед світовою спільнотою, керівництво тоталітарної держави разом зі спецслужбами прийняло рішення створити групу фахівців-пропагандистів, які і розробили план основних заходів на 1978-1979 рр. з викриття антирадянської наклепницької кампанії з приводу так званих «політичних зловживань» в психіатрії. Зокрема ними було прийнято низку засадничих із цього питання рішень: «1. Міністерству охорони здоров'я СРСР посилити роботу проти створення комітету з розслідування зловживань у психіатрії, запропонованого Асоціацією психіатрів США. Регулярно направляти на адресу виконкому ВАП і національних асоціацій психіатрів матеріали й документи, що викривають наклепницький характер проведеної антирадянської кампанії. 2. Активніше використовувати поїздки за кордон радянських психіатрів для поширення правдивої інформації про стан психіатрії в СРСР. Широко використовувати перебування в СРСР відомих зарубіжних учених-психіатрів для ознайомлення з організацією психіатричної допомоги населенню СРСР. Залучати дружно налаштованих до СРСР вчених-психіатрів капіталістичних країн до спільної розробки актуальних проблем психіатрії. 3. МЗС СРСР підготувати і направити в посольства і представництва за кордоном матеріали, що викривають проведену на Заході наклепницьку антирадянську кампанію з цього питання. 4. КДБ СРСР спільно з Міністерством охорони здоров'я СРСР організувати отримання інформації про долю тих, хто виїхав із СРСР психічно хворих, колишніх громадян СРСР і використовувати цю інформацію з урахуванням вимог медичної етики для викриття наклепницького характеру звинувачень на адресу радянської психіатрії. 5. АПН, Держтелерадіо, ТАСС, «Литературной газете», журналу «Новий час» викривати проведену на Заході наклепницьку

кампанію про використання в СРСР психіатрії «в політичних цілях», інформувати зарубіжну громадськість про зловживання психіатрією в капіталістичних країнах. Публікувати матеріали з питань гуманного ставлення в СРСР до психічно хворим, прилучення їх до суспільно корисної праці. 6. Держкомвидаву СРСР підготувати і видати російською та іноземними мовами наукові публікації про організацію психіатричної допомоги населенню СРСР і судово-психіатричної експертизи для направлення національним асоціаціям психіатрів і видатним ученим зарубіжних країн»⁶⁸³.

А 12 червня 1980 р. Політбюро ЦК КПРС схвалило таємну спільну постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР за підписами Л. І. Брежнєва і О. М. Косигіна «Про подальше поліпшення психоневрологічної допомоги населенню». Радянське керівництво вирішило організувати в «1981-1985 рр. у всіх республіканських, крайових, обласних центрах і в інших великих містах пункти для надання екстреної допомоги психічно хворим та попередження можливих суспільно небезпечних дій з їх боку організувати психіатричні лікарські бригади «швидкої допомоги». А Радам Міністрів союзних республік забезпечити будівництво і введення в експлуатацію в 1981-1990 рр. психіатричних лікарень на 59,3 тис. ліжок. Міністерству внутрішніх справ СРСР (на території РРФСР) забезпечити в 1981-1990 рр. будівництво і введення в експлуатацію лікарень спеціального типу додатком 5.18. Міністерству медичної промисловості забезпечити виробництво в 1981-1985 рр. і в 1990 р. психотропних лікарських засобів для лікування психічнохворих за додатком 7; розробку технології виготовлення і освоєння промислового виробництва в 1981-1985 рр. психотропних лікарських засобів, аналогічних найбільш ефективних препаратів цієї групи, що випускаються за кордоном»⁶⁸⁴.

Незважаючи на вжиті заходи керівництвом та спецслужбами СРСР, які мали комплексний характер і розвінчували так звані «міфи про каральну

⁶⁸³Прокопенко А.С. Безумная психиатрия...

⁶⁸⁴Там само.

медицину в СРСР», міжнародна спільнота зібрала чимало реальних фактів проведення антигуманних тортур над інакодумцями в медичних закладах на всій території тоталітарної держави. Доказом того, що керівництво СРСР використовувало психіатричну медицину як засіб боротьби з опозицією став «перегляд 27 підозрюваних жертв зловживань, чий прізвища були повідомлені делегації різними правозахисними організаціями, Гельсінської комісією США і Державним департаментом, який був проведений у 1989 р. делегацією американських психіатрів, яка відвідала СРСР. Клінічна діагностика здійснювалася відповідно до американськими (DSM-III-R) і міжнародними (МКБ-10, проект) критеріями. Учасниками делегації проводилися також опитування членів сімей пацієнтів. Делегація зробила висновки, що в 17 з 27 випадків не було ніяких клінічних підстав для екскульпації; в 14 випадках не було виявлено жодних ознак психічних розладів. Огляд всіх випадків продемонстрував високу частоту діагнозу «шизофренія»: 24 з 27 випадків. У доповіді, представленій делегацією, зазначалося, що деякі з симптомів, що включаються в радянські діагностичні критерії м'якої («уповільненої») шизофренії і помірної («параноїдної») шизофренії, є неприйнятними для виставлення цього діагнозу за американськими і міжнародним діагностичним критеріям: зокрема, до хворобливих проявів радянські психіатри відносили «ідеї реформаторства», «підвищене почуття власної гідності», «підвищену самооцінку» і т.п. Мабуть, ця група опитаних пацієнтів є репрезентативною вибіркою щодо багатьох сотень інших політичних і релігійних інакодумців, визнаних неосудними в СРСР, головним чином протягом 1970-80-х рр.⁶⁸⁵.

Таким чином, систематичне використання психіатрії для ув'язнення дисидентів в психіатричні лікарні розпочалося наприкінці 1950-х рр. через масову реабілітацію політв'язнів, які повернувшись з місць позбавлення волі, відкрито виступали проти відсутності свободи сумління та віросповідання. Радянським режимом під психіатричні репресії була підведена теоретична і

---

⁶⁸⁵Репресивна психіатрія...

юридична база, яка спричинила значні обмеження для так званих душевнохворих. Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. погрози психлікарнею активним віруючим набули системного характеру. Незважаючи на вжиті заходи керівництвом та спецслужбами тоталітарного режиму, щодо розвінчування так званих «міфів про каральну медицину в СРСР», міжнародна спільнота зібрала чимало реальних фактів та опитала осіб над якими проводились антигуманні тортури в медичних закладах на всій території комуністичної держави.

3.6. Використання тоталітарною системою освітніх та науково-культурних закладів УРСР у атеїстично-виховних заходах

3.6.1. Мета і засоби пропаганди атеїзму та її вплив на становище громад Євангельських християн-баптистів

Ідеологічна пропаганда, як один із дієвих механізмів впливу на свідомість громадян завжди ефективно використовувалася тоталітарними і автократичними режимами для досягнення своїх цілей. Одним із напрямків ідеологічної пропаганди комуністичного режиму в період Й. Сталіна та його наступників був науковий атеїзм та його пропаганда.

На думку О. Панча «деякі суттєві елементи дозволяють нам інтерпретувати науковий атеїзм як явище, що є дуже близьким до ідеології. Як і будь-яка ідеологія, він був свого роду «матрицею колективної свідомості» та «схематичним образом соціального порядку». У цьому соціальному порядку релігії не було місця. Як і ідеологія, науковий атеїзм мобілізував, цементував радянське суспільство навколо спільних орієнтацій і символів боротьби проти релігії як «форми суспільної свідомості» та організованої діяльності людей. Він намагався дати відповідь на протиріччя радянського суспільного життя, у якому релігії не повинно було бути, але вона все ж таки зберігалася. З іншого

боку, він мав також допомогти релігії «відмерти», застосовуючи максимально гнучкі методи переконування і просвіти»⁶⁸⁶.

С. Кульчицький підкреслює, що ідеологія в тоталітарному суспільстві нав'язувалася засобами державної пропаганди, освітою, літературою та мистецтвом; блокувалася небажана інформація за допомогою органів цензури і правопорядку, таємною поліцією, навчальними закладами, громадськими організаціями, творчими спілками; проголошувалася велика мета на перспективу (створення нового суспільства, нового порядку) і використання будь-яких, у тому числі репресивних заходів для її досягнення; державний контроль за життям суспільства починаючи від сім'ї; централізоване планування виробництва і розподілу матеріальних благ; підтримання в суспільстві уявлень про зовнішню небезпеку і необхідність протистояння їй шляхом нарощування оборонного потенціалу; створення ілюзії цілковитої згоди населення з діяльністю вождів⁶⁸⁷.

Сучасні дослідники, як світські, так і конфесійні вважають, що пропаганда «наукового атеїзму» в часи радянського тоталітаризму мала агресивний характер, дискредитувала християнські цінності і мораль, а отже й церкву. Більшість дослідників переконані, що Й. Сталіну з допомогою так званої віротерпимої політики в повоєнний період, яка проводилася в рамках ідеологічної пропаганди, вдалося реалізувати свої амбітні плани, зокрема підняти свій престиж на міжнародній арені через посередництво провладного ВРЄХБ, а також його руками закривати і нищити релігійні громади та ув'язнювати провідних пресвітерів⁶⁸⁸.

⁶⁸⁶Панч О. Науковий атеїзм як культурна система. Українське релігієзнавство. 2015. № 76. С. 23. URL: <http://nbuv.gov.ua/>.

⁶⁸⁷Кульчицький С. В. Тоталітаризм. Енциклопедія історії України: у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 131. 784 с. URL: <http://www.history.org.ua/>.

⁶⁸⁸Савинский С. История русско-украинского баптизма. Одесса: ОБС «Богомыслие», 1995. 128 с.; *його ж.* История Евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1917-1967 гг.). Санкт-Петербург: Библия для всех, 2001. 422 с.; Санніков С., Решетніков Ю. Огляд історії євангельсько-баптистського руху в Україні URL: <http://old.baptyst.com/index.php>;

Й. Сталін розумів, що в цій ситуації, яка склалася в післявоєнний період у СРСР (розруха, непомірні хлібозаготівлі, і, як наслідок, рукотворний голод, нестійка міжнародна ситуація) для здійснення абсолютного контролю над усім громадським та духовним життям і виробництвом потрібно застосовувати нові ефективні технології та методи маніпуляції суспільством, тому і надалі важливу роль надавав ідеологічній пропаганді. Адже, саме ці технології здатні забезпечити гарантовану масову підтримку керівництва країни, особливо якщо на чолі стоїть харизматичний лідер⁶⁸⁹.

Крім того, за допомогою пропаганди можна було вирішити багато завдань, які не вдалося вирішити та викоринити терором та голодомором, зокрема звертатися до почуттів громадян, насаджувати угодні владі міфи й міфологію, культу, виховувати населення в дусі обожнювання своїх вождів, оточивши їх ореолом всемогутності і непогрішності. Навіювати громадянам переконання в тому, що поставлена перед суспільством мета найкраще відповідає інтересам кожної людини, але ті, хто стоять при владі лідери – найкращі виразники прагнень і сподівань народу⁶⁹⁰.

Найважливіше те, що ідеологічна пропаганда тоталітарної держави давала можливість контролювати духовне життя громадян загалом, так і окремої особистості зокрема. А оскільки за роки війни велика кількість громадян СРСР звернулася до Бога, Віра в якого стала для них духовною підтримкою та надією на порятунок. Тому втрачаючи підтримку та контроль над духовним життям значної кількості громадян, тоталітарна влада вирішила використати низку ідеологічних прийомів та механізмів спрямованих проти релігії, які нав'язливо поширювалися в суспільстві.

Дотримуючись подвійних стандартів у ставленні до релігійних громад ЄХБ, тоталітарна влада, з одного боку, закривала їхні молитовні будинки та арештовувала церковне майно, морила вірян голодом, а з іншого, навіть

Лахно О. Церковна опозиція Євангельських християн-баптистів в Україні (1940-1980 рр.). Полтава: Друкарська майстерня, 2009. 288 с.

⁶⁸⁹Кульчицький С.В. Тоталітаризм...С. 131.

⁶⁹⁰Там само. С. 131.

віруючих намагалася залучити до пропагандистської роботи. Зокрема, в архіві ЦДАВО України зберігся лист від квітня 1946 р. уповноваженого в Кіровоградській області товариша Твердоступа до уповноваженого Ради Вільхового, у якому він просить роз'яснення щодо подальшої розсилки пропагандистського листа віруючим з патріотичним закликком долучитися до весняної посівної та виконання п'ятирічного плану затвердженого першою сесією Верховної Ради СРСР⁶⁹¹.

У відповідь з Москви від Голови Ради І. Полянського прийшов лист-вказівка в м. Київ Вільховому і в Кіровоград Твердоступу, у якому було подане роз'яснення щодо цього питання. У листі Полянський вказував, що вводити в систему розсилку старшим пресвітерам спеціальних листів, закликів до вірян про активну участь у виконанні п'ятирічного плану, посівних та збиральних компаній тощо, не потрібно. Достатньо, якщо окремі пресвітери з «особистої ініціативи» в проповідях зверталися до віруючих своєї громади зі проханнями необхідності високої державної і виробничої дисципліни, оперуючи в даному випадку місцевим прикладом⁶⁹².

Цей лист черговий раз засвідчує віроломну поведінку тоталітарної влади, яка морячи голодом мешканців сіл та міст УРСР, натомість окремим, тобто перевіреним пресвітерам на місцях, рекомендувала під час молитовних зібрань націлювати віруючих на дисципліну та виконання посівних та заготівельних кампаній. Також лист доводить і той факт, що тоталітарна влада, в особі Голови Ради та його підлеглих на місцях, чітко виконувала лише директиви тоталітарного уряду, і ніде в документах не згадували про віруючих Кіровоградської та Київської областей, які разом з іншими громадянами країни Рад були затиснуті в лещата голоду.

Уже в липні 1946 р. за планами антирелігійної кампанії усім уповноваженим Ради з релігійних культів на місцях було розіслано

⁶⁹¹Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ УССР (1946 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 12. Л. 19.

⁶⁹²Переписка с Советом по делам... (1946). Л. 31.

розпорядження від уповноваженого Ради П. Вільхового з наказом зібрати та надати до 15 липня 1946 р. відомості щодо «наближених» у зареєстрованих релігійних громадах, зокрема молодь до 25 і після 25 років, яка хоче прийняти водне хрещення. Також у документі вказувалося, що потрібно подати загальні відомості про культурно-освітні заклади того села, де дана релігійна громада «розгортає свою роботу». А наостанок уповноважені мали подати свої міркування та пропозиції щодо усунення цих явищ⁶⁹³.

Отже, цей документ свідчить, що після 1946 р. розпочалася масована антирелігійна кампанія з метою недопущення особливо молоді до членства в релігійних громадах. Покладалося виконання цього наказу на уповноважених на місцях, які мали організувати в культурно-освітніх закладах різноманітні антирелігійні заходи.

У 1947 р. вождь СРСР наказав поновити ідеологічну дискредитацію церкви на більш «високому рівні». Зокрема, «коли в 1947 р. секретарем ЦК ВКП (б) відповідальним за ідеологічну роботу став М. Сулов, Й. Сталін йому порадив «не забувати про атеїстичну пропаганду серед народу», додавши між іншим, що «в теперішній час – це питання не найголовніше»⁶⁹⁴.

Уже 7 липня 1947 р. в Москві з ініціативи М. Сулова було створено «Товариство поширення політичних і наукових знань» («Знання»)⁶⁹⁵, одним із головних завдань якого стала боротьба з релігією на новому більш високому науковому рівні. Товариство поширило свої філії у всіх союзних республіках; в областях, краях, республіках, містах і районах. Крім того, на підприємствах, у колгоспах, радгоспах, МТС, у наукових установах і навчальних закладах були створені первинні організації товариства. Також товариство видавало щомісячний журнал «Войовничий атеїст»⁶⁹⁶. Товариству були передані і всі

⁶⁹³Циркулярные-инструктивные письма Уполномоченного Совета по Украинской ССР областным Уполномоченным за 1947 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 27. Л. 5.

⁶⁹⁴Яремчук С. Православна Церква на Буковині... С. 86.

⁶⁹⁵Ковпак Л. В. «ЗНАННЯ», Товариство «Знання» України; Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/>.

⁶⁹⁶Союз воинствующих безбожников URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

матеріальні засоби Союзу воявничих безбожників, який із політичних міркувань на початку Другої світової війни згорнув свою діяльність, а офіційно був закритий у 1947 році. Водночас кістяк фахівців із науково-атеїстичної пропаганди в нових умовах склали «ті старі кадри, які називалися раніше безбожниками»⁶⁹⁷.

У 1948 р. Всесоюзне товариство «Знання» створило свої філії і в УРСР. Владні структури сприяли тому, щоб охопити як найбільшу кількість громадян задіяних у товаристві, зокрема, уже «у 1950 р. у його складі було 34 тис. членів»⁶⁹⁸.

Прикриваючись іменем провідних українських вчених (академіків О. В. Палладія, В. П. Комісаренка, В. І. Заболотнього, М. М. Боголюбова та ін.), викладачів вузів, вчителів, відомих діячів літератури і мистецтва, інженерів, лікарів, воно розгорнуло широкомасштабну роботу з пропаганди наукових і медичних знань шляхом організації масових публічних лекцій, наукових конференцій, створення постійно діючих та пересувних лекторіїв, підготовки висококваліфікованих лекторів. Водночас просвітницька робота товариства поєднувалася з роздмухуванням знавіснілої атеїстичної пропаганди, насадженням ідеологічної пропаганди правлячої верхівки⁶⁹⁹.

«Все це за справедливим переконанням Я. Калакури призвело до звуження просвітницьких функцій Товариства. У гонитві за кількісними показниками була послаблена увага до кваліфікації лекторів та якості лекцій, їхнього методичного рівня, панувало оковамилювання»⁷⁰⁰.

Уже в кінці 1948 р. керівництво Радянського Союзу планувало посилити атеїстичну пропаганду та провести акції з метою послаблення авторитету церкви серед населення. Ця акція супроводжувалася антицерковними заходами,

---

⁶⁹⁷Там само.

⁶⁹⁸Калакура Я. Подвижники розумного, доброго, вічного [про кн.: «Знання»: традиції і сучасність (1948-2003). Редкол.: В. Г. Кремень (голова) та ін. Київ: Український центр духовної культури, 2003. 308 с.]. 2003. Число 4 (9). С. 435-436.

⁶⁹⁹Калакура Я. Подвижники розумного... С. 435-436.

⁷⁰⁰Там само. С. 436.

зокрема закриттям храмів через припинення реєстрації релігійних громад⁷⁰¹. Ці заходи спиралися на розпорядження Ради Міністрів СРСР від 28 жовтня 1948 р., за яким всі обліковані храми, при яких не були зареєстровані громади, були зняті з обліку як недіючі, і в них суворо заборонено проведення церковних служб⁷⁰².

Антирелігійна постанова негативно позначилася на життєдіяльності релігійних громадах ЄХБ СРСР загалом і УРСР, зокрема. Після її оприлюднення відновилося використання законодавства 1929 р. «Про релігійні громади», за яким всім релігійним громадам потрібна була обов'язкова реєстрація. Крім того, діяльність громад була обмежена задоволенням лише релігійних потреб віруючих у межах молитовних будинків: місіонерська діяльність, релігійна пропаганда заборонялася. Райони діяльності проповідників і пресвітерів обмежувалися місцем проживання членів громад і місцезнаходженням молитовного будинку. Заборонялося надавати матеріальну допомогу своїм членам; створювати каси взаємодопомоги, кооперативи, жіночі і юнацькі зібрання, біблейські, трудові, за вивчення Біблії групи⁷⁰³.

Тому така політика призвела до того, що навіть в молитовних будинках віряни не відчували духовної свободи. Як згадує Г. Вінс, обмеження навіть торкнулися молитви, зокрема на богослужінні під час спільної молитви не дозволялося віруючим уголос просити Бога за братів, які страждали в ув'язненні. Ось як це описує дослідник: «Зборами керував помічник пресвітера Павло Григорович Ковальов. Раптом він перебив гучно того, хто молився з кафедри. Всім стало дуже ніяково. Після зборів членів церкви попросили залишитися і Ковальов оголосив: «Брати і сестри, за в'язнів моліться вдома, а тут, в молитовному домі, не можна!» Хтось заперечив: «Але це неправильно, не за Євангелією! У в'язницях – наші брати по вірі». Тоді Павло Григорович пригрозив: «З нас знімуть реєстрацію і віднімуть молитовний будинок». Всі

⁷⁰¹Яремчук С. Православна Церква на Буковині...С .87.

⁷⁰²Там само. С. 87-88.

⁷⁰³Савинский С. История русско-украинского баптизма...С. 104-105.

розгублено замовкли!... Через рік у церкві була заборонена християнська робота серед молоді, включаючи і розбір Біблії, майже припинилися поїздки проповідників селами. Але це не врятувало Омську громаду від закриття: в 1949 році влада відібрала у віруючих молитовний будинок і зняли реєстрацію, а на початку 1950 року Павло Григорович Ковальов був заарештований і провів п'ять років в кайданах⁷⁰⁴. Схожі механізми використовувала тоталітарна влада і щодо протестантських громад УРСР.

Отже, за новою «віротерпимою» політикою Сталіна для проведення молитовних богослужінь церкві потрібна була обов'язково реєстрація, також заборонялася місіонерська діяльність служителів культу, не можна було залучати до релігійної діяльності молодь та дітей, молитися за братів в ув'язненні. За порушення цих положень як мінімальне покарання з громад забирали реєстрацію, а максимальне – їхні пресвітери могли отримати чималий термін тюремного ув'язнення.

Уцілому «віротерпима» політика Сталіна мала за мету розколоти церкву зсередини руками самих пресвітерів, адже як відомо терором та репресіями 1930-х рр. йому не вдалося викоринити віру людей у Бога. Тому ця місія покладалася на пресвітерів, які у свою чергу мали надію на те, що якщо будуть дотримуватися інструкцій від очільників ВРЄХБ, а останні у свою чергу будуть слухатися розпоряджень від голови Ради в справах релігійних культів, то громади під їхньою опікою не втратять реєстрацію і не матимуть проблем. У реальності все було навпаки.

За планами атеїстичної пропаганди, окремі старші пресвітери, щоб вислужитися, намагалися ревно виконати вказівки уповноважених, знаходили будь-які приводи для закриття молитовних будинків. Так, в архівних фондах ЦДАВОУ України збереглися записки старшого пресвітера у Волинській області Агрипініна до уповноваженого по області Прокопенка, у яких він, застосовуючи нормативи протягом 1947-1948 рр. запропонував оптимізувати та

---

⁷⁰⁴Винс Г. П. Тропою верности...С. 173.

зняти з реєстрації до сотні релігійних громад ЄХБ, які знаходилися в сільській місцевості. У своїх заключних звітах він указував одні й ті ж причини закриття молитовних будинків, зокрема їхня невідповідність санітарним та пожежним нормам, шумні молитовні зібрання, пророцтва пресвітерів, малочисельність громад (менше 20-ти членів) і т.д. Загалом за таким приводом з його подачі були закриті релігійні громади ЄХБ Волинської області в селах: Карлівка, Горки, Карпилівка, Підцаревичі, Костюхнівка, Старий-Кременець, Хренів, Шклінне, Борочиці, Косів, Залаззя, Нічогівка тощо⁷⁰⁵.

Тому в багатьох помісних церквах розпочалося незадоволення діями пресвітерів, рядові члени церкви намагалися висловити свою точку зору щодо недотримання ними основних постулатів братства ЄХБ. Це призвело до їхнього розколу всередині громади. Атмосфера недовіри до пресвітерів як посередників між пересічними віруючими і ВРЄХБ охопила значну кількість зареєстрованих громад в УРСР. Натомість тоталітарна влада, яка своїми діями та законодавством підштовхнула віруючих до внутрішнього розколу, скориставшись ситуацією, закривала громади під будь-яким приводом.

Такі тенденції ширилися всією територією УРСР. Це підтверджує черговий звіт Уповноваженого в Кам'янець-Подільській області від 8 червня 1948 р., у якому міститься інформація про те, під яким приводом і чиїми руками тоталітарна влада знімала з реєстрації релігійні громади ЄХБ і в інших регіонах. Так, наприклад, старшому пресвітеру ВРЄХБ в Кам'янець-Подільській області прийшов наказ надати інформацію уповноваженому про кількість зареєстрованих та незареєстрованих громад ЄХБ та віруючих, а також знайти порушення ними законодавства про релігійні культу. У звіті, який надійшов уповноваженому чиновнику, старший пресвітер доповів, що «в селі Мисюрівка Старосинявського району ним було розпущено релігійну громаду у зв'язку з тим, що її пресвітер Канарчук І. К. продовжуючи справу свого

---

⁷⁰⁵Документи о снятии регистрации религиозных обществ и закрытии молитвенных домов решением исполкомов, местных советов, заключенных уполномоченным. ЦГАВОВУ Украины (1948 г.). Ф. 4648. Оп. 2. Д. 47. Л. 18-25.

попередника, перетворив молитовний будинок на будинок «дискусій різного гатунку «сіонізму», «п'ятидесятників»⁷⁰⁶.

Правоохоронні органи та спецслужби намагалися розігравати різноманітні ситуації для розколу віруючих, нацьковували на них комунальні та санітарні служби, місцеві органи влади, пожежників, податкову інспекцію, старших пресвітерів ВРЄХБ і, нарешті, простих мешканців сіл і містечок УРСР. Ці механізми застосовувалися в умовах масованої антирелігійної пропаганди, яка проводилася в школах, закладах вищої освіти, на виробництві, у друкованих засобах масової інформації.

Щоб якось захиститися від свавілля місцевої влади та відновити реєстрацію віруючі та їхні пресвітери вдавалися до різних заходів, писали навіть до самого Й. Сталіна, вірячи в те, що він не знає про цю ситуацію, а дізнавшись про їхні поневіряння, відновить знехтувану справедливість та право на свободу віросповідання, яка була декларована комуністами на законодавчому рівні.

Натомість, як зафіксовано у спогадах Г. Вінса: «брат Ковальов в 1950 році спеціально їздив до Москви з клопотанням до уряду про повернення реєстрації, відібраної у омської громади, і я тепер вирішив уточнити: – Павло Григорович, а чи правда, що ви писали особистий лист Сталіну з питання повернення реєстрації і їздили з цим листом до Москви? – Так, було таке діло, був такий гріх, – ніяково посміхаючись, відповів він. – Коли в нас в 1949 р. забрали молитовний будинок і позбавили громаду реєстрації, ми написали кілька листів уряду з проханням повернути реєстрацію, але відповіді не було. Тоді кілька наших братів вирішили когось послати в Москву з листом особисто до Сталіна. Вибрали мене. Це було на початку 1950 р. Коли я приїхав в Москву, то спочатку зайшов до канцелярії ВРЄХБ і розповів братам Жидкову і Кареву про нашу омську церкву. Я просив їх допомогти відновити реєстрацію і повернути молитовний будинок, але вони тільки розвели руками і сказали:

---

⁷⁰⁶Документы о снятии регистрации... (1948). Л. 105.

«Нічим допомогти не можемо. Зараз у всій країні закривають церкви. І в Москві ніхто вам не допоможе, питання реєстрації вирішує місцева влада, а не Москва!». Хтось у Москві порадив мені направити особистий лист Сталіну, але конверт не заклеювати, а зашити білими нитками. Такий лист, сказали мені, ніхто крім самого Сталіна не посміє розкрити, він сам такі листи читає і, можливо, буде позитивна відповідь. Так я і вчинив: поклав наш лист в конверт, зашив його білими нитками і опустив у поштову скриньку на головпоштамті в центрі Москви, а сам сів у поїзд і спокійно поїхав додому, до Омська. Через три доби на вокзалі в Омську мене вже чекали працівники КДБ: вони зайшли в вагон, пред'явили мені ордер на арешт і відвезли до в'язниці. П'ять років мені тоді дали. Ось що значить зашивати лист Сталіну білими нитками, схоже, треба було червоними зашити!» – посміхнувся брат Ковальов⁷⁰⁷.

Ці спогади є реальним свідченням віроломної ідеологічної пропаганди тоталітарного режиму, який використовуючи низку прихованих механізмів, які дискредитували релігійні громади і віруючих в очах громадян СРСР, і разом з тим, створювали позитивний образ Й. Сталіну як вождя народів.

Отже, для здійснення абсолютного контролю над усім громадським та духовним життям і виробництвом Й. Сталін наказав задіяти низку ефективних технологій та методів маніпуляції суспільством. Його «віротерпима» політика, яку він започаткував ще під час Другої світової війни в межах міжнародної політики, проводилася з позицій ідеологічної пропаганди та в інтересах тоталітарного режиму, з одного боку, проголосивши свободу сумління та віросповідання він за допомогою провладного ВРЄХБ дав можливість легалізуватися віруючим та отримати офіційну реєстрацію, а з іншого – офіційна реєстрація тоталітарній владі допомогла дізнатися кількість і якість зареєстрованих протестантських громад, щоб потім їх за допомогою самих же віруючих – старших пресвітерів та місцевих органів влади, комсомольського активу, пропагандистів атеїзму дискредитувати в очах громадян та ліквідувати;

---

⁷⁰⁷Винс Г. П. Тропою верности...С. 175.

велику роль в дискредитації релігійних громад та віруючих відіграла атеїстична пропаганда, як один з дієвих механізмів тоталітаризму, завдяки оновленій у 1947 р. та розгалуженій системі атеїстичної пропаганди на так званому «науковому рівні», тоталітарній владі вдалося провести низку масованих антирелігійних кампаній, наслідком яких стало нібито справедливе ув'язнення провідних пресвітерів, закриття і знищення тисячі релігійних громад ЄХБ в УРСР; атеїстична пропаганда, хоча й проводилася масово, але насамперед націлилася на дітей та молодь, з метою відвернути їх від релігії та спрямувати на побудову нового комуністичного суспільства, хоча засоби для такої «великої мети» використовувалися надзвичайно агресивні та руйнівні.

Надалі, зазначає російський вчений Ю. Зуєв, «науковий атеїзм мав три взаємопов'язані між собою виміри: політичний, науковий та практичний. Політичний вимір складала постанови КПРС та рішення місцевих партійних органів у сфері атеїстичної роботи, які скеровували діяльність осередків наукового атеїзму, формулювали цілі атеїстичної пропаганди. Постанови ЦК КПРС були критично важливими для наукового атеїзму, вони формулювали орієнтири, ставили цілі, направляли і визначали стратегії практичного впровадження релігієзнавчих досліджень»⁷⁰⁸.

У період колективного правління 7 липня 1954 р. вийшла Постанова ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення». У ній зазначалося, що через поживлення діяльності «церкви і різних релігійних сект» і зростання числа громадян, які відправляють релігійні обряди, потрібно партійним, комсомольським організаціям, Міністерству освіти і профспілкам проводити антирелігійну роботу «систематично, з усією наполегливістю, методом переконання, терплячого роз'яснення та індивідуального підходу до віруючих людей»⁷⁰⁹. 10 листопада 1954 р. вийшла нова постанова «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди

---

⁷⁰⁸Зуєв Ю. П. Институт научного атеизма (1964-1991). Антология отечественного религиоведения. Москва: Изд-во РАГС, 2009. Ч. 1. С. 9-34.

⁷⁰⁹КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Москва, 1971. Т. 6. С. 502-505.

серед населення», у якій засуджувалося використання наклепу, образ, адміністративного втручання в діяльність релігійних організацій, натомість пропонувалося розгорнути систематичну роботу з пропаганди природничо-наукових знань та ідейної боротьби з релігією⁷¹⁰.

Упровадження цих постанов на місцях призвело до волонтаризму з боку антирелігійних агітаторів, які принижували релігійні почуття вірян. Захищаючись від свавілля органів місцевої влади та активу віруючі писали листи до уповноважених осіб з питань культів. Наприклад, присвітер громади ЄХБ м. Сміла Н. Косенко писав, що в лекціях пропагандисти кажуть, не ходіть на богослужіння євангельських християн-баптистів, тому що вони мають особливі три дні, коли на своїх богослужіннях вони відключають світло і займаються проституцією, живуть з ким попало. На такі лекції не тільки віряни, але навіть невіруючі сказали, що більше не підуть. Я також вважаю, що зі свого боку це є жорсткою образою вірян, які зі зброєю в руках захищали свою батьківщину, і до цього часу чесно виконують свій громадянський обов'язок. В громадах, ЄХБ у тому числі, і вищезгаданих проявів не було ніколи⁷¹¹.

У містах та селах УРСР після цієї постанови віруючих масово почали звільняти з роботи. Так, голова комітету будввідділу тресту «Сталінвугілля» віруючу – члена релігійної громади євангельських християн-баптистів Черних Валентину Іванівну, яка працювала керівником крою і шиття, звільнили з роботи у зв'язку з недовірою як учасниці релігійного баптистського гуртка, за вказівкою Петровського РК КПРС міста Сталіно⁷¹².

Початком жорсткої антирелігійної кампанії М. Хрущова можна вважати вихід секретної постанови ЦК КПРС від 4 жовтня 1958 р. «Про записку відділу пропаганди й агітації ЦК КПРС у союзних республіках» та «Про недоліки

---

⁷¹⁰КПСС в резолюциях и решениях... С. 516-517.

⁷¹¹Заявления и жалобы верующих об открытии церквей и молитвенных домов по областях УССР за 1954 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 182. Л. 73.

⁷¹²Информации, докладные записки и справки Уполномоченного при СМ УССР, представленные в высшие партийные органы республики за 1955 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 195. Л. 10.

науково-атеїстичної пропаганди». У цих постановах наказувалося партійним, комсомольським та громадським організаціям розгорнути пропагандистський наступ на «релігійні пережитки»⁷¹³.

Після цієї постанови розпочався «кавалерійський наступ» пропагандистів атеїзму на релігійні організації на всіх фронтах. Профілактичні заходи пропагандистів атеїзму щодо віруючих проводилися головним чином через пресу, радіо, телебаченню, кіно, а також залучалися до атеїстичного перевиховання партійні, комсомольські і профспілкові організації за місцем роботи або навчання об'єкта профілактики⁷¹⁴.

Задля профілактики та розкладу релігійних громад у селах та містах України під контролем спецслужб КДБ спеціально влаштовувалися зібрання робітників, вечори атеїста, вечори питань і відповіді тощо, які спеціально присвячувалися діяльності визначених релігійних груп і конкретних учасників⁷¹⁵.

У короткі терміни за наказом ЦК КПУ науково-атеїстична робота була проведена на всій території УРСР, у Києві і області. Зокрема в Тетіївському, Броварському, Богуславському, Фастівському, Васильківському, Макарівському, Згурівському районі. А також у районах м. Києва, – Печерському, Сталінському, Подільському, Шевченківському, Ленінському, Залізничному, Московському, Володимирському тощо. Так, у Ржищівському районі 1 січня та 20-го жовтня 1959 р. серед населення проведено наступні науково-атеїстичні заходи: прочитано 152 лекції на такі теми: «У чому полягає шкідливість релігійних свят», «Ватикан на службі міжнародної реакції», «Наука і релігія про походження Землі» та ін. Проведено тематичних вечорів – 8, із них відповідей і запитань – 6. У районній газеті на своїх сторінках часто друкуються статті про походження релігії, про відмову церковнослужителів і громадян від релігії. Зокрема, с. Демидівщині, де є віряни – Євангельські

---

⁷¹³КПСС в резолюциях и решениях съездов...С. 517.

⁷¹⁴Дело № 23 с докладными записками... (1959 г.). Л. 198.

⁷¹⁵Дело № 23 с докладными записками... (1959 г.). Л. 202.

християни баптисти і п'ятидесятники, протягом 2-3 місяців систематично організовувалися лекції, бесіди, проводились цікаві змістовні вечори і, як результат, порвав зв'язок із релігією Табачний Михайло Степанович, 1940 року народження, він сказав: «Що це за віра, як вона забороняє співати, навчатись у школі, ходити в кіно, на танці і таке інше»⁷¹⁶.

Подібна комплексна науково-атеїстична пропаганда проводилася і в Макарівському районі. Як зазначалося у звіті, в районному палаці культури і сільських клубах систематично проводяться тематичні вечори атеїзму. Після лекції демонструють кінофільми, наприклад, такі як: «Темні люди» та ін. На кожному такому вечері присутні до 350 осіб трударів, у тому числі віруючі люди. У всіх сільських клубах і районних бібліотеках організовані постійні виставки літератури на науково-атеїстичні теми, які систематично оновлюються і поповнюються новою атеїстичною літературою. Районна газета «Ленінська Зоря» систематично друкує на своїх сторінках матеріали щодо питань наукового атеїстичної пропаганди⁷¹⁷.

Режим очікував від «темних мас із середовища сектантів» публічного відречення від релігії з подальшою співпрацею з органами держбезпеки, які повинні були використані в пропаганді радянських цінностей, у тому числі наукового атеїзму.

За інформацією заступника Голови КДБ при раді Міністрів УРСР полковника Б. Шульженка (4 січня 1961 р.), за рік під керівництвом і за участю партійних та радянських органів було проведено 689 зборів трудових колективів і вечорів атеїстів; організовувалися виступи в пресі з порадами колишніх «сектантів і церковників» за матеріалами органів КГБ; публікувалися в пресі статті науково-атеїстичного змісту, фельетони, нариси, брошури і книги, які розвінчували антинародну діяльність «церковників і сектантів»; були опубліковані статті про діяльність ідеологів і організаторів «сект», у тому числі

⁷¹⁶Справки о проведенной культурно-массовой и научно-атеистической пропаганде населения в районах, областях и г. Киеве в 1959 году. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 279. Л. 3.

⁷¹⁷Справки о проведенной культурно-массовой работе... (1959). Л. 13-14.

і баптистів та ін.; опубліковані збірники статей колишніх «сектантів»: «Ми вірили в Бога», «Ми були баптистами» і низка ін.; створено кінонарис, який розвінчує антисупільну діяльність, і садиські форми молитв п'ятидесятників ...»⁷¹⁸.

Також Б. Шульженко зазначав, що «протягом року було організовано 64 відкритих процеси... Окремі відкриті судові процеси були зняті на кіноплівку і показані на місцевому телебаченні та кінотеатрах... Матеріали відкритих процесів використовуються під час лекцій і доповідей, які поширюються серед населення»⁷¹⁹. Загалом за його даними оперативники органів КДБ республіки за рік прочитали перед населенням біля 300 лекцій, доповідей на атеїстичні теми. Протягом профілактичних заходів, під впливом громадськості в результаті індивідуальної роботи з «церковними і сектантами» припинили організовану нелегальну діяльність 3755 церков і «сектантів». Розірвали зв'язок з релігією близько 1200 осіб, з них біля 700 осіб виступили з відповідними статтями в засобах масової інформації⁷²⁰.

Як зазначає дослідниця О. Тевікова, «...починають виходити атеїстичні журнали «Наука и религия», «Людина і світ». Ці журнали повинні були передплачувати всі бібліотеки, а також культурно-освітні працівники. Бібліотечні заклади влаштовували бесіди, публічні читання, конференції, літературні вечори, книжкові виставки атеїстичного характеру, було налагоджено виготовлення відповідних пропагандистських наочних засобів. Іноді цензори вимагали від бібліотечних працівників записувати бесіди, які вони повинні проводити з читачами, занотовувати, як сприяли книги зростанню ідейно-політичного рівня та формуванню матеріалістичного світогляду, пропагувати антирелігійну літературу, переконувати читачів. Бібліотеки кожен рік здавали звіти про кількість виданої літератури на науково-природничу та атеїстичну теми, що також свідчить про тотальний контроль партії над

⁷¹⁸Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 144.

⁷¹⁹Там само. Арк. 145.

⁷²⁰Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 146.

свідомістю людей та слухняне виконання з боку культурних установ поставлених завдань⁷²¹.

Після закриття антирелігійної газети «Безбожник» у липні 1941 р. його роль у хрущовській антирелігійній кампанії і до першої половини 80-х рр. ХХ ст., Взяли на себе районні, міські, обласні, регіональні, республіканські, всесоюзні газети тощо. У них була спеціальна колонка, яка мала висвітлювати проблеми атеїзму. Завдання журналістів, які вели ці колонки знаходити злободенний антирелігійний матеріал, не переймаючись морально-етичною стороною цієї проблеми. Навіть дитячий журнал «Перець» був просякнутий антирелігійною сатирою, Бог почав зображуватися як комічний персонаж⁷²².

Радянські письменники, кінематографісти, журналісти також отримали соціальне замовлення від комуністичного режиму на випуск антирелігійних творів. У цей період з'явилися повісті «Чудотворна» і «Надзвичайна» В. Ф. Тендрякова, «Грішниця» Н. С. Євдокимова, «Хмари над Борськом» С. Л. Лунгіна і І. І. Нусинова, «Врятуйте наші душі!» С. Л. Львова та інші⁷²³.

За багатьма з них були зняті фільми. Наприклад, вихід кінокартини «Хмари над Борському» став помітною подією того часу. Як зазначає російська дослідниця Т. Нікольська, «Хмари над Борськом» можна назвати «культовою» антирелігійною картиною. Однак серед кінокритиків він викликав неоднозначну реакцію відразу після прем'єри. Так, журнал «Радянський екран» в 1961 р. опублікував відгук критика Н. Кладо: «Викривальний пафос «Хмар над Борськом» зосереджений на зображенні бузувірських молінь та їх вищої точки – принесення юної героїні в жертву. Звичайно, сектанти можуть і вбити. Але це – крайність. А шкода їх саме в тому, що вони позбавляють людину всіх радостей життя – праці, творчості, культури. І тут, мені здається, автори фільму

⁷²¹Тевікова О. Антирелігійна пропаганда у закладах культури УРСР у 1953-1964 роках (на прикладі Полтавської області) URL: <http://www.cerkva.pl.ua/>.

⁷²²Перець. 1958. № 22. URL: <https://www.studmed.ru/>.

⁷²³Нікольская Т. К. Русский протестантизм и государственная власть в 1905-1991 годах. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009. (Территории истории; Вып. 2). С. 174.

«Хмари над Борськом» допустили помилку, показуючи, ніби радості – дійсно у сектантів, а біди – у «світському світі»⁷²⁴.

Російський кінокритик О. Федоров підкреслював, що фільми Л. Лукова і А. Файнціммера значною мірою корелювалися з вимогами відповідних постанов ЦК КПРС (від 7 липня 1954 року «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді та заходи її поліпшення» від 10 листопада 1954 року «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення»). Дюжина антирелігійних фільмів була задумана і вийшла на екрани (1959-1963) в проміжку хрущовської «відлиги»⁷²⁵.

За словами О. Федорова з приходом М. Хрущова до влади, яке відбулося після 1956 року, ситуація зі стосунками церкви і держави стала напруженішою. 4 жовтня 1958 р. було прийнято постанову ЦК КПРС «Про нестачу науково-атеїстичної пропаганди». І тут же пішло держзамовлення на створення цілої серії антирелігійних медіатекстів – у пресі, у кіно, на радіо і телебаченні. У якійсь мірі вказівку «розгорнути наступ на релігійні пережитки» було пов'язане з антисталінським відновленням так званих «ленінських норм» (а лютий атеїзм В. І. Леніна був всім добре відомий), але, думається, у значній мірі антирелігійна боротьба знадобилася радянській владі як інструмент придушення інакомислення відчули подих «відлиги» мас⁷²⁶.

Масове тиражування атеїстичної літератури, брошур, статей, які «розвінчували окремі релігійні течії», у тому числі і кінофільми, якій користувалися популярністю серед мешканців УРСР, низка документальних атеїстичних фільмів не приносили бажаних результатів. Хоча за період «хрущовської кампанії» було витрачено чимало коштів на зняття кінокартин з метою пропаганди атеїзму, водночас більшість з них не мали великого успіху.

На початку 60-х рр. ХХ ст. нелегальні релігійні організації баптистів зросли за рахунок вірних, які не хотіли миритися з антирелігійними

⁷²⁴Никольская Т. К. Русский протестантизм... С. 177.

⁷²⁵Федоров А. Анализ советских антирелигиозных фильмов URL: <https://psyfactor.org/kinoprop/antireligion.htm>.

⁷²⁶Федоров А. Анализ советских...

положеннями, що були опубліковані від імені ВРЄХБ. На переконання органів КДБ це стало наслідком низької якості атеїстичної літератури, яка висвітлює матеріал поверхово, без знання конкретної дійсності⁷²⁷.

Аналітики КДБ розкритикували атеїстичну роботу Одеського книжного видавництва, яке випустило тиражем 65 тис. примірників повісті Ю. І. Усиченка «Чорний хрест». «Книга не передає реального стану справ, які відбуваються в релігійних організаціях країни в сучасних умовах. Автор повісті показав незнання радянського законодавства про релігійні культу, уявлення про догмати і обряди головних релігійних течій ... Ніякого виховного значення ця книга немає, місцева преса все ще погано розповідає про шарлатанство і пристосуванство всіх релігійних авторитетів до сучасних умов і слабо піднімає суспільство на боротьбу з найбільш садистськими «сектами», які духовно калічать радянських людей» – зазначено в доповідному звіті КДБ⁷²⁸.

Співробітники спецслужб розкритикували атеїстичну роботу місцевих органів влади. За їхніми даними контролюють діяльність релігійних організацій вони погано, не аналізують процеси серед «церковників і сектантів», не спрямовують зусилля на ліквідацію в першу чергу «садистських сект». У своїй роботі мало спираються на суспільство, інтелігенцію і радянський партійний актив. Факти свідчать, що в ряді районів республіки окремі представники місцевих органів влади не рахуються з реальною ситуацією, яка складається в них щодо церковників, намагаються спеціально закрити тільки легальні громади і церкви. Водночас цю роботу проводить без попередньої підготовки... Так у місті Рівному із залізобетонного заводу були звільнені робітниця Андрейко і Раєвська, коли директор дізнався, що вони є членами «секти»⁷²⁹.

---

⁷²⁷Дело № 20 с планами и справками ... (1962 г.). Л. 34.

⁷²⁸Там само. Арк. 38.

⁷²⁹Там само. Арк. 38.

На думку оперативників такі дії принижують почуття вірян, і спонукають їх лише до релігійного фанатизму, а нерідко породжують нездорові, антирадянські настрої та зростання кількості нелегальних релігійних громад⁷³⁰.

Щоб виправити дилетантство у сфері пропаганди атеїзму місцевих органів влади, комсомольського та профспілкового активу, співробітники КДБ нерідко виконували не свої функції, зокрема широко залучалися до підготовки проведенню атеїстичних заходів на зібраннях трударів, проводили вечори атеїста, включаючи вечори запитань і відповідей, виступали із доповідями. Особисто брали участь у роботі щодо закриття церков і монастирів, нелегальних релігійних громад⁷³¹.

Тому заступник начальника 2 управління КДБ полковник Секарєв наказував обкомам, міськомам, райкомам партії посилити роботу щодо розкладу легальних і особливо нелегальних церковних громад та відриву головної маси віруючих від релігії. Мобілізувати на боротьбу з релігією і широкі маси радянських людей, у тому числі увесь партійно-радянський актив, сільську інтелігенцію і колишніх віруючих, які відмовилися від релігійної діяльності. За кожною віруючою сім'єю закріпити підготовлених агітаторів для організації роботи серед «церковників і сектантів»⁷³².

Також наказувалося, створити на громадських засадах при міськоммах і райкоммах партії окремі групи із числа наукових співробітників, викладачів і досвідчених пропагандистів атеїстів, на яких покладались обов'язки проводити вечори атеїста і методично керувати агітаторами, які закріплені за віруючими⁷³³.

Велика робота в пропаганді наукового атеїзму покладалося на творчу та мистецьку інтелігенцію. Органи КДБ рекомендували задіяти творчі колективи письменників наукових працівників і кваліфікованих журналістів на написання брошур і книг, у яких на науковій основі розвінчувати ідеологію основних

---

⁷³⁰Дело № 20 с планами и справками ... (1962 г.). Л. 39.

⁷³¹Там само. Арк. 40.

⁷³²Там само. Арк. 41.

⁷³³Там само. Арк. 41.

релігійних» сект» і показувати їх ворожий характер діяльності серед радянських людей. Доручити Міністерству культури УРСР створити художні фільми, які спрямовані на розвінчування очільників «сект» ієсовістів, п'ятидесятників і баптистів. Збільшити випуск документальних атеїстичних фільмів, добитися показу їх в першу чергу в сільській місцевості⁷³⁴.

Щоб поставити атеїстичну пропаганду серед населення на вищій щабель і зняти зі співробітників КДБ обов'язки проводити атеїстичні лекції, режим ЦК КПРС у 1964 р. створив Товариство «Знання», Інститут наукового атеїзму. Згодом сформувалися також інші освітні, наукові та пропагандистські інституції – філії ІНА, кафедри наукового атеїзму, система лекційної роботи, публікації літератури. Науковий вимір визначали дослідження релігії з метою її «наукової критики», проведення прикладних релігієзнавчих досліджень, обґрунтування філософії наукового атеїзму як світоглядної парадигми. Практичний вимір наукового атеїзму складала просвітництво і пропаганда з метою розповсюдження антирелігійних поглядів, атеїстичне виховання⁷³⁵.

За словами російського науковця Ю. Зуєва, «по-перше, – на його організаційно-статусне положення: він був створений відповідно до постанови ЦК КПРС, в структурі партійного наукової установи – Академії суспільних наук при ЦК КПРС, його діяльність курувалася Ідеологічним відділом ЦК партії. По-друге, – за наданими йому функціями: Інституту ставилося керівництво і координація всієї наукової роботи в сфері атеїзму, що проводиться інститутами Академії наук СРСР (при тому, що сам він не входив у систему Академії), вищими навчальними закладами та установами Міністерства культури СРСР. Основним його виданням були «Питання наукового атеїзму», що виходили з 1966 р. по 1989 р., як правило, двома випусками на рік, обсягом від 17 до 25 друкованих аркушів, тиражем в середньому 20 тис. примірників. Всього за цей період вийшло 39 випусків»⁷³⁶.

---

⁷³⁴Дело № 20 с планами и справками ... (1962 г.). Л. 41.

⁷³⁵Панч О. Науковий атеїзм...С. 24.

⁷³⁶Зуев Ю. П. Институт научного атеизма (1964-1991 гг.) (2009) URL: <https://web.archive.org/>.

Також Ю. Зуєв відзначив дослідників, які займалися проблемами «християнського сектантства», зокрема Філімонова, Ляліна, Іпатова, Малахова, спиралися не лише на офіційні документи ВРЄХБ, публікації «Братського вісника», а й на ширшу і репрезентативну базу джерел, – перш за все, непідцензурні видання, довірчі бесіди з пасторами і рядовими вірянами. Тому вони більш змістовніші, конкретніші і аргументованіші⁷³⁷.

Крім того, він наголошує, що «саме у зв'язку з вивченням протестантських громад у 1960-1970-і роки в обіг увійшло поняття «релігійний екстремізм». Але його зміст в ті часи принципово відрізнявся від сучасного. Під релігійним екстремізмом розумілися дії віруючих, які виходили за дозволені радянським законодавством межі: дитячі та молодіжні гуртки з вивчення Біблії, місіонерська та благодійна діяльність, підпільне друкування та розповсюдження релігійної літератури та т.д. Такі дії підлягали адміністративному та кримінальному переслідуванню. Тобто релігійний екстремізм того періоду (якщо користуватися цим терміном), був екстремізм оборони, відстоювання віруючими природного простору своєму релігійному житті. Він не виливався з їх боку в акти насильства, терору⁷³⁸.

Отже, заснування Інституту атеїзму хоча й посприяв покращенню якості атеїстичної літератури, що вплинуло і на якість брошур, різного роду агітаційної літератури, яка раніше носила переважно образливо-дискримінаційний характер, водночас, у науковій літературі оперування такими поняттями як «екстремізм», «релігійні фанатики» принижувало гідність віруючих ЄХБ, яких сприймали як збоченців або бузувирів.

Із приходом до влади Л. Брежнева соціальне замовлення на кінопродукцію атеїстичного характеру трохи зменшилося. Як правильно наголошує кінокритик О. Федоров, «із відходом з політичної арени М. С. Хрущова число антирелігійних фільмів істотно скоротилось, тому що

---

⁷³⁷Зуєв Ю. П. Інститут научного атеїзму... Там само.

⁷³⁸Там само.

антирелігійна кампанія, як і багато інших починань хрущовського періоду, були віднесені брежнєвських керівництвом до прояву «волюнтаризму»⁷³⁹.

За постановами ЦК КПРС радикально міняти антирелігійну політику радянська влада не збиралася. Наприклад, у пригодницькому фільмі «Таємничий ченець» (1967) священнослужителі зображувалися посібниками білогвардійців. У двох екранізаціях роману Ільфа й Є. Петрова «12 стільців», поставлених у 1970-х роках, православні священники висміювалися як користолюбці... А в 1974 році була зроблена і більш серйозніша антирелігійна акція, спрямована проти ортодоксальної церкви: у драмі «шукаю мою долю» А. Манасарової православний священник-інтелектуал (Е. Марцевіч) під впливом суперечок з ученим-атеїстом (Г. Жженов) відрікся від віри у Всевишнього... Тут чітко можна відчутти перегукування зі знятою дев'ятьма роками раніше драмою «Все залишається людям» (1963) Г. Натансона, де під час дії академік-орденоносець (Н. Черкасов) вступав у концептуальну суперечку з православним священником (О. Попов). Останнім спалахом антирелігійної пропаганди в СРСР стала драма про жорстокі сектантські вдачі «Хміль» (1991) В. Трегубовича.⁷⁴⁰

У підсумку О. Федоров указує, що максимально загострені на пряме відображення політичних рішень «верхів», радянські антирелігійні фільми епохи 1950-х–1980-х років виконували призначені їм «зверху» функції: звинувачували церкву і віруючих у різноманітних гріхах і намагалися вселити широкій аудиторії атеїстичні погляди. Таким чином, не можна не визнати, що видатні майстри екрану в цілому прагнули дистанціюватися від антирелігійної тематики. Атеїстичне держзамовлення виконувалося в основному кінематографістами другого і третього ряду⁷⁴¹.

Періодична преса у період правління Л. Брежнєва готувала суспільство до «правильного погляду» на релігію та релігійні організації. Засобами преси

⁷³⁹Федоров А. Анализ советских антирелигиозных фильмов...

⁷⁴⁰Там само.

⁷⁴¹Там само.

впливали на настрої населення, виховували в душі неприйняття віруючих. За допомогою державної преси комуністичний режим нав'язував віруючим політичні ярлики, висвітлював судові процеси над ними з вигідних для себе позицій, поширював неправдиву інформацію про життя і культу окремих громад. Образи, прямі погрози зі сторінок преси змушували віруючих реагувати на них.

Однією з форм опору вірян супроти нагнітання в пресі «істерії» щодо окремих діячів церкви ЄХБ та їхніх сімей були листи-скарги у вищі органи влади. Зокрема, в листі до Л. Брежнєва віруючі повідомляли, що в липні 1976 р. вийшла наклепницька стаття в місцевій газеті під назвою «Одного поля ягідка» і підзаголовком «Про кого і про що молиться Маркевич». За словами віруючих «суть цієї статті зводиться до того, що Маркевич є одного поля ягідка з Вінсом Г. П., який поніс нібито заслужене покарання, і молиться за Вінса і інших в'язнів. Через рік у липні 1977 р. у 40-хвилинній програмі по телебаченню показували віруючих в непривабливому ракурсі, і мене, нібито, що живе на кошти вірян: отримує з них по 400 руб. плюс по 25-30 руб. на дітей, що виходить десь близько 700 руб. Укладач цієї програми Складаров незабаром сам потрапив до в'язниці за вимагання хабара. Очевидно, інших він міряв по собі. Шкода тільки, що йому довіряли обмовляти віруючих людей всієї нашої республіки. А ось події останніх місяців: 22 липня виходить в місцевій газеті стаття «Самовпевнені злочинці», де я представлений, як людина, яка дала присягу на вірність Раді церков, організатором якої був Вінс. Я як антирадянський злочинець плюю на закони радянського суспільства і як я привласнюю церковні кошти. За цією статтею 7 серпня на виробництві, де я працюю, відбулися збори, де обговорювалася стаття. Протягом тижня на дошці оголошень була вивішена вирізка цієї статті, з табличкою: «Увага, прочитайте». Потім з'явилося оголошення про збори з порядком дня: «Обговорення статті і про антигромадську поведінку члена нашого колективу Маркевича». За годину до зборів зібрався партком, куди викликали людей, підготували їх до виступу.

На зборах начальник відділу кадрів зробив 15-хвилинну доповідь про життя нашої громади, що не дають виходити заміж за невіруючих, що я нібито поставив громаду в такий стан, що вона нічого не може зробити, потім виступали підготовлені люди. Тому дали виступити і мені. Я розповідав, що напротивагу брехливим положенням статті, є дійсний стан речей і приводив тексти зі Святого Письма; із залу почулися голоси: «Нехай говорить». У відгуках, хоча і не всі дійшли до мене, були співчуваючі і задоволені моїм виступом. Однак збори прийняли рішення просити виконком прийняти до В. А. Маркевича необхідних заходів щодо припинення його незаконної діяльності»⁷⁴².

Отже, як радянська преса, книгопродукція, так і художні фільми внесли значний вклад в атеїстичну пропаганду, націлюючи простих мешканців країни Рад на від'єднання від релігії, виховали у значної кількості народжених в 60-70-х рр. ХХ ст. зневагу до віруючих, їхніх релігійних почуттів.

---

⁷⁴²Бюллетень № 70 Совета родственников узников христиан-баптистов в СССР. Москва, 1979. С. 5-17.

3.6.2. Атеїстична пропаганда в закладах освіти УРСР та її вплив на дітей віруючих

У постанові ЦК КПРС від 7 липня 1954 р. «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення» було зобов'язано «Міністерство освіти союзних республік і Міністерство вищої освіти СРСР посилити виховну роботу серед учнів і студентів в дусі войовничого матеріалізму, організовуючи в школах, середніх спеціальних навчальних закладах і вишах систематичне проведення популярних лекцій на природничо-наукові, атеїстичні теми, демонстрацій наукових кінофільмів. Викладання предметів (історія, література, природознавство, фізика, хімія і т.д.) наповнити атеїстичним змістом, а в програму вузів із діалектичного та історичного матеріалізму додати теми з науково-атеїстичних питань»⁷⁴³.

Через декілька місяців вийшла нова постанова ЦК КПРС (10 листопада 1954 р.) «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» вказувалося, що ЦК КПРС наголошує, що проведення наукового атеїстичної пропаганди вимагає найуважливішого, дбайливого ставлення до добору лекторів, доповідачів, авторів статей і брошур на релігійні теми. До цієї роботи повинні залучатися винятково кваліфіковані в науковому аспекті кадри: вчителі шкіл, викладачі технікумів, вузів, лікарі, спеціалісти сільського господарства, працівники різних науково-дослідних закладів, діячі літератури і мистецтва й інші, здатні з позицій матеріалістичного світогляду переконливо роз'яснювати антинауковий характер релігії⁷⁴⁴.

Важливе значення в атеїстичній роботі пропагандиста надавалося вихованню в дусі матеріалістичного світогляду молоді й дітей. Для вчителів

⁷⁴³Вопросы идеологической работы. Сборник важнейших решений КПСС. Госполитздат, 1961. С. 61-65.

⁷⁴⁴КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов. Ч. 4. Госполитиздат, 1960. С. 46-50

було підготовлено багато методичного та хрестоматійного матеріалу, щоб допомогти в науково-атеїстичному вихованні учнів. Як зазначали упорядники посібника для вчителів «Науково-атеїстичне виховання учнів» (1966), видрукованої за сприяння Міністерства освіти Української РСР: «на почуття дітей і підлітків впливати легше, ніж на їхню свідомість. Адже для цього не потрібні ні глибокі знання, ні наукові докази і твердження. Через те, що чуттєва сфера в дитини розвивається раніше, ніж інтелектуальна то ведучи роботу з релігійними віруваннями, треба звертати на це особливу увагу. Щоб запобігти проникненню релігійної ідеології у свідомість дітей та впливати на їх почуття і свідомість. Одним із засобів цього впливу може бути використання наукових, науково-популярних статей і художніх творів, спрямованих проти релігії. Звичайно, що з розвитком інтелекту дитини треба впливати також і на її свідомість, щоб формувати основи діалектико-матеріалістична світогляду. Цю роботу слід проводити систематично. У молодшому шкільному віці перевагу треба віддавати впливові на емоції дитини, щоб за їх допомогою доводити до свідомості дитині антирелігійні ідеї. Із фізичним інтелектуальним розвитком учнів треба поступово збільшувати дозу наукових доказів і узагальнень»⁷⁴⁵.

Матеріали посібника, були підібрані так, щоб показати «церковну облудність релігійних догматів, зажерливість і нелюдську жорстокість служителів різних культів»⁷⁴⁶. У художніх творах релігійних діячів зображували «як служителів експлуататорів, які допомагали грабувати, обдурювати трудящих, за допомогою хреста і кастета розправлялися з кращими представниками народних мас»⁷⁴⁷.

У посібнику були представлені статті, художні твори, які виховували в дітей молодшого та середнього шкільного віку презирливе ставлення до віруючих. Адже в атеїстичних творах їх зображували «як релігійних фанатиків,

⁷⁴⁵Науково-атеїстичне виховання учнів (Хрестоматія). Посібник для вчителів I-VIII класів. Упорядники К. П. Кіндрат, В. А. Якубовський. Київ: Видавництво «Радянська школа», 1966. С. 8.

⁷⁴⁶Там само. С. 8.

⁷⁴⁷Там само. С. 8-9; 73-265.

які фізично й духовно калічать людей, позбавляючи дітей щасливого дитинства, крадуть у них радість життя»⁷⁴⁸.

Укладачі давали вчителям методичні поради щодо показу учням морально-етичного аспекту в атеїстичній літературі. У посібнику вказувалося, що «читаючи і коментуючи матеріал цього розділу, вчитель повинен виховувати в учнів непримиренність до релігії, почуття обурення мерзенними вчинками служителів культів. Досвід підказує, що художні твори атеїстичного змісту сприяють виробленню імунітету проти релігійної отрути. Адже діти на все життя запам'ятовують те, що вразило їх душу⁷⁴⁹, – наголошували укладачі.

Крім того, до кожного оповідання давалися коментарі, які звеличували радянську владу та принижували гідність служителів культів⁷⁵⁰. Велике атеїстично-виховне значення надавалося в процесі навчання основам атеїзму невимушеним бесідам за змістом прочитаних творів. Укладачі вважали, що це дасть змогу залучити учнів до полеміки, яка «вщент би розбивала докази церковників і вірян про існування Бога»⁷⁵¹.

У посібнику лицемірно наголошувалося на паразитичному способі життя церковників і віруючих. Зокрема, окремий розділ був присвячений «Антирелігійній народній творчості», у якому вміщені матеріали оповідання, пісні, казки, прислів'я на антирелігійну тематику. У цих творах, вказували автори хрестоматійного посібника, «народ викриває релігійні міфи, розвінчує зажерливість, брудне паразитичне життя церковнослужителів»⁷⁵².

Уцілому зазначали укладачі, «художній антирелігійний матеріал можна використовувати на уроках історії, географії, мови, літератури, у позакласній роботі з учнями, зокрема на вечорах і ранках на такі теми: «У нас є змога жити без Бога», «Віра, Бог, церква, дзвони – усе старі забобони», «Радянські супутники землі в небі Бога не знайшли» та ін. Уривки з віршів, казок,

⁷⁴⁸Науково-атеїстичне виховання учнів... С. 9.

⁷⁴⁹Там само. С. 10.

⁷⁵⁰Там само. С. 11.

⁷⁵¹Там само. С. 11.

⁷⁵²Там само. С. 11; С. 271-296.

оповідань і частушок релігійного спрямування здебільшого включають у монтажі, що читаються після бесіди чи доповіді на релігійні теми»⁷⁵³.

Займалися проблемами атеїстичного виховання дітей і молоді й органи КДБ, які переконували, що потрібно «особливу увагу в атеїстичній роботі звернути на виховання дітей віруючих. Відрив їх від впливу батьків вирішальну роль у цій справі повинна належати школі, а також комсомольським і піонерським організаціям. Школа повинна взяти на особливий облік всіх дітей «церковників і сектантів» для проведення індивідуально-виховної роботи з ними в процесі навчання. А також позаурочний час закріпити за такими школярами учителів, комсомольців і піонерів»⁷⁵⁴.

У розпал атеїстичної пропаганди, гоніння на віруючу молодь і дітей посилювалося. За повідомленням старшого пресвітера у Вінницькій області Д. Шаповалова, молодь почала відокремлюватись від громад ВРЄХБ, у зв'язку з тим, багато з них виключили з навчальних закладів і звільнили з роботи⁷⁵⁵.

У доповідній записці заступника уповноваженого Ради в Українській РСР М. Гладаревського за 1971 р. «Про деякі факти впливу релігії на дітей і молодь» вказувалося, що релігійний вплив на підростаюче покоління в сім'ї здійснюється за трьома напрямком: з допомогою безпосередніх контактів служителів культу з дітьми; шляхом впливу на батьків і родичів; створення певного релігійного мікросередовища; тиском релігійної громадської думки, яка впливає і на батьків, і на дітей. У 1970 році в Закарпатській області у сільських школах були проведені соціологічні дослідження. Було опитано 274 учня сіл Великі Ком'яти Виноградівського, Великі Лучки Мукачівського та селища Ясиня Рахівського районів. Із опитаних учнів встановлено: ходять до церкви на молитовні збори – 2,2 %, читають Біблію – 0,4 %, батьки

⁷⁵³Науково-атеїстичне виховання учнів... С.11.

⁷⁵⁴Дело № 20 с планами и справками...(1962). Л. 42.

⁷⁵⁵Информации, докладные записки и справки Уполномоченного при СМ УССР, представленные в высшие партийные органы республики за 1961 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 322. Л. 7.

розповідають про релігію – 10,2 %, батьки і родичі розповідає про релігійну мораль – 22,3 %, не виховують у релігійному дусі 68,0 %⁷⁵⁶.

У звіті уповноваженого наведено факти впливу атеїстичної пропаганди на учнів. Зокрема, в школі № 3 міста Вінниця протягом 8 років учився Зайчук Федір Павлович, батько якого віруючий. За час навчання в школі педагогічному колективу не вдалося зробити цього учня атеїста. Щоб перешкодити йому вступити в профтехшколу, дирекція школи у виданій йому характеристиці зазначила, що він походить з сім'ї «сектантів» і разом із батьками відвідує молитовні збори. Аналогічний факт мав місце в школі села Старий Животів Ільїнецького району Вінницької області.

У деяких школах Української РСР, зокрема, в Усатівській школі Біляївського району Одеської області підбурювали дітей атеїстів проти дітей вірян. Третій клас цієї школи, у якому навчалися діти вірян Тимошенко і Мисурук за результатами навчання й поведінки займав перше місце в школі в 1968 році, але педрада не присвоїла цьому класу перше місце лише тому, що в ньому навчалися 5 дітей вірян. Директор Одеської вечірньої школи попередив вірянина Умнова, що він не закінчив 10 клас, тому що він «сектант»⁷⁵⁷.

У самвидавчих документах братства ЄХБ 1960-1970-х рр. наводиться велика кількість фактів порушення прав дітей у загальноосвітніх школах. Типовими для цього періоду були випадки фізичної розправи над дітьми за небажання бути у рядах дитячої організації «Піонерія». Так, у 1964 р. в місті Житомирі в школі № 30 учня 5-го класу Володю Довбиша у воротах школи побив черговий школи за те, що він прийшов без галстука до школи⁷⁵⁸.

Крім того, до обов'язків класного керівника належало надання дитині з віруючої сім'ї характеристики, де обов'язково вказувалася її релігійна

⁷⁵⁶Информации, докладные записки и справки Уполномоченного при СМ УССР, представленные в высшие партийные органы республики о религиозной обстановке, процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях, о состоянии контроля за выполнением закона о культах за 1972 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 293. Л. 82.

⁷⁵⁷Там само. С. 83

⁷⁵⁸Бюллетень № 32 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1976. С. 59.

приналежність. Зокрема, у характеристиці на ученицю 4-го класу Храпову Надю учитель Шовковська вказує, що в піонери не вступила, оскільки живе в релігійній сім'ї, сама дівчинка відвідує зібрання. Ніяких громадянських обов'язків не виконує⁷⁵⁹. Такого роду характеристика не лише порушувала міжнародні правові норми, зокрема прийняту в СРСР Конвенцію прав дитини ООН від 1959 р., а також і радянські закони, де забороняється вказувати в документах про релігійну приналежність дитини чи громадянина. Отже, цей факт став свідченням того, що уже зі шкільної партії діти вірян у тоталітарному суспільстві піддавалися дискримінації.

Особливо важко було в школі дітям віруючих, батьки яких були в ув'язненні за релігійні переконання. Такі сім'ї зазвичай були багатодітними, і потерпали не лише матеріально, але й морально. Найбільше їм дісталося в школі. В одному з листів на ім'я очільників СРСР багатодітна мати писала: «Я, Германюк Уляна Сергіївна, проживаю у Ворошиловградській обл., м. Лисичанськ-6, вул. МЮДа, № 22, мати 5-ох дітей, чоловік перебуває за ґратами за сповідання Живого Бога. Від самої юності я піддаюся гонінням тому, що хочу служити Господу. Коли я вчилася в медичному училищі, мені погрожували виключити з числа учнів, якщо я не відмовлюся від віри в Бога. Потім я вступила до інституту, де при закінченні мені повторили ті ж слова – і диплом я не отримала. Але все ж, незважаючи на всі труднощі, через рік я мала документи про закінчення інституту. І почалася нова хвиля переслідування вже на роботі, де працювала ветеринарним лікарем. За цей час мене двічі звільняли з роботи, незважаючи навіть на те, що я багатодітна мати. Потім я змінила місце проживання, але й тут мене знову знайшли «турботливі руки». Працювати на новому місці мені вдалося тільки один рік. Після всього вищезгаданого я вирішила забути свою освіту і пішла мити під'їзди, потім працювала кочегаром. Останнім часом працювала сторожем, сподіваючись, що

---

⁷⁵⁹Бюллетень № 10 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1972. С. 49-50.

мене звідси не звільнять, але минуло небагато часу, мені й тут не знайшлося місця. Це я коротко повідомила особисто про себе, а мій чоловік Германюк Степан Григорович неодноразово піддавався штрафам по 50 карбованців, був поміщений на 15 діб в КПЗ, а потім засуджений до 4,5 роки ув'язнення в таборах і 3 з них на поселенні. Діти в школі також піддаються глузуванням і отримують занижені оцінки. У цих гоніннях за віру в Бога, Господь робить нас самовідданими, безстрашними. Роки знуцання підтверджують про те, що нас позбавляють елементарного права на існування. Прошу Вас, дорогі діти Божі, моліться за нас, щоб ми перенесли всі скорботи і позбавлення, залишаючись вірними Господу. 10/IX-1974 р. Германюк У.С.»⁷⁶⁰.

У 1980-х рр. гоніння на дітей вірян у закладах освіти не припинилося. Очевидець тих подій Валентина Іванівна Левченко (1967 р.н., м. Яготин, Київська обл.), яка росла в сім'ї віруючих, що відвідували незареєстровану громаду в м. Яготин Київської області розповіла про примусове атеїстичне виховання дітей у середній школі № 2. За словами В. Левченко процес її атеїстичного перевиховання в школі проходив в декілька етапів: «Першим – я мала виховну бесіду з приводу релігійної приналежності моїх батьків це був завуч з виховної роботи. Головним чином, він запитував мене чи з доброї волі я ходжу до церкви чи не піддаюся фізичному впливу з боку батьків. Далі процесом атеїстичного перевиховання займався класний керівник (з етичних міркувань я її назву Г.О.). Зрозуміло, що людський фактор тут відіграв особливу роль, адже мій класний керівник був членом КПРС, тому особливо ретельно поставилася до цього завдання. Уже перед вступом мого класу в піонери розпочалися постійні виховні бесіди про важливість цього кроку в житті радянської дитини. Звичайно, що в день вступу я була відсутня в школі, просто прогуляла з сестрою (про цей прикрий випадок мої батьки навіть нічого не знали). Після цього для Г. О. моє атеїстичне перевиховання стало справою честі. При всьому класі вона мені подарувала піонерську форму і наділа

---

⁷⁶⁰Бюллетень № 35 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1974. С. 56.

червоний галстук, що свідчив про приналежність до цієї організації. Кожного ранку вона спеціально приходила на перший урок, щоб пересвідчитися чи ношу я галстук. Ця червона хустинка перетворилася в своєрідний моральний тягар, адже в моїй релігійній свідомості ця річ була уособленням певного язичницького фетишу. Тому йдучи додому я її знімала і клала в портфель, зранку зім'ятий галстук під тиском класного керівника знову вдягала. Це настільки подразнювало вчительку-партійця, що одного разу, викликавши мене до дошки вона розбила об мою голову чималий кусок крейди. Крім фізичного та морального тиску з боку вчителів, долучалися до процесу перевиховання і школярі всієї школи, які добре знали, що мої батьки баптисти. Адже одного разу мене і мою старшу сестру Наталію та брата Веніаміна поставили перед всією школою на лінійці, мабуть, з метою навернення на правильний шлях. Звичайно, що з нас сміялася вся школа. Після цього випадку ми перетворилися в «білих ворон», на яких просто показували пальцем і так розважалися. Були випадки, коли діти кидалися на мене і моїх сестер із кулаками, впевнені у своїй правоті. Деякі пропонували допомогти визволитися з «релігійних тенет». Одна дівчинка з мого класу так і заявила мені: – Якщо твої батьки примушують тебе ходити до церкви, то ми їх швидко посадимо! Саме тоді, будучи дитиною, я вперше відчула, що таке приниження людської гідності⁷⁶¹.

Повністю припинилося гоніння в школі на мене й моїх сестер перед проголошенням Україною своєї незалежності. Ось що розповіла моя молодша сестра Оксана, яка закінчила школу в 1991 р.: – Восени 1990 р. мій класний керівник Рудницька О. І. запитала, хто буде вступати в комсомол, з усього класу лише я не підняла руку. У відповідь почула від однокласника, який сказав зі злобою так, щоб всі почули: – Ну що, богова не йдеш у комсомол? А вже весною 1991 р. майже половина учнів мого класу відмовилася вступати в комсомол...»⁷⁶².

⁷⁶¹Записано 15 квітня 2014 р. від Левченко В. І. 1969 р.н., яка мешкає в м. Яготин Київської області.

⁷⁶²Там само.

Лише з розпадом СРСР та падінням комуністичного режиму в Україні, гоніння на дітей та студентську молодь у закладах освіти за релігійні переконання припинилися. Водночас багато з дітей опозиційних віруючих так і не змогли пережити роки перевиховання в атеїстичній школі без моральних травм. Як свідчить В. Левченко, її брат Веніамін, якому як хлопцю більше дісталось ображень, знущань, погроз, ніж дівчатам, після років морального та фізичного знущання в школі вчителями та поза школою ровесниками, так і не зміг соціалізуватися. У нього немає родини, постійної роботи, він зловживає алкоголем. Таких гірких доль лише з нашого оточення дуже багато – зазначила із сумом В. Левченко⁷⁶³.

Отже, метою «хрущовської антирелігійної кампанії» було повне викорінення релігії з життя і побуту радянської людини. Антирелігійну політику продовжили і наступники М. Хрущова, зокрема, починаючи Л. Брежнєва, її сутність залишилася незмінною до падіння СРСР. Методи, на які спирався комуністичний режим, проводячи антирелігійний курс, полягали в нав'язливій атеїстичній пропаганді, і проводилася, щоб переконати простих мешканців у тому, що релігія та її носії, вороги комуністичної держави. Атеїстична пропаганда проводилася у формі лекцій на природничо-наукові та атеїстичні теми, атеїстичних вечорів запитань – відповідей, демонстрацій наукових і художніх кінофільмів. Карально-репресивні методи атеїстичної пропаганди задіювалися, щоб покарати опозиційних вірян, яких не вдалося схилити до співробітництва з органами влади. Участь в атеїстичній пропаганді брали спецслужбовці КДБ, комсомольського-партійний актив, наукові співробітники, вчителі, мистецька і творча інтелігенція. Хоча за період «хрущовської кампанії» і надалі було витрачено чимало коштів на зняття кінокартин з метою пропаганди атеїзму, водночас більшість з них не мали великого успіху, тому покінчити з релігією в короткі терміни, особливо на побутовому рівні, комуністичному режиму так і не вдалося.

---

⁷⁶³Записано 15 квітня 2014 р. від Левченко В.І. 1969 р.н....

Виховну роботу серед учнів і студентів в дусі войовничого матеріалізму комуністичний режим організував в школах, середніх, спеціальних навчальних закладах і закладах вищої освіти. Атеїстична пропаганда дітям і молоді проводилась систематично у формі проведення популярних лекцій на природничо-наукові, атеїстичні теми, демонстрацій наукових кінофільмів, бесід, індивідуальних бесід. Щоб запобігти проникненню релігійної ідеології в свідомість дітей та впливати на їх почуття, одним із засобів цього впливу були наукові, науково-популярні статті та художні твори, спрямовані проти релігії та її прихильників. Діти та молодь, виховані в дусі войовничого матеріалізму, були задіяні разом із вчителями, викладачами, партійно-комсомольським, піонерським активом у перевихованні дітей з віруючих сімей. Саме дітям, у яких батьки належали до опозиційних релігійних громад або відбували термін покарання за релігійні переконання було найважче соціалізуватися, без відречення від батьків і релігії.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

По-перше, спецвідділ «О» МДБ-КДБ УРСР займався плануванням та реалізацією оперативної роботи щодо «агентурно-оперативної розробки сектантів». Виконання завдань щодо розкладу та ліквідації молитовних будинків ЄХБ покладалося на оперуповноважених та їхню агентуру із середовища пресвітерського складу. Із метою реалізації завдань щодо припинення діяльності молитовних будинків ЄХБ, спецслужби КДБ вміло поєднували карально-репресивні та профілактичні методи: арешти, залякування, штрафи, компрометації релігійних керівників, показове розвінчування так званої «реакційної діяльності сектантів» у пресі, радіо, телебаченню і кіномистецтві.

По-друге, Рада в справах релігійних культів розробила алгоритм дій за яким їхні співробітники на місцях спочатку провели облік та зареєстрували всі

релігійні громади, потім використовуючи законодавчі нормативи почали закривати громади ЄХБ. До початку 1950-х рр. жодного молитовного будинку офіційно не відкрилося. У період 60-80-х рр. ХХ ст. Рада продовжувала практику контролю молитовних зібрань вірян, релігійних відправлень, обрядів тощо. Уповноважені ради брали участь у призначенні старших пресвітерів, яких використовували для накопичення компромату на опозиційних вірян, вистежування роботи активу Ради церков.

По-третє, під контролем органів КДБ правоохоронні органи УРСР брали участь в погромах молитовних будинків, жорстоких затриманнях і арештах вірян. Міліція застосовувала незаконні методи боротьби з релігійними діячами, а саме: погрози розправою, переслідування, моральні та фізичні знущання, були випадки доведення до смерті вірян. Працівники міліції та прокуратури були задіяні режимом у «перевихованні» дітей з християнських сімей, таким чином порушуючи їхні права та позбавляючи щасливого дитинства.

По-четверте, комуністичне правосуддя в межах антирелігійних кампаній було політично мотивоване і розраховувалося на пересічних громадян УРСР. Сплановані й задіяні в комплексі механізми, які відбувалися перед процесом, під час нього та після оприлюднення вироків, так і не давали 100 % результату. Великий резонанс серед віруючих викликали суди над духовними керівниками РЦ ЄХБ, що сприяло їхній консолідації та опору тоталітарним методам правосуддя. Кількість людей, які співчували вірянам, тільки збільшувалася, тому швидко поширювалася інформація, що почала виходити далеко за межі СРСР. Судді виносили рішення щодо розмірів штрафу, конфіскації духовної літератури, майна, коротких термінів ув'язнення. За сприяння замовних судових рішень оголошувалися неправомірні рішення, за якими найбільш нонконформістських пресвітерів позбавляли права на батьківство, а їхніх дітей родини.

По-п'яте, використання медичних закладів для психічно-хворих з метою ув'язнення релігійних дисидентів розпочалося наприкінці 1950-х рр., коли були

реабілітовані політв'язні, які повернувшись з місць позбавлення волі, відкрито виступали проти відсутності свободи сумління та віросповідання. Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. погрози психлікарнею набули системного характеру для діячів Ради родичів в'язнів ЄХБ, які займалися оприлюдненням злочинів тоталітарної влади проти людяності та свободи сумління. Повідомлення про необґрунтовану госпіталізацію релігійних інакодумців у психіатричні стаціонари досягли Заходу та США, які і зібрили докази того, що СРСР в 70-80-х рр. ХХ ст. головним методом боротьби з інакодумцями стала репресивна психіатрія.

По-шосте, метою антирелігійних кампаній тоталітарного режиму було повне викорінення релігії з життя і побуту радянської людини. Вони проводилася в формі лекцій на природничо-наукові та атеїстичні теми, вечорів запитань відповідей, демонстрацій наукових і художніх кінофільмів. Опозиційних віруючих «перевиховували» за місцем роботи, лінчували за допомогою преси, радіо, кіно, закривали молитовні будинки, влаштовували відкриті судові процеси, ув'язнювали. Із метою виховання дітей у дусі несприйняття релігії і повсякденних релігійних практик була запроваджена в шкільну освіту спеціальна програма вивчення наукових, науково-популярних статей та художніх творів, спрямованих проти релігії та її прихильників. Школярі виховані у дусі войовничого атеїзму були задіяні разом зі вчителями, викладачами, партійно-комсомольським, піонерським активом в перевихованні дітей з віруючих сімей. Саме дітям, у яких батьки належали до опозиційних релігійних громад або відбували термін покарання за релігійні переконання було найважче соціалізуватися, без відречення від родини та релігії.

РОЗДІЛ 4

СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН- БАПТИСТІВ УКРАЇНИ

4.1. Матеріальні і духовні втрати євангельських християн-баптистів

4.1.1. Духовні втрати євангельських християн-баптистів

У період 40-80-х рр. ХХ ст. євангельські християни-баптисти несли величезні втрати як духовні так і матеріальні. Тоталітарні умови життя та перманентний терор упродовж життя декількох поколінь багатьох вірних ЄХБ спонукав адаптуватися до атеїстичних кампаній правлячого режиму. Багато євангельських християн і баптистів загинули в сталінських таборах, але не зрадили принципів свого віровчення. Прикладом може служити духовне служіння Петра Вінса, батька дисидента Георгія Вінса, який відмовився від американського громадянства заради місіонерської діяльності в СРСР. «Наші батьки, – писав Г. Вінс, – йдучи в тюрми, не залишили нам ні грошей, ні будь-якого майна, але ми отримали від них ціннішу спадщину – їх непохитну віру в Господа і вірність Йому до кінця. Вмираючи в тюрмах і таборах, вони молилися про нас, молилися про духовне пробудження...»⁷⁶⁴. Як відомо, П. Вінс не пішов на співпрацю зі сталінським режимом, і був розстріляний в 1937 р. Таких трагічних історій у життєписі братства ЄХБ вистачало.

Великою помилкою, на думку конфесійного історика С. Савінського, для братства євангельських християн і баптистів стали прийняті Положення ВРЄХБ в 1944 р., за якими Рада отримала функції керівного органу, натомість у 1910-1920-х рр. в обох спілках вона була виконавчим органом, у період між з'їздами.

---

⁷⁶⁴Вінс Г. П. Тропою верности... С. 170.

Положенням також не передбачало проведення з'їздів представників помісних громад. Тоді як раніше з'їзд вважався вищим органом Союзу⁷⁶⁵.

У 1946-1948 рр. відбулося духовне пробудження братства, проводилась легалізація громад, швидкими темпами збільшувалася кількість новонавернених, масово святкувалися релігійні свята Пасха, Трійця, Різдво⁷⁶⁶. Тому частина віруючих, у тому числі й очільники та прибічники ВРЄХБ пройшовши жорсткі випробування в 1930-х рр., у 1940-х пішовши на співпрацю з режимом, сподівалися на його переродження та на повне духовне відродження братства⁷⁶⁷. Були й такі, хто вірою й правдою почали служити тоталітарній владі, притісняючи своїх же одновірців. Як згадував Г. Вінс, в 1945 р. приїхавши в їхню громаду служитель з ВРЄХБ на питання своїх одновірців: «Невже ви, брати, зібравшись на нараду в Москві, були задоволені тим, що тільки вас звільнили? А до решти в'язнів вам байдуже? І тоді при загальній тиші служитель, сказав: – «Там, у таборах, немає наших братів! Там сидять тільки контрреволюціонери!»⁷⁶⁸.

У зв'язку з цим очільників ВРЄХБ, куди увійшли близько десяти видатних діячів із двох колишніх спілок (більшість з них були звільнені з ув'язнення), активна частина євангельських віруючих і баптистів, уважали конформістами та зрадниками церковних інтересів на користь влади. Із цього приводу писав Г. Вінс: «Вже на схилі свого життя, згадуючи подробиці того, як був організований ВРЄХБ, мама говорила: «Нечисто вони починали своє служіння: відреклися від в'язнів, від своїх братів по вірі, що вмирили в тюрмах. Це шлях зради, шлях відступництва! Нечистий це шлях!»⁷⁶⁹. Сталінська політика «примирення з церквою», яка передбачала її реєстрацію та одержавлення, спочатку була сприйнята віруючими з надією та натхненням на духовне пробудження євангельських християн-баптистів. Проте в процесі

⁷⁶⁵Савинский С. Н. История русско-украинского баптизма ... С. 116.

⁷⁶⁶Там само. С. 118.

⁷⁶⁷20 лет по пути возрождения... С. 11.

⁷⁶⁸Винс Г. П. Тропою верности... С. 170.

⁷⁶⁹Там само. С. 171.

реєстрації виявилось, що вона ґрунтується на законодавстві 1929 р. і ставить церкву в повну залежність від державних контролюючих органів. Пізніше у розмові Г. Вінса з братом Павлом Ковальовим, багаторічним в'язнем сумління сталінських, а потім і хрущовських таборів, була сказана дуже влучна теза про віротерпиму політику Й. Сталіна: «Реєстрація на законодавстві 1929 року – це петля! Це не тільки контроль з боку держави, а й відступ від заповідей Господніх – так я тепер розумію»⁷⁷⁰.

Пересічні віруючі ЄХБ чимдалі були більше незадоволені духовним служінням пресвітерів і старших пресвітерів, які за наказом державних контролюючих органів втручалися в їхні повсякденні релігійні практики та побут громад на місцях. Вони за рекомендаціями спецслужб вказували проповідникам, що можна говорити під час молитовного служіння, кого не можна згадувати під час молитви, які пісні й вірші потрібно декламувати⁷⁷¹. Попри адміністрування в середині церкви, яке значно обмежувало духовне служіння, пресвітери і навіть старші пресвітери, не могли захистити своїх одновірців від гонінь на роботі, у закладах освіти, за місцем проживання⁷⁷².

Окремі пресвітери, щоб вислужитися перед владою використовували відповідальний підхід до праці своїх одновірців для роботи на колгоспному полі у вихідні дні, зокрема неділю, коли зазвичай проходять молитовні зібрання⁷⁷³.

Численні заборони з боку підконтрольної спецслужбам ВРЄХБ, які безпосередньо торкалися духовного служіння, а насамперед розвитку і майбутнього церкви, врешті спровокували розкол всередині громади. У другій половині 50-х рр. ХХ ст. з'явилися опозиціонери, це насамперед, колишні політв'язні сталінських таборів, які були відпущені на волю у зв'язку з реабілітацією 1956 р. На місцях в'язні сумління, маючи неабиякий авторитет

---

⁷⁷⁰Винс Г. П. Тропою верности... С.175.

⁷⁷¹Савинский С. Н. История русско-украинского баптизма ... С. 120-121.

⁷⁷²Там само. С. 121.

⁷⁷³МГБ –УССР Отдел «О»... (1948-1949 гг.). Л. 60.

серед пересічних вірян, перші почали відкрито виступати проти антиєвангельських настанов працівників ВРЄХБ.

Як уважають опозиційні віруючі ЄХБ, «поштовхом до духовного пробудження громади ЄХБ став «ініціативний» рух, який виник у відповідь на підготовлені в КДБ та оприлюднені ВРЄХБ «Інструкційний лист» старшим пресвітерам і нові положення (1960), які значно обмежували духовне служіння громад ЄХБ. За словами А. Руденка ці документи за своїм змістом суперечили основним баптистським принципам⁷⁷⁴. Адже в них вимагалось дотримуватися рекомендацій старших пресвітерів у питаннях Віри та її трактуванні, положення обмежувало місіонерську роботу служителів, що заганяло церкву в «прокрустове ложе» та позбавляє її перспектив.

Єзуїтська політика комуністичного режиму врешті спровокувала розкол всередині Союзу ЄХБ, що було вигідно очільникам ЦК КРПС, які діяли за принципом «розділяй і володарюй». Кінцевою метою їхнього атеїстичного курсу було остаточне знищення релігії і релігійних організацій у СРСР.

У відповідь на прийняті положення авторитетні служителі ЄХБ від'єдналися від провладного Союзу ЄХБ та засудили його в рішенні Оргкомітету від 2 лютого 1962 р., за яким весь склад ВРЄХБ був відлучений від церкви за антиєвангельські документи та за інші неправильні дії. Старші пресвітерів ВРЄХБ разом із деякими керівниками громад на місцях практикували політику відлучення від церкви тих вірян, які підтримали ініціативи Оргкомітету. Проте, зрозумівши, що взаємопоборювання в середовищі євангельських християн-баптистів не тільки їх ослабить, але може призвести до самознищення, вже з середини 60-х рр. ХХ ст. ВРЄХБ розпочала здійснювати трохи запізнілі спроби об'єднати в єдине ціле євангельських християн-баптистів. Зокрема, в її посланні від 15 червня 1966 р. повідомлялося: «Прийнявши на з'їзді 1963 р. новий старт, ми цим самим всьому нашому братству показали, що ми вміємо усвідомлювати свої помилки та недоліки і

---

⁷⁷⁴Руденко А. А. Євангельские христиане баптисты... С. 350-351.

завжди готові до їх виправлення. У цьому істинне покаяння». А на з'їзді 1966 р. декілька керівників ВРЄХБ публічно просили прощення за минулі помилки і гріхи⁷⁷⁵.

Розкол і взаємопоборювання в середині церкви, розв'язали руки комуністичному режиму, який звинуватив опозиціонерів у порушенні законодавства про релігійні культу, і розпочав широкомасштабні карально-репресивні заходи щодо вірян.

У період хрущовської антирелігійної кампанії віруючі євангельсько-баптистського спрямування зазнали великих духовних втрат, на лаві підсудних опинилися найавторитетніші діячі громад ЄХБ, яких не зламав сталінський терор, а також молоді брати, які перші заявили про конформізм ВРЄХБ. Були й такі, які не витримали гонінь, і відреклися публічно від релігійних переконань⁷⁷⁶.

Комуністичний режим намагався комплексними заходами, зокрема дискредитацією служителів засобами масової інформації, мистецтва й кіно показати «екстреміський» характер баптизму та його носіїв. Християнські цінності, такі як віра, надія, любов, доброта та релігійні свята підмінялися радянськими симулякрами, віровчення перекручувалось, йому приписували екстреміський характер та висміювали. Особливо жорстко відреагував комуністичний режим на спробу віруючих заявити про свої права щодо свободи сумління та віросповідання в 1966 р. під час демонстрації в Москві. Усі учасники цієї акції спротиву були заарештовані та відбули тривалі терміни покарання у в'язницях суворого режиму з подальшим поселенням⁷⁷⁷.

Водночас рух за духовне оновлення церкви та її відокремлення від держави дав результати, комуністичний режим змушений був з другої половини 60-х рр. XX ст. послабити тиск на офіційно зареєстровані громади

---

⁷⁷⁵Руденко А. А. Евангельские христиане баптисты... С. 352.

⁷⁷⁶Дело № 20 с планами и справками... (1962 г.). Л. 29-30.

⁷⁷⁷Лахно О. П. Виступ «ініціативників» як прояв офіційної опозиції в середовищі віруючих євангельських християн баптистів у СРСР. «Наука. Релігія. Суспільство». № 1. 2010. С. 100. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/>.

ЄХБ. Було дозволено відвідувати підліткам молитовні зібрання, до проповіді почали допускатися пересічні члени і представники інших громад. Унаслідок цих змін і деякого послаблення напруги у стосунках між церквою і владою багато віруючих і громад, не бажаючи подальшої конфронтації, почали повертатися в офіційний союз, яким керувала ВРЄХБ. За словами А. Руденка керівництво ж опозиційної Ради церков продовжувало займати незмінну позицію щодо ВРЄХБ, оскільки режим продовжував жорстко переслідувати їх прихильників⁷⁷⁸.

Духовні втрати несла громада і в 70-80-х рр. ХХ ст., оскільки тоталітарний режим продовжував репресії щодо вірян. Намагаючись розсварити та послабити їхній духовний вплив на суспільство, режим не тільки закривав незареєстровані громади, забороняв молитовні зібрання, саджав за ґрати, а й фізично знищував євангельських християн-баптистів. Як свідчить А. Руденко, всього за 25 років через табори пройшло понад 2000 учасників руху, окремі по 5-6 разів⁷⁷⁹. Відстоявши в цій героїчній боротьбі один з головних євангельсько-баптистських принципів – відділення церкви від держави, багато «ініціативників» почали фактично йти проти інших, не менш важливих – демократизму, внутрішнього облаштування церкви і свобод совісті для всіх. У цьому відіграв свою роль комплекс ідеологічної нетерпимості, привнесений у свідомість людей за довгі роки панування сталінського тоталітарного режиму і його наступних модифікацій. У свою чергу, керівництво ВРЄХБ перенесло ідейне спрямування на відділення віруючих від зовнішнього світу і всього з ним пов'язаного⁷⁸⁰.

Отже, у результаті деструктивних дій тоталітарного режиму протягом 40-80-х рр. ХХ ст. громаді ЄХБ було нанесено глибоку духовну травму, яку вона не змогла подолати навіть після краху СРСР. Болючим ударом, який вразив громади ЄХБ в 60-х рр. ХХ ст., стали антиєвангельські положення, які

---

⁷⁷⁸Руденко А. А. Євангельские християне-баптисты...С. 353.

⁷⁷⁹Там само. С. 354.

⁷⁸⁰Там само. С. 354.

були запущені спецслужбами КДБ та призвели до розколу громади ЄХБ, що відбилося на становищі та діяльності Церкви і в 70-80-х рр. ХХ ст. Вище керівництво розколотої громади (ВРЄХБ і Ради церков) так і не змогло примиритися і об'єднатися в єдиний союз. Це значно послабило їхні духовні позиції в суспільстві в період тоталітаризму.

4.1.2. Матеріальні збитки вірян

Тоталітарний режим не лише нищив духовні цінності громади ЄХБ, але вилучав матеріальні надбання конфіскував, руйнував. Масово у віруючих ЄХБ учасники атеїстичних кампаній вилучали релігійну літературу: Біблії, Євангелії, збірки духовних пісень, дитячі збірники тощо. Релігійна література для віруючих мала насамперед духовне значення, вона передавала унікальний духовний досвід, вчила розкривати віруючим прості істини Слова Божого: як бути щасливим і радіти життю. Тому без духовно-повчальних книг віруючим гнаної церкви важко було черпати натхнення, бути стійкими у своїх переконаннях, переборювати важкі удари долі. Це розуміли й атеїсти, тому перше, що вони нищили, це Святе письмо.

У сталінський період були знищені унікальні релігійні твори, рідкісні духовні книги, які належали християнській церкві. Ця ганебна практика продовжувалася протягом усього періоду панування комуністичного режиму в радянській Україні.

Наприкінці 60-х на початку 70-х рр. ХХ ст. комуністичний режим розпочав масово вилучати та конфісковувати духовні книги у вірних ЄХБ. Як зазначалося у повідомленні вірян: «Масові вилучення духовної літератури у віруючих ЄХБ відбулися під час її транспортування: 1. У вересні 1970 р. працівниками міліції вилучено 200 шт. Євангелій на вокзалі ст. Микитівка Донецької залізниці у віруючих ЄХБ Кожемякіної Т. С. і Кортунової Іди; 2. У

Харкові в 1969 р. вилучено 200 шт. Євангелій і в 1971 р. 70 шт. Євангелій, збірників духовних пісень та ін.⁷⁸¹.

Особливо жорстоко каралися в'язні сумління в місцях позбавлення волі за читання Біблії чи Євангелії. Їх позбавлялися побачення з родичами, було багато випадків коли духовну літературу вилучали і не повернули власникам.

Віряни скаржилися, що «у листопаді 1970 р. у члена Ради церков Голева Сергія Терентійовича, старенького 75-річного в'язня сумління, який відбував термін у таборі суворого режиму в Рязані, за читання Євангелія був позбавлений побачення з рідними. Євангеліє було відібрано адміністрацією табору. Адміністрацією табору відібрані Євангелія у віруючих ЄХБ: 1) Мисирука С. Н. в 1970 р., Одеська обл., м. Вилкове, п/с ПД 311-79 А.; 2) Костюченко Г. в 1970 р., Краснодар, п/с 68/6 «О».; 3) У Классена М. П. у березні 1971 р., Гур'ївська обл., м. Шевченко, ПТК 154/58 «В», вилучена Біблія»⁷⁸².

Проводячи самовільні обшуки у віруючих без санкції прокурора, перше, що вилучали правоохоронні органи, була духовна література. Рада родичів в'язнів повідомила, що 16 вересня 1970 р. на станції Іловайська Донецької залізниці працівники лінійної міліції вилучили в члена Ради церков ЄХБ Батуріна М. Г. Біблію та іншу духовну літературу, а 19 листопада 1970 р. на квартирі Батуріна (м. Шахти, вул. Садова, 4, кв. 13), був проведений обшук з вилученням релігійної літератури (у Додатку подано заяву Батуріна з переліком вилученої літератури)⁷⁸³.

Так, в одному з листів на ім'я генерального секретаря Л. Брежнєва вірянин м. Чернігова Демкович Володимир Петрович скаржився, що «26 жовтня 1978 р. під приводом обшуку працівники міліції Новозаводського РВ капітан Бобик Ф. В., лейтенант Гресь А. В., відібрали в мене духовно-моральну релігійну літературу в кількості 10 примірників різних книг і брошур.

⁷⁸¹Бюллетень № 1 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1971. Москва. С. 8.

⁷⁸²Там само. С. 6.

⁷⁸³Там само. С.7.

Відібрана література не містить нічого протизаконного. У ній подані духовно-моральні релігійні повчання загально визнаних християнських авторів»⁷⁸⁴.

Опираючись нищенню духовної літератури, віруючі писали у вищі органи влади СРСР скарги на дії виконавців політичної волі Кремля, наголошуючи, що «Біблія – книга, яка не заборонена в нашій країні. Конституція СРСР гарантує громадянам свободу сумління та право сповідувати релігію, що невід’ємно включає і право користуватися Біблією. Вона видається релігійними громадами у вирішенні державних органів влади і друкується в державних друкарнях з дозволу державних органів влади поширюється серед громадян нашої держави. Тому всі перешкоди придбати Біблію і користуватися нею тут, у цих обставинах, не відповідає букві і духу закону...»⁷⁸⁵.

Значні матеріальні і духовні втрати несли віруючі через переслідування співробітників видавництва «Християнин». Звертаючись до Голови Президії Верховної Ради СРСР Л. Брежнєва, працівники видавництва писали, що «протягом більше шести років наше християнське видавництво «Християнин» знаходиться в переслідуванні, незважаючи на свободу друку, слова і совісті в нашій країні. У заяві від 5 червня 1971 р. видавництво «Християнин» просило не чинити перешкод у його роботі і літературу, яка має підпис видавництва «Християнин», уважати легальною, оскільки вона носить суто релігійний характер»⁷⁸⁶.

Незважаючи на це, співробітники видавництва переслідувалися, а також і ті, хто перевозив духовну літературу. Віряни повідомляли, що «в грудні 1976 р. на Кавказі у співробітників видавництва були відібрані 540 Євангелій, незважаючи на те, що Євангелія видавалися державними друкарнями і є визнаною духовною літературою як в нашій країні, так і в усьому світі. У грудні 1977 р. в районі м. Джамбула була відібрана духовна література

---

⁷⁸⁴Бюллетень № 60 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1979 г. Москва. С. 37.

⁷⁸⁵Там само. С.4.

⁷⁸⁶Бюллетень № 51 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1978. Москва. С.15.

(1350 прим.). Незважаючи на численні клопотання віруючих, духовна література не була повернута»⁷⁸⁷.

У листі віруючого В. Є. Напрієнка до Л. І. Брежнєва зазначається, що «5 березня 1978 р. я був затриманий в м. Чугуєві працівниками ДАІ співробітник видавництва. При мені була духовна література видавництва «Християнин» (460 примірників), яка свого часу видавалася друкарнями СРСР, це посібник для проповідників: «Гомилетика» І. С. Проханова. Література була вилучена, був проведений обшук і вилучили документи, документ на власний автомобіль, 2 шлюбні фотографії друзів, книжкові закладки з малюнками біблійних сюжетів, талони на бензин і інші власні речі. Тримаючи 4 доби в КПУ, мене випустили, незаконно відібравши у мене без суду і слідства мій особистий автомобіль «Жигулі» ВАЗ 21011. Без санкції прокурора на арешт і не видавши ніяких документів про вилучення. Документи на автомобіль і водійське посвідчення мені на сьогоднішній день не повернуто. Так як я за професією водій – я позбавлений можливості продовжувати роботу...»⁷⁸⁸.

Політика вандалізму, а саме конфіскації і руйнування церков, молитовних будинків була започаткована ще в 20-х рр., у 30-х рр. набула масового характеру. Знавіснілі атеїстичні кампанії призводили до того, що руками комуністів-руйнівників були знищені церкви, які мали не лише культове значення, а й відносилися до пам'ятників культурної спадщини українського народу. У кращому випадку молитовні будинки побудовані руками і за гроші віруючих членів церкви ЄХБ передавалися на потреби міністерства культури, їх перетворювали на бібліотеки, хати-читальні, де були створені експозиції, виставки на атеїстичну та іншу ідеологічну тематику, у гіршому – у культових спорудах влаштовували зерноскховища, конюшні тощо.

Віротерпима політика Й. Сталіна не припинила знищення матеріальних цінностей громад ЄХБ, для яких вони мали духовне значення. Молитовні будинки без будь-яких санкцій відповідних органів забирали на свій баланс

⁷⁸⁷Бюллетень № 51 Совета Родственников узников... С. 15-16.

⁷⁸⁸Там само. С. 16.

облвиконкоми, райвиконкоми, голови колгоспів та керівники радгоспів. У Раду з питань релігійних культів надходили тисячі листів віруючих щодо повернення конфіскованих молитовних будинків та іншого церковного майна⁷⁸⁹.

В одному з багатьох листів до уповноваженого у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в Українській СРСР громада села Башуки Почаївського району Тернопільської області наголошувала, що ми євангельські християни-баптисти побудували молитовний будинок у селі Башуки 1936 р., у якому відбувалися богослужіння. В 1945 р. будинок було зареєстровано уповноваженим з релігійних культів у Тернопільській області як молитовний будинок, де відбувалися богослужіння по 15 квітня 1952 р. Указаного числа працівники району в присутності активу села без жодних причин виламали двері та всі матеріальні цінності винесли з будинку, і розмістили у ньому сільський клуб. Тому просимо заступитися за нас і дати нам можливість далі проводити наші богослужіння в нашому молитовному будинку, а також повідомити нас про результати. Комітет громади Євангельських християн баптистів. 5 підписів⁷⁹⁰.

В період хрущовської так званої «відлиги» у віруючих ЄХБ продовжували конфісковувати та руйнувати молитовні будинки. У віруючого Романчука П. з Харкова був конфіскований будинок на користь держави. У ньому розмістили бібліотеку⁷⁹¹. Так, «22 серпня 1965 р. в станиці Щетов, Ворошиловградської обл. у Єфанова Георгія Іларіоновича після богослужіння о 21 годині вечора ватага комсомольців у кількості 60 осіб під керівництвом Адамчука, який ще вдень заявив: «Беріть у руки, хто що може, і бийте, що потрапить під руки». Щільним ланцюгом оточили садибу Єфанова. Знищивши 50 метрів огорожі, накинулися на фруктовий сад, 11 фруктових дерев було

⁷⁸⁹Сведения о наличии церквей и молитвенных домов по областям Украинской ССР за 1949 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 78. Л. 1-100.

⁷⁹⁰Переписка старших пресвитеров ВСЕХБ по вопросам относящийся к религиозным культурам за 1952 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 135. С. 13.

⁷⁹¹Бюллетень № 1 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1970. Москва. С. 11.

знищено. Єфанову Георгію, який вийшов у сад завдали ударів в обличчя, після чого зникли в ліс. Через 30 хвилин всі повернулися продовжувати погром, цеглою, кілками по паркану, розбили вікна, віконниці, двері. Увірвалися в будинок. У будинку знищили: радіолу ВЄФ «Аккорд», настільний годинник, настінні годинники, віконні фіранки, гардини, штори, диван, дзеркало, велосипед «Рига», столи, портрети, фотографії, 50 тарілок, 32 миски, каструлі, бочки. Перетворившись на мародерів, вони витягли з льоху консервування та виносячи на подвір'я розбили: 18 трилітрових банок малинового варення, 3 банки по 4 літри з малиною, 12 літрів зі сливами. Деякі речі потягли з собою. На довершення розвалили трубу і побили собаку»⁷⁹².

У 1978 р. на території садиби Бондаренко В. А., за адресою: м Харків, пров. Жовтневий № 4 було зруйновано приміщення, де проводилися збори віруючих ЄХБ м. Харкова. Як розгони в Мерефі, повідомляли очевидці, так і руйнування молитовного приміщення в Харкові, відбувалися під посиленою охороною працівників міліції й дружинників⁷⁹³.

Крім вилучення духовної літератури, комуністичний режим матеріально обкрадав вірян, встановивши чималі штрафи за релігійну діяльність, зокрема за присутність на молитовному зібранні як у зареєстрованому, так і незареєстрованому молитовному будинку, за перебування на хрещенні новонавернених, весіллі віруючих та поховальних церемоніях тощо. Наприклад, віруючий Лященко А. Е. при пенсії 39 руб. 60 коп. вже оштрафований на суму до тисячі рублів. А 18 червня він і дев'ять інших одновірців, які зібралися в приватному будинку, були буквально підняті з колін і засуджені на терміни до 15 днів кожен на підставі... «Указу Президії Верховної Ради СРСР від 15.02.1962 року Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції і дружинників»⁷⁹⁴.

⁷⁹²Бюллетень № 1 Совета Родственников.... 1971. С. 12.

⁷⁹³Там само. С. 11-14.

⁷⁹⁴Там само. С. 28.

За інформацією оприлюдненою Л. Вінс у 1970 р. в заключному слові в суді було повідомлено, що починаючи з 1961 по 1970 рр. за присутність на богослужіннях із віруючих утримали штрафів на суму 96400 рублів⁷⁹⁵. За неповними підрахунками Ради родичів в'язнів за серпень 1961 – серпень 1971 рр. віруючі оштрафовані на суму понад 112 тисяч рублів за участь у молитовних богослужіннях⁷⁹⁶. У 1972 р. віряни заявляли уже про «штрафи більше, ніж на 200 тисяч рублів за 11 років. В рахунок штрафів органи влади стягували через суди: меблі, худобу, одяг, цеглу, приймачі й пральні машини та ін.»⁷⁹⁷.

У м. Ківерці Волинської області за присутність на одному богослужінню одинадцять віруючих були оштрафовані на суму 550 руб., а за минуле богослужіння 6 червня, де облавою на віруючих керував голова міськради т. Трикоз та майор міліції т. Демчук, порушивши богослужіння, вісім віруючих піддали штрафу через адміністративну комісію на 440 руб. У першому випадку на адміністративну комісію для штрафу були викликані навіть ті, хто вже понад чотири роки відсутній: Боско Віталій Н., який з 1968 р. відбуває термін ув'язнення, Кінах Іван Д. – помер у 1966 р., оштрафований Чех Йосип, який перебував в день богослужіння на виробничій роботі»⁷⁹⁸.

Багатодітні сім'ї неодноразово отримавши штраф, не могли його сплатити, тому виконавчі служби УРСР конфісковували їхнє майно в рахунок штрафів. У одному з листів до вищих органів влади було повідомлено, що «07.04.1974 р. мене і мою сім'ю за присутність на богослужбовому зібранні переписали, потім оштрафували чоловіка й доньку по 50 рублів, що й утримали з зарплати. У зв'язку з тим, що я як багатодітна мати не працюю і не маючи з чого утримати, за рішенням народного суду Бабушкінського р-ну

⁷⁹⁵Бюллетень № 1 Совета Родственников... С. 4.

⁷⁹⁶Бюллетень № 12 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1973. Москва. С. 2.

⁷⁹⁷Бюллетень № 16 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1972. Москва. С. 3.

⁷⁹⁸Бюллетень № 10 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1972. Москва. С. 8.

м. Дніпропетровська суддя т. Ткаченко М. А., що прийшов на квартиру 27 травня цього року, склав акт опису домашніх речей загального користування, холодильник «Дніпро», оцінивши в 150 руб., для покриття штрафу 50 руб.»⁷⁹⁹. Як зазначали віруючі, «штрафують за те, що збираємося, незважаючи ні на які обставини: пенсіонер чи інвалід, або з дев'ятьма дітьми. Мінімальний штраф установлений: 50 рублів. Для багатьох ця сума становить більше половини заробітку за місяць»⁸⁰⁰.

Віруючі повідомляли, що їх штрафують навіть і за відвідування зареєстрованої громади. Так були оштрафовані за відвідування зареєстрованої громади м. Харцизька 8 листопада 1978 р. Марченко В. І. – 20 % із зарплати, Джурик Г. Ф. – 20 % із зарплати, Гончарова Г. Н. – 15 руб. Ми позбавлені можливості відвідувати інші міста⁸⁰¹.

Матеріальні, моральні збитки та фізичні травми отримали віряни під час розгонів міліцією та дружинниками весільних церемоній, проводів молодих братів в армію. За словами віруючих «16 травня 1978 р. був розгромлений в Мерєфі Харківської області весільний бенкет, вилучена палатка, матеріали і будівельний інструмент, духовна література, музичні інструменти на загальну суму 1000 рублів»⁸⁰². «Через два дні, повідомляли віруючі Харкова, 18 травня 1978 р. влада зробила нечуване нове насильство над віруючими. У селищі Науковий Харківського району посилені наряди міліції, дружинників перешкодили проведенню проводів в армію призовників: Бовдирь Леоніда Миколайовича, Бовдирь Анатолія Миколайовича і Андрейченко Анатолія Олександровича. Друзі, які прийшли на прощальний вечір, не були допущені до дому. А друзів, які їхали в машині, що належить Арябінському А., зупинили працівники ДАІ і зажадали довести, що вони не вірять Богу (заматюкатися).

⁷⁹⁹Бюллетень № 16 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1974. Москва. С. 22.

⁸⁰⁰Там само. С. 16.

⁸⁰¹Бюллетень № 60 Совета Родственников узников.... 1979. С. 37.

⁸⁰²Бюллетень № 54 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1978. Москва. С. 44.

Але отримавши відмову, тут же, зі словами «баптисти», висадили їх і, пославшись на нібито, що мало місце порушення правил дорожнього руху, зняли з машини номери»⁸⁰³.

Отже, громада ЄХБ у результаті деструктивних дій тоталітарного режиму понесла значні духовні та матеріальні втрати. Сталінський режим підпорядкувавши вище керівництво громади ЄХБ партійним контролюючим органам, значно обмежив духовне служіння віруючих та їхній поступальний розвиток. Духовні втрати громада ЄХБ понесла в результаті знавіснілої хрущовською атеїстичної кампанії, яка узаконила антиєвангельські положення запуснені спецслужбами КДБ та призвела до розколу громади ЄХБ. У результаті духовної травми вище керівництво громади (ВРЄХБ і Ради церков) так і не змогло примиритися і об'єднатися в єдиний союз. Це значно послабило їхні духовні позиції, яку вони не змогли подолати навіть після краху СРСР.

4.2. Кількісно-якісна характеристика засуджених та ув'язнених за релігійні переконання

Від другої половини 40-х рр. ХХ ст. до початку 60-х рр. ХХ ст. тоталітарна система не проводила масових арештів віруючих ЄХБ. Оскільки всі громади Євангельських християн і баптистів були офіційно зареєстровані та підконтрольні ВРЄХБ. Системні гоніння на вірян, які супроводжувалися засудженням і ув'язненням на тривалі терміни покарання, розпочалися після утворення опозиційної групи так званих «ініціативників», які були незгодні з атеїстичним курсом М. Хрущова та новими положеннями ВРЄХБ.

За інформацією Ради родичів в'язнів загалом у СРСР за 10 років починаючи з 1961-1971 рр. близько 650 служителів засуджені до позбавлення волі від 1 року до 10 років таборів. Сотні засуджені до малих тюремних

---

⁸⁰³Бюллетень № 54 Совета Родственников узников...1978. С. 14.

термінів до 15 діб.⁸⁰⁴. За час з 1961 р по 1 березня 1973 р. засуджено 676 осіб. Без батьківського піклування залишилася 3135 дітей⁸⁰⁵. Отже, ця статистика свідчить про системні гоніння в СРСР за релігійні переконання.

За оприлюдненою інформацією Ради родичів в'язнів було здійснено вибірку прізвищ ув'язнених євангельських християн-баптистів, заарештованих і засуджених за релігійні переконання в УРСР за період з 1962-1969 рр. Наведені відомості (дод. А, табл. 1.4.2)⁸⁰⁶ свідчать, що комуністичний режим дуже жорстоко переслідував опозиційних вірян за релігійні переконання. Зазвичай за місіонерську діяльність та релігійну роботу з дітьми та молоддю більшість віруючих отримали дуже великі терміни покарання, зокрема 5 років суворого режиму та 5 років поселення. Особливо суворі покарання отримали учасники демонстрації в Москві 1966 р. Згідно наведеної таблиці це були чоловіки, які мали велику родину (5-10 дітей), працьовиті, чесні громадяни з загостреним почуттям справедливості та Віри в Бога.

Починаючи з 1969 р. терміни покарання почали поволі зменшуватися для тих, хто перший раз був засуджений за релігійні переконання (3 роки загального режиму). Повторні терміни покарання і надалі для активу Ради Церков були довготривалі, крім того, їх ув'язнювали з конфіскацією майна. Це боляче відбивалося на матеріальному становищі їхніх багатодітних родин, вони залишалися без засобів існування. Тому незареєстровані релігійні громади матеріально підтримували такі сім'ї. Загалом за неповними відомостями за

---

⁸⁰⁴Бюллетень № 6 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1972. Москва. С. 2.

⁸⁰⁵Там само. С. 2.

⁸⁰⁶Бюллетень № 6 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1972. Москва. С. 29-33.; Бюллетень № 11 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1973. Москва. С. 10-13.; Бюллетень № 12 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1973. Москва. С. 2.; Бюллетень № 25 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1975. Москва. С. 35-39.; Бюллетень № 30 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. 67 с.; Бюллетень № 31 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. Москва. С. 23-27.; Бюллетень № 33 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. С. 24.

період з 1962-1969 рр. було ув'язнено 25 осіб чоловічої статі майже всі репродуктивного віку (дод. А, табл. 1.4.2).

За інформацією Ради родичів в'язнів на початку 70-х рр. ХХ ст. репресії щодо євангельських християн-баптистів лише посилювалися. Загальна кількість заарештованих у 1970 р. становила – 40 осіб; За короткий період з 11 квітня 1971 по 15 липня 1971 було заарештовано і засуджено 17 віруючих євангельських християн-баптистів. Загалом у 1971 р. – заарештовано 49 осіб; 1972 р. – заарештовано 63 особи, у тому числі 1 жінка; 1973 р. – заарештовано 44 особи тільки за 5 місяців; на 15 червня 1973 р. у в'язницях перебувало 187 ув'язнених⁸⁰⁷. Дітей залишилися без батьківського піклування 323 особи. Звільнилися після закінчення терміну 62 особи. Померли в тюрмах 1 людина за січень і лютий 1973 р. Заарештовано 15 осіб на 1 березня 1973 р. Знаходилося в ув'язненні – 181 особа. Уцілому за час з 1961 р по 1 березня 1973 р. засуджено 676 осіб. Без батьківського піклування залишилася 801 дитина⁸⁰⁸. Ці цифри засвідчували продовження цілеспрямованої боротьби комуністичного режиму проти громад Євангельських християн-баптистів у 1970-х рр.

За свідченнями віруючих, «в основу всіх стандартних, як близнюки схожих один на одного, вироків, у першу чергу лягають релігійні переконання наших братів і сестер. Багато проходять у справах як свідки, розповідають, що сидять на лаві підсудних за те, що читали Біблію, співали пісні, розповідали вірші релігійного змісту. Але щоб створити видимість загрози і показати підсудних наших братів й сестер страшними злочинцями, додають, що нібито підсудні брати і інші проповідують, закликаючи віруючих боротися з ворогами, які їх гноблять. За такими мотивами засуджені й арештовані: 1. Горобець Броніслав Петрович, м. Броди Львівської обл. 2. Вібе Арон Аронович, м. Павлодар 3. Ястребов Володимир Степанович, м. Харків 4. Горобець Броніслав Петрович був заарештований біля віконця ощадної каси. Він

⁸⁰⁷Бюллетень № 12 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1973. Москва. С. 2.

⁸⁰⁸Там само. С. 2.

змушений був передати гроші маленькій дівчинці – доньці, яку тримав за руку і послідувати до в'язниці. Плачуча дівчинка побігла додому повідомити мамі, що тата заарештували міліціонери⁸⁰⁹.

У 1972 р., як свідчать цифри карально-репресивні заходи влади щодо віруючих посилювалися. За даними Ради родичів в'язнів за останні шість місяців 1972 р. заарештовані та засуджені нижченаведені служителі церкви – віруючі ЄХБ: «1. Голуб Василь Андрійович, 1930 р.н., м. Ворошиловград. 2. Балацький Анатолій Микитович, 1939 р.н., м. Ворошиловград. 3. Морозов Мирон Петрович, 1891 р.н., м. Кривий Ріг. 4. Бібленко Іван Васильович, 1928 р.н., м. Кривий Ріг. 5. Козаченко Віктор Григорович, 1919 р.н., м. Кривий Ріг. 6. Камільчу Авраам Михайлович, 1928 р.н., м. Кривий Ріг. 7. Потоцький Микола Прокопович, 1937 р.н., м. Кривий Ріг. 8. Артюх Володимир Андрійович, 1927 р.н., м. Рівне. 9. Олейников Тимофій Іванович, м. Рівне. 10. Капетій Василь Вікторович, 1934 р.н., м. Пирятин. 11. Темчук Григорій Андрійович, 1910 р.н., м. Хотин. 12. Беляшов Михайло Опанасович, 1930 р.н., м. Чернігів. 13. Маховик Степан Мефодійович, 1931 р.н., м. Чернігів. 14. Батурин Микола Георгійович, м. Шахти»⁸¹⁰. Загалом за період з початку 1970-х рр. до 1982 р. в УРСР було засуджено та ув'язнено 96 осіб чоловічої статі майже всі репродуктивного віку (дод. А, табл. 2.4.2)⁸¹¹.

У 1970-х рр. розпочалися арешти жінок, багатодітних матерів, які брали участь у роботі Ради родичів в'язнів, клопоталися за звільнення своїх чоловіків та рідних одновірців. За приблизними підрахунками лише протягом 1969-

⁸⁰⁹Бюллетень № 12 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1973. Москва. С. 2-8.

⁸¹⁰Бюллетень №10 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1972. С. 1- 9.

⁸¹¹ Бюллетень № 12 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1973. Москва. С.2.; Бюллетень № 25 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1975. Москва. С. 35-39.; Бюллетень № 30 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. 67 с.; Бюллетень № 31 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. Москва. С. 23-27.; Бюллетень № 33 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. С. 24.

1976 рр. різні терміни покарання за релігійну діяльність отримали 10 жінок (дод. А, табл. 3.4.2). Серед них були багатодітні матері. Саме завдяки жінкам ув'язнених, їхній відвазі та ризику пов'язаного з поширенням інформації про жорстокі гоніння за віру в Бога, світ дізнався правду про стан свободи сумління в СРСР.

Проявляючи удавану гуманність щодо жінок та багатодітних матерів, комуністичний режим перед підписанням Гельсінської декларації (30 липня-1 серпня 1975 р.) у червні 1975 р. звільнив із місць позбавлення волі за амністією 5 жінок співробітниць видавництва «Християнин». Зокрема Гриценко Катерину Іванівну, Коротун Іду Данилівну, Кожем'якіну Тетяну Сафронівну, Львову Надію Герасимівну, Тарасову Зінаїду Петрівну, як сказано в документі про помилування, у зв'язку з Міжнародним роком жінки. Звільнені по амністії жінки-християнки звернулися до міжнародних організацій та радянських органів влади з проханням про помилування заарештованих у справі видавництва «Християнин» органами КДБ в 1974 р. братів по Вірі: Арестова Якова Степановича, Гауера Євгена Кільяновича, Підченка Віталія Івановича, Пікалова Віктора Анатолієвича, Шоху Петра Максимовича. Усіх їх засудили до різних термінів ув'язнення від 2,5 до 4 років табірною режиму. Багаторічний в'язень сумління Шоха П. М. отримав найсуворіше покарання 5 років позбавлення волі в таборі суворого режиму (з наступним поселенням на 5 років). Пізніше був звільнений Я. Арестов, а інші ув'язненні продовжували відбувати свої терміни покарання⁸¹².

У 1975 р. була оголошена амністія політичних в'язнів, зокрема і в'язнів сумління. На волю достроково було відпущено 17 в'язнів з радянської України, які мали довготривалі терміни покарання (дод. А, табл. 4.4.2). Проте, як зазначали віруючі, у замість звільнених в 1975 р. знову засуджені: секретар Ради Церков ЄХБ Вінс Георгій Петрович, 1928 р.н., м. Київ, вул. Сошенко, 11-б на

---

⁸¹²Бюллетень № 32 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. Москва. С. 19.

10 років; Стецюк Петро Іванович, 1955 р.н., – 1,5 року, м. Львів, вул. Костичева. Таким чином, список ув'язнених весь час був на рівні 100 чоловік⁸¹³.

Незважаючи на періодичні затишшя, влада продовжувала розганяти молитовні зібрання, у багатьох випадках з побиттям віруючих і подальшими штрафами. Як зазначали свідки подій, «деякий час у 1975 р. влада щодо вірян ЄХБ знаходилася в якомусь очікувальну стані. Потім наступними діями з'ясувалася нова тактика боротьби – загальна примусова реєстрація церков або громад в УРСР. В улесливих і брехливих обіцянках пропонується громадам реєструватися без вказівки приналежності до Ради церков і заборонялося включати в заяву Статут церкви, який є основою для реєстрації»⁸¹⁴. За словами віруючих ЄХБ, «багато хто з одновірців громад, зареєстрованих таким чином, опинилися обдуреними і у владі постійного терору з наказами застосовувати законодавство про релігійні культу в церковній життя, як, наприклад, – названа Вами експериментальна реєстрація Київської громади, що входить до складу громад Ради церков. Райвиконком м. Києва за участі і за посередництвом уповноваженого з справах релігій м. Києва т. Руденка спочатку вручив реєстрацію громаді самовільно на умовах автономії, потім після протесту церкви, змінив назву реєстрації без вказівки духовного центру, на підставі невідомого для неї протоколу № 2, який нібито перебуває в м. Москві»⁸¹⁵.

У другій половині 1970-х рр. активні віряни, прихильники Ради церков мали уже за плечима по два і більше термінів ув'язнення. Більшість із них довгий час не бачили своїх дітей, які на волі також піддавалися гонінням з боку комсомольського-партійного активу шкіл. Дружини в'язнів сумління тяжко працювали, щоб прогодувати своїх дітей, їм неможливо було влаштуватися на роботу за спеціальністю, тому виконували вони саму тяжку роботу, на яку не погоджувалися більшість пересічних жінок. Загалом за період із 1977-1982 рр. було засуджено та ув'язнено в радянській Україні 30 осіб (дод. А, табл. 5.4.2).

⁸¹³Бюллетень № 29 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. Москва. С. 3.

⁸¹⁴Там само. 1976. С. 4.

⁸¹⁵Там само. С. 4.

Окрема стаття 249 «а» в кримінальному кодексі СРСР була присвячена військовозобов'язаним, які відмовлялися брати в руки зброю. Зазвичай, це були юнаки з багатодітних сімей віруючих в'язнів сумління ЄХБ або п'ятидесятники. Так за даними родичів в'язнів лише в УРСР було засуджено з 1973-1980 рр. 7 молодих чоловіків, один з яких мав 4-о дітей (дод. А, табл. 6.4.2)⁸¹⁶.

Комуністичний режим не лише ув'язнював на довготривалі терміни покарання за релігійні переконання, але й жорстоко розправився з непокірними віруючими. Радою родичів в'язнів засвідчено 5 випадків доведення до смерті чоловіків, які були гарними християнами та здоровими людьми до того, як потрапили в лещата виконавців тоталітарної системи (дод. А., табл. 7.4.2)⁸¹⁷.

У 1980-х рр. тоталітарна влада продовжувала переслідувати віруючих за релігійні переконання. Станом на 1 січня 1982 р. в ув'язненні перебували 130 членів незареєстрованих церков ЄХБ. 19 жовтня 1984 р. в м. Ківерці Волинської обл. був заарештований Віталій Миколайович Божко (1949 р.), батько 6-и дітей. Разом з ним заарештований також Василь Леонтійович Слюсар (1930 р.)⁸¹⁸.

За повідомленням бюлетеня «5 листопада 1984 р. був заарештований Володимир Миколайович Романюк (1958 р.). Він раніше, 26 серпня 1984, був затриманий при транспортуванні релігійної літератури разом з Михайлом Юркевичем, але тоді їх обох через 15 днів відпустили. Зараз В. Романюк

⁸¹⁶Бюллетень № 29 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. Москва. С. 8-9; 15; Бюллетень № 30 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. Москва. С. 8-9; 37; Бюллетень № 69 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1979. Москва. С. 32-34; 37; Копии приговоров народных судов по обвинению в нарушении законодательства о религиозных культах (присланные уполномоченным Совета в 1980 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф.4648. Оп.7. Д.149. Л.1; 108-110; 178; Преследование баптистов (1982, 1-15). Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. № № 1-15 января 1982. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13/>.

⁸¹⁷Бюллетень № 29 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. Москва. С. 4-6; Бюллетень № 37 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1976. Москва. С. 3-4; 37.

⁸¹⁸Преследование баптистов (1982, 1-2). Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. № 1-15 января 1982. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13/>.

поміщений в СІЗО м. Рівне. Юркевич М. (1955 р.) заарештований через кілька днів після В. Романюка⁸¹⁹.

Як зазначено в бюлетені «у 1985 р. багатодітна віруюча Уляна Германюк, яка втратила здоров'я перебуваючи в таборі в Одеській області у важкому стані була транспортована в лікарню. Табірна адміністрація повідомила про це її дітей і (що є винятковим) дозволила їм перебувати біля ліжка матері. Стан її дуже тяжкий⁸²⁰. 10 жовтня 1986 року був заарештований віруючий із Херсону, багатодітний батько Олександр Сергійович Спиридонов (1950 р.)»⁸²¹.

У жовтні 1986 р. у Вінниці була арештована Леоніда Антонівна Машницька. Пізніше її засудили до 2,5 років таборів загального режиму з відстрочкою виконання вироку до квітня 1988 р. 25 листопада 1986 р. заарештований в Дніпропетровську за релігійні переконання Іван Опанасович Петренко (1922 р.)⁸²². Ці відомості свідчать, що радянський режим практично до свого краху продовжував переслідувати та ув'язнювати віруючих незареєстрованих громад ЄХБ.

Отже, комуністичний режим безжально розправився зі своїми громадянами лише за те, що вони мали свої релігійні переконання. Політика «примирення з релігією» Й. Сталіна зупинила масові арешти віруючих. Комплексні карально-репресивні акції щодо віруючих розпочалися в 1960-х рр. і продовжилися майже до кінця 1980-х рр. Вони супроводжувалися засудженням і ув'язненням опозиційних євангельських-християн баптистів на тривалі терміни покарання.

⁸¹⁹Преследование баптистов (1982, 1-2)...

⁸²⁰Преследование баптистов «№ 1-15 января 1985». Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13/>.

⁸²¹Преследование баптистов (1986, 1/2-3). Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. № № ½-31 января 1986. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13/>.

⁸²²Преследование баптистов (1987, 1/2-3). Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. № № ½-31 января 1987. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13/>.

4.3. Морально-етичний образ засуджених та членів їхніх родин

4.3.1. Долі родин духовних лідерів опозиційного руху євангельського-баптистського братства

Тоталітарна система жорстоко розправилася з так званими політично неблагонадійними, до яких відносилися віруючі ЄХБ. Вони постійно поповнювали лави засуджених у в'язницях, концтаборах та виправних трудових колоніях. Навіть після відбуття термінів ув'язнення віруючі залишалися під пильним наглядом органів спецслужб. Після закінчення Другої світової війни, незважаючи на офіційно проголошену Й. Сталіним політику «примирення» з більшістю релігійних конфесій, де-факто продовжувалося тоталітарною владою систематичне упослідження, цькування та переслідування віруючих ЄХБ.

Після смерті Й. Сталіна почалася часткова реабілітація політичних засуджених, у тому числі й в'язнів сумління. Багато з них повернувшись до своїх родин, побачили на власні очі, що система продовжує неконструктивну політику щодо релігійних громад. Таке протиріччя між офіційними заявами і реальними справами викликало обурення та спротив. Деякі з них почали активно спілкуватися з братами та сестрами щодо справжньої свободи сумління та віросповідання в СРСР.

Особливо ретельно органи КДБ стежили за активними вірянами, які займалися місіонерською діяльністю, що було заборонено. Так, О. Прокоф'єва перший раз за проповідницьку діяльність було арештовано наприкінці 1953 р. і засуджено за антирадянську діяльність, як зазначено в об'яві в громадах, «оскільки він багатом заявляв, що радянська влада не від Бога, а від антихриста. Звільнившись із ув'язнення в 1957 р. він в 1958-59 рр. знову почав

відвідувати громади і вірян, проводячи нелегальну діяльність спрямовану проти нашого братського союзу ВРЄХБ і керівництва наших громад»⁸²³.

Нова хвиля репресій щодо віруючих ЄХБ розпочалася з утвердженням одноосібної влади М. Хрущова в Кремлі. Ним було офіційно проголошено антирелігійний курс, який передбачав посилення атеїстичної пропаганди з метою остаточного знищення усіх релігійних культів. Знавісніла «хрущовська антирелігійна політика» та її законодавчі ініціативи, які були спрямовані проти релігії та віруючих, зокрема «Інструктивний лист» і «Положення» опубліковані від імені ВРЄХБ в 1960 р., спровокували опозиційний рух у середині ЄХБ. Опозиційні віруючі, виступаючи за дотримання радянською владою законів про свободу сумління та віросповідання, перші потрапили в лещата комуністичного режиму. Це були переважно члени Оргкомітету та незареєстрованих громад. Вони й поповнила число в'язнів сумління в місцях позбавлення волі. Так, за даними самвидавних джерел ЄХБ лише в 1960-роках на лаві підсудних опинились 925 віруючих, зокрема 400 були засуджені на невеликі терміни і 525 на триваліші⁸²⁴.

Карально-репресивні заходи, які торкнулася ініціативних віруючих та їхніх близьких, назавжди змінили їхню долю. За підпис під першим «Зверненням всім віруючим ЄХБ» від 23.02.1964 р. Ястребову Ніну (1934-2010), матір 12 дітей, члена Ради родичів в'язнів від початку його заснування (1964-1969), помістили в психоневрологічну лікарню Харківської області, де вона знаходилася протягом місяця. Лише після звернення віруючих громад ЄХБ до вищих органів влади її звільнили від примусових заходів медичного характеру. Протягом 58 р. вона була вірною помічницею чоловікові Ястребову

⁸²³Переписка с старшим пресвитером ВСЕХБ на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1961 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 360. Л. 175.

⁸²⁴Бюллетень № 2 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1971. С. 7.

Володимиру (1952-2010), який ніс служіння благовісника в Харківській області. Він двічі був в'язнем радянських виправних колоній за релігійні переконання⁸²⁵.

Уособленням трагічності антирелігійної політики комуністичного режиму стала доля родини віруючих ЄХБ Андрусенків. Зокрема, Андрусенко Алевтини (02.07.1933-28.02.2013), матері 5 дітей, члена Ради родичів в'язнів з 1977 по 1988 рр. Із чотирьох років вона втратила батька Бджоляника Михея Фроловича, 1878 р.н., постановою Трійки УНКВД Західно-Сибірського краю в 1937 р. засуджений до розстрілу за релігійні переконання. У лютому 1952 р. у Норильську вона прийняла водне хрещення. У червні цього ж року вийшла заміж за Андрусенка Олександра (1926-2012), який відбував термін ув'язнення 5,5 років за відмову від зброї. Його батько Андрусенко Павло, 1900 р.н., постановою Трійки УНКВД у Житомирській області в 1938 р. засуджений до розстрілу за Віру. У шлюбі вони прожили 60 років (1952-2012). У 1963 р. сім'я переїхала на проживання в місто Житомир. 24 жовтня 1966 р. жінка була арештована, її засудили на 3 роки та позбавили материнства за релігійне виховання дітей. Відбувала ув'язнення в харківському жіночому таборі. На побачення до табору приїжджав чоловік із чотирма малолітніми дітьми⁸²⁶.

Табірне начальство пропонувало звільнення: «Дай підписку, що не підеш до розкольників, що будеш відвідувати зареєстровану громаду, і відразу підеш додому до чоловіка, до дітей», але вона відмовилася. Після звільнення А. Андрусенко заявили в прокуратурі, що вона все життя буде перебувати під наглядом правоохоронних органів. У квітні 1986 р. була арештована донька Людмила та засуджена на 2,5 р. за збір і поширення інформації про гоніння. 28 січня 2013 р. А. Андрусенко відійшла у вічність у віці 79 років. В її автобіографії написано: «Загальний термін ув'язнення моїх друзів становить 38,5 років. Служіння в Раді родичів в'язнів я робила за покликом серця. Це

---

⁸²⁵Совет родственников узников евангельских христиан-баптистов
URL: <https://fondsp.cornersafe.net/2459/fondsp/history-pages>.

⁸²⁶Там само. Совет родственников узников...

служіння я здійснювала до звільнення останнього в'язня. Озираючись на пройдений шлях, від серця кажу – «хвала Тобі, Боже!»⁸²⁷.

Отже, доля трьох поколінь цієї родини стала свідченням того, як тоталітарний режим системно боровся з вірянами підриваючи їхнє здоров'я, руйнував життя.

Життя Лідії Вінс (30.03.1907-19.05.1985) стало символом незламності у боротьбі за права віруючих. Л. Вінс народилася 30 березня 1907 р. в Благовіщенську-на-Амурі, в родині віруючих. За свідченням її онуки Наталії Вінс, батьки бабусі були глибоко віруючими людьми, членами церкви євангельських християн-баптистів, і виховували своїх п'ятьох дітей у християнському дусі. Л. Вінс прийняла водне хрещення у 12-річному віці. У 15 років вона вже викладала біблійні уроки в недільній школі⁸²⁸.

У 1927 р. вийшла заміж за Петра Вінса, який ніс у той час служіння пресвітера в Благовіщенській церкві. Через два роки, коли вийшло законодавство про релігійні культи, на християн розпочалися гоніння. У грудні 1930 р. був заарештований і П. Вінс, який прибув до Москви для участі в пленумі Спілки християн-баптистів як представник Далекосхідного братства. Перед початком пленуму він був викликаний в органи НКВС, де йому запропонували проголосувати на пленумі за тих служителів, які були їм потрібні. П. Вінс відмовився це зробити⁸²⁹.

Через кілька днів у Москві він був заарештований і засуджений на 3 роки таборів із наступним поселенням. Після відбуття цього терміну його заарештовували двічі. У 1936 р. його знову заарештували і ще раз, коли приймалася сталінська конституція, звільнили на короткий термін. Останній раз у 1937 р. він був засуджений на 10 років без права побачень і листування. Він більше не повернувся. Як писав його син Георгій Вінс: «Нарешті, в 1995 р., майже 60 років після другого арешту мого батька, КДБ дав згоду на моє

⁸²⁷Совет родственников узников...

⁸²⁸Винс Н. О моей бабушке. К 100-летию со дня рождения Лидии Михайловны ВИНС URL: <http://maxpark.com>

⁸²⁹Служение ближним (строки биографии). *Вестник Истины*. № 3. 1985. С. 13.

прохання надати мені можливість ознайомитися з матеріалами справи. Справа мого батька – 450 сторінок. Читаючи її, я уперше дізнався, що 26 серпня 1937 року мій батько був страчений через розстріл. У той час йому було 39 років. Майже 60 років радянська влада тримала це в секреті»⁸³⁰.

Після арешту чоловіка гоніння на Л. Вінс не припинялися. Її позбавляли роботи і місця проживання, вимагали, щоб вона зреклася чоловіка і його прізвища. Щоб знайти роботу вона змушена була переїхати в Усурійськ. Ось що згадує Л. Вінс про життя в цьому місті: «В Усурійську мене кілька разів викликали на бесіду із слідчим ДПУ. Він мені заявив: «Ви повинні розлучитися з вашим чоловіком – американським місіонером і змінити прізвище. А якщо не погодитеся, то будете заслані на Крайню Північ як дружина ув'язненого. Це в наших руках!»! Я рішуче відмовилася від їх пропозиції. На роботі мене також викликав до себе в кабінет для бесіди головний начальник контори, людина глибоко порядна. Він мені сказав: «Нам органи ДПУ наказали вас звільнити. Мені дуже шкода, але я нічим не можу вам допомогти. І ще я дізнався, що вас повинні відправити до поселення на північ, якщо ви не погодитеся через газету відректися від Бога і розлучитися»⁸³¹.

У післявоєнні роки вона переселилася з сином Георгієм у Київ. У 1960-х рр. Л. Вінс разом із сином приєдналися до незареєстрованої громади ініціативників ЄХБ. Вони підтримали заклик до скликання Надзвичайного всесоюзного з'їзду церкви ЄХБ. Г. Вінс включився в роботу Оргкомітету в серпні 1963 р. А в травні 1966 р. він був заарештований і засуджений на 3 роки. Після його арешту Л. Вінс увійшла до складу Ради родичів в'язнів ЄХБ, а згодом була обрана її головою. За словами Н. Вінс: «Двері нашого будинку були відкриті для усіх, хто страждав і кого гнали. У будь-який час доби до нас могла прийти сестра з ближнього і далекого місця величезної країни і повідомити про арешт її чоловіка, брата, родича. У нашому будинку вона

⁸³⁰Вінс Г. Шестьдесят лет спустя... Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых 5-е издание (72 биографии с фотографиями). Київ: Центр Христианского Сотрудничества, 2006. С. 13.

⁸³¹Вінс Г. П. Тропою верности... С. 105.

знаходила співчуття, підтримку і розраду. Бабуся молилася з нею, давала поради, писала листи в органи влади з клопотаннями. Трохи пізніше до цього служіння долучилися молоді сестри, які допомагали бабусі в цій праці. Вона направляла їх у сім'ї в'язнів, які знаходилися майже в усіх республіках Радянського Союзу. Бабуся говорила їм, наприклад, так: «Їдь у Сибір, ось адреси сімей в'язнів і подивися жіночим оком: чи не протікає у них дах, чи є одяг, їжа, яка потрібна допомога з боку церкви і інше». І таким чином це була реальна підтримка кожній сім'ї»⁸³².

У 1970 р. її саму заарештували і засудили на 3 роки. За спогадами Н. Вінс: «Коли моїй бабусі було майже 64 роки, до нас у будинок постукала міліція і працівники КДБ, зробили обшук і заарештували її. Єдина її провина – допомога сім'ям в'язням. Після суду її відправили до робочого табору м. Харкова, це було і добре, і погано: в робочому таборі кращі умови – нормальна їжа і терпиме ставлення начальства, а погано те, що бабуся була пенсійного віку і фізично працювати їй було дуже важко. І з часом сталося те, чого вона дуже боялася: її перевезли у інший табір, який знаходився за містом, в районі звалища і хімічних заводів. Улітку ув'язнені задихалися від важкого повітря, а взимку страждали від холоду. У бабусі хворіли нирки і їй часто доводилося ходити в туалет, який знаходився у дворі. Взимку, вночі, потрібно було одягнутися і пройти через усю зону. У туалет через великі щілини задував сніг і вітер. Це посилювало хвороби ув'язнених. Хоча в таборі їх ніхто не бив і не знущався, проте умови були настільки важкими й іноді нестерпними, що витримати їх було дуже важко»⁸³³. У 1973 р. у день звільнення Л. Вінс була така слабка, що ув'язнені вели її під руки до воріт табору. Вона не могла ходити і декілька місяців лежала удома. Ситуація на волі не змінилася. Були ті ж труднощі, гоніння, обшуки й арешти друзів. Продовжували своє служіння сестри Ради родичів в'язнів. Після декількох місяців удома вона трохи зміцніла фізично. І перед нею став новий вибір: залишитися в стороні від служіння або

---

⁸³²Вінс Н. О моей бабушке... С. 1.

⁸³³Там само. С. 1.

знову влитися в нього. А це означало знову в'язниця, оскільки на милість влади розраховувати було нічого. Вона прийняла рішення знову стати частиною Ради родичів в'язнів і ще впродовж декількох років продовжувала це служіння⁸³⁴.

У 1974 р. був заарештований вдруге і засуджений до 5 років таборів і 5 років заслання Г. Вінс. Але в квітні 1979 р. після відбуття табірної терміну він був позбавлений громадянства і висланий у США. У червні 1979 р. Л. Вінс зі сім'єю виїхала до сина. Спочатку вона оселилася в Лос-Анджелесі (Каліфорнія), де стала членом російської баптистської церкви «Віфанія» і постійно свідчила про гнаних за Віру членів ЄХБ. У 1981 р. вона переїхала до сина в м. Елкарт (Індіана) і жила там до кінця своїх днів. І яке б не було здоров'я, Л. Вінс незмінно вирушала в дорогу, щоб розповісти про становище віруючих у СРСР. «Не проходите повз їхні страждання!» – Цим закликом до молитов і клопотаннями про гнаних християн зазвичай закінчувалися її виступи⁸³⁵. Отже, терниста доля, релігійна та правозахисна діяльність Л. Вінс та її родини стала доказом того, що віруючі ЄХБ, не жаліючи ні сил, ні здоров'я, і навіть життя відстоювали своє право на свободу сумління і релігійні переконання. Л. Вінс не лише стала рупором правозахисної організації, але й зуміла організувати реальну матеріальну підтримку багатодітним сім'ям віруючих в'язнів-сумління.

Тяжкі випробування випали й на долю родини опозиційних віруючих Козорезових. Життя Олександри (1936-2006) змінилося у 1956 р., коли вона прийняла хрещення в громаді ЄХБ м. Києва. А в 1957 р. вийшла заміж за О. Козорезова, майбутнього благовісника Ради Церков. За проповідування Слова Божого він провів у кайданах 12,5 р. Як і більшість родин євангельського-баптистського братства, їхня сім'я була багатодітною (10 дітей). У 1966 р. чоловіка заарештували за участь в травневій всесоюзній делегації ЄХБ в Москві і засудили на три роки. Із 1966 по 1978 р. О. Козорезова була членом Ради родичів в'язнів, а з 1979 р. – його головою. Дружина в'язня

⁸³⁴Вінс Н. О моей бабушке... С. 1.

⁸³⁵Служение ближним (строки биографии). *Вестник Истины*. № 3. 1985. С. 34-35.

сумління авторка багатьох листів, телеграм, звернень до уряду, редактор «Бюлетеня». За спогадами О. Козорезової: «У 1967 р. Радою родичів в'язнів послано заяву в ООН. На мене порушили кримінальну справу за ст. 1901 КК РРФСР (наклеп на радянську дійсність). Дітей вирішили відібрати і помістити в інтернат. Я разом з вісьмома малими дітьми таємно виїхала з Омська, нелегально проживали в сім'ях віруючих до звільнення чоловіка в 1969 . У 1975 р. сім'я переїхала в м. Ворошиловград. У 1976 р. органи КДБ попередили мене про порушення кримінальної справи, якщо не припиню служіння в Раді. У 1980 році на чоловіка і на мене було порушено кримінальну справу, за будинком було встановлено стеження, прослуховування. 15 грудня 1980 р. виникла загроза мого арешту і заради служіння в Раді я змушена була піти з будинку разом з молодшим сином, залишивши інших дітей на 76-річну маму. 26 грудня 1980 р. чоловіка заарештували і засудили на три роки. 21 серпня 1981 р. відбувся у Ворошиловграді суд, мене засудили до 3 років умовно»⁸³⁶.

Після порушення на О. Козорезову кримінальної справи вона написала в уряд: «Я не можу припинити справу клопотання, поки є хоч один в'язень сумління в Радянському Союзі, поки віруючі переслідуються». У листопаді 1980 р. дорогою на нараду Ради О. Козорезову затримали в Харкові на автовокзалі. У відділенні міліції вона швидким рухом поклала в рот папірець з адресами. На неї накинулися двоє чоловіків (один у цивільному, інший у міліцейській формі). Вона впала. Один давив щелепи, інший твердим предметом розтискав зуби. Тиснули на шийну частину біля щелепи... Вона закричала крізь зуби. Чоловіки, розчаровано залаявшись, сказали: «Проковтнула». Її потягли в міліцію. Дорогою вона нарешті проковтнула папірець з адресами. Після ретельного обшуку її відпустили. О другій годині ночі вона добралася до місця наради. Сестри, побачивши її розпухле обличчя, синці на вилицях і шиї від боротьби з чоловіками, молилися Господу зі

---

⁸³⁶Совет родственников узников евангельских христиан-баптистов URL : <https://fondsp.comersafe.net/2459/fondsp/history-pages>.

сльозами про захист трудівників Ради родичів в'язнів. О. Козорезова продовжувала служіння заступництва до звільнення останнього в'язня в 1988 р.⁸³⁷.

Великий унесок у боротьбу за права віруючих зробила сім'я Ритікових. Галина Ритікова, 07.03.1937 р.н., у 1955 р. прийняла водне хрещення. У 1957 р. вийшла заміж за Павла Ритікова (1930–2013). У 1962 р. П. Ритікова висвятили на служіння пресвітера громади ЄХБ м. Краснодар. У них народилося 10 дітей. П. Ритіков багаторічний в'язень, провів у таборах 12,5 років і 10 років на нелегальному становищі⁸³⁸. Більше 20 років Г. Ритікова виховувала 10-ро дітей у релігійному дусі без чоловіка. Член Ради родичів в'язнів (1968–1988). Із 1970 р. адреса сім'ї була «поштовою скринькою» Ради в'язнів, на яку йшли відповіді на всі клопотання, повідомлення з громад ЄХБ про гоніння. Г. Ритікова несла відповідальність за інформацію про в'язнів України та їхні сім'ї⁸³⁹.

У травні 1978 р. в її будинок прийшли «медпрацівники» з метою помістити вірянку в психіатричну лікарню. Вона змушена була виїхати з дому з трьома малими дітьми, шестеро дітей залишилися вдома. На другий день після її втечі знову приїхала машина швидкої допомоги з медпрацівниками. Вони ретельно обшукали будинок, надвірні споруди, допитали дітей і, не знайшовши Галини Юріївни, поїхали. 7 місяців вона з дітьми переховувалася від переслідування в різних містах СРСР у сім'ях віруючих. У серпні 1979 р. взяли під арешт чоловіка П. Ритікова і сина Володимира за організацію табору для дітей із сімей в'язнів під назвою «Лісова церква», їх засудили на три роки. У цей час у 1980 р. Галині Юріївні видали позовну заяву прокурора м. Краснодона про позбавлення її батьківських прав щодо 6 дітей у віці від 3-х місяців до 15 років, у зв'язку тим, що діти «виховуються в протиріччі з інтересами виховання підростаючого покоління в країні». Виникла загроза

⁸³⁷Совет родственников узников...

⁸³⁸Бюллетень № 7 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1972. С. 4-5.

⁸³⁹Совет родственников узников ...

відібрання у неї судом дітей та передачі їх на виховання державі. Г. Ритікова покинула рідне місто з дітьми. Дев'ять місяців багатодітна мати була змушена тікати з дітьми від переслідування⁸⁴⁰.

У 1970-х рр. репресії щодо віруючих ЄХБ УРСР не припиняються, зокрема за даними бюлетеня Ради лише з 13 грудня 1970 р. по 11 квітня 1971 р. було заарештовано та ув'язнено на різні терміни покарання 4-о вірян, а з 11 квітня 1971 р. по 15 липня 1971 р. 3-є, серед них були засуджені повторно⁸⁴¹. Найбільш резонансним був арешт 21 грудня 1971 р. пресвітера церкви м. Кривий Ріг Петракова Федора, 68-річного інваліда 2-ї групи, який у квітні 1971 р. повернувся після 5-річного ув'язнення суворого режиму⁸⁴².

Комуністичний режим переслідував цілі сім'ї віруючих за віру в Бога. 14 листопада 1971 р. було арештовано в м. Рівно Шиманську Неллі Леонардівну, батько якої, Шиманський Л. І., був заарештований в 1937 р. і потім фізично знищений у таборах, а мати її, Шиманська Н. І., 1949 р., 9 місяців утримувалася в камерах МГБ, і була випущена на волю уже паралізованою і невдовзі померла⁸⁴³.

Атеїстичні суди над віруючими пройшли в містах: Одесі, Києві, Житомирі, Вінниці, Хмельницькому. За 1972 р. список арештованих лише збільшився, зокрема за статтею 138 Карного кодексу УРСР було засуджено 15 віруючих, які отримали від 2,5 до 3 років таборів загального режиму⁸⁴⁴.

В місті Саках Кримської області, з 5 по 19 липня 1973 р. проходив судовий процес над віруючими ЄХБ: П. М. Шохой, І. Л. Будзиновського, Г. А. Романовичем і І. А. Здоровим. Підсудних звинувачували за статтями 138 ч. II і 209 ч. I КК УРСР. Їм було поставлено в провину, що вони відвідували

⁸⁴⁰Совет родственников узников...

⁸⁴¹Бюллетень № 1 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1971. С. 12-15.

⁸⁴²Там само. С.15.

⁸⁴³Бюллетень № 8 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1972. С. 3.

⁸⁴⁴Бюллетень № 10 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1972. С. 33-37.

інші громади, нелегально збиралися, приводили на богослужіння дітей, не дозволяли дітям вступати в піонери, комсомол, не дозволяли дивитися телевизор тощо., придбали духові інструменти для оркестру, утворили касу взаємодопомоги. П. М. Шоха, батька 10-и дітей, звинувачували за участь в делегації віруючих, яка в 1966 р. була біля будівлі ЦК в Москві. Його судили повторно, зокрема 17 липня 1962 р. він був засуджений за 209 статтею, на 4 роки таборів і 3 провів у поселенні⁸⁴⁵. 19 липня 1973 р. був зачитаний вирок: П. М. Шоха – 5 років таборів суворого режиму і 5 років заслання; Г. А. Романович – 4 роки загального режиму і 4 поселення; І. А. Здоров – 4 загального і 4 поселення; Будзиновський до трьох років загального режиму. Після цього процесу судили ще вісьмох віруючих через ненадання свідчень на братів по вірі. Кожен був засуджений до 3-х місяців примусової праці⁸⁴⁶.

Уже на 1976 р. список в'язнів сумління збільшився до 20 осіб, зокрема 4-о вірян повторно отримали по 5 років суворого режиму (Г. П. Вінс, М. Г. Бойко, В. М. Дубовик, П. М. Шоха), 8-о віруючих по 5 років загального режиму, 7-о по 4 роки загального режиму і відповідно 1 отримав 2,5 років загального режиму⁸⁴⁷.

У 1981 р. були заарештовані усі члени РЦ ЄХБ, окрім Крючкова, який переховувався з 1971 р. Розмах судових репресій щодо незареєстрованих громад ЄХБ можна оцінити за такими цифрами: на травень 1982 р. у радянських тюрмах і таборах утримувалось 158 баптистів, що становило половину всіх релігійних в'язнів сумління в СРСР. Лише в УРСР у 1980-1981 рр. засуджено 28 віруючих ЄХБ⁸⁴⁸.

Незважаючи на обіцяну демократизацію в 1985 р. комуністичний режим продовжував репресувати та утримувати активних віруючих незареєстрованих

⁸⁴⁵ *Вестник спасения*. 1974. № 1-2. (45-46). С. 25-26.

⁸⁴⁶ Там само. С. 27

⁸⁴⁷ *Бюллетень № 39 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1977. С. 39-45.

⁸⁴⁸ Захаров Б. Рада родичів в'язнів євангельських християн-баптистів URL: <http://museum.khpg.org/>.

громад практично до кінця 80-х рр. ХХ ст. Зупинилася карально-репресивна машина СРСР лише наприкінці 1980-х рр., коли з місць позбавлення волі був випущений останній в'язень сумління.

Отже, долі багатьох родин вірних євангельського-баптистського братства стали для громадян України символом боротьби за релігійні переконання, і надихнули пересічних віруючих на спротив атеїстичній політиці комуністичного режиму.

4.3.2. Становище в'язнів сумління в місцях позбавлення волі та після відбуття терміну покарання

Із початком атеїстичної кампанії М. Хрущова в'язниці комуністичного режиму були переповнені в'язнями сумління. Саме віруючі, на думку полковника КДБ Секарева, негативно впливали на карних злочинців. Оскільки за встановленою практикою всі засуджені як за побутові злочини, так і за порушення законодавства про культу, відбувають покарання в загальних виправно-трудовах колоніях розповсюджених на території республіки. Засуджені віруючі вільно спілкуються з іншими ув'язненими, проводять серед них релігійну пропаганду, через рідних з волі отримують необхідну літературу⁸⁴⁹. За інформацією Секарева, КДБ відомі факти, коли із таборів виходили колишній карні злочинці, які, будучи втягнуті в таборах в «секти» п'ятидесятників і баптистів, включалися в активну нелегальну релігійну діяльність. Вони почали займати керівне становище в громадах. Щоб запобігти подальшому зросту нелегальних громад за рахунок ув'язнених, полковник КДБ пропонував створити в Україні для всіх засуджених «церковників і сектантів» спеціальну колонію та посилити контроль над ними⁸⁵⁰.

Тому ставлення до в'язнів сумління ЄХБ в місцях позбавлення волі було надзвичайно жорстким, про що свідчать опубліковані в самвидавних

---

⁸⁴⁹Дело № 20 с планами и справками... (1962 г.). Л. 46.

⁸⁵⁰Там само. Арк. 46.

бюлетенях численні листи-клопотання до вищих органів влади та правоохоронних органів їхніх родичів про пом'якшення умов утримання ув'язнених та помилування тих, хто втратив здоров'я в таборах.

Велику роботу з оприлюднення інформації щодо ставлення до арештованих та ув'язнених віруючих здійснювала Рада родичів в'язнів ЄХБ, яка направляла листи-звернення до вищих органів влади СРСР із проханням пом'якшити умови їх утримання, також клопотала за в'язнів сумління перед міжнародними організаціями. Наприклад, численні листи Рада надсилала Голові ради міністрів СРСР А. Н. Косигіну та генеральному прокурору СРСР Р. А. Руденку, у яких повідомлялося про порушення прав та жорстоке ставлення адміністрації таборів до ув'язнених віруючих.

Подібні за змістом листи особливо масово надсилювалися до органів влади в 1970-х рр., що свідчило про системні репресивні заходи щодо членів ЄХБ у місцях позбавлення волі. Так, у 1972 р. в бюлетені були наведені факти та дані смертності в таборах. Зокрема, у листі до Голови ради міністрів СРСР А. Н. Косигіна родичі в'язнів звертають увагу на те, що в тяжких табірних умовах утримуються літні в'язні, які мають хронічні хвороби. За даними Ради, за останні 8 років в ув'язненні померло вісім служителів церкви. Більшість з них були в похилому віці, у межах 80 років, та мали хронічні хвороби серця⁸⁵¹.

Хворим та літнім в'язням цілеспрямовано вчасно не надавалася медична допомога. Повідомлялося, що «в таборі п/я ЯЕ УЧ 308/34 м. Дніпродзержинська Дніпропетровської обл., у тяжкому стані знаходилася 63-річна голова Ради родичів в'язнів ЄХБ Вінс Лідія Михайлівна. Будучи дуже хворою, немає надії, що вона зможе добути табірний термін 3 роки»⁸⁵².

Водночас, в ув'язненні страждали не лише віряни похилого віку, але й молоді. В одному з листів до органів влади мати засудженого на 2 роки за віру в Бога 18-річного юнака Зінченка В. П. писала, що син будучи хворим на ревматизм в таборі Сокиряни Чернівецької області РУ 328/67-А, працюючи на

⁸⁵¹Бюллетень № 10 Совета родственников... 1972. С. 9-10.

⁸⁵²Там само. С. 11.

тяжкій роботі в кар'єрі був доведений до повного виснаження⁸⁵³. Тяжкі умови ув'язнення позначилися на здоров'ї й організмі молодого християнина проповідника Жданівської помісної церкви ЄХБ Мельникова Миколи Івановича, 1941 року народження, який після 9 років таборів, помер 10 серпня 1972 у м. Жданові⁸⁵⁴. Випадки доведення віруючих до фізичного виснаження в таборах набули системного характеру на всій території СРСР.

Численні звернення ЄХБ з приводу незаконних арештів та жорстокого ставлення в місцях ув'язнення щодо її членів до вищих органів влади УРСР та СРСР не мали позитивних результатів. Тому в 1970-х р. за порадою активу Ради рідні в'язнів сумління почала надсилати листи-звернення до міжнародних організацій, зокрема до Міжнародного комітету Червоного Хреста, в Комітет захисту прав людини при ООН, Генеральному Секретарю ООН Курту Вальдхайму про нестерпні умови утримання їхніх рідних у радянських таборах. Наприклад, в одному з листів батьки засудженого за віру в Бога Ткаченка П. І., 1952 р. н., скаліченого в табірних умовах, звертаючись до виконкому Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця в СРСР (СТ ЧХ і ЧП СРСР), вказують на те, що їхні звернення до адміністративних органів СРСР залишилися безрезультатними. «Оскільки, як видно, зазначають вони, керівництво та виконком СТ ЧХ і ЧП СРСР служить насамперед лінії партії, яка спрямована на боротьбу з релігією, а не на гуманне ставлення до людини, незалежно від його світогляду, ми просимо виконком союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця створити комісію для прийняття відповідних заходів. Стан нашого сина, важко травмованого в ув'язненні, продовжує погіршуватися. Лікарі визнають, що необхідно курортне лікування. В умовах в'язниці вони безсилі щось зробити і тому лікування взагалі не проводиться. Але на наші листи, копію останнього ми докладаємо, отримуємо лише цілий ряд штампованих відповідей, суть яких зводиться до пересилання

⁸⁵³Бюллетень № 2 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1971. С. 4.

⁸⁵⁴Бюллетень № 10 Совета родственников узников... 1972. С. 9.

нашого листа однією установою іншої, і зрештою лист потрапляє для розгляду в руки тих, чиї дії власне, потребують розслідування, оскільки вони злочинні. Чи можуть вони спростувати свої ж дії?»⁸⁵⁵.

В іншому листі до Голови виконкому союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, батьки називають діагноз сина Ткаченка П. І.: перелом лівої підочної кістки, розрив симфіза, забій поперекового-хрестового відділу хребта. Забій лівої нирки. Після семимісячного лікування визнаний комісією ЛТЕК інвалідом 2 групи. Все це дуже тривожно, до того додається поступова втрата чутливості і життєздатності лівої сторони тіла. Очевидно, серйозно пошкоджений нерв. Його стан близький до паралічу і недалекий від смерті. І на це спокійно споглядають ті, хто не має права бути байдужим. Можливо лікарі на Ваші запити дадуть оцінку стану здоров'я нашого сина. Ми просимо, створити медкомісію, яка була б у змозі об'єктивно констатувати факт важкого стану здоров'я і клопотати про його звільнення. Ми серйозно побоюємося, що наш син може не дожити до закінчення терміну позбавлення волі, потрібно додати, що в амністії потребує лише винний. З повагою, до Вас підписали: батько, мати, дві сестри, брат. До цього приєднуються і решта наших 5 неповнолітніх дітей. 14.12.1975 р.»⁸⁵⁶.

Становище засуджених в'язнів сумління ускладнювало те, що вони на відміну від інших ув'язнених були позбавлені права і можливості користуватися побаченнями, передачею та достроковим звільненням за гарну поведінку тощо. Зокрема, засудженому до 5-ти років жорсткого режиму Паюнову Федору Акимовичу було відмовлено в особистому побаченні з родиною 12 місяців і вся причина відмови полягала в тому, що він і його родина вірян. Ось що заявив дружині Паюнова табірний Корчагін: «Причин немає ніяких, просто побачення надано іншому»⁸⁵⁷.

⁸⁵⁵Бюллетень № 32 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1976. С. 8-11.

⁸⁵⁶Бюллетень № 10 Совета родственников... 1976. С. 8-11.

⁸⁵⁷Бюллетень № 10 Совета родственников... 1972. С. 9.

Найбільше ув'язнені віруючі потерпали на тяжких примусових роботах, які з часом призводили до каліцтва, а іноді й до смерті. Так, засуджений до 5 років таборів Пічний Петро, батько 6 дітей, відбував термін ув'язнення в нестерпних умовах у м. Сокиряни Чернівецької області заклад РС 328-67. Працював в шахті з видобутку каменю-черепашнику в постійній волозі. Із його листа відомо таке: «Робота дуже важка, норма на одну людину перенести 800 плит, кожна вагою 25-30 кг. Не відчуваю ні рук, ні ніг. Все тіло як не моє. А сьогодні знову потрібно йти на роботу і причому на 3-ю зміну. Після прибуття з етапу, мене викликали в оперативну частину і сказали: «Ти, що до цих пір ще не зрозумів?» І нецензурно облаяли мене. А начальник загону відразу мене зустрів лайкою і наговорив на мене стільки, що я не можу тобі всього переказати; що я залишив вас, що я пов'язаний з Америкою і отримую нелегальну літературу. В шахті нічого не видно із за пилу, який містить в собі 80% вапна. Все це відображувалося на організмі. Руки мої налилися кров'ю і почали лопатися, я їх показав начальнику і просив перевести працювати за фахом, але до цього мені напевно не дожити. Останнім часом мене готували на умовне звільнення, але як правило, християн не звільняють. Бо це жахливо відмовитися від Бога і отримати тимчасову свободу. Тому замість волі мене відправили на етап. Ти не маєш уявлення, що таке етап. 24 дні я перебував у дорозі. Був у Ворошиловградській в'язниці, Харківській та Львівській. Я думав, що не доїду. Адже зараз літо; а нас набивали у «воронки» та вагони. Не було дощів, але ми були мокрі з ніг до голови. Під нашими ногами були цілі калюжі води і все це наш піт. Ми задихалися. Жахливо крутилася голова і нудило. Із нами поводитися як з худобою»⁸⁵⁸.

У місцях позбавлення волі найбільшим тортурам піддавалися саме ті ув'язнені, які відбували повторні терміни покарання за віру в Бога. Адміністрація в'язниць намагалася для них створити нестерпні умови, щоб не тільки морально зламати їхній дух, але фізично покалічити або навіть знищити.

---

⁸⁵⁸Бюллетень № 10 Совета родственников... 1972. С. 10.

Показовою є історія Михалькова Юрія, який 17 березня 1972 р. був арештований третій раз і засуджений до 3 років таборів суворого режиму. У знак протесту проти незаконного арешту та засудження Михальков Ю. протягом 11 діб відмовлявся від прийому їжі. Адміністрація в'язниці до ледве живого в'язня почала застосувати насильницьке годування, яке супроводжувалося застосуванням фізичної сили, через що на його тілі залишилися численні рани і синці. Після етапу в м. Новосибірськ Михалькова помістили в камеру смертників на 3 місяці, потім у карцер на 5 діб, що нагадував морозильну камеру. Після етапування Михалькова до Івдельського управління таборів № 240/4 Свердловської обл., він знову був кинутий у карцер на 10 діб. Коли до Юрія приїхали батьки на побачення, начальник табору заявив: «Ми з нього вичавимо все. І як би йому тут не відбили голови». Його слова звучали дуже жорстко. Листів від нього не пропускають і до нього не допускають»⁸⁵⁹.

Крім того, засуджені віряни в таборах піддавалися додатковому покаранню за молитву і спів християнських гімнів. Також їм заборонялося зберігати і читати Біблію, що для справжнього християнина було тяжким випробуванням. Наприклад, рідними засудженого віруючого Андрющенка П. П. із м. Ворошиловграда було направлено листа до Міністерства внутрішніх справ із проханням дозволити зберігати йому при собі релігійну літературу. Відповідь міністерства на цей запит була такою: «Політвідділ ВТУ МВС УРСР вважає, що адміністрація установи УЛ-314/32 вчинила правильно, заборонивши вашому чоловікові, засудженому Андрющенко П.П. зберігати при собі літературу релігійного змісту. Користуватися нею він може після звільнення з місць позбавлення волі. Заст. начальника політвідділу ВТУ МВС УРСР. Підпис Б. Мілютін»⁸⁶⁰.

У таборах жорстко контролювали не лише кожен крок в'язнів сумління, але й їхні слова та особисте листування. Насамперед, прискіпливій цензурі

⁸⁵⁹Бюллетень № 10 Совета родственников... 1972. С. 11-12.

⁸⁶⁰Там само. С.11-12.

піддавалося їхнє листування з рідними. Якщо в листі були слова із Біблії, його знищували, абзаци релігійного змісту затушовували чорною фарбою. Засуджений до 5-ти років позбавлення волі служитель церкви м. Омська Козорезов Олександр, маючи сім'ю з 9 дітей і дружину, часто не отримувал листів від родини і сім'я від нього, причиною був релігійний зміст листів. При бесіді з дружиною Козорезова загоновий майор Суворов заявив, щоб вона не цитувала в листах своєму чоловікові слова із Біблії, інакше її листи не будуть йому вручатися, або в них будуть викреслені всі тексти з Біблії. «Результат попередження Суворова вже в дії. В отриманому листі від чоловіка слова: «Вітаю вас всіх любов'ю Господа нашого Ісуса Христа» затушований чорною фарбою», – вказувалося в одному з повідомлень Ради»⁸⁶¹. Подібні попередження від начальства таборів отримували майже всі дружини в'язнів совісті.

Після відбуття терміну покарання, вже на волі, віруючих братства ЄХБ продовжували тероризувати правоохоронні органи на місцях. Насамперед, місцева влада віруючим досить часто відмовляла в прописці біля своєї родини, натомість вимагала припинити релігійну діяльність. Також за ними встановлювався постійний нагляд як за тяжкими злочинцями. Такі випадки повторювалися майже з усіма віруючими, які звільнилися з місць позбавлення волі. Так, «22 серпня 1972 р. звільнилася із місць ув'язнення, відбувши 3 роки, молода християнка Дьоміна Віра Максимівна. Відразу ж владні органи м. Змійове розпочали тероризувати її: не видають паспорт, але вимагають підписку про двотижнєве працевлаштування. У крайньому випадку, погрожують судити за дармоїдство»⁸⁶².

У м. Краснодоні колишнім в'язням Ритікову Павлу і Пічному Петру, які відбули по 5 років в'язниці, після виходу з ув'язнення в листопаді 1973 р. оголосили нагляд, зняли відбитки пальців, сфотографували. Заступник начальника карного розшуку м. Краснодона Шеверев заявив: «Протягом місяця

⁸⁶¹Бюллетень № 10 Совета родственников ...1972. С. 11.

⁸⁶²Там само. С. 12.

посадимо». Далі Шеврев заявив: «Відвідування молитовних зібрань є порушенням громадського порядку»⁸⁶³.

Міліцією було оголошено нагляд за ексголовою Ради родичів в'язнів 67 річною Вінс Лідією, яку 1 грудня 1973 р. було звільнено після 3 років ув'язнення⁸⁶⁴.

Зі зміною політичної влади в Кремлі відбулося часткове послаблення антирелігійної політики. Проте в цілому атеїстичний курс залишався без змін. Комуністичний режим продовжував переслідувати очільників та рядових членів ЄХБ. Найбільш жорстоке ставлення було до прихильників незареєстрованої Ради церков ЄХБ. Саме вони продовжували поповнювати лави в'язнів сумління. Окремі з них були засуджені атеїстичним режимом по 5 - 6 разів.

Із другої половини 1980-х рр. зі значним послабленням командно-адміністративної системи відбулася зміна релігійної політики щодо засуджених та покарання за релігійні переконання.

Отже, члени братства ЄХБ піддавалися фізичним та моральним тортурам з боку карально-репресивних органів як під час досудових слідчих дій, а також в таборах на засланні та після відбуття терміну покарання. Найбільш жорстокі умови для віруючих спеціально створювалися в місцях позбавлення волі, зокрема їм вчасно не надавалася перша медична допомога в разі хвороби чи травми на виробництві, що часто призводило до каліцтва або навіть смерті. Вийшовши на волю, більшість в'язнів сумління, незважаючи на втрачене здоров'я та постійний нагляд з боку міліції, прокуратури, місцевої влади, продовжували духовне служіння.

---

⁸⁶³Бюллетень № 13 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1974. С. 5.

⁸⁶⁴Там само. С. 5.

4.4. Організатори й учасники репресій: морально-етичні виміри ХХІ ст.

Постколоніальна Україна потребує декомунізації не лише у вигляді заборони комуністичної партії та її ідеології, яка розпочалася в часи розпаду СРСР та стихійно активізувалася під час ленінопаду в період Революції гідності 2013-2014 рр. Насамперед, щоб не допустити повернення антигуманних практик комуністичного режиму в життя сучасного українського суспільства, є нагальна потреба в проведенні відкритого судового процесу щодо КІРС та усіх тих, хто є причетний до злочинів проти людяності, які не мають терміну давнини.

Враховуючи морально-етичну складову цієї проблеми та відсутність судового рішення щодо злочинів комуністичного режиму проти церкви та вірян, усе ж спробуємо хоча б частково оприлюднити прізвища тих осіб, які були організаторами та учасниками профілактичних та карально-репресивних заходів у ході атеїстичних кампаній у період 40-80-х рр. ХХ ст.

Організаторами масових репресій було найвище керівництво комуністичної партії СРСР. Саме вони на партійних з'їздах приймали рішення щодо антирелігійних заходів. Офіційно ці рішення оприлюднювалися в державній пресі для ознайомлення громадянами з лінією партії. Водночас у рішеннях з'їзду були постанови для службового користування під грифом «цілком таємно», які розсилалися до виконання в республіканські партійні і радянські органи, а також в органи державної безпеки, вони кардинально відрізнялися від тих, що публікувалися. Саме під егідою органів МДБ-КДБ і проводилися профілактичні та карально-репресивні акції спрямовані проти євангельських-баптистських громад у 40-80-і рр. ХХ ст.

Хоча Й. Сталіним у період війни й була проголошена політика «примирення» з Церквою та було відпущено на волю багато релігійних діячів

засуджених у 1930-і рр., які за умови співробітництва з органами держбезпеки погодилися очолити ВРЄХБ. Проте методи роботи спецслужб МДБ-КДБ із пересічними віруючими не змінилися, вони продовжували переслідувати активних членів громад ЄХБ руками Ради з питань релігійних культів. Відповідальним виконавцем за роботу з релігійними громадами, у тому числі і ВРЄХБ став Голова РСРК І. Полянський (1944-1956)⁸⁶⁵, з 1921 по 1947 рр. відомий працівник ВЧК – ОДПУ – НКВС – МВС ССРСР, який у 1930-ті рр. вів справи церковнослужителів⁸⁶⁶. Саме за вказівкою І. Полянського було проведено цілу низку карально-репресивних заходів, спрямованих проти вірних ЄХБ⁸⁶⁷. Уповноваженим у справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР в Українській РСР став П. Вільховий, який виконував усі накази та розпорядження І. Полянського в справах релігії в УРСР. Накази І. Полянського та П. Вільхового щодо обліку та закриття молитовних будинків в останнє десятиріччя правління Й. Сталіна виконували уповноважені Ради в регіонах. Закриття молитовних будинків громад ЄХБ супроводжувалися побиттям та арештами віруючими міліцією та місцевими активістами⁸⁶⁸.

В архівних фондах знаходяться рішення і постанови виконкомів обласних районних Радів депутатів і робітників про закриття молитовних будинків в областях УРСР, у яких досить часто згадуються прізвища тих уповноважених, які найбільше доклали зусиль для впровадження антирелігійних вказівок Голови Ради І. Полянського та Уповноваженого по УРСР П. Вільхового. Дуже прискіпливо виконували всі атеїстичні заходи комуністичного режиму в 1940-1950-і рр. уповноважені РСРК в областях Ворошиловградській області

---

⁸⁶⁵Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Постановления Совета Народных Комиссаров СССР об организации Совета по делам религиозных культов при Совнаркомом СССР (1944 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп.2. Д. 1. Л. 1-5.

⁸⁶⁶Перелік справ Ф.1. «Звідділ УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКВС – КДБ УРСР. ГДА СБУ. Арк. 9.

⁸⁶⁷Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Выписки из протоколов заседаний Совета Министров СССР (1947 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 25. Л. 13-15.

⁸⁶⁸Там само. Л. 13-15.

А. Лиховодов⁸⁶⁹, Львівській П. Кучерявий⁸⁷⁰, Сумській області А. Чаловський⁸⁷¹, Вінницькій області Пумков⁸⁷², Волинській області Прокопенко⁸⁷³, Сталінській області Левенков⁸⁷⁴, Київській області і місту Києву Олейников та ін⁸⁷⁵.

Після смерті Й. Сталіна очільники спецслужб СРСР, які були організаторами численних злочинів проти людяності в 30-40-х рр., були звільнені зі служби й позбавлені військових звань (В. Сергієнко, С. Савченко, М. Ковальчук)⁸⁷⁶, П. Мешика було заарештовано в 1953 р. за справою Л. Берії і розстріляно в Москві⁸⁷⁷. Їх покарали очільники тоталітарної системи, які прийшли до влади після смерті Й. Сталіна. Головою КДБ при РМ УРСР з 6 квітня 1954 по 16 липня 1970 рр. був призначений генерал-полковник

⁸⁶⁹Решения и постановления исполкомов областных районных Советов депутатов и трудящихся о закрытии молитвенных домов по областям Украинской ССР (1945 г.). ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 2. Л. 1.

⁸⁷⁰Переписка зі старшими пресвітерами в Україні щодо питань, які відносяться до релігійних культів за 1947 рік. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 34. Арк. 1-2; Доповідні записки обласних уповноважених ради про релігійну ситуацію та про процеси, явища, які відбуваються в релігійних громадах. ЦДАВОВУ України. Ф. 648. Оп. 2. С. 88. Арк. 13.

⁸⁷¹Переписка зі старшими пресвітерами ... (1947 г.). Арк. 1.

⁸⁷²Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ УССР (1946 г.). ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 12. Л. 84.

⁸⁷³Списки закрытых и переданных по культурные цели молитвенных домов по областям УССР за 1953 г. и ведомость о движении верующих по Волынской области за 1944-1953 годы. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 161. Л. 47.

⁸⁷⁴Переписка с уполномоченным Совета по Запорожской и Закарпатской, Измаильской и Киевской областей Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов. Том II. (1949 г.). ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 71. Арк. 114.

⁸⁷⁵Доповідні записки обласних уповноважених ради про релігійну ситуацію та про процеси, явища, які відбуваються в релігійних громадах. ЦДАВОВУ України. Ф. 4648. Оп. 2. С. 88. Арк. 1.

⁸⁷⁶Сергієнко В. Т. Юридична енциклопедія: [у 6 т.]. ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П-С. 736 с.; Савченко С. Р. Юридична енциклопедія: [у 6 т.]. ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П-С. 736 с.; Ковальчук Микола Кузьмич URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

⁸⁷⁷Вронська Т. В. Мешик Павло Якович. Енциклопедія історії України: у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла – Мі. С. 631. 784 с. URL: <http://www.history.org.ua/>.

В. Нікітченко (1908-1992 рр.)⁸⁷⁸, і хоча його дослідники вважають лібералом⁸⁷⁹, але вся робота оперативників щодо віруючих в період хрущовської антирелігійної кампанії спрямовувалася саме ним. Зокрема в службовій записці замісника голови КДБ при РМ УРСР Тихонова повідомлялося про застосовані репресивні заходи щодо віруючих⁸⁸⁰.

Від дій спецслужб КДБ найбільше потерпали віруючі, оскільки всі атеїстичні заходи розроблялися їхніми оперативниками, візувалися Головою КДБ та спрямовувалися до виконання в правоохоронні органи, прокуратуру, суди, республіканські, крайові, районні, міські і селищні виконавчі комітети. Тоталітарна система вимагала від організаторів та виконавців атеїстичних кампаній дотримання всіх вказівок ЦК КПРС. Безпосередню участь в організації карально-репресивних операцій, які супроводжувалися арештами активних учасників релігійних організацій УРСР в 1954-1955 рр. брав начальник 4 управління КДБ при РМ СРСР генерал-лейтенант Е. Пітовранов⁸⁸¹, заступник начальника 4 управління КДБ при РМ УРСР – підполковник Зубатенко⁸⁸².

На XX з'їзд КПРС 25 лютого 1956 р., на закритому засіданні М. Хрущов виступив із доповіддю «Про культ особи і його наслідки», яка була присвячена засудженню культу особи Й. Сталіна. У доповіді були перераховані численні факти злочинів другої половини 1930-х – початку 1950-х рр., провина за які покладалася на Сталіна. Тобто М. Хрущов знімав із себе відповідальність за організацію та виконання репресій у сталінський період.

Засудивши культ особи Й. Сталіна, натомість М. Хрущов частково повернувся до сталінських методів боротьби з релігією. Ним передбачалося в

⁸⁷⁸Лисюк Ю., Чисников В. Керівники органів державної безпеки. (1953-1991 рр.). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2001. № 2. С. 3.

⁸⁷⁹Шаповал Ю. І. Нікітченко Віталій Федотович. Енциклопедія історії України : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7. С. 400. 728 с.

⁸⁸⁰Дело № 23 с указаниями, справками ... (1957-1958 гг.). Л. 29.

⁸⁸¹Дело № 31 с докладными записками ... (1959-1961 гг.). Л. 1-3.

⁸⁸²Там само. Арк. 12-13.

короткі терміни покінчити з релігією та її носіями. Це розв'язувало руки карально-репресивним органам у боротьбі з віруючими. Тому відповідальність за знищені життя, покалічені долі багатьох тисяч родин в'язнів сумління лежить насамперед на М. Хрущову та його оточенні. Зокрема антирелігійна постанова від 17 лютого 1955 р. за підписом Голови Ради Міністрів СРСР М. Булганіна і Управляючого справами Ради Міністрів СРСР А. Коробова, яка була розіслана всім Виконкомам обласних рад депутатів трударів призвела до закриття багатьох релігійних громад на всій території УРСР. Закриття громад супроводжувалося арештами та побиттям вірян ЄХБ.

У доповідній записці під грифом «цілком таємно» у ЦК КПУ Голова КДБ В. Нікітченко вказував про ліквідацію в 1957 р. центру так званих «чистих баптистів», який хотіли створити релігійні авторитети, що повернулися з місць позбавлення волі. Як свідчить практика, зазначав він, стосовно нелегальних сект за останні два роки (1958-1959 рр.) найбільше позитивні результати щодо ліквідації сектантських груп досягаються тільки при правильному поєднанні чекістських заходів із заходами розкладницького й профілактичного характеру та заходами суспільного впливу⁸⁸³.

Голова КДБ рекомендував для покращення розкладницької і профілактичної роботи щодо нелегальних релігійних груп, більш активно провести боротьбу з ними всім партійним, радянським, комсомольським, профспілковим й іншим суспільним організаціям. Одночасно посилити проти активу нелегальних «сект» заходи адміністративного характеру. Було б бажано, наголошував він, щоб партійні органи особливо районні комітети партії не тільки знали про наявність на території району нелегальних груп «церковників і сектантів», але й взяли на себе керівництво всією роботою з їх повного розкладу і ліквідації. Враховуючи, що одним із найбільш дієвих методів розкладницької роботи в середовищі церковників і сектантів є громадські збори трударів, у тому числі вечори атеїстів, питань і відповідей, бажано було б

---

⁸⁸³Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 14-27.

рекомендувати всім партійним радянським суспільним організаціям зобов'язати в кожному окремому випадку ретельно готувати ці зібрання, добиватися присутності на них «церковно-сектантських» елементів⁸⁸⁴.

Рекомендації та інформація Голови КДБ В. Нікітченка були надіслані радянському й партійному керівництву в регіони, які під егідою місцевих співробітників КДБ та уповноважених Ради розпочали проводити масові карально-репресивні акції з метою припинення діяльності «церковних і сектантських» осередків на місцях. Про значні успіхи в проведенні карально-профілактичних заходів під час атеїстичної кампанії та пропозиції щодо її посилення на місцях повідомляв у звіті Начальник 4 відділу КДБ при РМ УРСР полковник В. Сухонін від 13 січня 1960 р.⁸⁸⁵. У кінці року заступник начальника 4 відділу управління КДБ при РМ УРСР полковник Секарев в секретному повідомленні доповідав керівнику про нові досягнення антирелігійної боротьби з віруючими⁸⁸⁶.

У цей час уповноважений Ради П. Вільховий лицемірно вказував у звітах, що порушень щодо вірян не виявлено⁸⁸⁷. Натомість спрямовував уповноважених в областях на виконання постанов з'їздів та рекомендацій КДБ щодо зменшення релігійних громад та новонавернених⁸⁸⁸.

Наступник П. Вільхового Уповноважений в УРСР К. Полонник після прийняття нового положення ВРЄХБ, щодо питань громадського порядку попередив усіх старших пресвітерів, що всілякі порушення існуючого радянського законодавства про релігійні культи не повинні допускатися і старші пресвітери повинні роз'яснювати пресвітерам і виконавчим органам громад, що порушення можуть потягнути за собою великі неприємні наслідки

⁸⁸⁴Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 14-27.

⁸⁸⁵Там само. Арк. 31.

⁸⁸⁶Там само. Арк. 42.

⁸⁸⁷Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1959 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 286. Л. 18-19.

⁸⁸⁸Там само. Арк. 18-19.

для громади⁸⁸⁹. Із його подачі в 1961 р. закривалися релігійні громади ЄХБ на всій території УРСР, віруючі були налякані розмахом репресій щодо них. У той же час К. Полонник брав участь у Комісії ООН у розробці пропозицій Проекту принципів свободи та недопущення дискримінації, що стосується релігійних прав та звичаїв⁸⁹⁰.

У 1962 р. був прийнятий секретний план роботи 5 відділу 2 Управління КДБ УРСР, який був затверджений Заступником начальника 2 відділення КДБ при РМ УРСР – підполковником Каллашом, де наказувалося арештувати усіх релігійних авторитетів, що займаються проповідницькою діяльністю і виступають проти нових положень ВРСХБ⁸⁹¹. Це завдання покладалося на оперативника М. Аненка, під керівництвом якого на початку 1960-х рр. було арештовано актив опозиційних віруючих, зокрема Прокоф'єва, Лозового, Здоровця та ін.

Радянська тоталітарна система завжди намагалася винагородити своїх вірних і старанних виконавців, які не гребували досягати своїх цілей за будь-яких обставин, при цьому зневажали моральні принципи та традиції. Тому за виконану зразково роботу щодо припинення «ворожої діяльності антирадянського елемента, які діяли під прикриттям релігії», найкращі оперативні працівники КДБ отримали нагороди за підписом заступника голови КДБ при РМ УРСР полковника Шульженка. Зокрема, ще у 1959 р. знаком «почесний співробітник держбезпеки» було нагороджено майора Аненка Миколу Антоновича – старшого оперуповноваженого 4 відділення 4 Управління КДБ при РМ УРСР, № Е-025195⁸⁹². Саме в 1950-1960-х рр. М. Аненко відповідав за підготовку й здійсненням разом з I Управлінням

⁸⁸⁹Переписка старших пресвитеров ВСЕХБ на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1961 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 360. Л. 47.

⁸⁹⁰Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1961 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 322. Л. 5-19.

⁸⁹¹Дело № 20 с планами и справками... (1962 г.). Л. 3.

⁸⁹²Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 28.

контррозвідувальних заходів проти закордонних центрів п'ятидесятників і баптистів; організовував роботу щодо запобігання діяльності «антирадянських елементів із кіл сектантів п'ятидесятників, ЄХБ і єговістів-іллінців; проводив заходи щодо розкладу сектантського підпілля п'ятидесятників; контролював і допомагав у роботі щодо всіх «сектантських» течій в областях»⁸⁹³.

Про майора КДБ М. Аненка та його підлеглих, і їхні чекістські методи роботи залишилися спогади і у віруючих ЄХБ. Зокрема згадується М. Аненко в листі багаторічного в'язня сумління Ритікова Павла Тимофійовича, засудженого за проповідницьку діяльність і виховання своїх дітей у релігійному дусі за ст. 138 і 209 терміном на 5 років, який відбував у таборі Петрівському п/я 128-24, Ворошиловградська область. Ось що писав П. Ритіков про свої поневіряння за віру в Бога: «...я був заарештований через рік після того, як було сфабриковано кримінальну справу проти мене. Сім місяців без суду і слідства я перебував у Ворошиловградській в'язниці в спецкамері разом з особливо небезпечними злочинцями-рецидивістами і працівниками міліції, посадженими за вбивство, яких цькували проти мене, обіцяючи їм дострокове звільнення. А також неодноразово водили мене з спецкамери в кабінет начальника оперативної частини, де були присутні працівники Київського КДБ майор Аненков Микола Антонович, з Ворошиловградського КДБ – майор Дрокін М. В. та пропагандист Ромашка Іван Арсентійович, які примушували мене погодитися таємно співпрацювати з ними, кажучи: «Ти повинен дати згоду співпрацювати з нами і підеш на свободу, інакше отримаєш термін 5 років і ми тебе згноїмо в тюрмі, а якщо і звільнишся, то ми проти тебе пустимо таку «качку», поширимо про тебе неправдиві чутки, щоб від тебе відвернулися всі віруючі...». Але так як я не погодився бути христомовцем і вовком в овечій шкурі, бо страшно навіть і подумати, щоб бути віруючим і вести зрадницький образ життя, під диктовку атеїстів вести внутрішньоцерковну руйнівну роботу. Після семимісячного

---

⁸⁹³Дело № 31 с докладными записками... (1959-1961 гг.). Л. 48.

знуцання наді мною мене разом з Пічним П. М. судили закритим судом в м. Краснодоні. Нарсуд був оточений працівниками міліції та ДНД. До зали суду не пускали не тільки віруючих, але і близьких родичів – наших дружин і дітей. Заздалегідь підготовленим свідкам на суді нам не дозволялося ставити питання, щоб не виявилася сфабрикована в кримінальній справі брехня слідчими Обраменко і Сиволобова, який був на суді замість прокурора і так як у нас не було адвоката, підготуватися і сказати захисне слово нам не дозволили. А в справі написали, що нібито ми відмовилися говорити останнє і заключне слово і суд проходив при відкритих дверях. Так, двері були відкриті, але в коридорі нікого не було, тому що будівлю нар. суду було оточено працівниками міліції та ДНД, які грубо відганяли віруючих і дітей, охочих побачити хоч через вікно свого тата, якого судять за те, що вірить в Бога і навчав своїх дітей вести розсудливий християнський спосіб життя. І незважаючи на те, що у нас з Пічним П. М. по шестеро малолітніх дітей, нам оголосили вирок по 5 років позбавлення волі. Але терор із боку КДБ на цьому не припинився. Після суду, коли нас з Пічним П. М. привезли в Ворошиловградську в'язницю, мене привели в кабінет до нач. оперчастини, де був присутній пропагандист Ромашка І. А., який сказав: «Ну, що? Я тобі казав, що вас будуть судити закритим судом, щоб ти не міг розповісти віруючим на суді за проведену роботу над тобою працівниками КДБ і під час процесу суду я сидів в дорадчій кімнаті, куди ходив суддя Сніткін, радився зі мною і за моєю вказівкою вам з Пічним дали термін за 5 років». Потім Ромашка І. А. витягнув із кишені посвідчення майора КДБ, на якому не було навіть його особистого підпису, і почав хвалитися, що йому, пропагандисту, генерал Ворошиловградського КДБ довірив посвідчення майора КДБ, «і якщо ти погодишся таємно співпрацювати з органами КДБ, даси підписку і будеш разом з нами руйнувати те, що ти творив, то, незважаючи на те, що вам з Пічним дали по 5 років, підете обидва до своїх дітей». На питання Ромашці: «За яким законом ви дієте, що так чините з віруючими?», Ромашка І. А. відповів: «Ми діємо за неписаними законами і

для нашого комуністичного ладу віруючі в Бога в нашій країні як короста на тілі, але ми цю коросту незабаром знищимо ...»⁸⁹⁴.

Отже, прислужники комуністичного режиму, в особі пропагандиста І. А. Ромашки, найбільше катували вірян, але індульгенцію на такі дії вони отримували з рук оперативників КДБ, які у свою чергу дотримувалися секретних інструкцій свого начальства в особі ЦК КПРС.

У період правління Л. Брежнєва антирелігійний курс СРСР був незмінним. На ім'я Л. Брежнєва та його оточення було надіслано тисячі листів від віруючих незареєстрованих громад ЄХБ про порушення їхніх прав, карально-репресивні заходи спецслужб КДБ, уповноважених Ради, місцевої влади й активістів. Проте адекватних відповідей на запити рідних і близьких арештованих та замучених під час допитів і тортур діячів ЄХБ комуністичною владою на місцях, генеральний секретар ЦК КП СРСР Л. Брежнєв так жодному віруючому не надав.

Натомість радянська влада приймала все нові обмежувальні закони щодо релігії. Так, 26 березня 1966 р. було оприлюднено наказ Президії Верховної Ради УРСР «Про адміністративну відповідальність за порушення закону про релігійні культури»⁸⁹⁵. Цей закон ще більше розв'язав руки органам держбезпеки, уповноваженим та пропагандистам атеїзму на місцях. Тому Л. Брежнєв та його клевети в особі М. Суслова, секретаря з ідеології ЦК КПРС (1947-1982), генерального прокурора Р. Руденка (1953-1981) та інших мають також бути офіційно засуджені за злочинні накази проти церкви та вірян.

Щоб припинити діяльність незареєстрованих громад РЦ ЄХБ державними органами УРСР систематично дублювалися постанови щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про культури. Так,

⁸⁹⁴Бюллетень № 7 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1972. С. 4-5.

⁸⁹⁵Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 82. Т. 1. Л. 40.

1 квітня 1969 р. у постанові № 219 Ради Міністрів УРСР за підписом Голови Ради міністрів УРСР В. Щербицького та Управляючого Справами Ради Міністрів УРСР К. Бойка, наказувалося виконкомам обласних, Київської і Севастопольської міської Ради трударів забезпечити належний контроль за виконанням законодавства про релігійні культу та розібратися з кожним із незареєстрованих релігійних об'єднань і визначити, яким з них надати реєстрацію та прийняти заходи щодо релігійних громад, які незареєстровані⁸⁹⁶. Після цих злочинних наказів на місцях проводилися жорсткі заходи щодо віруючих та їхніх рідних⁸⁹⁷.

У 1967-1982 рр. головою Комітету державної безпеки СРСР при Раді Міністрів СРСР був Ю. Андропов. За словами Ю. Шаповала під керівництвом Ю. Андропова органи безпеки було перетворено на потужну систему, яка (на відміну від відносного лібералізму доби «відлиги») знову почала контролювати практично всі сфери життя суспільства, повела боротьбу проти інакодумства, дисидентів та інтелектуальної опозиції режимові (звільнення з роботи, арешти, позбавлення громадянства, застосування примусового психіатричного лікування). Активна боротьба КДБ проти інакодумства, дисидентів та інтелектуальної опозиції режиму, застосування проти останніх примусового психіатричного лікування⁸⁹⁸. Невипадковим у 1970 р. було призначення головою КДБ при РМ УРСР В. Федорчука; голова КДБ УРСР з 20 липня 1978 р. Обіймав він цю посаду до 1982 р. Судячи з біографії, В. Федорук усе своє життя працював в органах державної безпеки, тому виконував свою роботу

⁸⁹⁶Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1969 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 5. Д. 128. Л. 29-30.

⁸⁹⁷Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1970 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648, Оп. 5. Д. 180. Л. 73-74.

⁸⁹⁸Шаповал Ю. І. Андропов Юрій Володимирович. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт]. гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php.

сумлінно⁸⁹⁹. Л. Брежнєву та його оточенню потрібні були віддані охоронці комуністичної влади та її ідеології. Посилення жорстоких репресій наприкінці 1960-х – на початок 1970-х рр. в УРСР пов'язуємо саме з призначенням на посаду голови КДБ СРСР Ю. Андропова та його людини в УРСР В. Федорука, який рекомендував чиновникам усіх рівнів на місцях пришвидшити арешт РЦ ЄХБ. Тому працівники Ради з питань релігій А. Барменков, Є. Тарасов, Г. Гольст погрожували членам РЦ ЄХБ розправою за порушення радянського законодавства про культу⁹⁰⁰.

На ХХІV з'їзду КПРС, який проходив у Москві з 30 березня по 9 квітня 1971 р. було накреслено низку заходів пропагандистського та карально-репресивного характеру щодо нелегальних громад, які мали виконуватися уповноваженими РСР при сприянні виконкомів районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трударів⁹⁰¹.

Уповноважений у справах релігій в УРСР К. Литвин вважав, що «боротьба з релігією в республіці є надто м'якою, у зв'язку з відсутністю в статті 209 Кримінальному кодексу УРСР належної відповідальності за залучення неповнолітніх (тобто так, як це передбачено в частині 1 ст. 227 КК РСФРР, тому не завжди дає бажані результати)»⁹⁰². Тому уповноважені на місцях вміло розправлялися з неугідними владі пресвітерами, у тому числі й зареєстрованих громад. Уповноважений Ради у справах релігій у Волинській області Маслов звітував, що в містах Луцьк, Ковель, Ківерці ним

⁸⁹⁹Федорчук . Юридична енциклопедія : [у 6 т.]. ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6: Т-Я. 768 с.

⁹⁰⁰Документи о деятельности и положении т.н. «Совета церквей ЕХБ» (раскольники), (стенограмма беседы с представителями «Совета», информации, справки, обращения) за 1968 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 117. Л. 1-41.

⁹⁰¹Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1971 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 236. Л. 16.

⁹⁰²Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие правительственные и партийные и органы республики о религиозной обстановке, происходящих в религиозных организациях. О состоянии контроля за выполнением законодательства о культах за 1972 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 5. Д. 293. Л. 21-22.

було організовано заходи щодо розвінчання, упередження протизаконних дій «сектантських фанатиків-екстремістів»⁹⁰³. Працівник апарату у Волинській області Г. Я. Гулько в ручному режимі «нейтралізував екстремістські дії пресвітера Рихлюка»⁹⁰⁴. Організовував розгін шлюбні церемонії в м. Макіївці Донецької області працівник ради Л. А. Серпілін⁹⁰⁵.

За свідченням Ради родичів в'язнів «у черговий кампанії щодо розв'язання ворожнечі та ненависті до віруючих не останню роль відіграє Рада в справах релігій Харківської області. За безпосередньої участі уповноважених Ради повсюдно проводяться збори громадськості, на яких віруючі були так майстерно представлені ними, що виступаючі вимагали: «розправитися з сектантами-розкольниками як з ворогами народу», «виселити з нашого селища», «вигнати з радянської землі», «відібрати дітей, а їх відправити до білих ведмедів», «палити розжареним залізом», «вішати», «розстріляти» тощо. Про що є копії протоколів зборів, магнітофонні записи і свідчення присутніх. Що це, успадковані ознаки «болючої підозрливості колишнього Глави держави, рецидив людиноненависництва або науково-атеїстична пропаганда на ділі??? Тож не дивно, що після подібних «зборів», проведених Арестовим на заводі ХТЗ, вірянина Павленка Івана забрала «швидка допомога» і він вже три тижні лежить в лікарні з небезпечно підвищеним тиском. Ось так ведуть атеїстичну пропаганду... «Не ображаючи почуттів віруючих!» До слова, коли виступав на тих зборах комуніст Овсянников В. А., то висловив навіть жаль, що минули ті добрі старі часи, коли таких людей як «сектант» Павленко, судила «трійка». Він забув, що в той період, про які неможливо згадувати без почуття болю і сорому, «трійка» засудила невинних не тільки за віросповідальною ознакою»⁹⁰⁶.

⁹⁰³Информации, докладные записки, справки, поступающие от Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах 1978 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 75. Л. 55.

⁹⁰⁴Там само. Л. 55.

⁹⁰⁵Информации уполномоченных Совета по областям о наличии и деятельности находящихся вне регистрации религиозных объединений пятидесятников, иеговистов, сторонников Совета церквей ЕХБ, униатов (1984 г.). ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 274. Л. 6-8; 9-10.

⁹⁰⁶Там само. Арк. 9-10.

За словами віруючого, «цілу серію таких «зборів» провів сам заступник уповноваженого в справах релігій Арестов, на яких він відкрито виступав в ролі підбурювача, а не неупередженого представника влади, в обов'язки якого входить – давати об'єктивні відомості, а не розпалювати антирелігійну істерію. У своїх виступах Арестов, між іншим, говорив: «... звичайно, віруючі працюють добре, але вони працюють тільки для себе і нам від них немає ніякої користі, а тільки шкода: вони не підкоряються радянськими законами, мають зв'язки із Заходом, ведуть антирадянську пропаганду. Ми без них обійдемося, товариші?» або: «...товариші! Дивіться! Вони йдуть проти колективу (не аплодували). Мені посада не дозволяє, а на вашому місці я б не зазнав ...» або: «... з вами (тобто віруючими) розправиться громадськість і ми не будемо вас захищати!». Викликавши, таким чином, самі ниці пристрасті присутніх на зборах, Арестов, явно задоволений, закінчував: «...Дякую вам, товариші, що ви мене правильно зрозуміли»»⁹⁰⁷.

Активними учасниками атеїстичних карально-репресивних акцій були органи місцевої влади та міліція. Так, у повідомленні Г. Ритікової, на ім'я генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва вказувалося, 17 березня 1974 року віруючі м. Краснодона зібралися для проведення молитовного служіння. Під час богослужіння в будинок увійшли голова комісії міськвиконкому Ярошенко, начальник міліції підполковник т. Кобзін, троє співробітників міліції і троє в цивільному. Ярошенко зажадав від віруючих припинити збори і назвати свої прізвища. Мій чоловік, Ритіков П. Т., який вів служіння, назвав своє прізвище і попросив надати можливість здійснити хліболамання. Але богослужіння було перервано. Віруючих витягали з приміщення і штовхнули в автобус. Мого чоловіка начальник міліції намагався насильницьким чином відвести в машину, перекинув чашу із вином, у результаті чого було облито пальто начальника міліції і одяг віруючих, (надалі т. Кобзін не посоромився заявити мені, що пред'явить позов за облисте вином

⁹⁰⁷Бюллетень № 55 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. 1978. Москва. С. 27.

пальто). Дивлячись на безчинства, які чинили над віруючими, мій чоловік сказав, що він сам піде в машину. Одягнувшись, зайшов в автобус. З нами перебували діти, яких, скрутивши руки, теж штовхнули в автобус. Всіх нас у кількості 37 чоловік відвезли у відділення міліції, де влаштували допит. На допиті начальник карного розшуку Стріха В. І. двічі вдарив мого 15-річного сина жорстко рукою по шиї так, що в хлопчика, як він розповів після, потемніло в очах. А чоловіка в цей час допитували в кабінеті начальника міліції і засудили на 10 діб як хулігана⁹⁰⁸. 19 березня начальник міліції підполковник Кобзін у бесіді зі мною заявив, що він повідомив на місце роботи чоловіка, щоб його звільнили з роботи і щоб ніде не брали на роботу. Начальник міліції далі заявив, що на мого чоловіка заведено кримінальну справу і передано в область. Мій чоловік відбув 5 років ув'язнення за віросповідання і перебував на волі після звільнення всього 4,5 місяці. На моєму утриманні залишаються 7 дітей, очікуємо 8-го і старенька мати. Прошу Вас дати вказівку про припинення репресій над моєю родиною і закрийте кримінальну справу мого чоловіка, не змушуйте мене звертатися в міжнародні організації. Дружина Ритікова Г. Ю.⁹⁰⁹.

У відповідь на скаргу прокуратура УРСР та прокуратура Ворошиловградської області 30.IV.1974 р. громадянці Ритіковій Г. Ю. дала таку відповідь: «Ваша скарга, адресована Генеральному прокурору СРСР про застосування недозволених методів у відношенні до вірян ЄХБ, які зібралися на нелегальне збіговисько 17 березня 1974 р. в м. Краснодоні для проведення богослужіння і про незаконне притягнення до адміністративної відповідальності вашого чоловіка – Ритікова П. Т., прокуратурою області перевірена. Фактів застосування недозволених методів до віруючих зі боку працівників міліції та представників влади не виявлено»⁹¹⁰. Такі відписки отримували віруючі на скарги, які вони надіслали до вищих органів влади

⁹⁰⁸Бюллетень № 14 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1974. С. 25-26.

⁹⁰⁹Там само. С. 26.

⁹¹⁰Там само. С. 26.

СРСР. Після клопотань віруючих репресії щодо них та їхніх рідних лише посилювалися.

Рятуючись від свавілля місцевих правоохоронних органів та влади, віруючі надсилали скарги практично у всі структури державних органів СРСР. Зокрема Рада родичів в'язнів зазвичай зверталася до Голови Ради Міністрів СРСР Косигіна А. Н., Голови Президії Верховної Ради СРСР Підгорного Н. В., Генерального секретаря ЦК КПРС Брежнєва Л. І., Генерального прокурора СРСР Руденка Р. А., Голови Верховного Суду СРСР Горкіна О. Ф., Голови держбезпеки Андропова Ю. В., видавництва «Наука», Союзу письменників, кафедри історії та атеїзму МКУ, Всесоюзного товариства «Знання», Інституту історії АН СРСР, редакції газети «Вісті», «Правда», «Комсомольська правда», редакції журналу «Працівниця», «Радянська держава і право», «Наука і релігія» та інших громадських організацій. У зверненні до вищих органів влади СРСР Рада родичів в'язнів повідомила, що «1 липня 1973 р. в м. Сміла по вул. Гордієнко, 34 в квартирі Шохи Миколи Максимовича слідчий Яковлєв провів обшук, де була вилучена релігійна література, після чого Шоху Н. М. хворого відвезли в міську прокуратуру для з'ясування якихось питань, запевнивши дружину, що він скоро повернеться. І ось наш одновірець Шоха Н. М. вже більше трьох місяців перебуває в тюрмі м. Черкаси. Про його стан нам нічого не відомо. Через два місяці слідчий Яковлєв став викликати віруючих та їх родичів і тримав декілька годин для того, щоб знайти що-небудь для створення справи. Ми з усією відповідальністю заявляємо, що Шоха Н.М. прагнув до виконання Слова Божого, радянські закони не порушував, в сім'ї та суспільстві вів себе зразково, виробничу роботу виконував добре, ніякої пропаганди не проводив. 1 жовтня щодо цього питання ми зверталися із заявою в прокуратуру, яку за дорученням церкви підписало 18 осіб, але відповіді не було. З причини того, що немає підстави для арешту Шохи Н. М., ми Вас просимо вникнути в це питання і дати вказівку звільнити Шоху Н. М. з-під варти і справу припинити. З повагою до Вас, церква м. Сміли. За дорученням

церкви підписали: Приходько, Хоменко, Панько, Барабаш, Шоха, Устенко та інші. Всього 22 підписи»⁹¹¹.

Зазвичай після таких звернень віруючих, які підписали заяву викликали в місцеві органи держбезпеки, прокуратуру, в апарат уповноваженого ради з питань релігії. Підписантів пресували на роботі та за місцем проживання активісти.

На місцях постанови центральних партійних органів влади доводилися виконавцями до абсурду. Щоб вислужитися перед режимом, вони намагалися виконати і перевиконати інструкції та розпорядження. Віруючі євангельських християн-баптистів с. Сагунівка Черкаського району Черкаської області просили вищі органи влади дати відповідні вказівки місцевим органам влади, зокрема голові сільської ради Луговському І. Ф., припинити їх переслідувати. «У зв'язку з тим, що ми, віруючі євангельські християни-баптисти, протягом майже вже десятиліття піддаємось самим різним переслідуванням, образам, позбавленням волі. Останні два місяці місцеві органи влади стали сильно переслідувати нас і за присутність на зборах штрафують. Так за грудень були оштрафовані: 1. Жученко П. В. – 50 руб. 2. Жук Д. Я. – 20 руб. А за січень за присутність на зборах були оштрафовані вісім осіб: 1. Жученко П. В. – 50 руб. 2. Жук Д. Я. – 50 руб.и3. Кривошея В. М. – 50 руб. 4. Джулай В. С. – 40 руб. 5. Хворостян І. І. – 40 руб. 6. Ткаченко І. Ю. – 40 руб. 7. Цаподой Л. В. – 40 руб. 8. Гайдамака І. Ф. – 10 руб. Разом – 320 руб. Голова сільської ради Луговський І. Ф. не дивиться і не зважає на те, що це в даний час пенсіонери, хворі й старі, а в минулому, чесні трудівники, а в роки Великої Вітчизняної війни відстоювали свободу для таких, як він. А тепер на старості років вони не можуть вільно помолитися Богу у своєму будинку, тому що вони незареєстровані. У своїй злобі на віруючих людей він готовий на все і навіть у присутності адмінкомісії сміливо заявляє, що: «Якщо хлопці-дружинники кого поб'ють, не ображайтеся». У розмові з ним: «Що поганого зробили вам ці

---

⁹¹¹Бюллетень № 14 Совета Родственников...1974. С. 27-28.

люди?», він каже: «Ми в цих питаннях не розуміємося, а якщо ви хочете говорити, то ми заличемо компетентну особу в цих питаннях». Як може некомпетентна особа в усіх питаннях займати таку посаду і порушувати закони і права людей?»⁹¹².

Очевидно, що режим потребував таких недалеких виконавців, які робили свою роботу автоматично, не задумуючись про наслідки. Саме такі люди були опорою комуністичного режиму в сталінський період, їх потребувала «хрущовська антирелігійна кампанія», «брежнєвсько-сусловська доба» та їхні наступники.

З приходом до влади Ю. Андропова в 1982 р. було вирішено посилити контрпропагандистську політику щодо спростування інформації про системні гоніння на вірян у СРСР та контроль за виконання законодавства про релігійні культу. Головою Ради з питань релігій УРСР Н. Колесником було розроблено низку заходів щодо виконання постанов ЦК КПРС⁹¹³. Це знайшло відображення у звітах для службового користування Уповноваженого ради у справах релігій В. Левицького, який зазначав, що «у вересні 1985 р. харківська обласна прокуратура провела обшук з метою виявлення нелегальної літератури у вірян т.з. «Ради церков» у м. Кіровоград і Ульяновському районі Кіровоградської області»⁹¹⁴.

Уся ця камарилья (ЦК КПРС, органи КДБ, Уповноважені Ради з питань релігії, правоохоронні, судові органи, влада на місцях, комсомольсько-партійний актив) була поєднана спільними інтересами і продовжувала виконували свої профілактично-каральні функції щодо євангельських християн-баптистів у регіонах практично до кінця розпаду СРСР.

---

⁹¹²Бюллетень № 14 Совета Родственников... 1974. С. 31-32.

⁹¹³Отчеты, информации, представленные Уполномоченным Совета и духовными центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций, паломников в 1983 году. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп.7. Д. 256. Л. 264-269.

⁹¹⁴Информации, справки, отчеты о зафиксированных нарушениях профилактических мероприятиях по их предупреждению и меры административного и уголовного воздействия за 1985 г. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 7. Д. 321. Л. 240.

Отже, організатори й учасники розгонів молитовних зібрань, руйнувань матеріальних і духовних цінностей громад, цькування вірян на роботі, їхніх дітей в школі мали прізвища і посади. Посадовими особами організовувалися лінчування євангельських християн-баптистів за місцем проживання, у пресі, радіо, телебаченню. Прислужники тоталітарної системи брали участь у засудженні політично шкідливої поведінки вірних ЄХБ під час судових процесів, в місцях позбавлення волі тощо.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

По-перше, протягом 40-80-х рр. ХХ ст. громада Євангельських християн-баптистів у результаті комплексних заходів комуністичного режиму понесла значні духовні та матеріальні втрати. Проголошена сталінська політика «примирення з релігією» насправді була прикриттям для підпорядкування духовних лідерів євангельських християн і баптистів партійно-державній роботі, що обмежило духовне служіння та релігійні практики віруючих та їхній поступальний розвиток. Унаслідок жорсткої хрущовської антирелігійної кампанії громада ЄХБ понесла великі духовні втрати. Запущені спецслужбами КДБ та узаконені ВРЄХБ антиєвангельські положення призвели до розколу громади, що в подальшому негативно відобразилося на розвитку Протестантської церкви в Україні. Духовне керівництво розколотої громади (ВРЄХБ і Рада церков), у результаті комплексу ідеологічної нетерпимості, привнесеного в їхнє середовище тоталітарним режимом, так і не змогло порозумітися і об'єднатися в єдиний союз. Нанесена моральна травма, значно послабила позиції євангельських християн-баптистів у протестантському русі, яку вони не змогли подолати навіть після краху СРСР.

У сталінський період практикувалася політика знищення та вилучення матеріальних цінностей релігійних організацій, які для них мали духовний сенс. Злочинна політика конфіскації та нищення духовної літератури: Біблії,

Євангелії, збірки духовних пісень, дитячих збірок та ін. тривала протягом усього періоду існування комуністичного режиму в УРСР. Культові споруди, побудовані за кошти громад знищувалися руками партійного і радянського активу або передавалися на баланс місцевих органів влади. У молитовних будинках у кращому випадку створювали клуби, бібліотеки, музеї, де були створені експозиції, виставки на атеїстично-пропагандистську тематику, у гіршому – у культових спорудах влаштовували складські приміщення, зерносховища, конюшні тощо. Практикуючи штрафи за духовне служіння та проведення повсякденних релігійних практик, комуністичний режим не тільки матеріально обкрадав вірян, але й таким чином, позбавляв багатодітні сім'ї засобів до існування, а громаду Євангельських християн-баптистів духовного розвитку.

По-друге, тоталітарний режим безжально розправився зі своїми громадянами за релігійні переконання. Так звана «віротерпима політика» Й. Сталіна зупинила масові арешти віруючих, проте не їх практику. Поновлення каральних акцій щодо євангельських християн-баптистів розпочалися в 1960-х рр., і супроводжувалися засудженням і ув'язненням опозиційних віруючих на тривалі терміни покарання. За участь в незареєстрованих молитовних зібраннях, місіонерську діяльність та релігійну роботу з дітьми та молоддю більшість віруючих отримали тривалі терміни покарання суворого режиму.

На початку 70-х рр. ХХ ст. на лаві підсудних сиділи чоловіки та жінки переважно репродуктивного віку, яких судили за порушення закону про релігійні культи, а насправді за духовне служіння. Кількість заарештованих і ув'язнених, які були покарані за релігійну діяльність, з кожним роком лише зростала. Багато дітей залишилися без батьківського піклування та засобів існування. За релігійні переконання та відмову брати в руки зброю хлопці з багатодітних сімей вірян ЄХБ отримували тривалі терміни ув'язнення. Із профілактичною метою непокірних юнаків перед судом тримали в

психлікарнях закритого типу. Радою родичів в'язнів зафіксовані випадки доведення до смерті ув'язнених, які до того, як потрапили в лещата виконавців тоталітарної системи, були сумлінними сім'янами та мали добре здоров'я.

По-третє, карально-репресивна машина радянського режиму працювала на знищення політично неблагонадійних громадян СРСР, до яких відносилися релігійні авторитети, які заради своїх релігійних переконань йшли на будь-які жертви. Багато з них загинули у сталінських концтаборах від хвороб та недоїдання, тяжких умов роботи. Значну частину в'язнів сумління було розстріляно. Їхні родини піддавалися репресіям із боку правоохоронних органів, преси, за місцями роботи. Після проголошення антирелігійної кампанії М. Хрущовим і до краху СРСР діти, внуки колишніх в'язнів сумління поповнили в'язниці суворого режиму, виправні колонії, поселення в'язнів. Родини в'язнів сумління потерпали від переслідувань правоохоронних органів на волі. Незважаючи на тяжкі випробування долі, родини в'язнів сумління продовжували бути вірними своїм релігійним переконанням і стали символом духовного спротиву тоталітарному режиму.

Євангельські християни-баптисти піддавалися фізичним та моральним тортурам з боку карально-репресивних органів як під час досудових слідчих дій, так і у виправних таборах та після відбуття терміну покарання. У місцях позбавлення волі для віруючих спеціально створювалися жорстокі умови. Незважаючи на вік, стать і стан здоров'я, в'язнів сумління завжди використовували на найтяжчих роботах. Досить часто засуджені віряни були позбавлені побачень із рідними, передач та дострокового звільнення за гарну поведінку. Жорсткі покарання адміністрація в'язниць встановлювала за зберігання та читання релігійної літератури, молитов. Після відбуття терміну покарання в'язні сумління, незважаючи на втрачене здоров'я та постійний нагляд з боку міліції, прокуратури, місцевої влади, продовжували духовне служіння.

По-четверте, атеїстичні кампанії комуністичного режиму проводили конкретні особи, які були організаторами й учасниками руйнувань церков, розгонів молитовних богослужінь, знищення матеріальних і духовних цінностей громад, цькування віруючих на роботі, їхніх дітей у школі. Конкретні особи організовували переслідування євангельських християн-баптистів за місцем проживання, у пресі, радіо, телебаченню. Прислужники комуністичного режиму брали участь в лінчуванні вірних ЄХБ під час судових процесів, у місцях позбавлення волі тощо. Опозиційні віряни найбільше потерпали від фанатично відданих «комуністичним ідеалам» чиновників, спецслужбовців органів безпеки, правоохоронців. Завдяки їхній службі тоталітарний режим досить тривалий період безжально знищував усіх тих, хто якимось чином протидіяв йому. Тому ці особи насамперед несуть відповідальність за свої людиноненависницькі акції, які організовувалися ними щодо вірян різних конфесій у період 40-80- і рр. ХХ ст. Відповідальність та засудження з боку цивілізованого світу за злочини проти людяності, у тому числі щодо віруючих євангельських християн-баптистів та усіх конфесій має понести ЦК КП СРСР-УРСР, очільники МГБ-КДБ, голова та уповноважені Ради в справах релігійних культів, які були організаторами антирелігійних кампаній.

ВИСНОВКИ

1. *По-перше*, вивчення історії громад Євангельських християн-баптистів України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби пройшло у своєму розвитку два періоди: радянський та новітній. Перший тривав з 40-х включно до кінця 80-х рр. XX ст., новітній, з 1991 р. – до початку XXI ст.

У радянську добу склалося три основних напрями в історіографії вітчизняного євангельського християн-баптизму. Перший напрямок – представлений антирелігійною літературою, у якій жорстко критикувалося віровчення євангельських християн-баптистів, а їхніх послідовників називали «темними людьми», «антисупільним елементом», «націоналістами», «екстремістами» тощо. Другий напрямок – репрезентований церковною літературою, написаною конфесійними дослідниками. Третій напрямок розвинули зарубіжні дослідники, головним чином діаспорні вчені із заходу.

У 40-50-х рр. XX ст. була сформована та впроваджена оновлена релігійна модель взаємодії держави та церкви в СРСР – одержавлення протестантських релігійних громад з метою досягнення геополітичних завдань. З атеїстичної літератури, в контексті якої висвітлювалася й церковна політика щодо громад Євангельських християн-баптистів, зникли такі сталінські ідеологічні штампи поширені в 1930-х рр. як: «саботаж», «буржуазно-націоналістичний ухил», «викорінення релігії», «боротьба з контрреволюцією та пристосуванством церкви» тощо. На історіографії періоду «хрущовської відлиги», відбилися постанови комуністичного режиму щодо посилення антирелігійної роботи. Праці цього часу представлені переважно псевдонауковими атеїстичними агітками, у яких бездоказово звинувачували так званих «сектантів» у порушеннях радянського законодавства про релігійні культи, у тому числі й аморальній поведінці, знущанні над дітьми, екстремізмі.

В історіографії 60-80-х рр. ХХ ст. історія релігійних громад Євангельських християн-баптистів розглядалася з негативної точки зору. Досягненням цього періоду стало те, що в науковий обіг було введено багато нових документів. Дослідники почали звертати увагу на історію Протестантської церкви, особливості віровчення євангельсько-баптистських громад, досліджувати психологію вірян через призму їхніх повсякденних релігійних практик. Така робота проводилася задля того, щоб пропаганду ідеології атеїзму поставити на професійний рівень. Водночас нові джерела представлені в роботах, компонувалися в такій послідовності, щоб довести думку про те, що релігія є пережитком капіталістичного минулого і в майбутньому вона, як і церква, зникне.

У працях, представленими церковними періодичними виданнями, так і самвидавними бюлетенями, висвітлювалися особливості віровчення євангельських християн-баптистів, відстоювалися принципи свободи сумління, оприлюднювалися факти її порушення в СРСР, у тому числі й в УРСР.

Історіографія західного напрямку була спрямована на внутрішнього читача і висвітлювала тоталітарні умови життя та становища вірян у СРСР. Внесок вчених західної діаспори в дослідження проблеми є надзвичайно цінний, незважаючи на слабкість джерельної бази в їхніх розвідках, причиною якої стала відірваність від першоджерел.

Новітній історіографічний період розпочався з 1991 р. і триває до тепер. Після відновлення Україною своєї незалежності відбулися докорінні зміни у вивченні заборонених проблем. Для дослідників були створені сприятливі умови для пошуку, вивчення та публікації документальних матеріалів з архівів радянських репресивних спецслужб. Як світським, так і конфесійним церковним історикам це дало змогу оприлюднити незаангажовані роботи про державно-церковні відносини в УРСР, карально-репресивні заходи щодо протестантських релігійних організацій, частково висвітлити причини та обставини організації політичних репресій проти вірних громади ЄХБ тощо.

Новим у їхніх роботах стало те, що вітчизняні вчені, враховуючи сучасні методологічні та теоретичні підходи комплексно дослідили і показали соціокультурні впливи, релігійну політику радянської влади, внутрішньоконфесійне життя релігійних об'єднань, соціально-демографічні характеристики вірян. Особливу увагу звернули на вивчення релігійної свідомості та поведінки пересічних вірян.

Зарубіжну історіографію новітнього періоду представлено переважно працями російських учених. Серед них є роботи як істориків церкви, так і світські студії. У працях діячів церкви зібрано та узагальнено великий обсяг матеріалу важливого для дослідження політичних та соціокультурних вимірів, у яких жили віряни євангельського-баптистського братства в радянську добу. Студії істориків церкви відрізняються від робіт професійних науковців тим, що вони в більшості не забезпечені науково-довідковим апаратом і найчастіше в них ненауковий стиль викладу матеріалу. Отже, російська історіографія доповнює вивчення євангельського-баптистського руху періоду радянського тоталітаризму в культурно-філософському, загальноісторичному контексті.

По-друге, опрацьована джерельна база дозволила об'єктивно і досить повно розкрити становище вірян громад Євангельських християн-баптистів у політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби, реалізувати мету та вирішити поставлені завдання. До аналізу залучений масив джерел, а саме: 1) архівні документи; 2) документи, які опубліковані; 3) джерела особового походження; 4) церковні (самвидавні) і світські періодичні видання; 5) особистий архів; 6) польові дослідження; 7) інтернет-ресурси. Названа класифікаційна модель джерел має свої особливості, різний ступінь науковості та об'єктивності інформації, потребує застосування своєрідних методів та прийомів джерелознавчої критики. Лише їх поєднання дало змогу комплексно відтворити особливості соціокультурного життя вірян євангельських християн-баптистів у 40-80-і рр. ХХ ст., висвітлити становлення та організацію діяльності органів управління й політичного контролю в релігійній сфері, а також

протидію братства ЄХБ втручанню комуністичного режиму в їхнє релігійне життя.

По-третє, методологічною основою дослідження насамперед виступили принципи: історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності. Важливу увагу в дослідженні надано синергетичному підходу, який дозволяє окреслити нову парадигму сучасної історії релігії, яка, оновлюючи усю концептуальну схему, модернізує загальну модель постановки й розв'язання проблем у цій галузі. Застосування соціокультурного підходу дало змогу розглянути життєдіяльність громад євангельсько-баптистського руху в часі і просторі, його трансформації, з урахуванням його структури, культури, інститутів, способу життя його рядових членів та видатних діячів.

У процесі дослідження застосовані загальнонаукові методи дослідження: аналізу і синтезу, логічний, соціологічний, аксіологічний (ціннісний); спеціально-історичні методи: історично-логічний, порівняльно-історичний, біографічний, проблемно-хронологічний, ретроспективний та історіографічної критики тощо. Метод усної історії задіяний у дослідженні з метою фіксування суб'єктивних свідчень очевидців подій, які відбувалися в період тоталітарної доби в Україні. Свідчення очевидців атеїстичних кампаній були зафіксовані методом дослідження – інтерв'ю. Отримана інформація дала змогу краще зрозуміти вплив атеїстичної політики комуністичного режиму на життя, побут та матеріальне становище християнських родин.

Понятійно-категоріальний апарат дисертаційної роботи використаний для кращого осмислення проблеми, окремих її аспектів та пояснення окремих визначень, які є найбільш вживаними в роботі.

2. *По-перше*, синергетична модель релігійного життя в СРСР кінця 20-х-30-х рр. ХХ ст. була запроваджена Й. Сталіним з метою тотального домінування комуністичної держави над релігією. Сталінська модель боротьби з релігійними організаціями спиралася на законодавство про релігійні

культи, яке обмежувало життя релігійних громад виключно межами відправлення культу та проходила під гаслом «боротьби з контрреволюцією та пристосуванством церкви». Магістральною стратегією сталінського режиму була повна ліквідація релігії та релігійних настроїв у мешканців СРСР з метою створення для сталінізму монополії у духовній сфері, головні засоби – огульна атеїстична пропаганда, яка виправдовувала будь-які злочини проти церкви та її прибічників; карально-репресивні дії спецслужб набули системного характеру проти духовних авторитетів церкви та вірян.

На початку 40-50-х рр. XX ст. була впроваджена оновлена релігійна модель взаємодії держави та церкви в СРСР: уніфікація та підпорядкування релігійних організацій державно-партійній роботі з метою досягнення геополітичних завдань. Ця модель була розроблена Й. Сталіним під час Другої світової війни і впроваджувалася під гаслом «все для фронту та боротьби з німецько-фашистським агресором». Сталінська модель «віротерпимого» ставлення до релігії будувалася за подвійними стандартами: з одного боку, через посередництво провладного ВРЄХБ СРСР демонстрував міжнародним партнерам демократію та свободу сумління, з іншого – за сприяння спецслужб було створено низку прихованих механізмів, які сприяли закриттю громад. У повоєнний період була розроблена і нова тактика боротьби з релігією, яка реалізовувалася спецслужбами МДБ-КДБ, Радою в справах релігійних культів та пропагандистами атеїзму на «високому науковому рівні». Ними була розроблена орієнтована схема реєстрації та масового розпуску громад Євангельських християн-баптистів. Унаслідок політики подвійних стандартів щодо релігії було закрито тисячі молитовних будинків, що змусило віруючих йти у підпілля і задовольняти свої духовні потреби нелегально.

Синергетична модель релігійного життя в період 1953-1989 рр.: відновлення масової атеїстичної кампанії спрямованої проти релігії; виникнення внутрішньоцерковного опозиційного руху в братстві євангельських-баптистів формувалася та розвивалася протягом двох

підперіодів: перший – 1953-1964 рр. проходив під гаслом М. Хрущова: «покінчимо релігією до середини сімдесятих – за п'ять років до настання «комунізму». Головною метою в антирелігійній політиці було знищення релігії, релігійних громад та опанування радянськими громадянами основами наукового атеїзму. У відповідь на антирелігійну політику найстійкіші брати ЄХБ «ініціативники» організували спротив. Вони висунули свою програму діяльності церкви, головними пунктами якої були: проповідь Євангелія, яка не обмежувалася би стінами молитовних будинків; посилення уваги до релігійного виховання дітей; покаяння й освячення вірян; безумовне впровадження життя принципу відділення церкви від держави. У 1962 р. «ініціативна група» була перетворена в Оргкомітет, а потім в Раду церков, яка почала друкувати самвидавну літературу, у якій оприлюднювалися масштаби репресій щодо опозиційних вірян.

У другому підперіоді (з 1964 р. і до кінця 80-х рр. ХХ ст.) тоталітарна влада повернулася до подвійних стандартів у питаннях релігії: декларувала світу про дотримання в СРСР свободи сумління, але продовжувала репресії щодо вірян. Реалізація атеїстичних заходів проводилася з профілактичною та карально-репресивною метою органами КДБ, пропагандистами атеїзму, пресою, правоохоронною системою, каральною психіатрією, судами.

Євангельські християни-баптисти, незважаючи на репресії, були готові йти на будь-які жертви за засадничі принципи своєї Віри. Лідерам та активним учасникам внутрішньоцерковного руху ЄХБ вдалося використати самвидавну літературу як дієвий майданчик для оприлюднення складної ситуації зі свободою сумління в СРСР та очолити духовний спротив комуністичному режимові, який наприкінці 80-х рр. ХХ ст. врешті зазнав краху.

По-друге, у 40-х рр. ХХ ст. у зв'язку з початком Другої світової війни та наближенням фронту Й. Сталін кардинально змінив політику СРСР у релігійній сфері, відійшовши від карально-репресивних заходів. Проголосивши політику примирення з релігією, вождю народів вдалося мобілізувати вірян на боротьбу

із зовнішнім ворогом. Через новостворену ВРЄХБ та її вплив у світі Й. Сталіну вдалося підняти імідж СРСР на міжнародній арені. У повоєнний період сталінська політика щодо громад ЄХБ набуває виразніших тоталітарних ознак. Новостворені контролюючі інституції РСРК та спецслужби КДБ розробили нову схему контролю та ліквідації громад ЄХБ. За допомогою ВРЄХБ за досить короткий період режиму вдалося провести повний облік, реєстрацію громад та молитовних будинків ЄХБ. Далі уповноважені РСРК, використовуючи різноманітні нормативи, зняли тисячі громад із реєстрації, а спецслужби заарештували їхніх духовних лідерів.

Після смерті Й. Сталіна та приходом до влади спочатку тріумвірату (М. Булганін, Г. Маленков, М. Хрущов) розпочалася часткова лібералізація культурно-релігійного життя, були звільнені та реабілітовані в'язні сумління. Але з утвердженням одноосібного правління М. Хрущовим було ініційовано на законодавчому рівні антирелігійну політику, яка призвела до посилення переслідування за релігійні переконання. Широкомасштабна атеїстична кампанія узаконювала гоніння на вірян в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Упроваджувалася практика закриття та руйнації зареєстрованих молитовних будинків, конфіскації церковного майна, постійних викликів вірян у міліцію та органи КДБ з метою залякування та вербовки. Непокірних вірян штрафували, били, арештовували та судили. Проте карально-репресивні методи не дали очікуваних результатів. Тому на початку 60-х рр. ХХ ст. за посередництва ВРЄХБ та його положень було обмежено діяльність громад ЄХБ. Такі опортуністичні дії ВРЄХБ призвели не лише до розколу баптистського руху в СРСР, але й створили умови до організованого руху опору та утворенню Ради церков ЄХБ.

Із приходом до влади Л. Брежнєва в жовтні 1964 р. та «старої гвардії» ситуація в релігійній сфері кардинально не змінилася. Команда Л. Брежнєва анонсує лояльність у питаннях свободи сумління та віросповідання в СРСР перед світом, разом зі службами КДБ розробили і впровадили низку юридичних

документів адміністративного та карного характеру, які для вірян РЦ ЄХБ мали трагічні наслідки. На всій території УРСР розпочалися гоніння прокурорських та правоохоронних органів на незареєстровані релігійні громади. Це спонукало актив РЦ ЄХБ до організаційного спротиву системі. 16 травня 1966 р. близько 400 делегованих баптистів з незареєстрованих громад ЄХБ СРСР приїхали до ЦК КПРС у Москву та вручили листа чиновникам із проханням зареєструвати всі незареєстровані громади ЄХБ й припинити гоніння й втручання держави у внутрішньоцерковні справи.

У 1970-х рр. «брежнєвський режим» наполегливо узаконював методи впливу, боротьби й покарання вірян. До розправ над вірними незареєстрованих громад ЄХБ службовцями КДБ активно залучаються органи місцевої влади, міліція та прокуратура, дружинники, профспілкові й партійні активісти, працівники культури та освіти. Релігійні зібрання жорстко розганялися міліцією та дружинниками, це супроводжувалося несанкціонованими обшуками та конфіскацією особистих речей вірян; поширеними були адміністративні покарання у вигляді штрафів та ув'язнення від 5 до 15 діб; найжорстокішими були покарання у вигляді різних термінів ув'язнення строгого режиму з конфіскацією майна або примусового лікування в психіатричних лікарнях спеціального типу, які застосовувалися до керівників та активних учасників РЦ ЄХБ.

Системні карально-репресивні дії тоталітарного режиму, які були спрямовані насамперед проти відвідування молитовних зібрань дітьми та молоддю, призвели не лише до старіння церковного активу, але й до зниження його освітнього рівня, й закарбували у свідомості цілого покоління пересічних громадян УРСР «заідеологізоване кліше», що церкву відвідують лише літні й неграмотні люди.

На початку 1980-х рр. новим генеральним секретарем ЦК КПРС Ю. Андроповим та його наступником проводилася політика «залізної завіси» щодо приховування інформації про системні гоніння на вірян та церкву в СРСР.

Ця директива змусила працівників апарату Ради з питань релігії посилити контроль за діяльністю ЄХБ. Водночас трохи лібералізувалося ставлення репресивних служб щодо багатодітних вірян, якщо раніше за релігійне виховання своїх дітей їм загрожувало позбавлення батьківських прав, то у 1980 - х рр. режим обмежувався профілактичними заходами.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. у зв'язку з приходом до влади більш ліберального керівництва СРСР на чолі з М. Горбачовим послабився ідеологічний тиск на релігійні організації. Це дало змогу як зареєстрованим, так і незареєстрованим громадам ЄХБ розбудовувати свої структури. Збільшилася кількість клопотань вірян у державні органи щодо поновлення реєстрації їхніх громад, вони сміливо почали заявляти органам влади про свої права та назрілі зміни в законодавстві щодо релігії. Молитовні зібрання почали відкрито відвідувати підлітки та молодь. Такі зміни позитивно вплинули не лише на омолодження церкви, але й на підвищення освітнього рівня її активу – проповідників та кадрового резерву. Незважаючи на новий курс щодо декларування свободи сумління та віросповідання, сутність тоталітарної системи залишалася незмінною, майже до кінця 80-х рр. ХХ ст. Чиновники та міліція на місцях продовжували тероризувати вірян, зривати молитовні зібрання, складати на них протоколи, погрожувати кримінальною та адміністративною відповідальністю.

По-третє, євангельським християнам і баптистам був притаманний своєрідний спосіб життя, культура, звичаї, світогляд. Особливістю відзначалося й трактування Біблії, повсякденних релігійних практик. У внутрішньому облаштуванні своєї церкви євангельські християни і баптисти від самих початків свого руху проповідували та втілювали в життя незалежні й демократичні принципи існування братства в суспільстві – рівноправність усіх його членів, автономію громад, виборність пресвітерів та старших пресвітерів тощо. Їм був притаманний і своєрідний особливий тип культури, який

відображався у їхньому віровченні, релігійних практиках, сім'ї, поглядах на свободу сумління, державу, суспільство та пересічне життя.

У період сталінського тоталітарного режиму церква перетворилася на небезпечний духовний прихисток. У цій складній ситуації вірні євангельських-баптистських громад намагалися створити свій власний соціокультурний світ, який відповідав їхнім духовними переконанням, давав змогу вижити в жорстких умовах та виховувати своїх дітей за християнськими цінностями. Натомість сталінський режим всілякими методами, у тому числі й карально-репресивними, намагався очорнити євангельський-баптистський рух в очах пересічних громадян, порушити його внутрішній культурний простір, узвичаєний уклад життя та змусити їх відмовитися від принципів віровчення.

Релігійна політика 40-80-х рр. ХХ ст. стала носити прагматичний характер. Вирішено було перетворити громади євангельських християн і баптистів на структури підпорядковані державі, що суперечило основним баптистським принципам. Порушення закону відділення церкви від держави як юридичному, так і в конфесійному значенні в подальшому стало носити системний характер. Дуже яскраво це відобразилося в антиєвангельських постановках держави, у яких від імені ВРЄХБ вимагалось не залучати дітей на молитовні зібрання, довести до мінімуму хрещення молоді, а учнів, студентів і військовослужбовців взагалі хреститися заборонялося. Не дозволялося допускати на проповіді членів інших громад тощо.

Щоб протидіяти постановам, опозиційні віряни почали проводити хрещення без санкції державних органів, що викликало нову хвилю атеїстичних кампаній щодо дискредитації баптизму. Найбільше від цього постраждали діти і молодь, яким складно було соціалізуватися, не порушивши релігійних традицій громади. Перед християнською молоддю закривалися заклади вищої освіти, кар'єрний ріст на роботі. До вірян ставилися з відразою та глузуванням починаючи зі школи, цькували за релігійні переконання на роботі,

безцеремонно комсомольський та профспілковий актив зупиняв молитовні богослужіння.

Багатолюдні відправлення релігійних практик таких як: хрещення, шлюб, поховання та ін. жорстоко розганялися. Правоохоронні органи втручалися в святкові зібрання, пов'язаних з особою Ісуса Христа: Різдво, Стрітєння, Вхід у Єрусалим, Воскресіння, Вознесіння, Трійця, Преображення. Члени громади завжди очікували атеїстичні органи й на свято Жнив, яке щорічно відбувалося восени. Комуністичний режим не лише порушував права християнських дітей і молоді, але й цілеспрямовано конфісковував та знищував уже набуті цінності помісних громад. Таким чином режим намагався позбавити євангельських християн-баптистів економічного підґрунтя та незалежності. У боротьбі з релігією тоталітарна влада використовувала право на працю як інструмент впливу на годувальників багатодітних сімей. За релігійні переконання вірян цькували на виробництві, а потім звільняли з роботи, забирали паспорти, щоб в іншому місці не могли найнятися працювати.

3. *По-перше*, сталінський режим, щоб повністю контролювати духовне життя пересічних громадян у 1946 р. в системі новоутвореного МДБ СРСР та його республіканських відділах створив наділені надзвичайними повноваженнями на карально-репресивні та профілактичні дії 5-ті (оперативні) управління. У складі функціональних підрозділів сформовано і відділ «О» МДБ УРСР, який займався наглядом за релігійними організаціями, «сектами», групами тощо. Спецвідділ «О» МДБ-КДБ УРСР займався плануванням та реалізацією оперативної роботи щодо «агентурно-оперативної розробки сектантів», які ретельно обговорювалися на засекречених спеціальних нарадах. Виконання завдань щодо розкладу та ліквідації молитовних будинків ЄХБ покладалося на оперуповноважених та їх агентуру із середовища пресвітерського складу. Антирелігійні заходи проводилися зі згоди партійних і радянських органів та за активної участі громадськості, яку спеціально готували. Із метою реалізації завдань щодо припинення діяльності молитовних

будинків ЄХБ, спецслужби КДБ вміло поєднували карально-репресивні та профілактичні методи: арешти, залякування, штрафи, компрометації релігійних керівників, показове розвінчування так званої «реакційної діяльності сектантів» у пресі, радіо, телебаченню і кіномистецтві. Залучалися до профілактичних заходів лікарі, пожежники, мистецька та культурно-освітня інтелігенція.

По-друге, робота Ради в справах релігійних культів із перших наказів спрямовувалися на уніфікацію громад Євангельських християн і баптистів та підпорядкування їх державно-партійній роботі. Керівниками Ради був розроблений алгоритм дій, за яким їхні співробітники на місцях спочатку провели облік та зареєстрували всі релігійні громади. А згодом, використовуючи законодавчі нормативи, почали закривати громади ЄХБ, причому до початку 1950-х рр. жодного молитовного будинку офіційно не відкрилося. У «хрущовський період» Рада продовжувала практику контролю молитовних зібрань вірян, релігійних відправлень, обрядів тощо. Апарат Ради безцеремонно зривав шлюбні та поховальні церемонії, давав вказівки щодо репертуару духовних пісень, поховальних відправлень, відпочинку вірян. Уповноважені ради контролювали призначення старших пресвітерів, яких використовували для накопичення компромату на опозиційних віруючих, вистежування роботи активу Ради церков. У 70-х рр. ХХ ст. Рада брала участь разом із правоохоронними органами в переслідуванні богослужбових зібрань незареєстрованих громад ЄХБ. Працівниками ради здійснювалася комплексна робота щодо дискредитації діяльності РЦ ЄХБ в очах пересічних вірян та мешканців УРСР. У 1980-х рр. роль Ради поступово нівелювалася. Рішення партійних і радянських органів виконувалися номінально і в багатьох випадках фіксувалися лише на папері, про що писали в своїх доповідних записках функціонери Ради в справах релігій.

По-третє, правоохоронні органи відігравала важливу роль у профілактичних та карально-репресивних заходах комуністичного режиму

щодо вірян громад Євангельських християн-баптистів. Під контролем органів КДБ міліція УРСР брала участь у погромах молитовних будинків, жорстоких затриманнях і арештах вірян. Міліція застосовувала незаконні методи боротьби з релігійними діячами, а саме: погрози розправою, переслідування, моральні та фізичні знущання, були випадки доведення до смерті вірян. Працівники міліції та прокуратури були задіяні режимом у «перевихованні» дітей із християнських сімей, таким чином порушуючи їхні права та позбавляючи права на щасливе дитинство.

По-четверте, комуністичне правосуддя за планом антирелігійних кампаній було політично мотивоване і розраховувалось на пересічних громадян УРСР. Сплановані й задіяні в комплексі механізми, які відбувалися перед процесом, під час нього та після оприлюднення вироків, так і не давали 100 % результату. Адже широке засудження підсудного в пресі пропагандистами атеїзму перед процесом, зайняті місця в залі під час суду спеціально підготовленим комсомольсько-партійним активом, працівниками міліції та спецслужб не забезпечували витік інформації, тому такі суди мали і зворотній ефект на який не сподівалася комуністична влада. Широкий резонанс серед вірян викликали суди над духовними керівниками РЦ ЄХБ, що сприяло їхній консолідації та опору тоталітарним методам правосуддя. Кількість людей, які співчували вірянам тільки збільшувалася, тому швидко поширювалася інформація, яка почала виходити далеко за межі СРСР. Судді виносили рішення щодо розмірів штрафу, конфіскації духовної літератури, майна, коротких термінів ув'язнення. За сприяння замовних судових рішень оголошувалися неправомірні рішення, за якими найбільш нонконформістських пресвітерів позбавляли права на батьківство, а їхніх дітей родини. Отже, радянська судова система була надійним виконавцем замовних рішень і послідовно, шляхом винесення антигуманних вироків, знищувала матеріальні й духовні цінності ідеологічних опонентів режиму, руйнуючи їм здоров'я й життя.

По-п'яте, використання медичних закладів для психічно хворих із метою ув'язнення релігійних дисидентів розпочалося наприкінці 1950-х рр., коли були реабілітовані політв'язні, які повернувшись із місць позбавлення волі, відкрито виступали проти зловживань влади, відсутності свободи сумління та віросповідання. Тоталітарним режимом під психіатричні репресії була підготовлена теоретична і юридична база, яка спричинила список обмежень так званим душевнохворим: у професійних можливостях і взагалі в дієздатності, у листуванні та ін., навіть якщо вони не притягувалися до кримінальної відповідальності. У 70-80-х рр. ХХ ст. карально-репресивна машина тоталітарної системи в особі керівників КДБ розробила тортури для інакодумців, головна роль з їх упокорення покладалася на психіатрів та їхні методи, які базувалися на так званому «новаторському» вченні московської школи психіатрів А. Снежевського про «уповільнену шизофренію». Цей діагноз визнавався лише в СРСР та його країнах сателітах. Під діагноз «уповільнена шизофренія» міг потрапити кожен, хто якимсь чином висловив незадоволення діями пануючого режиму. Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. погрози психлікарнею набули системного характеру для діячів Ради родичів в'язнів ЄХБ, які займалися оприлюдненням злочинів тоталітарної влади проти людяності та свободи сумління. Повідомлення про необґрунтовану госпіталізацію релігійних інакодумців у психіатричні стаціонари досягли Заходу та США. Щоб запобігти міжнародному скандалу ЦК КПРС разом зі спецслужбами почали приймати заходи щодо упередження витоку інформації про «політичні зловживання» в психіатрії. Незважаючи на вжиті дії, міжнародна спільнота збрала чимало реальних фактів та опитала осіб, над якими проводилися антигуманні тортури в медичних закладах на всій території комуністичної держави, які і стали доказом того, що СРСР в 70-80-х рр. ХХ ст. головним методом боротьби з інакодумцями стала репресивна психіатрія.

По-шосте, метою антирелігійних кампаній тоталітарного режиму було повне викорінення релігії з життя і побуту радянської людини. Методи, на які

спирався комуністичний режим, полягали в нав'язливій атеїстичній пропаганді, проводилися, щоб переконати простих мешканців УРСР у тому, що релігія та її носії, вороги комуністичної держави. Атеїстична пропаганда проводилася у формі лекцій на природничо-наукові та атеїстичні теми, вечорів запитань-відповідей, демонстрацій наукових і художніх кінофільмів. Карально-репресивні методи атеїстичної пропаганди застосовувалися, щоб покарати опозиційних вірян, яких не вдалося схилити до співробітництва з органами влади. Їх викликали на допити, погрожували, «перевиховували» за місцем роботи, лінчували за допомогою преси, радіо, кіно, закривали молитовні будинки, влаштовували відкриті судові процеси, ув'язнювали.

Організаторами й учасниками атеїстичних кампаній були органи КДБ, Рада в справах релігії, комсомольського-партійний актив, наукові співробітники, вчителі, мистецька і творча інтелігенція. За період антирелігійних кампаній було витрачено чимало коштів на пропаганду атеїзму засобами науки, культури та мистецтва. Масове тиражування атеїстичної літератури, брошур, статей, художніх, документальних атеїстичних кінофільмів, які «розвінчували окремі релігійні течії», не принесли бажаних результатів. Тому покінчити з релігією в короткі терміни, особливо на побутовому рівні, комуністичному режиму так і не вдалося.

Виховну роботу серед учнів і студентів у дусі войовничого матеріалізму комуністичний режим організував у середніх, спеціальних навчальних закладах і закладах вищої освіти. Проводили атеїстичні заходи під час занять і позаурочний час вчителі, викладачі, партійно-комсомольський актив. Атеїстична пропаганда дітям і молоді проводилася у формі популярних лекцій на природничо-наукові, атеїстичні теми, демонстрацій наукових кінофільмів, бесід, індивідуальних бесід.

Із метою виховання дітей у дусі несприйняття релігії і повсякденних релігійних практик була запроваджена в шкільну освіту спеціальна програма вивчення наукових, науково-популярних статей та художніх творів,

спрямованих проти релігії та її прихильників. Школярі виховані в душі войовничого атеїзму були задіяні разом зі вчителями, викладачами, партійно-комсомольським, піонерським активом у перевихованні дітей із віруючих сімей. Саме дітям, у яких батьки належали до опозиційних релігійних громад або відбували термін покарання за релігійні переконання, було найважче соціалізуватися без відречення від родини та релігії. Багато з дітей, які пройшли жорстоку атеїстичну школу, вийшли з неї загартованішими у своїй Вірі, але значна частина з покоління часів войовничого атеїзму зламалася і досі ведуть асоціальний спосіб життя.

4. *По-перше*, у результаті деструктивних дій тоталітарного режиму протягом 40-80-х рр. ХХ ст. громаді Євангельських християн-баптистів було нанесено велику духовну травму, яку вона не змогла подолати навіть після краху СРСР. Болючим ударом, який уразив вірних євангельсько-баптистського спрямування в 60-х рр. ХХ ст. стали антиєвангельські положення, які були запущені спецслужбами КДБ та призвели до розколу громади, що відбилося на становищі та діяльності Церкви і в 70-80- рр. ХХ ст. Вище керівництво розколотої громади (ВРЄХБ і Ради церков) так і не змогло примиритися і об'єднатися в єдиний союз. Це значно послабило їхні духовні позиції в суспільстві в період тоталітаризму.

Тоталітарний режим комплексно підходив до знищення матеріальних цінностей вірян ЄХБ. Ще з сталінських часів була узаконена політика руйнування та конфіскації матеріальних надбань релігійних організацій, які для них мали духовне значення. Ганебна практика вилучення та знищення релігійної літератури: Біблії, Євангелії, збірки духовних пісень, дитячих збірок та ін. продовжувалася протягом усього періоду панування комуністичного режиму в радянській Україні. Молитовні будинки побудовані руками і за гроші вірян руйнувалися комуністами-вандалами або передавалися на культурні потреби. Їх переобладнали на бібліотеки, хати-читальні, музеї, де були створені експозиції, виставки на атеїстичну та іншу ідеологічну тематику, у гіршому

випадку – в культових спорудах влаштували зерносховища, конюшні, складські приміщення тощо. Установивши чималі штрафи за духовне служіння та проведення релігійних практик, комуністичний режим не тільки матеріально обкрадав вірян, але й таким чином, позбавляв багатодітні сім'ї засобів до існування, а громаду ЄХБ духовного розвитку.

По-друге, комуністичний режим безжально переслідував своїх громадян за релігійні переконання. Політика «примирення з релігією» Й. Сталіна зупинила масові арешти проповідницького складу ЄХБ. Поновлення комплексних карально-репресивних акцій щодо вірян розпочалися в 1960-х рр., і супроводжувалися засудженням і ув'язненням опозиційних євангельських-християн баптистів на тривалі терміни покарання. Зазвичай за місіонерську діяльність та релігійну роботу з дітьми та молоддю більшість вірян отримали довготривалі терміни ув'язнення суворого режиму. Особливо суворі покарання отримали учасники демонстрації в Москві 1966 р.

Наприкінці 1960-х рр. терміни покарання почали поволі зменшуватися для тих, хто перший раз був засуджений за релігійні переконання. Повторні засудження і надалі для активу Ради церков були довготривалі, крім того, їх ув'язнювали з конфіскацією майна. Це боляче відбивалося на матеріальному становищі їхніх багатодітних родин, тому релігійні громади коштами підтримували такі сім'ї.

На початку 70-х рр. ХХ ст. репресії щодо євангельських християн-баптистів посилювалися. На лаві підсудних сиділи чоловіки переважно репродуктивного віку, яких судили за проповідницьку діяльність серед дітей і молоді. Багато дітей залишилися без родинного піклування, а багатодітні сім'ї без засобів існування. Розпочалися арешти жінок, багатодітних матерів, які брали участь у роботі Ради родичі в'язнів, клопоталися за звільнення своїх чоловіків та рідних одновірців. Саме завдяки їхній відвазі та ризику, пов'язаного з поширенням інформації про жорстокі гоніння за віру в Бога, світ дізнався правду про стан свободи сумління в СРСР.

Після підписання Гельсінської декларації (1975) масові репресії щодо вірян уповільнилися, натомість було проголошено амністію, яка дала змогу достроково повернутися до своїх сімей значній частині ув'язнених за релігійну діяльність. Проте тоталітарний режим не припинив переслідувати непокірних очільників та прихильників Ради церков ЄХБ, які на той момент уже відсиділи по два і більше термінів ув'язнення. Більшість із них довгий час не бачили своїх дітей, які на волі переслідувалися комсомольсько-партійним активом. Дружини в'язнів, щоби прогледувати своїх дітей, виконували найтяжчу роботу, на яку не погоджувалася більшість пересічних жінок.

Піддавалися переслідуванням юнаки призовного віку за відмову брати в руки зброю. Хлопці з багатодітних сімей вірян ЄХБ отримували тривалі терміни ув'язнення. Окремих вірян перед судом тримали з профілактичною метою в психлікарнях закритого типу. Комуністичний режим використовував проти незареєстрованих вірян ЄХБ цілий комплекс карально-виховних засобів, які не всі вірян витримували. Радою родичів в'язнів засвідчено чимало випадків доведення до смерті в'язнів сумління, які до того, як потрапили в лещата виконавців тоталітарної системи, були гарними сім'янинами та здоровими людьми.

По-третє, карально-репресивна машина тоталітарного режиму працювала на знищення політично неблагонадійних громадян СРСР, а насправді людей вірян, які заради своїх релігійних переконань йшли на будь-які жертви. Значна частина з них загинула в сталінських концтаборах від хвороб та недоїдання, тяжких умов роботи. Багато з в'язнів було засуджено до розстрілів. Їхні сім'ї піддавалися гонінням правоохоронних органів, цькуванням у пресі, на роботі. У хрущовський період, після проголошення антирелігійної кампанії і до краху СРСР, діти, внуки колишніх в'язнів сумління поповнили тюрми суворого режиму, виправні колонії, поселення ув'язнених. Родини в'язнів сумління потерпали від гонінь правоохоронних органів, партійно-комсомольського та шкільного активу на волі. Члени братства ЄХБ піддавалися фізичним та

моральним тортурам з боку карально-репресивних органів як під час досудових слідчих дій, так і таборах на засланні та після відбуття терміну покарання. Найбільш жорстокі умови для вірян спеціально створювалися в місцях позбавлення волі, зокрема їм вчасно не надавалася перша медична допомога в разі хвороби чи травми на виробництві, що призводило до каліцтва або навіть смерті. Незважаючи на вік, стать і стан здоров'я в'язнів сумління завжди використовували на найтяжчих роботах. Також засуджені віряни були позбавлені таких прав ув'язнених як: побачення з рідними, передач та дострокового звільнення за гарну поведінку. Додаткові покарання адміністрація в'язниць установлювала за зберігання релігійної літератури, читання молитов. Вийшовши на волю, більшість в'язнів сумління, незважаючи на втрачене здоров'я та постійний нагляд з боку міліції, прокуратури, місцевої влади, продовжували духовне служіння. Отже, долі багатьох родин вірних євангельського-баптистського братства стали для громадян України символом боротьби за релігійні переконання і надихнули пересічних вірян на спротив атеїстичній політиці комуністичного режиму.

По-четверте, організатори й учасники розгонів молитовних зібрань, руйнувань матеріальних і духовних цінностей громад, цькування вірян на роботі, їхніх дітей у школі мали прізвища й посади. Посадовими особами організовувалися лінчування євангельських християн-баптистів за місцем проживання, у пресі, радіо, телебаченню. Прислужники тоталітарної системи брали участь в засудженні «політично шкідливої поведінки» вірних ЄХБ під час судових процесів, у місцях позбавлення волі тощо. Найбільше потерпали опозиційні віряни від фанатично відданих «комуністичним ідеалам» чиновників, оперативників КДБ, правоохоронців. Завдяки їхній службі тоталітарна система досить тривалий період безжально знищувала усіх тих, хто якимось чином виявив непокору їй. Тому ці особи насамперед несуть відповідальність за свої деструктивні акції, які організовувалися ними щодо вірян різних конфесій у період 40-80-і рр. ХХ ст.

Найбільшу відповідальність та засудження з боку цивілізованого світу за злочини проти людяності, у тому числі щодо вірян усіх конфесій, має понести ЦК КП СРСР-УРСР, очільники спецслужб МГБ-КДБ, голова та уповноважені Ради у справах релігійних культів, які ініціювали та брали участь в організації атеїстичних кампаній. Ці заходи супроводжувалися моральним та фізичним тиском, жорстоким ставленням до вірян під час арештів та судів, а також у місцях позбавлення волі і відбуття терміну покарання. Усі причетні до злочинів щодо людяності, які не мають терміну давності, мають бути засуджені та покарані хоча б заочно для застереження повторення таких ганебних подій у майбутньому.

5. Вивчення історії громад Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.) потребує подальшого дослідження й осмислення із залученням ширшого кола маловідомих джерел, особливо використання спецфондів СБУ України та справ під грифом «цілком таємно». Поглибленого вивчення заслуговує проблема трагічних наслідків атеїстичної політики щодо поколінь вихованих в дусі войовничого матеріалізму. Адже до цього часу так і не з'ясована кількісна і якісна характеристика осіб травмованих атеїстичним вихованням у школі, закладах професійної освіти, які до цього часу ведуть асоціальний спосіб життя. Важливою проблемою, яка потребує ретельного дослідження, це зібрання спогадів пересічних учасників, вірян, очевидців антирелігійних кампаній 40-80-і рр. ХХ ст. Оскільки антирелігійна політика радянського режиму трагічно відобразилася не лише на долях багатьох пересічних вірян і їхніх родин, а також невіруючих громадян радянської України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

**Центральний державний архів громадських об'єднань України,
м. Київ
(ЦДАГО України)**

**Ф.1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ),
м. Київ (1918-1991)**

Опис 23.

1. Дело 1030. Ч. I. 22/II. 1944 – 22/VIII 1944. Письмо на имя Сталина за подписями товарища Хрущева, докладные записки и др. материалы о сборе средств в фонд Красной Армии церковными общинами и духовенством города Киева. 16 л.

2. Дело 1639. Ч. 1. 1/V 1945 декабрь 1945. Информации, отчеты, справки о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СНК СССР по Украинской ССР. 207 л.

3. Дело 1941. Ч. 1. 26. III. 1945. – 20/X 1945. Информация о нелегальных религиозных организациях и реагирование населения Украины на аресты духовенства униатской церкви. 12 л.

4. Дело 1942. 25/VII. 1945. Докладная записка о научно-исследовательской работе по изучению теории и практики религиозных организаций. 97 л.

Опис 3.

5. Дело 22. (начато 22 мая 1947 закончено 24 мая 1947). Письмо Центрального Совета Союза воинствующих безбожников СССР и справка заместителя начальника управления пропаганды и агитации ЦК КПУ (б) Украины о прекращении деятельности Союза воинствующих безбожников Украинской ССР. 2+1 л.

6. Дело № 02/10. Том I. начало II/VII. 1951 г. закончено II/VI. – 1951 г. Информация Каменец-Подольского обкома КПУ (б) У о естественно-научной антирелигиозной пропаганде в области. 6 л.

Опис 30.

7. Дело № 02/10. начато 12. V. 1954. – закончено 10. XI. 1954. Информации и письма отдела пропаганды и агитации ЦК КП Украины, редакции газеты «Правда Украины», Уполномоченного Совета по делам религиозных культов – по вопросам антирелигиозной пропаганды. 23 л.

8. Дело № 02/10. начато 12. V. 1954. – закончено 10. XI. 1954. Информация о реагировании духовенства и верующих на постановление ЦК КПСС от 10 ноября 1954 «Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения». ЦДАГО Украины. 17 л.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України, м. Київ
(ЦДАВОВУ України)**

Ф. 4648. Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники: (об'єднаний фонд)

Опис 1.

9. Справа 83. Виписки з протоколів засідань ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР за 1950 р. 165 арк.

10. Дело 322. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1961 год. 44 л.

11. Дело 372. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР,

представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1962 год. 19 л.

12. Дело 203. Переписка с религиозными обществами УССР по вопросам относящихся к религиозным культам за 1955 год. 289 л.

13. Дело 360. Переписка старших пресвитеров ВСЕХБ на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1961 год. 183 л.

Опис 2.

14. Дело 13. Докладные записки и справки правительственных работников Совета при СМ СССР о результатах обследования работы областных уполномоченных за (1946 г.). 84 л.

15. Дело 4/3. Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церковей ЕХБ» (раскольников), (протоколы, обращения, переписка, заявления) за 1963 год. 116 л.

16. Дело 360. Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церковей ЕХБ» (раскольников), (протоколы, обращения, отчеты) за 1962 год. 55 л.

17. Дело 47. Документы о снятии регистрации религиозных обществ и закрытии молитвенных домов решением исполкомов, местных советов, заключенных уполномоченным. ЦГАВОВУ Украины (1948 г.).

18. Справа 88. Доповідні записки обласних уповноважених ради про релігійну ситуацію та про процеси, явища, які відбуваються в релігійних громадах. 55 арк.

19. Справа 94. Заяви і скарги віруючих про відкриття церков і молитовних будинків по областях Української РСР у 1950 р. 63 арк.

20. Дело 182. Заявления и жалобы верующих об открытии церковей и молитвенных домов по областям УССР за 1954 год. 102 л.

21. Дело 322. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного при СМ УССР, представленные в высшие партийные органы республики за 1961 г. 44 л.

22. Дело 195. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного при СМ УССР, представленные в высшие партийные органы республики за 1955 г. 32 л.

23. Дело 266. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного при СМ УССР, представленные в высшие партийные органы республики за 1959 г. 29 л.

24. Дело 148 Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1953 г. 17 л.

25. Дело 195. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1955 г. 32 л.

26. Дело 286. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1959 год. 29 л.

27. Дело 322. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1961 год. 44 л.

28. Дело 64. Информация и докладные записки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР в высшие партийные и правительственные организации республики о религиозной обстановке, о процессах, явлениях, происходивших в религиозных организациях за 1949 год. начало 10 апреля 1949 г. – окончание 13 декабря 1949 г. 12 л.

29. Справа 34. Переписка зі старшими пресвітерами в Україні щодо питань, які відносяться до релігійних культів за 1947 рік. 91 арк.
30. Справа 75. Переписка зі старшими пресвітерами Всесоюзної ради ЄХБ щодо питань, які відносяться до релігійних культів за 1949 рік. 33 арк.
31. Дело 171. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов по областям УССР за 1954 год. Том I. 156 л.
32. Дело 12. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ УССР (1946 г.). 84 л.
33. Переписка с старшими пресвитерами ВСЕХБ и ВСАСД на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1953 год. ЦГАВОВУ Украины. Ф. 4648. Оп. 2. Д. 166. 113 л.
34. Дело 71. Переписка с уполномоченным Совета по Запорожской и Закарпатской, Измаильской и Киевской областей Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации и закрытия молитвенных домов. Том II. (1949 г.). 186 л.
35. Дело 156. Переписка со старшими пресвитерами ВСЕХБ и ВСАСД на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1953 год. 113 л.
36. Дело 360. Переписка старших пресвитеров ВСЕХБ на Украине по вопросам относящихся к религиозным культам за 1961 год. 183 л.
37. Дело 135. Переписка старших пресвитеров ВСЕХБ по вопросам относящийся к религиозным культам за 1952 год. 31 л.
38. Справа 51. Про стан і становище релігії, про політику і стан релігійних культів в Українській РСР в 1948 р. 5 арк.
39. Дело 2. Решения и постановления исполкомов областных районных Советов депутатов и трудящихся о закрытии молитвенных домов по областям Украинской ССР (1945 г.). 17 л.

40. Дело 78. Сведения о наличии церквей и молитвенных домов по областям Украинской ССР за 1949 год. 100 л.

41. Дело 161. Списки закрытых и переданных по культурные цели молитвенных домов по областям УССР за 1953 г. и ведомость о движении верующих по Волынской области за 1944-1953 годы. 47 л.

42. Справи постійного зберігання за 1944-1965 р.

43. Дело 1. Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Постановления Совета Народных Комиссаров СССР об организации Совета по делам религиозных культов при Совнаркомме СССР (1944 г.). 7 л.

44. Дело 25. Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Выписки из протоколов заседаний Совета Министров СССР (1947 г.). 50 л.

45. Дело 27. Циркулярные инструктивные письма Уполномоченного Совета по Украинской ССР областным Уполномоченным за 1947 г. 5 л.

46. Дело 42. Циркулярные инструкции, письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР областным уполномоченным на местах за 1948 г. 9 л.

47. Дело 11. Циркулярные-инструктивные письма по делам религиозных культов при Совете Министров СССР. Уполномоченным Совета при местах (1946 г.). 21 л.

48. Дело 279. Справки о проведенной культурно-массовой и научно-атеистической пропаганде населения в районах, областях и г. Киеве в 1959 году. ЦГАВОВУ Украины. 14 л.

Опис 4.

49. Дело 237. Информации, справки уполномоченных Совета по областям и г. Киеву о деятельности зарегистрированных религиозных общин, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных обществах РПЦ,

старообрядческой католической и протестантской церквей, иудейской религии, ЕХБ и пятидесятников за 1983 год. Том I. 177 л.

Опис 5.

50. Дела постоянного хранения за 1966-1974 года Уполномоченного совета по делам религии при Совете министров СССР по Украинской ССР.

51. Дело 117. Документы о деятельности и положении т.н. «Совета церквей ЕХБ» (раскольники), (стенограмма беседы с представителями «Совета», информации, справки, обращения) за 1968 год. 152 л.

52. Дело 188. Документы об участии делегации Всесоюзного Совета евангельских христиан-баптистов в работе 12-го Всемирного конгресса баптистов в Токио (Япония) с 12-го по 18 июля 1970 года (отчеты, доклады, обращения, резолюция конгресса) за 1970 год. 114 л.

53. Дело 189. Информации Уполномоченного Совета по областям Украинской ССР о религиозных праздниках и происшествиях за 1970 год. 140 л.

54. Дело 293. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного при СМ УССР, представленные в высшие партийные органы республики о религиозной обстановке, процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях, о состоянии контроля за выполнением закона о культах за 1972 г. 158 л.

55. Дело 293. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие правительственные и партийные и органы республики о религиозной обстановке, происходящих в религиозных организациях. О состоянии контроля за выполнением законодательства о культах за 1972 год. 158 л.

56. Дело 82. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР,

представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1968 год. Т. 1. 146 л.

57. Дело 128. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1969 год. 228 л.

58. Дело 180. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1970 год. 129 л.

59. Дело 236. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие партийные и правительственные органы республики за 1971 год. 155 л.

60. Дело 293. Информации, докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР, представленные в высшие правительственные и партийные органы республики о религиозной обстановке, происходящих в религиозных организациях. О состоянии контроля за выполнением законодательства о культах за 1972 год. 158 л.

61. Дело 221. Переписка с старшими пресвитерами Всесоюзного Совета евангельских христиан-баптистов на Украине по вопросам относящимся к религиозным культам за 1970 год. Том I. 155 л.

Опис 7.

62. Дело 345. Докладные записки, справки работников аппарата Совета о результатах командировки в областях по изучению религиозной обстановки 1986 г. 96 л.

63. Переписка с старшими пресвитерами ВСЕХБ на Украине по вопросам относящимся к религиозным культам за 1961 год. 183 л.

64. Дело 21. Документы о регистрации и снятия с регистрации, об освоении и сносе закрытых культовых зданий религиозных объединений по областям УССР (выписки из протоколов заседаний союзного и республиканского Советов, представления облисполкомов, заключения уполномоченных Совета за 1982 г.). 184 л.

65. Дело 274. Информации уполномоченных Совета по областям о наличии и деятельности находящихся вне регистрации религиозных объединений пятидесятников, иеговистов, сторонников Совета церквей ЕХБ, униатов (1984 г.). 26 л.

66. Дело 401. Информации, докладные записки, справки уполномоченных Совета по областям и г. Киеву о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах, о проповеднической деятельности служителей культа, о финансовой деятельности, религиозных организаций, о снятии и взятии на учет неофициально действующих религиозных групп за 1988 год. 106 л.

67. Дело 22. Информации, докладные записки и справки Совета, представленные в правительственные и партийные органы УССР, о религиозной обстановке, о положении и деятельности религиозных объединений начато в 1976 г. 56 л.

68. Дело 7. Информации, докладные записки и справки Совета, представленные в правительственные органы, в Союзный Совет о религиозной обстановке за 1985 г. 19 л.

69. Дело 49. Информации, докладные записки, справки, поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о деятельности зарегистрированных общин, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных объединениях. 1977 год. 251 л.

70. Дело 52. Информации, докладные записки, справки, поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о наличии и деятельности находящихся вне регистрации религиозных объединениях 1977 год. 110 л.

71. Дело 75. Информации, докладные записки, справки, поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах 1978 год. 159 л.

72. Дело 107. Информации, докладные записки, справки, поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах 1979 год. 84 л.

73. Дело 380. Информации, докладные записки, справки уполномоченных Совета по областям и г. Киеву о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах, о проповеднической деятельности религиозных организаций, о снятии и взятии на учет неофициально действующих религиозных групп за 1987 год. 218 л.

74. Дело 161. Информации, докладные записки, справки Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах в 1981 г. 201 л.

75. Дело 75. Информации, докладные записки, справки, поступающие от Совета по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах 1978 год. 159 л.

76. Дело 52. Информации, докладные записки, справки, поступающие от Уполномоченных Совета по областям и г. Киеву, о наличии и деятельности находящихся вне регистрации религиозных объединениях 1977 год. 110 л.

77. Дело 392. Информации, справки и другие материалы о зафиксированных нарушениях законодательства о культах, профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного или уголовного воздействия, о работе комиссии содействия, копии приговоров 1987 г. 275 л.

78. Дело 198. Информации, справки Уполномоченных Совета о религиозной обстановке, о состоянии контроля за соблюдением законодательства о культах в 1982 г. 54 л.

79. Дело 269. Информации, справки, докладные записки работников аппарата и уполномоченных Совета о работе с письмами, жалобами, заявлениями верующих, их проверке и приему граждан за 1984 г. 54 л.

80. Дело 437. Информации, справки, отчеты и другие материалы о зафиксированных нарушениях законодательства о культах, профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного и уголовного воздействия (копии приговоров) 1988 г. 135 л.

81. Дело 321. Информации, справки, отчеты о зафиксированных нарушениях профилактических мероприятиях по их предупреждению и меры административного и уголовного воздействия за 1985 г. 299 л.

82. Дело 336. Информации, справки, представленные в правительственные органы и союзный Совет о религиозной обстановке и деятельности религиозной обстановки в республике 1986 г. 44 л.

83. Дело 116. Информации, справки. Ответы и другие документы о зафиксированных нарушениях законодательства о культах, профилактических мероприятиях по их предупреждению и мерах административного или уголовного воздействия за 1976-1979 гг. 153 л.

84. Дело 149. Копии приговоров народных судов по обвинению в нарушении законодательства о религиозных культах (присланные уполномоченным Совета в 1980 г.). 214 л.

85. Дело 256. Отчеты, информации, представленные Уполномоченным Советом и духовными центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций, паломников в 1983 году. 271 л.

86. Дело 390. Статьи, интервью, репортажи и другие контрпропагандистские материалы Совета по делам религий при Совмине УССР за первое полугодие 1987 года. 28 л.

Опис 37.

87. Дело 2/9. Особый сектор ЦК КП України. Справка Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по УССР – о дислокации секты Евангельских христиан-баптистов в г. Киеве. (1949 р.). 3 л.

88. Дело 02/9. Справка уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по УССР – о дислокации секты Евангельских христиан-баптистов в г. Киеве. Том 1. начато 15. III. – 15. III окончено. 3 л.

**Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ
(ГДА СБ України)**

Ф. 1. 3 відділ УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКДБ КДБ УРСР

Опис 1.

89. Дело № 20 с планами и справками по линии церковников и сектантов (1962 г.). Д. 1423. 110 л.

90. Дело № 26 с докладными, записками, спецобобщениями и справками по линии интеллигенции и молодежи. Нач. 24 ноября 1959-10 декабря 1959 гг. Д. 1093. 223 л.

91. Дело № 26 с докладными, записками, спецобобщениями и справками по линии интеллигенции и молодежи. Нач. 10 января 1956-27сентября 1957 гг. Д.1093. Том 1. 285 л.

92. Дело № 31 с докладными записками, справками и другими документами по линии церковников и сектантов (1959-1961 гг.). Д. 1424. 150 л.

93. Дело № 37. Циркулярное письмо о состоянии и перспективах церковного движения и очередных задачах органов ОГПУ. Москва –1930. 9 л.

94. Дело 511. Комитет государственной безопасности Украинской ССР. – 10 отдел. – Тематический перечень документальных материалов

оперативного архива КГБ УССР на лиц, проводивших антисоветскую деятельность, маскирующую религиозной догматикой и исполнением религиозных обрядов. 45 л.

95. Справа № 2 з планами і с правками по лінії церковників і сектантів. Початок 14 лютого 1962 р. закінчено 8 грудня 1962 р. Спр. 1423. 12 арк.

Ф. 2. 4 – Управление МГБ-УССР Отдел «О»

Опис 26.

96. Дело № 23 с указаниями, справками, докладными записками и другими обобщенными документами (1957-1958 гг.). Д. 1093. Том 2. 353 л.

Опис 4.

97. Дело 14. МГБ-УССР Отдел «О» Отчеты уполномоченного по делам религиозных культов (1948-1949 гг.). 202 л.

98. Дело с материалами учетно-контрольного производства. Отчеты уполномоченного по делам религиозных культов. (1948-1949 гг.). 202 л.

Опис 80.

99. Дело № 51. Том 28. Копии докладных записок и спецсообщений в ЦК КП (б) У, Совет Министров УССР и МГБ СССР за 1954 г. 312 л.

Ф.3. 2 – отдел – 5 управление

Опис 1.

100. Дело 339. Справки по совещанию начальников 5 отделов УМГБ. (1952 г.). 405 л.

Ф. 16. Секретаріат ДПУ УССР – КДБ УРСР

Опис 1.

101. Справа 32. Документи (доповідні, спецповідомлення) УНКВС по Одеській, Київській, Вінницькій, Чернігівській областях до НКВС про оперативно-слідчу роботу по лінії церкви (агентурні справи «Подъем», «Священнослужитель», «Святые», «Библейцы», Пастыри»). 1935 р.

102. Дело 68. Докладные записки об агентурно-оперативной работе среди церковников. 1937 г. Л. 119-120.

103. Дело 158. Документы (довідки) УНКВС по Николаївській області на адресу НКВС УРСР, щодо діяльності іноземних розвідок. Ліквідації повстанського, есерівського, сектантського та церковного підпілля шкідницьких груп тощо. Дело о количестве арестованных, уехавших и оставшихся по ОУНКВД по Николаевской области с 01. 10. по 01.12. 1937 г. 75 л.

Опис 3.

104. Дело № 2. Том 5. Доклады, представления и спецсообщения органов госбезопасности в партийные и правительственные органы. (1966). 357 л.

2. ОСОБИСТИЙ АРХІВ О. ВИСОВЕНЬ

105. *Братский листок*. № 1. 1976. 10 с.

106. *Братский листок*. № 5. 1973. 12 с.

107. *Братский листок*. № 9-10. 1956 г. 8 с.

108. *Бюллетень № 10 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1972. 65 с.

109. *Бюллетень № 2 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1971. Москва. 50 с.

110. *Бюллетень № 9 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1972. 30 с.

111. *Бюллетень № 1. Совета родственников узников Евангельских христиа-баптистов в СССР*. Москва. 1971. 29 с.

112. *Бюллетень № 32. Совета родственников узников Евангельских христиан баптистов в СССР*. Москва. 1976. 60 с.

113. *Бюллетень № 39 Совета родственников узников Евангельских христиан- баптистов в СССР*. Москва. 1977. 60 с.

115. *Вестник истины*. № 1. 1980.

116. *Вестник истины*. № 1. 1992.

117. *Вестник истины*. № 2. 1986.

118. *Вестник истины*. № 3. 1985.

119. *Вестник истины*. № 3. 1999.

120. *Вестник истины*. № 3-4. 1987.

121. Краткие записи судебного процесса над верующими ЕХБ братьями: Крючковым Г. К. (Председателем Совета Церквей ЕХБ) и Винсом Г. П. (Секретарем Совета Церквей ЕХБ) Москва 29-30 ноября 1966 г.

122. Суд Прокофьева. 25 августа 1962 г., в г. Жданове Донецкой области.

3. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

123. Вопросы идеологической работы. Сборник важнейших решений КПСС. Госполитздат, 1961.

124. Гапонюк Л. А., Пирожко М. О., Чайка В. Г. Євангельський рух на Волині в документах і долях людей. Луцк: Україн. місія благовістя, 2009. 448 с.

125. Головащенко С. И. История евангельско-баптистского движения в Украине: материалы и документы. Одесса: Богомыслие, 1998. 277 с.

126. Директивы ВКП (б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917-1947 гг., вып. 1-й, Из-во АПН РСФСР, 1947.

127. Законодательство о религиозных культах. Издание второе, дополненное. Москва: Юридическая литература, 1971. 212 с.

128. Збірник законів Української РСР і указів Президії Верховної Ради Української РСР 1938-1973. В 2 т. Т.2. за ред. Я. Я. Колотуха; Ф. Г. Бурчак ; Упоряд. З. К. Калінін. Харків: Політвидав України, 1974. 734 с.

129. История Евангельского движения в Евразии: материалы и документы. Евроазиатская Аккредитационная Ассоциация. Одесса, 2002. Компакт-диски-2.0.-5.0.

130. Краткое изложение вероучения Евангельских христиан. Издание 2-й Санкт-Петербургской Общины Евангельских христиан. Санкт-Петербург, 1913.
131. Коммунистическая партия и советское правительство о религии и церкви. Москва: Госполитиздат, 1959. 118 с.
132. Коммунистическая партия Советского правительства о религии и церкви. Москва: Госполитиздат, 1961. 120 с.
133. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Ч. I. Київ: Держлітвидав УРСР, 1954.
134. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Москва, 1971. Т. 6.
135. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов. Ч. 4. Госполитиздат, 1960. С. 46-50
136. Ленін В. Твори. Т. 10. С. 63-65.
137. Ленін В. Твори. Т. 15. С.354.
138. Ленін В. Твори. Т. 28. С.158.
139. Науково-атеїстичне виховання учнів (хрестоматія). упорядники К. П. Кіндрат, В. А. Якубовський. Київ: Вид-во «Радянська школа», 1966.
140. О религии и церкви: Сборник высказываний классиков марксизма – ленинизма, документов КПСС и Советского государства. Москва: Политиздат, 1981. 176 с.
141. Об идеологической работе КПСС. Сборник документов. Москва: Политиздат, 1977. 638 с.
142. Про релігію і атеїстичне виховання. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1979.
143. Гапонюк Л. А., Пирожко М. О., Чайка В. Г. Євангельський рух на Волині в документах і долях людей. Луцк: Україн. місія благовістя, 2009. 448 с.

4. ДЖЕРЕЛА ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

144. 20 лет по пути возрождения. Слово на юбилей председателя Совета Церквей ЕХБ Г. К. Крючкова. По пути возрождения. Москва, 1989. С. 10- 11.
145. Винс Г. П. Тропою верности. 2 изд., перераб и доп. Санкт-Петербург: Библия для всех, 1997. 308 с.
146. Винс Г. П. Шестьдесят лет спустя... Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых 5-е издание (72 биографии с фотографиями). Київ: Центр Христианского Сотрудничества, 2006.
147. Вінс Г. Горизонти віри. Київ, 1995. 112 с.
148. Из истории нашей церкви. Винс Лидия Михайловна (1907-1985). *Молитва Единство Любовь: Христианский журнал церкви «Храм Спасения»*. 2011. № 14. С.1-3.
149. Карев А. Священнодействия Церкви. *Братский вестник*. 1963. № 1. С. 36.
150. Коркосенко А. Знайте правду, люди! Симферополь, 1963. 60 с.
151. Крючков Г. К. Победа от Господа. *Вестник истины*. 20 октября 2011 г. С. 3-47.
152. Крючков Ю. К. Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе. Сакраменто (США): Б. и., 2001. 70 с.
153. Крючков Ю.К. Создание подпольной печати СЦ ЕХБ в Советском Союзе начала 60-х годов. Сакраменто (США), 2001. 162 с.
154. Куроедов В. Религия и закон. Москва, 1970. 65 с.
155. Проханов И. С. В котле России, 1869-1933: Автобиография с изложением основных фактов движения евангельских христиан в России. Chicago: Всемир. союз евангел. христиан, 1992. 263 с.
156. Служение ближним (строки биографии). *Вестник Истины*. № 3. 1985. С. 13-15.

5. ЦЕРКОВНІ (САМВИДАВНІ) І СВІТСЬКІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

157. *Баптист*. № 8. 1927. 40 с.
158. Бистров В. Походження і суть релігійних свят і обрядів. *Колгоспне слово*. Кагарлик, 1958. 19 січ., 22 січ.
159. *Братский вестник № 1*. Москва, 1945. 44 с.
160. *Братский вестник № 1*. Москва, издание Всесоюзного Совета Евангельских-Христиан БAPTистов. 1960. 88 с.
161. *Братский листок*. № 4. 1965 г. СЦ ЕХБ.
162. *Братский листок*. № 1. 1976. 10 с.
163. *Братский листок*. № 5. 1973. 12 с.
164. *Братський листок*, № 7. 1965 г. 6 с.
165. *Братський листок*. № 9-10. 1965. 8 с.
166. *Бюллетень № 1 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1971. Москва. 29 с.
167. *Бюллетень № 1 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1970. Москва. 13 с.
168. *Бюллетень № 10 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1972. Москва. 65 с.
169. *Бюллетень № 11 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1973. Москва. 59 с.
170. *Бюллетень № 12 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1973. Москва. 45 с.
171. *Бюллетень № 13 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1974. 30 с.
172. *Бюллетень № 14 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1974. 50 с.
173. *Бюллетень № 16 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1972. Москва. 65 с.

174. *Бюллетень № 16 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1974. Москва. 38 с.
175. *Бюллетень № 2 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1971. 50 с.
176. *Бюллетень № 21 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1975. 40 с.
177. *Бюллетень № 25 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1975. Москва. 47 с.
178. *Бюллетень № 29 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1976. Москва. 67 с.
179. *Бюллетень № 30 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1976. 67 с.
180. *Бюллетень № 31 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1976. Москва. 34 с.
181. *Бюллетень № 32 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1976. 60 с.
182. *Бюллетень № 33 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1976. 67 с.
183. *Бюллетень № 35 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1974. 60 с.
184. *Бюллетень № 37 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1976. Москва. 59 с.
185. *Бюллетень № 39 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1977. 60 с.
186. *Бюллетень № 51 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1978. Москва. 32 с.
187. *Бюллетень № 54 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1978. Москва. 54 с.

188. *Бюллетень № 55 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1978. Москва. 50 с.
189. *Бюллетень № 6 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1972. Москва. 33 с.
190. *Бюллетень № 60 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Внеочередной. Москва. 1979. 10 с.
191. *Бюллетень № 60 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1979. Москва. 66 с.
192. *Бюллетень № 62 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1976. 54 с.
193. *Бюллетень № 62. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов*. Москва. 1979. 46 с.
194. *Бюллетень № 64. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов*. Москва, 1979. 41 с.
195. *Бюллетень № 65. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов*. Москва, 1979. 45 с.
196. *Бюллетень № 68. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов*. Москва, 1979. 63 с.
197. *Бюллетень № 69 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. 1979. Москва. 49 с.
198. *Бюллетень № 7 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1972. 12 с.
199. *Бюллетень № 8 Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1972. 20 с.
200. *Бюллетень № 54 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1978. 52 с.
201. *Бюллетень № 55 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва. 1978. 22 с.

202. Бюллетень № 60 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1979. 66 с.
203. Бюллетень № 64 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва. 1979. 41с.
204. Бюллетень № 1 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1971. 20 с.
205. Бюллетень № 10 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1972. 10 с.
206. Бюллетень № 2 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1972. 10 с.
207. Бюллетень № 2 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1971. 30 с.
208. Бюллетень № 32 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1974. 65 с.
209. Бюллетень №32 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1979. 45 с.
210. Бюллетень № 39 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1977. 60 с.
211. Бюллетень № 52 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. 32 с.
212. Бюллетень № 55 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. 22 с.
213. Бюллетень № 56 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1978. 55 с.
214. Бюллетень № 57 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Часть II. ФотоИллюстрированная информация. Москва, 1978. 20 с.
215. Бюллетень № 69 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва, 1979. 33 с.

216. *Бюллетень № 70 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1979. 32 с.
217. *Бюллетень № 73 Совета родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР*. Москва, 1979. 65 с.
218. *Вестник истины*. 1985. № 3. 40 с.
219. *Вестник спасения*. 1963. № 3 (3). 49 с.
220. *Вестник спасения*. 1965. № 2 (10). 49 с.
221. *Вестник спасения*. 1967. № 3. (19). 58 с.
222. *Вестник спасения*. 1974. № 1-2. 45 с.
223. Вікторов Л. Борець проти релігії (до 125-річчя з дня народження С. Руданського). *Вільна Україна*. 1958. 26 груд.
224. *Вселенская нива СССР*. Баптисты в начале их второго столетия. *The World*. 1967. 60 с.
225. Косигін Ю. Геологія викриває релігійні легенди. *Колгоспне село*. Кролевець, 1956. 19 лип.
226. Митрохин Л. Н. Выступление на Всесоюзном совещании по вопросам разработки и пропаганды научного атеизма. *Вопросы философии*. 1962. № 8.
227. Митрохин Л. Н. Коммунистическое воспитание и борьба против религиозного сектантства. *Коммунист*. 1961. № 2. С. 60-71.
228. Митрохин Л. Н. О «диалоге» марксистов и христиан. *Вопросы философии*. 1971. № 7. С. 48-58.
229. Митрохин Л. Н., Клибанов А. И Христианское сектантство в СССР. *Основы научного атеизма*. Москва, 1961. С. 277-310.
230. *Христианин и родина*. Москва, 1941. 5 с.
231. Чардаров С. Атеїстичне виховання учнів. *Вільна Україна*. 1954. 1 груд.

6. ПОЛЬОВІ МАТЕРІАЛИ

232. Записано 5 березня 1992 р. від Яременко Н. М. 1909 р.н., яка мешкала в м. Яготині Київської області.

233. Записано 10 травня 1996 р. від Вовка М. П. 1930 р.н., який мешкав в м. Яготині Київської області.

234. Записано 9 червня 2013 р. від Остряньського В. А. 1929 р.н., який мешкав в м. Яготині Київської області.

235. Записано 15 квітня 2014 р. від Левченко В. І. 1969 р.н., яка мешкає в м. Яготині Київської області.

7. ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

236. M. Tvlli Cicornis de oratore ad qvntvm fratrem liber secvndvs URL: <http://www.thelatinlibrary>.

237. Вероучение 1985 года URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

238. Вероучение ВСО ЕХБ (евангельских христиан-баптистов) Украины URL: <http://baptistkiev.narod.ru/confession.htm>.

239. Вероучение И. Каргеля URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

240. Веденєєв Д. Органи державної безпеки СРСР і релігійні об'єднання в Україні під час Великої вітчизняної війни. С. 5-6. URL: <http://www.memory.gov.ua>.

241. Винс Н. О моей бабушке. К 100-летию со дня рождения Лидии Михайловны ВИНС. 2008. URL: <http://maxpark.com/user/>.

242. Відокремлення церкви і держави. Енциклопедія сучасної України URL: <http://esu.com.ua/>.

243. Вінс Георгій Петрович. URL: <http://olexa.org.ua/>.

244. Волкогонов Д. Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина. URL: <http://e-libra.ru/read/>.

245. Воспоминание о ГУЛАГЕ и их авторы. URL: <http://www.sakharov-center.ru>.

246. Вронська Т. В. Мешик Павло Якович. Енциклопедія історії України : у 10 т. редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. С. 631. 784 с. URL: <http://www.history.org.ua/>.
247. Гакен Г. Синергетика URL: <https://7promeniv.com.ua/>.
248. Глузман С. Ф. История психиатрических репрессий URL: <http://www.mif-ua.com/archive/>.
249. Глузман С. Ф. Украинское лицо судебной психиатрии. Ассоциация психиатров Украины URL: <http://www.mif-ua.com/archive/>
250. Дніпропетровська обласна клінічна психіатрична лікарня URL: <http://medlib.dp.gov.ua/>.
251. Енциклопедія сучасної України. Біографічний метод. URL: <https://vue.gov.ua/>.
252. Заватски В. Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны. [пер. с англ]. Москва: ИЦ-Гарант, 1995. URL: <http://www.rusbaptist.stunda.org/>.
253. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (*Хельсинки, 1 августа 1975 года*) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.
254. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
255. Захаров Б. Рада родичів в'язнів євангельських християн-баптистів URL: <http://museum.khpg.org/>.
256. Инструктивное письмо и Положение ВСЕХБ URL: <http://baptistru.info/index.php/>.
257. История евангельских христиан-баптистов в СССР. URL: <http://esxatos.com/>.
258. История. Документы МХГ (1976-1982) 1977 URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/>.
259. Ініціативники URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

260. Калакура Я. Подвижники розумного, доброго, вічного URL: <http://archive.nndiuv.org.ua/>.
261. Ковальчук Микола Кузьмич URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
262. Ковпак Л. В. «ЗНАННЯ», Товариство «Знання» України; Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/>.
263. Кульчицький С. В. Тоталітаризм. Енциклопедія історії України : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 10: Т-Я. С. 131. 784 с. URL: <http://www.history.org.ua/>.
264. Лахно О. П. Виступ «ініціативників» як прояв офіційної опозиції в середовищі віруючих євангельських християн баптистів у СРСР. «Наука. Релігія. Суспільство». № 1. 2010. С. 100. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/>.
265. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. Київ: «Поліс», 1996. URL: <https://risu.ua/>.
266. Любашенко В. Протестанти в Україні: наслідки політики «державного атеїзму» URL: <https://r500.ua/>.
267. Панч О. Науковий атеїзм як культурна система. Українське релігієзнавство. 2015. № 76. С. 21-35; С.23. URL: <http://nbuv.gov.ua/>
268. Перець. 1958. № 22. URL: <https://www.studmed.ru/>.
269. Петров С. Євангельські церкви в зовнішньополітичному векторі релігійної політики СРСР в 1941-1948 рр. *Схід*. 2014. № 1. С. 160-165. URL: <http://nbuv.gov.ua/>.
270. Поліщук О. П. Аналіз і синтез. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/>.
271. Пригожин И. Синергетическая модель развития URL: <http://media.ls.urfu.ru>.

272. Преследование баптистов (1982, 1-2). Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. № 1-15 января 1982. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13>

273. Преследование баптистов (1986, 1/2-3). Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. № № ½-31 января 1986. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13/>.

274. Преследование баптистов (1987, 1/2-3). Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. № № ½-31 января 1987. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13/>.

275. Преследование баптистов «№ 1-15 января 1985». Вести из СССР. Нарушение прав человека в Советском Союзе. URL: <https://vesti-iz-sssr.com/2016/12/13/>.

276. Прокопенко А. С. Безумная психиатрия URL: <http://h-v-p.narod.ru/>.

277. Пущаев Ю. Как в СССР изучали религию, чтобы с ней бороться. К 70-летию главного безбожника URL: <http://foma.in.ua/articles/>.

278. Репресивна психіатрія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

279. Реформация XX века. URL: <http://www.reformzerkvi.com>.

280. Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства на Украине URL: <http://yakov.works/history/>.

281. Роберт ван Ворен. От политических злоупотреблений психиатрией до реформы психиатрической службы URL: <http://www.mif-ua.com/>.

282. Розділяй і володарюй URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

283. Савинский С. Голос истины. Разделение 1961 года. Почему это произошло? URL: <http://www.istina.info/>.

284. Санніков С., Решетніков Ю. Огляд історії евангельсько-баптистського руху в Україні URL: <http://old.baptyst.com/>.

285. Совет родственников узников евангельских христиан-баптистов URL: <https://fondsp.cornersafe.net/2459/fondsp/history-pages>.

286. Союз воинствующих безбожников URL:
<https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
287. Стельмах С. П. Методологія історії, методологія історичної науки. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл.: URL: <http://www.history.org.ua/>.
288. Тєвікова О. Антирелігійна пропаганда в закладах культури УРСР у 1953-1964 роках (на прикладі Полтавської області) URL:
<http://www.cerkva.pl.ua/>.
289. Ткачук П. П. Ядерна зброя як фактор повоєнної міжнародної політики С. 312-313 URL: <http://www.asv.gov.ua>.
290. Федоров А. Анализ советских антирелигиозных фильмов URL:
<https://psyfactor.org/kinoprop/>.
291. Хрущев Н. «Я покажу вам последнего попа!..» URL:
<http://maxpark.com/>.
292. Шаповал Ю. І. Андропов Юрій Володимирович. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт]. гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: <http://esu.com.ua/>.
293. Шкаровский М. Сталинская религиозная политика и Русская Православная Церковь в 1943-1953 годах. Москва, 2016. С. 10-11. URL:
http://krotov.info/history/20/1940/shkar_01.htm.
294. Ярославский Е. Библия для верующих и неверующих URL:
<https://www.e-reading.club>.

8. ЛІТЕРАТУРА

Монографії, брошури, історичні нариси, рецензії, матеріали конференцій

295. Powell D. Antireligious propaganda in Soviet Union: A study of mass persuasion. Cambridge, 1975. 138 p.
296. Simon G. Church, State and Opposition in the USSR. London, 1974. 127 p.
297. Underwood A.C. A History to English Baptists. London, 1961. P. 47.
298. Van den Bercken W. Ideology and atheism in the Soviet Union. New York, 1975. 154 p.
299. Алексеев В. А. Иллюзии и догмы. Москва.: Политиздат, 1991. 398 с.
300. Алексеева Л. М. История инакомыслия в СССР: Новейший период. Вильнюс; Москва: Весть, 1992. 352 с.
301. Арестов В. Баптизм без маски. Киев: «Вища школа», 1983. 120 с.
302. Атеизм в СССР: становление и развитие. Москва: Мысль, 1986. 238 с.
303. Бабій М. Свобода совісті в сучасній ідеологічній боротьбі. Київ, 1986. 94 с.
304. Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-і рр. Київ, 2000. 329 с.
305. Бакаев Ю. Н., Симорот С. Ю. Власть и религия: история отношений (1941-1990). Хабаровск: ТОГУ, 2006. 139 с.
306. Барменков А. Свобода совести в СССР. Москва, 1986. 82 с.
307. Бондарчук П. Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940-х–середина 1980-х років): взаємини з владою особливості та трансформації релігійного життя. *Український історичний журнал*. 2018. № 6. С. 145-167.
308. Бондарчук П. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.
309. Бондарчук П. Соціорелігійне життя України в середині 1940-х – на початок 1950-х рр. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії* (друга

половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія. Відп. ред. В. М. Даниленко: у 3-х частинах. Ч. 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.

310. Бондарчук П. М. Релігійне життя населення України (середина 1940-х – середина 1980-х років): історіографія питання. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 22. Київ, 2017. С. 25-70.

311. Бондарчук П. М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років): історико-релігієзнавче дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.;

312. Бражник И. Атеизм и свобода совести. Киев, 1985. 60 с.

313. Висовень О. Каральні заходи радянського тоталітарного режиму проти євангельських християн-баптистів УРСР (друга половина ХХ ст.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КДБ*. № 2.(43). 2014. С. 457-459.

314. Висовень О. Синергетична модель релігійного життя протестантських громад в радянській Україні наприкінці 50-70-х рр. ХХ ст. X. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht». Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2019. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier. Verlag readbox unipress. Open Access LMU, München, 2020. С. 118-128.

315. Висовень О. І. Атеїстична пропаганда як один з механізмів дискредитації та нищення громади Євангельських християн-баптистів УРСР (1945-1953 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 51. 2017. С. 86-91.

316. Висовень О. І. Боротьба радянського тоталітарного режиму з Євангельськими християнами баптистами України (60 -70-ті роки ХХ століття). *Література і культура Полісся*. Вип. 76. Серія історія науки № 2. Ніжин, 2014. С. 209-219.

317. Висовень О. І. Роль громад Євангельських християн-баптистів у русі опору радянському тоталітарному режиму та відновленні української

державності. *Українознавчий альманах*. Випуск 21. Київ: «Міленіум+», 2017. С. 31-35.

318. Висовень О. І. Агентурно-оперативна та профілактична робота органів МДБ-КДБ УРСР щодо громади Євангельських християн-баптистів (друга половина ХХ ст.). *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 53. 2017. С. 86-91.

319. Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.): монографія. Переяслав, 2020. 521 с.

320. Висовень О.І. Взаємовідносини євангельських християн-баптистських громад з радянським режимом на теренах України (1920-ті-50 – ті рр. ХХ ст.). *Наукові записки з української історії*. Збірник наукових статей. Вип. 28. Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 132-137.

321. Висовень О. І. Зняття з реєстрації громад Євангельських християн - баптистів як один з дієвих методів боротьби радянських органів з релігією у повоєнний період. *Сторінки історії: Зб. наукових праць*. Випуск 44. С. 133-143.

322. Висовень О. І. Особливості боротьби радянського режиму з євангельськими християнами баптистами Білорусі і України (60-70-ті роки ХХ століття). Збірник наукових праць «Білорусь і сусіди: шляхи формування державних, міжнаціональних і міждержавних відносин. м. Гомель, Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. С. 184-191.

323. Висовень О. І. Особливості релігійного життя в радянській Україні (середина 40-х рр. ХХ ст. – 1953 р.): синергетична модель. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 59. 2019. С. 94-99.

324. Висовень О. І. Проблема взаємовідносин Євангельської християн баптистської церкви із радянським режимом (60-ті – 80 -ті рр. ХХ ст.). *Наукові записки з української історії*. Зб. наукових статей. Переяслав-Хмельницький. Вип. 32. 2012. С. 178-183.

325. Висовень О. І. Релігійна ситуація в Україні (кін. XVI – початок XVII ст.). *Етнічна історія народів Європи*: збірник наукових праць. Випуск 41. Київ, 2013. С. 63-69.

326. Висовень О. І. Репресивна психіатрія як карально-виправний засіб у боротьбі з активними членами братства Євангельських християн-баптистів (II половина XX ст.). *Часопис української історії*: Збірник наукових праць кафедри історії та етнополітики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Київ, видавництво. Вип. 39. 2019. С. 66-72.

327. Висовень О. І. Синергетична модель релігійного життя України кінця 20-х – початку 40-х років XX ст.: створення умов монополії сталінізму в духовній сфері. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. С. 40-44.

328. Висовень О. І. Становлення баптистських громад, та їх діяльність на теренах України (60-ті-70-ті рр. XIX ст. – 1920 рр.). *Часопис української історії*: Збірник наукових праць кафедри історії та етнополітики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Київ, видавництво. Вип. 24. 2012. С. 137-142.

329. Висовень О. І. Атеїстична пропаганда радянського тоталітарного режиму як засіб колонізації українців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 19. С. 47-50.

330. Висовень О. І. Боротьба євангельських християн-баптистів за свободу сумління. Монографія. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2017. 197 с.

331. Висовень О. І. Відношення комуно-більшовицького режиму до релігійних громад євангельських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму (кін. 20-х-30-ті рр. XX ст.). *Science Rise*. № 10/1(27). 2016. С. 19-22.

332. Висовень О. І. Вплив сучасних етнополітичних процесів в Україні на діяльність громад Євангельських Християн Баптистів (друга

половина XX ст. – поч. XXI ст.): порівняльний аналіз. *Наукові записки з української історії*. Зб. наукових статей. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я.М., 2017. С. 85-91.

333. Висовень О. І. Джерела вивчення історії євангельських християн-баптистів у період радянського тоталітаризму (1944-1989). *Переяславський літопис: зб. наук. статей*. Вип. 8. Переяслав-Хм., 2015. С. 83-88.

334. Висовень О. І. Євангельські християни-баптисти України в 50-80-ті рр. XX ст.: історіографія. *Мандрівець*. Тернопіль., 2015. Вип. 5. (119). Листопад-грудень. С. 66-70.

335. Висовень О.І. Лідія Вінс у релігійному дисидентському русі УРСР (1960-1980-ті рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Науковий і документальний журнал. № 1 (42). Київ-Харків, 2014. С. 399-410.

336. Висовень О. І. Подвійні стандарти тоталітарних режимів в релігійній сфері (кін. 1930-х-1940-і рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. Вип. 47. С. 127-131.

337. Висовень О. І. Релігійна та правозахисна діяльність Георгія Петровича Вінса (1928-1998). *Переяславський літопис: зб. наук. статей*. Вип. 5. Переяслав-Хм., 2014. С. 61-68.

338. Висовень О.І. Репресивна політика тоталітарної влади щодо дітей вірних Євангельської християн-баптистської церкви в УРСР (60-80-ті рр. XX ст.). *Мандрівець*. Тернопіль., 2014. Вип. 6. (144). Листопад-грудень. С. 49-52.

339. Висовень О. І. Становище євангельських християн і баптистів в Україні (1941-1944 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка*. 2015. Серія: Історія. Тернопіль. Вип. 2. Част. 2. С. 43-46.

340. Висовень О. І. Умови утримання та ставлення до в'язнів совісті у місцях позбавлення волі (на прикладі Євангельських християн-баптистів) (60 - 70 -ті роки ХХ ст.). *Переяславський літопис*. Зб. наукових статей. Вип. 6. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 78-85.
341. Войналович В. Парти́но-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940-1960-х роках: політичний дискурс. Київ, 2005. 741 с.
342. Ворошилов А. С. Баптизм как он есть: секта баптистов глазами социолога. Ростов-на-Дону: Ростов, 1983. 112 с.
343. Гаркавенко Ф. И. Идеология современного баптизма. Москва, 1970. 32 с.
344. Данилов А. А., Пыжиков А. В. Рождение сверхдержавы: СССР в первые послевоенные годы. Москва: РОССПЭН, 2001. 304 с.
345. Домашовець Г. Нарис історії української євангельсько-баптистської церкви. Irvington; Toronto, 1967. 596 с.
346. Домашовець Г. Одне півсторіччя. Irvington: Вид-во Кирило-Мефодіївського Братства, 1973. 256 с.
347. Дулуман Е. К., Лобовик Б. А., Тангер В. К. Современный верующий: социально-психологический очерк. Москва.: Политиздат, 1970. 176 с.
348. Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні: Історія Українського Євангельсько-Баптистського руху. Вид. II. Чикаго, 1991. 173 с.
349. Жукалюк Н., Любащенко В. История церкви христиан-Адвентистов седьмого дня в Украине. Київ, 2003. 320 с.
350. Заватски В. Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны. [пер. с англ]. Москва: ИЦ-Гарант, 1995. 560 с.
351. Зуев Ю. П. Институт научного атеизма (1964-1991). Антология отечественного религиоведения. Москва: Изд-во РАГС, 2009. Ч. 1. С. 9-34.

352. Иванов В. М. Современный верующий. Минск: Белорусь, 1970. 187 с.
353. Иванов И., Кольцов Н. О научно-атеистической пропаганде среди сектантов. Москва, 1948. 43 с.
354. История баптизма: сборник. Ред. Л. Голодецкий и др., предисл. С. В. Санников. Одесса: ОБС, «Богомыслие», 1996. Вып. 1. 1996. 489 с.
355. История евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва: ВСЕХБ, 1989. 524 с.
356. К обществу, свободному от религии: процесс секуляризации в условиях социалистического общества. Москва: Мысль, 1970. 278 с.
357. Калакура Я. Подвижники разумного, доброго, вичного [про кн.: «Знання»: традиції і сучасність (1948-2003). Редкол.: В.Г. Кремень (голова) та ін. Київ.: Український центр духовної культури, 2003. 308 с.]. 2003. Число 4 (9). С. 435-436.
358. Калакура Я.С. Историчні засади українознавства. Київ, 2007. 381 с.
359. Калиничева Э. В. Социальная сущность баптизма 1917-1929 гг. Ленинград: Издательство «Наука». 1972, 150 с.
360. Клибанов А. И, Митрохин Л. Н. Кризисные явления в современном баптизме. Москва: Знание, 1967. 65 с.
361. Клибанов А. И. Из мира религиозного сектантства: встречи, беседы, наблюдения. Москва: ИПЛ, 1974. 255 с.
362. Клибанов А. И. Религиозное сектантство в прошлом и настоящем. Москва: Наука, 1973. 272 с.
363. Клибанов А. История религиозного сектантства в России. Москва: Наука, 1965.
364. Клибанов А. Религиозное сектантство и современность. Москва: Наука, 1969.

365. Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых (72 биографии с фотографиями). Изд. 3-е, доп. Киев: Центр Христианского Сотрудничества, 2002. 274 с.
366. Королева Л. А., Королев А. А., Артемова С. Ф. Власть и евангельские христиане-баптисты в России. 1945-2000 гг.: эволюция взаимоотношений: моногр. Пенза: ПГУАС, 2013. 336 с.
367. Коцур В. П., Висовень О. І. В ім'я свободи совісті (до питання боротьби радянської тоталітарної системи з релігійним дисидентством). Переяслав-Хмельницький, 2013. ФОП Лукашевич. 227 с.
368. Куроедов В. Религия и церковь в Советском государстве. Москва, 1981. 236 с.
369. Куроедов В. Религия и церковь в Советском государстве. 2-е изд., доп. Москва, 1984. 256 с.
370. Куроедов В. А. Религия и церковь в советском государстве. Москва: Политиздат, 1982. 263 с.
371. Куроедов В. Религия и закон. Москва, 1970. 65 с.
372. Куроедов В. Советское государство и церковь. Москва, 1976. 80 с
373. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры. *Социологические исследования*. 2000. № 7. С.3-12.
374. Ластовський В. В. «Історико-церковна біографістика як науковий напрям: стан і перспективи розвитку. Православ'я в Україні. Київ, 2019. С. 286-290.
375. Ластовський В.В. Державно-церковні правовідносини в Україні: проблеми в історії та сучасності. Київ: ГО «Всеукраїнське Товариство дослідників християнських старожитностей Центральної та Східної Європи», 2016. 40 с.
376. Ластовський В.В. Поява та поширення християнства на землях Русі в українській радянській історіографії (1987-1990). *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії*. Матеріали Вісімнадцятої Міжнародної

наукової конференції (травень – червень 2020 р.). Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. Київ, 2020. С. 109-111.

377. Лахно О. П. Самвидав Спільки Церков Євангельських християн-баптистів на теренах Радянського Союзу. Країни Центральної, Східної та Південно-Східної Європи в історичному дискурсі Західної цивілізації: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (7 квітня 2020 року). Полтава-Вітебськ, 2020. С. 290-302.

378. Лахно О. Церковна опозиція Євангельських християн-баптистів в Україні (1940-1980 рр.). Полтава: Друкарська майстерня, 2009. 288 с.

379. Ленсу М. Я. Кто такие инициативники? Минск: Беларусь, 1967. 61 с.

380. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. Київ, 1999. 403 с.

381. Лисюк Ю., Чисніков В. Керівники органів державної безпеки. (1953-1991 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2001. № 2. С. 3.

382. Любашенко В. Молодєжь в пятидесятничестве: поиски идеала. Львов, 1992. 200 с.

383. Любашенко В. Сучасний євангельсько-баптистський рух в Україні: оновлення традицій. *Людина і світ*. 1996. № 6. С. 6-10.

384. Лялина Г. С. Баптизм: иллюзии и реальность. Москва: Политиздат, 1977. 175 с.

385. Ляліна Г. С. Новые тенденции в идеологии баптизма. Москва, «Знание», 1979. 64 с.

386. Mykhailutsa Mykola Today's establishment of Ukrainian autocephaly today and the Romanian Orthodox Church: from the historical past to mutual understanding. *Incursiuni antropologice. Anthropological Incursions*. Galați: Galați University Press, 2019. P. 263-274.

387. Максимилианов Г. Г. Баптисты-раскольники – кто они? Донецк: Донбас, 1970. 51 с.

388. Митрохин Л. Н. Философские проблемы религиоведения. Санкт-Петербург: РХГА, 2008. 1046 с.
389. Митрохин Л. Н. Баптизм. Москва: Госполитиздат, 1966. 262 с.
390. Митрохин Л. Н. Баптизм: история и современность (философско-социологические очерки). Санкт-Петербург: РХГИ, 1997. 480 с.
391. Митрохин Л. Н. Баптизм: история и современность: философско-социологические очерки. Санкт-Петербург: Русский Христианский гуманитарный ин-т, 1997. 480 с.
392. Митрохин Л., Клибанов А. Кризисные явления в современном баптизме. Москва: Издательство «Знание», 1967.
393. Митрохин Л. Н. Баптизм і сучасність. Київ: Т-во «Знання» УкрРСР, 1964. 64 с.
394. Митрохин Л. Н. Баптизм и современность. Москва: Знание, 1964. 80 с.
395. Митрохин Л.Н. Баптизм. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1974. 264 с.
396. Митрохин Л.Н. Гость или хозяин? (беседы о баптизме). Москва: Моск. рабочий, 1964. 56 с.
397. Михайлуца М. І. Регламентация релігійного життя в українських землях Буго-Дністровського межиріччя (1941-1944 рр.). *Історія релігій в Україні: науковий збірник*. За заг. ред. М. Капраля, О. Киричук, І. Орлевич. Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. Частина 1: Церковна історія. С. 635-643.
398. Михайлуца М. Православне життя в Одесі: від революції до сталінського одержавлення (1917-1945). Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 388 с.
399. Михайлюк О. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження. *Український селянин*. 2016. Вип. 16. С. 9-14.
400. Міцкевич А. И. История Евангельских Христиан-Баптистов. Москва: РС ЕХБ, 2007. 536 с.

401. Москаленко А. Т., Чечулин А. А. Микросреда верующего и атеистическое воспитание. Новосибирск: Наука, 1979. 222 с.
402. Нагай С. Віра, церква і народ. Габсбург, 1963. 28 с.
403. Никольская Т. К. Русский протестантизм и государственная власть в 1905-1991 годах. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009. (Территории истории; Вып. 2). 356 с.
404. Никонов К. И. Проповедь как средство церковников и сектантов в поддержании религиозных пережитков: на материалах конкретно-социологических исследований в г. Астрахани. Астрахань: Астраханский государственный педагогический ун-т, 1968. 69 с.
405. Огнева О., Уткін О. Свобода совісті реальна та ілюзорна. Київ, 1982. 183 с.
406. Одинцов М. И. Евангельское движение в Советском Союзе: трудности возрождения и внутренние противоречия, отношения с государством. 1944-1955 гг. Свобода совести в России: исторический и современный аспекты: сборник статей. Москва.: Российское объединение исследователей религии, 2006. Вып. 3. С. 184-223.
407. Одинцов М. И. Совет по делам религиозных культов при СМ СССР и евангельское движение в Советском Союзе. 1956-1965 гг. Москва: Российское объединение исследователей религии, 2007. Вып. 4. С. 214-246.
408. Оцінка демографічних втрат України у період Другої світової війни. Українська Друга світова: Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (5 травня 2015 р., м. Київ). Упорядник Яременко В.М. Київ: К.І.С., 2015. С. 204-218.
409. Поліщук Ю. Д. Баптизм колись і тепер. Київ: Видавництво «Карпати», 1976. 43 с.
410. Пузынин А. Традиция евангельских христиан: изучение самоидентификации и богословия от момента ее зарождения до наших дней. Москва: изд-во ББИ, 2010. 523 с.

411. Розенбаум Ю. Советское государство и церковь. Москва, 1985. 156 с.
412. Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты и перестройка в СССР. На пути к свободе совести. Москва: Прогресс, 1989. С. 254-340.
413. Савинский С. История Евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1917-1967 гг.). Санкт-Петербург: Библия для всех, 2001. 422 с.
414. Савинский С. История русско-украинского баптизма. Одесса: ОБС «Богомыслие», 1995. 128 с.
415. Сердобольская А. А. Об атеистической работе среди баптистов. Ленинград: «Знание», 1966. 45 с.
416. Сердобольская Л. А. Реакционная сущность баптизма. Ленинград: Лениздат, 1960. 44 с.
417. Сорокин П. А. Человек Цивилизация Общество. Москва: Изд-во политической литературы, 1992. 542 с.
418. Телійчук В. Г. Боротьба з бандитизмом і розбійними нападами в Україні в після воєнні (1946-1953) роки. *Держава і регіони*. 2014. Вип. 1. (43). С. 18-23.
419. Тучков Е. А. Сектантство и его идеология. Москва: Госполитиздат, 1955. 24 с.
420. Филимонов С. Г. Баптизм и гуманизм. Москва: Мысль, 1969. 64 с.
421. Фурман Д. Религия, атеизм и перестройка. На пути к свободе совести. Москва, 1989. 80 с.
422. Хайрулліна Ю. О. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз: монографія; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 235 с.

423. Хакен Г. Синергетика. Перевод с английского канд. физ.-мат. наук В.И. Емельянова, под редакцией д-ра физ.-мат. наук, проф. Ю.Л. Климонтовича и д-ра физ.-мат. наук С.М. Осовца. Москва: Издательство «Мир». 1980. 382 с.

424. Шендеровский Л. Евангельские Христиане. Исторический очерк. [Торонто], 1980.

Дисертації, автореферати дисертацій

425. Белов Л. П. Критика идеологии современного баптизма. Автореф. на соискание ученой степени канд. философских наук. Москва: 1962. 15 с.

426. Красовский Ю. Д. Иллюзия свободы в идеологии баптизма. Автореф. на соискание ученой степени канд. философских наук. Москва: Мысль, 1967. 16 с.

427. Митрохин Л. Н. Философия и практика современного протестантизма (баптизм): автореф. дис.... д-ра филос. наук. Москва, 1966. 43 с.

428. Подоляк В. А. Особенности и социальная сущность идеологии современного баптизма: автореф. дис.... канд. филос. наук. Киев, 1968. 23 с.

429. Скворцов З. К. Критика баптистской концепции общества и человека: автореф. дис.... канд. филос. наук. Москва, 1970. 22 с.

430. Потапова Н. В. Евангельское христианство и баптизм в России в 1917-1922 гг. (на материалах Дальнего Востока): автореф. дис.... доктора исторических наук. Южно-Сахалинск, 2015. 51 с.

431. Любащенко В. І. Протестантизм в Україні: генеза, структура, місце в соціокультурних процесах: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11. Київ, 1998. 258 л.

432. Белікова Н. Ю. Релігійні конфесії України наприкінці 80 – у 90-ті рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2001. 20 с.

433. Сітарчук Р. А. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20-30-і рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. Киев, 2001. 238 л.

434. Вільховий Ю. В. Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (середина 40–70-х рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. Полтава, 2002. 298 л.

435. Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичині у міжвоєнний період (1919-1939): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2006. 20 с.

436. Голощапова Є. О. Громади євангельських християн-баптистів Південної України в умовах суспільних трансформацій 20-30-х рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2010. 198 л.

437. Данілова І. Ю. Протестантські релігійні організації в Україні у повоєнний період (1945–1955 рр.): структура, діяльність та стосунки з владою: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2010. 245 л.

438. Петров С. В. Політика СРСР щодо Євангельських церков у 1940–1960-і роки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2016. 16 с.

Підручники, навчальні посібники

439. Історія релігії в Україні: навч. посібник для студентів. за ред. А. М. Колодного і П. Л. Яроцького; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Відділення релігієзнавства. Київ: Знання, 1999. 735 с.

440. Історія релігії в Україні: у 10 т. під ред. А. Колодного. Київ: Україн. Центр духовної культури, 1997. 2010. Т. 5: Протестантизм в Україні. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм. редкол.: П. Яроцький [та ін.]; за ред. П. Яроцького; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди. Відділення релігієзнавства. 2002. 428 с.

441. Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства на Украине. Одесса, 2000. 246 с.

442. Андрущенко В. П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. Видання друге, виправлене й доповнене. Київ: Генеза, 1996.

443. Любашенко В. Історія протестантизму. Курс лекцій. Львів, 1995. 350 с.
444. Кром М. М. Введення в історичну компаративістики: навч. посібник. Санкт-Петербург: Изд-во Європейського ун-ту в Санкт-Петербурзі, 2015. С. 15.
445. Савинский С. Н. История русско-украинского баптизма: Учебное пособие. Одесса: Одесская богословская семинария, изд-во Богомыслие, 1995. 128 с.
446. Науково-атеїстичне виховання учнів (Хрестоматія). Посібник для вчителів I-VIII класів. Упорядники К. П.Кіндрат, В. А.Якубовський. Видавництво «Радянська школа», Київ. 1966. 406 с.

Енциклопедії, довідники, словники

447. Баптизм. Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
448. Баптисти. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1957. Т. 1, кн. I : Літери А-Б. С. 70.
449. Бойченко І. В. Методологія історії. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. С. 243.
450. ВІНС Георгій Петрович. Рух Опору в Україні 1960-1990. Енциклопедичний довідник. Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». Київ: Смолоскип, 2010. 804 с.
451. Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права. Москва, 1880.

452. Кононенко Б.И. Большой толковый словарь по культурологии. Москва: ООО «Издательство «Вече 2000», «Издательство АСТ». 2003. 332 с.
453. Пузков П. Н. Баптизм. Народы и религии мира. Энциклопедия. Москва, 1999. С. 687-688.
454. Секта. Українська мала енциклопедія : 16 кн.: у 8 т. проф. Є.Онацький. Кн. VIII. Літ-ри РИЗ-СЕ. С. 1711
455. Сергієнко В. Т. Юридична енциклопедія: [у 6 т.]. ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т.5: П-С. 736 с.
456. Федорчук. Юридична енциклопедія : [у 6 т.]. ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6: Т-Я. 768 с.
457. Шаповал Ю. І. Нікітченко Віталій Федотович. Енциклопедія історії України : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7. С. 400. 728 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1.4.2. Список ув'язнених євангельських християн-баптистів,
заарештованих і засуджених за релігійні переконання в УРСР за період
(1962-1969 рр.)

Прізвище ім'я по батькові	Рік народж ення	Дата аре шту	Стаття КК	Термін засудже ння	Табірна адреса	Кільк ість дітей	Яка судим ість	Місто проживан ня	№
Бондарен ко В.Д.		1962	138 ч.2. 209	реабіліт ували в 1965 р.				Кіровогра д	1.
Глухий Л.А.		1962	138 ч.2. 209	реабіліт ували в 1965 р.				Кіровогра д	2.
Лещенко Д. М.		1962	138 ч.2. 209	реабіліт ували в 1965 р.				Кіровогра д	3.
Шевченк о Микола	1913	1962		4 роки суворог о режиму і 3 роки заслання				Одеса	4.
Прокоф'є в Олексій		1962	209- част. 1.	5 років суворог о режиму 5 років поселен ня				Жданов	5.
Шевченк о Микола	1913	1966		3 роки суворог о режиму				Одеса	6.
Братушка В.А.		1966	138 ч. 2	3 роки загально го режиму				Суми	7.
Нечай Н.П.		1966	138 ч. 2	3 роки загально го режиму				Суми	8.
Чайка Б.А.		1968	138 ч. 2, 187	3 роки загально				Суми	9.

				го режиму					
Коплик Н.І.		1968	138 ч. 2, 187	3 роки загального режиму				Суми	10.
Бойко Микола Єрофійович	1922	20/V 1968	209 ч. 1 138 ч. 2	5 років суворого режиму 5 років поселення	Красноярський край, Новобірілюський р-н, с. Старі Бірілюси вул. Мельнича 50	8	1	Одеса	11.
Ритіков Павло Тимофійович	1930	8/XI 1968	142 ч. 2	5 Загального режиму	Луганська обл., м. Петровське, п/с 128-24-перша зона	9	1	Краснодон	12.
Пічний Петро Михайлович	1938	21/XI 1968	142 ч. 2	5 років Загального режиму	Луганська обл., Свердлов. р-н, сел. Ленінськ., П/с 128-38	7	1	Краснодон	13.
Остапенко Іван Мойсейович	1914	1968	138 ч. 2, і 209 ч. 1	4 суворого режиму і 3 роки заслання	Тюменська обл., сел. Наган, Ліспромгосп			Одеська обл. Кілійський район, с. Шевченково	14.
Левчук Андрій	1928	22/X 1968	209 ч. 1 198 ч. 2	5 років загального режиму	м. Вінниця, п/с, 128/86	3	1	Хмельницька область, м Хмельницький,	15.
Заєць Іван Пилипович	1919	16/V 1968	138 ч.2 ч.1 з конфіскацією майна	4 роки суворого режиму, 4 роки поселення	Львівська обл., м Дрогобич, уч. ВЛ 315-40-10	3	1	Хмельницька обл., Ізяславський р-н, с. Білеве	16.

Кирилко Микола Минович	1902	24/ IV 1969	138	3 роки загально го режиму	Херсонська обл., Голопристан ський р-н, ст. Збур'ївка, п / я Пд 17 / 7-4	1	1	Київська обл., Фастівськ ий р-н, с. Триліси;	17.
Зінченко Володим ир Петрович	1950	2/IX 1969	138 ч.2	3 роки загально го режиму	Чернівецька обл., м Сокиряни, заклад РС 328- 67 «б»	1	1	Харків	18.
Смирнськ ий Костянти н Якович	1923	20/V 1969	138 ч.2	3 роки суворог о режиму	Дніпропетро вська обл., м Дніпродерж инськ, п / я ЯЕ 308/5 4-44	4	1	Дніпропе тровськ- 73,	19.
Романчук Яків Тимофійо вич	1928	27 / II 1969	209 ч.1	4 роки загально го режиму, 4 поселен ня	Голопристан ський р-н, ст. Збур'ївка, п / я Пд 17/7 загін 7 Херсонська обл.	4	1	Черкаська обл., Велика Лепетиха	20.
Шевченк о Олександр р Миколай ович	1942	18 / X 1968	138 ч.2 209 ч.1	5 років загально го режиму 5 поселен ня	Ворошиловг радська обл., Свердлов. р- н, п / о Ленінське, уч 314/38	1	1	Одеса	21.
Купріяно в Павло Андрійов ич	1929	18/X 1968	138 ч.2 209 ч.1	5 років загально го режиму 5 років поселен ня	Дніпропетро вська обл., м Жовті Води, п / я ЯЕ 308- 4- 43	6	1	Одеса	22.
Родослав ов Євген	1949	18/X 1968	138 ч. 2 209	5 років загально го	Донецька обл., м	2	2	Одеса	23.

Костянтин нович			ч. 1	режиму 5 років поселе ня	Держинськ, ЮЕ 12/2 2				
Паламарч ук Онуфрій Антонови ч	1900	1/XI 1 968	138 ч. 2 209 ч. 1	5 років загально го режиму 5 років поселе ня	Вінницька обл., Піщанський р-н, трудоий табір, п / я 129-59, бр. 13	3	1	Одеса Біляївськ ий р-н, Усагове	24.
Місірук Степан Микитов ич	1931	20/V 1969	138 ч. 2 209 ч. 1	4 роки загально го режиму 5 років поселе ня з конфіск ацією майна	м. Вилкове, Одеська обл., п / я ХГ 311- 79 7	7	1	Одеса-50, Біляївськ ий р-н, Усагове	25.

Таблиця 2.4.2. Список ув'язнених євангельських християн-баптистів,
заарештованих і засуджених за релігійні переконання в УРСР за період
(1971-1982 рр.)

Прізвище ім'я по батькові	Рік народ ження	Дата арешт у	Стаття КК	Термін засуджен ня	Табір на адрес а	Кіль кіст ь діте й	Яка судим ість	Місто проживання	№
Андрюшен ко Павло Павлович	1928	15/IX 1971	142 ч. 2	3 роки загальног о режиму	Воро шило вград	6	1	Ворошиловг рад	1.
Візитов Павло Константи нович	1941	23/ VIII 1971	138 ч. 2	3 загальног о режиму	м. Черні вці, закла д Р/Ч 321- 211	5	1	Чернівецька обл., Сокирянськ ий р-н, с. Шишківці	2.
Сментенюк	1933	23/	138	2 роки	м.			Чернівецька	3.

Петро Васильови ч		VIII 1971	ч. 2 143 ч. 2 2	загальног о режиму	Черні вці, закла д Р/Ч 321- 211			обл., Сокирянськ ий р-н, с. Шишківці	
Василенко Яків Хомич	1929	7/IX 1971	138 ч. 2	2,5 загальног о режиму	м. Лиси чансь к	7	1	Ворошиловг радська обл., м Лисичанськ	4.
Боробець Броніслав Петрович	1931	26 / III 1971	138 ч. 2	3 роки загальног о режиму		3	1	м. Броди, Львівська область	5. 2
Боронюк Іван Андрійови ч	1924	3 / XI 1971	138 ч. 2 209 ч. 1 5	3 роки загальног о режиму 5 років поселенн я	Хмел ьниць кий р-н, с. Райкі вці, МХ 324- 78-5	8	1	Хмельницьк ий	6.
Машницьк ий Микола Олексійови ч	1927	24 / VIII 1971		2,5 роки примусов их робіт		2		Вінниця	7.
Виноградс ький Данило Михайлови ч	1930	15 / VI 1971		3 роки суворого режиму		6	2	Житомир	8.
Линник Данило Іванович	1934	15 / VI 1971		3 суворого режиму		7	2	Житомир мати	9.
Ястребов Володимир Степанови ч	1924	3 / V 1971	138 ч. 2	3 роки загальног о режиму		9	2	Харків	10.
Желтонож ко Георгій Дмитрович	1930	6 / IX 1971	ч. 138 ч. 2 187 прим	3 роки суворого режиму		1		Миколаїв	11.

Петраков Федір Ілліч	1903	2/ХІІ				2 інвалід 2-й групи	2	Кривий Ріг	12.
Шовган Терентій Федорович	1922	17/ІІ 1971	142 ч. 2, 209 ч. 2	5 років загальноного режиму 4 поселення	Іркутська обл., Чунський р-н, Таргіс-Горка	7	1	Одесса-50 Біляївський р-н, Усатове,	13.
Шепель Олексій Емельянович				3 роки посиленого режиму				Шостка, Сумська обл.	14.
Сосін Віктор				3 роки посиленого режиму				Суми	15.
Шошенко Василь				3 роки посиленого режиму				Суми	16.
Боронюк Іван Андрійович	1924	3 / ІІ 1971	.	5 загальноного режиму, 5 років поселення	Хмельницький р-н, с. Райківці МХ32 4-78-5	8	1	Хмельницький	17.
Кравчук Олексій Степанович	1930	1970	138, ч. 2	3 роки суворого режиму	Миколаїв, п / о Ольшанський заклад ІН-316-53 26 Р 10 8.	9	1	Кривий Ріг	18.
Корінь	1928	13/Х.	209	4 роки	Доне	11	1	Білгород-	19.

Григорій Ілліч		1972	ч. 1 138 ч. 2	загальног о режиму	цька обл., м. Дзер жинс ьк-2 п / я 312/2 5-51			Дністровськ ий р-н, с. Удобне	
Савченко Михайло Сергійович	1927	12.09. 1970	128 ч.2	3 роки суворого режиму	Воро шило вград, М. Вахру шеве- 2 вул. 314- 19 заг. 2, бр. 1	4	1	Кривий Ріг-	20.
Дубовий Степан Євтахієвич	1912	18/X 1971	138 ч. 2 209 ч. 1	4 роки загальног о режиму 3 роки поселенн я	Луган ська обл., м Петро вське, п / я 128- 24-Я, зон. бр. 26	4	1	Одеська обл., Кілійський р-н, с. Шевченкове	21.
Остапенко Іван Мойсейови ч	1914	18 / X 1968	138 ч. 2 209 ч. 1	4 роки загальног о режиму 3 роки поселенн я	Запор ізька обл., м. Виля нськи й, п/ я 310- 20а	6	1	Одеська обл., Кілійський р-н, с. Шевченкове	22.
Миколаїв Микола Ілліч	1927	28 / IV 1969	138 ч. 2	3,5 роки загальног о режиму	Калм ицька АРСР , Сарпі нських р-н, п.	7	1	Одеська обл., Болградськи й р-н, с. Новотроян,	23.

					Великий Царін , п / я ОЛ 27/3				
Козорезов Олексій Тимофійови ч	1933	14.05. 1971	142 ч.2 227 ч.2 190 ч.1	5 років суворого режиму	Омсь к-29 п.с УХ 16.7	11	2	Ворошиловг рад	24.
Ротар Григорій Федорович	1929	08. VII 1970	138 ч. 2 187 ч. 2	3 роки загальног о режиму		8	1	Ворошиловг рад	25.
Голуб Василь Андрійови ч	1930	29. IV 1972	138 ч.2	3 роки суворого режиму	Красн одон- 6 УЛ- 314/3 6	7		Ворошиловг рад	26.
Балацький Анатолій Микитович	1939	23. V.197 2	138 ч.2	3 роки суворого режиму	Воро шило вград. Обл. Перев альсь кий р- н., пос. Коми саров ська, п.я. Ул.31 4/22	2	1	Ворошиловг рад	27.
Морозов Мирон Петрович	1891			1 рік умовно				Кривий Ріг	28.
Бібленко Іван Васильови ч	1928	14. II.197 2	138 ч.2	3 роки суворого режиму		5	1	Кривий Ріг	29.
Козаченко Віктор Григорови ч	1919	14. II.197 2	138 ч.2	3 роки суворого режиму			1	Кривий Ріг	30.
Камільчу	1928	14.	138 ч.2	3 роки	Харкі	8	1	Кривий Ріг	31.

Авраам Михайлович		П.1972		суворого режиму	в-30 ПД 313/1 2-31				
Потоцький Микола Прокопович	1937	14.ІІ.1972	138 ч.2	3 роки суворого режиму	Черкаси п/я 3Ч 325-62	5	1	Кривий Ріг	32.
Олейников Тимофій Іванович				2 загальног о режиму				Рівне	33.
Капітей Василь Вікторович	1934	10. VII. 1972	138	3 роки загальног о режиму		6	1	Пирятин, Полтавська обл.	34.
Тимчук Григорій Андрійович	1910	19. VII. 1972	209 ч.2	2.5 роки загальног о режиму				Хотин, Чернівецька обл.	35.
Белашов Михайло Афанасьєв им	1930	01. VIII. 1972	209 ч.1	3 роки загальног о режиму		8		Чернигов	36.
Щербина Василь Іванович	1905	27/VII I 1972	138 ч. 2	3 роки суворого режиму	Дрогобич, Львівська обл., установами ВЛ 315-40-5	3	1	Марганець-2, Дніпропетровська обл.	37.
Онищук Степан Олександрович	1932	10/XI 1972	138 ч. 2	3 роки загальног о режиму	Жовті води, Дніпропетровська обл. п/с ЯЕ 308/2 6 9/91	6	1	Марганець Дніпропетровська обл., Нікопольський р-н сел. Енгельса	38.
Мелащенко Іван Федорович	1942	10/X. 1972	138 ч.2 209 ч. 2	3 роки загальног о режиму	Донецька обл., Дзержинс	4	1	Сіверськ, Донецької обл.	39.

					ьк-2 закл. ЮЕЗЗ 12.31 2-11				
Маховик Степан Мефодійов ич	1931	1/VIII 1972	209 ч.1	3,5 загальног о режиму	Воро шило вград ська обл., Сверд ловсь ка міськ рада, сел. Ленін ське вул. 314/3 8 бр.32	8	1	Чернігів	40.
Простибож енко Степан Хомич	1931	10/VII 1973	138 ч. 2 209 ч. 1	3,5 роки Загальног о режиму	Харкі вська обл., Балак лійсь кий р-н а / с ПД 313/1 7 7-71	7	1	Черкаська обл., Жашківськи й р-н, с. Бузівка,	41.
Кротик Петро Федорович	1929	25 / X 1973	138 ч. 2 209 ч. 1	3,5 роки загальног о режиму	Черка ська обл. Канів ський р-н, ст. Таган ча Е / 4 325/6 8	8	1	Черкаська обл. Жашківськи й р-н, с. Бузівка	42.
Чечу Данило Анатолій Олександр	1923	1923 10/XI. 1973	138 ч.2	3 роки суворого режиму	Марг анець -2 Дніпр	4	1	Кривий Ріг	43.

ович					опетр . обл. вул. Горького 50				
Петренко Анатолій Олександр ович	1929	20/І 1973		3 роки суворого режиму	Волинська обл., ст. Малевичі ОВ 302.4 2 загін 9. бр.25	6	2	Шостка, Сумська обл.	44.
Бичков Павло Степанови ч	1929	23/І 1973		3 роки суворого режиму	Дніпропетровськ 6ЯЕ 308/1 78	5	1	Жовті Води-5 Дніпропетровська обл. п. Весела Іванівка	45.
Кабиш Микола Ілліч	1926	20/І 1973	138 ч.1	3 роки суворого режиму	Дніпропетровськ 6ЯЕ 308/1 78	5	2	Жовті Води-5, Дніпропетровська обл., п. Весела Іванівка	46.
Рошук Олександр Михайлови ч	1927	2/ІІ 1973		3 роки суворого режиму		6	1	Луцьк Волинська обл.	47.
Германюк Степан Григорови ч	1934	04. 03. 1973	209 ч. 2, 138 ч. 2	4, 5 років загальноного режиму, 3 роки поселення	Хабаровський край, поселення Чумикан до запиту	5	1	Лисичанськ	48.
Германюк Ярослав Григорови ч	1936	14.03. 1973	138, 187, 209	4 роки загальноного режиму,	Ворошиловградська	5	1	Рубіжне	49.

				2 роки поселення	обл., м. Свердловськ, п. Ленінський УЛ 314.38				
Каспров Степан Ульянович	1928	11.04.1973	138 ч.2 209 ч.2	4 роки 3 роки суворого режиму 3 роки поселення	Львів, ГСП-5 заклад В-ЛЗ 5-48-2	6	3	Хмельницька обл.	50.
Костюков Іван Антонович	1926	11.04.1973	138 ч.2 209 ч.2	4 роки 3 роки суворого режиму 3 роки поселення	Волинська обл., Маневичі ОВ-302 42-9-25	6	2	Хмельницька обл.	51.
Шоха Петро Максимович	1909	24.02.1973	138 ч.2 209 ч.2	5 років 3 роки суворого режиму, 5 роки поселення	Дніпропетровська обл., Софіївський р-н, п. Макорово ЯЕ 308.45-5	1	2	Саки	52.
Шоха Микола Максимович	1913	07.1973	138 ч.2 209 ч.2	3,5 загального режиму	Київська обл., пос. Буча 10-а 45.85	1	2	Черкаська обл., м. Сміла	53.
Будзиновський Йосип Лаврентійович	1916	24.03.1973	138 ч.2 209 ч.2	3 роки загального режиму	Сумська обл., Роме	2	1	Саки	54.

					нський р-н, с. Перехрестівка УЧ 319.56-2				
Здоров Іван Опанасович	1935	15.05.1973	138 ч.2 209 ч.2	4 роки загального режиму 4 роки поселення	Ровенська обл.	6	1	Саки	55.
Здоровець Борис Максимович	1929	2.05.1973	138 ч.2	3 роки 3 роки суворого режиму	Ворошиловградська обл., м. Перевальськ п.я 314.15	4	2	Харків	56.
Ноздрін Іван Якович	1931	13/VI 1973	187 ч.2 138 ч.2	4 роки загального режиму 2 роки поселення	Ворошиловградської обл., м. Свердловськ, п. Ленінський вул. 314/383 загін	6	1	Ворошиловградська обл., м. Свердловськ	57.
Полушин Леонтій Миколайович	1938	10/9 1973	142 ч. 2 227 ч. 2	5 років загального режиму	Краснодарський край, Примор'я Ахтарс	5	1	Ворошиловград	58.

					кий р-н, с. Ольгинське п/с 68/12				
Арестов Яків Степанович		24/X 1974	162 ч.2	3,5 років загального режиму	Рига-9 в'язниця УЧОЦ 78/21			Харків	59.
Машницький Ілля Олексійович	1948	30.09. 1974	138 ч.2	1,5 років загального режиму	Полтавська обл., ст. Божкова ОП 317.77 «В»	1	1	Вінниця	60.
Підченко Віталій Іванович	1941	24 / X 1974	162 ч. 2	4 роки загального режиму	Кемерово-28 УН 1612/40 бр. 111	4	1	Харків	61.
Рубленко Анатолій Тимофійович	1949	23/I 1974	209 ч. 1 138 ч. 2	5 років загального режиму 3 роки поселення	Хмельницька обл., с. Райківці МХ 324 1285-54	1	1	Миколаїв	62.
Огородник Станіслав Гаврилович	1935	30.09. 1974	138 ч. 2	2 роки загального режиму	Запорізька обл., м. Бердянськ ЯЯ 310.7	8	1	Вінниця	63.

					7 «В»				
Стецюк Петро Іванович	1955	1975	187 138 ч.2	1,5 року загальног о режиму		1	1	Львів	64.
Вінс Георгій Петрович	1928	03.03. 1974	138 ч.2 187 ч.1 209 ч.1	5 років 3 роки суворого режиму 5 років поселенн я	Якутс ька обл., м. Якутс ьк п. Табаг а УЧ п.я ЯД 40.7 «д»	5	2	Київ	65.
Арнаутов Юрій Іванович	1922	7/1 1974	138 ч.1 187 ч.1	2 роки загальног о режиму	Херсо н-24 шя 203 17/20 4			Херсон	66.
Ткаченко П.І.	1952	1975	130 ч. 2 170 ч. 1	3 роки загальног о режиму	Павло дар- 12, УАП 162.5- 8-81	1	1		67.
Ритіков Володимир Павлович	1959	05. 03. 74	209 ч. 2, 138 ч. 2	5 років загальног о режиму 3 роки поселенн я	Кіров оград	1	1	Краснодон	68.
Романович Георгій Якимович	1928	24. 02. 73	138 Ч. 2 209 Ч. 2	4 років загальног о режиму 4 роки поселенн я	Горно алтай ска обл., Усть- Консь кий р-н, Верх ній Ябога н	9	1	Сім'я в засланні	69.
Дубовик Віктор Михайлови	1937	18. 04. 73	138 ч. 2 209	4 років 3 роки суворого	Томс ька обл.	5	2	Сім'я в засланні	70.

ч			ч. 2 187 ч. 1	режиму, 4 роки заслання	Верх некет ський р. п. Центр альни й вул. Радян ська, 24				
Дулєпов Михайло Іванович	1922	19/IV 1973	138 ч.2 187 ч.1 209 ч.2	3 роки загальног о режиму 4 роки поселенн я	Воро шило вград ська обл., Сверд ловсь к, п. Ленін ський УЛ 314.3 8	5	1	Сімферопол ь	71.

Таблиця 3.4.2. Список жінок ув'язнених за релігійні переконання
(1969-1976 рр.)

Прізвище ім'я по батькові	Рік народже ння	Дата ареш ту	Стат тя КК	Термін засудже ння	Табір на адрес а	Кількіс ть дітей	Яка судим ість	Місто прожив ання	№
Шимансь ка Неллі Леонардо вна	1937	14/XI 1971		у в'язниці	м. Рівне			Житом ир сирота	1.
Вінс Лідія Михайлів на	1907	1/XII 1970	138 191	3 роки загально го режиму	Дніпр одзер жинс ьк, уч п / я ЯЕ 308/3 4, відпр. 9/91	1	1	Київ	2.

					Дніпропетр . обл. м				
Голуб Наталя Трохимівна	1935	9/VII 1971		під слідство м	в'язниця в Києві	сирота		Київ	3.
Дьоміна Віра Василівна	1939	22/ VIII 1969	138 ч.2	3 роки загально го режиму	Дніпр одзер жинс ьк	1		Харків ська обл., м Зміїв	4.
Трощенко Надія Тихонівна	1932	15/XI I. 1971	138 ч.2	1,5 роки загально го режиму		3	1	Микол аїв	5.
Коротун Іда Данилівна	1938	24/X 1974	162 ч.2	2,5 загально го режиму	Рига - 9 в'язниця УЧ ОЦ 78/21		1	Ворошиловградська обл., Вергунський роз'їзд	6.
Кожем'яніна Тетяна Сафронівна	1937	24/X 1974	162 ч.2	3 роки загально го режиму	Рига-9 в'язниця УЧ. ОЦ 78/21	1	1	Ждано в	7.
Гриценко Катерина Іванівна	1943	24/X 1974	162 ч.2	3 роки загально го режиму	Рига-9 в'язниця УЧ ОЦ 78/21	1	1	Київська обл., с. Мала Салтановка	8.
Никора Ольга Георгіївна	1950	05. 03. 74	209 Ч. 1 138 Ч. 2	5 років загально го режиму 3 роки поселення	678626 Якутська АРСР , Усть-Майський район посел	Батьки не підтримують	1	Микол аїв	9.

					Сонячне заг. 2 кв. 32				
Барин Катерина Миколаївна	1933	23/4 1976		2,5 загальноного режиму	Харків в 124 ПД 313-54 3/18	1	1	Рівненська обл., м. Здолбунів	10.

Таблиця 4.4.2. Список в'язнів умовно-достроково звільнених на 01.01.1975 р.

Романчук Яків Тимофійович	1928	27.02. 1969	209. ч.1	4 роки загальноного режиму, 4 роки поселення		4	1	Херсонська обл., Велика Лепетуха	1.
Місірук Степан Микитович	1931	20.10. 1969	138 ч.1, 209 ч.1.	4 роки загальноного режиму, 4 роки поселення з конфіскацією майна		1	1	Одеса, Біляївський район, Усатове	2.
Заєц Іван Васильович	1919	17.04. 1970	138 ч.1, 209 ч.1.	4 роки загальноного режиму, 4 роки поселення з конфіскацією майна		1	1	Хмельницька обл., Ізяславський район, с. Кондратка	3.
Баранюк Іван Андрійович	1924	3/XI 1971	138 ч. 2 209 ч. 1	5 років загальноного режиму, 5		8	1	Хмельницький	4.

				поселення					
Петраков Федір Ілліч	1903	21/ХІІ 1971		5 років строгого режиму	Дніпропет. обл. Солонянський р-н, Аптонівка ЯЕ 308-21	1	3	Кривий Ріг	5.
Бібленко Іван Васильович	1928	14/ІІ. 1972	138 ч. 2	3 роки строгого режиму		5	1	Кривий Ріг	6.
Казаченко Віктор Григорович (Пішов зареєстрований)	1919	1972 14/ІІ	138 ч. 2	3 строгого режиму	Ворошиловградська обл. м. Вакрушево УР 314/19 заг. 9 бр. 26			Кривий Ріг	7.
Камільчу Аврам Михайлович	1928	14/ІІ 1972 – 14/Х 1974	138 ч. 2	3 строгого режиму	Комі АРСР ст. Синдорс.	8	1	Кривий Ріг	8.

					Заозерне КР-88				
Присяжнюк Михайло Дмитрович	1936	8/ХІІ 1971 18/Х 1974	138 ч. 2 209 ч. 1 101 ч. 1	4 роки загального режиму	Ворошиловградської обл. м. Петровське п / я 128 24-я зона		1	Ворошиловградської обл. м. Свердловськ	9.
Голуб Василь Андрійович	1930	22/ІV 1972 18/Х 1974	138 ч.2	3 строгого режиму	Ворошиловградська обл. м. Країнон-6 ВУЛ 314/ 36	6	2	Ворошиловград	10.
Балацький Анатолій Микитович	1939	23 / V 1972– 18 / X 1974	138 ч. 2	3 роки строгого режиму	Ворошиловградська обл. Перевальський р-н, м. Ком	2	2	Ворошиловград	11.

					ісарі вка п / я Вул. 314/ 22				
Капетій Василь Вікторович	1934	10/VII 1972	138 ч. 2	3 роки загальног о режиму		6	1	Полтавська обл., м. Пирятин	12.
Щербина Василь Іванович	1905	27/VII I 1972	138 ч. 2	3 роки строгого режиму	Льві вськ а обл. м Дро гоби ч УЧ ВЛ 315 / 40-5	3	2	Днепропет р обл. м. Марганець	13.
Оніщук Степан Олександр ович	1932	10/XI 1972	138 ч. 2	3 роки загальног о режиму		6	1	Нікопольсь кий р-н, селище Енгельса	14.
Чечу Данило Опанасови ч	1932	10/XI 1972	138 ч. 2	3 роки строгого режиму		4	1	Марганець- 2	15.
Бичков Павло Степанови ч	1929	23/1 1973	138 ч. 2	2,5 роки загальног о режиму	Пол тавс ька обл. Кре мен чук ОЛ 317- 69	5	1	Дніпропетр овська обл. Жовті Води	16.
Рошук	1927	27 /		2 роки		6	1	Луцьк,	17.

Олександр Михайлович		III 1973		загальног о режиму				Волинськи й. обл.	
----------------------	--	-------------	--	-----------------------	--	--	--	-------------------------	--

Таблиця 5.4.2. Список в'язнів євангельських християн-баптистів,
заарештованих і засуджених за релігійні переконання в УРСР
на вересень 1977-1982 рр.

Прізвище ім'я по батькові	Рік народж ення	Дата аре шту	Термін покаранн я	Яка судимі сть	Кількіс ть утрима нців	Стат тя карн ого коде ксу	Адреса табору	Домашн я адреса	№
Каспаров Станіслав Ульянович	1928	02. 04. 77	4 роки строгого режиму 3 роки поселенн я	3	6	138 ч. 2 209 ч. 2	Волинська обл. Маневичі ОВ/302 42/с, 9-25	Хмельни цька обл. Кам'янсь кий р-н, с.Кам'ян ка	1.
Данилюк Іван Григорович	1938	1. 08. 79	Під слідство м					Чернівці	2.
Ритіков Павло Тимофійови ч	1928	1980	5 років строгого режиму	2	9		678626 Якутська АРСР, Усть- Майський район, поселення Сонячне заг. 2 кв. 32	Краснод он	3.
Антонов Іван Якович	1919	29. 07. 79 р.	2 роки строгого режиму	4	3	214 ч.2	Кіровогра д	Кіровогр ад	4.
Гончарова Раїса Степанівна	1935	12. 12. 78 2	2 роки загально го режиму	1	1	138 ч.2	Харків 310/24 Зак. ПД 313 / 54-4	Донецьк, Київськи й 75/20	5.

Джурик Григорій Фадійович	1949	12.04.79	2 хімії	1				Донецьк	6.
Напрієнко Валентин Єрофійович	1950	12.04.79	3 роки загально го режиму	1	1			Донецьк	7.
Крокодилів Федір Олександрович	1929	2.02.79	2 роки загально го режиму	1		138 ч. 2		Запоріжжя	8.
Бугаєнко Всеволод Олексійович	1939	2.02.79	1 рік 6 місяців загально го режиму	1	5	138 ч. 2	Харківська обл., Балаклійський район п/я ПД 313/17 бр. 33 загін 3	Запоріжжя	9.
Машницький Микола Олексійович	1928	1980	2,6 років загально го режиму	2				Вінниця	10.
Ритіков Володимир Павлович	1959	1980	3 роки загально го режиму	2				Краснод он	11.
Вільчанська Галина		1980	3 роки загально го режиму	1				Краснод он	12.
Батурін Н.		1980	5 років строгого режиму з конфіскацією майна					Черкаси	13.
Кирилюк І.		1980	5 років строго режиму без поселення					Кіровоград	14.
Драга В.		1980	5 років строго режиму					Кіровоград	15.

			без поселення						
Заєць В.		1980	5 років строго режиму без поселення					Кіровоград	16.
Литовченко В.		1980	5 років строго режиму без поселення					Кіровоград	17.
Голуб В.		1980	5 строгого режиму років					Ворошиловград	18.
Хайло В.		1980	Суд застосував примусові заходи медичного характеру – поміщення в психіатричну лікарню спеціального типу					Ворошиловград	19.
Полушина Л.		1980	5 строгого режиму років					Ворошиловград	20.
Руманчик П.		1980 р.	5 років у ВТК строгого режиму					Дніпродзержинськ	21.
Фенчак В.		1981	3 роки у ВТК загального режиму					Закарпатська область	22.
Дашка М.		1981	3 роки у ВТК					Закарпатська	23.

			загально го режиму					область	
Лакатош П.		1981	3 роки у ВТК загально го режиму					Закарпат ська область	24.
Малахов Г.		1981	3 роки у ВТК загально го режиму					Запоріж жя	25.
Пашко М.		1981	3 роки у ВТК загально го режиму					Запоріж жя	26.
Сисоєв К.		1981	1 року позбавле ння волі загально го режиму					Кіровогр ад	27.
Бойко М.		1981	5 років в ВТК строго режиму 5 років поселенн я					Одеса	28.
Антонов Іван Якович	1919	1982	5 років в ВТК строго режиму	5	3			Кіровогр ад	29.
Володимир Тимчук	1959	1982	3,5 років загально го режиму					Макіївка а Донецьк а обл.	30.

Таблиця 6.4.2. Засуджені віруючі ЄХБ (військовослужбовці)
на вересень 1973-1980 рр.

Сідак Олександр Михайлович	1956	27. 01. 1976	4 роки загаль ного режим у	Судимі сть 1	Діте й	Стаття 249 «а»	Горковська обл. Сухобезвод не	Вінниц ька обл.	1.
Гордієнко Федор	1930	22. 10.	2 роки загаль	1	4	187- 1,187-3	Донецька обл., м.	Донець ка обл.,	2.

Васильович		1979	ного				Горлівка-21	м. Горлівка	
Назарук Валерій Григорович	1957	16.05.1975	4 роки загальноного режиму, перед судом утримувався в психлікарні	1		249 «а»	Уч НЗ 64/1 м Смоленськ-18	Рівненська обл., м. Здолбунів	3.
Гончаров В'ячеслав Миколайович	1953	02.08.1973	4 роки загальноного режиму, до суду 18 днів утримувався в психлікарні	1		243 п «а»	Вінницька область, Піщанський р-н, п. Трудове, ІВ 301-59/23	Донецьк-96	4.
Коплик Анатолій Миколайович	1955	1976	в/ч 77157 «б». Читинським військовим трибуналом на 4 роки	1		249 п. «а»	Благовещенськ-10 п/я 14/8	Суми	5.
Лавренчук Микола Андрійович		1976	3 роки	1		249 п. «а»		Рівненська обл., Дубнівський р-н, п/о Верба, с. Замчисько	6.
Машовець С.		1980		1		249 п. «а»		Київська обл.	7.

Таблиця 7.4.2. Закатовані віруючі за релігійні переконання

Прізвище ім'я по батькові	Рік народження	Рік смерті	Обставини смерті	Місце проживання
1. Кучеренко Микола Самійлович	1895	22.VII.1962	помер під час допиту у в'язниці м. Миколаєва	Миколаїв
2. Остапенко Іван Мойсейович	1914	1968	Перебуваючи на засланні Тюменської обл., поселенні Наганом, Ліспромгосп, пішов на чергування бадьорим і життєрадісним. Вночі був повішений в під'їзді житлового будинку	пресвітер Шевченківської громади ЄХБ Одеської області, інвалід 3-ї групи, Одеська обл., Кілійський р-н, с. Шевченкове
3. Шевченко Микола	1913	1968	У 1966 р. був повторно засуджений на 3 роки позбавлення волі. Через 2 роки 22.10.1968 р. звільнений за амністією. Через два тижні був відправлений до лікарні, де і помер.	Одеса
4. Бібленко Іван Васильович	1928	1975	14.02.1972 був засуджений на 3 роки суворого режиму через півроку після звільнення таємно убитий в дорозі на служіння	Кривий Ріг
5. Дейнега Микола Якович	1923	1976	Був жорстоко убитий по дорозі додому	Чернігівська область, с. Іванівка

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Монографії**

1. Коцур В. П., Висовень О. І. В ім'я свободи совісті (до питання боротьби радянської тоталітарної системи з релігійним дисидентством). Переяслав-Хмельницький, 2013. ФОП Лукашевич. 227 с. (Особистий внесок О. Висовень – підбір та опрацювання джерельного комплексу, виклад основного матеріалу).

2. Висовень О. І. Боротьба євангельських християн-баптистів за свободу сумління. Монографія. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2017. 197 с.

3. Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.): монографія. Переяслав, 2020. 521 с.

Рецензії: Крисаченко В. Становище українських громад Євангельських християн-баптистів в тоталітарну добу: об'єктивний аналіз (Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.): монографія. Переяслав, 2020. 521 с.). *Українознавство*. 2021. № 1. С. 236-237.

Ткаченко В. Боротьба громад Євангельських християн-баптистів за свободу сумління в радянській Україні. (Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. ХХ ст.): монографія. Переяслав, 2020. 521 с.). *Історія науки і біографістика*: електронне наукове фахове видання (Історичні науки). Київ, 2021. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/archive.html>.

Статті в наукових фахових збірниках та журналах України й іноземних держав та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз:

Публікації у фахових виданнях України:

4. Висовень О. І. Взаємовідносини євангельських християн-баптистських громад з радянським режимом на теренах України (1920-ті-50-ті рр. XX ст.). *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей.* Випуск 28. Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 132-137.
5. Висовень О. І. Становлення баптистських громад, та їх діяльність на теренах України (60-ті-70-ті рр. XIX ст. – 1920 рр.). *Часопис української історії: Збірник наукових праць кафедри історії та етнополітики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.* Випуск 24. Київ, 2012. С. 137-142.
6. Висовень О. І. Проблема взаємовідносин Євангельської християн-баптистської церкви із радянським режимом (60-ті – 80-ті рр. XX ст.). *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей.* Випуск 32. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 178-183.
7. Висовень О. І. Релігійна ситуація в Україні (кін. XVI – початок XVII ст.). *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць.* Випуск 41. Київ, 2013. С. 63-69.
8. Висовень О. І. Боротьба радянського тоталітарного режиму з Євангельськими християнами баптистами України (60-70-ті роки XX століття). *Література і культура Полісся.* Випуск 76. Серія історія науки № 2. Ніжин, 2014. С. 209-219.
9. Висовень О. І. Релігійна та правозахисна діяльність Георгія Петровича Вінса (1928-1998). *Переяславський літопис: збірник наукових статей.* Випуск 5. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 61-68.
10. Висовень О. І. Умови утримання та ставлення до в'язнів совісті у місцях позбавлення волі (на прикладі Євангельських християн-баптистів) (60-

70-ті роки ХХ ст.). *Переяславський літопис*. Збірник наукових статей. Випуск 6. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 78-85.

11. Висовень О. І. Лідія Вінс у релігійному дисидентському русі УРСР (1960-1980-ті рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Науковий і документальний журнал. № 1 (42). Київ-Харків, 2014. С. 399-410.

12. Висовень О. Каральні заходи радянського тоталітарного режиму проти євангельських християн-баптистів УРСР (друга половина ХХ ст.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КДБ*. №2.(43). Київ-Харків, 2014. С. 457-459.

13. Висовень О. І. Репресивна політика тоталітарної влади щодо дітей вірних Євангельської християн-баптистської церкви в УРСР (60-80-ті рр. ХХ ст.). *Мандрівець*. Тернопіль, 2014. Випуск 6. (144). Листопад-грудень. С. 49-52.

14. Висовень О. І. Джерела вивчення історії євангельських християн-баптистів у період радянського тоталітаризму (1944-1989). *Переяславський літопис*: збірник наукових статей. Випуск 8. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 83 -88.

15. Висовень О. І. Євангельські християни-баптисти України в 50 - 80-ті рр. ХХ ст.: історіографія. *Мандрівець*. Тернопіль, 2015. Випуск 5. (119). Листопад-грудень. С. 66-70.

16. Висовень О. І. Становище євангельських християн і баптистів в Україні (1941-1944 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Випуск 2. Частина 2. Тернопіль, 2015. С. 43 - 46.

17. Висовень О. І. Вплив сучасних етнополітичних процесів в Україні на діяльність громад Євангельських Християн Баптистів (друга половина ХХ ст. – поч. ХХІ ст.): порівняльний аналіз. *Наукові записки з української історії*. Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2017. С. 85-91.

18. Висовень О. І. Атеїстична пропаганда радянського тоталітарного режиму як засіб колонізації українців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 19. С. 47-50.

19. Висовень О. І. Роль громад Євангельських християн-баптистів у русі опору радянському тоталітарному режиму та відновленні української державності. *Українознавчий альманах*. Випуск 21. Київ: «Міленіум+», 2017. С. 31-35.

20. Висовень О. І. Показові судові процеси над вірними громади Євангельських християн-баптистів як карально-виховні заходи комуністичного режиму УРСР (II половина XX ст.). *Переяславський літопис: збірник наукових статей*. Випуск 13. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 30-38.

21. Висовень О. І. Причини та наслідки розколу баптистського руху в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Випуск 24. Київ: «Міленіум+», 2019. С. 106-111.

Публікації, що включені до міжнародних наукометричних баз:

22. Висовень О. І. Відношення комуно-більшовицького режиму до релігійних громад євангельських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму (кін. 20-х-30-ті рр. XX ст.). *Science Rise*. № 10/1 (27). 2016. С. 19-22.

23. Висовень О. І. Атеїстична пропаганда як один з механізмів дискредитації та нищення громади Євангельських християн-баптистів УРСР (1945-1953 рр.). *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць*. Київ, 2017. Випуск 51. С. 86-91.

24. Висовень О. І. Подвійні стандарти тоталітарних режимів в релігійній сфері (кін. 1930-х-1940-і рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. Випуск 47. С. 127-131.

25. Висовень О. І. Зняття з реєстрації громад Євангельських християн-баптистів як один з дієвих методів боротьби радянських органів з релігією у

повоєнний період. *Сторінки історії*: збірник наукових праць. Київ, Випуск 44. С. 133-143.

26. Висовень О. І. Агентурно-оперативна та профілактична робота органів МДБ-КДБ УРСР щодо громади Євангельських християн-баптистів (друга половина ХХ ст.). *Етнічна історія народів Європи*: збірник наукових праць. Київ, 2017. Випуск 53. С. 86-91.

27. Висовень О. І. Синергетична модель релігійного життя України кінця 20-х – початку 40-х років ХХ ст.: створення умов монополії сталінізму в духовній сфері. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2018. С. 40-44.

28. Висовень О. І. Репресивна психіатрія як карально-виправний засіб у боротьбі з активними членами братства Євангельських християн-баптистів (II половина ХХ ст.). *Часопис української історії*: збірник наукових праць кафедри історії та етнополітики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. Випуск 39. С. 66-72.

29. Висовень О. І. Особливості релігійного життя в радянській Україні (середина 40-х рр. ХХ ст. – 1953 р.): синергетична модель. *Етнічна історія народів Європи*: збірник наукових праць. Київ, 2019. Випуск 59. С. 94-99.

Публікації в закордонних виданнях:

30. Висовень О. І. Особливості боротьби радянського режиму з євангельськими християнами баптистами Білорусі і України (60-70-ті роки ХХ століття). Збірник наукових праць «Білорусь і сусіди: шляхи формування державних, міжнаціональних і міждержавних відносин. м. Гомель, Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. С.184-191.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

31. Висовень О. І. Порушення прав дітей віруючих-християн в УРСР (друга половина ХХ ст.). *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів IV Міжнародної наукової конференції. Київ, 18-19 листопада 2014 року. С. 479-486.

32. Висовень О. І. Становлення баптистських громад та їх діяльність на теренах України (60-70-ті рр. ХХ ст.) – 1920-ті рр. *Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав»* (III-ті Єфремівські читання «Релігійне життя переяславської землі 9-12 ст.». Зб. Наукових статей. Вип. 7. (9). 2014. С. 8-63.

33. Висовень О. І. Історіографія становища та діяльності Православної церкви та євангельських християн баптистів на теренах України в 50-ті-80-ті рр. ХХ ст. *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів V Міжнародної наукової конференції. Присвяченої 400-літтю Київської академії (1615-2015). Київ, 17-18 листопада 2015 року. Ч. I. С. 493-501.

34. Висовень О. І. Друга світова війна і становище Євангельських християн-баптистів в Україні *Українська Друга світова: матеріали Міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні* (5 травня 2015 р., м. Київ). Упоряд. Яременко В. М. Київ: К.І.С., 2015. С. 96-103.

35. Висовень О. І. Становище вірних євангельської християн-баптистської церкви в період нацистського окупаційного режиму в українських землях 1941-1944 рр. «Друга світова війна: події, факти, версії»: матеріали Всеукр. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 24 квітня 2015 р. [Упорядник: Т. Ю. Нагайко]. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 164-173.

36. Висовень О. І. Радянський тоталітарний режим і його боротьба проти релігії в другій половині ХХ ст. (на прикладі Православної церкви та Євангельських християн-баптистів). *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів VI Міжнародної наукової конференції. Присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків з Афоном (1016-2016) та 25-літтю помісного собору Української Православної Церкви (1-3 листопада 1991 р.). Київ: [Київська православна богословська академія] 23 листопада 2016 року. С. 309-311.

37. Висовень О. І. Роль Співдружності Студентів Християн у збереженні та розвитку духовних традицій Переяславщини на сучасному етапі. Матеріали круглого столу «Краєзнавство Переяславщини: дослідження,

проблеми, постаті (16 жовтня 2015 р.). [Редкол.: О. В. Колибенко та ін.; упоряд. Т. Ю. Нагайко]. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2016. С. 24-31.

38. Висовень О. І. Становище протестантських громад на тимчасово окупованій території Сходу України (2014-2016). *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) Упор. П. Гай-Нижник. Київ: «МП Леся», 2016. С. 212-220.

39. Висовень О. І. Методи боротьби радянського тоталітарного режиму з віруючими-християнами України (60-70-ті роки ХХ століття) (на прикладі конфесії Євангельських християн-баптистів). *Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав» (IV-ті Єфремівські читання «Релігійне життя переяславської землі (IX-XXI ст.)», присвячене 1025-літтю 9-12 ст.)*. Зб. Наукових статей. Вип. 10. (12). 2016. С. 21-26.

40. Висовень О. І. Вплив етнополітичних процесів на становище християнських конфесій (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) (на прикладі громад Євангельських християн-баптистів). *Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів*: зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук.-прак. конф., 18-19 трав. 2017 р. М-во освіти і науки України, Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди [та ін.]. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : Домбровська Я. М., 2017. С. 72-77.

41. Висовень О. І. Євангельські християн-баптисти і голод 1946 - 1947 рр.: усне свідчення. Конотопські читання: зб. наук. пр. ред. кол.: Верба Н. П. (гол. ред), Акічев Ш. М., Капустіна І. М. [та ін.]: Відділ культури і туризму Конотопської міськ. ради Сумськ. обл., Конотоп., міськ. краєзнав. музей ім. О. М. Лазаревського. Вип. VIII. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2017. С. 49-54.

42. Висовень О. І. Карально-репресивні та профілактичні заходи радянського тоталітарного режиму щодо християнських конфесій (40-і-початок

60 - х рр. XX ст.). *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів VI Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків з Афоном (1016-2016) та 25-літтю помісного собору Української Православної Церкви (1-3 листопада 1991 р.). Київ: [Київська православна богословська академія]. 23 листопада 2017 року. С. 309-318.

43. Висовень О. І. Становище громад Євангельських християн-баптистів на Волині у повоєнний період (1945-1949 рр.). Реформація та поширення протестантизму на Волині). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, 26-27 жовтня 2017 р. за наук. ред. М. П. Костюка. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2018. С. 338-345.

44. Висовень О. І. Синергетична модель релігійного життя в радянській Україні: відокремлення церкви від держави і школи від церкви. *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції. Київ, 20 листопада 2018 року. С. 165-174.

45. Висовень О. І. Євангельські християн-баптисти та Православна церква в лещатах тоталітарної системи (80-ті рр. XX ст.). *Православ'я в Україні*. Зб. матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції. Київ, 20 листопада 2019 року. С. 165-174.

46. Висовень О. Синергетична модель релігійного життя протестантських громад в радянській Україні наприкінці 50-70-х рр. XX ст. X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. «*Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*». Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2019. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier. Verlag readbox unipress. Open Access LMU, München, 2020. С. 118-128.

Публікації, що додатково розкривають зміст дисертації:

47. Висовень О. І. Закономірності та особливості розколу в громаді Євангельських християн-баптистів (II пол. XX ст.). *Переяславіка: наукові записки НІЕЗ «Переяслав»*. Випуск 15 (17), 2019. С. 114-119.

48. Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів на теренах Білорусі та України в лещатах комуністичної доби (60-70-ті рр. ХХ ст.). *Переяславіка*: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст. Переяслав (Київська обл.), 2019. С. 133-138.

49. Висовень О. І. Громади Євангельських християн-баптистів України в тоталітарну добу (друга половина ХХ ст.): історіографія проблеми. *Переяславіка*: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст. Переяслав (Київська обл.), 2020. Випуск 17 (19). С. 130-135.